C. WRIGHT MILLS

AZ URALKODÓ ELIT

C. WRIGHT MILLS

AZ URALKODÓ ELIT

BUDAPEST, 1962

Az eredeti mű címe:

C. WRIGHT MILLS: THE POWER ELITE

NEW YORK, OXFORD UNIVERSITY PRESS

4. kiadás. 1960.

Fordította:

KAPOSI TAMÁS

A magyar olvasóközönség e kötettel rendkívül érdekes és értékes művet kap kézhez. C. Wright *Mills,* a könyv írója neves amerikai liberális szociológus, aki a mai amerikai élet elemzésére hatalmas tényanyag birtokában vállalkozott, és a kitűzött célt a maga módján lelkiismeretesen megoldotta.

A polgári világ tudósa e könyvben számos korábbi részlettanulmányában kifejtett tételeit rendszerezi. Rendszere pedig iskolát teremtett, módszerének bírálatával külön művek, tanulmányok foglalkoztak Amerikában. Mills fő érdeme, hogy bár a burzsoá társadalom tudatos képviselője, a megszokottól meglepően eltérő képet fest a mai amerikai életről, mindenki „demokráciájáról", az „egyensúlyelméletről", a „szabadság" fogalmáról, az „amerikai életformáról", a köznapi életről, de mindenekelőtt és főleg a felső körök erkölcseiről, szokásairól. Láthatjuk, hogy végeredményben kik és hogyan alakítják az amerikai életformát. A polgári szemlélet — mint az olvasó a könyvből láthatja — ugyanakkor akadálya is annak, hogy a szerző sokszor még a maga által felsorakoztatott tényekből is helyes következtetéseket vonjon le. Ez az oka annak, hogy nem talál kiutat, nem mutathat világosan rá, milyen irányban is kell haladni, sőt ezt a kérdést alig érinti. A kötet utolsó lapjain is pesszimista hangulat uralkodik el, amikor az Amerikában legalizált „magasabb rendű erkölcstelenségről" ír. — A világhelyzetet elemezve Mills ugyancsak az amerikai liberális szempontjából ítél, s az olvasó számos olyan részletet talál könyvében, melyet a magyar sajtóban nap mint nap idézőjelben olvashat.

Mills — egyik amerikai kritikusa szerint — „baljós" marxista tendenciákra hajlamos. Komoly publicistának tartja, divatos felületességgel. Szerzőnk viszont egyáltalán nem tagadja válaszában, hogy sokat tanult Marxtól, és a marxista „kicsengés" nézete szerint

éppen módszerének előnye, annak következménye, hogy alaposan tájékozódott. A magyar olvasó úgy látja, hogy a polgári világrendből kiindulva Mills a lehető legmesszebb elment, de korántsem marxista. Sőt, a marxizmust csak vulgáris formájában ismeri, ezt bírálja elnagyoltan. — Munkájában osztályok fölötti szintről mond véleményt, teljesen jóhiszeműen, holott valójában osztályérdekeket véd, bírálja a szocialista országokat, de közben teljesen felfedi, kritikusan, szkeptikusan vázolja az amerikai valóságot: az ország militarizálását, az uralkodó elit — a fináncoligarchia, a hadsereg és az igazgatási apparátus csúcsainak — összefonódását, a monopóliumok korlátlan hatalmát. Mindenképpen javítani szeretne, de minden fejezetéből érezzük, hogy Amerikába vetett hite megrendült.

A kiadó a kötet hibái ellenére úgy találja, hogy értékes könyvet ad a közönség kezébe. Sokat tanulhatunk a szerzőtől, tágítja látókörünket, szinte egy kötetben sűrítve megtaláljuk korunk minden nagy kérdésére az amerikai választ, egy becsületes társadalombúvár tollából, igen népszerű stílusban. Mills könyvét említett erényei miatt 1960-ban a Szovjetunióban is megjelentették.

A KIADÓ

I.

A felsőbb körök

A közönséges ember hatalmi körét az a mindennapi világ határozza meg, amelyben él. De még ebben is — munkájában, családi körében, társaságában — gyakran úgy érzi, olyan erők irányítják, amelyeket nem ért, s amelyek felett nincs hatalma. A „nagy változások" ugyan kívül esnek hatáskörén, de — ettől függetlenül — befolyásolják magatartását, szemléletét. Már maga a modern társadalom szerkezete is bizonyos, számára idegen célkitűzések korlátai közé szorítja, s ezenfelül a tömeg-társadalom tagjaira manapság minden oldalról ránehezedő változások azt az érzést keltik benne, hogy céltalanul él egy olyan korban, amely nem nyújt neki semmi hatalmat.

De nem mindenki tartozik ebben az értelemben a közönséges emberek közé. A hírközlés és a hatalom eszközeinek összpontosítása az amerikai társadalom egyes tagjait olyan pozícióba emelte, ahonnan úgyszólván letekintenek a közönséges emberek mindennapi világára, s azt állásfoglalásaikkal döntő mértékben befolyásolni tudják. Ezeket az embereket nem állásuk teszi azzá, amik: ők ezerszámra teremtenek vagy szüntetnek meg állásokat; nem szorulnak az egyszerű családi felelősség korlátai közé, függetlenek. Lakhatnak akárhány szállodában, akárhány házban, mégsem köti őket semmiféle közösség. Igényeik nem korlázozódnak egyszerűen a „mindennapi igények" kielégítésére: vannak területek, ahol maguk teremtik meg ezeket az igényeket, majd megteremtik a feltételeket, amelyek között azok kielégülnek. Akár látható módon gyakorolják hatalmukat, akár nem, technikai és politikai tapasztalataik a hatalom gyakorlásával kapcsolatban messze felülmúlják az alsóbb néprétegekét. Ahogy Jakob Burckhardt mondotta a „nagy emberekről", a legtöbb amerikai elmondhatja hazája elitjéről: „Ők azok, amik mi nem vagyunk."[1]

A hatalmi elit olyan emberekből áll, akik pozíciójuk révén képesek felülemelkedni a hétköznapi emberek hétköznapi környezetén: abban a helyezetben vannak, hogy döntő súlyú elhatározásokat hozhatnak. Annál azonban, hogy hoznak-e ilyen elhatározásokat vagy sem, sokkal nagyobb jelentőségű az a tény, hogy ténylegesen kezükben tartják ezeket a kulcspozíciókat, és ha nem cselekszenek, nem hoznak döntéseket, az gyakran súlyosabb következményekkel jár, mint maguk a hozott intézkedések. Ők tartják kezükben a modern társadalom legfontosabb hierarchiáit, szervezeteit. Ők a nagyvállalatok urai. Ők irányítják az államapparátust, maguknak igénylik az ezzel járó kiváltságokat. Ők irányítják a katonai szervezeteket. Ők foglalják el a társadalmi rendszer stratégiai pontjait, parancsnoki állásait, amelyekben ma a hatalom mindenható eszközei, a gazdagság és a presztizs összpontosulnak.

A hatalmi elit nem egyedül a hatalmon levő személyekből áll. Magasabb szintű elgondolásaikat, döntéseiket gyakran tanácsadók, szakértők szóvivők és propagandisták irányítják. Közvetlenül az elit alatti szintet foglalják el a hatalom középső rétegének hivatásos politikusai a Kongresszusban, a politikai érdekszövetségekben, a városok és a vidék régi és új felsőbb osztályaiban. Különös módon — a későbbiekben látni fogjuk, hogyan — keverednek ezekkel mindazon hivatásos, ünnepelt nagyságok, akik abból élnek, hogy állandóan a nagyközönség előtt mutatkoznak, de — legalábbis addig, amíg ünnepelt nagyságok — sohasem mutatkozhatnak eleget. Az ilyen nagyságoknak, hacsak amúgy is nem állnak valamelyik uralkodó hierarchia élén, gyakran megvan a hatalmuk arra, hogy elterelják a közönség figyelmét, felkeltsék a tömeg szenzáció-éhségét, vagy még hatékonyabb eszközöket alkalmazva, meghallassák szavukat a hatalom közvetlen gyakorlóival. Az ilyen nagyságok — szakemberek — mint erkölcsbírák vagy a hatalom gyakorlásának szakértői, mint az Isten szószólói és a tömeghangulat alakítói, többé-kevésbé függetlenül, közvetlen szereplők azon a színpadon, ahol az elit drámája lejátszódik. Maga a dráma azonban a fontosabb hierarchiák hatalmi állásaiban összpontosul.

①

Az elit hatalmával és természetével kapcsolatos igazság nem valamiféle titok, amelyet a beavatottak jól ismernek, de nem beszélnek róla. Ezek az emberek a legkülönbözőbb módon gondolkoznak afelől, milyen szerepet töltenek be ők az események és a különböző döntések rendjében. Sokszor nincsenek tisztában szerepükkel, és még gyakrabban hagyják, hogy félelmeik és várakozásaik befolyásolják tulajdon hatalmuk helyes értékelését. Az emberek hajlamosak arra, hogy bármily nagy tényleges hatalommal rendelkezzenek is, annak megfelelő tudatosítása helyett nagyobb fontosságot tulajdonítsanak az ellenkezésnek, amelyet hatalmuk gyakorlása másokban kivált. Emellett a legtöbb amerikai olyan jól begyakorolta a propagandaszólamok retorikáját, hogy sokszor még akkor is alkalmazza, amikor egyedül van, s végül maga is hisz benne. A szereplők egyéni öntudata csak egyike azon forrásoknak, amelyeket a magasabb körök megértéséhez vizsgálnunk kell. Ámbár sokan, akik nem hisznek az elit létezésében, vagy nem tartják azt fontos tényezőnek, éppen arra alapozzák érvelésüket, hogy mit hisznek az emberek maguk felől, vagy legalábbis mit hirdetnek a nyilvánosság előtt.

Létezik azonban más nézet is. Vannak, akik ha bizonytalanul is, de érzik, hogy Amerikában ma egy szilárd és nagy befolyással rendelkező elit uralkodik. Ezeknek az embereknek az érzéseit gyakran a korunkban tapasztalható történelmi irányzatok kormányozzák. Érezték például a katonai uralmat. Ebből arra következtetnek, hogy a tábornokok, admirálisok és az ő befolyásuk alatt álló, döntésre jogosult egyéb személyek nyilván hihetetlenül hatalmasok. Hallják, hogy a Kongresszus megint egy kis csoportra ruházta a döntés jogát bizonyos, kétségtelenül a háború és béke problémáját érintő kérdésekben. Tudják, hogy a bombát Japánra az Amerikai Egyesült Államok nevében dobták le, bár sohasem kérdezték meg őket ebben az ügyben. Érzik, hogy nagy döntések korában élnek, és tudják: nem ők hozzák ezeket a döntéseket. Ennek megfelelően, mivel a jelent történelemnek tekintik, arra következtetnek, hogy középpontjában feltétlenül egy döntéseket hozó, vagy döntések meghozatalát elmulasztó uralkodó elit áll.

Akik osztják ezt a kiemelkedő történelmi eseményekkel kapcsolatos nézetet, feltételezik egy nagy hatalommal rendelkező elit létezését. Akik viszont figyelemmel hallgatják a nagy döntésekben

közreműködő emberek megnyilvánulásait, gyakran úgy gondolják, nincs ilyen döntő hatalommal rendelkező csoport.

Mindkét nézetet meg kell fontolnunk, bár egyik sem kielégítő. Önmagában sem a történelmi események felmérése, sem a köztudomásúan döntésre hivatott emberek tanúságtétele nem vezet el bennünket az amerikai uralkodó elit megismeréséhez. Ezen emberek és a történelmi események mögött, ezeket összekapcsolva ott állanak a modern társadalom alapvető fontosságú szervezetei. A hatalom eszközeit az állam, a vállalatok és a hadsereg hierarchiái alkotják, ezek ma az emberi történelemben sohasem tapasztalt jelentőséggel bírnak. Ha a modern társadalomnak e parancsnoki posztjain állókat hatalmi pozíciójuk csúcsán vizsgáljuk, megtaláljuk a társadalomtudományos kulcsot az amerikai magasabb körök szerepének megértéséhez.

Az amerikai társadalmon belül a legfőbb nemzeti hatalom most a gazdasági, a politikai és a katonai körök kezében van. Az egyéb intézmények félreesnek a történelem útjából, és adott esetben a fenti három hatalom függvényévé válnak. Nincs olyan család, amelynek akkora közvetlen hatalma lenne országos ügyekben, mint akármelyik nagyvállalatnak; nincs az az egyház, mely akkora közvetlen hatalommal bírna a mai amerikai fiatalemberek életformájának kialakításában, mint a katonaság intézménye; nem akad olyan egyetem vagy főiskola, amelynek hatalma nagyobb lenne a döntő események kialakítására, mint a Nemzeti Biztonsági Tanácsnak. A vallási, nevelési vagy családi intézmények nem autonóm központjai a nemzeti hatalomnak; ellenkezőleg, a társadalomnak ezeket a decentralizált területeit egyre fokozódó mértékben alakítja tetszése szerint a „Nagy Három".

A család, az egyház és az iskola alkalmazkodik a modern élethez; a kormányok, a hadseregek és a nagyvállalatok alakítják azt, s közben a kisebb súlyú intézményeket céljaik eszközeivé rendelik. A vallási intézmények ellátják lelkészekkel a hadsereget, ahol aztán a gyilkolási szellem hatékonyságának fokozására használják fel őket. Az iskolák a vállalatoknál betöltendő szerepkörre vagy a hadseregben ellátandó különleges feladatokra szelektálják és nevelik az embereket. A szélesebb értelemben vett családokat természetesen már régen felszámolta az ipari forradalom, s most az apát és fiút távolítják el — ha kell kényszerrel — a családból. valahányszor behívót küld nekik a hadsereg. A kisebb súlyú intézmények szimbólumait pedig arra használják fel, hogy a Nagy Hármak hatalmát és döntéseit szentesítsék velük.

A modern ember életsorsa nemcsak a családtól függ, amelyben született, vagy amelybe házasság útján bekerül, hanem egyre fokozottabb mértékben függ attól a vállalattól, ahol legszebb éveinek legtermékenyebb idejét tölti; nemcsak az iskolától, ahol mint gyermek és ifjú nevelődik, hanem az államtól is, amely befolyása alatt tartja egész életén át; nemcsak az egyháztól és templomtól, ahol alkalomszerűen meghallgatja Isten igéjét, hanem a hadseregtől is, amelyben megfegyelmezik.

Ha a központosított államhatalom nem bízhatna abban, hogy az iskolák az ifjúság lelkébe belevésik az állampolgári kötelességtudatot, akkor az állam vezetői nyomban változtatnának a nevelési rendszer decentralizáltságán. Ha a csődök aránya az ötszáz legnagyobb vállalatnál olyan magas lenne, mint a válások számaránya a harminchét millió házasságban élő pár között, akkor nemzetközi mérvű gazdasági katasztrófa következnék be. Ha a katonák nem áldoznának többet életükből a hadseregnek, mint a vallások hívei egyházuknak, katonai válság lenne a következmény.

A Három Nagy körein belül az egyes tipikus intézmények kiszélesedtek, adminisztratív jellegűvé váltak, és hatalmukat a döntések meghozatala tekintetében központosították. A dolgok ilyen alakulása mögött mesésen hatalmas technikai felkészültség áll; az intézmények ugyanis szervesen beépítették magukba ezt a technikai felkészültséget, és egyrészt ők irányítják azt, másrészt az alakítja és irányítja az ő fejlődésüket.

A gazdasági életben, amely valaha számos kis termelő egység szétszórt halmaza volt — s ezek az egységek szétszórtságukban egyensúlyban tartották egymást —, ma két-háromszáz óriásvállalat uralkodik. E vállalatok adminisztratív és politikai vonalon szoros kapcsolatban állnak egymással, s együttesen tartják kezükben a gazdasági döntések kulcsát.

A politikai rend is — valaha néhány tucat állam decentralizált együttese, gyenge központi vezetés mellett — ma központosított közigazgatási berendezéssé vált, amely számos, korábban szétszórt hatáskört egyesít magában, s a társadalmi rendszer minden kis résébe befészkeli magát.

A katonaság is szerény intézmény volt, amelyet az állami milíciák által keltett bizalmatlanság övezett; ma azonban a kormányzat legköltségesebb ága, és bármily kitűnően érti is a mosolygást a közéletben, mégis megtalálható benne a terpeszkedő bürokratizmus minden baljós és nehézkes hatékonysága.

Minden olyan területen, amely ezeknek az intézményeknek körébe tartozik, a hatalom eszközei hihetetlen mértékben megszaporodtak a döntések hozatalára illetékes személyek kezében. Központi végrehajtó hatalmuk felfokozódott, s mindenütt gondosan kidolgozták és eredményessé tették az adminisztratív eljárásokat.

Miután ezen területek mindegyike kiszélesedett és központosult, tevékenységük hatásai súlyosabbá váltak, és más területekkel való érintkezési felületük megnőtt. Egy maroknyi vállalat döntéseinek mind katonai és politikai, mind pedig gazdasági téren világviszonylatban is jelentősége van. A katonaság intézményében megszülető döntések a politikai életre támaszkodnak, es azt, de magát a gazdasági élet egészét is érzékenyen befolyásolják. A politikai téren hozott döntések meghatározzák a gazdasági tevékenységet és a katonai programokat. Többé nem az a helyzet, hogy az egyik oldalon áll a gazdasági élet, a másikon a politikai rendszer, amelynek keretei közé tartozik a katonaság mind politikai, mind pénzszerzési szempontból jelentéktelen intézménye. Ma a politikai gazdaságot ezer meg ezer szál fűzi a katonasághoz és a katonai jellegű döntésekhez. A Közép-Európán és az ázsiai peremvidéken keresztülhúzódó, a világot kettéválasztó szakadék mindkét oldalán a gazdasági, katonai és politikai struktúrák egyre növekvő összefonódását tapasztalhatjuk.[2] Ahogy az állam beleavatkozik a vállalati gazdaságok tevékenységébe, ugyanúgy a nagyvállalatok beleavatkoznak a kormányzat működésébe. Strukturális értelemben a hatalomnak ez a háromszöge a forrása annak az egymásba fonódó vezetésnek, amely a ma történelmi szerkezetének szempontjából a legfontosabb jelenség.

Ennek az egymásbafonódásnak a ténye minden esetben világosan megnyilvánul a modern kapitalista társadalom válságaiban — a pangásban, a háborúban és a fellendülésben. A döntések emberei minden ilyen esetben kénytelenek tudatára ébredni a legfőbb hatalmi intézmények összefüggésének. A tizenkilencedik században, amikor minden intézmény alacsonyabb szinten fejtette ki a tevékenységét, a spontán gazdasági életben a liberális integráció érvényesült, a spontán alapokon álló politikai életben pedig ezt az integrációt alkudozásokkal és választásokkal érték el. Az idő tájt az volt a vélemény, hogy a gazdasági egyensúly megbomlásából vagy a felmerülő gazdasági súrlódásokból, amelyek az akkor csak korlátozott szintű döntéseket követték, bizo-

nyos idő múltán új egyensúlyi helyzet alakul ki. Ezt ma nem lehet várni, és a három uralkodó hierarchia csúcsán ülő emberek nem is várják.

Mert a döntések — vagy azok hiányának — adott hatás-területe mellett a következmények minden esetben átnyúlnak egyik területről a másikra, s ezért az irányzat az, hogy a csúcs-döntéseket koordinálják; ha ezt elmulasztják, döntő súlyú határozatlanság lesz az eredmény. Nem mindig volt ez így. Mikor még számos kisebb vállalkozó tevékenysége alkotta a gazdasági életet, akárhányan juthattak csődbe, a következmények csak helyi jelentőségűek voltak; a politikai vagy katonai hatóságok nem szóltak bele a dologba. De ma, bizonyos adott politikai lehetőségek vagy katonai elkötelezettségek mellett megengedhetik-e maguknak, hogy a vállalati magángazdaság kulcsegységei összeomoljanak? Egyre fokozódó mértékben avatkoznak bele a gazdasági ügyekbe: ennek során természetesen mindegyik uralkodó csoport elhatározó döntését figyeli a másik kettő, és ily módon kapcsolódik egymásba a gazdasági, a katonai és a politikai rend.

Mindhárom kiszélesedett és központosított terület legmagasabb szintjén kialakultak bizonyos magasabb körök, s ezek alkotják a gazdasági, a politikai és a katonai rend elitjét. A gazdasági élet magaslatain a részvény-mágnások között találjuk a közigazgatás vezetőit, a politikai szervezetek csúcsán ott állnak a politikai diktátorok, a katonaság intézményének élén pedig a vezérkari főnökök és az első vonalak körül csoportosuló katona-államférfiak. Mivel pedig mindhárom terület érintkezik egymással, mivel a döntések következményeikben a totalitás irányában fejlődnek, a hatalom három területének vezetőemberei — a hadurak, a nagyvállalkozó törzsfők és a politikai nagyfőnökök — azon vannak, hogy egymással összefogva alkossák Amerika hatalmi elitjét.

②

E parancsnoki posztokon és posztok körül kialakult magasabb köröket a köztudatban gyakran azzal határozzák meg, amit birtokolnak. A legértékesebb javakból és tapasztalatokból jóval nagyobb mértékben részesülnek, mint a többi ember. Ebből a szempontból nézve az elit azoknak az embereknek a csoportja, akiknek birtoká-

ban a legtöbb van mindabból, amivel ember rendelkezhet: ezen általában pénzt, hatalmat és presztizst értenek, valamint ide sorolják az életnek mindazokat a lehetőségeit, amelyeket ez a három dolog hozzáférhetővé tesz.[3] Az elit azonban nem egyszerűen azokból áll, akiknek mindebből a legtöbbjük van, hiszen azért van nekik a legtöbbjük, mert a vezető intézményeknél a vezető pozíciókat foglalják el. Ezek az intézmények a hatalom, a gazdagság és a hírnév nélkülözhetetlen bázisai, ugyanakkor a hatalom gyakorlásának, a gazdagság megszerzésének és megtartásának, a legfőbb tekintélyre való igény realizálásának eszközei.

Hatalmasok alatt természetesen azokat értjük, akik akaratukat akkor is valóra tudják váltani, ha annak mások ellenszegülnek. Következésképpen senki sem lehet igazán hatalmas, ha nem fér hozzá valamely nagyobb intézmény irányításához, mert a hatalmasok hatalmának lényege elsősorban ezen intézményekben rejlik. Ilyen hatalom van a magasabb poszton álló politikusoknak, kulcspozíciót betöltő kormánytisztviselőknek, admirálisoknak és tábornokoknak, valamint a nagyobb vállalkozások tulajdonosainak és vezető embereinek kezében. Igaz ugyan, hogy nem minden hatalomnak — és nem minden hatalom gyakorlásának — alapja egy-egy ilyen intézmény, de a hatalmat többé-kevésbé tartósan és hatékonyan csak ezeken belül és ezek révén lehet megtartani.

A gazdagság megszerzésének és megtartásának a lehetősége is a különböző vezető intézményekben és azokon keresztül realizálódik. A vagyon piramisát nem értjük meg egyszerűen azáltal, ha a nagyon gazdagokról beszélünk; a vagyonukat átörökítő nagy családok helyébe, mint látni fogjuk, a modern társadalom nagyvállalatai léptek: a dúsgazdag családok mindegyike szorosan összeolvad — jogilag mindig, de gyakran a vezetés szempontjából is — a multimilliomos vállalatok egyikével.

A modern nagyvállalatok a gazdagság legfontosabb forrásai, de a korunkbeli kapitalizmus politikai apparátusa is számos lehetőségét nyitja meg — vagy zárja el — a gazdagsághoz vezető útnak. A jövedelem mennyiségét és forrását, a fogyasztási javak és a termelő tőke feletti hatalmat a gazdaságpolitikában kialakuló helyzet határozza meg. Ha érdeklődésünk tovább terjed, mint a dúsgazdagok tékozlásának vagy nyomorúságos fösvénységének vizsgálata, meg kell vizsgálnunk a korporatív tulajdon modern formáihoz és az államhoz való viszonyukat, mert ma ez a viszony határozza meg az ember lehetőségeit arra,

hogy nagy vagyonokat szerezzen, vagy magas jövedelmet biztosítson magának.

A társadalmi építmény vezető intézményei egyre inkább válnak a legfőbb presztizs forrásává. A presztizs kézenfekvő módon gyakran egészen határozott formában attól függ, milyen mértékben nyílik lehetőség a nyilvánosság eszközeinek felhasználására, s így ezek az eszközök a modern Amerika minden nagy intézményében központi szerepet játszanak. Sőt mi több, a nagyvállalatok, az állam és a katonaság hierarchiájának jellemző vonása, hogy vezető pozícióik egyre inkább felcserélődhetnek egymás között. Ennek egyik eredménye a presztizs akkumulatív jellege. Így a presztizs alapja eredetileg lehet katonai jellegű, majd kifejezésre juthat és megnövekedhet egy nagyvállalati vezetők által irányított oktatási intézmény segítségével, végül betetőződhet a politikai rendszer vonalán, ahol, mint például Eisenhower tábornok esetében, a hatalom és a tekintély a legmagasabb szinten olvad eggyé. A presztizs is kumulatív tendenciát mutat, akár a gazdagság és a hatalom: minél több van belőle valakinek, annál többet tud hozzá szerezni. Ezen értékek mindegyike könnyen átfordítható a másikba: a gazdagok könnyebben tudnak hatalmat szerezni, mint a szegények, és a magas pozíciókban levők könnyebben tarthatják kezükben a meggazdagodás lehetőségeit, mint azok, akiknek nincs pozíciójuk.

Ha Amerika száz leghatalmasabb, száz leggazdagabb és száz leghíresebb emberét kiemelnénk azokból a pozíciókból, amelyeket most betöltenek, ha elvennénk tőlük anyagi forrásaikat, szakembereiket és a hírközlésnek jelenleg rájuk koncentrált eszközeit — a sajtót, rádiót, televíziót —, tehetetlenné, szegénnyé és jelentéktelenné válnának. Mert a hatalom nem egyéni birtok; a gazdagság nem a gazdag ember személyében koncentrálódik, s a hírnév nem a személyiség elidegeníthetetlen tulajdona. Ha valaki híres, gazdag és hatalmas akar lenni, meg kell találnia a módját, hogy hozzáférjen a vezető intézmények pozíciójához, mert elsősorban ezek a pozíciók határozzák meg e sokra értékelt kincsek megszerzésének és megtartásának lehetőségeit.

A magasabb körökben élőket úgy is fel lehet fogni, mint egy legfelsőbb társadalmi réteg tagjait, mint bizonyos csoportok rendszerét, amelyek tagjai ismerik egymást, társadalmilag és üzletileg érintkeznek egymással, s ennek folytán döntéseik meghozatalánál tekintettel vannak egymásra. E felfogás értelmében az elit a „felső társadalmi osztályok" belső körét alkotja.[4] Többé-kevésbé szilárd társadalmi és pszichológiai léttel bír: tagjai egy társadalmi osztály öntudatos tagjai. Az embert vagy befogadják ebbe az osztályba, vagy nem, és azoktól, akik nem tartoznak az elithez, inkább minőségi, mint számszerűen mérhető szakadék választja el őket. Többékevésbé tudatosítják külön társadalmi osztályhoz való tartozásukat, másképpen viselkednek egymással, mint a többi osztályhoz tartozókkal szemben. Elfogadják egymást, megértik egymást, saját körükön belül házasodnak, és arra törekszenek, hogy ha nem is egységesen, de legalább hasonlóan tevékenykedjenek és gondolkozzanak.

Mármost mi nem kívánunk meghatározásunkkal előzetesen állást foglalni a tekintetben, hogy maga ez az uralkodó elit egy ilyen önálló, társadalmilag elismert osztályt alkot-e, vagy hogy tagjainak nagy része ilyen világosan elkülönült osztályból származik. Ezek megvizsgálandó kérdések. De hogy vizsgálódásunk tárgyát megismerhessük, meg kell jegyeznünk valamit, ami a gazdagok és hatalmasok, a híres emberek minden életrajzából és emlékiratából nyilvánvalóvá válik: a magasabb körök tagjai, függetlenül attól, hogy ők egyébként kik vagy mik, benfentesei bizonyos egymásba kapcsolódó „csoportoknak" és bonyolult módon összefüggő „klikkeknek". Azok között, akik „egy tálból cseresznyéznek", bizonyos kölcsönös megértés uralkodik, bár ez gyakran csak akkor válik előttük és mások előtt is nyilvánvalóvá, amikor úgy érzik, meg kell vonniuk valahol a határt; amikor egységes védelembe tömörülve megértik érdekközösségüket és frontot alkotnak a kívülállókkal szemben.

Egy ilyen uralkodó réteg létezésének gondolata arra utal, hogy legtöbb tagja hasonló társadalmi körből származik, hogy egész életükön át bizalmas kapcsolatokon alapuló hálózatot tartanak fenn egymás között, s hogy a pénz, a hatalom és a hírnév hierarchiái közt bizonyos fokú felcserélhetőség áll fenn. Természetesen már most meg kell állapítanunk, hogy ha létezik ilyen elit társadalmi réteg, annak társadalmi megjelenési formája,

láthatósága igen alapos történelmi okoknál fogva egészen más, mint azon nemes atyafiságoké, melyek egykor a különböző európai államokban uralkodtak.

Az a tény, hogy az amerikai társadalom nem élte át a feudális korszakot, döntő fontosságú az amerikai elit és társadalom mint történelmi egység természetének szempontjából. Ez azt jelenti ugyanis, hogy a kapitalista korszakot megelőzően nem állott nemesség és arisztokrácia merev ellenkezésben a magasabb polgársággal. Azt jelenti, hogy ez a polgári réteg Amerikában kizárólagosan vehetett birtokába nemcsak vagyont, hanem presztizst és hatalmat is. Azt jelenti, hogy nem volt olyan nemesi család, amely kezében tartotta volna a legfelsőbb pozíciókat, monopolizálta volna az általában legtöbbre tartott értékeket, és kétségtelenül nem volt olyan csoport, amely ezt kifejezetten öröklési jogon megtehette volna. Magas egyházi méltóságok, udvari főnemesek, földesurak, magas katonai méltóságok birtokosai nem álltak szemben a meggazdagodott polgársággal, hogy születésük és kiváltságaik jogán megakadályozzák annak fejlődését.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államokban nincs felsőbb társadalmi réteg. E réteg tagjai a „középosztályból" emelkedtek fel, amely nem ismert arisztokratikus felsőbbséget maga felett, de azért megmaradt középosztálynak akkor is, amikor gazdagságának hatalmas megnövekedése lehetővé tette számára a felsőbbrendűvé válást. A felsőbb rétegek Amerikában eredetüknél és újdonságuknál fogva talán kevésbé feltűnők, mint másutt. Ma azonban Amerikában a gazdagság és hatalom olyan mértéke és foka található meg, amelyről a közép- és alsóbb osztályok népe igen keveset tud, vagy nem is álmodik. Vannak olyan családok, amelyek a jólét legmagasabb fokán tökéletesen elszigetelődnek azoktól a gazdasági zökkenőktől és bizonytalanságoktól, amelyeket a csak jómódúak vagy éppen a szegényebbek megéreznek. És ott van azoknak a hatalmasoknak a kis csoportja, akik kezükben tartják az alsóbb néposztályok életére nézve óriási következményekkel járó döntések kulcsát.

Amikor az amerikai elit a történelem színpadára lépett, tulajdonképpen semmiféle ellenzék nem volt. Nemzeti polgárság sem azelőtt, sem azóta nem élvezett ilyen előnyös helyzetben hasonló lehetőségeket. Katonailag számottevő szomszédok nélkül elfoglalt egy elszigetelten álló, természeti kincsekkel teli kontinenst, amely hallatlan mértékben vonzott minden szorgos munkaerőt. A hatalom keretei és az igazolására szolgáló ideológia készen

rendelkezésére állottak. A merkantilista megszorításokkal szemben megörökölték a *laissez-faire* elvét, a déli ültetvényesekkel pedig az indusztrializmus elvét helyezték szembe. A forradalmi háború, a loyalisták elmenekülése és birtokaik felszámolása után, véget vetett minden nemesi előjogokra támasztott igénynek. A Jackson-féle mozgalom társadalmi forradalmával megszüntette a New England-i családok leszármazási monopóliumait. A polgárháború letörte a háború előtti déliek nagyobb kiváltságokra törő hatalmát, majd presztizsét is. A kapitalista fejlődés üteme lehetetlenné tette Amerikában egy örökletes nemesség kifejlődését és fennmaradását.

Amerikában ismeretlen volt a mezőgazdaságban gyökerező és katonai dicsőségben kivirágzó uralkodó osztály, amely képes lett volna visszatartani a kereskedelem és az ipar történelmi előretörését, vagy maga alá rendelhette volna a kapitalista elitet, amint azt Németország vagy Japán példája mutatta. Az Egyesült Államok vezetőit a világon semmiféle uralkodó osztály nem korlátozhatta, amikor az iparosított erőszak vette kezébe a történelem irányítását. Tanú erre Németország és Japán sorsa a huszadik század két háborújában, sőt maga Anglia és mintauralkodó osztályának sorsa is, mihelyt elkerülhetetlenül New York foglalta el a nyugati kapitalista világ gazdasági, Washington pedig politikai fővárosának szerepét.

④

A vezető pozíciókban székelő elit tagjait egyszerűen a hatalom, a gazdagság és a tekintély birtokosainak vehetjük, de tekinthetjük őket a kapitalista társadalom legfelsőbb rétegének is. Pszichológiai és erkölcsi kritériumok alapján kiválasztott egyének egy bizonyos fajaként lehetne őket meghatározni. Az utóbbi meghatározás szerint az elit nem egyéb, mint felsőbbrendű jellemmel és erővel bíró emberek csoportja.

A humanisták felfogása szerint például az elit nem társadalmi szint vagy kategória, hanem olyan egyének szórványos csoportja, akik megkísérlik önmagukon felülemelkedni, s ebből következően nemesebbek, eredményesebbek, kiválóbb anyagból vannak gyúrva. Nem számít, hogy szegények-e vagy gazdagok, magas pozíciót töltenek-e be vagy alacsonyt, ünneplik-e vagy megvetik

őket. Ők az elit, egyszerűen azért, mert olyanok, amilyenek. A többiek pedig — e felfogás szerint — a kényelmetlen középszerűségben lustán elnyújtózó tömeg.[5]

Nemrég több, konzervatív eszmék után sóvárgó amerikai író próbálta ezt a társadalmilag pontosan sehol el nem helyezhető elméletet kidolgozni.* Az elitről alkotott legtöbb erkölcsi és pszichológiai elmélet már sokkal kevésbé mesterkélt ennél, és nem annyira az egyénekkel, mint a réteggel, a társadalmi osztállyal mint egésszel foglalkozik. Minden társadalomban felmerülnek ilyen elképzelések, ahol egyeseknek több jutott a birtokolható javakból, mint a többieknek. Az előnyös helyzetben levő embereket ugyanis felháborítja az a gyanúsítás, hogy egyszerűen az általuk elfoglalt előnyös helyzet határozza meg őket. Könnyen jutnak arra a gondolatra, hogy belső, velük született értékeik teszik őket méltóvá mindarra, amit bírnak, s hogy „természetes" elitet képeznek. Végül valóban elhiszik, hogy vagyonuk és kiváltságaik egyszerűen tulajdon „elit"-maguk természetes kiteljesedését jelentik. Ebben az értelmezésben az elitet a legkiválóbb erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező emberek alkotják. Ez a felfogás az elitnek mint privilegizált uralkodó osztálynak az ideológiája, függetlenül attól, hogy maga alkotta-e, vagy mások találták ki számára.

Az egyenlőség vágyától eltelt korok retorikájában az alsóbb osztályok, a középosztály értelmesebbjei vagy tehetségesebbjei, vagy a felsőbb osztályok lelkiismeretfurdalásától szenvedő tagjai gyakran egy „anti-elit" eszméjét táplálták. Tény mindenesetre, hogy a nyugati társadalmakban régi hagyománya és számos variánsa van annak az elképzelésnek, mely szerint a szegények, a kizsákmányoltak, az elnyomottak az igazán erényesek, a bölcsek és áldottak. Az „anti-elitnek", a tulajdonképpen magasabbrendű, de alacsony sorban tartott embereknek ezt a kereszténységben gyökerező erkölcsi hitét az alacsonyabb néposztályok mindig fel tudták használni az uralkodó elit elleni kíméletlen kritikájuk igazolására, s arra, hogy egy új, eljövendő elit utópiájának reményében ringassák magukat.

Mindazonáltal az elit morális értelmezése nem mindig puszta ideológia, melyet a kiváltságosak, vagy „anti-ideológia", melyet a kiváltságok híján levők teremtenek maguknak. Gyakori tény, hogy a felső társadalmi réteg számos tagja, miután megfelelő

* Lásd könyvünk XIV. fejezetét.

tapasztalat és kivételes kiváltság birtokába jutott, idővel megközelít egy bizonyos karakter-típust, amelynek megtestesítésére eleve törekedett. Még ha el is vetjük — mint ahogy el kell vetnünk — azt a felfogást, hogy az „elit emberek" „elit-jellemmel" születnek, nem szükségképpen helytelen az a nézet, mely szerint tapasztalataik és gyakorlatuk különleges jellemű egyéniséggé fejlesztik őket.

Az elit a fogalomnak korunkban elfogadott meghatározása szerint magasabbrendű típusba sorolandó egyénekből áll. A legmagasabb vezető pozíciókra kiválasztott és e pozíciók által formált egyéneket ugyanis szóvivők, tanácsadók, sugalmazók, ötletemberek veszik körül, ezek mind csiszolják a kiválasztottaknak saját magukról alkotott elképzeléseit, formálják a nyilvánosságnak szánt alakját, és kezükben tartják döntéseinek java részét. Természetesen ezen a téren az elit képviselői között számos változatot találunk, az azonban bizonyos, hogy naivitás lenne ma Amerikában akármelyik vezető elit-csoportot a nyilvánosság reflektor fényében szereplő tagjaival azonosítani. Ez az amerikai elit inkább tesületi léttel bíró egység, mint egyedülálló személyek csoportja, s ezt a testületi egységet nagyrészt szabvány típusú „személyiségek" alkotják és képviselik. Még a legnyilvánvalóbban független nagyság is rendszerint szintetikus termék, minden héten újra teremti egy jól fegyelmezett törzsgárda, amely rendszeresen mérlegeli azoknak a könnyed, „rögtönzött bemondásoknak" a hatását, amiket a nagyság olyan „spontán" ismételget a nyilvánosság előtt.

Az elit, mint társadalmi osztály vagy mint parancsnoki állásokat betöltő egyének rendezett csoportja, bizonyos típusú személyiségeket befogad és a maga képére alakít, másokat viszont nem fogad be. Az emberek morálját és pszichéjét nagyrészt az általuk megismert értékek és azok az intézményes szerepek határozzák meg, amelyeket eljátszanak s amelyeknek eljátszását tőlük elvárják. Az életrajzíró szemszögéből a felsőbb osztályok tagját magához hasonlókkal való kapcsolatai alakítják, azokban a kicsiny, exkluzív csoportokban, amelyekben általában megfordul s amelyek bármelyikébe bármikor visszatérhet. Ilyen felfogásban az elit magasabb körök rendszere, amely megválogatja, beiskolázza tagjait, s ha alkalmasnak találja őket, lehetőséget ad nekik, hogy bizalmas közelségbe kerüljenek a modern társadalom intézményes hierarchiáit igazgató személyekkel. Ha az elit pszichológiai megfogalmazása egyáltalán lehetséges, valahogy így

hangzana: az elit az egyénekben a személytelen döntés öntudatát egyesíti az elit tagjainak egymás között megosztott bizalmas értesüléseivel. Az elit mint társadalmi osztály megértéséhez közvetlen, emberi helyzetek egész sorát kell megvizsgálnunk. Ezek közül történelmileg kétségtelenül az előkelő családi kör a legkézenfekvőbb, ma azonban még sokkal fontosabb a megfelelő középiskola és a nagyvárosi klub.[6]

⑤

Az elittel kapcsolatos elképzelések, helyesen értelmezve, bonyolult módon összefüggnek egymással. Mi az „amerikai siker" tanulmányozása kapcsán valamennyivel foglalkozunk. Megvizsgálunk minden magasabb társadalmi kört, ahonnan az elit tagjai toborzódnak, s vizsgálatunk kereteit azok az intézmények nyújtják, amelyek Amerika társadalmát alkotják. A gazdagság, a hatalom és a presztizs minden összefüggését nyomon követjük ezen intézményeken belül és közöttük is, figyelmünket azonban elsősorban a vezető pozíciókat elfoglaló személyek hatalmára és korunk történelmében betöltött szerepére irányítjuk.

Vannak, akik az elitet mindenhatónak képzelik, s hatalmában valami rejtett, nagy tervszerűséget sejtenek. Így a vulgáris marxizmus az eseményeket, a különböző irányzatokat a „burzsoázia akaratára" való utalással magyarázza; a nácizmus „a zsidók összeesküvésére" hivatkozik; Amerikában pedig korunk naívjai „a kommunista kémek rejtett erejét" sejdítik az események mögött. A mindenható elitet ilyen elképzelések alapján sohasem tekinthetjük teljes egészében valamiféle látható, történelmi tényezőnek. Tulajdonképpen ezek szerint az isteni akaratnak egy bizonyos gondviselésre emlékeztető tervszerűségben megnyilvánuló földi mása lenne, legfeljebb azzal a megszorítással, hogy akik kívüle állanak, szembeszegülhetnek vele, sőt, esetleg győzedelmeskedhetnek is felette.*

* Azok, akik szerint kommunista ügynökök férkőztek a kormányzatba, s azok, akiket ez a gondolat megrémít, sohasem teszik fel a kérdést: „Nos hát, ha feltesszük, hogy kommunisták magas pozíciót foglalnak el, mekkora hatalmuk lehet?" Egyszerűen feltételezik, hogy magas pozíciókat betöltő emberek, vagy ez esetben azok is, akik pozíciójukból a felettük állókat befolyásolhatják, minden esetben döntő

Az ellenkező nézet, amely szerint az elit tehetetlen, manapság a liberális beállítottságú megfigyelők körében örvend meglehetős népszerűségnek. Ezek szerint az elit korántsem mindenható, sőt éppen ellenkezőleg, annyira szervezetlen, hogy hiányzik belőle minden összetartás, ami történelmi tényezővé tenné. Láthatatlansága nem a titokzatosság, hanem a tömegek láthatatlansága. Azok, akik a formális vezető állásokat betöltik, oly mértékben vannak tevékenységükben megbénítva más elit-csoportok presszsziója, a választók vagy az alkotmányos törvények kényszere által, hogyha léteznek is felsőbb társadalmi osztályok, nincsen vezető réteg; ha vannak is hatalmas egyéniségek, nincsen hatalmi elit csoport, és ha megkülönböztetünk is bizonyos rendszert a társadalmi rétegeződésben, ennek nincsen döntő hatással bíró legfelsőbb szintje. Végső fokon erről a szervezetlensége folytán kompromisszumokkal meggyengített és gyakorlatilag semmivé redukált elitről alkotott nézet tulajdonképpen a személytelen, kollektív sors szerepét szánja az elitnek, mert szerinte a magasabb körök látható tagjainak döntései nem játszanak szerepet a történelemben.*

Nemzetközi szempontból úgy látszik a mindenható elit elképzelése győzedelmeskedik. A propaganda-gépezet minden kedvező eseményt, minden sikert sietve saját nemzete vezetői javára könyvel, míg a rosszat, a kellemetlen eseményeket a külellenség

hatással vannak minden fontos eseményre. Akik úgy vélekednek, hogy kommunista ügynökök tényked̈ése folytán veszett el számukra Kína és került a szovjet blokkba, vagyis a hazájukhoz hű amerikaiak ezeknek az ügynököknek a befolyása alatt hagyták elveszni Kínát, azok egyszerűen úgy képzelik: létezik valamiféle külön e célra működő zárt csoport, s ennek tagjai döntenek tevékenyen minden ilyen dologban, vagy idéznek elő döntő eseményeket hanyagságukkal és ostobaságukkal. De mások is, akik pedig Kínával kapcsolatban nem hisznek a kommunista ügynökök befolyásában, úgy vélik, hogy kizárólag az egyébként hű amerikai döntés-gyárosok hagyták elveszni ezt az országot s ebben senki és semmi másnak nem volt része.

* Az elit tehetetlenségének gondolatát — amint könyvünk tizennegyedik fejezetében látni fogjuk — erélyesen támasztja alá az automatikus gazdasági rend teóriája, amely egyszerűen tagadja a gazdasági elit létezését. Senkinek sincs annyi hatalma, hogy az számottevő legyen. Az események egy névtelen egyensúlyi helyzet eredményei. Az egyensúlyelmélet megoldja a hatalom kérdését a politikai elit tekintetében is. A „piaci közgazdaság" analógiájára létezik olyan vezetés nélküli demokrácia, ahol senki sem felelős semmiért, és mindenki felelős mindenért. Az emberek akarata csak a választási processzus személytelen működésén keresztül érvényesül.

számlájára írja. Mindkét esetben készpénznek veszik a gonosz és az erényes vezető emberek mindenhatóságát. A nemzeten belül az okoskodás már bonyolultabb. Ha az emberek saját pártjuk vagy társadalmi körük hatalmáról beszélnek, ez a párt, társadalmi kör vagy annak vezetői természetesen tehetetlenek. Csak és kizárólag a „nép" a mindenható. De ha az ellenpárt, az ellenfelek társadalmi köre kerül szóba, azokra mindenhatóságot ruháznak, s azt mondják, hogy a „nép" tehetetlen zsákmányként áll velük szemben.

Nagyobb általánosságban szólva, az amerikai hatalmasok, bevett szokás szerint, igyekeznek tagadni hatalmukat. Nincs olyan amerikai, aki azért pályáznék állásra, hogy uralkodjon, vagy akárcsak kormányozzon. Nem válik bürokratává, vagy hivatalnokká; csupán a köz szolgája lesz. S manapság, amint már korábban rámutattam, az ilyen kiállás szabvány-megnyilvánulásává vált minden hatalmon levő amerikai propaganda programjának. Ezek a szabvány-megnyilvánulások olyan szilárd részét képezik már a hatalom gyakorlásának, hogy konzervatív írók helytelenül egy „amorf hatalmi helyzet" felé tartó irányzatot sejtenek mögöttük.

Hanem az amerikai „hatalmi helyzet" ma sokkal kevésbé „amorf", mint azoknak a szemlélete, akik azt valami romantikus zűrzavarnak látják. Nem egyszerű pillanatnyi helyzet az, hanem fokozatosan épülő, tartós építmény. És azok, akik legfelső fokozatain állnak, ha nem is mindenhatók, de nem hatalom nélküli, tehetetlen bábok. Ha fel akarjuk mérni az elit által kézben tartott és gyakorolt hatalom mértékét, meg kell vizsgálnunk a hatalom fokozatait és legfelsőbb szintjét.

Ha a hatalom a ma nap mint nap porondra kerülő nagy jelentőségű országos kérdések eldöntése tekintetében tökéletesen egyenletesen oszlana meg, nem beszélhetnénk hatalmi elitről: nem különböztethetnénk meg fokozatokat a hatalom birtoklásában, tökéletes lenne az egyöntetűség. A másik véglet esetén — vagyis ha a döntő kérdésekben egy kicsiny csoport monopóliumszerűen döntene — ugyancsak nem lehetne szó uralkodó elitről: egyszerűen ez a kis csoport uralkodnék, és alatta élne a differenciálatlan, szolgáló tömeg.

A mai amerikai társadalomban egyik végletet sem találhatjuk meg, mindazonáltal nem káros megismerkednünk fogalmukkal: ennek segítségével tisztábban állhat előttünk a hatalom kérdése és a hatalmi elit helyzete az Egyesült Államokban.

A modern társadalom legfőbb hatalommal rendelkező intézményes szervezetein belül minden esetben megtaláljuk a hatalomban való részesedés fokozatait. Egy útszéli gyümölcsös stand tulajdonosának a társadalmi, politikai vagy gazdasági döntések terén nincs annyi hatalma, mint egy multimilliomos gyümölcskonszern fejének; egyetlen hadnagy a lövészárokban nem olyan hatalmas, mint a vezérkari főnök a Pentagonban; nincs sheriff, akinek olyan törvényes hatalma lenne, mint az Egyesült Államok elnökének. Az uralkodó elit meghatározásának problémája tehát azon fordul meg, hol van az a hatalmi szint, ahol a határvonalat meghúzzuk. Ha túl alacsonyan húzzuk meg, az elit létezését illuzórikussá tennénk; ha túl magasan, akkor igen szűk körre szorítanánk. Ideiglenesen és a minimális keretek között tehát ezt a határt a következőképpen vázoljuk: az uralkodó eliten azokat a politikai, gazdasági és katonai köröket értjük, amelyek egymásba olvadó klikkek bonyolult rendszerét alkotva osztoznak a legalábbis országos jelentőségű döntések meghozatalában. Ami az országos jelentőségű kérdéseket illeti: uralkodó elit az a kör, amely ezekben a kérdésekben dönt.

Ha a modern társadalomban a hatalomnak és a döntések meghozatalára való lehetőségnek nyilvánvaló fokozatairól beszélünk, ezzel nem azt mondjuk, hogy a hatalmasok zárt egységet alkotnak és teljes mértékben tudatában vannak mindannak, amit tesznek, vagy tudatosan egy összeesküvés részesei. Az ilyen problémákat úgy tisztázhatjuk legjobban, ha nagyobb figyelmet szentelünk a következő kérdéseknek: hogyan helyezkednek el a hatalmasok szerkezetileg a társadalomban; milyen következményeket vonnak maguk után döntéseik; milyen fokon áll hatalmi tudatuk; mennyire tisztán a motívumaik. A hatalmi elit megértéséhez három fő pontot kell tekintetbe vennünk:

I. Az egyik, amit minden egyes magasabb kör megtárgyalása során végig hangsúlyozunk, az egyes elit-csoportok saját környezetéből fakadó pszichológiája. Az uralkodó elit-csoport hasonló származású és neveltetésű egyénekből tevődik össze; életstílusuk és életmódjuk hasonló; tagjaik társadalmi szempontból azonos típust alkotnak; ennélfogva fennáll egységük pszichológiai és társadalmi alapja. Ennek egyik következménye, hogy az így kialakult társadalmi csoport tagjai között adva van a keveredés lehetősége. Ez a fajta egység egyrészt az elérhető legmagasabb presztizst teszi hozzáférhetővé az elit számára, másrészt még sokkal jelentősebb az a következménye, hogy lehetővé teszi a

pozícióknak a három uralkodó intézményes renden belüli — és azok közötti — felcserélődését.

II. Az ilyen pszichológiai és társadalmi egységek mögött találjuk azoknak az intézményes hierarchiáknak az építményét és tapasztaljuk azok tevékenységét, amikben ma a politikai vezető klikk, a részvénymágnások és a magasrangú katonák uralkodnak. E bürokratikus tartományok méreteivel egyenes arányban növekszik elitjük hatalmi köre. Az egyes főbb hierarchiák elitjének helyzetét nagyrészt az határozza meg, milyen formán alakulnak ezek a hierarchiák önmagukban, és milyen kapcsolatban állnak egymással. Ha az egyes hierarchiák önmagukban szétszórtak, struktúrájukban lazán összefüggők, elitjük is hasonló képet nyújt. Ha számos összefonódó kapcsolatuk, közös érdekük van, elitjük is homogén, összefüggő egységet alkot.

Az elit egysége nem egyszerűen az intézmények egységének tükörképe, viszont az emberek és intézmények mindig szorosan összefüggnek egymással, és az elitről alkotott fogalmuk éppen arra késztet, hogy ezt az összefüggést tegyük vizsgálat tárgyává. Ma ezeknek az intézményeknek érdekszférái számos szerkezeti ponton találkoznak, többek között ilyen érdekkapcsolat közöttük a magántőke-társulások által egy politikai vákuumban létrehozott állandó háborús szervezet.

III. Az uralkodó elit egységének alapja azonban nem kizárólag a pszichológiai hasonlóság vagy társadalmi keveredés, sem a vezető pozíciók és az érdekek találkozása. Bizonyos körülmények között ezeknél sokkal kifejezettebben megnyilvánuló alap kínálkozik számára. Ha azt mondjuk: egységük *egyik* alapja a magasabb körök fokozódó koordinálódása, amely bizonyos körülmények között — mint háborúk esetén — kifejezetten és határozottan megnyilvánul, nem állítjuk azt, hogy koordináltságuk tökéletes vagy állandó, sőt még azt sem, hogy nagyon szilárd talajon áll. Még kevésbé állítjuk ezzel, hogy egységük egyetlen vagy legfőbb alapja a tudatos és megfontolt együttműködés, vagy hogy az uralkodó elit valamiféle tervszerűség szülötte. Ezzel szemben korunk intézményesen gondoskodott arról, hogy minden ember számára rendelkezésre álljanak az eszközök céljaik megvalósítására. Sokan rájöttek, mennyivel könnyebben tudják a maguk érdekeit szervezett vagy formátlan együttműködés révén realizálni, s ennek tudatában keresték és találták meg egymással való együttműködésük alapját.

⑥

Nem vallom tudományos tételként, hogy egy teremtő kisebbség, uralkodó osztály, egyetlen mindenható elit alakítja az emberi történelem összes korszakának, minden nemzet életének minden történelmi eseményét. Az ilyen feltételezés alaposabb vizsgálódás után rendszerint közönséges tautológiának bizonyul,[7] s még ha nem is lenne az, tökéletesen általánosságban mozogván semmi segítséget nem nyújt a jelen történelmének megértéséhez. Az a legtágabb meghatározás, amely szerint az uralkodó elit olyan személyek csoportja, akiknek szava a legfontosabb elhatározások megszületésénél döntő szerepet játszik, nem utal szükségképpen sem az elit történelemformáló szerepére, sem annak ellenkezőjére. Nem szabad az elit fogalmának definícióját — amit keresünk — összetéveszteni az elit történelemalakító szerepével kapcsolatos elmélettel. Ha például valaki úgy akarná meghatározni az elitet, mint az „amerikai uralkodó réteget", nem fogalmat határozna meg, hanem hipotézist alkotna az elit szerepéről és hatalmáról. Akármilyen meghatározást találjunk is az elitre, tagjai hatalmának terjedelme a történelmi változásoknak van alávetve. Ha a történelmi változásokat dogmatikus módon belefoglalnánk általános meghatározásunkba, értelmetlen módon leszűkítenénk a szükséges definíció körét. Ha viszont olyan definícióhoz ragaszkodnánk, hogy az elít szorosan koordinált, állandóan és feltétlenül uralkodó osztály, akkor szemléletünkből kizárnánk sok olyan tényezőt, amelyeknek megvizsgálását egy szerényebb meghatározás nyitva hagyná számunkra. Egyszóval tehát a hatalmi elit meghatározása nem lehet a mindenkori uralkodó osztály hatalmának mineműségét és fokát magában foglaló dogma. Még kevésbé engedhető meg, hogy az elittel kapcsolatos vizsgálódásunkba történelemfilozófiát csempésszünk.

Az emberi történelem folyamának legnagyobb részében a kortársak nem láthatták tisztán a történelmi változásokat, még azok sem, akik ezeket a változásokat előidézték. Az ősi Egyiptom és Mezopotámia államrendje alapjaiban vagy négyszáz generáción keresztül szinte változatlanul állott fenn. Ez hat és félszer annyi idő, mint a kereszténység korszaka, amely csak mintegy hatvan generáción át állt eddig fenn, és körülbelül nyolcvanszor annyi, mint az Egyesült Államok öt generációja. Ma azonban a változások üteme olyan gyors és a hírközlés eszközei olyan mértékben hozzáférhetők mindenki számára, hogy az események és a

döntés közötti összefüggés gyakran szinte történelmi egységként válik láthatóvá, feltéve, ha megfelelő szögből és kellő figyelemmel szemléljük.

Azok a jólértesült újságírók, akik azt hangoztatják, hogy „a nagy elhatározásokat nem emberek, hanem az események alakítják", a Szerencse, a Jósors, a Végzet vagy a Láthatatlan Kéz történelemfilozófiáját visszhangozzák. Mert az „események" szó nem egyéb, mint ezeknek a régi hiedelmeknek modern változata, s közös jellemzőjük, hogy az embert mindegyik kiemeli történelemalakító szerepéből, és mind azt próbálja elhitetni, hogy a történelem az emberek háta mögött megy végbe. A történelem megfékezhetetlen ár, a történelmen belül vannak történések, de nincsen cselekvés; a történelem puszta véletlenek sorozata, s az események mögött semmiféle irányító akarat nem rejtőzik.[8]

Korunkban az események sokkal inkább múlnak emberi elhatározásokon, mint valamiféle elkerülhetetlen végzeten. A „végzet" szociológiai jelentése egyszerűen a következőkben foglalható össze: ha az emberi elhatározások száma megmérhetetlenül nagy, s minden elhatározás magában csekély jelentőségű, ezeknek összege végső következtetésben olyan eredményt hoz létre, amit közvetlenül senki sem akart — így azonosul a történelem a végzettel. De nem minden korszakot lehet egyaránt végzetszerűnek jellemezni. Amint az elhatározásokat meghozó személyek köre szűkül, amint a döntések végrehajtásának eszközei központosulnak, a nagy események folyama meghatározható körök elhatározásainak következményévé válik. Ez persze nem jelenti szükségképpen azt, hogy ugyanazoknak a személyeknek köre hoz meg sorra minden döntést, s végül is a történelem nem lesz egyéb, mint ezen egyetlen kör konspirációjának a vetülete. Az elit hatalma nem zár ki szükségképpen a történelem alakításából előre ki nem gondolt, kisebb jelentőségű elhatározásokat. Azt sem jelenti, hogy kisebb súlyú rendelkezések, kompromisszumok, változtatások nem épülnek be százával az aktuális politikai élet eseményei közé. Az uralkodó elit fogalmilag nem terjed ki a döntéshozatal processzusára. Egyszerűen kísérlet a társadalmi körök olyan leszűkítésére, amely körön belül ez a processzus — függetlenül külső ismérveitől — lejátszódik.

Az elhatározások meghozatalában résztvevők előrelátásának és hatalmának foka sem egyforma. Az uralkodó elit fogalmilag azt sem zárja ki, hogy az elhatározásokat megelőző mérlegelések és kockázat-számítások gyakran tévesek, és a ténylegesen be-

következett eredmények néha — sőt voltaképpen gyakran — másképpen alakulnak, mint ahogy azokat kitervelték. Gyakran tulajdon alkalmatlanságuk ejti csapdába vagy saját tévedéseik vakítják el a döntések meghozóit.

Mindenesetre korunkban gyakran állunk szemben létfontosságú kérdésekkel — ezek eldöntésének kulcsa, felmerülésük pillanatában máris bizonyos szűk körök kezében van; ezektől függ, eldöntik-e a kérdést, vagy elmulasztják a döntést. De akárhogy álljon is a dolog, akik döntenek vagy akik elmulasztanak dönteni, azok alkotják a hatalom elitjét. Ilyen kérdés volt az atombomba ledobása Japánra; az állásfoglalás Korea tekintetében; a Quemoy és Matsu körüli, valamint a Dien Bien Phu előtti zűrzavar; ilyen momentum volt azoknak a manővereknek a sorozata, amelyek megelőzték az Egyesült Államok beavatkozását a második világháborúba. Nem igaz tehát, hogy korunk történelme ilyen momentumokból tevődik össze? És nem felel meg talán a valóságnak, amit mondottunk, hogy ti. a nagy döntések és a hatalmas, központosított hatalom korában élünk?

Kevesen vannak közöttünk, akik korunkban valami görögös, örökvisszatérés-hittel vagy egy keresztény megváltás-várással, vagy akár az emberi haladásban vetett hittel próbálnak értelmet adni. Ha nagy többségünk nem is foglalkozik ilyen gondolatokkal, valószínűleg sokan hiszünk Burckhardttal az események egyszerű egymásutánjában, abban, hogy a történelem alapja a merő folytatólagosság. Eszerint a történelemben egyszerűen egyik dolog követi a másikat, a történelemnek nincsen értelme, nem vált valóra semmiféle előre elhatározott tervszerűséget. Igaz ugyan, hogy az időnként bekövetkező válságok megrendítik ezt a folyamatosság-érzésünket, korunk történelmével kapcsolatban táplált meggyőződéseinket. De ritkán tekintünk az átélt vagy közvetlenül előttünk álló krízisek mögé. Nem hiszünk ugyan sem sorsban, sem gondviselésben és anélkül, hogy beszélnénk róla, készpénznek vesszük, hogy „mi", mint nemzet, döntően képesek vagyunk alakítani jövőnket, de „mi", mint egyedek, erre valahogy mégis képtelenek vagyunk.

Bármi értelmet adhatunk is a történelemnek, ezt az értelmet mi, sajátmagunk adjuk neki. Mégis, jóllehet valamennyien a történelemben élünk, nem rendelkezünk mindnyájan egyforma hatalommal a történelem alakítására. Ennek ellenkezőjét állítani szociológiai abszurdum és politikai felelőtlenség. Abszurdum, mert minden csoport és minden egyén meghatározott korlátok

között létezik, s ezeket a korlátokat elsősorban a rendelkezésére álló hatalom technikai és intézményes eszközei szabják meg; a hatalom jelenleg létező eszközei nem egyenlő mértékben hozzáférhetők számukra, és gyakorlásukra sincsen egyforma befolyásuk. Azt állítani, hogy valamennyien történelemalakítók lennénk, politikai felelőtlenség, mert elködösít minden kísérletet arra, hogy meghatározzuk: milyen felelősség hárul különböző döntéseikért a hatalom eszközeit kezükben tartó emberekre.

A nyugati társadalom történetének legfelületesebb vizsgálatából is megláthatjuk, hogy a döntést hozók hatalmának mindenek felett a technikai lehetőségek s az adott társadalomban érvényesülő hatalom, erőszak és szervezés *eszközeinek* milyensége szab korlátokat. Ebben a vonatkozásban a nyugati történelem meglehetősen egyenesen felfelé ívelő irányzatról tanúskodik, s ebből kitűnik, hogy az elnyomás, a kizsákmányolás, az erőszak és rombolás — de ugyanakkor a termelés és építés — eszközei lépésről lépésre szélesebb hatósugarat nyertek és egyre fokozódó mértékben központosultak.

Ahogy a hatalom eszközei és az őket összefűző közlekedési és hírközlési eszközök egyre hatékonyabbá váltak, ezen eszközök birtokosainak olyan nagy hatalom jutott a kezébe, amilyenre eddig még nem volt példa az emberiség történelmében. És ma még mindig nem vagyunk ennek a fejlődésnek a végén. Többé nem meríthetünk vigasztalást a megelőző korok uralkodó csoportjainak egymást hullámszerűen követő emelkedéseiből és bukásaiból. Ebben az értelemben igaza van Hegelnek: a történelemből csak azt tanulhatjuk meg, hogy nem tanulhatunk belőle semmit.

A választ az uralkodó elit kérdésére minden korszak és minden társadalmi rendszer vonatkozásában ki kell dolgoznunk. Az emberek célja rendszerint csak reménységekben ölt testet, de az eszközök néhány ember hatalmában vannak. Ezért alkotják az uralkodó elitnek, a legfőbb parancsnoki posztok urának definíciójában a leglényegesebb elemet a hatalom eszközei. A mai amerikai elittel kapcsolatos legfontosabb kérdéseket tehát — összetételét, egységét, hatalmát — e hatalom félelmetes eszközeinek szentelt kellő figyelemmel kell megvizsgálnunk. Caesar nem tehette azt Rómával, amit Napóleon Franciaországgal; Napóleon nem tehette azt Franciaországgal, amit Lenin Oroszországgal, és Lenin nem tehette meg Oroszországgal azt, amit Hitler tehetett Németországgal. De Caesar még hatalma tetőpontján is hol volt az egymást követő szovjetorosz vagy amerikai belső

kormányzati körök hatalmától? A kettő közül bármelyiknek hatalmában áll egyetlen éjszaka hatalmas városokat eltörölni a föld színéről, és néhány hét leforgása alatt egész kontinenseket termonukleáris pusztasággá változtatni. A hatalom eszközeinek mérhetetlen megnövekedése és központosulása viszont természetszerűleg maga után vonta a kisebb csoportok elhatározásainak fokozott következetességét.

Abból azonban hogy a modern társadalmi struktúrák csúcspozícióinak betöltése több uralkodó jellegű döntés meghozatalát teszi lehetővé, még nem következik az, hogy az elit, amely ezeket a pozíciókat betölti, történelmet csinál. Még ha a kiszélesedett, összpontosított gazdasági, katonai és politikai struktúrák alakulása következtében hatalmuk körébe vonnak is minden döntést, mégis a döntések meg a dolgok — valahogy úgy érezzük — „maguktól mennek", s a hatalmi struktúrák csúcsán ülők állásfoglalásait a „szükségszerűség" határozza meg. Ez pedig feltehetően azt jelenti, hogy ezeket az állásfoglalásokat az elitnek kiosztott „intézményes" szerepek és az intézményeknek a társadalom felépítésében elfoglalt helyzete determinálják.

Vajon az elit maga dönti-e el, milyen szerepet játsszék? Vagy hatalmát azok a szerepek határozzák meg, amelyeket számára az egyes, hatalma alatt levő intézmények előírnak? Az általánosságban adott válasz — az ilyen pedig sohasem megfelelő — az lehetne, hogy az elit a különböző társadalmi rendszerekben és korokban nem egyformán viszonyul az általa játszott szerephez: sem a saját természete, sem a történelem természete nem diktál neki. Az emberek többsége készségesen elfogadja a számára kiosztott szerepet és úgy játssza el, amint azt elvárják tőle, az elit tagjainak azonban nem szükséges ezt megtenniük, s gyakran valóban nem is teszik meg. Kétségbe vonhatjuk magát a társadalmi rendszert, a benne elfoglalt tulajdon pozíciójukat, vagy a szerepükkel kapcsolatos előírásokat.

Napóleontól senki sem kívánta, sőt senki sem engedte meg neki, hogy Brumaire 18. napján szétkergesse a Parlamentet és konzulátusát később császársággá alakítsa át.[9] Adolf Hitlertől sem kívánták és nem is adtak rá engedélyt neki, hogy „vezérnek és kancellárnak" nyilvánítsa magát Hindenburg elnök halála napján, s az elnöki és kancellári tisztség összeolvasztásával bizonyos szerepeket eltöröljön, másokat bitoroljon. Senki sem kívánta meg Franklin D. Roosevelttől és senki nem adott rá engedélyt neki, hogy meghozza azon döntések sorát, amelyek

végül is ahhoz vezettek, hogy az Egyesült Államok belépett a második világháborúba. Semmiféle „történelmi szükségszerűség" nem játszott szerepet, mindössze egy Truman nevű ember határozta el néhány társával, hogy bombát dobnak Hirosimára. Ugyancsak nem történelmi szükségszerűség, hanem egy szűk körhöz tartozó emberek vitája buktatta meg Radford admirálisnak a Dien Bien Phu előtt álló csapatok bombázására tett javaslatát. A modern elit-csoportok nemcsak függetlenek az intézmények struktúrájától, hanem tetszés szerint zúzhatnak össze egy társadalmi építményt, hogy másikat állítsanak fel helyébe, s azon belül ismét egészen más szerepeket osszanak ki maguknak. Hatalmi eszközeikkel bátran rombolhatnak le régi és építhetnek fel új társadalmi építményeket; ha az események jól alakulnak, pontosan ez fogja munkásságuknak kiérdemelni a dicső jelzőt, de ha az események balul ütnek ki, kíméletlen zsarnokság lesz belőle.

Vannak természetesen az elitnek olyan tagjai, akiket a szerepük határoz meg: mások pedig bizonyos esetekben maguk határozzák meg a szerepüket. Ez utóbbiak nemcsak saját szerepüket határozzák meg manapság, hanem milliónyi más emberét is. Kulcspozíciók születésének és ezek teljes kihasználásának lehetősége leginkább a társadalmi rendszerek korszakos átalakulása idején teremtődik. Az a tény, hogy ma a két nemzetközi vezető nagyhatalom egyike az Egyesült Államok — s ezzel párhuzamosan birtokában tartja a megsemmisítés, az adminisztratív és a pszichológiai hatalom legújabb eszközeit — kétségkívül ilyen korszakos átalakulás periódusát teremthette meg a XX. század derekának Egyesült Államaiban.

A történelem semmivel sem utal arra, hogy az uralkodó elitnek nem lehet történelemalakító szerepe. Igaz, az elit tagjainak képességei sem korlátlanok, azonban ezek a korlátok sohasem voltak olyan tágak mint ma, mert a hatalom eszközei még sohasem voltak ilyen mérhetetlenül hatékonyak. Helyzetünk ezért olyan bizonytalan, s ezért kell fokozottabb mértékben megértenünk az amerikai elit hatalmát, illetve hatalmának korlátjait. Ma kizárólag az elit természetének és hatalmának problémáját vizsgálva vethetjük fel ismét reális és komoly igénnyel a felelős kormányzat kérdését.

⑦

Azok, akik ma Amerika új ünnepeltjei kedvéért felhagytak a kritikával, készségesen hajlanak arra a nézetre, mely szerint az elit tehetetlen. Ha ezek az emberek politikailag komolyan gondolkodnának, tulajdon elképzelésükből kiindulva így kellene szólniuk az amerikai politika állítólagos uraihoz:[10]

„Talán azt képzelitek: egy szép napon, nemsokára, alkalmatok lesz ledobni egy bombát, vagy lehetőségetek nyílik arra, hogy viszonyotokat szövetségeseitekkel vagy az oroszokkal — akik egyébként maguk is ledobhatnak egy bombát — még jobban elmérgesítsétek. De ne, legyetek olyan ostobák, ne higgyétek, hogy valóban rajtatok áll a választás. Alkalom számotokra nem adódik, lehetőségek nincsenek adva. Az egész komplex helyzet, amelynek ti csak egyensúlyozó részei vagytok, végzetszerű eredmény, a gazdasági és társadalmi erők következménye. Így hát álljatok félre, mint Tolsztoj tábornoka, és várjátok ki türelemmel az események folyását. Még ha cselekednétek is, még ha lennének is elgondolásaitok, az eredmény úgysem az lenne, amit ti akartok.

De ha jól alakulnak a dolgok, beszéljetek úgy, mintha a ti döntéseitek folytán született volna meg a siker. Mert ez esetben könnyű elhitetni az emberekkel, hogy van morális lehetőségük és hatalmuk választani, s így, természetesen, övék a felelősség és a dicsőség.

Ha azonban rosszul alakulnak az események, mondjátok, hogy valójában tehetetlenek voltatok, s ezért, természetesen, nem kérhet tőletek számon senki semmit; *nekik,* a többieknek volt meg a lehetőségük a választásra, s ezért *ők* a felelősek. Ezzel megúszhatjátok a dolgot még akkor is, ha a fél világ haderői lesték volna parancsaitokat, vagy ha Isten tudja mennyi bombátok és bombázótok lenne. Ti ugyanis a valóságban nem vagytok egyebek, mint tehetetlen kis tényező korotok történelmi sorsforgatagában, az erkölcsi felelősség nem egyéb illúziónál, ámbár jelentős hasznot hajthat, ha igazán célszerű propagandaeszközként használjátok fel."

Az ilyen fatalista elgondolásokból csak egyetlen következtetést lehet levonni: ha a szerencse vagy a gondviselés uralkodik, nincsen uralkodó elit, amely a történelmi döntések forrása lehetne, s a felelős vezetés gondolata — hát még a követelménye — hiú és felelőtlen elképzelés. Mert egy tehetetlen elitet, a törté-

nelem játékszerét nyilván nem lehet felelősségre vonni. Ha korunk elitjének nincs semmi hatalma, nem kérhetünk tőle semmit számon, ellenkezőleg, tagjai, mint nehéz pozíciókat betöltő emberek, kiérdemlik elismerésünket. Az Egyesült Államok népét a szuverén Sors kormányozza, és a népet elitjével együtt hatalmukon kívül álló események sodorják végzetszerűen. Ha pedig ez a helyzet, valóban azt kell mindnyájunknak tenni, amit néhányan meg is tettek: tökéletesen tartózkodni minden politikai megfontolástól és tevékenységtől, következetesen visszahúzódni a magánéletbe, az anyagi kényelembe.

Ha viszont elhisszük, hogy a háború és béke, a nyomor és bőség különösen ma már nem a „szerencse" és a „végzet" termékei, hanem — és ma még sokkal inkább mint valaha — kormányozhatók, fel kell vetnünk a kérdést: kormányozhatók, de ki által? S a válasz nem lehet egyéb: ki más, mint azok által, kik ma kezükben tartják a döntés és hatalom mérhetetlenül sokrétűvé vált, központosított eszközeit? S megkérdezhetjük azt is: hát akkor miért nem kormányozzák? Hogy pedig erre a kérdésre választ tudjunk adni, meg kell értenünk a mai amerikai elit belső összefüggéseit és jellegét.

Ezeknél égetőbb kérdések ma alig létezhetnek politikával foglalkozó emberek számára, és az elit tehetetlenségének eszméje nem rettenthet el bennünket attól, hogy mi is felvessük ezeket a kérdéseket. Az amerikai elit sem nem tehetetlen, sem nem mindenható. Ezek a fogalmak abszolút absztrakciók, melyeket politikai szóvivők használnak a nyilvánosság előtt mentegetőzés vagy dicsekvés gyanánt. Mi ellenben ezeknek a fogalmaknak a keretei között fogjuk megkeresni az előttünk álló politikai problémák megoldását, mert ezek a kérdések ma a legfontosabbak a felelős hatalommal kapcsolatban.

Napjaink „történelmének természete" egyáltalán nem zárja ki, hogy kicsiny, kulcspozíciót elfoglaló csoportok tartsák kezükben a döntéseket. Ellenkezőleg, a jelen struktúrájából ennek nemcsak ésszerű, hanem inkább kényszerű voltára következtethetünk.

De a „pszichológiai" szempontok, vagy azon módszer, amelynek segítségével a modern társadalom tagjait vezető pozíciói útján és azokra kialakítja, egyáltalán nem teszik ésszerűtlenné azt a nézetet, mely szerint az elit tagjai szabadon választhatnak lehetőségek között s választásuk, vagy a választás elmulasztása történelemalakító következményeket von maga után.

Ennek megfelelően ma a politikusan gondolkodó emberek mindenképpen okkal tekinthetik az amerikai uralkodó elitet felelősnek azon események döntő részéért, amelyek a ma történelmét alkotják.

Manapság éppoly divatos kétségbevonni az uralkodó elit létezését, mint ahogy a harmincas évek táján divat volt minden társadalmi igazságtalanságot és bajt egy csapat felső tízezerbeli csirkefogó számlájára írni. Legalább olyan kevéssé feltételezem azt, hogy az amerikai társadalom első mozgatója egy egyszerű és csak-uralkodó osztály, mint azt, hogy Amerikában ma minden történelmi változás csupán valami személytelen áramlás eredménye.

Az a nézet, amely szerint minden csak vak áramlás, nagyrészt az emberek tulajdon tehetetlenség-érzetének fatalista vetülete, és talán annak, aki valaha is elveihez ragaszkodva politikai aktivitást fejtett ki: gyógyír rossz lelkiismeretére.

Az a nézet, hogy a történelem egy könnyűszerrel körülhatárolható csirkefogó csoport aknamunkájának, vagy hősök együttműködésének eredménye, ugyancsak hevenyészett vetülete annak az erőfeszítésnek, amellyel az emberek igyekeznek megérteni, mi módon nyújtottak kedvező lehetőséget a különböző elitcsoportok számára a társadalmi struktúrán belül bekövetkezett eltolódások, s az elit-csoportok hogyan használják ki — vagy hagyják ki — ezeket a lehetőségeket. Akár azt az elméletet fogadjuk el, hogy a történelem egyesek összeesküvésének eredménye, akár elhisszük, hogy nem egyéb, mint ellenállhatatlan áramlás — feladjuk a hatalom tényeinek és a hatalmasok útjainak megértésére irányuló törekvésünket.

⑧

Kísérletemet, hogy megrajzoljam korunk hatalmi elitjének körvonalait és így megadjam a megfelelő értelmet az ismeretlen „Ők"-nek, amivel az alájuk rendelt nép a névtelen „Mi"-t helyezi szembe, a legtöbbünk által leginkább ismert magasabb körök rövid vizsgálatával kezdem: a helyi társadalmak újabb és régi felsőbb osztályaival és a nagyvárosi Négyszázakkal. Ezután vázolni fogom az ünnepeltek világát, és megkísérlem kimutatni: az amerikai presztizs-rendszer napjainkban vált csak igazán országos jellegűvé, és az

országos jellegű rang-rendszer triviális csillogása elvonja a figyelmet autoritatív vonásairól és igazolja a hatalmat, amelyet gyakran takar.

A dúsgazdagok és az üzleti vezéregyéniségek vizsgálatánál rámutatok, hogy sem „Amerika Hatvan Családja", sem pedig az „igazgatóságok forradalma" nem nyújt megfelelő képet arról, mi módon alakultak át a felső osztályok a részvény-mágnások mai kiváltságos rétegévé.

Az amerikai államférfi történelmi típusának leírása után megkísérlem majd kimutatni, hogy az, amit a Haladó Kor megfigyelői „láthatatlan kormányzat" néven neveztek, ma teljesen láthatóvá vált, és amit általában a politika lényeges tartalmának tartanak: a politikai nyomás gyakorlását, a kampányokat és a kongresszusi manőverezéseket, ma a hatalom középső rétegeire hárították.

A katonai hatalom tárgyalása során megkísérlem világossá tenni, hogyan következett be az admirálisok és a tábornokok benyomulása a döntő politikai és gazdasági súlyú pozíciókba; miként jöttek rá eközben arra, hogy a részvény-mágnások és a látható kormányzat politikai vezetőinek érdekei számos ponton találkoznak az ő érdekeikkel.

Miután ezeket és más szempontokat tisztáztam, amennyire csak módomban állt, visszatérek majd az uralkodó elit kérdésére, s a tömegtársadalomnak ezzel kapcsolatos fogalmával foglalkozom.

A tétel, amit igazolni kívánok, a következő: ebben a meghatározott korban a történelmi körülmények összefonódása egy uralkodó elit kialakulásához vezetett, s ennek az elitnek a tagjai, egyes csoportjai szerint külön-külön és együttvéve, kezükben tartják minden döntés meghozatalának kulcsát. A ma elérhető hatalmi eszközök széles köre és központosítása mellett létrejött — vagy létre nem jött — döntéseik sokkal súlyosabb következményekkel járnak, sokkal több embert érintenek, mint valaha az emberiség történelmében.

Azt is határozottan állítom, hogy a hatalom középső szintjein egy félig szervezett, holtpontszerű állapot alakult ki, a legalsó szinten pedig egy tömegtársadalom-szerű jelenség jött létre. Az egész vajmi kevéssé hasonlít a társadalomról alkotott azon elképzeléshez, mely szerint akaratból fakadó társulások és egy klasszikus közösség tartják kezükben a hatalom kulcsait. Az amerikai hatalmi rendszer csúcsa sokkal egységesebb és sokkal ha-

talmasabb, az alsó rétegek sokkal differenciáltabbak és tehetetlenebbek, mintsem azt általában gondolják azok az emberek, akiknek figyelme az alacsonyabb szintű társadalmi alakulatok képviselői felé fordul, holott ez utóbbiak nem fejezik ki az alsóbb rétegek akaratát, s nincs befolyásuk a legfelsőbb szint elhatározásaira.

II.

A helyi társadalmak

Amerika minden kisebb és nagyobb városában van egy bizonyos — előkelő családokból álló — felsőbb csoport, amely felette áll a helyi középosztálynak, és magasan tornyosul a tisztviselők és bérmunkások alsóbb rétegei fölé. Ez a csoport bárki másnál többel rendelkezik abból, amivel csak rendelkezni lehet a városban; kezükben van a helyi döntések kulcsa, nevüket, arcképüket gyakran nyomtatják ki a helyi lapok; övék az újság meg a rádióadóállomás, ők a fontosabb helyi üzemek tulajdonosai, övék a legtöbb jövedelmező ingatlan a főutcában, ők irányítják a bankokat. Egymással elvegyülve tökéletesen tudatában vannak annak, hogy ők a vezető családok által alkotott vezető osztály képviselői.

Fiaik és leányaik mind egyetemre járnak, gyakran magánközépiskola végzése után; aztán egymással vagy hasonló városokból származó hasonló családok fiaival, lányaival lépnek házasságra. Miután jó házasságot kötöttek, birtokba lépnek, új pozíciókat foglalnak el, döntéseket hoznak. Az egyik ilyen régi család fia, atyja bánatára, nagyapját haragra gerjesztve, most az egyik országos részvénytársaság-hálózat helyi fiókjának igazgatója. A város legjobb nevű háziorvosának két fia van, az egyik most kezd praktizálni, a másik — aki rövidesen feleségül veszi a második legnagyobb gyáros leányát — valószínűleg a soron következő kerületi ügyész. Régi hagyomány ez már, s így van ez ma is Amerika kisvárosaiban.

Az osztályöntudat nem egyenlő mértékben jellemző az amerikai társadalom minden szintjén. Legnyilvánvalóbb a legfelsőbb osztályoknál. Az alacsonyabb néprétegek között Amerikában mindenütt zűrzavarosak és elmosódottak a határvonalak, akár az öltözködést, a lakóházak osztályértékét, akár a pénzszerzést vagy pénzköltést nézzük. Persze az alsóbb és a középosztályokat

elválasztják azok az értékek, dolgok és élmények, amelyekhez a jövedelem különböző mértéke juttatja őket, de gyakran sem az értékekkel, sem azoknak osztályjelentőségével nincsenek tisztában.

A felsőbb rétegek tagjai viszont — ha csak azért is, mert kevesebben vannak — sokkal könnyedébben tudnak meg egymásról mindent, könnyebb számukra a közös hagyományok megőrzése és fajtájuk öntudatának ébrentartása. Úgy élnek, ahogy osztályukhoz illik, van hozzá bőven idejük meg pénzük. Mint vagyonos osztály, többé-kevésbé elkülönült embercsoportot képeznek, egymással keveredve zárt köröket alkotnak, és következetesen elvárják, hogy városuk vezető családjainak ismerjék el őket.

①

A kisváros vizsgálatával kapcsolatban mind a regényírók, mind a szociológusok egészen tisztán érzik a régi és az új vezető osztályok drámáját. Az osztály-küzdelmeket, amelyeknek lefolyását ezekben a városokban vizsgálták, történelmi szinten szemlélhetjük az egész nyugati társadalom mai létében; az új vezető réteg parvenüi és sznobjai bizonyos feszültséggel állnak szemben a „régi gárdával". A kisvárosi gazdagok területenként megfigyelhető változásokkal ugyan, de meglepően szabványos embertípust képviselnek. Ma ezekben a városokban a vezető rétegeknek főképpen két típusát találjuk. Az egyik járadékokból él, és társadalmilag régebbi családokból áll; a másikat az újabb családok alkotják, s ezeknek tagjai mind gazdaságilag, mind társadalmilag sokkal vállalkozóbb típust képviselnek. Ennek a két vezető csoportnak a tagjai tisztában vannak az őket elválasztó különbségekkel, s ezekről mindegyiknek megvan a maga kialakult különvéleménye.[1]

Nem szabad azt hinni, hogy a régi vezető osztály szükségszerűen „magasabban" áll, mint az új, vagy hogy az új nem egyéb *„újgazdagok"* csoportjánál, akik igyekeznek az újonnan szerzett gazdagságot a régiek által oly elegánsan viselt presztizs leplébe burkolni. Az új vezető osztálynak megvan a maga életstílusa, és ha tagjai — különösen a nők — jelentékeny mértékben kölcsönöznek is a régi vezető réteg stílusából, ugyanakkor, különösen a férfiak, saját értékeik és törekvéseik nevében ezt a stílust le is nézik. Ez a két vezető csoport sokféle módon verseng

a presztizsért, és versenyük együtt jár egymás presztizsigényének lebecsülésével.

A régi felső osztály tagja úgy érzi, hogy tekintélye magában az időben gyökerezik. Mintha így beszélne: „Valahol a múltban Családom Őse megalapította a Családnak ezt az Idevalósi Ágát, s most az Ő vére folyik ereimben. Én az vagyok, ami az Én Családom mindig is volt, s az Én Családom mindig a legelőkelőbbek közé tartozott." New Englandben és a Délen találjuk a legtöbb olyan családot, akik kényesen tudatában vannak családfájuknak és ősi telepes múltjuknak, s szembehelyezkednek az újgazdagok és újonnan odatelepedettek hatalmával. Ezeken a vidékeken, de leginkább Délen a család jelentősége is szélesebb, felöleli a régi, hű szolgákat és az unokákat is. A rokonság érzete kiterjed még azokra is, akik — bár sem nem vérrokonok, sem házasság révén nem tekinthetők rokonnak — „unokatestvérnek" vagy „nagynénének" számítanak, mert „együtt nevelkedtek a mamával". A régi felsőbb osztálybeli családok ilyeténképpen hajlamosak arra, hogy belterjes atyafiságot alakítsanak ki; az ezzel kapcsolatos törzsi kegyelet és rokoni öntudat a múlt tiszteletéhez, a vidék története iránti intenzív érdeklődéshez vezet, hiszen az atyafiság oly hosszú idő óta oly tiszteletre méltó szerepet játszott errefelé.

Ha „régi családokról" beszélünk, természetesen „gazdag régi családokat" értünk, a felsőbb osztályok társadalmi világában azonban a készpénzt és a birtokot egyszerűen természetesnek fogják fel. „Persze, kell, hogy elegünk legyen e világ javaiból, hogy felszínen tarthassuk magunkat, szórakozzunk, adakozhassunk az egyháznak... de a társadalmi állás több, mint a pénz." A régi felsőbb osztályok általában valamiféle negatív módon kezelték a pénz kérdését — úgy vélték, a pénz olyasmi, ami iránt osztályunk új tagjai túlságosan is intenzíven érdeklődnek. „Sajnos, meg kell mondani, hogy gyárosaink túlságosan nagyra értékelik a pénzt" — mondják, és a régebbi gyáros generáció tagjaira gondolnak, akik ma már rendszerint ingatlanaikon visszavonulva élnek. Azokat a gazdagokat és asszonynépüket — így gondolja a régi felsőbb osztály — mindig is jobban érdekelte és ma is jobban érdekli a „közösségi és társasági" kiválóság, mint pusztán a pénz.

A régi felsőbb osztályokban a kisebb üzletemberekkel kapcsolatos beszélgetések egyik legfőbb témája: mennyi pénzt szereztek ez utóbbiak az elmúlt háború alatt, de — úgymond — azt nem szabad eltűrni, hogy az illetők társadalmilag számítsanak. Egy

másik ilyen téma: milyen — nem nagyon tisztességes — módszerekkel szerezték pénzüket az újonnan megtollasodott emberek. Játékbarlang-koncessziókról, mulatókról, fuvarozásról folyik a szó. S a beszélgetők tökéletesen tisztában vannak a háborús feketepiaccal, hiszen maguk is vevők voltak ott.

A régi családfák tekintély-teremtő voltát problematikussá teszi az új felsőbb osztályok életerős, harsány stílusa és pénze; ez a réteg a második világháborúban elterebélyesedett, meggazdagodott, és társadalmi öntudatában megnövekedett. A régiek úgy érzik, ez az új stílus felváltja a régit, a nyugodtabbat. Az így beálló társadalmi feszültség gyakran azt takarja, hogy a régi felsőbb osztálybeli családok nagy részének — a legtöbb városban ingatlanvagyonon nyugvó — gazdasági ereje hanyatlásnak indult. A régi felsőbb osztályok azonban általánosságban még erősen tartják kezükben a helyi hitelintézményeket. Georgia és Nebraska kereskedelmi központjaiban, Vermont és California kereskedő és ipari városaiban a régi felsőbb osztálybeli bankár ma is rendszerint ura a közösségnek, neve önmagában presztizst jelent a kereskedő előtt, akivel szóba áll, a városban az „Az Egyház", amelynek ő a tagja. Ily módon személyében megszentesítvén az üdvösséget, a társadalmi pozíciót és a pénzügyi megbízhatóságot, saját ravasz és ügyes értékelése alapján fogadja el őt mindenki.

Délen a régi és az új felsőbb osztályok közötti feszültség gyakran sokkal drámaibbá válik, mint más vidékeken, mert itt a régi famíliák tradicionális alapja a földbirtok és a mezőgazdaság volt. Az új gazdagságnak a régi társadalmi pozícióval való egybeolvadását, amely persze már folyamatban volt egészen a polgárháború óta, a gazdasági válság és a második világháború meggyorsította. A régi déli arisztokrácia a regények lapjain, de a tudományos valóságban is valóban sok esetben mutatja a szomorú hanyatlás állapotát. Ha nem áll be az ipari és kereskedelmi bázisokra építő, feltörő új felsőbb osztály soraiba, minden bizonnyal ki fog halni, mert ha egy társadalmi réteg nem marad gazdag, bizonyos adott idő múltán névtelen különcök csoportjává zsugorodik. Az előkelő méltóság és önelégült visszavonultság, megfelelő anyagiak nélkül egyszerűen a társadalmi hanyatlás, sőt a dekadencia látszatát kelti.

A származás hangsúlyozása a visszavonultsággal párosulva alkalmas arra, hogy eltúlozza az öregebbek társadalmi felsőbbségét, különösen az ifjúság felett ítélkező idősebb, erkölcsbíró

nőkét. Ilyen helyzet nem vezet a régi felső osztálybeli lányoknak az új, de feltörekvő gazdagok fiaival való házasságára. A régi társadalmi alakulatok azonban a kisebb városok iparosodása következtében állandóan bomlanak, s újabb formációk születnek: az újgazdag iparosok és kereskedők felemelkedése elkerülhetetlenül a földbirtokos arisztokrácia lehanyatlásához vezet. Délen és egyebütt is, a versenyképes szinten való megzőgazdaság fenntartásához, a kedvező adózási lehetőségek eléréséhez és a „farmerek" pótlásához szolgáló fokozott tőkeszükséglet mind a vidéken, mind a városokban új felsőosztálybeli csoportok kialakulását idézi elő.

Így a régi és az új felsőbb osztályok a kis városokban jelentős feszültségben, némi lenézéssel és húzódozó, titkolt csodálattal szemlélik egymást. A felsőbb osztályok embere a régiekre úgy tekint, mint akik az általa is hőn áhított presztízzsel rendelkeznek, de ugyanakkor vén maradiak, útját állják a fontos politikai és üzleti játszmáknak, vidékiesek, minden vállalkozó szellem nélkül a helyi jellegű érdekeltségekhez kötötték le magukat. Ezzel szemben a régi rend emberei az újakat túlságosan is pénzsóvárnak tartják, akik ha pénzt szereztek, még több kell nekik, de nem szerezték meg maguknak a pénzügyi pozíciójuknak megfelelő társadalmi hátteret és kulturált életstílust, s nem érdekli őket igazán a város élete, legfeljebb annyiban, amennyiben azt a maguk vagy mások érdekeinek céljaira kihasználhatják.

Ha az új felsőbb osztálybeliek üzleti, közéleti vagy politikai kérdésekben szemben találják magukat a régiek presztizsével, ezt a presztizst rendszerint az „öreg korral" azonosítják, s ez számukra a békés, „régimódi" életet, a mérsékeltebb közéleti tempót, a régiek teszem-veszem politikai nézeteit jelenti. Úgy érzik, hogy a felsőbb körök emberei nem *használják ki* presztizsüket a pénzszerzés érdekében úgy, ahogy ők. Nem képesek a presztizst úgy felfogni, mint amit önmagában is élvezni lehet, csupán politikai és gazdasági jelentőségét látják s azt, hogy hiánya akadályozza őket az előrejutásban.*

* Az új felsőbb osztályok asszonyainak elképzelése némileg különbözik ettől: ők a régiek presztizsében nemegyszer valami „kulturálisan" értékelendő dolgot látnak. Sokszor igyekeznek a régiek társadalmi állásának valami „neveltetési" jelentőséget tulajdonítani. Ez különösen áll annak a „station wagon"-rétegnek ifjabb nőtagjaira, akik szabad foglalkozású férjük mellett rendszerint valami „jobb egyetemet" végeztek. Miután maguk „megfelelő" nevelést kaptak, és bőven rendelkeznek

Még nem vált mindenütt egyformán nyilvánvalóvá, hogy a felsőbb osztályok társadalmi és gazdasági kettéválása egyúttal politikai szakadást is jelent, mindazonáltal ez a folyamat a második világháború óta kétségtelenül országos arányokat ölt.

②

A helyi felsőbb osztályok — a régiek és újak, láthatatlanok és láthatók, aktívak és passzívak — alkotják a Köztársasági Párt társadalmi gerincét. A régi felsőbb osztály tagjai azonban ma már, a háború utáni politikai porondon nem látszanak olyan harsánynak, politikailag olyan aktívnak, mint az újak. Talán azért, mert — mint Allison Davis és mások a régi déli felsőbb osztállyal kapcsolatban gyanítják — nem érzik magukat alkalmasnak „a választóik és maguk közötti társadalmi távolság csökkentésére". Persze azért a hivatalos szervek mindenütt „világosan elismerik társadalmi pozíciójukat. Számos kisebb törvényi korlát alól mentesek, szinte sohasem állítják őket hatóságilag elő itasság vagy kisebb súlyú közlekedési szabálysértés miatt, ritkán rendelik be őket esküdtnek, és rendszerint minden kedvezményt megkapnak, amit csak kérnek".[2] Igaz, az adókulcsok, az adókivetések nem közömbösek számukra, minthogy azonban ezekben a gondjaikban teljes mértékben osztoznak az új felsőbb osztályok, még arra sincsen szükségük, hogy e vontkozásban személyesen eljárjanak, mert az „újak" e tekintetben helyettük is elintéznek mindent.

Az új felsőbb osztályok tagjai nemegyszer zajos politikai megnyilvánulásokban élik ki magukat, vagy így próbálják elfojtani

pénzzel meg idővel kulturális, társadalmi megmozdulások szervezésére, inkább tartják tiszteletben a régi osztály életstílusának „kulturális" tulajdonságait, mint férjeik. Ily módon az új osztály nőtagjai, elismervén a régebbi felsőbb osztály társadalmi felsőbbségét, kihangsúlyozzák annak számukra is elérhető elemeit. Ezek az asszonyok manapság a régi kisvárosi felsőbb osztályok társadalmi igényeinek legkészségesebb aprópénzre váltói. Az alsóbb osztályokról valahogy így nyilatkoznak: „Esetleg érdeklődnek ugyan a kulturális dolgok iránt, de ezek elérhetetlenek számukra, vagy hiányzik hozzá a hátterük vagy a neveltetésük. Persze részt vesznek egy-egy előadássorozaton, de a társadalmi rendező bizottságba nem kerülhetnek be, ahhoz nincs meg a társadalmi hátterük."

társadalmi csalódottságukat. Ezeknek a politikai érzelmeknek megfejtését — akár kongresszusi körökben, akár azokon kívül, a helyi társadalmakban figyeljük meg azokat — az *újgazdagok** társadalompszichológiájában találjuk meg. Az ilyen újonnan meggazdagodottak, kezdve a texasi multimilliomostól a háborús profitokon meggazdagodott illinoisi kispolgárig, aki azóta már nyilván tőkésítette profitját, úgy érzik, valami útjukat állja, hogy a régebben szerzett vagyonok és a régi famíliák társadalmi igényeinek megfelelhessenek. A biztosítási ügynök, aki egyik napról a másikra évi 30 000 dolláros jövedelemre tett szert, 260 lóerős autóban feszít, és aggódó lelkiismerettel vásárol feleségének otromba gyémántgyűrűt; az üzletember, akinek évi jövedelme egyszeriben 60 000 dollárra ugrik, s aki 50 méteres úszómedencét építtet magának, de nem tudja, miképpen viselkedjék új szolgáival szemben — mind úgy érzi, elért valamit, de valami miatt mégsem tartják őket elég jónak, valahogy nem tudják kellőképpen kihasználni új, fényes helyzetüket. Vannak ma Texasban olyanok, akiknek nevét városuk határain kívül alig ismerik, pedig több a pénzük, mint számos országos hírű családnak Keleten. *Nekik* még nincsen országos presztizsük, s ha van is, nem egészen olyan csengésű, mint azoké.

Ilyen érzelmek többé-kevésbé minden közepes vagy kis városban fellelhetők. Nem mindig jutnak nyíltan kifejezésre, és nem fakad belőlük semmiféle tényleges politikai magatartás. Mégis ez húzódik meg ezeknek az embereknek a lelke mélyén a mélységesen jóleső érzés mögött mikor holmi jöttment rendreutasít egy tábornokot, vagy köztiszteletben álló személyeket fölényesen letorkolnak, vagy mikor nyilvános vita során egy parvenü bizalmas, sőt szemtelen hangon keresztnevén emleget egy köztiszteletben álló idős, gazdag polgárt.

A kisvárosok új felső rétegeiben kialakult nyárspolgári jobbszárny politikai célja az „új és méltányos politikai irányzat" (New and Fair Deals) törvényhozási eredményeinek lerombolása. Az a tény, hogy a háború folyamán sok helyütt megindult a szakszervezeti mozgalom, s annak egyre több vezetője követelt magának pozíciót a helyi közigazgatási testületekben; hogy a háború alatt a fizetésből és bérből élők biztonsága fokozódott; hogy hetenként egyre többet vásároltak a kisemberek s egyre magasabb értékű csekkeket váltottak be a bankokban, szombatonként pedig kényelmes semmittevésben lepték el a járdákat;

* Lásd a XIV. fejezetet.

hogy a kisemberek autót vettek maguknak — mindez a fenyegetettség érzetét kelti az új felsőbb rétegekben, csökkenti tulajdon fontosságuk tudatát, és azt a meggyőződésüket, hogy a presztizs rendje körül — szempontjukból — minden rendben van.

Az utcán, az üzletekben és a bankokban bekövetkezett ezen események a régi felsőbb osztályok tagjainak biztonságát is megingatják társadalmi pozíciójuk szilárdsága felől, ők azonban így okoskodnak: „Ezekhez az emberekhez tulajdonképpen semmi közünk. Ezeknek nincsen másuk, csak pénzük." Az újgazdagok azonban, lévén társadalmi pozíciójuk kevésbé szilárd, úgy érzik, kevesebbet érnek náluk, főképpen mert látják, hogy a kisvárosok gazdasági életében mellettük más feltörekvőkre is rámosolyog a szerencse.

A helyi társadalom hatalmi építmény mivolta mellett társadalmi hierarchiát is alkot: csúcsán klikkek állnak, s ezeknek tagjai döntenek a fontos törvényhatósági ügyekben, vagy olyan nagyobb kérdésekben, amelyekben a „közösség" érdekelve van.[3] Ezek a klikkek rendszerint — ha nem is teljes egészükben — a régi felsőbb osztály embereiből állnak. Közülük kerülnek ki a vezető üzletemberek, akik kézben tartják a helyi bankokat, s rendszerint megfelelő kapcsolatokkal rendelkeznek nagyobb ingatlanok tulajdonosaival. E formátlanul szervezett klikkek rendszerint egy meghatározott gazdasági tevékenységre koncentrálják tevékenységüket: vannak ipari, nagykereskedelmi, bankár klikkek. Ezek a klikkek nem szeparálódnak egymástól tökéletesen, átnyúlnak egymásba, és tagjaik közt rendszerint olyanok is akadnak, akik egyszerre több klikk tagjai lévén, koordinálják a különféle szempontokat és döntéseket. Ott vannak azután a szolid, járadékukból élő családok jogászai, adminisztrátorai: ezek meghatalmazásuk, valamint régi és új gazdagság között fennálló számtalan kapcsolatuk révén rendezik és kellő formába öntik a pénz, a hitel és a szervezettség hatalmát.

Közvetlenül az ilyen klikkek szintje alatt rendszerint az új felsőbb körökből származó tevékeny egyéneket találunk: ők a legfelsőbb szint határozatainak és programjainak végrehajtói. Legtöbbször már jó előre sejtik, miről lesz szó, s ha nem sejtenék, minden esetben igyekeznek valami módon tudomást szerezni róla. Itt találjuk a „végrehajtó" közegeket — a bankok alelnökeit, a „beérkezett" kisebb üzletembereket, a magasabb rangú köztisztviselőket, a helyi ipar vállalkozóit és ügyvezetőit. Ez a második szint egy harmadikba, a városi irodák vezetőinek, a

különböző szervezetek tisztviselőinek, a kisebb városi vezetőembereknek, az újságíróknak szintjébe olvad. Ez viszont a hatalmi hierarchia negyedik szintjébe torkollik, ahol az egyszerű szabad foglalkozásúak, üzletemberek, továbbá a lelkészek, a vezető tanárok és tanítók, a szociális dolgozók és személyzeti vezetők találhatók.

Nincsen olyan érdek, akármiféle döntéssel kapcsolatos kérdés, hogy abban valamelyik csúcs-klikk vagy kulcshelyzetben levő személy stratégiai fontosságot ne nyerhessen, ha biztosítani tudja az ügy támogatásához szükséges klikkek együttműködését. Ma talán arra az emberre esik a választás, aki a klikk összekötője az állam kormányzója felé, holnap a bankárok klikkjére vagy arra a személyre, aki közkedveltségnek örvend mind a Rotary Club és a Kereskedelmi Kamara, mind a Segélyalap és az Ügyvédi Kamara egyszerű tagjai előtt.

Valódi hatalmat nem találunk ezekben a középszintű szervezetekben, tagjaik nem hoznak országos jelentőségű döntéseket. Akadnak ugyan köztük némelyek a legfelsőbb rétegből is, ezek azonban csak nagyritkán vállalnak aktív szerepet. E szervezetek, mint testületek, segítséget nyújtanak a hatalom felsőbb körei által kidolgozott politikai program gyakorlati átültetéséhez; gyakorlóterek, ahol a felsőbb régiók akarnokai bebizonyíthatják képességeiket, s nemegyszer, főképpen a kisebb városok, terepet szolgáltatnak a felsőbb szinteknek új tagok toborzására.

„Mi nem megyünk el ezekbe a »testületekbe«, ahogy őket nevezik — legalábbis nem mindjárt" — mondotta egy közép-keleti tekintélyesebb város egyik hatalmassága Floyd Hunter professzornak. — „A legtöbb ilyen testületben, legalábbis, ha testületek alatt olyasmit értenek, mint a Kereskedelmi Kamara meg a Community Council, csak ülnek és »célokról« meg »elgondolásokról« vitatkoznak. A legtöbb ilyen dologról azt sem tudom, mit jelent. Őszintén megmondom, nem nagyon járok ezekbe a bizottságokba. Sokan járnak a városból, én nem... Charles Homer a legtekintélyesebb közöttük... Ha neki egy ötlete támad, másoknak is mindjárt ugyanaz az ötelük támad... Nemrég azt találta ki, hogy városunkból egy nemzetközi kereskedelmi tanács központját kell csinálni. Néhányunkat (a szűkebb társaság tagjait) összehívott, és röviden beszámolt tervéről. Nem beszélt sokat. Mi nem fecsérlünk szót konkrét dolgokkal kapcsolatban »elképzelésekről« meg effélékről. Nyomban a tárgyra térünk, tehát arra: hogyan csináljuk meg ezt a tanácsot. Az ötletet a körben természetesen valamennyien remeknek találjuk.

Hatan veszünk részt az összejövetelen... Mindegyikünk kap valami feladatot. Nekem van egy csomó barátom, azokat kell bevonnom a dologba. A többinek is mindnek van egy csomó barátja, ők is ugyanezt csinálják. Ezeket a fickókat úgy is nevezheted: ők a »kíséret«.

Megállapítjuk: 65 000 dollárra van szükségünk, ha keresztül akarjuk vinni a dolgot. Ezt az összeget saját magunk is előteremthetnénk, de történetesen nyilvánosságra szánt ügyről lévén szó, úgy döntünk, hogy más társaságokat is bevonunk a dologba. Elhatározzuk: megbeszélést tartunk a többi társaság kiszemelt tagjaival a Grandview Clubban... Összejövünk ebédre a klubban a többiekkel, Mr. Homer rövid beszédet tart; most sem kell neki sokat beszélnie. Beszédét ezzel végzi: eléggé bízik elgondolásában, s ezért kész tízezer dollárt letenni az első évre saját pénzéből. Leül. Látni, hogyan dugják össze a fejüket a többiek, köztük a Growers bank emberei. Growersék, nehogy a többiek túltehessenek rajtuk, felajánlják ugyanezt az összeget, s három évre előre biztosítják részvételüket az ügyben. Mások is tesznek — ki 5000-es, ki 10 000-es — hozzájárulásokat, és talán harminc vagy negyven perc sem telik el, máris biztosítva van a teljes összeg. Három órán belül minden el van intézve, beleértve a három órába az ebédidőt is!

Csak egy részletet felejtettem ki, és ez még lényeges. Mikor a megbeszélésre mentünk, már megvolt a teljes igazgatóság névsora. Az alapító okirat már készen volt, s az okiratban már benne szerepelt a tanács ügyvezetőjének a neve is... egy harmadik vonalbeli valaki, olyan fickó, aki megfogadja a tanácsot... A nyilvánosság még mit sem tud az egész dologról, míg azt a pontot el nem éri, amiről beszéltem. A dolog anyagi alapjainak megteremtése után aztán elmegyünk a lapokhoz, és közöljük: íme, itt van egy meggondolásra méltó javaslat. Persze, akkor már egy csomó ember számára nem újság az ügy, a kamarai bizottságokat meg egyéb városi szerveket beavattuk a dologba. Mindenki remek ötletnek tartja. Mindenki segít megtalálni a megfelelő helyiséget és berendezni a tanács számára. Ennyi az egész."[4]

A régi és az új felsőbb osztályok társadalmi drámája, az azt alátámasztó belső összefüggésekkel, a magasabb klikkek hatalmi rendszere: ezek a — szabványos mivoltukban is bonyolult — tényezők határozzák meg a helyi társadalom felsőbb szintjeinek sémáját. Nyomatékosan szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ezek a helyi társadalmakat magukba záró városok az egész ország társadalmi rendszerének szerves részei, különben sohasem érthetnénk meg sorsukat, alakulásukat, lényeges tulajdonságaikat. Számos kongresszusi tag hazafias retorikája sem változtat azon a tényen, hogy egyetlen helyi társadalmat sem tekinthetünk valóban szuverénnek. A helyi társadalmak az elmúlt évszázad folyamán a nemzet gazdasági életének szerves részeivé váltak, s társadalmi pozíciójuk, hatalmi hierarchiájuk alárendelt helyzetbe került az ország nagyobb hierarchiáival szemben. A helyi kiválóságok már a polgárháborút követő évtizedek alatt is a szó szoros értelmében lokális jelentőségűvé színtelenedtek.[5] Azok kerültek a rivaldafénybe, akiknek döntései szélesebb körben, országos távlatokban hatottak, akiket országszerte ismert és becsült mindenki. Manapság az, aki csak helyi jelentőséggel bír, egyszerűen megbukott, háttérbe szorítja őt az országos jelentőségű személyek gazdagsága, hatalma, társadalmi pozíciója. Aki sikereket akar elérni, annak ki kell lépnie a helyi társadalmak bűvköréből — még ha esetleg szüksége is lehet annak ajánlólevelére, hogy bekerülhessen az országos klikkek tagjai közé.

Természetesen Amerikában is minden régi dolog vidéki eredetű. Ennek ellenére a vidéki származás és a vidéki élet értéke sok esetben meglehetősen kétes. Egyrészt ott van a városiak hagyományos lenézése a „begyöpösödött faluval" és a nagyvárosiak gőgje a kisvárosi polgárral szemben, továbbá az a tény, hogy sok kisebb városban elegendő bizonyos presztizs eléréséhez, ha valakinek a családja legalább egy nemzedék óta ott él. Vannak viszont egyesek, akik magasra hágván a társadalmi ranglétrán, büszkén emlegetik vidéki eredetüket. Ez vagy a jeffersoni etika számlájára írandó (a falusi erények magasztosabbak a városlakók életmódjánál), vagy annak tudható be, hogy az emberek szeretnek kérkedni, milyen lentről kezdték, s milyen sokra vitték.

Amennyire gyakran hasznos a közéletben, ha valaki egy farmról elindulva kezdte, éppen úgy, a társadalmi életben mindig

nagyon hasznos dolog, ha valakinek van egy farmja, ahová eljárhat üdülni. Manapság a kis- és nagyvárosi vezető rétegek szemében szinte kötelező, hogy ilyen birtokuk legyen, s ők rendszeresen ellátogassanak „vidéki rezidenciájukba". Mindez — még a közép-nyugati vidékeken is — már a múlt század kilencvenes éveiben megkezdődött, s lehetőséget teremtett a csak-gazdagok számára, hogy megkíséreljék valami régi és megbecsült talajon megvetni a lábukat, valamint készpénzzel, szerető gondoskodással, esetleg némi kényelmetlenségek árán bebizonyítani hódolatukat a múlt iránt. Így Délen az „ősi ültetvény" tökéletesen restaurált rezidenciájával találkozhatunk, Texasban és Kaliforniában hatalmas jószágállományokat, kézi munkával megművelt gyümölcsösöket, Iowában pedig tökéletes mintafarmokat láthatunk fajtiszta tenyészállatokkal és fejedelmi istálókkal. Természetesen az ilyen farm-vásárlásra különféle egyéb elgondolások is késztetnek: tőkeberuházás, adózás alóli kibúvás vágya, meg persze egy-egy nyári üdülés lehetősége.

A kisváros és vidéke szempontjából mindebből az következik, hogy a helyi társadalmi berendezkedések nem tarthatják meg többé szorosan vett helyi jellegüket. A kisvárosok már eddig is meglehetősen egybeolvadtak a körülöttük elterülő vidékkel, minthogy a gazdag farmerek, főképpen öregkorukra, többnyire beköltöznek a városba. Ugyanakkor a gazdag városi családok sok földet vásárolnak fel vidéken. Mr. Hollingshead szerint egy középnyugati város pionír ősökkel rendelkező huszonöt családja a környék gazdag termőföldjeinek mintegy hatvan százalékát vásárolta meg.[6] Az ilyen koncentrálódást megerősíti a falusi és városi felsőbb osztálybeli családok közötti összeházasodás. Ha van is még „falusi arisztokrácia", az már legalábbis egy-egy kisvárosba, ha nem még távolabbra vándorolt, s a falusi felsőbb rétegek meg a kisebb városok helyi társadalma között gyakran tényleges, tágabb atyafiságon alapuló kapcsolat alakult ki.

A városi családok falusi birtokain és falusi családok városi rezidenciáján, valamint ott központosuló tevékenységeiken túlmenően gondolnunk kell a falusi és kisvárosi felsőbb rétegek évszakonkénti lakóhely-cseréjére is. A falusi felsőbb rétegek asszonyai és gyermekei nyaranta a „tavakhoz" utaznak, a férfiak meg hosszú week-endeket töltenek ott, akárcsak a New York-i családok télen Floridában. A tengerparton, a hegyekben vagy a szigeteken eltöltött vakációzás demokratizálódott, s ami ezelőtt harminc évvel még a nagyvárosok felsőbb rétegeinek

privilégiumá volt, az ma már általános szokássá vált a kisvárosok és a vidék felsőbb osztályainak köreiben.

A kisváros és a vidék kapcsolata, társadalmi életüknek a nagyobb városra való koncentrálódása a legdrámaibb módon akkor lepleződik le, amikor a kisváros környékére úri-farmerek telepszenek. Ezek annak a nagyvárosnak életmódjához és értékelési skálájához szoktak, ahol laknak, s egyáltalán nem tudnak semmit arról — és gyakran nem is törődnek vele —, mit vár el tagjaitól a helyi előkelő társaság. Nagybirtokosok lévén, elfoglalják a „farmerek ranglétrájának" nevezett skála legmagasabb fokát, bár igen keveset vagy éppen semmit sem tudnak arról, mi van ennek a létrának az alsóbb fokain. Egyik, Evon Vogt által tanulmányozott közép-nyugati kisváros környékén az ilyen nagyvárosi elemek birtokában van a földek fele.[7] Nem keresik a kapcsolatot a helyi társasággal, és gyakran nem is nagyon örülnek, ha azok közelednek feléjük: ezeket a vidéki birtokokat viszont átörökítik gyermekeikre, unokáikra.

A helyi — falusi vagy városi — társadalom tagjai ilyen esetekben két lehetőség között választhatnak: vagy visszavonulnak, és ócsárolják a jövevények erkölcstelen életmódját, vagy megpróbálnak hozzájuk csatlakozni. Ez utóbbi esetben nem tehetnek mást, mint hogy társadalmi allürjeiket ők is a nagyvárosi mértékekhez igazítják. De bármelyik lehetőséget választják is, előbb-utóbb — gyakran keserű szájízzel — tapasztalni fogják, hogy az új felsőbb réteg lenéző derűvel figyeli igyekezetüket, s ebben teljes mértékben osztozik velük az a helyi felsőbb réteg, amely tegnap még őszintén hódolt társadalmi pozíciójuk előtt. Ami valaha egy kis fejedelemség volt, társadalmi pozíciójuk önelégült világa, most a nagyvárosi felsőbb körök időről időre kihasznált hűbér-birtokává vált.

A helyi társadalommal az történt, hogy egybeolvadt a környező vidékkel, és fokozatosan beleépült a hatalom és pozíció országos rendszerébe. Ma az Indiana-beli Muncie sokkal közelebb fekszik Indianapolishoz és Chicagóhoz, mint ötven éve, és Muncie felsőbb rétegei sokkal messzebbre utaznak, és sokkal gyakrabban, mint a helybeli közép- és alsó osztályok. Alig akad kisváros manapság, ahol a felsőbb rétegek tagjai — akár a régiek, akár az újak — legalábbis havonta el ne látogatnának a közeli nagyvárosba. Ezek az utazások ma a kisvárosi gazdagok üzleti, oktatásügyi és társadalmi életének szabványos megnyilvánulásai. Egyre több barátjuk van a távolabbi vidékeken, s egyre sűrűbben érint-

keznek velük. Egyszóval, a helyi felsőbb rétegek tagjainak világa tágabb, mint 1900-ban volt, s tágabb ma, mint a középső és alsóbb társadalmi rétegeké.

A kisvárosok helyi társadalma a nagyvárosok felsőbb körei felé tekint; új tagjai nyílt, a régiek kevésbé nyílt csodálattal teszik ezt. Mi haszna egy lovat vagy kutyát egy 100 000 lakosú kisvárosban kiállítani — még ha lehetne is —, mikor a „Vásár" New Yorkban lesz jövő ősszel? És — nagyobb távlatokban — micsoda presztizst nyújthat egy 50 000 dolláros helyi üzlet megkötése, akármilyen kedvező legyen is az pénzügyileg, mikor mindössze 175 mérföldnyire az emberek 500 000 dolláros üzleteket kötnek? Társadalmi látókörük kiszélesedése önmagában elégedetlenné teszi a kisvárosi nőket és férfiakat, nem érik be azzal, hogy pici tavacskákban végezzenek el nagy fejesugrásokat. Ők a nagyvárosi — ha ugyan nem az országos — presztizs tengere után vágynak. Ennek megfelelően, ha a helyi társadalom meg akarja tartani pozícióját — még helyi vonatkozásban is —, akkor a nagyvároshoz közelebb fekvő csoportokkal kell keverednie, sőt azonosítania kell magát velük, és közelebb kell kerülnie a keleti főiskolák és a New York-i éjszakai klubok légköréhez.

Van egy olyan eltérés a kisvárosok régi és új felsőbb rétegei között, ami komoly gondot okoz a régieknek. Az újak ugyanis egyre kevésbé készséges és őszinte csodálói a régiek társadalmi méltóságának. A régi felsőbb réteg végül is csak az újhoz viszonyítva régi, s ennek folytán szüksége van az újra, ha érezni akarja, hogy minden rendben van kis társadalmi világában. Az újak ellenben — és sokan a régiek közül is — nagyon is tudatában vannak a helyi társadalmak szigorúan helyi jellegével.

A régi felsőbb osztály tagjai úgy tartják: saját városukban a helyük. Ha el is utaznak télen Floridába vagy Kaliforniába, mindig látogatók maradnak, s nem kutatnak új formák után, nem keresnek új kapcsolatokat. Úgy érzik, otthon csak a maguk városában vannak, és szemükben ez a város foglalja magában mindazt a kelléket, amely őket mindig és mindenütt többi embertársuk fölé emeli. Ezzel szemben az új felsőbb osztályok tagjai a helyi társadalom képviselőit inkább a városon kívüliekkel fenntartott kapcsolataik alapján értékelik, ugyanakkor, amikor ezek az ilyen kapcsolatokat mint hozzájuk nem illő dolgot, elutasítják maguktól. A közép- és alsóbb osztályok tagjainak nagy része az új felsőbb rétegben találja meg ideálját, éppen ezeknek „külső" kapcsolatai miatt, tehát amiatt, ami alapvetően elválasztja

őket az „ősi családi fészek" gondolatától. Az „ősi családi fészek" gondolata a helyi közösség keretei között ölt testet, míg a külső kapcsolatok perspektívája felöleli a nagyvárost, sőt az egész országot.*

④

Ezek a „külső összeköttetések" manapság gyakran keservesen emlékeztetnek a helyi társadalom kellős közepén is érvényesülő országos hatalomra s arra, hogy a helyi közösség csupán egy része az országos státusnak. Az elmúlt harminc év alatt, de főképpen a második világháború üzleti fellendülése során számos kisebb városban megjelent a „nagyvállalat". Megérkezése a helyi felsőbb rétegekben felbolygatta a gazdasági pozíciók egyensúlyát, a „nagyvál-

* Az új, a réginél támadóbb szellemű felsőbb osztályok szemében az igazán nagy ember nemcsak gazdag, hanem sokfelé fordul meg, s olyanokkal tart fenn kapcsolatot, akik még többfelé fordulnak meg. Egy jellegzetes kisváros új felsőbb osztályának hőseit a következőképpen festették le előttem: „Dinamittal töltött fiúk... Benne vannak mindenben, mindenfelé megfordulnak, mindent megtesznek, ami a városnak hasznos. Országos szinten működnek, tudja, ez nagyon fontos a perspektívájuk szempontjából. Aktív befektetéseik vannak mindenfelé, nem hagyják tétlenül heverni a pénzüket." Régi famíliák hanyatlásáról, aktív újak felemelkedéséről szóló történetek megfelelő módon illusztrálják az új felsőbb rétegek számára a „demokrácia eredményeit" s azt, hogy mindenkire rámosolyog a siker, akinek „megvan hozzá az energiája meg az esze". Az ilyen történetek azután igazolják saját pozíciójukat, életstílusukat, és ezek segítségével merítenek maguknak erőt a hivatalos nemzeti mítoszok folyamából, amelyek arról szólnak, hogy mindenki viszi valamire, ha érti a módját. A régi felső osztály tagjai nem mesélnek ilyen történeteket: idegenek előtt semmi esetre. Náluk a méltóság önmagában való pozitívum, lényeges tartozéka életstílusuknak, egész lényüknek. Az új vezető réteg szemében viszont a presztizs olyan valami, ami neki nincs, de aminek igen jó hasznát vehetné üzleti és társadalmi előrejutása során. Az új felsőbb osztály tagjai hajlamosak arra, hogy a régi felsőbb rétegek társadalmi pozíciójában csupán ötletek eladására vagy még több pénz szerzésére szolgáló kitűnő eszközt lássanak. „Ebben a városban nem tehetsz semmit nélkülük (a régi felsőbb osztály nélkül). Ezeknek a neveknek a csengése roppant lényeges. Nézd, ha te meg én valami ötletet szeretnénk ebben vagy akármelyik másik városban megvalósítani, nem lehetünk el jó csengésű nevek nélkül. Tőkések, üzletemberek és így tovább — egyszerűen elzárkóznak előled, míg nem produkálsz egy ilyen nevet nekik. Ha nem megy, vihetjük nekik a világ legremekebb ötletét, az is halva született."

lalat" leányvállalatával vagy fiókjával együtt megérkeztek a nagyvárosból a vállalat vezetői, s ezek hajlamosnak mutatkoztak a helyi társaság lekicsinylésére és semmibevevésére.[8]

A presztizs persze megszerezhető „dörgölőzés" útján, a hatalom és a presztizs birtokosainak majmolásával is. Manapság a helyi felsőbb körökben kivált az új felső osztályban egyre inkább az ér el társadalmi pozíciót, aki a messziről irányított nagyvállalatok vezető tisztviselőivel keresi a kapcsolatot, utánozza életmódjukat, kiköltözik a városon kívül fekvő villanegyedbe, ahol azok laknak, és részt vesz társadalmi megmozdulásaikban. Mivel az ilyen nagyvállalati emberek társadalmi világa nem a kisváros, lassan a helyi társadalom is elveszíti érdeklődését a kisvárosi polgári presztizs iránt, s azt jelentéktelen „helybeli kacatnak" tekinti.

Az új felsőbb osztály szemében a kisvárosi társadalom régi vezéregyéniségeinek helyét fokozatosan a vállalati társadalom emberei foglalják el. A helybeli felsőbb körök mohón vadásszák az új társaság estélyeire, mulatságaira stb. szóló meghívókat, és mindent megtesznek annak érdekében, hogy gyermekeik ebből a körből házasodjanak. Erre az irányzatra legjellemzőbb az a folyamat, ahogyan a helybeli felsőbb körök családjai új, nagyrészt az említett vállalati vezetők által létrehozott exkluzív lakótelepek felé áramlanak. Az új vezető osztály igyekszik utánozni a nagyvállalatiak csoportját, s keveredni próbál velük. „Ragyogó ifjaik" igyekeznek elhagyni a kisvárost és a nagyvállalatok világában megalapozni karrierjüket. A régi felsőbb osztály világa egyszerűen túlhaladott álláspont.

Az ilyen fejlemények gyakran nagyobb szerepet játszanak a nők életében, mint a férfiakéban. A nők sokszor tevékenyebbek társadalmi és közéleti vonalon, különösen a nevelés, egészségügy, jótékonyság terén, ha másért nem, hát azért, mert több idejük van rá. Társadalmi életüket a kisvárosra koncentrálják, mert „ez az előkelő dolog", persze akkor, ha ezt a legtekintélyesebbek csinálják. A helybeli asszonyok azonban alig nyernek valami társadalmi megbecsülést — vagy éppen semmit — a nagyvállalati elit szemében, ha a helyi ügyekkel foglalkoznak. A vállalati feleségek érdeklődése központjában a vállalat és a nagyváros áll, cseppet sem érdekli őket a helyi társadalom, még az olyan fontos helyi intézmény sem, mint az oktatásügy, hiszen saját gyermekeiket magániskolákban neveltetik, vagy — az alacsonyabb rangúak — saját lakónegyedüknek a várositól szigorúan elkülönített iskolájába járatják. Egy ilyen tipikusan kisvárosi asszony halálra dolgozhatja magát közügyekért;

a nagyvállalati asszonyok közül soha senki észre sem veszi, és talán be sem fogadják társaságukba. De nyomban megváltozik a helyzet, ha az illető hölgyről kitudódik, hogy történetesen jó ismeretségben van valami nagyvárosi nagysággal.

A kisvárosi asszonyok gyakran azért foglalkoznak a helyi közügyekkel, mert férjük üzleti ügyeit akarják elősegíteni. Viszont a nagyvállalatok tisztviselői előmenetelük és sikerük zálogát országos jelentőségű társaságuk keretei között találják meg. A nagyvállalat tisztviselőjének igen kevés dolga akad a helyi üzletemberekkel. Más, távoli társaságok embereivel tárgyal a gyár termékeinek felvásárlásáról, nyersanyag vagy alkatrészek eladásáról. Ha mégis köt néha üzletet a helyi üzletemberrel, semmi szüksége társadalmi kapcsolatra, hacsak ez nem része a társaság „goodwill"-politikájának. Így hát miért is vegyülne el a nagyvállalati tisztviselő felesége a helyi társasággal? Férje vállalatának puszta neve elegendő mértékben biztosítja számára mindazt a kapcsolatot a kisvárosban, amire valaha is szüksége lehet.

⑤

Talán volt egyszer egy idő, a polgárháború előtt, amikor a helyi társadalmak alkották az egyetlen amerikai társadalmat. Természetesen még ma is igaz, hogy minden kisvárosban megtalálható a társadalom helyi hierarchiája, és mindegyik hierarchia csúcsán ott trónol a vagyon és köztisztelet helyi elitje. De akármilyen nagy számban tanulmányozzuk is a kisebb közösségek felső csoportjait, az eredményeket a nemzetre vonatkoztatva ne általánosítsuk — amint azt számos amerikai szociológus hajlamos tenni — mondván, hogy ez az amerikai társadalmi rendszer.[9] A magasabb körök tagjai közül akadnak ugyan néhányan olyanok, akik kisvárosokban laknak, de kevesen. És az sem jelent semmit, ha történetesen házuk is van ott: tevékenységi körük országos síkon mozog. Az összes amerikai kisváros felsőbb köreit összeadva nem kapjuk meg eredményként a legfelsőbb köröket; az ország uralkodó elitje nem az egyes hatalmi klikkek számtani összegezéséből adódik. Minden kisebb helyen megtalálható a magasabb köröket alkotó családok csoportja, és ezek a csoportok — némi változtatásokkal — nagyon hasonlítanak is egymáshoz. Az osztályok országos struktúrája azonban nem egyszerűen a fontosabb helyi egységek egymásmellettisége. A helyi

társadalmak osztály-, pozíció és hatalmi rendszere alárendelt: egyik sem autonóm. Amint a gazdasági és politikai rendszer, úgy az ország presztizs- és hatalmi felépítménye sem egymástól távoleső és lazán összefüggő — ha ugyan egyáltalán összefüggő — decentralizált kis hierarchiák összessége. A vidék és a város, a kisváros és a nagyváros, valamint a különböző nagyvárosok egymás közötti összefüggése országos rendszerbe olvad eggyé. Ezenfelül vannak bizonyos, természetüknél fogva helyi lekötöttségtől függő erők, amellyel közvetve vagy közvetlenül irányítják a helyi társadalmi, hatalmi és vagyon-hierarchiákat.

A helyi társadalom ma az „előkelő" nagyvárosokra, a tőkés társaságok hatalmára, a politikai és katonai döntéseket hozó országos központokra tekint még akkor is, ha régebbi tagjai közül némelyek nem mindig veszik tudomásul ezeknek az előkelő nagyvárosoknak, nagyvállalatoknak és hatalmasságoknak társadalmi létezését. Az új felsőbb osztályok feltörekvésének és a nagyvállalati vezető elit példájának hatására a helyi társadalmak szűk horizontjukon túl fekvő társadalmi, osztály- és hatalmi rendszerek csatlósaivá lesznek. Van-e város New Englandben, amely társadalmilag felér Bostonnal? Van-e helyi ipari vállalat, amely gazdaságilag versenyre kelhetne a General Motors Corporationnel? Van-e helyi politikai nagyság, akinek hatalma felér az ország politikai vezetőinek hatalmával?

III.

A nagyvárosi négyszázak

A kisvárosok a nagyokra tekintenek fel, de hova tekintenek a nagyvárosok? Amerika ma olyan nemzet, amelynek nincs igazán nemzeti fővárosa, nincs Párizsa, nincs Rómája, nincs Londonja, nincs olyan városa, amely egyszerre társadalmi centrum, politikai főváros és pénzügyi gócpont lenne. A kisvárosok helyi társadalmában nem volt történelmi múltú fejedelmi udvar, amely hivatalosan egyszer s mindenkorra kijelölhette volna a kiválasztottakat. Az ország politikai fővárosa nem a társadalmi főváros, mégcsak nem is nevezhető semmiféle értelemben a „Társaság" jelentős tényezőjének, s a politikai karierrel nem fut párhuzamosan a társadalmi emelkedés. Az ország pénzügyi fővárosa New York lett és nem Washington. Milyen más lett volna, ha Boston, Washington és New York kezdettől fogva az ország egyetlen nagy társadalmi és politikai fővárosává egyesül! Akkor Mrs. John Jay névsora („Meghívandók listája 1787-re és 1788-ra"), amelyben az előkelő családok tagjai vegyültek a dúsgazdagokkal és a hatalom uraival, mint egyetlen népszámlálási egység a mai napig érintetlenül fennmaradhatott volna.[1]

És mégis annak ellenére, hogy az országnak nincsen hivatalos, minden szempontból egységes fővárosa, Amerika nagyvárosaiban ma, tizenhét évtized után is virágzik egy elhatárolható, sok tekintetben zártnak tekinthető felsőbb társadalmi osztály. Bostonban, New Yorban, Philadelphiában, Baltimore-ban, San Franciscóban megmaradt a régi, gazdag famíliáknak újabb és gazdagabb családok lazább csoportja által körülvett tömör magva. Ez a régi mag, amely Ward McAllister szerint négyszáz tagot számlál, többször megkísérelte kikiáltani magát az amerikai „Társaságnak", és egyszer talán majdnem sikerült is neki. Manapság, amennyiben megpróbálná létét büszke származására ala-

pozni, igen kétséges, hogy igazán nemzeti jellegű tudna-e maradni. A nagyvárosi négyszázak, valamint kisvárosi hasonmásaik között azonban kétségtelenül felhalmozódtak azok az előnyös adottságok, amelyekben az objektív lehetőségek és a pszichológiai készség összejátszanak, hogy mindegyik generáció részére megteremtsék és fenntartsák a felsőbb társadalmi osztályok világát. És ezek az osztályok minden nagyvárosban elsősorban egymásra tekintenek.

①

A polgárháború előtti nagyvárosi felsőbb körök zárt és szilárd egységet alkottak. Legalábbis így mesélik a társasági krónikások, amikor visszaemlékeznek ezekre az időkre. Mrs. John King Van Rensselaer például ezt írja: „A társaság inkább belülről gyarapodott, mint kívülről... Elhanyagolható volt azoknak az idegen elemeknek a száma, akiket befogadott és magába olvasztott. Az előkelő társaság körét a gazdag gyermekáldás bővítette nemzedékről nemzedékre... Olyan szilárd és szembeötlő módon különültek el, mintha a Kínai Fal vette volna őket körül. A családfák gyökere az amerikai gyarmatok megalapításáig nyúlt vissza, s a felsőbb osztályok egyes csoportjai legfeljebb a vallási hovatartozás szempontjából különböztek egymástól. „Presbiteriánusok, holland reformáltak, skót episzkopálisok egyébként zárt társadalmi rétegei meglehetősen élesen elhatárolt csoportokra tagolták."[2]

A vagyon a XIX. században a vidék helyi famíliái között mindenütt megteremtette a gazdasági hierarchiát. A Hudson mentén ott voltak a származásukra büszke „patroon"-ok, Virginiában az ültetvényesek, a New England-i városokban a puritán hajótulajdonosok és korai iparmágnások, St. Louisban az ingatlanuk jövedelméből élő előkelő francia kreol ivadékok. Denver és Colorado a gazdag arany- és ezüstbánya-tulajdonosok hazája volt. És Dixon Wecter szavai szerint New York Cityben éltek a „kupon-nyesők és apjuk vagyonán élősködő aranyifjak, az Astorok és Vanderbiltek társadalmi rétege, akik a lehető leggyorsabban igyekeztek elfeledtetni kereskedő származásukat".[3]

A leggazdagabbakat teljesen különálló kasztnak, vagyonukat örökkévalónak, családjukat tiszteletre méltóan ősinek lehetett tekinteni. Ameddig kezükben volt a vagyon és nem fenyegette

azt mások újabb és nagyobb gazdagsága, addig nem volt miért megkülönböztetést tenni a társadalmi rangok között aszerint, hogy alapjuk az ősi származás-e vagy a nagy vagyon.[4] Társadalmi biztonságuk szilárdan pihent a megfelelő család és a nagy vagyon közös tényezőjén. Az újabb felsőbb rétegre jellemző ambíció, vagyon és hatalom mind megtalálható volt a régi előkelők köreiben — s ezért addig, amíg az ő hűvös, zárt világukat nem fenyegette veszély, adott alkalommal beengedtek maguk közé új tagokat is.

A polgárháborút követő évtizedekben azonban a régi városok régi felsőbb osztályait elárasztotta az új vagyon. Mrs. Van Rensselaer szerint: „Az előkelő társaságot egyszercsak minden oldalról vakmerő elemek rohanták meg, akik igyekeztek átmászni a társadalmi exkluzivitás falán." Ezenfelül megérkeztek a tengerentúlról a bevándorlók — előbb délre, később nyugatra is —, s jöttek szerencsét próbálni a városokban. „Mások meg, akik már valahol másutt megtalálták a szerencséjüket, elmentek New Yorkba, s ott költötték el, amit szereztek, szórakozásra, meg arra, hogy segítségével társadalmi pozíciót szerezzenek maguknak.[5]

A múlt század hetvenes éveitől századunk húszas éveiig a régi famíliák és az újonnan szerzett vagyon küzdelme hatalmas országos méretekben zajlott. A polgárháború előtti gazdag családok megpróbáltak elzárkózni a háború utáni gazdagok elől. Ez elsősorban azért nem sikerült, mert az új vagyonok a régiekhez képest nagyságuknál fogva egyszerűen ellenállhatatlanok voltak. Emellett az újonnan meggazdagodottaknak nem szabhatott határt semmiféle város. Akár az ország egyre nagyobbodó területe, az új vagyonok és az új hatalom szintén — a család mellett most már nagyvállalati szinten is — országos méretűre nőtt, országos perspektívákkal. Ezt a társadalmilag is hatalmas helyi gazdagságot már sem a városok, sem a megyék nem voltak képesek határaik közé szorítani; az új vagyon birtokosai minden oldalról megrohanták a nagyvárosok előkelő társadalmának régi családjait.

Minden család régi, de vagyon nem mindegyiknek birtokában van két, esetleg — ami még jobb — három vagy négy nemzedék óta. A „régi család" formulája Amerikában mindössze ez: vagyon + ambíció + idő. Végül is az Egyesült Államok egész történelme nem terjed tovább hat-hét nemzedéknél. Minden család emlékszik még arra az időre, amikor már fennállt, de még nem volt „régi". Ezért aztán Amerikában majdnem olyan nagy dolog volt ősnek lenni, mint ősökkel rendelkezni.

Ne higgyük, hogy a „kékvérű" családok hermetikusan elzárkózva soha nem fogadtak be köreikbe nem közülük való „polgári" családokat; főképpen miután bankjuk részvénytöbbsége ezen alacsonyabb származású elemek zsebébe vándorolt. A különbség mindössze ennyi: őseik két vagy három nemzedékkel korábban épültek be az akkor valamivel „régibb" családok közé, ők pedig ma keményen igyekeznek távol tartani köreiktől mindenkit, aki őseik nyomdokaiba szeretne lépni. A régi gazdagok és a parvenük között nemzeti történelmünk kezdete óta folyik ez a játék, és folytatódik ma is mind a kis-, mind a nagvárosokban. A játéknak egyetlen alapvető szabálya van: kellő kitartással minden család elérheti célját azon a szinten, ameddig a pénze engedi. Kevés kivételtől eltekintve, nincsen olyan szektora az amerikai „társaságnak", ahová a pénz — egyedül a meztelen, közönséges pénz — belépést ne szerzett volna tulajdonosának.

A létjogosultságát leszármazási alapon kereső társadalmi réteg szempontjából ez azt jelenti, hogy a falak állandóan omladoznak, a helyi határok közé nem szoruló felsőbb társadalmi réteg előtt pedig kétségtelenül igazolja a legfelsőbb réteg állandó újrateremtődésének tényét. De jelenti ez azt is, hogy az amerikai felsőbb réteg, akármit próbáljon is elhitetni magáról, nem más, mint meggazdagodott polgárság: legyen bármennyi pénze, nem tud olyan messze tekinteni „arisztokratikus" múltjában, hogy ne bukkanna egyszerűbb sorban élő ősökre. Egy szociológus jól megalapozott véleménye szerint a század elején New Yorknak akár a pénzes, akár a régi családokból álló rétegét tekintve nem volt „tíz jelentősebb társadalmi pozíciót betöltő család, amelynek ősei szerepeltek volna Mrs. John Jay meghívó-listáján".[6]

Amerikában sohasem volt könnyű leszármazás alapján társadalmi pozíciót teremteni, s az ilyen büszke kísérletek sohasem fertőzték meg a népesség szélesebb rétegeit. A „jó családból származók", az „előkelő születésűek" igazi vagy költött ősökkel próbáltak maguknak családfát szerkeszteni, majd erre a családfájukra hivatkozva gőgösen távol tartották magukat az „alantas származásúaktól". Mindezt azonban akkor tették, amikor az alsóbb néprétegek hihetetlenül vulgáris módon büszkélkedtek saját alacsony származásukkal, és túlságosan tele voltak a lótenyésztés köréből merített viccek özönével, semhogy az ilyen fennkölt igények könnyen és szélesebb körben érvényesülhettek volna.

Emellett túlságosan sok volt a mozgás az egyének vagy nemzedékek életében — a család lakóhelyének váltogatása, fog-

lalkozások csereberéje —, úgyhogy a leszármazás öntudata nem tudott széles körben meggyökeresedni. De még ha az ilyen érzés erősítené is a felsőbb rétegek társadalmi önérzetét, mit érnek vele, ha az alsóbb néposztályok nem méltányolják kellőképpen? Amerikának nincs nagy érzéke a családfákhoz, népe nem az a fajta, amely készségesen borul le a származáson alapuló presztizs előtt. A presztizs, a belőle eredő gőg és előítélet, illetve a velük szemben érzett szervilitás — és alacsonyabbrendűségkomplexum csak akkor válhat a tekintélyen alapuló rend szilárd alapjává, ha a társadalmi rendszer nemzedékeken keresztül nem szenved lényeges változást, és ha a foglalkozások, a vagyon és társadalmi pozíció öröklődnek.

A feudális múlt hiánya és az állandó társadalmi változások ellenére a *bevándorlás* rövid időre lehetővé tette a leszármazás adta tekintélyen alapuló társadalom kialakulását. A nagyvárosi előkelő társadalmak virágkora pontosan egybeesik azzal a néhány évtizeddel, amikor az amerikai bevándorlás hullámai a nagyvárosokban a legmagasabb szintre csaptak. A leszármazáson alapuló társadalmi igények teljes diadalt arattak a yankee gettókban, a lakosság tömegei között azonban nem dicsekedhettek különösebb sikerrel. Hódolóik azok közül kerültek ki, akik maguk is hivatkoztak valamiféle származásra, de még előkelőbbeknek szerettek volna látszani. Az ilyen társadalmi igények mindig vele járnak a nemzetiségi csoportok társadalmi hierarchiájával.

De még akkor is, mikor a bevándorlók tömege olyan nagyra nőtt, hogy számuk a nagyvárosokban felülmúlta a bennszülöttekét, a nacionalizmus szülte liberális érzés túlságosan erős volt, nem lehetett a leszármazás szigorú korlátai közé szorítani. Az angolszász származás jelentőségét háttérbe szorította a nemzet ideológiai alapjaihoz való hűség, „a bevándorlók amerikanizálása" mint szervezett mozgalom, mint ideológia és mint valóság. A nemzet, mint fajok és népek nagyszerű olvasztótégelye, ez a középosztályban és az értelmiségben megtestesülő eszme fölébe kerekedett a faji leszármazást, a családfával dicsekvő „társaságot" mindenek fölé emelni akaró angolszász ideológiának. Később ezek a nemzetiségi csoportok — az írektől egészen a Puerto Rico-i bevándoroltakig — lassan helyi politikai hatalmat is szereztek maguknak.

A leszármazási alapon álló társadalom megteremtésére irányuló kísérlet tovább folyt a felsőbb osztályok körében. A verseny az ország nagyobb vidékei szerint megoszolva folyt: mint-

hogy először a keleti tengerpart települt be, az ott rekedt családok régebbiek, mint másutt, a később letelepedettek. Vannak azután kiemelkedő New England-i famíliák, amelyek kisvárosukban legalább annyi ideje tartoznak a legelőkelőbbek közé, mint akármelyik család Bostonban; és egyes déli kisvárosi családok ősi származásával a legfanatikusabb bostoni „kékvér" sem vetekedhet. Aztán ott vannak a régi kaliforniai családok — egyetlen New York-i família sem érezheti magát ősibbnek, mint ezek a maguk szigorúan számon tartott családi múltjukkal. De a különböző városok és vidékek gazdaságilag is versengtek egymással. A bányászcsaládok, a vasút-részvényes családok, a földbirtokosok, ahogy fentebb mondottuk, minden iparágban, minden városban, minden vidéken megteremtették a maguk hierarchiáját.

A leszármazás csak akkor szilárd és állandó bázisa a presztizsnek, ha az osztályrendszer szilárd és állandó. Az etikett különféle konvenciói és megnyilvánulási formái csak ilyen körülmények között tudnak a gazdasági talajban erős gyökeret verni. Ha a gazdasági változások gyorsan követik egymást, a biztos érvényesülés útja a pénzzel rendelkezők csoportja számára nyílik meg, az előkelők társadalmi légvárai összeomlanak, és a korok által szentesített előítéletek eltűnnek. Egy osztály szempontjából egy dollár csak egy dollár, de a leszármazás alapján álló előkelő társadalom álláspontja szerint két azonos pénzösszeg között óriási lehet a különbség aszerint, hogy az egyiket négy nemzedéken keresztül öröklött bankbetétből vették fel, a másikat pedig a múlt héten szerezték ügyes tőzsdei manőverrel. De mit lehet tenni, ha az újonnan jött pénz mennyisége iszonyúra nő? Mihez kezdhet 1870-ben Mrs. Astor, a Knickerbocker származású, ősi vagyonba beházasodott előkelő hölgy, Mrs. Vanderbilttel, a vasút-vagyon közönséges Vanderbiltjével és otthon a még közönségesebb nagypapával? Mrs. Astor veszít. 1883-ban otthagyja vizitkártyáját Mrs. Vanderbiltéknél, és elfogadja a meghívást jelmezbáljukra.[7] Ahol ilyen dolgok történnek, nem lehet igazán fajtiszta mutatványokat produkálni. Amerikában, és talán másutt is, az új és közönséges gazdagok fölébe kerekedtek a leszármazásra épült társadalomnak, vagy pedig egyszerűen felvásárolták.*

* De nemcsak egy osztály életének gyorsan mozgó mechanizmusa borítja fel a helyzetet. Ezt teszi jóformán bármi, ami gyorsan változik. Az életformával együttjáró konvencióknak ugyanis a helyi társadalom tekintélye szempontjából nagy jelentőségük van, és ezek a konvenciók

Itt a parvenü, a „self made man" társadalmi súlyánál fogva igényli magának a társadalmi rangot. Magateremtette mivoltára hivatkozással, és nem annak ellenére. Minden generációban akadtak bizonyos családjuk-csinálta emberek, akik lenézték az ilyeneket, betolakodottnak, újgazdagnak *(nouveau riche)*, mindenféleképpen kívülállónak tekintették őket. De aztán minden következő nemzedékben — vagy az azutániban — bebocsátást nyertek a „rendezett ősökkel" bíró családok felső társadalmi osztályába.

②

A társadalmi küzdelem Amerikában nem zajlott le egyszer s mindenkorra. A régi gazdagok folyton új kísérleteket tesznek, hogy pusztán származásuk alapján megtartsák kizárólagos jogukat az előkelőségre, s ez a próbálkozásuk állandó bukásokkal, egyszersmind sikerekkel jár. Elbuknak, mivel minden nemzedék újabb tagokkal növeli soraikat, s ugyanakkor sikert aratnak, mert a küzdelem mindig egyazon felsőbb társadalmi osztály keretei között zajlik. Nincsen szilárd felsőbb társadalmi osztály, meghatározott tagsággal, de azért van felsőbb társadalmi osztály. Akármilyen gyorsan változzanak is a tagok ezen az osztályon belül, maga az osztály marad.

csak ott állandósulhatnak, ahol az osztály- és társadalmi viszonyok állandóak. Ha a konvenciók valóban merevvé válnak, akkor a ruhából „viselet", a konvenciókból pedig „hagyomány" lesz. Az ősökből, az ősi vagyonból, a régi tárgyakból, az ódon kúriából, bizonyos magatartásból, tevékenységből stb. kiáradó tekintély mind elválaszthatatlan egymástól, és ezek együttesen szabják meg a társadalom egy szigorúan körülhatárolt csoportjának társadalmi konvencióit.

Ha gyorsan peregnek le a társadalmi változások, akkor a presztizs a fiatalság és a szépség felé gravitál; presztizst szerez minden, ami új, ami „más", még az se baj, ha közönséges. Ekkor a „viselet" régimódivá válik, és csak az számít valamit, ami „divatos". A házak, sőt a viselkedés névértékét is a divat szabja meg. Egyszóval az újat csak újságáért értékelik, s minden, ami új, presztizst sugároz. Ilyen viszonyok között a vagyon dönti el, ki képes lépést tartani a pénzköltésnek ilyen dinamikus és meredeken ívelő arányaival (ruházkodás, autók, lakás, sport, szórakozás, klubok stb.). Veblen természetszerűen ezekre az állapotokra és nem egy szilárd, semmittevő társadalmi osztály vonatkozásában mondotta: „látványos költekezés" és „szembetűnő pazarlás". Ami Amerikát és az általa vázolt kor második nemzedékét illeti, általában igaza volt.

A személyek vagy családok változnak, de ugyanaz a típus fennmarad.

Számos kísérlet történt többé-kevésbé formális alapon ennek a típusnak a meghatározására. Már a polgárháború előtt, amikor pedig az új vagyon még nem jelentkezett olyan követelőzően, mint később, társadalmi kérdésekben tanácstalan háziasszonyok zavarukban nemegyszer szorultak valamiféle társadalmi tanácsadó segítségére. A New York-i „társaság" 1850 előtt vagy két évtizeden keresztül egy bizonyos Isaac Brown szolgálataival élt, aki a Grace-templom sekrestyése volt, s aki Dixon Wecter szerint „tökéletes memóriával rendelkezett neveket, származásokat, pletykákat illetően". Készséges felvilágosítással szolgált vendégségre készülő háziasszonyoknak afelől, ki gyászol, kinek bukott meg az üzlete, kinél vannak látogató barátok, kik érkeztek újonnan a városba, s kik a „társaság" új tagjai. Estélyeken az ajtóban székelt, s némely megfigyelők szerint „az újonc estélyadók részére listát vezetett a táncos fiatalemberekről".[8]

A polgárháborút követő időkben aránytalanul felduzzadt vagyonok folytán pontosabb mértékre volt szükség a kiválasztottak meghatározásánál. Egy időre Ward McAllister nyilvánította magát illetékesnek erre a feladatra. McAllister — hogy „a társaságnak megadassék a kellő biztos alap a talmian csillogó profitvadászok inváziójával szembeni ellenállásra" — a régi, társadalmi pozícióval rendelkező, de nem elég korszerű családok és az „aranyifjak" szükséges elegyítésére határozta el magát. Ez utóbbiaknak, ha előbbre akartak jutni, szórakoztatónak és ügyesnek kellett bizonyulniuk. McAllister állítólag igen komolyan fogta fel szerepét, és „napjait s éjszakáit a címertan, az udvari etikettről szóló könyvek, genealógiai művek és a szakácsművészet..." tanulmányozásának szentelte. 1872—73 telén megszervezte a Pátriárkákat, egy huszonöt tagból álló bizottságot, akik „felhatalmaztattak a társaság irányítására és tagjainak minősítésére". Minden bálra négy hölgyet és öt urat invitálhattak meg saját felelősségükre, melyet McAllister nyomatékosan „szentnek" nevezett. Az eredeti Patriárkák régi, legalább négy nemzedékre visszatekintő New York-i családok tagjai közül kerültek ki. Ennek kapcsán McAllister igazi amerikai nagylelkűséggel úgy vélekedett: négy generáció „legalább olyan jó és igaz gentlemant csinál valakiből, mint negyven".[9]

A nyolcvanas évek folyamán McAllister újságírók előtt elejtett néhány megjegyzést, miszerint tulajdonképpen csak „400

ember tartozik az előkelő New York-i társasághoz. Ezeknek körén túl már olyanokkal találkozunk, akik kényelmetlenül érzik magukat a bálteremben, sőt másokban is kényelmetlen érzést keltenek".[10] McAllister 1892-ben, mikor mind a saját, mint a Pátriárkák népszerűsége komolyan hanyatlani kezdett, kiadta „400-ainak" listáját, amely a valóságban mintegy 300 nevet tartalmazott. Ez a lista egyszerűen a Pátriárkák báljainak katalógusa volt, a polgárháború előtti New York-i családok belső köre, amelyet néhány táncolni szerető független leány és ifjú ékesített még, s egy pár, McAllister által társaságképesnek ítélt, kiválasztott újgazdag. Az akkori idők 90 legvagyonosabbja közül mindössze kilencen szerepeltek a listán.[11]

A McAllister-féle „Négyszázak listája" által keltett érdeklődés, majd szerzőjének visszavonulása az előkelő társaságból — ez a két tény jól tükrözi az általa megszilárdítani kívánt régi felsőbb rétegek ingatag helyzetét. Nemcsak New Yorkban, hanem más városokban is mindent megtettek az újkeletű vagyon társadalmi beáramlása ellen, a „régi gárda" megóvása érdekében. McAllister kudarca szimbolizálja ezeknek a kísérleteknek a bukását. Nem lehetett okosabbat tenni, be kellett engedni az új vagyon képviselőit vagy legalábbis válogatott képviselőiket. S ezt megtette az „Előkelők Névjegyzéke" (The Social Register). Ez volt ebben a vonatkozásban a legsikerültebb próbálkozás.

A „fényes" nyolcszáznyolcvanas években egy New York-i agglegény, „aki szerény, öröklött évjáradékkal, szolid, de jelentéktelen társadalmi pozícióval rendelkezett", elhatározta, hogy közzétesz „egy listát a Legfinomabb Emberekről; a névjegyzékből bölcsen mellőztetik minden hirdetés, de minden kereskedő megvásárolhatja".[12] Az „Előkelők Névjegyzéke" a réginek az újjal való, jól meggondolt kombinációját nyújtja, s a szerző barátainak segítségével — akik olyan New York-i klubok tagjai közül kerültek ki, mint a Calumet és a Union — tüstént sikert aratott. Az első kiadásban 881 család szerepelt. Alkalmas időben azután más városokban is bocsátottak ki ilyen névjegyzékeket; összeállításukra és közzétételükre megalakult a „The Social Register Association" („Az Előkelők Névjegyzékének kibocsátására alakult Társulat"). A húszas években huszonegy városra vonatkozóan adták ki a jegyzéket, később azonban „érdeklődés hiánya miatt" kilencnek a kiadását megszüntették. 1928 óta minden ősszel tizenkét jegyzéket adnak ki, s azóta is a következő váro-

sok „Előkelők Névjegyzéke" jelenik meg: New York, Boston (1890 óta), Philadelphia (1890 óta), Baltimore (1892 óta), Chicago (1893 óta), Washington (1900 óta), St. Louis (1903 óta), Buffalo (1903 óta), Pittsburgh (1904 óta), San Francisco (1906 óta), Cleveland (1910 óta) és Cincinnati (1910 óta).[13]

A névjegyzékek tartalmazzák a „társadalmi kiválóságok" nevét és címét, gyermekeik nevét, iskolai végzettségüket, telefonszámukat és klubtagságukat. Minden decemberben és januárban megjelenik egy pótlás és minden júniusban egy nyári kiadás. A Társulat ajánlja, hogy az olvasók vásárolják meg a tartalomjegyzéket is, amelyben a névjegyzékben eddig felvett összes nevek szerepelnek; ez — úgymond — nagyon hasznos, tekintettel a különböző városokban élő családok közötti számos összeházasodásra és a címváltozásokra.

Az „Előkelők Névjegyzéke" azokat a családokat ítéli alkalmasnak felvételre, „amelyek akár leszármazás, akár társadalmi pozíció vagy egyéb tulajdonság révén természetszerűleg valamely város legjobb társaságához tartoznak". A jegyzékbe jutás követelményei azonban nehezen állapíthatók meg pontosan, Wecter szerint ugyanis „Az Előkelők Névjegyzékét sikeresen őrzött névtelenség, zárkózottság és titkos nyomozások szelleme lengi körül. Bizonyos névtelenség szükséges maradandó sikeréhez és tekintélyének fenntartásához".[14] Ma az „Előkelők Névjegyzékét" New Yorkban szerkesztik, s a Társulat vezetője állítólag egy bizonyos Miss Bertha Eastmond, aki még annak idején az alapítónak volt a titkárnője. Ő tesz mérlegre minden nevet, van akiét elfogadja s van akiét, mint méltatlant, elveti; ő ítéli meg, kiknek a felvételét tartja függőben. Munkájában bizonyos társadalmi tanácsadók támogatják, és a megfelelő városokban egy-egy megbízottja tartja számon az aktuális neveket, címeket és telefonszámokat.

Kik és miért tartoznak ma a jegyzékben szereplő 38 000 család közé?[15] Bárki, aki a tizenkét város valamelyikében lakik, folyamodhat felvételért, bár ennek előfeltétele az, hogy több, a listán már szereplő család ajánlja az illetőt, s a jelöltnek fel kell sorolnia klubtagságait. Úgy látszik azonban, hogy a pénz vagy a származás önmagában vagy akár együttvéve sem jelent még garanciát a felvételre, sem a végleges visszautasításra. Régi családok tagjait ejtik el, meglehetősen önkényes módon; gyakran maradnak kívül újgazdagoknak a névjegyzékbe kerülni vágyó második generációi. De ha a származás és a vagyon önmagában még nem is ele-

gendő, ez nem jelenti azt, hogy — bizonyos megfelelő életstílussal egyetemben — ne volna szükséges.

Vannak esetek, mikor mérsékelten nagyra nőtt vállalati vezetőemberek fejükbe vették, hogy mindenképpen bekerülnek a névjegyzékbe, és valóban be is jutottak. Az ilyen eseteket azonban nem szabad túlértékelni. Általánosságban, történelmi szempontból, le kell szögeznünk, hogy a névjegyzékek tartalma leginkább az 1890—1920-as évek közötti három évtizedben szaporodott. A huszadik század első évtizede óta az új családok bejegyzése — legalábbis egy nagyváros, Philadelphia vonatkozásában — fokozatosan csökkent. A század első évtizedében a növekedés 68 százalék volt, a harmincas években ez a növekedés már leapadt 6 százalékra.[16]

Előfordul, hogy az „Előkelők Névjegyzékéből" törlik közismert személyiségek nevét. Ez aztán nagy feltűnést kelt, s az emberek a jegyzék önkényességét hangsúlyozva, kétségbe vonják társadalmi súlyát. Dixon Wecter így következtet: „Úgy látszik, leginkább az vezethet a névjegyzékből való törlésre, ha valaki kedvezőtlen fényben mutatkozik a nyilvánosság előtt, de a törléseknél ilyenkor is több intuíciót alkalmaznak, mint logikát... Annyit biztonsággal mondhatunk: akinek sikerül távol tartania magát az újságok hasábjaitól, nem fog szembekerülni az »Előkelők Névjegyzékének« szerkesztőségével."[17]

Az „Előkelők Névjegyzéke", a felvételek és elutasítások tekintetében tanúsított nyilvánvaló önkénye, a körülötte lengő sznobizmus és aggályoskodás ellenére is komoly dolog. Meglehetősen nehéz körülmények között véghezvitt kísérlet ez arra, hogy az igazán emelkedett társaságból kiküszöböljék a csak újgazdagokat, és tanúságot tegyenek a vagyon „igazi" előkelő körei mellett, összetartsák őket, megőrizzék előkelő voltukat és azt a hitet keltsék; valóban méltók ők a kiválasztottak hivatására. Végül is Amerikában nincs más jegyzék a törzskönyvezett családokról, s ebben az arisztokrácia és udvari társaság nélküli országban ez a lista közelíti meg legjobban egy előkelő társaság hivatalos „Gothai Almanachját". Igaz egyes esetekben a felvétel talán kiszámíthatatlan vagy éppen önkényes, egészében szemlélve azonban az „Előkelők Névjegyzékének" tagjait pénzük, származásuk és életstílusuk miatt választották ki. Ennek megfelelően a tizenkét bűvös kötetben szereplő nevek tulajdonképpen bizonyos meghatározott típus képviselői.

Az „Előkelők Névjegyzékében" felvettek között sok olyan családot találunk, amelyek a névjegyzék fennállása óta szerepelnek benne. Ez a törzskönyvezett társadalmi osztály, akárcsak a névjegyzékbe újonnan felvettek vagy más város előkelői, akik — városuk viszonylatában nem lévén névjegyzék — nem szerepelnek benne, két, három, esetleg négy nemzedék óta gazdag, régi kitűnő családok tagjai. Származásuk, megjelenésük és modoruk tekintetében észrevehetően különböznek többi embertársaiktól.

Előkelő és drága lakónegyedekben, pompás régi házakban laknak — legtöbbjük ott is született —, vagy maguktervezte, mesterkélten egyszerű, modern villákban. Ezekben a házakban, akár régiek, akár újak, a bútorzat korhű, a berendezési tárgyak értékesek. Ruházatuk, bár nyilvánvalóan hanyag és kétségtelenül nem új, mégis valahogy más szabású és másképp is hordják, mint a többi emberek. Egyszerű és drága holmikat vásárolnak és használnak, lehetőleg minden feltűnést kerülve. Klubjaik és szervezeteik csak a fajtájukbeliek számára állnak nyitva, s ők igen komolyan veszik szereplésüket ezekben az intézményekben.

Rokonaik, barátaik egyazon körből valók, de még többet jelentenek ennél azok a közös élményeik, amelyekben családjuk gondosan megfontolt, előkészített tervei alapján részesültek. Valamennyien ugyanabban — de legalábbis azonos jellegű — magániskolában vagy előkelő nyilvános iskolában kezdték tanulmányaikat, lehetőleg valamelyik New England-i episzkopális internátusban. A fiúk a Harvard, a Yale vagy a Princeton egyetemre, vagy, ha lokálpatriotizmusuk túl erős, a család által támogatott helyi egyetemre jártak. Most azután tagjai az egyetemek klubjainak, saját városuk előkelőbb klubjainak, és majdnem kivétel nélkül mindegyik tagja néhány nagyvárosi klubnak is.

Nevüket nem találjuk meg a helyi lapok pletyka- de még társasági rovatában sem. Legtöbbjük — igazi bostonihoz vagy San Franciscó-ihoz méltón — igazán kellemetlenül érezné magát a magafajtájúak között, ha nevét ilyen hívságos módon vennék szájukra az emberek: az olcsó nyilvánosság, kávéházi botrányok, az újabb, közönségesebb családokhoz valók. Ők ugyanis — a társadalmi ranglétra tetején — „büszkék"; akik pedig még nem jutottak el idáig, egyszerűen csak önteltek. A büszke embert lényegében nem izgatja, mit gondolnak róla a nála alacsonyabban állók. Az önteltek itala a hízelgés, s gyakran csap-

dájuk is ez, maguk sem értik meg, sajátmagukról alkotott képük mennyire nem az ő művük.*

A különböző klikkek között s azokon belül e gőgös családok tagjai meleg barátságra lépnek, szoros összetartást alakítanak ki. Ebédre hívják egymást, résztvesznek egymás báljain. Ko-

* Egy szót Thorstein Veblen *The Theory of the Leisure Class.* (A gondtalan osztály elmélete) c. művéről (1899), amit szerencsére még ma is olvasnak. Az amerikai felsőbb rétegekről alkotott kritikája ugyan ma már aligha áll meg, de stílusa meggyőző akkor is, ha kritikáját nem is veszik komolyan. Írása változatlanul, erőteljesen sugározza az igazságot, bár a korunkban felszínre került körülmények és alakok már nem illeszthetők bele az általa festett képbe. Erőteljes marad ma is, mert ha nem írta volna meg mindazt, amit megírt, napjaink új vonásai nem tűnnének olyan világosan szemünk elé. Egyik oldala ez annak a ténynek, hogy az ő előítéleteinél gyümölcsözőbb előítéletek nem láttak napvilágot a társadalmi tiltakozás amerikai irodalmában. De minden kritika halandó, és Veblen elmélete általánosságban ma már nem ad hű képet az amerikai presztizs-rendszerről.

„A gondtalan osztály elmélete" nem „a" gondtalan osztálynak „az" elmélete. Inkább az ország történetének egy bizonyos szakaszában élt felsőbb osztályok meghatározott töredékének *egy* elmélete. Beszámoló a Veblen forrongó korszakában annyira előtérben álló osztályküzdelemről az új és a régi vagyonok között, s különösen az *újgazdagok* — a Vanderbiltek, a Gouldok, a Harrimanok — elemzése Saratoga Springs és Newport, a csillogás és az arany napjaiban.

Veblen könyve egy felsőbb réteg analízise. Ez a réteg a pénznek társadalmi szimbólumokra való átértékelésével emelkedik a társadalmi életben, olyan társadalmi viszonyok között, amelyekben ezek a szimbólumok nagyon is bizonytalanok. Emellett a veblen i dráma hallgatósága nem hagyományos társadalom, s szereplői sem épültek bele egy olyan öröklődő társadalmi rendbe, mint a hűbériség. Így hát a társadalmi értékelésekért folytatott harcban egyetlen fegyverük a költekezés. Veblen nem vizsgálja az ősi nemesi vagy udvari társadalmakat, ahol az udvaroncok életstílusa volt minden siker záloga.

Az amerikai magasabb körök életének leírása során Veblen, akárcsak szereplői, láthatóan összekeveri az arisztokratikus és a polgári tulajdonságokat. Egy-két esetben ez a zavar egészen nyilvánvaló. „Az arisztokrata és a polgári erények — azaz a destruktív és anyagias vonások — elsősorban a felsőbb körökben lelhetők fel..."[18] Csak a kis üzletemberek ízlését kell megvizsgálnunk, és máris láthatjuk, mennyire nem igaz ez az állítás.

A „feltűnő költekezés" — ezt Veblen is tudta — nem kizárólag a felsőbb körök sajátja. Ma pedig azt mondhatnám, *elsősorban* az új felsőbb osztályok egy részében terjedt el, az új nagyvállalati előjogokon meggazdagodott újgazdagok, a reprezentációs alapon és egyéb nagyvállalati kiváltságokból élők között, és elszomorító hatással van a színház, a mozi, a rádió és a TV hivatásos ünnepeltjeinek életszínvonalára és életmódjára. És természetesen a „Texas Millionaire"-ben dramatizált régiesebb felfogású újgazdagok új sarjadékai között.

molyan és tartózkodással vesznek részt szolid és elegáns esküvőiken, komor hangulatú temetéseiken és vidám kirándulásaikon, piknikjeiken. A megjelenésben a fesztelenséget kedvelik, mégis akár bizalmas összejövetelről, akár protokollszerű szereplésről van szó, az „illik — nem illik" szempontjából valamennyien kifinomult érzékkel közös, íratlan szabályoknak hódolnak.

A közügyek iránti érzékük nem fordul kifejezetten a politika felé, ellenben szívesen vállalják városuk szociális, oktatási vagy kulturális intézményeinek vezetését. Vagyonuk akkora — átlagban valószínűleg több millió —, hogy rendszerint nem kell a tőkéhez nyúlniuk. Ha nem akarnak, alighanem nem is kell dolgozniuk. Ennek ellenére a férfiak, különösen a tekintélyesebb öregek, rendszerint dolgoznak, néha egészen buzgón. Belőlük alakul városuk üzleti arisztokráciája, különösen a pénzügyi és jogi arisztokrácia. Az igazi gentleman a keleti városokban — de országszerte is egyre inkább — rendszerint bankár vagy ügyvéd, s ez igen alkalmas dolog, mivel minden tehetős embernek szüksége van megbízható, bölcs, józan személyekre, akik vagyonuk épségét megóvják. Ők a vezető bankok igazgatói és elnökei, ők a város legelőkelőbb ügyvédi irodáinak a vezetői, ők a legilletékesebb tanácsadók a tőkebefektetésekkel kapcsolatban.

A huszadik század közepén, akárcsak a Veblen által vizsgált tizenkilencedik század végén, *vannak* fantasztikus dolgok: „Mario Lanza tenorénekes abnormálisan nagyméretű, rendelésre készített Cadillacot vett, a műszerfalat aranylemezekkel boríttatta be... Mike Romanoff, a vendéglős, selyemingeit repülőgépen küldi Manhattanbe mosatni... Hal Hayes, az építőmágnás Cadillacjában beépített bár van, és lakásán csapból folyik a whisky, konyak, pezsgő és a sör..."[19] A meggyökeresedett helyi társadalmakban azonban a negyedik és ötödik generáció asszonyai és férfiai kiegyensúlyozottan költségesen és költségesen kiegyensúlyozottan élnek. Néha tudatosan is kerülik költekezésükben a feltűnést, vidéki házaik szerények, nyári üdülőik egyszerűek, mindenesetre nem találunk bennük semmit a talmi fényűzés fitogtatásából.

Veblen elméletének tételei nem alkalmasak a mai felsőbb rétegek leírására. Emellett még, amint azt könyvünk negyedik fejezetében látni fogjuk, nem veszi kellőképpen tekintetbe az ünnepeltek világának intézményes elitjét. Természetesen a nyolcszázkilencvenes években nem mérhette fel a „hivatásos ünnepeltek" igazán országos rangrendszerét, azokét a nevezetességekét, akik a tömeg-hírközlés és a szórakozás országos közvetítő eszközei révén emelkedtek a tömeg fölé. Nem sejthette meg előre az országos „glamour" kifejlődését sem, amelynek következményeként az „elsőbálos" lánykák helyébe a filmsztárok, a helyi társadalom élvonalbeli hölgyei helyébe pedig a katonai, politikai és gazdasági vezetők léptek — az uralkodó elit, amelynek képviselőiben ma sokan valódi „törzsfőnöküket" ünneplik.

A nagyvárosi felsőbb rétegek Amerikában majdnem mindenütt többé-kevésbé azonos fajtához tartoznak, azonos a vallásuk és a származásuk. Még ha családjuk nem is nagyon régi, mind megegyeznek abban, hogy ők régebbiek, mint az alacsonyabb néprétegek. Persze, vannak kivételek, sőt igen lényeges kivételek. Bizonyos városokban egyes olasz, zsidó és ír családok, miután meggazdagodtak és hatalomhoz jutottak, magasra emelkedtek a társadalmi ranglétrán. De akármilyen lényeges kivételek is, csak kivételek maradnak. A felsőbb társadalmi osztályok minta-típusa fajta, népcsoport és nemzetiségi származás tekintetében még mindig „tiszta". Lehetőleg mindenütt protestánsok, mégpedig osztály-egyház jellegű protestánsok, főképpen episzkopálisok. esetleg unitáriusok vagy presbiteriánusok.

Sok városban, például New Yorkban is, a nagyvárosi „négyszázak" száma lényegesen több négyszáznál. Ebből azonban nem az következik, hogy nincsenek nagyvárosi felsőbb osztályok, hanem az, hogy az ilyen városokban a társadalmi rangok struktúrája sokkal bonyolultabb, mint ott, ahol a társadalmi berendezés egységesebb. Az sem szünteti meg a rangok hierarchiáját, hogy bizonyos csoportok között társadalmi küzdelem folyik.

A magasabb rangú családok tagjai rendszerint exkluzív vidéki klubokhoz tartoznak, ahol sport- és társadalmi események zajlanak le, ez a tény azonban önmagában nem döntő szempont a felsőbb osztályok szemében, minthogy a „vidéki klubok" intézménye a középosztály középső rétegei, sőt az alsóbb néprétegek körében is elterjedt már. Kisebb városokban a legelőkelőbb vidéki klubtagság rendszerint fontos szervezetszerű ismérve a felsőbb réteghez való tartozásnak, ez azonban nem áll a nagyvárosi rang-tőzsdén. Itt a „gentleman club", egy exkluzív, csak férfiak számára nyitvaálló intézmény a társadalmilag legdöntőbb tényező.

Minden gentleman tagja valamelyik nagyvárosi férfiklubnak, és ezek az előkelőségek rendszerint nem is csupán egyetlen várost tisztelnek meg klubtagságukkal. A mindkét nem számára nyitva álló klubok, mint például a „vidéki klubok" rendszerint helyi jellegűek. A nem helyi klubok közül a felsőbb körök urai főképpen Harvard. Princeton és Yale klubjaiban tömörülnek; a városi klubok világa azonban már sokkal tágabb kört ölel fel, mint az előkelő főiskolai klubok. Egy gentleman gyakran háromnak, négynek vagy még többnek is tagja. A különböző városi klubok rendkívül exkluzív intézmények, amennyiben alig ismere-

tesek a középosztály vagy az alsóbb néprétegek előtt. Fölénybe emelkednek a mindennapi közönséges világnak: itt teljes elismerés övezi a legfelső réteghez tartozást. Ezek a klubok a felsőbb körök kizárólagos tulajdonában állnak, ők a fenntartóik, és csak az ő kedvteléseiket szolgálják. Kapuik azonban nemcsak egyetlen város felsőbb körei előtt állnak nyitva.*

A kívül álló számára a klubtagság meghatározza a felsőbb körök emberének társadalmi rangját, míg a beavatottak számára a klub exkluzív csoportosulások intimebb, szinte törzsi rendszerét jelenti, ezek határozzák meg őket, s ezek biztosítják számukra az értékelés alapját. A klubok tagságának magvát rendszerint leszármazási előkelőségükre hivatkozó családok alkotják. Az újabb tagok ezekkel való szoros kapcsolataik révén nyernek társadalmi rangot, eredményeikkel viszont elősegítik a klub társadalmi sikerét.

A klubtagság társadalmi jelentőségét rendkívül nagyra növeli a csak gazdagok tülekedése és tolongása a társadalmi rang- és osztályhatárokon. A határvonalak ugyanis gyakran könnyen elmosódnak, s a klubtagság az, ami világosan megszabja, kik tartoznak az exkluzívak közé. Ugyanakkor a nagyvárosi klubok fontos állomások a társadalmi ranglétrán a legfelsőbb szint felé törekvők számára. Mintegy „rang-felvonók": apák és fiaik fokozatosan léphetnek előbbre egyik klub tagságából a másikba, s így, ha minden jól megy, végül is bejutnak a legelőkelőbbek fellegvárába. Emellett a klubok igen sokat számítanak a főváros és a különböző nagyvárosok előkelő körein belül az üzleti élet szempontjából: e körök tagjai közül sokan igen kényelmesnek, sőt bizonyos mértékig illendőnek is tartják, hogy fontosabb üzleti elhatározásaikat előkelő klubok karosszékeiben ülve hozzák meg. Ahogy egy vállalati vezetők számára megjelenő folyóirat írta nemrégiben: „A zártkörű klub az üzletember vára."[21]

A nagyvárosok felsőbb körei kezükben tartanak városukban minden pénzügyi és jogi kulcspozíciót, s állandó jellegű üzleti és jogi kapcsolatot tartanak fenn egymással. A város, főképpen egy nagyváros gazdasági élete nem szorul a város határai közé. Felsőbb köreinek más városok hasonló társadalmi rétegével való viszonya függvénye a gazdasági élet országos jellegének, városokra koncentráltságának, s annak, milyen mértékben tartják

* Még 1933-ban is mintegy ötven New York-i fizetett teljes tagdíjat a bostoni Somerset Clubban.[20]

az egyes városok felső körei kezükben a városukat érintő döntések kulcsát. Egy fényes és komor bostoni klub vagy egy nem kevésbé fényes és csillogó csupa-króm houstoni klub tagsága egyértelmű azzal, hogy valakit társadalmilag befogadnak. Azt is jelenti ez a tagság, hogy birtokosa fesztelen, formaságoktól mentes kapcsolatba jut más, társadalmilag elfogadott személyekkel, s könnyebb a dolga, ha fehér asztal mellett akar nagy üzleteket kötni. Az urak klubja fontos központja a pénzügyi és üzleti hálózatnak. S ugyanakkor lényeges társadalmi kellék. Úgy látszik, a régi felsőbb körök minden kelléke megtalálható itt: az ősi származás, a megfelelő házasság, az alkalmas lakónegyed kiválasztása, a megfelelő egyház, a megfelelő iskolák és — a kulcs-döntések hatalma. Minden város vezető férfiai ilyen klubok tagjai, s ha más városokból vezető férfiak érkeznek látogatásukra, igen valószínű, hogy ott látjuk őket, együtt ebédelve a bostoni Somerset vagy Union, a philadelphiai Racquet vagy Philadelphia klubban, a San Franciscó-i Pacific Unionban, a New York-i Knickerbockerben, Linksben, Brookban vagy Racquet and Tennisben.[22]

④

A felsőbb körök életstílusa, bizonyos helyi eltérésektől függetlenül az ország minden nagyobb városában többé-kevésbé ugyanaz. A nagyvárosi Négyszázak ízlése, házak, ruházkodás, társadalmi ideálok tekintetében nagyjából homogén. A Brooks Brothers cég ruháját-ingjét nem reklámozzák világszerte, s az üzletnek magának New York Cityn kívül mindössze négy fiókja van, mégis a Brooks Brothers „képviselői" egyetlen városban sem érzik magukat idegennek.[23] A felsőbb rétegek stílusának vannak egyéb, közös és jellegzetesen külső megnyilvánulásai, de végül is bárki, akinek elég pénze van rá és ambicionálja a dolgot, hamarosan hozzászokhat ahhoz, hogy ne érezze jól magát másban, mint a Brooks Brothersnél szabott öltönyben. Az ország tradicionális felsőbb osztályának életstílusa azonban ennél mélyebb forrásokból táplálkozik.

Azon mélyreható élmények egyike, amelyek a társadalmilag elfogadott gazdagokat a csak-gazdagoktól és a még alacsonyabb rétegek képviselőitől megkülönböztetik, — az iskola, illetve ez-

zel együtt mindaz a kapcsolat, érzék és hajlam, amelyet az oktatás rutinja egész életükre kihatóan kialakított bennük.

Egy New York-i előkelő család leányát például általában négyéves koráig anyja és egy dajka gondozza. Ezután napközben egy nevelőnő foglalkozik vele, aki gyakran éppoly jól beszél franciául, mint angolul. Amikor a kislány eléri hatodik vagy hetedik életévét, bejárásos magániskolába kerül, talán Miss Chapinébe vagy Brearleyhez. Az ifjú hölgyet gyakran a családi sofőr viszi kocsin az iskolába, majd tanítás után haza. Általában a nevelőnő foglalkozik vele, aki azonban ideje javát most már a kisebb gyermekeknek szenteli. Ha a hölgy eléri tizennegyedik évét, internátusba kerül: Marylandban talán a St. Timothyba, Connecticutban Miss Porterhez vagy Westoverbe. Ezután esetleg a New York City-i Finch Junior College-be kerül, s így „végez", vagy ha rendes egyetemet akar végezni, sok egyszerű, középosztálybeli leánnyal együtt beiratkozik a Bryn Mawr, Vassar, Wellesley, Smith vagy Bennington egyetemi kollégiumok egyikébe. Az iskola vagy egyetem után hamarosan férjhez megy, s feltehetően saját gyermekeit ugyanilyen rendszerben fogja felnevelni.*

Ugyanezen családban a fiút hétéves koráig nagyjából hasonlóan nevelik. Ekkor ő is bejáró iskolába kerül, majd — a lányoknál hamarább — internátusba. Ezt a fiúknál előkészítő iskolának hívják: a legfontosabbak a St. Mark's, St. Paul's, Choate, Groton, Andover, Lavrenceville, Phillips Exeter és Hotchkiss.[25] Ezután a Princeton, Harvard, Yale vagy Dortmouth egyetem következik. Igen valószínű, hogy az ifjú a jogi fakultást fogja végezni.

E nevelés minden szakasza megfelelő jelentőséggel bír a felsőbb körök férfi- és nőtagjainak életében, egyéniségük kialakítása szempontjából. A nevelés fázisainak ez az egymásutánja

* „Az iparvezérek, a gazdag szabadfoglalkozásúak leányainak olyan bonyolult világában kell boldogulniuk, amely nem sokra értékeli a házias női erényeket — a szelídséget, szerénységet, komolyságot és jámborságot. Mégis, ezek az emberek fajtájuk *morál jának* engedelmeskedve kénytelenek leányukat egy maroknyi intézmény egyikébe küldeni, amelyeknek aranyszabályai ilyen alapokon nyugszanak... Az ezerkétszázegynéhány magán leányiskola közül furcsa módon alig több mint egy tucat jöhet ebből a szempontból számításba... Oly gyorsan változnak azok a dolgok, amelyek egyik iskolát divatossá teszik, a másikat pedig háttérbe szorítják, hogy alig lehet tisztába jönni ismertető jegyeikkel."[24]

nagyjából azonos minden előkelő ifjú életében. A szülők igyekeznek gyermeküket valamelyik divatos New England-i internátusba vagy előkészítő iskolába bejuttatni. Nagyon valószínű, hogy ezekbe az iskolákba legalább két tucatnyi államból való gyermekek sereglenek össze (a külföldi tanulókról nem is beszélve). Miután egyre nehezebbé válik leszármazás alapján valóra váltani a társadalmi ranghoz fűzött igényt, a megfelelő iskola társadalmi jelentősége felülmúlja a családfa fontosságát. Ennek megfelelően, az amerikai felsőbb osztályok egységének kulcsát legkönnyebben az előkelő leányinternátusokban és fiú előkészítő-iskolákban találhatjuk meg.

A magániskolák világában sok nevelőnek az a nézete, hogy a gazdasági eltolódások következtében számos olyan ember került élre, akinek gyermekei nem kapták meg a megfelelő családi hátteret és szellemet. Ezért szerintük a magániskola az a legfontosabb intézmény, amely ezeket a gyermekeket megtanítja, hogy éljenek a nemzet legfelsőbb társadalmi régióiban előkelő körök emberéhez illő életmódot. És, akár tudatában vannak az iskolák vezetői, akár nem, amint az apák életében a klubok hierarchiája, ugyanúgy, de még alapvetőbben és mélyrehatóbban végzik el a magániskolák az ország társadalmának legfelsőbb rétegei számára az új tagok megválogatásának és kinevelésének feladatát. Másfelől elvégzik — a már korábban is a legfelsőbb szinten élő családok gyermekei vonatkozásában — a színvonal fenntartásának munkáját. A régi és az új felsőbb rétegek közötti feszültség enyhülése, sőt feloldódása a „következő generáció" tagjai között, a magániskolákban játszódik le. És ezeknek az iskoláknak minden egyéb tényezőnél nagyobb hatása van abban a tekintetben, hogy a régi és új családok gyermekei, ha az idejük elérkezik, egy öntudatos vezető réteg öntudatos tagjaivá váljanak.

A magániskola, az új és régi felsőbb körök szelektáló szűrője, előkészítő iskolája, egységesítő erőt fejt ki, és tanulóinak szemléletét országos perspektívákhoz szoktatja. Ahogy a régi családfával rendelkező famíliák szerepe morális és kulturális vonások gondos átörökítése terén csökken, úgy nő a magániskolák súlya és tekintélye. Ma a felsőbb körök hagyományainak továbbvitelében, az új vagyon és új tehetség érvényre juttatásának szabályozásában, az előkelő családi környezettel szemben sokkal inkább az iskola vált a döntő tényezővé. Ő szabja meg a felsőbb körök öntudatának jellegét. Ha valahol van az ország felsőbb körei-

nek szervező központja, azt a tizenöt vagy húsz él-magániskolában találjuk meg. Ugyanis ezekben a serdülők számára létesített iskolákban a felsőbb társadalmi osztályok vallási, családi és oktatási feladatai egybeolvadnak, s bennük összpontosul a törekvés ezen osztályok társadalmi és kulturális színvonalának fenntartására.*

Ezek az iskolák maguk tartják el magukat, iskolapolitikájuk autonóm, és közülük a legelőkelőbbek nem anyagi haszonra dolgoznak. Nem „egyházi iskolák", amennyiben nem valamiféle vallásos testület irányítása alatt állnak, de megkövetelik tanulóiktól az istentiszteletek látogatását, és annak ellenére, hogy nem felekezetiek, vallásos elvek hatják át őket. Groton alapítóinak ma is használt hitvallása az alábbi alapvető célkitűzést tartalmazza: „Minden igyekezettel azon leszünk, hogy férfias, keresztény jellemeket neveljünk, tekintettel lévén erkölcsi, fizikai valamint szellemi fejlődésükre. Az iskola igazgatója a protestáns episzkopális egyház papja legyen."[27]

„A tantervben nincsen lefektetve mindaz, ami egy előkészítő iskola lényegét alkotja. Azt egy tucatnyi egyéb dologban találjuk meg: a fiúk és a tanszemélyzet közti viszonyban, a növendékek származásában, egy gót stílusú kápolnában vagy egy ragyogó új tornateremben, a fiúk lakóépületének jellegében, vacsora utáni programjukban, mindenek felett pedig az igazgatóban."[28] Az iskola természetével mintegy vele jár az az elgondolás, hogy az iskola tulajdonképpen a család szervezetszerű folytatása, egy nagy család, ahol az előkelő bostoni, philadelphiai és New York-i gyermekek együtt sajátítják el a megfelelő viselkedés szabályait. Ezt a családias elképzelést megerősítik az iskola — rendszerint episzkopális — vallásos gyakorlatai, továbbá az a tendencia, hogy egyes előkelő családok ugyanabba az iskolába járatják gyermekeiket, ahová az apa, sőt a nagyapa járt, végül

* „Ezek a fiúiskolák — írják a *Fortune* szerkesztői — tanulóik létszámához képest aránytalanul előkelő helyet foglalnak el. Az Egyesült Államokban ma (1944-ben) több mint hétmillió fiú és leány jár középiskolába, s ebből 460 000 jár magániskolába. Ez utóbbiak közül 360 000 katolikus iskolák növendéke (1941-es, legkésőbbi hozzáférhető adatok szerint), több mint 10 000 katonai iskoláké — ezeknek a katonai iskoláknak a rendeltetése nem szorul magyarázatra. A maradékból 30 000 jár leányiskolákba, amelyeknek feladata ugyancsak világosan körülhatárolt. 40 egynéhány ezer koedukációs iskolában tanul, többnyire bejárásos alapon. Mintegy 20 000 tanuló marad azokra a fiúiskolákra, amelyek kiemelkedő elismerésre tartanak igényt."[26]

a végzett diákok társaságainak társadalmi és érzelmi alapon álló megmozdulásai. Például a Choate School alapvető célja annak igazolása, hogy a családot és iskolát eredményesen egybe lehet kapcsolni, s így a gyermek, míg elnyeri az iskolai nevelés áldásait — különösen ami a „szellemi vezetést" és az „öntudatos ifjakkal való együttélést" illeti — változatlanul tovább ápolhatja az igazi otthont jellemző bensőséges kapcsolatokat.

Az előkelő iskola napi élete rendszerint szinte spártaian egyszerű. Előkelően puritán légkörében a rangok demokráciája uralkodik. Mindenki többé-kevésbé azonos házirend szerint él, s nincsen hivatalosan adott lehetőség látványos hivalkodásra vagy sznobizmusra.[29]

Ezeknek az iskoláknak rendszerint nincs szemmel látható, gyakorlati céljuk. Igaz ugyan, hogy a fiúiskolák mind előkészítő tanfolyamok az egyetemre, s a leányiskolákban két tanterv közül az egyik az egyetemi tanulmányokra készít elő, a másiknak záró évfolyamát azok a leányok választják maguknak, akik korai férjhezmenetellel számolnak. Azonban a középosztályt jellemző versenyszellem általában hiányzik. Az iskola mintha ezt mondaná: nem a melletted levő fiúval vagy lánnyal kell munkádat és tevékenységedet összehasonlítanod, hanem ahhoz kell azt mérned, mire tartod magad te, s mire tart téged tanárod képesnek. Egyébként is, ha túlságos érdeklődést mutatsz, feltűnővé válsz.

Kétségtelen, hogy a tanulók között a rangok közti versengést a minimumra szorítják: ha engedélyeznek is zsebpént, azt rendszerint igen szűkre méretezik, sőt az uralkodó irányzat az, hogy a fiúknak egyáltalán ne legyen zsebpénzük. A fiúk iskolai egyenruhája, a lányok egyenblúza, szoknyája, pulóvere nem írandó a felsőbb körök különcködésének számlájára, amint azt általában a kívülállók vélik, ellenkezőleg, kísérlet az előkelők gyermekei között a szabó-termékek és ruhaszalon-kreatúrák fitogtatásának letörésére. Általában, a lányoknak, akármilyen gazdagok, nem engedik meg saját ló tartását.

Az iskolai közösség tekintélyesebbjei a magasabb osztályos fiúk. Ők a mintaképek, őket igyekeznek utánozni a fiatalabb korosztálybeliek. A fiúk mellett nyolc-kilenc éves korukig gondosan megválasztott nevelőnő-anyahelyettes tevékenykedik. Tizenkét-tizenhárom éves korukban elválasztják őket a női kezektől, és kizárólag férfitanárokat kapnak, bár a nevelő felesége rendszerint továbbra is férjével marad, együtt lakik vele a fiúk

hálóépülete közelében, és eszmei rokonságot tart fenn a fiúkkal. Gondot fordítanak arra, hogy a fiúknak saját magukról alkotott elképzeléseit ne törjék le, amint azt esetleg egy kiegyensúlyozatlan szülő tenné, valamint, hogy az étkezésnél és egyebütt tanúsítandó viselkedést inkább az általános atmoszféra, mint tekintélyen alapuló tiltó rendelkezések alapján sajátítsák el.

Így azután mindig tudni fogják, mit s hogyan tegyenek akkor is, ha esetleg váratlan helyzetekbe kerülnének. Alkalmas módon fognak reagálni, ha túlságosan jóllöltözött emberrel találkoznak, s főképpen, ha valaki túlzott módon igyekszik megnyerni tetszésüket. Tisztában vannak ugyanis, mennyire szükségtelen dolgok ezek, ha egyszer valaki „a megfelelő fajta".

Az egyszerűségnek, a könnyed méltóságnak arra a fokára jutnak el, amely csak szilárd belső biztonságból fakadhat: létük kitéphetetlenül saját világukban gyökerezik, s nincs aki ebből a világból őket kizárja, eltüntesse, senki, aki letorkolhatná, aki „kifizethetné" őket. S később, bizonyos idő múltán az ifjú tőzsdésnek, bankárnak, vállalati vezérnek már *vérévé válik* ez a simaság, ez az elegancia minden könnyed kedélyességével, fölényes derűjével és mindazzal a hasznos baráti kapcsolattal, amihez hozzásegít. Pontosan a kellő tisztelettel fog adózni az idősebbek iránt még akkor is, ha azok saját klubtársai, és általában pontosan a kellő mértékű intelligenciát és mindig a kellő lelkesedést fogja tanúsítani — egyikből sem túlzottan sokat, mert végül is az ember életstílusa nem egyéb, mint az iskolában megtanult elv valóraváltása: semmi túlzás.[30]

Harvard, Yale vagy Princeton azonban önmagában még nem elég. A valóban fontos az igazán exkluzív előkészítő iskola, mert ettől függ, hogy az ember a „két Harvard" közül melyikhez fog tartozni. Az egyetemi klubok és klikkek tagjai rendszerint az alacsonyabb oktatási szinten, a megfelelő középiskolában szövődött kapcsolatok továbbfejlesztőiből verődnek össze. Ezért nem jelent még önmagában sokat, ha valaki egy Ivy League College-ban szerzett diplomával rendelkezik. Ezt eleve elvárják tőle: a lényeg nem a Harvard név, hanem az, hogy „melyik Harvard"? Harvard alatt az ember a Porcellian, a Fly vagy az A.D. klubokra gondol; Yale fogalma a Zeta Psi, a Fence, a Delta Kappa Epsilon klubokkal kapcsolódik össze; Princeton neve a Cottage, a Tigger, a Cap and Gown vagy az Ivy klubokat idézi.[31] Az ország minden nagyvárosának klubjaiban, az estélyek világába egy kellően minősített középiskola és az azt

követő Ivy League College klub biztosítja a szabvány-belépőjegyet. A megfelelő iskolákban elsajátított hanghordozás és modor előtt meghajol a lokálpatriotizmus, mert ez nyitja meg elsősorban az utat a homogén, öntudatos, az egész országot átfogó felsőbb rétegek felé.

A hasonló keretek között nevelődötteknél az iskola szinte természetszerűleg vezet a házassághoz. A fiúk előkészítő iskolái rendszerint a leányinternátusok alkalmas közelségében fekszenek, és a két iskola növendékei, megfelelő kíséret mellett, évente többször összejönnek. Aztán meg ott vannak a többi fiú nővérei és a többi lány fiútestvérei. Az előkelőbb kollégiumok fiú- és leánytagjai részére formális összejöveteleket rendeznek. Egyetemi szinten az előkelő iskolák egy széleskörű házassági piac részévé válnak, ahol az ország felsőbb rétegeinek gyermekei randevúznak.

⑤

A legtöbb régi amerikai család alapítói olyan gazdag ősök, akik vagyonukat még a polgárháború előtt szerezték. A későbbi vagyonszerzők ezekhez csatlakoztak. A régi családok által alapított nagyvárosi felsőbb réteg sohasem volt és ma sem meghatározott tagsággal rendelkező, pedigrés társadalom, mindemellett kifejezett, országosan elismert felsőbb társadalmi osztály alakult ki belőle, számos homogén jellemzővel és erős egység-érzettel. Ha új családok csatlakoztak hozzájuk, ezeknek fő jellemzője mindig a gazdagság, és tekintet nélkül arra, mennyire „újak", fiaikat és leányaikat ugyanazokba az előkelő iskolákba járatják, mint a régiek, gondoskodva arról, hogy saját körükhöz tartozó fiatalokkal házasodjanak össze. Ugyanazoknak az Ivy League College kluboknak tagjai, mint a „régiek" és társadalmi-üzleti kapcsolatokat tartanak fenn egymással a nagyvárosi klubok hálózatán keresztül. Legyenek bár az ország bármely városának lakói, ha nem is egyenrangúnak, de olyannak ismerik el egymást, akivel sok közös vonásuk van és érdekeik számos ponton találkoznak. A másik életrajzában felismerik saját élményeiket, pénzügyi pozíciójuk vonalán pedig, mint tőzsdeügynökségek vezetői, bank és vállalati vezérek, a másik érdekeiben felismerik a magukét is. Amilyen mértékben tágul az üzleti élet perspektívája országos méretűre, úgy azonosulnak és

válnak egymás között felcserélhetővé a felsőbb körök által játszott gazdasági szerepek; amilyen mértékben a politika kilép a helyi érdekek köréből, úgy nivellálódnak azonos szintre a felsőbb osztályok politikai nézetei és aktusai. Mindazon erők, amelyek a területi szövetségeket és szétszórt vállalatokat a tőkés egyesülések homogén országává egyesítették, a nagyvárosi Négyszázak közös érdekeit, tevékenységét és egységét szolgálják.

A felsőbb társadalmi körök tagjai között sokan vannak a hatalom különféle vonatkozásaiban érdekelve, s ezt az érdekeltséget osztják a klubok, az atyafiságok, a vállalatok, a jogi irodák tagjai. Ez az érdekeltség beszédtéma az ebédlőasztalnál, ahol a családtagok és klubtársak teljesen fesztelen formák között latolgatják nagy kérdések perspektíváit. Mivel együtt nőttek fel, feltétlenül biznak egymásban, s bizalmas viszonyuk egyik eleme az, hogy tisztelettel viseltetnek minden tag különleges problémái iránt.

Megtaláljuk őket a hatalmi intézmények legkülönbözőbb köreiben. Egyik nagyreményű ifjú nagy karrierrel kecsegtet kormányzati berkekben — talán a külügyminisztériumban. Az első unokatestvér alkalmas időben egy nagyvállalat elnökségében fog magas, vezető pozícióba kerülni. A nagybácsi már irányító beosztást szerzett a tengerészetnél, és az első unokatestvér testvére rövidesen elnöke lesz egy előkelő egyetemnek. Aztán persze ott van a család jogi irodája, amely a távolabbi családtagokkal áll szoros kapcsolatban, s az ő problémáikat is számon tartja.

Mindennek eredményeképpen a felsőbb társadalmi rétegek belső köreiben a leghatalmasabb és legtekintélyesebb intézmények legszemélytelenebb problémái azonosulnak kicsiny, zárt, bizalmas csoportok személyes érzéseivel, gondjaival. Ez a felsőbb osztályokban a család és az iskola egyik legszámottevőbb jelentősége: a háttér; egyike azon alapoknak, amelyek — a kialakult, bizalmas kapcsolatok alapján — lehetővé teszik a felsőbb réteg tevékenységének hallgatólagos koordinálását. De jelentős azért is, mert gyermekeik serdülő korukban együtt ülnek szüleikkel, hallgatják beszélgetéseiket a fehér asztalnál, tanúi országos súlyú döntések születésének; így nevelődik beléjük a szülők fesztelen rutinja, így sajátítják el azt, amit „judiciumnak" nevezhetnénk. Minden tudatos igyekezet nélkül magukba isszák az ambíciót, hogy „azok" közé tartozzanak, akik a döntéseket hozzák — ha ugyan nem azt a hitet, hogy máris közéjük tartoznak.

Az előkelők családjaiban, vállalataik és hivatalaik közti kapcsolataiban ott találjuk a régi iskolai barátságokat, az előkészítő iskola emlékeit, az egyetemi, majd később a társadalmi és politikai kulcspozíciók szempontjából jelentős klubok tagságát. És ezekben a családokban, ezekben az intézményekben megtaláljuk a modern társadalom legmagasabb posztjainak jövő urait.

A felsőbb rétegek előkelő iskoláit, klubjait, szórakozóhelyeit nemcsak tagjainak sznobizmusa teszi előkelővé. Mindegyik reális szerepet játszik a felsőbb körök karakterének és ezen körök természeténél fogva szinte okszerűen létrehozott kapcsolataiknak kialakításában, amelyek segítségével egyik vezető kör szorosan kapcsolódhat a másikhoz.

Így az előkelő házból való jogász-fiú az előkészítő iskola és Harvard után jegyző lesz a Legfelső Bíróságon, majd egy nagyvállalat jogásza, ezután diplomáciai szolgálatot vállal, hogy onnan ismét a jogi irodába térjen vissza. Akárhol fordul meg, maga fajtájú emberekkel találkozik, és jóformán mindenütt ott vannak a család régi barátai, az iskolai pajtások, az ebédek a klubban és minden évben a nyári üdülés. Mindenütt, ahol csak megfordul, tanul, gyarapítja önbizalmát, ítélőképességének és döntéseinek helyességébe vetett hitét. Ebben segítségére van az a tény, hogy a vele társadalmilag egy síkon állók, akik a közélet minden fontosabb területén, minden fontosabb intézményében kezükben tartják a döntés hatalmát, készséggel teszik számára hozzáférhetővé tapasztalataikat és tudásukat. A legnehezebb körülmények között sem fordít hátat senki annak, akit ezek a körök befogadnak. Az egész ország társadalma felett lebegve „otthon van", megjelenése már önmagában társadalmi eseménynek számít, hanghordozása és modora tanúsítja, hogy megfelelő nevelést kapott, s barátai bizonyságul szolgálnak egyfelől „társasági" mivoltáról, másfelől pedig sztereotip kiválóságáról.

IV.

Az ünnepeltek

Bárki ér el sikert Amerikában, függetlenül attól, milyen körből származik vagy mivel foglalkozik, szinte szükségszerűen belekerül az ünnepeltek világába. A közmegbecsülésnek ez a fóruma Amerikában nem alulról, a helyi társadalmak és a nagyvárosi Négyszázak lassú és kitartó, folyamatos egymásbafonódásából épült világ. Nem alulról, hanem felülről épült. A hatalom és vagyon országos hierarchiájára támaszkodik, s a sajtóban, rádióban, televízióban, filmszalagon nyer kifejezési formát. S ahogy ezek a hierarchiák meg a hírközlésnek ezek az eszközei hatalmukba kerítették az amerikai társadalmat, feltűnt az ünnepelt férfiak és nők típusa. Ez a típus versenyre kelt a „jótársaságbeli dámákkal" és az előkelő, vagyonos urakkal, sőt trónkövetelőként a dámák és urak presztizsének elhódítására tört.

A gazdasági élet részvényesítésével, a katonai szervezet hatalomra jutásával, a felfokozott állami központosítással párhuzamosan kialakult egy országos elit, s ennek képviselői a parancsnoki állásokat elfoglalva a nyilvánosság rivaldafényébe kerültek. Mióta a hírközlés — a sajtó, a rádió, a televízió, a film — hálózata az egész országot átfogó rendszerré alakult, a szórakoztatás világának hivatásos nagyságai jóformán megszakítás nélkül az egész ország szeme előtt szerepelnek, s a nemzeti „glamour" megszemélyesítőiként a szórakoztatás és nyilvánosság eszközeinek gyújtópontjában állanak. Az ünnepelt nagyságok világában mind a nagyvárosi Négyszázaknak, mind az intézményes elitnek ezekkel a hivatásos ünnepeltekkel kell összemérniük erejüket, s tőlük kell presztizst kölcsönözniük.

De mik ezek az ünnepeltek? Nevek: „A Nevek", amelyeknek közelebbi meghatározása szükségtelen. Azok, akik őket ismerik, számtalanszor többen vannak mint azok, akiket ők ismernek.

Bárhova menjen is egy ilyen ünnepelt személyiség, mindenütt felismerik, s izgalommal és áhítattal pillantanak fel rá. Bármit tesz: reklámértéke van. Bizonyos ideig szinte megszakítás nélkül állandóan szerepel a sajtóban, a rádióban, a hírközlés és szórakoztatás minden vonalán. Aztán ennek az időszaknak egy napon szükségképpen vége szakad. Ha még él az ünnepelt — s miért ne élne —, hírnevéből mindössze annyi marad, hogy időnként valaki felismeri s rámutat: „emlékszel még rá?" Ez az ünnepelt nagyság.

①

Az ünnepeltek világának legfőbb képviselői, az intézményes elit, a nagyvárosi „társaságbeliek" és a hivatásos szórakoztatók a mulatók társadalmában találkoznak össze, s itt élik ki egymással szemben presztizs-igényeiket. A nyilvánosság reflektoraival gyakran pásztáz végig ezen a társadalmon, s mohón issza magába visszaverődő fényeit. Ebben a világban a nemzeti „glamour" a jólszervezett üzlet számára nagyon is tapintható nyersanyaggá vált.

A mulatók társadalma a New York City-i vendéglőkben és éjjeli lokálokban éli életét — az Ötvenediktől a Hatvanadik utcáig, a Harmadik és a Hatodik Avenue között. A kifejezést magát először állítólag Maury Paul (az eredeti „Cholly Knickerbocker") használta 1919-ben: egy kis csoportot akart vele megjelölni, melynek tagjai szívesen keveredtek egymással a nyilvánosság előtt, de otthonukban aligha fogadták egymás látogatását. 1937-ben a *Fortune* című folyóirat csípős riportot közölt a mulatók társadalmáról[1]; ekkorra már az erotikus szépség hivatásos ünnepeltjei és a kérészéletű zsenik — köztük a régi felsőbb osztályok olyan törzstagjai, mint John Hay („Jock") Whitney — már szilárdan meghonosodtak a lokálok stratégiai fontosságú asztalainál.

E társadalom létalapja mindenekfelett a nyilvánosság. Tagjai exhibicionista életüket gyakran kizárólag egyetlen célnak szentelik: hogy társadalmi krónikások és pletykarovatok szellőztessék tetteiket, viszonyaikat. E hivatásos estélyrendezőkből, újságírókból kinőtt krónikások és főpincér társaik közül kerülnek ki a hivatásos ünneplők: ők formálják ismert alakjára az ünnepel-

tek világát. Maury Paul 1937-ben még a hivatalosan elfogadott nagyvárosi Négyszázakat pellengérezte ki — de viharosabb megnyilvánulásaikat takargatta. Utódja, a mai „Cholly Knickerbocker", egy bizonyos Igor Cassini, már nem mérsékeli magát ennyire. Az a világ, amelyről ő ír, sokkal vakítóbban csillog, semhogy hivatalosan elismert „jó társaság" lehessen, és semmi estre sem szorul az „Előkelők Névjegyzéké"-nek keretei közé. A bulvárlapok rovatvezetői azonban és a televízió egymással versengve olyan dicsfényt vontak a Stork Club és hasonló intézmények köré, mely méltán vetekedhet a leghíresebb fejedelmi udvarok fényével.[2]

Talán valamikor a húszas évek táján kezdődött a dolog, amikor a társaságbeli urak már kezdték unni Newportot, és a Brodway felé tekintgettek, aztán meg Hollywood felé, élénkebb játszópajtások és szellemesebb partnerek után. Majd a tiltott italmérések lettek a „társaság", a Broadway és Hollywood találkahelyei. „Ward McAllisterük a szeszcsempész volt, a társaságképesek jegyzéke a Dun & Bradstreet's, Mrs. Astorjuk akár egy penészes pincelakásból is jöhetett, ha Hollywoodon keresztül jött..." „A szesztilalom — írják a *Fortune* szerkesztői — segített kihúzni az előkelőket luxusvilláikból és exkluzív szállodáikból, s levitte őket a lebujokba, ahol először egy kis italt, majd kalandot kerestek; az autó- és rádióipar néhány új milliomossal gazdagította köreiket; az ingatlanárak emelkedése ódon házaikból bérházakba űzte a »társaságot«, az előkelőségek kénytelenek voltak megbékülni a szabványosított tömegszórakozásokkal és szabványosított tömeg-bérlakásokkal, és ha a rövid szoknya láttára először rosszallólag ráncolták is a homlokukat, Greenwich Village hamarosan lejjebb szállította erkölcsi igényeit."[3]

Öt évtizeddel ezelőtt Mrs. Astor McAllistere nem állhatott szóba John L. Sullivannel, a mulatóhelyek társadalma azonban szívesen fogadta be Gene Tunneyt. És mit tehettek 1924-ben a Négyszázak, amikor a walesi herceg láthatóan szívesebben látogatott el a dzsesszpalotába, mint az előkelő családok csendes otthonába?[4] Az új milliomosokat inkább vonzotta a mulatók társadalma, mint Newport. S azon idők új felsőbb rétegei, akik közül sokan vagyonuk javát a szórakoztató iparnak köszönhették, inkább keresték a mulatóhelyek társadalmát, mint a régi felsőbb körök zárkózott társaságát; a mulatók világa szívesen nyújtott nekik otthont.

Ma úgy látszik, ez a társadalom jelenti az amerikaiak szemében „a társaságot". Ha tagjait nem is hívják meg bizonyos előkelő házakhoz, de fényképéről akármelyiket nyomban felismeri bárki. A Négyszázak családi hírnevét háttérbe szorította a mulatóhelyek társadalmának reklámja, a kékvér helyébe a nyomdafesték lépett, s a tehetség egy bizonyos faja számára a „nagy kiugrás" titka inkább rejlik a remélt siker adta energiában, mint a biztos társadalmi háttérben és az öröklött vagyon által alátámasztott fellépésben. Az ünnepeltek világában a reklám hierarchiája elnyomta a leszármazási, sőt a vagyoni hierarchiát is. Nem az urak klubja számít, hanem az éjszakai lokál, nem Newport délután, hanem Manhattan éjjel, nem a családfa, hanem a hírnév. A *Fortune* feljegyzése szerint 1937-ben a mulató-társadalom „társasági listáján" a tagok mintegy harmadrésze nem szerepelt az „Előkelők Névjegyzéké"-ben.[5] Az az arány ma alighanem még ennél is kisebb.

A hivatásos híresség, akár férfi akár nő, legcsillogóbb koronája a sztárrendszernek abban a társadalomban, amely bálványoz minden versenyt. Amerikában odáig hajtották a bálványimádásnak ezt a faját, hogy aki egy kis fehér labdát a földbe fúrt lyukak bizonyos rendszerébe másoknál ügyesebben gurít bele, társadalmilag alkalmasnak minősül arra, hogy az Egyesült Államok elnöke kihallgatáson fogadja. Ott tartunk már, hogy egy fecsegő rádió- vagy televíziós sztár ipari vezéremberek, államtitkárok, magasrangú katonák vadászpajtása lehet. Látható módon egyáltalán nem számít, miben kiváló az illető: amíg valamiféle versenyben a legelső helyen áll, csodálják. Ilyenkor lép működésbe a sztár-rendszer egy másik jellemvonása: a nagyratörés és pozíció egyéb szféráiban tündöklő sztárok most mind vonzódni kezdenek az új felé, és viszont. A befutott ember, a bajnok minden gátlás nélkül kapcsolatba léphet minden hozzá hasonló ünnepelttel, s végül így népesedik be az ünnepeltek világa.

Ez a világ a presztizs-rendszer tetőpontja, ugyanakkor azonban *non plus ultrája* a Nagy Üzletnek is. Az üzlet oldaláról nézve a dolgot, a rádió, a TV, a hírközlés egyéb eszközeinek házózata, a reklám, a szórakoztató ipar nemcsak eszköz és lehetőség az ünnepeltek ünneplésére: hanem az üzletember ugyanakkor ezeknek a segítségével válogatja ki s teremti meg az ünnepelteket — megfelelő profit reményében. Az ünnepelt nagyság tehát professzionalista egyfelől azért, mert abból húz jelentős

jövedelmet, hogy a hírközlés és tömegszórakoztatás eszközeinek közvetítésével szerepel a nyilvánosság előtt, másfelől pedig azért, mert ténylegesen ezek teremtik meg egész egzisztenciája alapját.

A filmsztárokat, a Broadway-színésznőket, a sanzonénekeseket és TV bohócokat produkcióik miatt ünneplik, tulajdonképpen azonban azért kapják a tapsot, mert eleve sztárként állítják őket a tömegek elé. Ha rendszerint igen rövid időn belül nem aratnak kellő sikert, végük van. Ezért válik a hírnév utáni hisztérikus vágy szinte hivatásos gyötrelemmé életükben. Egész létük a nyilvánosság szeszélyétől függ, és mindig nagyobb és nagyobb adag nyilvánosság után áhítoznak. Sokszor egyáltalán semmi egyebük nincs, csak a hírnevük. Nem azért híresek, mert tekintélyes pozíciót töltenek be, hanem azért foglalnak el ilyen pozíciót, mert ünneplik őket. Az ünnepeltség alapja különös és kusza módon egyszerre természetes és mesterséges: a Tehetséget — névértéküket és ügyességüket — valami masszává gyúrják össze, s ezt azután elnevezik Személyiségnek. Kizárólag reklámon alapuló nagyságuk csodálatossá varázsolja őket: mindenki szemében valamiféle vidám, nagyszabású életet élnek, s a világ, miközben kíváncsian figyeli, mit tesznek s hogyan teszik, velük együtt ünnepli életstílusukat is.

Ezeknek a hivatásos nagyságoknak léte és tevékenysége már régen árnyékba borította a Négyszázak társadalmi mutatványait, s az országos figyelem felkeltése érdekében végzett versenyfutásuk megváltoztatta a nagy, intézményes presztizs birtokosainak jellemét és viselkedését. Részben maguk számára orozták el a nyilvánosság színpadát, hiszen ez a mesterségük, részben viszont maguk a felsőbb osztályok emelték fel őket erre a színpadra azáltal, hogy visszavonultak — mert másutt volt dolguk.

Az aranyhajú elsőbálos lányok helyét a mozivászon csillagai foglalták el, s olyan sikert arattak, hogy az előbbiek boldogok, ha a mulatók társadalmában összekerülhetnek ezekkel a valóban országos hírű királynőkkel. Kétségkívül mérhetetlenül nagyobb jelentőségű dolog, ha valakinek a portréja egy országosan elterjedt magazin fedőlapján ékeskedik, mint ha akármelyik amerikai napilap — legyen az a tíz legelőkelőbb egyike — közli társasági rovatában a képét. És afelől sem lehet kétség, ki kerül a magazinok borítólapjára. Az ifjú hölgyek legáhítottabb lapja talán a *Life:* a negyvenes években egyetlen amerikai város egyetlen ifjú társaságbeli hölgyének sem sikerült a lap címoldalára kerülnie. Ezzel szemben nem kevesebb mint 178 film-

sztár, hivatásos modell és hasonló nagyság került a címlapon kiállításra.

A komolyabb fajsúlyú közéleti személyiségek is kénytelenek a nyilvánosság érdeklődésének és tetszésének elnyerése érdekében a tömeg-eszközök professzionalistáival versenyre kelni. Vidéki szinten ez azt jelenti, hogy sramli-bandákban lépnek fel, országos vonatkozásban pedig gondos kikészítés és paukolás után a TV-felvevőgép lencséje elé állnak, s a nevezetesebbekkel a szórakoztatás világának kritikusai foglalkoznak riportjaikban.

1954. április 6-án a *New York Times* újságírója a következő riportot közli: „Eisenhower tegnap esti »tájékoztató csevegése« az elnök minden eddigit felülmúló legsikeresebb televíziós szereplése volt... Az elnöknek és televíziós tanácsadójának, Robert Montgomerynek úgy látszik sikerült valami »formulát« találniuk, amelynek segítségével Eisenhower tábornok sokkal könnyedébben viselkedett és sokkal fesztelenebbül mozgott. Ennek eredményeként sikerült megvalósítani a televíziós adások legfontosabb kívánalmát — a természetességet... A program kezdetén az elnököt íróasztalának szélén ülve mutatták, összefont karral, nyugodt mosollyal ajkán. Jobbján — a néző baloldalán — a lobogó. Aztán könnyed, fesztelen hangon társalogni kezdett. Ezt a hangnemet tartotta végig az elkövetkező félórán keresztül... Korábbi szereplései alkalmával, amikor súgókat alkalmaztak, az elnök mindig éppen egy hajszálnyit vagy balra tekintett vagy jobbra, sohasem a felvevőgépbe. Tegnap este azonban szeme pontosan a felvevőgép lencséjét célozta meg, és a nézők úgy érezhették, hogy személyesen hozzájuk szól... A csevegés vége felé, mikor fokozott nyomatékot akart adni mondanivalójának, hol összekulcsolta kezét, hol meg egyik kezének ujjaival a másik tenyerét ütögette. Ez a gesztus ösztönös voltánál fogva a valódiság bélyegét viselte magán... Egyébként Eisenhower tábornok »tájékoztató csevegésének« tartalma — az általános vélemény szerint — nem volt eget rengető..."[6]

Tökéletesen méltányos, hogy az „Új Négyszázak" listáját a pletyka-rovat vezetők állítsák össze. Az ünnepeltek világában ők váltották fel a jólnevelt világfiakat és előkelő háziasszonyokat, akik mint öntudatos „társasági" ítélőbírák egykor a nagyvárosi Négyszázak társadalmi megalapozottságát biztosították. Ezek az új nagymesterek, a nyilvánosság irányítói, nem feltétlenül zsoldosai azoknak, akikről írnak vagy beszélnek. Készséggel elmondják nekünk, kik tartoznak az „Új Négyszázak" közé, s ugyancsak készséggel azonosítják őket „nagyszerű nemzeti eredményeink-

kel". Igor Loiewski Cassini, aki a kilencszáznegyvenes évek során „Cholly Knickerbocker" szerepét vette fel, 1953-ban egy 399 nevet tartalmazó listát publikált, s szerinte ez tartalmazta azoknak a nevét, akik „az ország siker-arisztokráciáját" alkotják.[7] Ezek, véleménye szerint, a lojális amerikaiak, munkaterületük vezető egyéniségei, „kiváló jellemű" férfiak, „kulturáltak és kifinomodott ízlésűek", egész emberek, szerények, és harmonikusan hangolt tulajdonságokkal rendelkeznek. Cassini kijelentette: minden ilyen listának évről évre módosulnia kell, miután a rajta szereplő nevek viselőit vezető egyéniségük és szerénységük tette alkalmassá a felvételre, s gyermekeik nem érhetik el ezt, hacsak „nem örökölték mindazt a kiválóságot, amely atyjukat vezető egyéniséggé avatta".

Ez természetesen többé-kevésbé zűrzavaros ostobaság. Valójában Cassini listája meglehetősen mesterkélten válogat az ünnepeltek világában állandóan vagy esetenként szereplő embertípusok három fajtájából:

1. A hivatásos ünnepeltek a listának mintegy 30 százalékát teszik ki: nevek a szórakoztató iparból, sportbajnokok, kiváló művészek, újságírók, kommentátorok. Ezek közül is a legnagyobb alcsoportot azok alkotják, akiknek kizárólagos szerepe a szórakoztatás; mellettük egy kisebb csoport a szórakoztatás világának üzletembereit tartalmazza.

2. A nagyvárosi Négyszázak — de csupán mintegy tizenkét százalékuk — régi családfás, vagyonos emberek. Vannak közöttük, akik egyszerűen beleszülettek ezekbe a családokba, s ez minden kiválóságuk, de többségük a családfa tekintélyét aktív üzleti pozíciókkal kombinálja.

3. Az „Új Négyszázaknál" jóval több mint felét — 58 százalékát — egyszerűen a legfőbb intézményes hierarchiák kulcspozícióit elfoglaló személyek alkotják. Legtöbbjük kormányzati vagy üzleti egyéniség, bár sokan közülük mindkét területen tevékenyek. Van végül egy kicsiny szórvány — mindössze 7 százalék — tudós, orvos, nevelő, egyházi személyiség és munkásvezér.[8]

(2)

A nagyvárosi Négyszázak csoportja, mint társadalmi egység, megszűnt létezni, s helyébe más lépett, tagjai pedig mint egyének vagy mint klikkek a presztizs országos rendszerének váltak részeivé. Ez a rendszer nem foglalja magában egyformán a nagyvárosi Négyszázak minden tagját. Nincsen ugyanis olyan város, amelyre a többi város Négyszázai feltekinthessenek, ezzel szemben minden kis- vagy nagyváros lakói előtt ott lebegnek az országos ünnepelt nagyságok, s tudják jól: nem kell egyéb, csak ambíció és pénz, és bárki bejuthat közéjük.

A jelenség, melyet sok megfigyelő a nagyvárosi felsőbb rétegek hanyatlásának vél, valójában nem egyéb, mint a presztizs eddigi birtokosainak, a nagyvárosi Négyszázaknak a háttérbe szorulása.[9] Aki a Négyszázak közül nem illeszkedik be a presztizs új, országos rendszerébe, annak vissza kell vonulnia valami békés, félreeső szigetre, és az ipari és politikai hatalom világától távol, más dimenziókban kell megtalálnia életterét. Aki ma Amerikában presztizsre kíván szert tenni, annak csatlakoznia kell az ünnepeltek világához, különben letűnik a színről.

A nagyvárosi Négyszázak a nyilvánosság előtt, a presztizs országos rendszerében a századforduló körül emelkedtek a legmagasabbra. A nyolcvanas és kilencvenes években a régebbi családok még harcban állottak ugyan az újabb, vagyonos családokkal, az első világháború kezdetére azonban az utóbbiak már mind beleolvadtak a régiek társadalmába. Ma már ezek a polgárháború után újnak tekintett családok a nagyvárosok elfogadott, legfelsőbb rétegéhez tartoznak. A hírnév talmibb csillogású bajnokai azonban a húszas és harmincas években árnyékba borították a nagyvárosi Négyszázakat, s így azoknak már nemcsak az újabb felső rétegekkel, hanem a szórakoztatás világával is meg kellett küzdeniük. Már a húszas évek előtt is gyakran hangzottak el a Négyszázak köreiből panaszok és nosztalgikus sóhajok a múlt után.[10] Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a nagyvárosi Négyszázak világa megszűnt létezni. Az „ünnepelt társaságbeli emberek" és a „társaságkedvelő híresség" kétségtelenül jellemző vonásai maradtak a mulatók társadalmának. A nagyvárosi Négyszázaknak ebben a társadalomban élvezett tekintélyére jellemző, hogy sok régi társaságbeli ember akad, akiket a mulatók társadalma szívesen befogadna, azonban ők nem kívánnak élni ezzel a lehetőséggel[11]. Viszont az is igaz, hogy

akik így vonakodnak közéjük keveredni, sokat veszítenek társadalmi pozíciójuk szilárdságából.

A nagyvárosi Négyszázak tekintélye nem minden városban hanyatlott egyforma arányban. A hanyatlás központja, a színtér, ahol a közfelfogás szerint a Négyszázak helyébe a mulatók társadalma lépett: New York City és a Keletet majmoló Középnyugat. Philadelphiában és Délen ez a hanyatlás sokkal mérsékeltebb ütemű. A „társaság" ismertetőjelei egyébként vidékenként is változók. Atlantában az számít, melyik klub tagja vagy, Detroitban: ki vagy az autóiparban, Miamiban: mit érsz Dun & Brandstreet mértékkel mérve, Los Angelesben pedig az új társaság szorosan összefonódik a filmkolóniával. „A változás okainak egyike — írja Lynn Spencer, a *Los Angeles Examiner* társasági rovatvezetője —, hogy ha ma keletről társaságbeli emberek érkeznek Nyugatra, jobban érdeklik őket filmsztárjaink, mint a mi nyugati jó társaságunk."[12]

New Yorkban a régi Knickerbocker-társaság formálisan visszahúzódott a nyilvánosság elől, Chicagóban azonban még 1954-ben is megtörtént, hogy vagy kétszáz családfás társaságbeli úr és hölgy Mrs. Chauncey McCormickot, az aranytányérokon és Lowestoft-porcelánban tálalt tökéletes ebédek háziasszonyát a „társaság" királynőjévé kiáltotta ki.[13]

A társadalmi értékelés fő irányzatai azonban legszembeötlőbben abból tűnnek elénk, milyen nőtípusokat vett Amerika a legtüntetőbb lelkesedéssel körül.[14]

I. A Proust műveiben elénk lépő „irodalmi szalonhölgy" fogalom alatt ismert nőtípus sohasem terjedt el Amerikában. A szalonhölgyben, az „úrnőben" egész háznépének társadalmi rangja öltött testet. Mint háziasszony, maga döntötte el, ki alkalmas és ki nem alkalmas társadalmilag arra, hogy bebocsátást nyerjen házába. Ha gyermeket szült, házi nevelők nevelték helyette. Szalonjában pedig udvaroncok vívtak egymással az intelligencia fegyvereivel kegyeiért, s a monogám erények értéke — és gyakorlata — sűrűn szenvedett hajótörést. Az erotikát versenyszerűen, sportként űzték, s ebben férfiak és nők egyenrangú ellenfélként vívták egymással intrikus, izgalmas csatáikat.

Elszórt esetektől eltekintve — mint az alsó Fifth Avenue Mabel Dodge-ja, vagy a New Mexico-i Taos — nem akadt asszony, aki igazi európai értelemben vett, művészeti és intellektuális centrumnak tekinthető szalont vezetett volna. A legtöbb híres amerikai társasági hölgy fogadótermeiben a halálosan unalmas

vendégek tömegei mellett alig találhattunk dilettáns entellektüeleket. Akadt ugyan persze néhány „dandy, ahogy ezt a fajtát a Savile Rown-n és a párizsi bulvárokon ismerték", de főképességük — Dixon Wecter szavaival élve — legtöbbnyire ismert személyiségek utánzásában merült ki, és „nevezetes produkciójuk" legtöbbnyire „a dadogás és bohóckodás keveréke" volt.[15] Az amerikai „jó társaságbeli" úriember uralkodó típusa a polgárháború és az első világháború között túlnyomórészt a táncos fiú — a francia négyes előtáncosa. Ennek megfelelően természetesen a csevegés — nem is szólva a szalonokban szokásos eszmecserékről — az amerikai társaságbeli hölgyek életében nem játszott jelentős szerepet.

A bálokat rendező és leánya számára előnyös házasság nyélbeütésén fáradozó társaságbeli hölgy csak viszonylag rövid ideig és meglehetősen szűk kör előtt szerepelhet sztárként. Az előkelő hölgy, bármennyire sóvárgott is a nyilvánosság után, éppen előkelőségénél fogva alig remélhette, hogy szűk köréből a nyilvánosság elé léphet. A húszas évek táján aztán, mikor a hírközlés tökéletesedése és a tömegszórakozás elterjedése széles körben kezdte éreztetni korszakalkotó hatását, a társasági hölgyeknek tudatára kellett ébredniük, hogy rövid ragyogásuknak vége.

II. A húszas és harmincas években a nagyvárosi Négyszázak reprezentatív nőalakja az elsőbálos lány, a „debutante". A hagyományok szerint az „első bál" a „debut" célja előkelő családok ifjú leányainak egy exkluzív házassági piacra való bevezetése, ennek pedig végső célja az előkelő családok zárt körének megőrzése. 1938-ban mintegy ezer elsőbálos leányt vezettek be a társaságba, s egyenként átlag nyolcezer dollárt költöttek rájuk. Ennek ellenére látványosság szempontjából messze alatta maradtak a hollywoodi mértékeknek. A „debutante" intézménye, mint a társadalmi pozíció fokmérője, nagyrészt elveszítette jelentőségét, részben a divat-ipar és a mulatóhely-társadalom szórakoztatóbb mutatvány-nőinek versenye következtében, részben azonban azért, mert a pozíciójukat leszármazásra alapító nagyvárosi Négyszázak társadalmának exkluzivitása annyira a minimumra redukálódott, hogy végül is a társaságba bevezetendő „debutante"-nak nem volt társasága, ahova bevezessék — vagy legalábbis ez a „társaság" nem volt többé pontosan körülhatárolható. A *Fortune* rovatvezetője 1938-ban az igazságnak megfelelően jegyezte meg: a finom úri társaság eltűntével „ottmaradt a debutante kiöltözve, de nincs hová mennie".[16]

A harmincas években néhány „debutante" megpróbált versenyre kelni Hollywooddal. Reklámfőnököket fogadtak, ezek elhelyezték képeiket a sajtóban, cikkeket írtak róluk a nagy magazinokban. Elsa Maxwell szerint a dolognak „az a trükkje, hogy a lány olyan szertelenül bizarr látványt nyújtson, amire még egy teherautó-sofőr is eltátja a száját, s amire a mindenütt ott lábatlankodó fotoriporterek akarva, nem akarva, elkattintják gépüket[17]". Az újabb generációnak jótékonysági mozgalmakban és lóversenyekben érdekelt „csillogó tagjai" „alabástromszerűen áttetsző" arcbőrüket női magazinok hirdetési rovataiban mutogatták, a reklámozott szappan kiválóságának magasztalására.[18] Előkelő „debutante" lányokat nemcsak az East Side-i bárokban lehetett megtalálni, hanem finom üzletekben mint mannökeneket, sőt mint elárusító lányokat. Mindenesetre az a tény, hogy a reklám- és divatipar rendelkezésére bocsátották magukat, jól mutatja: a „társadalmi disztingváltság" mennyire kétes fokára jutottak.

Talán a Brenda Frazier társaságba való bevezetése alkalmával rendezett pazar bál s az azt követő reklámhadjárat jelentette az elsőbálos leány — mint reklámozott amerikai nő — fénypontját s egyben a „glamour" terén tartott monopóliumának bukását. Manapság az elsőbálos leányokat nem szüleik dús otthonában rendezett estélyeken „vezetik be a társaságba", hanem többnyire kilencvenkilenc másik elsőbálossal egysorban, nagy szállodák termeiben megtartott jótékonysági bálokon[19]. A jótékonysági bálok egymással összefonódó futószalagrendszere azonban nem annyira automatikus, „hogy akárkit beletehetnek, és »debutante«-t hoznak ki belőle... Tíz bizottság van, s ez mind a New York-i elsőbálokba bejutást ellenőrzi; igaz, egy lánynak legfeljebb öt ilyen bizottság mustráját kell kiállnia."[20] Minden ilyen jótékonysági bálnak megvannak a társasági titkárjai; ezek tartják nyilván a társaságba még be nem vezetett fiatal lányokat, az elsőbálozókat és a partiképes fiatalembereket, s ezek rendezik a házi elsőbálokat. Üzleti magazinok tanácsokat osztogatnak vezetőférfiaknak. mikor és hogyan rendezzék leányuk első társasági megmozdulását akkor is, ha nem szerepelnének az „Előkelők Névjegyzéké"-ben. Garantálják, hogy ha a vezető férfiú helyesen intézi a dolgokat, leánya „olyan sikeresen indul el a társasági életbe, mintha kékvér lenne".[21]

Vannak ugyan még privát-elsőbálok is, de ma az uralkodó divat a „tömeg-debut", s valószínűleg az is marad, amíg egy „jól

szervezett és világosan elhatárolt társaság" nem várja a leányt elsőbálos éve után. Mindennek ellenére az elsőbálos év „társasági" jelentősége ma is fennáll, függetlenül attól, mennyire sablon szerint bonyolódik le, miután „mindent ebbe a rövid időszakba kell összesűríteni, később minden szétesik".[22]

Amennyiben a társasági életbe belépő leány egyáltalán belép valamibe, ami ünnepeltté teheti, az csak a mulatóhelyek társadalma lehet. És amennyiben széles körben kívánja ünnepeltetni magát, versenyre kell kelnie a mulatóhely-társadalom többi ragyogó csillagával. A Conover és Powers féle hivatásos intézmények — Mona Gardner 1946-os riportja szerint — „a hivatásos modell intézményét a ragyogás olyan magaslatára emelték, hogy a partiképes fiatalemberek inkább nyújtják karjukat — vagy akár otthonukat — egy Powers vagy Conover girlnek, mint akármelyik kékvérű hölgynek".[23]

III. A mulatóhelyek mai társadalmában megtaláljuk ugyan a kefefrizurás Yale-fiúkat és az elsőbálos leányokat, de megtaláljuk az üzleti és gazdasági élet vezetőit is, súlyos reprezentációs alapjukkal és megtaláljuk mindenekfelett: az Amerikai Nőt.[24] Minden New York-i bárban, minden forgalmas éjszakán, éjfél után két óra tájban ott láthatjuk éppen forgalomban levő mintapéldányát: a babaarcú, agyondiétázott, pompás testű, inkább sovány leányt, színtelen mosollyal, unott tekintettel s gyakran kissé nyitva felejtett szájjal; nyelve hegye időnként végigsiklik ajkán, hogy ne veszítsen csillogásából. Minden mozdulatából sugárzik az előkészület feszültsége a nagy pillanatra, mikor a fényképezőgépek lencséje ráirányul. Versenyfeltételei világosak: hivatásánál fogva a nőtársadalom azon rétegébe tartozik, amelynek tagjai számára egy bizonyos fajta gőgös, ellenállhatatlan erotika vált az egyetlen életformává. Drága nő drága külleme ez, olyané, aki érzi drága mivoltát. Látszik rajta, mennyire tudatában van annak, hogy sorsa kizárólagosan testének, megjelenésének a férfiak egy bizonyos típusára gyakorolt hatásától függ.

Ez a királynő: az Amerikai Nő — legyen elsőbálos „debutante", divatmodell vagy hivatásos szórakoztatóművész; — ő szabja meg az öltözködés és viselkedés irányelveit, s ehhez igazodik a ragyogó nők egész országos hierarchiája, az erotikus ígéretek terén nagy gyakorlattal bíró „lányok" éppúgy, mint a konyhában sürgölődő ifjú háziasszonyok. S a tömeg, míg a mutatványos nemiségnek ezeket a bálványait utánozza, nyíltan állást foglal mellettük. Ugyanakkor azonban illő módon megbotrán-

kozik, ha az ilyen erotikus ígéretek üzleti alapon való realizálásának egyes részletei időnként a nyilvánosságra kerülnek. De hát hogyan is lehetne másképp? Egy modell nem jut messzire a fizetésével. Az embereknek azonban, akikkel összejön, bőven van pénzük, s a modell igényei igen gyorsan nőnek. Olyan emberek társaságában forog, akiknek kezében karrierek sorsa fekszik — és neki karrier kell. Ott forog a déli reggelik és a hosszú ebédek világában, de csak vendég, s nem állandó lakója ennek a világnak. Az Amerikai Nő a mulatóhelyek társadalmának csúcsán áll, márpedig a mulatók társadalma jövedelmező üzletek rendszere, s mögötte kiapadhatatlan reprezentációs költségszámlák terhére szórakozó vezéregyéniségek állanak. Így aztán a királynők utánzói gyakran reprezentációs költségszámlák kitartottjai lesznek.[25] Theodore Dreiser korában nem akadt „Új Amerikai Asszony", aki olyan világosan tudatában lett volna annak, amit a mai Amerikai Nő oly világosan lát: hogy „a bűn bére gyakran a siker..."

A nagyközönség egészen hozzászokott már az erkölcstelenség gondolatához, de legszívesebben úgy képzeli, hogy az erkölcstelenség világában csak naplopó gazdag fiatalemberek és szegény vidéki lányok élnek. Ezzel szemben a mulatók társadalmában élő férfiak semmi esetre sem fiatalemberek, nem naplopók, nem szükségképpen gazdagok és nem érdeklik őket a szegény vagy az ártatlan, vagy a vidéki lányok. S a nők nem éppen lányok; lehet ugyan, hogy talán kisebb városokból kerültek a nagyvárosba, de ma már nagyon is nagyvárosiasak, nem ártatlanok és nem éppen szegények. Az emberek szívesen elfelejtik, hogy a mulatók társadalma mögött egyszerűen az erkölcstelenség szolgáltató-ipara rejtőzik. E társadalom tevékeny szereplőit, a kerítőket, a prostituáltakat, a „vendégeket", az erotikai szolgáltatások mindenféle, változatos fajának eladóit és vevőit társaik a mindennapi életben legtöbbnyire egészen tisztességes embereknek ismerik. Ugyanakkor viszont az Amerikai Nő — fényképen vagy az életben — a nagy amerikai üzletembereknek gyakran sokra becsült és nélkülözhetetlen segítő társa.

Az amerikaiak által tiszteletben tartott személyek közül egy sem annyira mindenütt jelenvaló, mint a „fiatal nő". Úgy látszik, mintha az amerikaiak megfestették volna a „fiatal nő", mint „királynő" örök és általános érvényű, nemzeti arcképét. Akármerre nézel, mindenütt megtalálod ezt a csillogó kis állatot; néha egészen fiatal, néha valamivel idősebb, de mindig

idealizált, mindig festményszerű, mint „A Fiatal Nő". Sört árul és könyveket, cigarettát vagy ruhaneműt — minden este láthatod a televízió ernyőjén, minden héten minden magazin minden második lapján, a mozikban: mindenütt ott van, sehonnan sem hiányozhat.

③

Megfigyelhettük, hogy Mrs. John Jay tizennyolcadik századbeli „meghivandók jegyzéke" óta a politikai, katonai és gazdasági elit nem volt egészen azonos a legfelsőbb társadalmi rétegekkel. Ezt a tényt tisztán tükrözi a mai washingtoni (D. C.) „jó társaság" helyzete. Amennyiben vannak is nagyvárosi Négyszázak Washingtonban, legfeljebb egyik alkotóelemét képezik a Capitolium társadalmi életének, s a valóság az, hogy háttérbe szorulnak, alatta maradnak a hivatalnok-társadalomnak, különösen ami a Massachusetts Avenue Nagykövet-sorát illeti. Emellett a hivatalnokok nem veszik mind komolyan a „társaságot", sőt sokan egyszerűen kerülik. A kulcspozíciók birtokosait viszont, függetlenül társadalmi helyzetüktől, meg kell hívni, a személyi változások pedig — tekintettel az adott politikai viszonyokra — igen sűrűn követik egymást.[26]

Ugyanakkor, amikor a mulatóhelyek társadalma s mindaz, ami azzal együtt jár, elárasztotta, meghódította a New York-i társasági köröket, Washingtonban a politikai hatalom és a politikai személyiségek gyakori cseréje alaposan megnehezíti egy állandó társaság együtt tartását. Washingtonban semmi sem emlékeztet a mulatóhelyek társadalmára: a fontos ügyek magánházakban, hivatali helyiségekben vagy — a legcsiszoltabb formák között — nagykövetségeken, hosszú című attasék körében zajlanak le. Washingtonban tehát a hivatalnokok és politikusok, a családfás háziasszonyok, a gazdag törtetők, a jólinformált özvegyek és a félhivatalos vagy egyáltalán nem hivatalos ügyekben eljáró nagykövetek nem alkotnak kialakult társaságot.

A presztizs azonban a pénz és hatalom elválaszthatatlan velejárója. Ahol az egyik, ott megtaláljuk a másikat. A presztizs országos piaca éppúgy kiszélesedett és megnőtt, s lassan valóban országos rendszerré fejlődött, akár a szappan- vagy az automobil-piac, vagy a szövetségi kormányzat hatalmi porondja.

Mivel a legfőbb politikai, gazdasági és katonai körök tagjai egyben a pénz és hatalom elitjét alkotják, messze az átlagon felüli presztizst halmoznak fel személyükben. Személy szerint mindegyikük megfelelő — némelyik egyenesen kiemelkedő — reklám-értékkel bír, s ennek folytán egyre nagyobb mértékben igyekeznek pozíciójuk erejére támaszkodva, tudatosan kiépített propagandával nevüket ismertté, tetteiket és politikájukat népszerűvé tenni. S mindezen törekvésükben a végső cél, hogy országosan ünnepelt személyiség legyen belőlük.

Az uralkodó elit tagjait az általuk elfoglalt pozíció és a döntés kezükben összpontosuló hatalma miatt ünneplik. Ünneplik őket, mert tekintélyük van, tekintélyük pedig azért van, mert a közvélemény szemében hatalmasak és gazdagok. Igaz, nekik is be kell lépniük a nyilvánosság világába, a rádió, a televízió, a tömegszórakoztatás szereplőivé válnak, de annyira kívánatos szereplők, hogy egyáltalán nem számít, milyen formáját vagy módját választják a szereplésnek.

A kongresszusi tag tekintélyét — John Galbraith szerint[27] — az határozza meg, hány szavazattal rendelkezik, és milyen bizottságok tagja. A hivatalnok súlyát az adja meg, mennyi beosztott felett rendelkezik. A nagyvállalati vezérember tekintélye elsősorban vagyonának vagy jövedelmének függvénye, bár vállalatának méretei sem közömbösek. A tekintély arányban áll a vállalat kiterjedésével és a szóban forgó vezető egyéniségnek a vállalati hierarchiában elfoglalt pozíciójával. Egy kisméretű vállalattal rendelkező üzletember, még ha évi egy millió dolláros bevételt könyvelhet is el, nem olyan fontos tényező, nem rendelkezik olyan országos tekintéllyel, mint egy nagyvállalat vezérembere, akinek pedig csak évi kétszázezer dollár a fizetése. Ugyanez érvényesül természetesen a katonai rangok terén is, formálisabb és merevebb keretek között.

A társadalmi rangok a századfordulókor helyi vonatkozásukon túlnőve országos perspektívát öltöttek. Ez a körülmény kifejezetten arra utalt, hogy bizonyos új elitcsoportok törtek az élre, s a városok helyi felsőbb rétegei felsőbbségüket kénytelenek voltak ezekhez mérni. Az összehasonlítás nyomán a helyi felsőbb körök ráébredtek arra, hogy felsőbb voltuk mennyire helyi jelentőségűvé zsugorodott. E körülmények jelentősége ma — ötven év után — sem változott, sőt fokozódott. A századforduló után ugyanis tanúi voltunk a tömeg-hírközlés, a rádió, a televízió stb. rohamos fejlődésének, amelyek ma az ünneplés legfontosabb

eszközei, sőt a hírnév leghivatottabb megteremtői. S annak folytán, hogy ezek tömeges elterjedése egybeesett az országos, intézményes szervezések korszakával, jöhetett létre az országos presztizs elitje. A tömeg-hírközlés eszközeinek segítségével tudtak a vezetőemberek közelebb férkőzni az alsóbb rétegekhez, s a reklámhajhászás, a propaganda fejlett technikája és a nagyság utánzásának sóvár vágya olyan mértékben emelte a tömegek fölé őket, ahogy még soha a történelem egyetlen nemzetének vezető köreit nem magasztalták fel.

Saját kereteik között az egyes intézmények is a presztizs fokozatosan kiteljesedő világát rejtik magukban. A presztizs itt az irodák szintje szerint rétegeződik, s minden szint a presztizs egy bizonyos fokán áll. Ebben a hierarchiában az embereket gyakorlatuk s pozíciójuk megtanította tisztelettel meghajolni elöljáróik előtt, akiknek ilyen óriási hatalmuk van felettük. Az ilyen szervezett tisztelettel hódoló csoportok felett állók, felettük ekkora hatalommal rendelkezők természetesen kellő presztizst nyernek az illető nagy intézményhez tartozó egyéb személyek előtt is.

Szolgák helyett magántitkárok hadával, előkelő ősi kastély helyett faburkolatú irodával rendelkeznek. Magánautó helyett rendelkezésükre áll a nagyvállalat limuzinja, a kirendeltség sofőrje, a Légierők kocsiparkja. Persze gyakran megvan az előkelő ősi kastély is meg a faburkolatú iroda is. Az elit tekintélye azonban sokkal inkább támaszkodik a tagjai rendelkezése alatt álló hivatalok és vállalatok presztizsére, mint az öröklött családi tekintélyre.

A társadalmi tekintély legfontosabb alapja ma valamely országos nagyvállalatban viselt pozíció. Napjainkban a vagyonos osztályok szervezett hatalmi központjai a társas-tőkés egyesülések. A nagyvárosi felsőbb társadalmi rétegek tulajdonos- és vezetőállású elitje — akárcsak a helyi társadalmak tagjai, ha a maguk vagy mások tekintélyét mérlegelik — a nagyvállalatok világában betöltött pozíciót, valamint az annak alapján élvezett társadalmi kiváltságokat nézi.* Ezeken a vállalatokon belül s a többi nagyvállalatok rajtuk kívül eső világai között — akárcsak országos viszonylatban — a tekintély a pozíció függvénye.

Ahogy a központi hatalom országossá nőtt, a legfőbb vezető pozíciók betöltőiből egyszerűen „piszkos politikusok" helyett államférfiak és neves közéleti személyiségek lettek. Igaz az is persze, hogy a politikusoknak társadalmi pozíciójuk diktálta szerepükben

* Lásd könyvünk VII. fejezetét.

gondosan kell magukat fékentartaniuk, a felsőbb politika vezéremberei nek gyakran még társadalmi beidegződésük ellenére is meg kell tanulniuk népieskedni és — a szertartásos illemkódexek álláspontja szempontjából talán elvetendő — vulgáris színt vegyíteni beszédjükbe, életmódjukba. Amint pedig a politikai intézmények hatalma egyre nő, a csúcsán levő emberek a tekintély országos rendszerében olyan ünnepelt személyiségekké válnak, akiknek presztizse ellenállhatatlan.

Ahogy a katonák a háborúk és a közbenső, háborúszerű közjátékok során egyre több hatalomra tettek szert, őket is besorolták az országos tekintélyi rendszerbe. A rendőrökhöz hasonlóan ők is azon egyszerű tényből merítik tekintélyüket, hogy az erőszak a hatalom végső támasza. A rendőrfőnökök, tábornokok és tengernagyok tulajdonképpeni jelentőségét csak akkor fedezik fel, mikor forradalom, bűncselekmény fenyegeti a polgári rendet, vagy háború a nemzetközi rendet. Ilyenkor jönnek csak rá, mennyire nélkülözhetetlen szerepet töltenek be ők az egyes országokon belül és az országok között uralkodó hatalmi rendszerekben.

Egy ország csak azzal a feltétellel lehet nagyhatalom, ha katonai szervezetének és tartalékainak erejével bármely más hatalmat megsemmisítő háborúval fenyegethet. Ahhoz, hogy egy államot valóban nagynak tekintsenek az országok rangsorában, előbb nagy és győzelmes háborúban kell nagyságát bebizonyítania. Egy nagykövet nyilatkozatának tényleges súlya nagyrészt a mögötte álló tábornokok hatalmának vagy az otthon állomásozó haderő nagyságának és erejének közvetlen függvénye. Az államok politikai helyzetét katonai hatalmuk határozza meg, s a tábornokok meg tengernagyok olyan mértékben részesülnek az országos presztizsből, amilyen mértékben a szóban forgó állam a külföld szemében tekintélynek örvend.

A különböző intézmények presztizse váltakozik, s ennek megfelelően váltakozik elitjük presztizse is. A katonai és közéleti pozíciók presztizse például nagyobb háború esetén, mikor üzleti vezéremberek nobile officiumként töltenek be állami pozíciókat, katonai állomásparancsnokok lesznek, és minden érdekcsoport a harcban álló állam erősítésén fáradozik. De ha az üzleti élet a rendes mederbe tér, amikor az üzletemberek az államvezetés gondjait másokra hagyják, gyakran megváltozik a helyzet, s lenézik a közfunkciókat, a katonaság intézményét — a közéleti szereplés tekintélye háttérbe szorul a nagy üzletek mögött.

A húszas években a General Electric elnökét túlságosan értékes embernek tartották ahhoz, hogy az Egyesult Államok elnökévé megválasszák.* Még a harmincas években is, akik legfeljebb azzal dicsekedhettek, hogy az Egyesult Államok kormányának tagjai, nem számítottak egyenrangúnak a dúsgazdag családok tagjaival.** Azonban a kozhivatal lebecsulése — szemben a nagyvállalatok vezető pozícióinak megbecsulésével — fokozatosan megszűnóben van, s ez a folyamat tovább fog tartani, amint az államon belul a kulonbozó elitek egyre kozelebb kerulnek egymáshoz, s rájönnek, hogyan használhatják fel a nyilvánosságnak hatalmi korukbe eső eszkozeit vásárlásra, parancso-

* „Uzleti es jogi munkatársainak belso koreben — jegyzi meg Ida Tarbell Owen D. Younggal kapcsolatban — bár valamennyien egyetertenek abban, hogy »nagy elnok« lenne belole, az általanos velemény szerint túlságosan értekes szolgálatokat teljesít a koznek jelenlegi helyen, semhogy, amint valaki elottem kifejtette, >érdemes volna elrontani az elnoki tisztseggel«. . Vannak más tiszteloi is, akik hasonlo celzásokat tesznek Will Rogers peldául, aki meg szeretné orizni ot, mert továbbra is »buszken akar rámutatni«, vagy Dr. Nicholas Murray Butler, aki 1930 oszen egy díszebéden mondott felkoszontojében a kovetkezoket mondotta: »Díszvendégunk a kozosséget szolgálja annak ellenére, hogy nem visel koztisztséget. Hogy a kozosség szolgája tisztséget visel-e vagy sem, nem lényeges. De ha a koznek egy szolgája történetesen kozhivatalt vállal, ezáltal minden valószínúség szerint sok megy veszendóbe a koz szolgájának kozszolgálatából« "[28]

Mr Young saját gazdasági metafizikajában irja 1931-ben „A demokratikus kormány mukodéséhez színpadi kellekként úgy látszik, jelentos komédiára van szukség A világ megtanulta, hogy a politikában megengedhet magának egy adag komédiát De ráebredt annak igazságára is, mennyire nem turheti el a komédiát a gazdasági eletben... A politika neha kedélyesnek tunik a színpadon, de az oltozoben sokszor zsortolódo es kicsinyes... Az elmúlt tíz esztendo tapasztalatai alapján tokéletesen tisztává vált, mennyire szukseges távol tartani gazdasági gepezetunket, foképpen pedig pénzugyi eletunket a politika uralmától es irányításától "[29]

** Harold Ickes „egy politikai irányzat vezetojének egy másik politikai irányzat vezetojenél tett udvariassági látogatása" kapcsán így ír. „Csak néhány kiválasztott személyiséget hívtak meg a tornácra, ahol a király és a királyné ideje javát toltotte, s erre a megtiszteltetésre — a Hulloktól eltekintve — a miniszterek kozul úgy látszik csak Jim Farleyt tartották méltónak. J P. Morgan, John D Rockefeller Jr. és Mrs. Cornelius Vanderbilt stb azonban ott voltak. A kormány tobbi tagja lent nyuzsgott a koznép kozott a gyepen, voltak vagy ezerotszázan, s a kiraly es a királyné idonként — nem tulságosan gyakran — kegyesen le méltóztatott ereszkedni a hajlongó tomeghez, s ott bemutattak nekik néhány kiválasztottat "[30]

lásra vagy egyéb célokra. Azok, akiknek hatalma és vagyona nagyobb, mint hírneve, különösen készséggel veszik igénybe a reklám eszközeit. Egyre többet szerepelnek a mikrofon és fényképezőgép lencséje előtt, meg a sajtóértekezleteken.[31]

④

A humán műveltségben otthonosak gyakran meghökkennek a „presztizs" szótól, mert — emlékezzünk rá — a szó eredetileg szemkápráztató bűvészmutatványokat jelent. Gyakran valóban azt is hiszik, hogy a presztizs, a tekintély valami titokzatos erő. Gustave le Bon jegyezte meg egyszer: „Akármiféle uralmat találtunk is a világon, akár eszmét, akár embereket, ezek nagyobbrészt azon ellenállhatatlan erő segítségével gyakorolják hatalmukat, amelynek neve »presztizs«. A presztizs valójában egy fajta uralom, amelyet egy egyén, egy mű, egy eszme gyakorol elménk felett... Ez az uralom paralizálja kritikai képességünket és csodálattal és tisztelettel tölt el..."[32]

Mr. Gladstone sokkal inkább kedvelte a „becsület" szót, mint a „presztizst". De — persze — amint azt Harold Nicolson megjegyzi[33], a presztizs szó értelmezése más és más a nyugati világ különböző államaiban.* A hatalom emberei nem szívesen hiszik el, hogy a presztizs nem egyéb, mint valami szép ajándék a hatalmasok számára. Szeretnék, ha a többi ember anélkül hinne a hatalmukban, hogy ők „ezt a hatalmat kimutatnák vagy gyakorolnák". Ez a megfogalmazás azonban nem teljes és nem is kielégítő. Valójában a presztizsnek ez az értelmezése nagy kényelmet jelentene azoknak, akik már benne ülnek a hatalomban, azoknak, akik hatalmukat szívesen tartanák meg olcsó áron anélkül, hogy élniük kellene vele. És persze kényelmes dolog számukra hinni abban, hogy hírnevük inkább alapszik szeretetre méltó erényeken, mint letűnt hatalmon.

* A franciák a presztizs szót csalással, szemfényvesztéssel vagy legalábbis valami kalandorszerűséggel társítják. Az olaszoknál is gyakran használják a szót valami „káprázta tó, csalárd vagy meseszerű" értelemben. A németeknél pedig, ahol a szó kifejezetten idegen eredetu, megfelel a német „Ansehen"-nek, megbecsülésnek vagy „tekintélynek"; vagy a *der Nimbus*nak, ami megközelíti az angol *glamour* szót, azaz ragyogót, fényeset jelent.

Mindenesetre való, hogy presztizshez nem elég a fegyverek vagy a pénz ereje. A hatalomnak bizonyos fokú hírnévvel kell párosulnia, hogy eredményként presztizs szülessék. Az elitnek a presztizs *megszerzéséhez* hatalomra, *megtartásához* pedig hírnévre van szüksége. Múltbeli hatalma és sikerei szereznek ugyan számára hírnevet, s ennek babérjain nyugodhat is egy ideig, de egy másik, tényleges hatalmon alapuló hírnévvel szemben az elit nem tarthatja fenn csupán hírnéven alapuló hatalmát.

Ha az elit körök presztizse mögött jelentékeny erkölcsi hírnév áll, még hatalmuknak nagyobb mérvű hanyatlása esetén is fenn tudják presztizsüket tartani. Ezzel szemben, ha presztizsük van ugyan, de tekintélyük kevés, ezt a presztizst a hatalomnak még átmeneti és relatív csökkenése is lerombolhatja. Talán ez esett meg az Egyesült Államok helyi társadalmaival és nagyvárosi Négyszázaival is.

Thornstein Veblent az amerikai presztizsről alkotott teóriájával kapcsolatban jobban érdekelte a pszichológiai kielégülés problémája, s így hajlamosnak mutatkozott arra, hogy figyelmen kívül hagyja számos általa érintett kérdés társadalmi szerepét. Pedig a presztizs nem pusztán társadalmi ostobaság, amely kizárólag az egyének kielégítését szolgálja, hanem mindenekelőtt egységesítő funkciót tölt be. Sok olyan társadalmi jelenség, amellyel kapcsolatban Veblen olyan jól szórakozott — valójában minden „társadalmi állapotból eredő magatartás" —, közvetítőként szolgál a különböző hierarchiák és az egyes vidékek elitjei között. Az exkluzív klubok, paloták, lakosztályok a nagy döntéseket kezükben tartó, különböző elitek találkozóhelyei, s maga a szórakozás is, a felsőbb rétegek különböző csoportjai és egyedei között az együttműködés biztosításának egyik módja.

Akár az előkelő családok meg az exkluzív iskolák, a társadalmi események is betölthetik a házassági piac szerepét, s ez hatásában messze túlszárnyalva az elegancia fitogtatását, a barna orchideák és fehér szaténselymek által nyújtott önelégültséget, egy vagyonos osztály érintetlenségét és zárt egységét őrzi: a fiak és lányok házassági kapcsolatainak törvényes talajában horgonyozza le az osztályt.

A „három lépés távolság" sznobizmusa biztosítja az előkelő elzárkozódást azok számára, akik ezt megengedhetik maguknak. Az előkelők és hatalmasok a közéjük nem valók kizárása folytán felépíthetik és fenntarthatják külön világukat, amelyben meghányhatnak-vethetnek különböző kérdéseket, s amelynek ke-

retei között minden külső kötöttség nélkül belenevelhetik az ifjabb generációba a döntés hatalmának érzetét. Ilyenformán az egymás iránti bizalmas tapintattal vegyítve a döntések személytelenségét alakítják az elit építményét.

A presztizsnek és a rangbeli magatartásnak van egy további funkciója, s ma talán ez a legfontosabb. A presztizs támogatja a hatalmat, tekintéllyé alakítja át, s megvédi a társadalom bizalmatlansága ellen. „A sikertelenség következtében elveszett presztizs — jegyzi meg le Bon — rövid időn belül semmivé válik. De, bár lassabban, elkophat akkor is, ha vitatéma lesz belőle... Abban a pillanatban, amikor a presztizst kétségbevonják, megszűnik presztizs maradni. Az istenek és azok az emberek, akik hosszú időn keresztül megóvták presztizsüket, soha nem tűrték el, hogy vitatkozzanak felettük. Hogy megőrizhessük a tömeg csodálatát, megfelelő távolságban kell tartanunk magunktól."[34]

A „hatalom önmagáért" tételének pszichológiai alapja a presztizs gyönyöre. Veblen azonban olyan harsányan és olyan kitartóan nevetett az elit szolgáin, kutyáin, asszonyain és szórakozásain, hogy nem sikerült meglátnia, mennyire nem humoros ugyanennek az elitnek a katonai, gazdasági és politikai tevékenysége. Egyszóval, nem sikerült megtalálnia az összefüggést hadseregek és gyárak feletti hatalma és aközött, amit — egyébként teljes joggal — komédiának tartott. Nézetem szerint nem vette elég komolyan a társadalmi pozíció kérdését, mert nem látta meg annak teljes és bonyolult jelentőségét a hatalom vonatkozásában. Látta ugyan az „eltartott osztályokat" és az „alsóbb népréteget", de a maga idejében nem tudta felmérni az uralkodó elit presztizsének igazi súlyát.[35]

Veblennek a presztizsről alkotott felfogását lényegében John Adams fejtette ki először a tizennyolcadik század végén, sőt Veblen bizonyos kifejezéseket is átvett tőle.[36] De ha tisztában vagyunk is azzal, hogy John Adams Veblen számos gondolatát már korábban megérezte, ez nem jelenti részünkről Veblen lebecsülését. Hiszen Veblen elgondolása régóta ismert életbölcsesség tükröződése, amelyet talán nemegyszer írtak le már, de amelyről ő ragyogó szavakkal olyan időben írt, amikor a művelt közönség ezeket a dolgokat meg is tudta emészteni. Mindazonáltal Adams legalábbis két vonatkozásban messzebb ment el, mint Veblen. Pszichológiai szempontból tisztábban és többrétűen látott; kommentárjai között találunk olyan passzusokat, amelyek-

ben a társadalmi és magánélet realitásaként értelmezett jelenségeket vonatkozásba állít bizonyos — korábban szokásos módon alkotmány-építés problémáival terhes — politikai szférákkal. Adams Veblentől eltérően tisztában van egy nemzet rang-rendszerével, ezért e vonatkozásban hallgassuk meg inkább őt.

„Azt mondják a halálos ágyon tűnik ki a címek üressége. Ez meglehet. De vajon nem tűnik-e ki ezzel együtt a vagyon, a hatalom, a szabadság és minden egyéb földi dolog hiábavalósága is?... Következtessünk-e mindebből arra, hogy a hírnév, a szabadság, a vagyon és az élet mindig és minden körülmények között megvetendő és elhanyagolandó? Vegyük semmibe a törvényeket és a kormányzatot, amelyek a földi dolgokat irányítják, csak azért, mert azok a halál órájában semmiségnek tűnnek?"

„... E földi életben... a bér mások *megbecsülése* és *csodálata* — a büntetés a *mellőzés* és *megvetés* — és senki sem képzelheti, hogy ezek a dolgok nem éppoly valódiak, mint bármi más. A mások megbecsülése utáni vágy olyan valódi igénye az emberi természetnek, mint az éhség — és a világ mellőzése és megvetése éppoly keserű fájdalom, mint a köszvény vagy az epekő... A kormányzat legfőbb célja e szenvedélyek szabályozása, s megfordítva, ezek a kormányzat legfőbb eszközeivé válnak. Ez az egyetlen eszköz a társadalmi rend és alárendeltségek fenntartására, egyedül ez képes eredményesen engedelmességre szorítani a törvény iránt, mivel nélküle sem az emberi értelem, sem állandó hadseregek nem képesek ama nagy célok elérésére. Minden személyes tulajdonságot s a vagyon minden áldását oly mértékben becsüljük, amilyen mértékben az a köz megbecsülése, vonzalma, csodálata iránti általános vágy kielégítésére alkalmas..."

„Az alkalom általában felkelti a feltörekvő ambíciót, s ha egy eset is előfordulna, amely ezen szabály alól kivételt képezne, ilyen körülmények között, a fenti okok folytán minden esetben veszélyt kell gyanítani, veszedelemtől kell tartani. Hamarosan megláthatjuk, hogy csak a kormányzat azon formája képes a közt a vetélkedések, irígységek és gyűlöletek veszélyeitől s az ezekből eredő gaztettektől megóvni, amely minden szenvedélyt megfelelőképpen egyensúlyban tud tartani."

És mi mondanivalója van Veblennek a gazdaságpolitikával kapcsolatban? A Veblen által említett nagyvárosi Négyszázak nem váltak a nemzeti presztizs-rendszer központjaivá. A tömegszórakoztatás eszközeinek hivatásos ünnepeltjei semmiféle állandó

jellegű hatalommal nem rendelkeznek, s valójában az ünnepeltek körében csupán ideiglenesen szereplő figurák.

Veblen elemzésében azonban elfelejtkezik arról, hogy az elitben él egy bizonyos igény a presztizs állandósítását és megszilárdítását biztosító szervezet létrehozására. A pénz elitje, főképpen pedig a mai Egyesült Államok hatalmasainak elitje egészen tudatosan és mélyen érzi ennek a szervezetnek a szükségességét.

A tizenkilencedik század folyamán sem a politikai, sem a katonai elit nem volt képes a presztizs országos rendszerének csúcsán, sőt még annak közelében sem szilárd helyet biztosítani magának. John Adams ez irányú javaslatait nem szívlelték meg.[37] Nem a kiválóság és megbecsülés valamiféle hivatalos szervezete, hanem más erők hozták létre ezt a rendszert a mai formájában. A gazdasági elit erőinek sikerült ez, s ennek a körülménynek a jelentősége egyedülálló. Ez az elit úgy emelkedett a gazdasági hatalom csúcspontjára, hogy sorra meghiúsította a régi családokon alapuló társadalmi státus-rendszer kialakulására irányuló kísérleteket.

Az elmúlt harminc év folyamán azonban a gazdasági, politikai és katonai elit köreiben már megmutatkoztak a társadalmi keveredés jelei. A hatalom elitjének tagjai a minden idők mindenütt élő hatalmasainak példájára hozzáfogtak meglelni a módját, hogyan boríthatnák be hatalmukat a presztizs köpenyével. Megkezdték a reprezentációs költségeik mértékében népszerűsített, de mélységesen nagyvállalati létükben gyökeredző új státus-privilégiumaik megszilárdítását. De amint egyre inkább tudatára ébrednek ezek a körök a nemzetek kulturális életében elfoglalt pozíciójuknak, vajon megelégszenek-e majd azzal, hogy továbbra is „bohócok és királynők" — hivatásos ünnepeltek — maradjanak az amerikai nemzet reprezentatív képviselői a világ előtt?

Horatio Alger* nehezen pusztul el; de vajon idővel nem szűkül-e majd a tömeg által ünnepeltek köre azokra, akik a legtöbb hatalmat tartják kezükben? A demokratikus államvezetés szertartásainak betartását szigorúan elvárják ugyan, de vajon idővel nem a sznobizmus válik-e majd a hivatalos magatartássá, s nem szorítja-e majd az alsóbb néprétegeket vissza „az őket megillető" társadalmi szintre? Aki másképpen képzeli el a dol-

* Amerikai író (1834—1899), számos kispolgári regény szerzője. — *Szerk.*

got, az elvet magától mindent, ami az emberiség történelmében számít valamit. Ugyanakkor azonban a liberális retorika (mint a tényleges hatalom köpönyege) és a hivatásos ünnepeltek (mint tömegszórakozás) lehetővé teszik a hatalom elitje számára, hogy megerőltetés nélkül távol tartsa magát a rivaldák fényétől. Egyáltalán nem bizonyos, hogy — éppen a mai történelmi helyzetben — nincsenek nagyon is megelégedve, amiért nem ünneplik őket.

⑤

Az amerikai ünnepeltek körében a trivialitás mellett megtaláljuk a komorságot is. Minden Nagy Név mögött ott látjuk a bulvárlapokban, a mozivásznon, a televízióban az arcukat, sokszor nem is valódi, csak képzelt alakjukat. Mert ma az alsóbb szintekről mindenkire, aki különleges típus, mint ünnepeltre tekintenek fel. A tömegszórakoztatás eszközeinek nagyítóüvegén keresztül nézve az ünnepeltek világában élő nők és férfiak ma rendkívül szórakoztató képek kaleidoszkópjában olvadnak össze:

New York belvárosában, egy rövid kis utcában — egyik végén temető, a másikon folyó — a gazdagok kiszállnak vállalati luxusautóikból. Arkansasban egy lapos domb tetején iskolásfiúhoz méltó lelkesedéssel farmot épít egy elhúnyt hatalmasság unokája.[38] Az Egyesült Államok szenátusában, a jelölő bizottság szobájának mahagóni asztalánál, hét szenátor hajol a televízió felvevő lencséje felé. Azt mondják, egy texasi olajmágnás kétszázezer dollárt vág zsebre naponta.[39] Valahol Marylandben vörösfrakkos urak falkavadászatot tartanak. Egy szénbánya tulajdonos leánya Park Avenue-i lakosztályában húsz hónapi házasság után most éppen úgy döntött, hogy elfogadja az öt és félmillió dolláros válási egyességet.[40] Kelly Fieldben a tábornok hanyagul sétál kínosan merev férfiak sorfala között. Az Ötvenhedetik Utcában nagypénzű nők mustrálják a jólápolt manökeneket. Las Vegas és Los Angeles között egy vonatfülkében holtan találtak egy amerikai születésű grófnét; ott feküdt teljes hosszában elnyújtózva nercbundájában, mellette negyedmillió értékű ékszer-kollekció.[41] Egy Bostonban ülésező igazgatóság tagjai úgy döntenek: három ipari üzem, alkalmazottak nélkül, költözzön át Nashville-be. És Washingtonban józan politikusok, körülvéve magasrangú katonai és tudományos tanácsadókkal,

parancsot adnak egy amerikai repülőgép személyzetének, hogy repüljön Hiroshima felé.

Svájcban találjuk azokat, akik sohasem látnak telet, csak bizonyos kiválasztott alkalmakkor, mikor kedvük támad a sportoláshoz, a déltengeri szigeteken azokat, akik sohasem izzadnak a napon, legfeljebb időtöltésből, februárban. Az egész világon találkozunk velük, a teremtés uraiként parancsolnak az évszakoknak, lakóhelyük változtatásával még a tájnak is, aszerint, milyen kilátást óhajtanak élvezni, mikor reggel vagy délután álmukból felébrednek. Megtalálható az ó-whisky és az új erkölcstelenség; a szőke „girl" nedves szájával, minden percben kész világkörüli útra indulni; az ezüstszínű Mercedes a hegyi út kanyarulatában — odamegy, ahová akar, s marad, ameddig neki tetszik. Washingtonból és a texasi Dallasból jelentik, hogy 103 nőnek tellett 300 dolláros arany ajakrúzsra. Egy tíz főnyi legénységgel hajózó jacht kajütjében ágyán hever a Kitűnő Férfiú, s aggódik New York-i irodájának jelentése miatt: állítólag megint igen ügyködnek a jövedelmi adóhivatal emberei.

Itt látjuk a tisztviselőket a nagy íróasztallal, rajta négy telefon, amott a szalonokban nagykövetek csevegnek komolyan, mégis valahogy könnyed stílusban. Itt vannak azok, akik a sofőr mellett a titkos szolgálat emberével hajtatnak a városba a repülőtérről, kétoldalt egy-egy motorkerékpáros rendőr, mögöttük, egy háztömbnyire, a harmadik. Itt vannak azok, akiket körülményeik függetlenítettek mások jóakaratától, akik soha nem szolgáltak senkinek, csak őket szolgálták ki mások. Itt vannak a Nagyon Fontos Személyiségek, akik hol itt, hol ott bukkannak fel a háborúk alatt, hétrét görnyedve a Tábornok jeepjében. Itt vannak a magas hivatali posztok betöltői, akiket megtisztelő pozíciókba emeltek fel. Beszédjük zengéséről bárki észreveheti: gondosan és nagyvonalúan nevelték őket arra, hogy valakik legyenek.

Itt vannak a nevek, az arcok és a hangok, amelyek mindig szemedbe tűnnek, füledbe csengenek, ismered őket az újságokból, a rádióból, a híradóból és a televízió ernyőjéről. Ám, itt vannak azok a nevek és arcok is, amelyekről nem tudsz, a távolból sem ismered őket, de jólértesült források szerint mégis ők irányítják a dolgokat, csakhogy erről sohasem fogsz bizonyosságot szerezni. Itt vannak azok a személyek, akiket figyelemre méltónak tartanak: ma újsághírek, holnap történelem. Itt vannak azok, akik ügyvédi irodával és négy könyvelővel rendelkez-

nek, azok, akik ismerik a dörgést. Itt vannak a megfizethetetlenül drága árucikkek, a gazdagság velejárói. Itt van a pénz, amint rekedt, behízelgő hangján vagyonról, hatalomról, hírnévről beszél.

V.

A dúsgazdagok

Amerikában a legtöbben úgy képzelik, hogy az első világháború után nem születtek új, nagy vagyonok, vagy ha igen, azokat az 1929. évi gazdasági összeomlás éppúgy maga alá temette, mint minden más gazdagságot. Talán Texasban — mondják — akad még néhány dúsgazdag ember, másutt sehol, ha csak nem számítjuk azt az egy-két idősebb, halálát váró milliomost, de haláluk után az ő millióikat is elnyelik az adóhatóságok és kedvenc jótékonysági egyleteik. Hol volt, hol nem volt, volt valaha Amerikában néhány mesésen gazdag ember. Ez az idő azonban elmúlt, s ma már az egész ország csupa-csupa középosztály.

Ezek a megfigyelések nem egészen helytállóak. Az amerikai kapitalizmus milliomos-gyártó gépezete sokkal jobb karban van ma, mintsem ez az alaptalan pesszimizmus sejtetni engedné. Még mindig igen sok közöttünk a mesésen gazdag ember. Amióta pedig az Egyesült Államok gazdasági gépezetét a második világháborúban való részvétel céljaira átszervezték, a régi vagyonosok soraihoz a gazdagok új típusa csatlakozott új fajta hatalommal és új kiváltságokkal. Ma az új a régiekkel együttesen alkotja a részvény-mágnások rétegét, akiknek gazdagsága és hatalma nem hasonlítható semmiféle társadalmi réteg gazdagságához és hatalmához, bárhol keressük is párját a világtörténelemben.

①

Szinte szórakoztató megfigyelni, hogyan módosította a tudós világ azon magasabb üzleti körökkel kapcsolatos nézeteit, amelyekhez a dúsgazdagok tartoznak. Amikor az újságok először

fedezték fel a „nagymogulokat", a sajtó botrányhajhászóival szemben ellenlábasként ott állt a tudományos folyóiratok és újságok sora. Miközben a pénz „rablólovagjai" a harmincas években foggal és körömmel küzdötték magukat fel az aljasság létráján, Gustavus Myers elfelejtett művéből a „Modern Könyvtár" bestsellert csinált, s az emberek Matthew Josephson meg Ferdinand Lundberg írásaiból kezdtek idézgetni. Ma pedig, a háború utáni konzervatív irányzatnak megfelelően a „rablólovagok" éppen az ipari államférfiak státusába való átalakulás állapotában vannak. A reklám fontosságának tudatával mélységesen átitatott nagyvállalatok megíratják tudományos történetüket, s ebben a nagymogul régi, színes képéből a konstruktív gazdasági hős alakja bontakozik ki: tettei csak hasznot hajtanak a köznek; s az ő idealizált bálványképe a forrás, amelyből a vállalati vezéremberek kellemes önelégültsége fakad. Az egész azt a látszatot kelti, mintha a történészek csak úgy lennének képesek fejükben tartani egy százesztendő történelmi időszakot, ha azt előbb az ország minden egyes intézményes fórumának politikai szemüvegén keresztül megvizsgálták.

A nagy vagyonok magyarázatára általánosságban — ma, akárcsak a múltban — két széles körben ismert elméletet találunk. A botrányhajhász elmékből fakadó első teoriát legmegfelelőbben Gustavus Myers tárja elénk, akinek műve Balzac egyik megállapításának gigantikus és pedáns részletekbe menő glosszája: eszerint minden nagy vagyon mögött egy bűn rejtőzik. A „rablólovagok", ahogy a polgárháborút követő idők iparmágnásait elnevezték, úgy rohanták meg a tőkéjét beruházni kívánó nagyközönséget, akár egy asszonysereg a szombat délelőtti olcsóvásárt. Kizsákmányolták a nemzet anyagi erőforrásait, gazdasági háborúkat viseltek egymás ellen, egyesüléseket szerveztek, magántőkét csináltak a közvagyonból, és minden néven nevezhető eszközt felhasználtak céljaik elérésére. Egyezményeket kötöttek a vasútakkal rabat fejében, újságokat vásároltak meg és kiadókat pénzeltek le; kiirtottak mindenkit, aki versenyben állt velük s igyekezett függetlenségét megőrizni; ravasz ügyvédeket és tekintélyes államférfiakat vesztegettek meg, hogy jogaikat érvényesíteni és kiváltságaikat biztosítani tudják. Van valami démoni a teremtésnek ezekben az uraiban: a rablólovagok elnevezés nem egyszerű szónoki fordulat. Talán nincs is egyenes út, amelyen valaki 100 millió dollár magánvagyont összegyűjthet. Persze, igaz, menet közben a nem egyenes eszközök használatát másra

lehet hárítani, s így a tolvaj keze tiszta marad. Ha a nagy pénz nem is mindig könnyű pénz, minden könnyű, de biztos pénz nagy. Sokkal célszerűbb, mondja a szóbeszéd, egy részvénytársaság ürügyével kihúzni tíz centet tíz millió ember zsebéből, mint tíz bankból — álarcban és revolverrel — elemelni százezer dollárt. Az előbbi módszer biztosabb is.

Sokszor nehezményezték, amiért a dúsgazdagokról ilyen kíméletlen képet festenek. Az előadott tények valóságát ugyan nem nagyon vonják kétségbe, ellenben arra hivatkoznak, hogy ezek a képek lényegében a törvényesség, az erkölcs és a személyiség elvont szempontjaira támaszkodnak, és helyesebbnek tartanák, ha inkább azokra a gazdasági teljesítményekre lennének általában figyelemmel, amiket a vagyonos mogulok a maguk idejében és a maguk helyén véghezvittek. E nézetet Joseph Schumpeter foglalta össze legügyesebben: szerinte a vagyón óriásai a kapitalizmus tetőfokán dúló, a haladást jelentő „örök vihar" középpontjában állnak. Éles elméjükkel, emberfeletti erőfeszítéseikkel hatalmas vállalkozásokat teremtenek, egyesítenek, ezekben új technikai és pénzügyi módszereket alakítanak ki, vagy régieket öntenek új formába. Ezek a módszerek s a körülöttük kikristályosodó társadalmi formák alkotják a kapitalista előretörés igazi motorját — s mindezek mögött, mindennek lelke maga a nagymogul. Schumpeter így kombinálja a kapitalista haladáselméletet a társadalmi rétegeződés teóriájával, s így magyarázza, sőt lelkesen ünnepli a nagyvállalkozók „teremtő rombolását".[1]

Ez a két ellentétes kép, a rablóé és az újítóé, nem áll szükségképpen szemben egymással. Sok igazság lehet mindkettőben, mivel a kettő közötti különbséget lényegében az határozza meg, milyen összefüggésből kiindulva vizsgáljuk a nagy vagyonok szerzőit. Myerst inkább a törvényes keretek, a törvényesség megsértésével kapcsolatos problémák és az emberi psziché állatibb vonásai érdeklik. Schumpeter érdeklődési köre viszont inkább arra terjed ki, micsoda szerepet játszik az ember a kapitalizmus különböző fázisainak technikai és gazdasági mechanizmusában. Erkölcsi értékelése meglehetősen szabad és könnyed; szerinte egy-egy nemzedék életében csak a felsőbbrendű elmék s az abnormális energiájú emberek alkalmasak arra, hogy az állítólag saját maguk által megteremtett és koncentrált mechanizmus a csúcsra emelje őket.

A dúsgazdagok problémája csak egy kiragadott példa ebből a nagy kérdéskomplexumból: mi a viszony az egyedek és az in-

tézmények között, továbbá bizonyos intézmények és egyedek milyen vonatkozásban állnak a közösségben játszott szerepük kereteit alkotó társadalmi struktúrákkal? Az egyedek sokszor gyakorolnak alakító hatást intézményekre, az intézmények viszont kivétel nélkül minden esetben szelektálják és formálják az egyedeket. Bármely adott időszakot vizsgálunk: ha a mérleg egyik serpenyőjébe az egyes emberek jellemét, akaratát és intelligenciáját helyezzük, a másikba — ennek megfelelően — az intézmények azon objektív struktúráját kell helyeznünk, amely az egyes emberek számára lehetővé teszi jellemük, akaratuk intelligenciájuk realizálását.

Az effajta kérdéseket lehetetlen kielégítően megoldani egyszerűen azzal, hogy — mintegy anekdótaszerűen — a dúsgazdagok aljasságára, bölcsességére, megcsontosodottságára vagy elszántságára, velükszületetett intelligenciájára vagy varázslatos szerencséjére, fanatizmusára vagy emberfeletti energiájára utalunk. Mindez csupán — más-más erkölcsi értékítélet-tartalommal bíró — szótári formula a vagyont gyűjtők tevékenységének körülírására. Sem a kíméletlenség és törvénytiprás, amelyről Gustavus Myers beszél, sem pedig az előrelátó, ipari államférfiúi szerep, amelynek felfedezése ma annyi történészt tesz boldoggá, nem *magyarázat* — egyszerűen vagy vád, vagy mentegetőzés. S ez az oka annak, amiért a modern társadalompszichológusok egy társadalmi és gazdasági réteg emelkedésének vizsgálata sórán nem elégednek meg pusztán a kérdéses réteg tagjainak személyes vonásaira történő erkölcsi utalásokkal.

Sokkal célravezetőbb megoldást biztosít a tárgyi körülmények vizsgálata, s jobban meg is felel a modern gondolkodásnak. Meg kell ismernünk az adott lehetőségek objektív rendszerét éppúgy, mint azon személyes jellemvonásokat, amelyek bizonyos embereknek lehetővé teszik — sőt arra késztetik őket —, hogy a gazdasági élet által számukra biztosított objektív lehetőségeket kiaknázzák. Mármost tökéletesen kézenfekvő: merőben más személyi jellemvonások szükségesek ahhoz, hogy valaki vízi-gengszterek között megállja a helyét, mint ahhoz, hogy békés birkapásztorok között érjen el sikert. Éppen így nyilvánvaló, hogy az amerikai kapitalizmusban más tulajdonságokra volt szüksége annak, aki 1870-ben akart kitűnni, mint annak, aki nyolcvan évvel később igyekezett érvényesülni. Így tehát nem látszik célravezetőnek a dúsgazdagok problémájának kulcsát személyiségük és viselkedésük titkos rugóiban keresni.

Továbbá a gazdagoknak, mint társadalmi jelenségnek magyarázatánál a személyes, egyedi jellemvonásokra utalás rendszerint tautológiát eredményez. Olyan társaságban például, ahol a pénznek van egyedül értéke, a tehetség kritériuma rendszerint az, hogy ki mennyi vagyont tudott összegyűjteni. „Ha olyan ügyes vagy, miért nem vagy gazdag?" És ha a tehetség kritériuma a vagyon, természetesen fokozatait is aszerint mérik, mennyi vagyona van az illetőnek. Ennek következtében természetesen a leggazdagabbak lesznek a legtehetségesebbek. Ha azonban így áll a helyzet, akkor a tehetséget nem használhatjuk fel a gazdagok társadalmi jelenségének magyarázatához: a vagyont a tehetség jeleként, majd a tehetséget a vagyon magyarázataként értelmezi: ez egyszerű játék két szóval ugyanazon tény — a dúsgazdagok létezésének ténye — körül.

Az ifjú Carnegie számára nyíló lehetőségek szempontjából lényegesen nagyobb jelentősége volt az akkori gazdasági helyzetnek, mint édesanyja kitűnő gyakorlati érzékének. A vasútkirály Vanderbilt minden „könyörtelensége" mellett nem sok vasúttársaságot tudott volna megszerezni magának, ha a politikai rendszer nem lett volna olyan elképesztően korrupt. És ha történetesen a Sherman-féle törvényt valóban úgy hajtják végre, hogy szétzúzzák vele a nagyvállalatok törvényi támaszait?[2] Hol lennének Amerika dúsgazdagjai ma, minden pszichológiai tulajdonságaikkal egyetemben? Az amerikai dúsgazdagok megértése szempontjából sokkal jelentősebb megismerni az olajlelőhelyek földrajzi megoszlását, az adózási rendszert, az amerikai kapitalizmus alapelveit s képviselőinek korruptságát, a tőkés rendszer mechanizmusát, a háborús események hatását az olajkeresletre és a pangás által előidézett adójövedelem-kiesést, az országos áru-elosztási rendszert és a tömegpiac kialakulását, mint John D. Rockefeller gyermekkorát, Haroldson L. Hunt pszichikumának főbb vonásait, Henry Ford határtalan tetterejét, Sid Richardson vitathatatlan bölcsességét vagy F. W. Woolworth puritán egyéniségét. Lehet, hogy J. P. Morgannak gyermekkorában súlyos alacsonyabbrendűségi érzetei voltak, talán édesapja valóban nem hitte, hogy valaha viszi valamire, és mindez valami rendetlen vágyat oltott belé a hatalomnak csak a hatalom kedvéért való keresésére. De vajmi keveset ért volna az egész, ha J. P. Morgan 1890-ben történetesen egy indiai parasztfaluban jön a világra. Ha a dúsgazdagok tekintetében tisztán akarunk látni, előbb meg kell ismerkednünk azon ország gazdasági és politikai

struktúrájával, amelynek keretei között vagyonukat megszerezték.

A kapitalizmusnak, mint termelő apparátusnak és pénzgyártó gépezetnek vezetéséhez sok fajta emberre és mérhetetlen mennyiségű nemzeti adottságra van szükség. Bizonyos, meghatározott, kedvező gazdasági, anyagi és politikai feltételek fennforgása nélkülözhetetlen minden fajta egyén számára, aki nagy vagyont akar gyűjteni. Így a nagy amerikai vagyon is egy bizonyos, konkréten meghatározott államban lefolyt, meghatározott jellegű, iparosítás vetülete. Ez a meghatározott jellegű iparosítás — a szerves részét alkotó, hangsúlyozottan „magán"-vállalkozói tevékenységgel — tette lehetővé, hogy egyesek olyan stratégiai pozíciókat foglaljanak el, ahonnan korlátlanul uralkodhatnak az emberi kezek termelésének csodálatos eszközei felett, összekapcsolhatják a tudomány és a munka hatalmát, szabályozhatják az ember és a természet viszonyát — és milliókat kereshetnek rajta. A határozottság, amellyel mindezt állítjuk, nem „post festa" bölcsesség részünkről: könnyen megjövendölhetjük mindezt még nem iparosított népek vonatkozásában, s bizonyítékként hivatkozhatunk az iparosodás más módozataira.

A Szovjetunió példája ma már teljesen világosan tárja a világ elé, hogy lehetséges rohamosan fejlődő iparosodás megteremtése multimilliomos réteg nélkül is. Az a körülmény, hogy a Szovjetunió ezt szerintünk a politikai jogok korlátozásával érte el, nem változtat az iparosodás *tényén*. A magánvállalkozás és velejárója, a multimilliomos tőkés-egyesülés csupán egy, de nem egyetlen módja valamely nemzet iparosításának. Amerikában történetesen ezen az úton-módon alakult egy hatalmas mezőgazdasági kontinens nagy ipari állammá. S ez teremtette meg a gazdagság-keresők számára a lehetőségeket, hogy az ipari fejlődés adta alkalmakat kihasználva milliós vagyonokat gyűjtsenek maguknak.

Ezek a lehetőségek számos olyan körülményből és erőforrásból táplálkoztak, amelyek nem függtek, nem is függhettek attól, miféle emberek voltak s mit tettek vagy nem tettek a vagyonok urai.

Az alapvető tények meglehetősen egyszerűek. Rendelkezésre állt egy kiaknázatlan, természeti kincsekkel teli kontinens. Erre a kontinensre milliószámra vándoroltak be az emberek. Ahogy a lakosság száma rohamosan emelkedett, úgy növekedett állandóan a föld értéke. A lakosság növekedése növekvő piacot teremtett termények, javak és az ugyancsak növekvő munkaerő-

kínálat számára. Mivel a lakosság mezőgazdasági hányada emelkedett, a gyáros vagy a bányatulajdonos piac tekintetében nem függött gyári munkásaitól vagy bányászaitól.

Ezek a népesedéssel és anyagi forrásokkal összefüggő körülmények természetesen önmagukban még nem vezetnek nagy tőkeakkumulációkhoz. Ehhez alkalmas politikai háttér is szükséges volt. Aligha kell anekdótákat mesélnem a dúsgazdagok három nemzedékének burkolt, vagy szemérmetlenül nyílt törvénytelenségeiről: nagyon is jól ismerjük őket. Mennyiségileg nehéz lenne felmérni, mekkora hatással voltak ezek a nagy vagyonok kialakulására: a szükséges adatok nem állnak rendelkezésünkre e célból. Mindazonáltal a történteket nagy vonalakban tisztán látjuk: a dúsgazdagok kihasználták, megkerülték és megsértették a fennálló törvényeket, közvetlenül saját hasznukra törvényeket hozattak, s kikényszerítették azok végrehajtását.

Az állam garantálta a magántulajdon szentségét: törvényesítette a tőkés társulásokat, majd további törvényekkel és törvénymagyarázatokkal megteremtette továbbfejlesztésük alapjait. Ennek folytán nyílt a dúsgazdagoknak lehetőségük arra, hogy a tőkés társulások különböző fajainak cégére alatt egyszerre több vállalkozással is kísérletezhessenek, és játszhassanak a nép pénzével. Mikor a trösztöket törvényen kívül helyezték, a konszern révén más úton-módon ugyan, de ismét csak törvényes alapon lehetővé vált, hogy egyik részvénytársaság egy másikban részvény-tulajdonos lehessen. „Konszernek alakítása és finanszírozása hamarosan olyan törvényes alkalmat nyújtott a gyors meggazdagodásra, amire korábban nem volt példa."[3] Az utóbbi években, ahogy az adók emelkedtek, a tőkenyereség-adóleírás kombináció segíti elő a magánvagyonok — részvényesítés előtti — akkumulációját.

Az iparosodással foglalkozó modern elméletek közül sok a technikai fejlődés jelentőségét emeli ki, a dúsgazdagok között azonban a feltatálók számaránya egészen csekély, sőt gyakorlatilag teljesen elhanyagolható. Ami azt illeti, a dúsgazdagok nem a messzire tekintő feltalálók vagy az ipari szervezők, hanem a pénzügyi nagyságok soraiból kerülnek ki. Ez Schumpeter elképzelésének egyik gyengéje a „haladás viharával" kapcsolatban: következetesen összekeveri a technika haladását a pénzügyi manipulációkkal. „Nem szakismeretre van szükség — jegyezte meg egyszer Frederick Lewis Allen —, hanem az eladás technikájának sima és behízelgő művészetére, meg arra a készségre, hogy valaki egy nagy bankház millióit és értékpapír-adásvételi gépe-

zetét, agyafúrt részvénytársasági jogászok és tőzsdeügynökök tevékenységét irányítani tudja".[4]

Nem felejtkezhetünk meg azonban arról sem, milyen nagy szerepet játszottak a dúsgazdagok vagyonának gyarapításában azok az adományok és juttatások, amelyekkel az állam — közvetlenül a nép vagyonának rovására — a magán-nagyipar fejlődését támogatta. Az állami, községi és szövetségi hatóságok számos esetben bocsátottak ingyen földet rendelkezésre vasútépítés céljaira, fedezték hajók építésének és vállalták fontosabb szállítmányoknak a költségeit. Lényegesen több földet juttattak ingyen üzleti célokra, mint független telepes kisembereknek. Maga a törvény veszi ki a szenet és vasat az állami haszonbérleti földek „ásvány-jogai" közül. A kormányzat a magánvállalkozásokat támogatta a magas adókulcsokkal, s ha az Egyesült Államok adófizetői a maguk munkája után nem rótták volna le anyagi hozzájárulásukat az ország elsőrendű útrendszeréhez, Henry Ford minden zsenialitása és szorgalma ellenére sem emelkedhetett volna az autóipar milliárdos fejedelmi pozíciójába.[5]

A kapitalista gazdasági életben a háborúk számos alkalmat teremtettek a magánvagyon és a magánosok kezében levő hatalom megnövelésére. A második világháborúban kialakult bonyolult helyzet eredményeképpen bekövetkezett akkumuláció mellett azonban minden korábbi hasonló jelenség eltörpül. Az állam 1940 és 1944 között elsőrendű fontosságú cikkek gyártására mintegy 175 millió dollár értékű szerződést kötött magánvállalatokkal. Ily módon a szerződő vállalatok gyakorlatilag kezükbe kerítették az ország termelőeszközei zömének irányítását. A fenti összeg kétharmada teljes egészében a vezető száz nagyvállalat, majdnem egyharmada tíz kisebb vállalkozás zsebébe vándorolt. Ezek azután bőséges profitra tettek szert azáltal, hogy a szerződések alapján produkált termelvényeiket eladták az államnak. Nyersanyagok tekintetében elsőbbségi jogok illették meg őket, anyagot és alkatrészeket kiutalás alapján kaptak; ők döntötték el, hogyan és mennyit adjanak át ezekből alvállalkozóknak, valamint azt is, kik és mennyien legyenek az alvállalkozók. Engedélyt kaptak berendezéseik és felszereléseik rendkívül kedvező (évi 20%) amortizáció melletti fejlesztésére, adókedvezményekben részesültek, és költségeiket a normális húsz vagy harminc év helyett öt év alatt leírhatták. Egyébként általában ugyanezek a vállalatok kezelték a kormányzat tulajdonát képező üzemek zömét is.

1939-ben az Egyesült Államokban működő összes ipari üzem értéke 40 milliárd dollár volt. 1945-ben ehhez 26 milliárd értékű, kiváló minőségű új gyártelep és felszerelés járult — ennek a költségeit kétharmad részben közvetlenül a kormány fedezte. A 26 milliárdból mintegy 20 milliárd értékű gyár és felszerelés volt felhasználható békés termelési célokra. Ha a már meglevő 40 milliárdhoz ezt a 20 milliárdot hozzáadjuk, 60 milliárd dollár értékű termelő üzem állt a háború utáni időszakban rendelkezésre. 1939-ben az akkori termelőeszközök 65 százaléka volt a vezető 250 nagyvállalat tulajdonában, ezek a nagyvállalatok kezelték a háború alatt a kormányzat pénzén épült, magánosok által vezetett összes új vállalatot, és 1944 szeptemberében az összes érvényes, elsőrendű fontosságú háborús szükségletekkel kapcsolatos szerződések 78 százaléka volt a kezükben.[6] Nem csoda tehát, ha a második világháború alatt a kis vagyonok megnövekedtek, s számos új kis vagyon keletkezett.

②

A polgárháború előtt igazi amerikai mértékkel mért többszörös milliomosnak legfeljebb néhány gazdagot tekinthetünk, mint Astort és Vanderbiltet. Kevés nagy vagyon mértéke haladta meg az egymillió dollárt; George Washingtonról például, aki halálakor, 1799-ben 530 000 dollárra becsült vagyont hagyott hátra, azt mondották, hogy a maga idejében Amerika leggazdagabb embereinek egyike volt. Az 1840-es évek táján New York Cityben és az egész Massachusetts államban nem akadt több harminckilenc milliomosnál. Ami azt illeti, a „milliomos" szót is csak 1843-ban gyártották, amikor Peter Lorrilard (dohány, bank, ingatlan) halálakor az újságok megfelelő kifejezést kerestek a nagy gazdagság érzékeltetésére.[7]

A polgárháború után e régebbi vagyonok urai lettek a családi ősök, korábbi gazdagságuk rávetette árnyékát a nagyvárosi Négyszázak között folyó társadalmi küzdelemre, s idővel vagyonuk beleolvadt az amerikai gazdasági élet nagyvállalati vagyonaiba. Az első igazi nagy amerikai vagyonok azonban a polgárháború korában bekövetkezett gazdasági átalakulás során és minden amerikai háború szerves alkotóelemét képező páratlan korrupció eredményeként jöttek létre. A kezdeti, kisvárosi kapita-

lizmusból ekkor alakult ki az ipari, nagyvállalati alapokon nyugvó gazdasági élet az adózási rendszer, az 1863-as Országos Banktörvény és az 1868-as Tizennegyedik Novella által megszabott törvényes keretek között; ez a novella szentesítette — az utólag hozzáfűzött kommentárok segítségével — a nagyvállalatok forradalmát. A politikai viszonyok és a gazdasági alapok eltolódása kapcsán a dúsgazdagok első nemzedéke olyan vagyonra tett szert, ami mellett a vagyonszerzés minden korábbi mértéke eltörpült. Nemcsak a pénz piramis csúcsa emelkedett magasabbra, hanem a felsőbb rétegek bázisa is lényegesen kiszélesedett. 1892-ben egy felsorolás legkevesebb 4046 amerikai milliomosról számol be.[8]

A magunk pangási és háborús időszakában kétségbe vonják a nagy amerikai vagyonok számát, biztonságát, sőt létezését is. A tizenkilencedik század vége tekintetében azonban úgy látszik minden történész egyetért: a polgárháború és az első világháború között iszonyatosan nagy vagyonok bajnokai emelkedtek bámulatos gyorsasággal a legnagyobb magaslatokra.

Ezt a nemzedéket, amelynek tagjai a kilencvenes években érték el teljes érettségüket, tekintjük mi a dúsgazdagok első generációjának. Ezt azonban csupán a két következő generáció szempontjából vesszük tekintetbe, mint alapszintet. A második 1925 körül, a harmadik pedig a huszadik század közepe táján érte el teljes érettségét. Nem fogjuk továbbá vizsgálatunkat arra a hat vagy hét legismertebb személyiségre korlátozni, akikre a kézikönyv-történészek és az anekdota életrajzírók kritikájukat és szolgai hódolatukat összpontosítják. A legújabb három generációban egyébként mintegy kilencven személyiségre vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat. A három listán szereplő — fejenként legalább 30 millió dollárral rendelkező 275 amerikai férfi és nő személyében alaposan megismerhetjük az amerikai dúsgazdagok természetrajzát.[9*]

A dúsgazdagok között egyesek szegény sorból kapaszkodtak fel, mások már gazdagnak születtek, vannak, akik a pénz hatalmának kiélésében legalább olyan hivalkodók, mint voltak annak megszerzésében, míg mások zsugoriságán talán csak a vagyonuk megszerzése során tanúsított kíméletlenségük tesz túl. Itt van John D. Rockefeller, egy baptista házaló jámbor fia, aki tucat-

* A dúsgazdagok kiválogatásának módjáról lásd a 9. számú jegyzetet.

jával hagyta hátra a többszörös milliomos utódokat. Henry O. Havemeyer viszont három milliót örökölt nagyapjától, Henrietta Greent pedig már gyermekkorában megtanították az újságok pénzügyi rovatának tanulmányozására, és mikor nyolcvankét éves korában meghalt, százmillió dollárt hagyott maga után. És ne felejtkezzünk meg az ifjabb George F. Bakerről, az Első New York-i Nemzeti Bank Harvardot végzett elnökéről, aki mindennap, a Long Islandról a Wall Streetre jövet, gyorsjáratú cirkálóján fürdött, borotválkozott, öltözött, és aki 1929-ben hat másik bankárral egyetemben negyedmillió dollárt mozgósított a gazdasági összeomlás megakadályozására — eredménytelenül.[10]

A nagy vagyonok urai nem a múlt emlékei, s nem is valamennyien texasiak. Igaz, ma a tíz leggazdagabb milliomos közül öten Texas szülöttei, de az 1950-es év 90 leggazdagabb embere közül — akikről kellő információ áll rendelkezésünkre — mindössze 10 százalék volt texasi.

A népszerű irodalom számos képet tár elénk a dúsgazdagokról különböző méltóságteljes vagy nevetséges helyzetekben. Tudomást szerzünk szerény vagy előkelő származásukról, vidám, komor, magányos vagy társaságkedvelő életstílusukról. De mit számít mindez? Vannak, akik szegényen kezdték, vannak, akik gazdagnak születtek — de melyek a *jellemző* tények? Hol találjuk meg sikerük titkát? Kutatásunk csak akkor lehet eredményes, ha nem elégszünk meg annak a hat vagy hét legnagyobbnak a tanulmányozásával, akikkel kapcsolatban a társadalomtörténészek és életrajzírók anekdoták végtelen sorával szórakoztatnak el bennünket. Vizsgálódásunk körét az egyes nemzedékeken belül sokkal szélesebb alapokra kell fektetnünk. Megfelelő számú egyént kell bonckés alá vennünk ahhoz, hogy kellően reprezentációs súlyú anyag álljon a rendelkezésünkre.

275 személlyel kapcsolatban végeztünk adatgyűjtést, s ezek a történészek, életrajzírók és újságírók szerint elismerten a leggazdagabb amerikaiak a polgárháború óta. Három csoportban különítettük őket el — 90 leggazdagabb személyt 1900-ból, kilencvenötöt 1925-ből és ismét kilencvenet 1950-ből. Ezeknek a csoportoknak megvizsgálása után remélhetjük, hogy megközelítő pontossággal fel tudjuk tenni — és meg tudjuk válaszolni — a dúsgazdagok eredetével és karrierjével kapcsolatos, bennünket érdeklő kérdéseket.

Az 1900-as csoport élén John D. Rockefeller áll milliárd dollárjával, az 1925-ös élén Henry Ford I. az ő milliárdjával.

1950-ben — azt mondják — H. L. Hunt „egy vagy két milliárd dollárra becsülhető". Ez az utóbbi — a korábbiakkal szemben — kevésbé megbízható adat. Egy másik texasi, Hugh Roy Cullen vagyonát újabban ugyancsak kb. egy milliárdra becsülik.[11] Ez a három-négy ember talán a leggazdagabb Amerika gazdagjai között, ők az egyedüli milliárdosok, akiknek vagyona felől a pénzügyi életrajzírók többé-kevésbé bizonyosak.*

③

A három említett generáció közül egy sem akad, amelyben a dúsgazdagok nagyobb része alulról felkapaszkodott egyéniség volna.

A polgárháború óta fokozatosan csökkent azon dúsgazdagok aránya, akiknek apja kis farmer, kereskedő, tisztviselő vagy munkás lett volna. Napjaink dúsgazdagjai között mindössze kilenc százalék származik alsóbb néprétegekből, olyan körből, ahol a család csak a legszükségesebbre — vagy esetleg a minimális kényelemre — valót tudta megkeresni.

A középosztály a dúsgazdagok csoportjában meglehetősen állandó aránnyal képviselteti magát: az 1900-as generációban tíz közül kettő került ki a középosztályból, az 1925-ösben három,

* Természetesen ugyanaz a pénz különböző időszakokban más és más értéket képviselt. Ez a körülmény azonban nem befolyásolhatott bennünket a névsorok összeállításában, minthogy minket *nem* érdekel, vajon 1900-ban tizenöt millió dollár 1950-es értékben harminc vagy negyven milliónak felelt-e meg. Minket egyedül minden egyes korszak leggazdagabbjai érdekelnek, függetlenül attól, hogyan aránylik az ő vagyonuk más korszakok hasonló vagyonaihoz, vagy a népesség jövedelmi vagy vagyoni helyzetéhez. Tehát minden egyes generáció vagyonát azon időszak dollár-értékében tüntetjük fel, amikor a kérdéses nemzedék teljes érettségét — körülbelül 60 éves korában — elérte.

Az infláció tényezőjének ismeretlen volta folytán az alábbihoz hasonló adatok értékelésénél a legnagyobb körültekintéssel kell eljárnunk. Az 1950-es generációban, beleértve a milliárdos Huntot is, mintegy hat személyt találunk 300 millió dollárnál nagyobb vagyonnal, 1900-ban és 1925-ben viszont legfeljebb hárman emelkedtek fel erre a vagyoni szintre. A piramis alsóbb szintjein, ezek alatt a régiók alatt, a vagyonok nagyság szerinti eloszlása nagyjából azonos mind a három nemzedéknél. Durván számítva minden csoportnak mintegy húsz százaléka a 100 millió feletti kategóriába tartozik, a többi pedig meglehetősen egyöntetűen megoszlik az 50—99 milliós, illetőleg a 30—49 milliós kategóriák között.

az 1950-esben kettő. A legfelsőbb osztályok és a legalsóbbak közti arány azonban fokozatosan romlik. Még azon híres tizenkilencedik századbeli nemzedékben is, amelyet a tudományos történészek a „self made man" mítosz históriáival túlszínezve tárgyalnak, pontosan annyi dúsgazdag került ki a legfelsőbb rétegből (39 százalék), mint a legalsóbbakból. Mindenesetre tény az, hogy ebben a generációban a dúsgazdagok 39 százaléka az alsóbb néprétegek gyermeke volt. Az 1925-ös generációban ez az arány 12 százalékra, 1950-ben pedig — mint már láttuk — 9-re csökkent. A legfelsőbb osztályok 1925-ben 56, 1950-ben pedig 68 százalékát alkották a dúsgazdagok csoportjának.

A valóságos helyzet kétségtelenül arra utal, hogy a tulajdonképpeni vagyonos legfelsőbb osztály a felsőbb társadalmi rétegekből nyer utánpótlást. A vagyon nemcsak állandósulásra törekszik, hanem, amint később látni fogjuk, igyekszik a „nagy vagyon" szerzésének újabb lehetőségeit is biztosítani a maga számára. Napjaink dúsgazdagjai között tíz közül heten kifejezetten a legfelsőbb rétegekből, ketten a középosztályból kerültek ki, és csak egy származik a legalsóbb rétegekből.

Foglalkozás tekintetében a dúsgazdagok között a „felsőbb osztályok" a nagy üzletemberek világát jelentik. Amerikában az egész üzleti réteg sohasem ölelt fel többet, mint a teljes dolgozó népesség 8 9 százalékát, ezzel szemben a dúsgazdagok fenti három generációjában az apák között tízből hat városi vállalkozó volt, egy szabadfoglalkozású, egy farmer és egy tisztviselő vagy munkás. A nemzedékek során ez az arány állandónak mutatkozik. A dúsgazdagok zöme 1900-ban — éppúgy, mint 1950-ben — a vállalkozók közül került ki, és amint látni fogjuk, sokan a magasabb rétegekbe emelkedve is bizonyos vállalkozói jelleggel tevékenykednek tovább.

A nagy amerikai vagyonok urai közül mintegy tíz százalék született külföldön, bár mindössze hat azoknak a százalék-aránya, akik külföldön is nőttek fel s felnőttként vándoroltak be az országba. A tizenkilencedik század második felének generációjában — amely teljes érettségét 1900-ban érte el — természetesen több külföldi születésűt találunk, mint 1950-ben. Az 1900-as dúsgazdagoknak mintegy 13 százaléka volt külföldi születésű, ugyanakkor, amikor az ország összlakosságának 24 százalékát tették ki a külföldi születésűek. 1950-ben viszont a dúsgazdagoknak csupán két százaléka, a fehér összlakosság 7 százaléka született idegenben.[12]

A dúsgazdagok történelmi környezete természetesen a keleti tengerpart volt: az Amerikában felnőttek közül tízből nyolcan nevelkedtek ezen a vidéken. 1925-ben körülbelül ugyanannyian származtak Keletről (82 százalék), mint 1900-ban (80 százalék). 1950-ben azonban a keleti vidékről származók aránya — mint általában az ország összlakossága tekintetében is — visszaesett 68 százalékra. Ez a délkeleti milliomosok feltűnésének közvetlen következménye: az 1900-as és 1925-ös körülbelül 1 százalékkal szemben ma ők alkotják az 1950-es dúsgazdagok tíz százalékát. A Chicago—Detroit—Cleveland körzetben nevelkedettek aránya a három korszakon keresztül körülbelül azonos maradt: 1900-ban 16 százalék, 1950-ben 19 százalék.

A dúsgazdagok városoknak, főképpen a keleti nagyvárosoknak szülöttei. Az amerikai összlakosság teljes 65 százaléka még 1900-ban is falusi lakos volt,[13] s ennél is nagyobb volt azoknak a száma, akik farmon nevelkedtek. Az 1900-as gazdagoknak azonban mindössze 25 százaléka származott falusi környezetből, 1925 óta pedig a dúsgazdagok több mint 60 százaléka nagyvárosi környezet neveltje.

Az amerikai születésű, városban nevelődött, keletről származó dúsgazdagok a legfelsőbb társadalmi osztályok gyermekei, és — akárcsak a helyi társadalmak régi és új felsőbb rétegének vagy a nagyvárosi Négyszázaknak egyéb képviselői — protestánsok, pontosabban mintegy ötven százalékban episkopálisok, huszonöt százalékban presbiteriánusok.[14]

Ilyen tényállás mellett méltán gondolhatjuk — mint ahogy a valóság ezt is mutatja — hogy a dúsgazdagok sokkal jobb nevelésben részesülnek mint az egyéb közönséges halandók. A dúsgazdagok közül már 1900-ban 31 százalék végzett egyetemet. Az egyetemi végzettségűek aránya 1925-ben 57, 1950-ben pedig 68 százalékra emelkedett. A nevelés terén mutatkozó fölény családi eredetét igazolja az a tény, hogy a dúsgazdagok közül a magasabb osztályok gyermekei jobb nevelésben részesültek, mint azok, akik alacsonyabb néprétegekből kerültek ki: 1900-ban a felsőbb osztályokból szárzamzók 46, míg az alsóbb néprétegek képviselőinek mindössze 17 százaléka végzett egyetemet. Az 1950-es dúsgazdagok — a harmadik nemzedék — esetében azonban a származás folytán a nevelés terén mutatkozó különbség csökkent: az alsóbb vagy középosztályokból származó dúsgazdagok 60 százaléka, míg a legfelsőbb osztályokból származóknak 71 százaléka szerzett egyetemi végzettséget.

A dúsgazdagok közül egyetemet végzettek fele az Ivy League, valamelyik kollégiumának tagja volt. Mintegy harmadrészük a Harvard, Yale egyetemet végezte, a többi megoszlott Princeton, Columbia, Cornell, Dartmouth és Pennsylvania között. További tíz százalék egyéb híres keleti egyetemen végzett, (Amherst, Brown, Lafayette, Williams vagy Bowdoin), újabb 10 százalék néhány nevesebb technikai főiskolán. A fennmaradó 30 százalék az Egyesült Államok egyéb egyetemeire járt.

Az Ivy League túlsúlya természetesen a dúsgazdagok felsőbb körökből való származásának közvetlen következménye. Amint a felsőbb osztályokból származó dúsgazdagok aránya emelkedik, úgy emelkedik az Ivy League iskolák látogatóinak számaránya. Az egyetemi végzettségűek közül az 1900-as generáció 37 százaléka, az 1925-ösnek 47 és az 1950-esnek 60 százaléka látogatta ezeket az iskolákat.

1900-ban, amikor a dúsgazdagoknak mindössze 39 százaléka származott a felsőbb körökből, ezeknek a magasabb társadalmi rétegekből származó dúsgazdagoknak 88 százalékáról tudjuk, hogy legalább félmillió dolláros vagy ennél nagyobb — és rendszerint sokkal nagyobb — vagyont örököltek. 1950-re ez az arány 93 százalékra emelkedett. Sokszor emlegetik, hogy a mai adózási rendszer mellett lehetetlen a dúsgazdagoknak 90 vagy 100 milliós vagyonokat átörökíteni gyermekükre, s ez szigorúan jogi értelemben véve igaz is.

Mégis, az 1950-es dúsgazdagok nagyrészt az 1925-ös dúsgazdagok utódai, éspedig sokkal nagyobb mértékben, mint az 1925-ösök és az 1900-asok esetében. Míg az 1925-ös dúsgazdagoknak 56 százaléka származott felsőbb körökből és csupán 33 százaléknak voltak rokonai az 1900-as dúsgazdagok között, ugyanakkor a 68 százalékban felsőbb osztályokból származó 1950-es dúsgazdagok 62 százalékának rokonait megtalálhatjuk a korábbi nemzedék dúsgazdagjainak sorában.

Emellett a huszadik század közepén bizonyos szempontból könnyebb pozíciót és hatalmat átruházni az utódokra, mint volt 1900-ban vagy 1925-ben, mert a hatalom és pozíció hálózatát akkor még nem szervezték meg, nem támasztották alá, nem áncolták el szilárd és kialakult csoportok olyan gondosan, mint manapság; így a hatalom és pozíció átörökítését csak nagy, személyes vagyonok segítségével láthatták biztosítottnak. Az 1950-es dúsgazdagok számára azonban, amint alkalmunk lesz látni, számos

mód és lehetőség áll rendelkezésre ahhoz, hogy a szabad amerikai magánvállalkozás magasabb, nagyvállalati szintjét alkotó vagyonszerzési apparátusban a szülők stratégiai pozíciókat örökítsenek át gyermekeikre.

④

Az amerikai dúsgazdagok nagyobb része sohasem volt naplopó, és ma sem az. Természetesen a csupán járadékukból élők száma jelentősen megnőtt: az 1900-as 14 százalék 1925-ben 17-re, 1950-ben pedig 26-ra emelkedett. Ha azt nézzük, mivel töltik az idejüket, megállapíthatjuk: a leggazdagabbaknak mintegy negyedrésze alkotja a semmittevő társadalmi réteget.

A dúsgazdagokra semmi esetre sem jellemzők sem a zsugori kupon-nyesők, sem a hivalkodó aranyifjak. Megtaláljuk ugyan ezeket is köreikben, viszont a nagy amerikai vagyonok történetében a zsugorik általában nem *csak* kuponokat nyestek, hanem rendszerint valamilyen formában „dolgoztak" is nyesésre váró kuponjaik értékének növelése érdekében, vagy legalábbis tették a munkát, míg mások bonyolították le helyettük az üzleteket.* S azok, akik szórták a pénzt, azok is többet tettek azért

* Az a tétel, miszerint a munka szégyenletes valami — Veblen a felsőbb osztályokkal kapcsolatos számos tételét alapította erre —, idegen a puritán munkaerkölcstől, amely pedig az amerikai élet számos vonatkozására, beleértve ebbe a felsőbb körök sok vonását is, alapvetően jellemző. Azt hiszem, Veblen könyvében a henyélő osztályok alatt csak a felsőbb rétegek értendők és nem a középosztály; semmi esetre sem gondolhatott a középosztály gazdag, puritán tagjaira. Amit a magasabb szinten tevékenykedő üzletemberek tesznek, Veblen szerint nem nevezhető „munkának", különösképpen nem produktív munkának. Maga a henyélő osztály kifejezés Veblennél egyenértékű a felsőbb körökkel, holott mindig is volt és van is *dolgozó* — sőt, ami azt illeti, bámulatosan tevékeny — felsőbb társadalmi réteg. Az a körülmény, hogy Veblen nem értett egyet munkájukkal és a „munka" szót is megtagadta tőlük, nem döntő. Sőt felfogása a mi esetünkben elködösíti és eltorzítja a felsőbb rétegekről mint társadalmi jelenségről alkotott képünket. Persze, ha Veblen teljes egészében elismerte volna a gazdagok munkájával kapcsolatos egyszerű tényeket, ezzel művének teljes perspektíváját, sőt kritikájának egyik legfőbb erkölcsi alapját döntötte volna meg.

Veblen voltaképpen konzervatív kritikusa volt az amerikai életnek. A kevés, elvitathatatlanul amerikai erényből egyetlen egyet fogadott

ennél: némelyik közülük szerencsejátékon összenyert egy milliót, s ezt gyakran még egy vagy két millióval meg is toldotta, mivel az ilyenfajta szerencsejátékok rendszerint a vagyonszerzés körül forogtak.

Az 1900-as henyélő gazdagok részben harmadik vagy negyedik generációbeli Astorok, részben harmadik generációbeli Vanderbiltek: birtokaikon szórakoztak lovaikkal, vagy a tengerparton, az óceánon ringó jachtjuk közelében, s ezalatt feleségeik gyakran viharos, de mindig igen költséges társadalmi mulatságokkal töltötték idejüket. 1925-ben valamivel több akadt a dúsgazdagok körében, aki járadékaiból élt, viszont aránytalanul több volt köztük a nő. Éppen olyan költségesen éltek, mint 1900-ban elődjeik, de már sokkal jobban szétszóródtak az Egyesült Államok területén, és lényegesen kevésbé reklámozták őket az ekkor kialakuló ünnepeltek világában. Gyakran előfordult, hogy ezek a dúsgazdag nők, miután minden kétséget kizárólag „beérkeztek a társaságba", inkább mutattak érdeklődést a „komoly dolgok", mint a „társasági élet" iránt.[15] Némelyek közülük valóban több időt töltöttek jótékonykodással és emberbaráti tevékenységgel, mint társasági szórakozásokkal vagy egyéni ragyogásuk fitogtatásával. Ez a tény nagyrészt John D. Rockefeller józan, puritán felfogásának volt az eredménye, akinek tőkefelhalmozásából eredt legtöbbjük vagyona.

1950-ben a járadékból élők között (26 százalék) a nők aránya 70 százalékra emelkedett, de egységes társadalmi típus nem alakult ki közöttük. Soraikban megtalálhatjuk a modern, szóra-

el teljes meggyőződéssel: az eredményesség, a hasznosság, a gyakorlatiasság erényét. Az amerikai társadalom intézményeivel és tagjaival kapcsolatos kritikája azon a szilárd hitén alapszik, hogy nem alkalmasak ennek az értéknek megfelelő realizálására. Ha Veblen — mint hiszem — szókratészi alak volt, a maga módján legalább annyi volt benne az amerikai, mint Szókratészben az athéni. Kritikája eredményesnek bizonyult, mert az amerikai tények bírálatának alapjául az eredményesség amerikai értékét tette meg. Egyedül ezt az értéket vette komolyan, s ezt, mint kritériumot, kíméletlenül következetes szigorral alkalmazta. Különös szemlélet volt ez egy tizenkilencedik századi amerikai kritikustól, de különös lenne napjainkban is. Akkoriban Henry Adamskent a Mont St. Michelről tekintettek le az emberek, vagy Anglia felől nézték a dolgokat, mint Henry James. Veblennel az egész amerikai kritikai szemlélet más irányba tolódott. A megelőző nemzedék alakjai elhalványodtak, s az első generációbeli amerikaiak — a norvég bevándorló, a középnyugati egyetemen angol irodalmat tanító New York-i zsidó és a New Yorkba jött délvidéki farmer — alakja vált az amerikai kritika mércéjévé.

kozni vágyó nőket, mint Doris Duke-t és Barbara Huttont, akik ma már nagy szakértelemmel és óriási költséggel igyekeznek konzerválni fiatalságukat. Ugyannakkor azonban mások, mint Mrs. Anita McCormik Blaine, emberbaráti és oktatási intézményeknek szentelték pénzüket és tevékeny életüket, s csak igen keveset szerepeltek a társasági életben. Azután ott van Hetty Sylvia H. Green Wilks, a zsugori kupon-nyeső típus modern változata, aki gyermekkorában „rácsos ablakos, leeresztett redőnyű házban töltötte a nyarat, és fél nyolckor le kellett feküdnie, mert a Green kúrián fél nyolc után tilos volt világot gyújtani".[16]

Az amerikai dúsgazdagok története lényegében patriarkális jellegű: a nagy amerikai vagyonok urai 80—90 százalékban mindig férfiak voltak. Bár az öröklés útján vagyonhoz jutottak száma a nemzedékek folyamán egyre nő, ez nem azt bizonyítja, hogy a gazdagok mind henyélnek. Ugyanakkor, amikor az 1950-es dúsgazdagoknak 62 százaléka áll — mint láttuk — korábbi generációk dúsgazdagjaival szoros családi kapcsolatban, mindössze 26 százalékuk folytat tétlen életmódot. Azok közül, akik örökölték nagy gazdagságukat, sokan azzal töltik életüket, hogy e vagyon megtartásán vagy gyarapításán fáradoznak. Az összes sportok közül legjobban a nagy pénz sportja érdekli őket.

Ma a dusgazdagok 26 százaléka gazdaságilag többé-kevésbé tétlenül, járadékaiból él, 39 százalékuk pedig saját családja tulajdonát képező, vagy a család által irányított vállalatnál tölt be vezető pozíciót.[17] Így tehát a járadékosok és a családi vállalatok vezérférfiúi napjaink dúsgazdagjainak 65 százalékát teszik ki. És mi van azzal a 35 százalékkal, akik a dúsgazdagok közé alulról emelkedtek fel?

⑤

Ha a gazdagnak születettek közül sokan munkában töltötték életüket, nyilvánvaló, hogy az alsóbb és középosztályokból felemelkedettek ugyancsak nem henyéltek. A dúsgazdagok rétegébe való felemelkedés két döntő tényezőn fordul meg: a nagy ugráson és a kedvező körülmények halmazán.

I. Nem tudok senkiről, aki egyszerűen úgy emelkedett volna az amerikai dúsgazdagok közé, hogy fizetésének vagy munkabérének feleslegét félretette. Valamiféle stratégiai pozíció birto-

kába kell jutnia, ahonnan azután hozzáférhet nagy vagyon megszerzésének lehetőségeihez, emellett rendszerint jelentősebb pénzösszeggel is rendelkeznie kell, hogy azt alkalmasan kiaknázhassa a vagyonszerzés érdekében. Esetleg dolgozik, s egészen ennek a nagy urgásnak megtételéig gyűjti a pénzt, egyszer azonban kell, hogy olyan helyzetbe jusson, ahol kitárul előtte a régen várt nagy lehetőség. Két-háromezer dolláros évi fizetés mellett, még ha nem is számítjuk az adókat, s ha valaki nyomorúságos fösvényként egy fabarakkban él is, matematikai képtelenség amerikai méretű nagy vagyont gyűjteni.*

II. Ha egyszer valaki kihasználta a megfelelő alkalmat és megtette a nagy ugrást, a kedvező lehetőségek halmaza veszi körül. Más szavakkal kifejezve ez végeredményben a régi tételt ismétli: „Akinek van, annak adatik." Ha valaki sok pénzből „nagy pénzt" akar csinálni, annak megfelelő pozícióban kellően ki kell használni a további kedvező lehetőségeket. Minél többje van és minél alkalmasabb stratégiai posztot tölt be, annál több és biztosabb a lehetősége arra, hogy még többet szerez. Minél több a pénze, annál nagyobb a hitele, több az alkalma más emberek pénzének kihasználására: ennek folytán kisebb kockázattal láthat neki további, még nagyobb vagyon gyűjtésének. A kedvező lehetőségek halmozódása azután egyszer eléri azt a pontot, amikor a kockázat megszűnik kockázat lenni, s maga a kormány nem lehet olyan biztos adóbevételei tekintetében, mint ő egy-egy ilyen kockázatos vállalkozás sikere felől.

* Ha valaki húsz éves korában kezdene el dolgozni, és keresetéből évi 200 000 dollárt tenne félre, 50 éves koráig évi öt százalékos kamatos kamat mellett is csak 14 millió dollárt tudna összegyűjteni. Tehát a felét sem érné el annak a vagyon-határnak, melyet a nagy amerikai vagyonok legalsóbb szintjének tekintünk.

De ha valaki 1913-ban mindössze 9900 dollár értékű General Motors részvényt vásárolt, s azután, ahelyett hogy nekilátott volna ügyeskedni, mély álomba merült, 1953-ban 7 millió dollár tulajdonosaként ébredhetett volna fel.

És ha annyi esze sem lett volna az illetőnek, hogy General Motors részvényeket vásároljon, hanem egyszerűen minden 1913-ban jegyzett részvénytársaság részvényeibe egyenként 10 000, összesen körülbelül 1 millió dollárt fektetett volna bele, s ezután merült volna negyven esztendős álomba, 1953-ban tízmillió dolláros vagyonra ébredhetett volna, amit további tíz millió egészített volna ki osztalékok és különböző társasági jogok fejében. Az értéknövekedés 899 százalékot, az osztalék 999 százalékot tenne ki. Ha valakinek van egy milliója, a kedvező körülmények egymásra halmozódnak — még ha alszik is közben az illető.[18]

A legfelső szintű előnyakkumuláció párhuzamosan fut a mélyben vergődő szegénység circulus vitiosusával. Az előnyös lehetőségek köre ugyanis, az objektív alkalmak mellett, bizonyos pszichológiai készséget is foglal magában; amint az alsóbb osztályok és alantas társadalmi pozíciók esetében a lehetőségek korlátozottsága az érdeklődés és önbizalom hiányát vonja maga után, úgy a felsőbb osztályok és magasabb pozíciók objektív lehetőségei ambíciót és önbizalmat szülnek. Annak magabiztos érzése, hogy valaki természetszerűleg megkaphatja, amit éppen akar, egyrészt az objektív lehetőségekből táplálkozik, másrészt viszont maga ez az érzés is táplálja az objektív lehetőségeket. Az erős ambíció a sikerek sorozatából él, s az állandó apró kudarcok elmetszik a siker felé törekvő akarat ütőerét.[19]

A korábbi dúsgazdag nemzedékekkel rokoni kapcsolatban álló 1950-es dúsgazdagok helyett a nagy ugrást már születésük előtt elvégezték mások, s a kedvező lehetőségek gépezete már teljes üzemmel működött, amikor ők a világra jöttek. Az 1900-as gazdagok közül a felsőbb rétegekből származók 39 százaléka készen, örökségként kapta a „nagy ugrást", s néhányan közülük — nevezetesen a Vanderbiltek és az Astorok — a lehetőségek halmozására alkalmas pozíciókat is készen örökölték. J. P. Morganra édesapja 5 millió dollárt hagyott, és partnerként helyezte el egy európai és amerikai pénzügyi konszernekkel kapcsolatban álló nagybankban. Ez volt a nagy ugrás. A lehetőségek halmozására az alkalom azonban később született meg, amikor J. P. Morgan, mint bankár, más emberek pénzéhez hozzájutva azt kikölcsönözhette új társaságok alapításával kapcsolatban részvények adásához-vételéhez, vagy már meglevő társaságok megszilárdításához, s mint közvetítő jutalékként elegendő részvényt szerzett magának, hogy alkalom adtán szavazattöbbséggel rendelkezhessék ezekben az új társaságokban.[20]

Andrew Mellon, miután milliomos édesapja pénzügyi támogatásával részben kellő tapasztalatokat, részben pedig tekintélyes nyereséget halmozott fel egy fakitermelő vállalkozásnál, belépett édesapja bankjába, és azt országos jelentőségűvé fejlesztette. Ezután nyílott alkalma az előnyös lehetőségek felhalmozására: a bank pénzét újonnan keletkezett vállalkozásoknak adta ki. Különösen kedvező alkalom kínálkozott számára 1888-ban, amikor az alumíniumfinomítás szabadalmának tulajdonosai a Pittsburgh-i Reduction Company részvényeinek egy részét átadták a Mellonoknak 250 000 dollárért, s az összeget egy üzem

építésére fordították. Andrew-nak gondja volt rá, hogy ez az alumíniumtársaság megőrizze monopolhelyzetét, s így a Mellonok megtartották a vállalat felett az irányító hatalmat.[21]

Nem tudok arról, hogy valaha bárki is a részvénytársaságok és nagyvállalatok bürokratikus szamárlétráján kapaszkodott volna fel a nagy amerikai vagyonok urai közé. Benjamin F. Fairless, az Acéltröszt igazgatóságának elnöke mondotta 1953-ban: „A legnagyobb vállalatok legfelsőbb vezetői között sokan vannak, akik egész életüket az ipari igazgatásban töltötték, de még egy millió dollárt sem tudtak összegyűjteni. Hogy ez mennyire igaz, azt én annál is inkább tudom, mert történetesen én is egyike vagyok ezeknek."[22] Nyilatkozatából azt gondolhatná az ember, hogy a tipikus amerikai nagyvállalati vezéremberből nem lesz milliomos. Pedig ennek pontosan az ellenkezője igaz. Milliomos lesz. Igaz viszont a nyilatkozat abban az értelemben, hogy nem azért lesznek milliomosok, mert az ipari igazgatás terén nagy szakértelemmel rendelkeznek. Valóban, nem az ipar, hanem a pénz, nem az igazgatás, hanem a „gründolás" és spekuláció teszi őket — szinte törvényszerűen — gazdaggá. A gazdasági élet politikusai emelkednek a dúsgazdagok közé; azok, akik tekintélyes klikkekhez tartoznak, s ott alkalom kínálkozik személyi vagyonuk gyarapítására.

A dúsgazdagok közé emelkedettek igen csekély százaléka töltötte el munkás élete javát azzal, hogy a nagyvállalatok hierarchiáján belül — vagy különböző vállalatok hiearchiái között — a ranglétrán, egyik polcról a másikra hágva haladt előre. Ilyen hosszú kapaszkodást az 1900-as dúsgazdagoknak mindössze 6, az 1950-eseknek 14 százaléka produkált. De még ezek is, bár kétségtelenül fokról fokra emelkedtek a nagyvállalati hierarchiában, végső, leghatalmasabb pozíciójukat ritkán köszönhették kiváló igazgatási képességeiknek. Tehetségük rendszerint a jogász vagy — igen ritkán — az ipari feltaláló tehetsége volt.

A lassú felfelé mászás csak akkor fizetődik ki, ha a lehetőségek felhalmozódásához vezet: ezt az alkalmat gyakran több vállalat fúziója teremti meg. Ilyen esetekben az összeolvadó vállalatok többnyire viszonylag kicsinyek, s az egységet sokszor házassággal támasztják alá. Amikor például a du Pontok felvásárolták legnagyobb versenytársukat a Laflin and Randet, Charles Copeland, a Laflin and Rand elnökhelyettese, aki a du Pont vállalatok helyettes pénzügyi vezetője lett, feleségül vette Luisa D' Anbelot du Pont-t.[23]

A nagyvállalati pozíciókon keresztül való hosszadalmas felfelé emelkedés eredményeképpen a törtető esetleg elegendő számú belső értesülés birtokába jut, és megfelelő számú barátságot köt. Ezek segítségével aztán csekély kockázattal vagy minden kockázat nélkül üzleteket köthet és részvényekkel manipulálhat. AZ 1925-ös generációban találjuk a legtöbb ilyen feltörekvő egyént: akkoriban a piac tárva-nyitva állt az efféle profitszerzési lehetőségek számára, és a spekuláció nem volt annyira megnehezítve, mint később.

Akármiféle spekuláció segítségével csihol ki magának vagyont érdekeltségeiből a gazdag ember, karrierjének egy bizonyos pontján minden „bürokrata" legalább olyan vállalkozói szellemről tesz tanúságot, mint a polgárháború utáni nagy vagyonok klasszikus megalapítói. Erre vall, hogy szép számmal akadtak olyanok is, akik — mint például Charles W. Nash[24]— saját erejükből törtek fel és alapították meg vállalkozásaikat. Főképpen az 1925-ös csoportban találjuk meg őket: ezek, ha egyszer a létra tetejére értek, vakmerőkké és nagyhangúvá váltak — ami egyébként a tizenkilencedik század végi „rablólovagok" jellemzője volt.

A dúsgazdagok gazdasági karrierjét nem nevezhetjük sem „vállalkozóinak", sem „bürokratikusnak". Sokan azok közül, akik családjuk vállalatainak vezetését vették át, semmivel sem rendelkeznek több „vállalkozói szellemmel" és semmivel sem „bürokratikusabbak", mint azok, akik soha ilyen örökség közelébe sem jutottak. A „vállalkozói szellem" és a „bürokrata" középosztálybeli fogalmak, középosztálybeli gondolattársítások, és nem tágíthatók ki annyira, hogy magukba foglalhassák Amerika magasabb gazdasági karrierjeinek bonyolult változatait. Ez egyszerűen nem lehetséges.

A „vállalkozó", ez a sokféleképpen értelmezhető szó nem jelenti ugyanazt kis emberekre és a nagy amerikai vagyonok uraira alkalmazva. A leggazdagabbak vagyonának eredetéről hamis képet fest az a mese, amely szerint a szolid polgár üzletet alapít, s az később, a tulajdonos gondos irányítása mellett fokozatosan terjeszkedik egészen addig, míg igazi amerikai nagyvállalat lesz belőle.

A klasszikus ábrázolás szerint a vállalkozó nemcsak a pénzét, hanem egész karrierjét kockáztatja. Ezzel szemben, ha egy üzlet megindítója egyszer megtette a nagy ugrást, komoly kockázatot többé rendszerint már nem is vállal; a kedvező lehetőségek

olyan együttesének jutott birtokába, melynek kihasználása nyíl-egyenesen utat nyit a nagy vagyon felé. Ha mégis marad valami kockázat, azt rendszerint más viseli. Nemrégiben, mint a második világháború alatt vagy a Dixon—Yates féle kísérlet esetében ez a „más" éppenséggel az Egyesült Államok kormánya volt. — Ha egy középosztálybeli üzletember ötvenezer dolláros adósságot csinál, igen könnyen bajba kerülhet. De ha valakinek sikerült kétmillió dolláros adósságot csinálnia, hitelezői minden lehetőt megtesznek annak érdekében, hogy az adós minél jobb üzleteket köthessen, minél több pénzt kereshessen, s így visszafizethesse nekik adósságát.[25]

A tizenkilencedik század végi „rablólovagoknak" az általuk alapított vagy szervezett vállalatokkal rendszerint az volt a céljuk, hogy ugródeszkául használják fel őket tőkeakkumulációk létrehozására, s így a dúsgazdagok közé emelkedhessenek. Valóban az 1900-as dúsgazdagok közül 55 százalék úgy hajtotta végre a nagy ugrást, az első lépést, hogy saját vállalatot alapított. Effajta nagy ugrást 1925-ben és 1950-ben a dúsgazdagoknak csak 22 százalékánál találunk.

Akármelyik generációt nézzük is, igen kevés olyan egyént találunk, akit egyetlen nagyvállalat tett dúsgazdaggá. Hogy a kedvező lehetőségek alkalmasan halmozódhassanak, rendszerint az eredeti alapítású vállalkozásnak egyéb vállalkozásokkal való összeolvasztására, pénzügyi operációra volt szükség, míg végül megalakult a nagy tröszt. Az efféle nagystílű vállalkozók sikerének titka rendszerint a részvényekkel való manipulációkban és ravasz jogászi mesterkedésekben rejlik. Ilyen manipulációkkal, ilyen mesterkedésekkel válthatók valóra a nagy ugrást követően felhalmozódó lehetőségek.

A dúsgazdagokkal kapcsolatos legfontodabb gazdasági tényező a lehetőségek halmozódásának ténye: a dúsgazdagok mindegyike tucatnyi stratégiai pozíciót foglal el, s mindezekből további gazdagságot teremt magának. Amerika leggazdagabbjainak hatvanöt százaléka ma részben olyan vállalatokban foglal el vezető posztot, amelyek családi örökség révén jutottak kezükbe, részben egyszerűen az ilyen vagyon hatalmas kamataiból élnek, mint járadékosok. A fennmaradó 35 százalék viszont sokkal tevékenyebben, ha nem is merészebben, játssza magasabb szintű üzleti hazárdjátékát, mint azok, akiket valamikor vállalkozóknak neveztek, de akiket a modern kapitalizmus sokkal találóbban a tőkés társulások politikusainak nevez.

Számos út vezet a gazdagsághoz. Az Egyesült Államokban a huszadik század közepére egyre nehezebbé válik elég pénzt előteremteni és megtartani, hogy azzal az élre kerülhessen valaki. A házasság, ha pénzzel jár, mindig is kényes ügy volt, ha meg sok pénzzel jár, kényelmetlen, de sokszor bizonytalan is. A lopás — ha előzőleg már nem szereztél sokat — veszélyes vállalkozás. Ha valóban hazárdjátékot játszol a pénzért, és elég soká jatszol, a végén a pénzedhez kerülsz vissza; ha hamisan játszanak az asztalnál, akkor vagy nyersz, vagy lopsz, vagy mindakettő: attól függ, melyik oldalán ülsz az asztalnak. A nagy amerikai vagyonok megteremtésének általában nem szokványos módja — sohase volt — kisebb üzletek kiterjesztésével létrehozni nagy vállalkozást. Ugyancsak ritkán fordult elő, hogy valaki lassú, bürokratikus úton mászik fel a csúcsra. Nehéz dolog a csúcsra felmászni, és számos kísérletező szegte már nyakát útközben. Sokkal könnyebb és sokkal biztosabb módszer beleszületni a vagyonba.

⑥

A régebbi generációkban a vagyon kulcsa a „nagy alkalomban" rejlett: rendszerint mások pénzének kockáztatásával. A későbbiekben pedig a nagypapák és papák pozíciójára támaszkodó vállalati kiváltságok halmozása lépett a „nagy alkalom" helyébe. Az irányzat a három utolsó generáció során félreérthetetlen: ma a dúsgazdagoknak csupán 9 százaléka emelkedett fel egészen lentről, 23 százaléka a középosztályból és 68 százaléka a legfelsőbb rétegekből került ki.

Az Egyesült Államok gazdasági életének nagyvállalati átszerveződése egy természeti kincsekkel bőségesen ellátott, bevándorlók által gyors ütemben benépesülő kontinensen olyan törvényi és politikai rendszer keretei között játszódott le, amely készségesen bízta magánemberekre az ügy lebonyolítását. Le is bonyolították. S miközben az iparosítás és a tőkés-társulások profitszerzésre történő megszervezésének történelmi feladatát végrehajtották, saját részükre óriási vagyonokat gyűjtöttek. A magánkézben megszervezett nagyvállalati rendszeren belül dúsgazdagokká váltak.

A dúsgazdagok, miközben vagyonuk hatalmának megvédésére a megfelelő eszközökről gondoskodtak, mélységesen belebonyo-

lódtak a huszadik századi Amerika gazdasági életének nagyvállalati világába. A gazdagság számottevő egységei ma nem a nagy vagyonok, hanem a nagyvállalatok, ezekhez fűzi megszámlálhatatlan szál a dúsgazdagokat. A nagyvállalat a gazdagság forrása, a biztos hatalom, a kiváltságok alapja. Ma minden dúsgazdag — egyén és család — többé-kevésbé azonosul azokkal a nagyvállalatokkal, amelyekben vagyona fekszik.

Gazdasági szempontból, amint már láttuk, sem a gazdag örökösök, sem azok, akik életükben gyűjtötték a nagy vagyont, nem váltak semmittevő naplopókká. Vannak köztük ilyenek is, de napjaink dúsgazdagjainak majdnem háromnegyede gazdaságilag többé-kevésbé valamiféle módon tevékeny marad. Gazdasági tevékenységük természetesen vállalati tevékenység: társaság-alapítás, vezetés, irányítás, spekuláció.

Emellett, amint a vagyonos családok beléptek a tőkés társulások világának gazdasági életébe, mellékük szegődtek a nagyvállalatok vezetői, akik, mint rövidesen látni fogjuk, maguk sem éppen vagyontalanok, s jellegüket tekintve nem különböznek alapvetően a dúsgazdagoktól. Szerkezeti központjának eltolódása következtében a vagyonos osztály természetesen ma már a nagy, vagyonos családokon kívül másokat is felölel. A dúsgazdagok által valaha kizárólagosan uralt vagyon rendje intézményessé válásával megszilárdult, s az uralkodók csoportját kiegészítette a vállalati vezérek előkelő rétege. Ezek a vezetők minden erejüket a nagyvállalatok vagyoni érdekeinek szolgálatára szentelik.

Társadalmi szempontból a nagy amerikai vagyonok urai és asszonyai vezető pozíciót foglalnak el az egyes nagyvárosok Négyszázai körében. Az 1900-ban felsorolt kilencven dúsgazdag közül mindössze kilencen szerepeltek Ward McAllister 1892-es jegyzékben, ugyanezen kilencven dúsgazdagnak leszármazói azonban már nagyjából felét teszik ki az 1940-es philadelphiai, bostoni, chicagói és New York-i „Előkelők Névjegyzéké"-nek. A dúsgazdagok a nagyvárosi Négyszázak vezéregyéniségei. Ugyanazoknak a kluboknak tagjai, s többnyire maguk is, de gyermekeik majdnem kivétel nélkül Grotonban jártak, majd a Harvard egyetemre, vagy más, hasonló szinten álló iskolába. 1905-ben Frederick Allen tíz vezető pénzmágnást emelt ki az 1900-as listából; a tíz férfinak tizenöt — egyetemista kort elért — fia közül tizenkettő a Harvard vagy Yale egyetemen tanult, a többi három Amherstben, Brownban vagy a Columbia egyetemen.[26]

A dúsgazdagok nem egyedül uralkodnak a látható és ismert

hierarchiák élén. De ha helyettük a gazdasági és állami szervezeteken belül személyes képviselőik ülnek és testületek ügyelnek érdekeikre, ez nem jelenti azt, hogy félretették őket. A dúsgazdagok gazdasági és társadalmi szempontból semmit sem hanyatlottak. A gazdasági válság és a New Deal óta persze kormánykörökben és egyebütt is otthonos, nagy praxissal rendelkező jogi technikusok szolgálataira szorulnak, s ezeknek szolgálatai nélkülözhetetlenek számukra az adózás terén, a kormányrendeletekkel kapcsolatban, a szervezések, fúziók, a háborús szerződések és a reklám vonalán. Emellett alapjában felelősséget nem ismerő hatalmuk igazi természetét mindenféle hangzatos és színes mázzal vonják be: megteremtették a kisvárosi fiú meséjét, aki sokra vitte, megfestették az „ipari államférfiú", a nagy feltaláló képét, aki „munkaalkalmat teremt" s ugyanakkor lelkében megmarad egyszerű, hétköznapi fickónak.

Ma a dúsgazdagok eltűntek a nyilvánosság színpadáról, ahol a „botrányhajhászok" korában annyit szerepeltek. Ez a kor volt az utolsó, amikor az amerikai társadalom legmagasabb rétege a közönség előtt nyilvánosan mutatkozott. A felőlük érkező hírek, a magánéletük triviális intimitásait kiteregető, szórakoztató riportok teljes hiánya azt az érzést kelti bennünk, hogy tulajdonképpen nem játszanak ma már szerepet, sőt talán nincsenek is többé. Valójában nagyon is itt élnek közöttünk, elrejtve személytelen intézmények keretei között, amelyekben hatalmuk, vagyonuk és kiváltságaik horgonyát szilárdan megvetették.

VI.

A vállalati vezérek

Azok, akik hajlamot éreznek az amerikai gazdasági rend magasztalására, lelkesedésükben meglehetősen különös és zűrzavaros elképzelésekből indulnak ki. Valahogy úgy képzelik, hogy a szabad magánvállalkozáson alapuló gazdasági rend keretein belül a régi, „durva és divatjamúlt" vállalkozók helyébe, akik a kapitalizmusnak ma már régen halott, kíméletlen módszereivel dolgoztak, s csak a maguk érdekeit tartották szem előtt, új, ezektől merőben különböző vezetőréteg lépett. A legmagasabb szintre emelkedett vezetőemberek — úgymond — lettek a gazdasági érdekek sokaságának felelős letéteményesei, pártatlan döntőbírái és szakképzett ügynökei. E gazdasági érdekek mögött a kis vagyonok tulajdonosainak milliói állnak, nagy amerikai vállalatok kis részvényesei, de ott vannak a bérért dolgozók és a fogyasztók tömegei is, a javak és szolgáltatások bőségének élvezői.

Úgy képzelik, hogy ezeknek a vezetőknek köszönhetjük a hűtőszekrényt a konyhában, az autót a garázsban — meg a repülőgépeket és a bombákat is, amelyek minden amerikait óvnak a közvetlenül fenyegető veszedelmektől. Mind, vagy ha nem is mind, de legnagyobb részük legalulról kezdte: faluról a városba szakadt parasztgyerekek voltak, akik üstökön ragadták a szerencsét, vagy szegény bevándorlottak, akik most álomszerű sikerekben úsznak.

Ezek a gazdasági vezetőemberek — mondják a lelkes magasztalók — tele vannak szakértelemmel, ez tette naggyá Amerikát, kiválók, egyenesek, becsületesek. Gyakori az a vélemény, hogy ha csak ezek az emberek vezetnének, eltűnne a pazarlás, a korrupció. Egyszóval: a piszkos politikából tiszta üzlet lenne.

Az okoskodásnak valamivel magasabb szintjén azonban már sokkal kellemetlenebb dolgok hangzanak el a gazdasági vezetőemberekkel kapcsolatban. Kétségtelenül hatalmasak — meglehetősen újdonsült hatalmasak —, de hát milyen alapokon nyugszik tulajdonképpen a hatalmuk? Nem tulajdonosai a nagyvállalati vagyonoknak, mégis az ő kezükben összpontosul ezeknek a vállalatoknak irányítása. És ha érdekeik nem egyeznek meg a jogos tulajdonosokéival, mik hát ezek az érdekek? Nem hajtottak vajon végre ezek a vállalati vezérférfiak valami csendes forradalmat, az „igazgatóságok forradalmát", s vajon ez a forradalom nem alakította-e át egészen a tulajdon eddig ismert fogalmát? A gazdagok fizetett vállalati vezetői vajon ma nem gazdáik összegyűjtött vagyonából gyűjtenek maguknak vagyont? Lehet, hogy a nagyvállalatok vezéremberei valóban a gazdasági érdekek sokaságának letéteményesei, de vajon ki ellenőrzi, hogy becsülettel és megfelelő felkészültséggel tesznek-e eleget bizalmi feladataiknak? Tulajdonképpen nem az állam — a szabad választások által ellenőrzött állam — az, mely a felelős letéteményese, pártatlan döntőbírája és szakképzett közvetítője a szembenálló érdekeknek és vetélkedő hatalmaknak?

A vállalatok vezető tisztviselőivel kapcsolatban hallható anekdoták vagy rémtörténetek mind melléfognak az igazságnak, egyformán kuszák és zavarosak. Az anekdoták rendszerint a gazdasági analfabéták számára íródott gyermekmesék, a rémtörténetek pedig jobbára a magántulajdon intézményének amerikai értelmezése, szervezete és hierarchiája alapján levont hamis következtetésekből indulnak ki. A felsőbb gazdasági körökkel kapcsolatban mind az anekdotás, mind a rémtörténetes elképzelések figyelmen kívül hagynak egy egyszerű tényt: a vállalatok legfőbb vezetői és a dúsgazdagok *nem* alkotnak két kifejezetten külön csoportot. Mind az előbbiek, mind az utóbbiak mélyen elmerültek a nagyvállalati érdekeltségeken alapuló vagyon és kiváltságok világába, s ha akármelyiküket meg akarjuk érteni, valamennyire meg kell ismerkednünk ennek a világnak legfelsőbb szintjeivel.

①

A magántulajdoni rendszer szervezeti központjai a nagyvállalatok, szervezői és igazgatói pedig a nagyvállalati vezetőemberek. Gazdasági emberek lévén, egyszerre teremtői és teremtményei a társas tőke forradalmának; ez a forradalom a tőkéből, a munkások szerszámából bonyolult gépezetet alakított ki; ez a gépezet uralkodik ma a munkások munkája felett, és hatalmas profitszerzési lehetőséget kínál azoknak, akik kézben tartják és irányítják. Az amerikai gazdasági élet kulcsa ma már nem a kisvállalkozó. Az egyes gazdasági szektorokban még fennmaradt kis termelő vagy áruelosztó egységek hatalmas küzdelmet kénytelenek folytatni létük fenntartása érdekében szakmai szervezetek vagy kormányok támogatásáért, hogy azok éppúgy kiálljanak érdekeik védelmére, amint a nagyvállalatok a nagyipari és pénzügyi vállalkozások érdekeit képviselik.[1]

Az amerikaiak büszkén hirdetik magukat a világ legindividualistább nemzetének, de nem gondolnak arra, hogy a tökéletesen személytelen és minden individualizmus híján levő nagyvállalatok milyen döntő mértékben uralkodnak mindennapi életük minden területén, legapróbb részletein is. Az Egyesült Államok gyáripari és bányaipari vállalatainak két tized százaléka az összes gyári munkások és bányászok felét foglalkoztatja.[2] Mindez világosan mutatja, hogy az amerikai gazdaságtörténet a polgárháború óta nem egyéb, mint a nagyvállalatokban koncentrált vagyon megteremtésének és megszilárdításának története.

I. Az egyes vezető iparágak fejlődése során a verseny a vállalatok között főképpen az első időkben dívott. A fejlődés e szakaszán folyó furfangoskodások, manőverezések eredményeképpen idővel fúziók, vállalati csoportosulások jöttek létre, és a versenyzők közül kiemelkedett a Nagy Öt, vagy a Nagy Három (ahogy éppen a helyzet alakult) — vállalatok egy kis csoportja, amely kezében tartotta az iparral kapcsolatos összes döntések kulcsát s osztozott mindazon a profiton, amin az iparban egyáltalán osztozni lehetett. John K. Galbraith szerint „a kétféle hatalom, amely a nagyvállalatok kicsiny csoportja és az egyetlen monopolcég kezében összefut, mindössze fokozatilag és gyakorlásának technikájában különbözik egymástól".[3] Ha az ilyen vállalatok egyáltalán versenyben állnak egymással, versenyük alapját nem annyira az árak, mint a „termékek fejlesztése", a reklám és a csomagolás képezi.[4] Ha döntésre kerül sor, egyik vállalat

sem dönt egymagában, de a döntés nem is a verseny színhelyét jelentő, autonóm piac szülötte. Ahhoz túlságosan sok forog kockán, semhogy ilyen kiszámíthatatlan módszert elfogadhatnának irányadónak. A döntéseket, hallgatólagosan vagy kifejezetten, bizottságok hozzák: a Nagy Három vagy a Nagy Négy keze minden döntésben benne van. Ebben nincsen szükségképpen semmi összejátszás, és semmi esetre sem lehet ilyet bizonyítani. A lényeges az, hogy döntéseiknek meghozatala során minden iparvezér alapvetően mérlegeli a többi iparvezér várható reakcióját.

II. A vállalati fúziók során számos tulajdonos-vállalkozó, de még sok fizetett vállalati vezető látóköre is összeszűkült. Nem tudnak elszakadni saját vállalatuktól. Azok a vezetők, akiknek érzelmeit nem kötik le ilyen szubjektív vonzódások egyetlen vállalat irányában, idővel rendszerint háttérbe szorítják a szűkebbkörű tevékenységük és érdekeik korlátai közé szorult társaikat. Azoknak a vezetőknek, akik magasabb szinten, az egész ipar érdekeit akarják képviselni és nem elégednek meg azzal, hogy egyetlen nagyvállalat vezetőemberei maradjanak, látókörüket ki kell tágítaniuk: egyetlen vállalat politikáját és érdekeit fel kell cserélniök az egész ipar politikájával és érdekeivel. Vannak azután olyanok, akik még egy lépést tesznek tovább: az egész ipar érdekeinek és perspektívájának a szempontjait felcserélik az egész, hatalmas nagyvállalati vagyon, mint egységes osztály érdekeivel és perspektíváival.

Ezt az átmenetet a vállalattól az iparba s az iparból egy egész társadalmi osztály szintjére megkönnyíti az a körülmény, hogy a nagyvállalatok tulajdona egy körülhatárolt, szűk körben oszlik meg.

Ennek a körnek, a vagyonosok osztályának egységét biztosítja az a tény is, hogy a nagyvállalatok tulajdona megoszlik a dúsgazdagok és a vállalati vezetőemberek között, mivel a nagyvállalatoknak a legkülönfélébb jogi eszközök általi kézbentartásával és ellenőrzésével kizárhatnak maguk közül minden kisebb vagyoni érdekeltséget.[5] A nagy vagyon egészen kicsiny körön belül oszlik meg a gazdasági vezetők és a vagyonos elemek között, akik ebben a vagyonos osztályban, ebből és ezért élnek, s nem engedhetik meg maguknak, hogy kizárólag az egyes vagyoni érdekeltségek egyéni, szűkreszabott érdekeit tartsák szem előtt: érdekeik összeolvadnak a tőkés társulások egész világának osztályérdekeivel.

III. 1952-ben a nyilvánosan jegyzett részvénytársaságokban és egyéb társas tőke-egyesülésekben részvénnyel bíró hat és félmillió amerikai az összes felnőtt lakosságnak nem egészen 7 százalékát tette ki.[6] Ez azonban nem a teljes igazság, sőt, ami azt illeti, ez a körülmény önmagában megtévesztő. Elsősorban is a következő kérdés a lényeges: miféle embereknek vannak egyáltalán részvényeik? Másodsorban pedig: milyen jövedelmet biztosítanak nekik ezek a részvények?

Mindenekelőtt: 1952-ben a vállalati vezető tisztviselők 45, a szabadfoglalkozásúak 26, a közigazgatási tisztviselők 19 százalékának volt tulajdonában részvény. Ugyanakkor a segédmunkásoknak 0,2, a betanított munkásoknak 1,4, a szakmunkásoknak és művezetőknek 4,4 százaléka volt részvény-tulajdonos.[7] Tehát az egész ipari munkásság mintegy 98,6 százalékának egyáltalán semmiféle részvénye nem volt.

Másodsorban: 1952-ben a 6,5 millió részvénytulajdonosból csak 1,6 millió (25 százalék) jövedelme — minden bevételi forrást tekintetbe véve — haladta meg az évi 10 000 dollárt. Nem tudjuk, ebből a 10 000 dollárból mennyi volt az osztalék, de okkal feltételezhetjük, hogy nem sok.[8] 1949-ben 165 000 részvénytulajdonos — az Egyesült Államok felnőtt lakosságának mintegy 0,1 százaléka — kapta az egyéneknek kifizetetett összes részvénytársasági osztalék 42 százalékát. Ezeknek a személyeknek évi minimális jövedelme 30 000 dollár volt.[9] A népesség igazán széles rétegeire kiterjedő részvénytársasági tulajdonnal kapcsolatos elképzelés tehát merő illúzió: legjobb esetben is a felnőtt lakosság 0,2 vagy 0,3 százaléka élvezi a tőkés társulások világában a kifizetésre kerülő osztalék túlnyomó hányadát.

IV. A vezető nagyvállalatok nem előkelően szeparált óriások csoportja. A maguk iparágának területén, földrajzi körökben nyíltan fellépő társulások fűzik össze őket, s ezen felül szuper társulások — mint a NAM (National Association of Manufacturers) — alkotnak közöttük összefűző kapcsot. A szűk körben ható gazdasági erők ezen egyesülések révén alakulnak át az egész ipart átfogó s az egész legfelsőbb osztályt magában foglaló hatalommá. Ez a hatalom azután elsősorban a gazdasági fronton, mint a munkásokkal kapcsolatban és a munkásszervezetek vonalán, másodsorban pedig a politikai fronton érvényesül, a nagyvállalatoknak a politikai életben játszott kiterjedt szerepével kapcsolatban. Ugyanakkor a kis üzletembereknek a Nagy Üzlet perspektíváit oltja be.

Ha az ilyen társulások tevékenysége nem kielégítő, vagy nézeteltérések keletkeznek tagjai között, akkor klikkek támadnak bennük, s ezek mindegyike a maga kezébe igyekszik keríteni az irányítást, hogy a társulat politikáját a saját programjának irányába terelje.[10] Példa erre az üzleti élet felsőbb köreiben és társulásaiban régóta fennálló feszültség a gyakorlati konzervatívok „régi gárdája" és a kevésbé mereven gondolkodó „üzleti liberálisok" között.[11] A régi gárda a szűkebb látókörű gazdasági érdekeltségek szempontjait — de nem mindig értelmes érdekeit — képviseli. Az üzleti liberálisok az új vagyonos osztály szempontjait és érdekeit igyekeznek előmozdítani. Álláspontjuk rugalmasabb, könnyebben alkalmazkodnak a politikai élet adottságaihoz, mint a New Dealhez és a munkásmozgalmakhoz; saját céljaikra átvették és felhasználják a divatos, liberális szólamokat, és inkább igyekeznek meglovagolni a politikai élet új fordulatait — sőt ha lehet, föléjük is kerekedni — sokkal inkább, mintsem szembeszállni velük a gyakorlati konzervatívok módján.

V. A nagyvállalatok növekedése és egymás közötti kapcsolatainak kifejlődése folytán létrejött egy liberálisabban gondolkodó vezető elit réteg, amely ma bizonyos mértékig független minden meghatározott vagyoni érdekeltségtől. Hatalma ugyan a vagyon hatalma, de általában nem egyetlen, szűkreszabott vagyoni érdekeltségé. Ez az érdekeltség felöleli az egész vagyonos osztályt.

Elvégre nem lenne-e egészen különös, ha egy országban, amely annyira lelkes híve a magántulajdon intézményének, s ahol ma annyi magántulajdon halmozódott fel, továbbá olyan légkörben, amely az elmúlt ötven év során gyakran nagyon is ellenségesnek bizonyult, és ott, ahol a nagypénzű embereket egyben a világ legtehetségesebb irányítóinak és vezetőinek tartják, — ha egy ilyen országban a vagyonosok nem tömörültek volna, hanem az árral sodródva csak éppen annyit tettek volna, amennyire egymaguknak tellett, replikázva a mindennapi támadásokra?

VI. A nagyvállalatok világának e tömörülését aláhúzza az a körülmény, hogy az egyes vállalatok igazgatóságai szinte hálózatszerűen fonódnak egymásba. „Egymásba fonódó igazgatóságok" — ez nem puszta frázis. Ez a kifejezés az üzleti élet egyik kétségtelen jellemzőjét, az érdekek közösségének szociológiai bázisát, a vagyonos osztály céljainak és politikájának egységét tárja fel. Nincsen olyan nagy fontosságú üzlet, amely kiértékelése kapcsán — főképpen ha politikai vonatkozásai vannak — ne kerülne szembe ezzel a ténnyel. Ebből legalábbis az

következik, hogy az „egymásbafonódó igazgatóságok" rendszere lehetővé teszi a nagyvállalatok érdekeinek képviselői számára nézeteiknek többé-kevésbé formális úton való kicserélését. Ha nem állna fenn az igazgatóságok egymásbafonódásának ez a rendszere, az érdekeltek helyette nyilván más, kevésbé formális keretek között cserélnék ki egymással véleményüket. Az egymásbafonódó igazgatóságok ténye ugyanis önmagában még nem alapítja meg a tőkés társulások világának egységét vagy politikájuk egybehangoltságát: elképzelhető egybehangolt gazdasági politika többszörös igazgatósági tagságok nélkül éppúgy, mint ahogy az igazgatóságok egymásbafonódásának rendszere nem utal szükségképpen egybehangolt politikára.[12]

VII. A ma működő harmincegynehány mammutvállalat túlnyomó része a tizenkilencedik században alakult. Kialakulásukat nemcsak a gépi technika fejlődése segítette elő, hanem a ma már szinte primitívnek érzett irodagépek: írógép, számológép, telefon bevezetése is, továbbá a nyomdatechnika meggyorsulása, valamint — természetesen — a közlekedési hálózat kiépülése. Az elektronikus távközlés és a hírszerzés fejlődésének üteme mellett nagyon is elképzelhető a központosítás további fokozása. A zárt áramkörű televízió és az elektronikus számológép segítségével ma egyetlen ember az irodából képes hatalmas termelési egységek sorát ellenőrzése alatt tartani és irányítani, függetlenül attól, milyen távoli egységekről van szó. Egy nagyvállalat bonyolult szerkezetének összetartása, ellenőrzése és irányítása kétségtelenül egyre könnyebbé válik.

Az irányzat a tőkés társulások világában a mainál még sokkal fokozottabb mértékben központosított, bonyolult igazgatósági hálózatba összefűzött, nagyobb pénzügyi egységek létrehozása felé halad. A termelékenység elképesztő mértékben növekszik, főképpen azáltal, hogy a gépesítés folytán több gépi egység kombinálása válik lehetővé, s ily módon a termelés bizonyos fázisaiban ma még szükséges emberi munkaerő kiküszöbölhető lesz. Ennek folytán természetesen a vállalatok vezetői nem lesznek kénytelenek hatalmas munkástömegek szervezésével törődni — a *Business Week* szavaival élve: „egyre kevesebb és kevesebb ember alkalmazása mellett gépek szervezett rendjét irányítják".[13]

Mindez nem volt szükségszerű útja a fejlődésnek; kétségtelenül nem lehet a modern nagyvállalatok hallatlan dimenzióit egyszerűen a fokozott célszerűség és termelékenység szempontjaira visszavezetni. Ellenkezőleg, számos szakértő szerint a ma már

tipikussá vált mammutvállalatok méreteikkel meghaladják a célszerűség és eredményesség követelményeit. A valóság az, hogy egyáltalán nem ismerjük a vállalatok méretei és eredményessége közötti helyes arányt, s egyébként is, a modern mammutvállalkozások nagysága inkább pénzügyi és szervezeti fúziók, mint technikai fölény vagy eredményességi szempontok eredménye.*

De függetlenül attól, szükségszerű volt-e ez a fejlődés vagy nem, tény, hogy a mai nagy amerikai vállalatok inkább államok az államban, mint egyszerű magánvállalkozások. Az amerikai gazdasági élet ma túlnyomórészt a tőkés egyesülésekben koncentrálódik, s ezek vezetői hatalmukba kerítettek a gazdasági élet terén jelentkező minden technikai újítást, egybeolvasztották a már meglevő nagy vagyonokat, de a legtöbb szétszórt kisebb vagyont is, és tőkét kovácsoltak maguknak a jövőből. Maga az ipari forradalom is a nagyvállalatok pénzügyi és politikai keretei között zajlott le. A tőkés társulások tartják kezükben a nyersanyagokat és a találmányi szabadalmakat, s ez utóbbiak segítségével produkálnak az előbbiekből késztermékeket. A legköltségesebb — s ezért nyilván a legpompásabb — jogi elmék állnak a rendelkezésükre, ezek biztosítják érdekeik védelmét, ezek dolgozzák ki vagy tökéletesítik stratégiájukat. Munkát adnak az embereknek, s később felvásároltatják velük tulajdon munkájuk gyümölcseit. Felöltöztetik őket, etetik őket, befektetik a pénzüket, fegyvereket gyártanak számukra, amelyekkel majd háborúkat vívnak. Ők pénzelik a háborúkban és a háborúk között a reklám és propaganda ködösítő handabandáját.

A magántulajdon és az ebből származó jövedelem feudális ízű világának érdekei iránt érzett felelősségtől áthatva, egyéni döntéseikkel ők szabják meg az ország gazdasági életének dimenzióit és alakját, az alkalmaztatottság mértékét, a fogyasztók vásárlóerejét, az árakat, és ők irányítják a beruházásokat. A gazdasági hatalom kulcsait nem a Wall Street pénzügyi urai vagy a bankárok tartják kezükben, hanem az ön-finanszírozó nagyvál-

* John M. Blair, a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság tagja a következőket mondotta: „Végső sorban az a széles körben vallott nézet, miszerint ha egyetlen nagyvállalat tart kezében több termelő egységet, ezáltal megnöveli ezeknek az egységeknek az eredményességét, semmiféle ténybeli bizonyítékkal nem támasztható alá. Az ilyen magasabb szintű egyesülések legfeljebb az anyagbeszerzés terén járnak előnnyel, ellenben ez az előny is inkább fokozottabb vásárlóerejüknek, mint technikai fölényüknek vagy vállalatvezetésük kiválóságának következménye."[14]

lalatok tulajdonosai és vezetői. A tokés társulások világának kiváltságait nem a nyilvánosság előtt szereplő kormány védi, hanem a politikai vezetésben személyesen vagy képviselőik által benn ülő nagyvállalati vezéremberek. Ha nem is viselnek fejükön koronát, ők uralkodnak a mindennapi amerikai élet számos létfontosságú pontján. Nincsen hatalom, amely eredményesen és tartósan győzedelmeskedhetne felettük, és nincsen lelkiismeret, amely a nagyvállalatok világának ezeket a kreatúráit fékezhetné vagy gátolhatná.*

* John K Galbraith kozgazdász a szembenálló hatalmak kozott valamiféle új egyensulyozó ero után kutat, A A Berle Jr, elméleti jogász viszont a nagyvállalati lelkiismeret létezését igyekszik igazolni mindketto eredmenytelenul Kozos celjuk, hogy olyan tenyezot tudjanak felmutatni, amely a tokés társulások elvitathatatlan hatalmával szemben mint fékezo ero mutatkozik Galbraith az egyensúlyelmélet újfajta változatával — kívulrol, Berle pedig a hatalmasok lelkiismereterol alkotott kulonos felfogásával — belulrol

I Az új gazdasági óriásokkal kapcsolatos bármifele egyensúlyi helyzet lehetosegevel szemben számos ellenvetés teheto Vannak vertikális iparágak, amelyek az anyagellátástol egeszen az utolsó fogyasztóig bontatlan egységet alkotnak, más iparokban pedig — mint a lakóházépíto iparban — a magánvállalkozó inkább az erós szakmai szervezetek és anyagszállítók hatalma kozott morzsolódik, semmint ellensúlyozná azokat. Emellett, amint azt maga Galbraith is elismeri, „az ellensúlyozo" ero inflációs idoszakokban nem mukodik, mivel ilyenkor a vállalatok ellenállóképessége a bérkövetelésekkel szemben csokken A megnovekedett költségeket viszont könnyedén áthárithatják vevoikre, ezeknek szukségletei ugyanekkor olyan intenzívek, hogy a kiskereskedo kénytelen kielégiteni óket, s igy erejet nem tudja a nagyvállalatok termelo ereje ellen fordítani Ilyen idoszakokban ahelyett, hogy a nagy termelo egységek hatalmát valamiféle ellentetes irányú ero ellensúlyozná, azok inkább „koalíciót" alkotnak a kozonséggel szemben A gazdasági élet nagyhatalmi csoportjai sokkal elobb lépnek szovetségre egymással a fogyasztók ellen, semmint hogy egymás kozott versengve azok érdekeinek elomozdítását szolgálják. Az is kitünik továbbá, hogy a piac ereje nem „szul" szukségképpen ellensúlyozó erót az eros iparágakban nem johettek létre eros szakszervezetek — kivéve a vasutakat —, csak a harmincas években, amikor a kormány megfeleló támogatást nyújtott hozzá A „chainstore" rendszer sem az autó- vagy olajiparban virágzik, hanem inkább a viszonylag kevésbé kozpontosított elelmiszeriparban Az új egyensúly tehát nem mukodik automatikusan Gondoljunk csak a mezogazdasági munkásokra vagy a tisztviselói karra, mindjárt látni fogjuk, hogy a hatalom nem szul automatikusan ellentétes irányú egyensúlyozó erot Galbraith véleménye szerint azonban a gyengébb gazdasági egységeknek ellenállást *kellene* szervezniuk igy esetleg biztosithatnák a maguk számára a kormány támogatását, a kormánynak viszont támogatnia *kellene* az egyensúlyi helyzet gyengebb oldalán állókat Ennek folytán alakulna tehat a gyengeseg — akár az ero — ellen-

(2)

A tőkés társulások világa mindössze két vagy három nemzedékre tekinthet vissza, de már ez alatt a rövid időszak alatt is kiválasztódott s megteremtődött egy bizonyos embertípus, amelynek képviselői e világ kialakulásával együtt emelkedtek fel, illetve ezen belül nőttek fel. Miféle embertípus ez? Nem érdekes most a vállalati igazgatóságok tagjainak tömege, sem az átlagos gazdasági vezetők — ha ezek a kifejezések egyáltalán mondanak valamit. Minket a tőkés társulások világának *legfőbb* vezetői érdekelnek — legfőbbek azon kritériumok tükrében, amelyeket egymás rangsorolására maguk állítanak fel, az általuk elfoglalva tartott irányító pozíciók fontossága szerint.

A legfőbb vezetők azok, akik a százegynéhány nagyvállalaton belül — amelyek forgalmuk és tőkéjük szempontjából a legnagyobbaknak tekinthetők — a két vagy három legfontosabb parancsnoki pozíciót foglalják el. Ha minden évre vonatkozóan végignézzük ezeket a vezető nagyvállalatokat az ipar minden vonalán, ha legfelsőbb szintjükről kiemeljük az elnököket, a különféle választmányok és bizottságok vezetőit, akkor megkapjuk a

tétes, egyensúlyozó hatalommá; így viszont *a nagy egyensúly elmélete nem annyira tényekből leszűrt következtetés, mint inkább politikai útmutatás,* morális javaslat egy követendő, stratégiai akció tekintetében. Feltételezhető továbbá, hogy a kormány nem a mérleg szerves alkotóeleme, hanem inkább részrehajló bíró, aki hajlik arra, hogy a gyengébb vásárlóerejű felet támogassa. Ha a nagy egyensúly fogalmát együtt vizsgáljuk meg az óhatatlanul jelentkező fenntartásokkal és ellenvetésekkel, a kép mindjárt sokkal kevésbé lesz meggyőző, mint azt az „egyensúlyozó erőről" szóló tan merész bevezető megállapításai alapján gondolhattuk volna. Ebben a vonatkozásban a kisvállalkozók versenye éppúgy, mint az azt helyettesíteni hivatott egyensúlyozó erők a gazdasági élet hatalmi csoportjai között — inkább ideológiai reménység, mint tény, inkább dogma, mint realitás.[15]

II. Ami Berlének a „nagyvállalati lelkiismerettel" kapcsolatos kutatásait illeti, e fejezetben később majd szó lesz azokról a személyekről, akikben ez a fajta lelkiismeret állítólag kialakult. A tőkés társulások inkább hosszabb lejáratú profitra és stabil jövedelemre építenek, s ez a körülmény egy politikai intézményekkel szorosan egybenőtt, katonai szállításokkal megtámogatott gazdasági rendben szükségessé teszi, hogy határozottabb politikai színezetet nyerjenek. Így természetesen jellegük ma legalább annyira politikai, mint amennyire gazdasági. Mint politikai jellegű intézmények természetesen totálisak és diktatórikusak, jóllehet külsőleg, a látszat biztosítása végett, nem sajnálják a bőséges reklámot és a liberális ízű retorikát. Egyszóval, Berle összetéveszti az eredményes reklámot a „nagyvállalati lélekkel".[16]

legfőbb vezetők névsorát. Hat vagy hét alapos tanulmány áll rendelkezésünkre az elmúlt század néhány főbb gazdasági vezéregyéniségéről.[17]

Vajon a gazdasági vezérek csoportja különálló emberfajtát alkot-e, vagy egyszerűen csak különféle, ismert amerikai típusok kevert együttese? Olyanok-e ezek a vezéremberek, akiket Balzac eredeti embertípusnak jellemzett volna? Vagy csupán bizonyos keresztmetszetét képezik az amerikai embereknek, olyanoknak, akik történetesen sokra vitték? A tény az, hogy a nagyvállalatok gazdasági vezérei sohasem voltak különféle, mindennapi amerikai típusok kevert együttese, hanem kifejezetten egyöntetű, különálló társadalmi típus, kivételesen kedvező származási és neveltetési előnyökkel. Így hát a forgalomban levő sablonok nagy része egyáltalán nem alkalmazható rájuk.

Az 1950-ben működött gazdasági vezérek nem vidéki gyerekek, akikre rámosolygott a szerencse a városban. Annak ellenére, hogy születésük ideje táján, 1890 körül az összlakosság 60 százaléka falun élt, az 1950. évi gazdasági vezérembereknek csupán 35 százaléka született ilyen környezetben. Ez az ellentét talán még jobban érzékelhető, ha a „régi jó időket" nézzük: 1870-ben a gazdasági vezetők fele született falun, holott 1820-ban az összlakosság 93 százaléka falusi volt.

Nem szegény vagy gazdag bevándoroltak, de még nem is olyan bevándoroltak fiai, akik Amerikában csinálták meg a szerencséjüket. Az 1950-es vállalati vezérek családjainak mintegy a fele már letelepedett amerikai volt a polgárháború előtt — ez az arány egyébként nagyjából megegyezik az összlakosságnak ilyen szempontból való megoszlásával — de változást jelent az 1870-es gazdasági vezetők arányához képest, mivel azoknak 86 százaléka volt bevándorolt családok gyermeke. Mindazonáltal a külföldön születettek aránya a polgárháború utáni gazdasági vezérek között 8, az 1950-esek közül pedig mindössze 6 százalékot tett ki ugyanakkor, amikor ez az arány az összlakosság vonatkozásában 15 százalékot mutatott. A külföldön születettek — második generáció — gyermekeinek aránya főképpen az áruelosztás, a tömegszórakoztatás és a közlekedés vonalán foglalkoztatottak között emelkedett, de még mindig alatta maradt a reprezentatív szintnek. Az 1950-es gazdasági vezérembereknek több mint háromnegyede amerikai születésű apának amerikai születésű gyermeke.

A gazdasági vezéremberek túlnyomó része protestáns, éspedig legtöbbnyire episzkopális vagy presbiteriánus, esetleg baptista vagy metodista. Ez utóbbi felekezetek hívőit aránytalanul nagyobb százalékban találjuk meg közöttük, mint a lakosság egyéb rétegeiben. Az összlakossághoz képest igen kevés közöttük a katolikus és a zsidó.

Ezek a városi, fehér, protestáns amerikaiak felsőbb osztálybeli vagy felsőbb középosztálybeli családok szülöttei. Atyáik nagy része vállalkozó volt: 57 százalék üzletember, 14 százalék szabadfoglalkozású és 15 százalék farmer. Csak 12 százalék származik bérmunkás vagy tisztviselő családból. A vállalkozó szülőktől származás ténye még nyomatékosabban hangsúlyozza a gazdasági vezéremberek osztályszerű elkülönülését, ha visszaemlékezünk, hogy születésükkor, 1900 körül, az összes amerikai felnőtt férfilakosságnak mindössze 8 százaléka volt üzletember és 3 százaléka szabadfoglalkozású. Ugyanekkor a farmerek — meglehetősen bizonytalan értelmezésű fogalom — aránya 25 százalékot tett ki, és a gazdasági vezéremberek közötti arányukat ötszörösen felülmúlva, a bérmunkások vagy fizetésért dolgozók számaránya 60 százalék volt.

Eltekintve a farmer gyermekek számarányának csökkentésétől, a polgárháború utáni gazdasági vezéremberek származási összetétele nagyjából állandó képet mutat. Akármelyik időszakot nézzük is, több mint 60 — inkább 70 — százlékuk származott üzletember vagy szabadfoglalkozású apától, a bérmunkás vagy alacsonyabbrangú tisztviselő apák aránya sohasem haladta meg a 10—12 százalékot. Az 1950. évi gazdasági vezérek apai nagyapáinak 8 százaléka volt munkás vagy tisztviselő, ezzel szemben munkás vagy tisztviselő volt az egész férfilakosság apai nagyapáinak 57 százaléka. Az összlakosságból a nagyapák 9, a gazdasági vezetők nagyapáinak pedig 54 százaléka volt üzletember vagy szabadfoglalkozású. 33 százalék volt farmer és ültetvényes; ez az arány a nagyapák vonatkozásában a gazdasági vezetők esetében ugyanaz, mint a férfi összlakosságnál.

Az amerikai nagytőkés egyesülések gazdasági vezérembereinek családjai tehát, legalább két generáció óta, messze eltávolodtak a bérért végzett munkától vagy az alacsonyabbrendű tisztviselők soraitól. Legtöbbnyire igen jóhírű famíliáknak számítanak a helyi társadalmakban. Az 1952-ben ötvenedik évüket még be nem töltött, legújabb termésű gazdasági vezéremberekneк mindössze 2 ½ százaléka került ki munkáscsaládból.[18]

1870-ben a gazdasági vezéregyéniségek harmadrészével szemben a felnőtt amerikai lakosságnak nem több mint 1—2 százaléka végzett egyetemet. Ma ez a százalék a gazdasági vezéremberek között 60-ra emelkedett, kilencszer akkorára, mint a 45—55 év közötti egyetemet végzett férfilakosság aránya (7 százalék). Emellett ezeknek a vezetőembereknek mintegy a fele az egyetemen kívül egyéb rendszeres szakoktatásban is részesült: 15 százalék jogi, 15 százalék mérnöki és körülbelül ugyanilyen arányban egyéb tanintézetekben.[19]

A gazdasági vezéremberek zöme ma, akárcsak a múltban, már születésekor hatalmas előnyökkel rendelkezett. Sikerült olyan apára szert tenniük, aki legalábbis felsőbb középosztálybeli szinten él, dolgozik és keres; protestánsok, fehérbőrűek és Amerikában születtek. Ezek a származás körüli előnyök közvetlenül vezettek a többihez: jó nevelést kaptak, egyetemi és egyetemen túli szinten. Azt, hogy az iskolázottság terén szerzett előnyök a származási előnyök egyenes következményei nem szorul külön bizonyításra.

Fizetésük aszerint változó, melyik iparágban tevékenykednek. 1950-ben az előkelő vezetőemberek átlagfizetése 70 000 dollár volt évente, még magasabb pozíciókban 100 000 dollár.[20] A fizetés azonban nem a jellemző jövedelmi forrása ezeknek az embereknek. Gyakorlatilag minden vezető gazdasági ember aktatáskájában ott húzódik a dosszié újabb értékpapírjegyzések befogadására. A tőkés társulások világában számos biztos anyagi bázis akad,* de a legbiztosabb ezek közül: minél nagyobb vállalati érdekeltségek tulajdona. A nagyvállalatok esetében a vezetők nem tulajdonosai az általuk igazgatott vagyonnak, s ez azzal jár, hogy döntéseikkel nem veszélyeztetik saját pénzüket. Ha a társaság jól jövedelmez, húzzák magas fizetésüket és prémiumukat. Fizetésük rendszerint változatlanul magas marad akkor is, ha nem megy olyan jól a vállalatnak; legfeljebb a prémiumuk csökken. A vezetők nagy része ugyanis fizetésén felül prémiumot is kap értékpapírban vagy készpénzben, sokszor több évre kiterjedő részletekben.[21] 1952-ben a legjobban fizetett gazdasági vezetőemberek: Crawford Greenewalt, az E. I. Du Pont de Nemours and Co. társaság elnöke 153 290 dollár fizetést és 350 000 dollár prémiumot, Harlow Curtice, a General Motors négy alelnökének egyike 151 200 dollár fizetést és 370 000 dol-

* Lásd könyvünk VII. fejezetét.

lár prémiumot, Eugene G. Grace, a Betlehem Steel Corporation elnöke, 150 000 dollár fizetést és 306 652 dollár prémiumot kaptak. Az amerikai ipar legjobban megfizetett vezetőembere azonban Charles E. Wilson volt: 201 000 dolláros fizetés mellett 380 000 dollár prémiumot és nyilvánosságra nem hozott értékű osztalékot kapott.[22]

A gazdasági vezéremberek csoportja nem „henyélő osztály" ugyan,[23] de azért nem szűkölködnek a magasabbrendű luxus előnyeiben. Ötven-hatvanéves korukra legtöbbjének impozáns háza van, rendszerint vidéken, de azért nem túlságosan messzi a „városuktól". Hogy a „városban" is van-e házuk, ez rendszerint attól függ, melyik városról van szó. New Yorkban vagy Bostonban inkább vesznek maguknak házat, mint Los Angelesben. Mint láttuk, hatalmas fizetésük mellett legalább ugyanannyi vagy még sokkal több osztalékot is kapnak. Hogy ki hogyan él ezzel a jövedelmével, egyénenként változik. Sokan tekintélyes farmot vásárolnak, és szenvedélyesen tenyésztik a legkülönösebb állatfajokat. A waghingtoni és detroiti Wilson michigani farmján Ayrshire-marhát tenyészt, és louisianai ültetvényén új fajtákkal szándékozik kísérletezni.[24] Cyrus Eaton kurtaszarvú szarvasmarhát tenyészt. Eisenhower a maga szerényebb keretei között Aberdeen-Angusaival foglalkozik. A gazdasági vezérek szép számmal képviseltetik magukat azon három-négyezer személy között, akik 65 láb hosszúságnál és 15 tonna űrtartalomnál nagyobb privát jachtjaikkal szelik a tengert. Még az is előfordul, hogy — mint Mr. George Humphrey — rózsaszín frakkban falkavadászatot tartanak. A gazdasági vezérek nagy részének vidéki szórakozásai igen gyakran vadászattal egybekötve zajlanak le. Sokan privát repülőgépükkel — a kanadai erdőkbe utaznak, mások saját kabánát tartanak fenn Miamiban, esetleg a Hobe-szorosban.

Az amerikai gazdasági vezetőknek nem jellemző tulajdonsága az olvasás: többnyire csak vállalatvezetéssel kapcsolatos könyveket vagy titokzatos detektívregényeket olvasnak. „A legfelsőbb gazdasági vezéremberek nagy része jóformán sohasem olvas drámát, komoly regényt, filozófusokat vagy költői műveket. Akik mégis bemerészkednek az irodalom e területeire, azok különcöknek számítanak, és a többiek áhítattal vegyes hitetlenkedéssel tekintenek rájuk."[25] A vállalati vezetők nem nagyon keverednek művészeti vagy irodalmi érdeklődésű emberekkel. Vannak közöttük, akiknek terhére esik egy jelentés vagy levél elolvasása is, ha az hosszabb egy oldalnál. Egyébként a szavaktól való effajta

irtózás általános köztük. Valahogy gyanakodva tekintenek minden hosszúra nyújtott beszédre — persze roppant elfoglaltságukra hivatkoznak —, kivéve, ha ők az előadók. Jellegzetes képviselői a rövidítések, a kivonatos művek, a kétbekezdéses feljegyzések korának. S ha mégis el kell olvasni valamit, azt másra bízzák, aki a lényeget kijelöli és összefoglalja számukra. Inkább tartoznak a beszélők és figyelők, mint az olvasók vagy írók rendjébe. Amit tudnak, azt rendszerint értekezleteken és másfajta érdeklődésű barátaiktól szedik fel.

③

A vállalati vezéregyéniségek karrierjének vázolása során a következő, többé-kevésbé jellegzetes típus-csoportokat különböztethetjük meg.

I. Olyan vállalkozók, akik vállalatok szervezésével kezdik — a maguk vagy a más pénzén —, s a vállalat fejlődésével együtt nő az ő szerepük is. A többi típusnál kevésbé műveltek korán kezdenek dolgozni, s pályafutásuk során legtöbbjük több társaság kötelékében is működik. Miss Suzanne I. Kellner gondos számítása szerint az 1950. évi amerikai vállalati vezető embereknek összesen hat százalékát ilyen vállalkozó karrier emelte a csúcsra.

II. Vannak, akik apjuk vagy más rokonuk vállalatához kerülnek, s vállalati pozíciójukat örökségként kapják. Ezek általában magasabb korban kezdenek dolgozni, mint a többi típus képviselői, s sokszor egész karrierjüket ugyanannál a vállalatnál futják be, amelynek végül is vezetői lesznek. Mielőtt azonban vezető pozíciójukat elfoglalják, nemegyszer tekintélyes ideig alacsonyabb beosztásban működnek. Az 1950-es vállalati vezetőknek mintegy 11 százaléka tartozik ebbe a csoportba.

III. További 13 százalék nem a gazdasági életben kezdte, hanem szabadfoglalkozásúként, elsősorban mint ügyvéd. Mesterségük — rendszerint a megfelelő eredmények elérése után — a vállalat elnöki székébe, vagy különböző választmányainak élére emeli őket. A gazdasági élet társas-tőkés átalakulása során — amint ezt William Miller megjegyzi — a tőkés társulások szükségesnek látták, hogy egyrészt közfunkciót betöltő jogászokra támaszkodjanak, másrészt „fokozódó mértékben vegyenek igénybe nem hivatalos jogi útmutatásokat az üzleti élettel kapcsolatos mindennapos

döntések kialakításában. Az ilyen természetű tanácsadás iránt olyan nagyra nőtt az igény, hogy 1900 után majdnem minden jól fizetett nagyvárosi ügyvéd praxisát a gazdasági tanácsadásra koncentrálta. Igen sokan közülük nem tudtak ellentállni a csábításnak, és belső tanácsadói, sőt formális vezető pozíciókat fogadtak el egyes nagyvállalatokban."[26] Manapság egy vállalat működésének eredményessége nagyrészt attól függ, hogyan tudja a minimumra szorítani adóterheit és a maximumra fokozni spekulatív tevékenységét fúziók útján, a kormány végrehajtó és ellenőrző szerveinek kézben tartása, valamint az állami és a szövetségi törvényhozás befolyásolása révén. Ennek megfelelően a jogász szerepe a mammutvállalatoknál központi jelentőségre tett szert.

IV. Az 1950. évi vállalati vezéreknek mintegy harmada sorolható ebbe a — vállalkozói, családi és szabadfoglalkozású — karrier-típusba. A maradék 86 százalék karrierje a tőkés társulások világában a legkülönbözőbb szinteken és körökben — és ezen szintek és körök között — hosszú időn át végzett munka eredményeként alakult ki.

Két nemzedékkel ezelőtt a vállalati vezetők 36 százaléka tartozott a vállalkozók csoportjába, szemben a mai 6 százalékkal. 32 százalék családi vállalatot vezetett: ma ezeknek az aránya 11 százalék. A szabadfoglalkozásúak csoportjának aránya nagyjából megegyezik a maival — 14 százalék a mai 13 százalékkal szemben. Azoknak a vállalati vezéreknek a száma, akik a vállalatokon belül s egyes vállalati hierarchiák között eltöltött évek után emelkedtek vezetői pozícióba, határozott és gyors ütemben növekedett az 1870. évi 18 százalékról 68 százalékra (1950-ben).

Ha az 1950-es vállalati vezéremberek közül kilencszázat kiemelünk és megvizsgáljuk karrierjüket — még soha nem tanulmányozták ilyen nagyszámú vállalati vezetőember pályafutását —, megállapíthatjuk, hogy zömük nagy társaságoknál kezdte működését. Mintegy harmadrészük soha nem is dolgozott más vállalatnál, mint annál, amelynek ma a vezetője, nagyobb részük azonban két-három, húsz százalékuk pedig három-négy vállalatnál is dolgozott. Ezek tehát emelkedésük folyamán keresztül-kasul jártak a különböző nagyvállalatok érdek-határain. Mindemellett legtöbbjük nem haladta meg a huszonkilencedik életévét, amikor már jelenlegi vállalatának alkalmaztatásába lépett.

Mintegy harmadrészük — amint az származásuk és neveltetésük alapján gondolható is — jelenlegi vállalatánál mint vezető kezdte működését. Több mint egyharmad rész — 44 százalék —

különféle osztályokon kezdte. A maradék 24 százalék tisztviselőként vagy munkásként indult el karrierjén. A fenti számok kiértékelésénél azonban körültekintően kell eljárnunk. Pusztán az, hogy valaki alacsony munkakörben kezd, nem jelent semmit, különösen, ha tekintetbe vesszük ezeknek az embereknek társadalmi hátterét és magasabb iskolázottságát. Bizonyos családoknál és bizonyos vállalatoknál szinte szabály, hogy a család vezetésre kiszemelt tagjait vagy a jövendő vállalati vezetőket tisztviselőként vagy akár munkásként indítják útnak. Mindenesetre a mai *fő* vezetőemberek javarésze vezetői szinten kezdett; a fiatalabbak javarésze különféle speciális osztályokon. Például az ötvenedik évüket még be nem töltött vezetők több mint egyharmada az eladási osztályon dolgozott, mielőtt vezető állásba került.[27]

Ezek a vállalati vezetőemberek karrierjének külső tényei. De a kifelé mutatkozó tények, akárhogy számítjuk is össze őket, nem adják eredményként a belső tényeket. Ott van a hivatali ranglétra és a vállalkozói „ugrás". De ugyancsak ott van a paktálás a közvetítővel, a fezőr kockázatos mesterhúzása, a klikk manővere. Ilyen kifejezések, mint „vállalkozó" vagy „bürokrata", nem alkalmasak a magasabb vállalati karrierek világos illusztrálására, mint ahogyan nem tükrözik a nagy vagyon megszerzésének módját sem. Amint már megjegyeztük, ezek a kifejezések a középosztály szótárából valók, s magukon viselik a középosztály perspektívájának korlátozott voltát.

Vállalkozón olyan embert szoktak érteni, aki minden várható kockázattal szembeszállva, józan megfontolások alapján vállalatot alapít, s minden erejét belefektetve, féltő gonddal addig növeli, terjeszti, míg nagyvállalat nem lesz belőle. Ha 1950-ben a tőkés társulások elitjének „vállalkozói" tevékenységét akarnók megfesteni, az lenne az élethű kép: a vállalatok legfőbb vezetői, pénzügyi tranzakció keretében két irattárat egyesítenek. Napjaink vállalati vezéremberei nem annyira új vállalkozások szervezésével, mint inkább a meglevők fejlesztésével bajlódnak. És, Rober A. Gordon szerint, ezek az emberek kevésbé alkotó, kevésbé dinamikus és nyughatatlan egyéniségek, mint inkább a különféle döntések hivatásos koordinálói, akiknek legfőbb tevékenysége, hogy „jóváhagyják az alárendeltjeiktől... kezeikhez befutó tervezeteket, míg ellenben tőlük egyre kevesebb kezdeményezés indul ki".[28]

Vállalati vezéregyéniségekről szóló tanulmányokban szokássá vált, hogy ezeknek a férfiaknak a karrierjét „bürokratikusnak" jellemzik. Ez a megállapítás azonban nem szabatos. A bürokratikus

karrier helyes értelmezés szerint nem pusztán annyit jelent, hogy valaki hivatali beosztások hierarchiáinak lépcsőfokain egyik fokról a másikra lépdel felfelé, hanem az ilyen karriernek szerves velejárói bizonyos megszabott, egyoldalú követelmények minden egyes hivatali beosztással kapcsolatban. Ezek a követelmények rendszerint: bizonyos formális gyakorlat megszerzése és bizonyos vizsgák letétele. Emellett a bürokratikus karrier fizetésért való munkát jelent, s aki így dolgozik, soha nem számíthat arra, hogy a vállalatnak akár egy kis részben is tulajdonosa lesz, vagy prémiumok, részvény-opciók, dús járadékok, biztosítási tervek formájában a vállalati nyereség egy töredéke az ő zsebébe vándorol.*

A mai dúsgazdagok karrierjével kapcsolatban használatos „vállalkozó" kifejezés éppolyan megtévesztő, mint a „bürokratikus" szó a magasabb szintű vállalati vezetők vonatkozásában. A vezető vállalati emberek karrierje, akár a dúsgazdagok vagyonszerzése, magasabb szinten a tőkés klikkek politikájának válik részévé. Aki a tőkés társulások hierarchiáiban vagy azok között felfelé halad, azt adminisztratív és pénzügyi felettesei szemelték ki erre a szerepre, s ez a felfelé haladás nincsen kötve semmiféle képesítéshez vagy merev, személytelen szabályhoz.

A karriereket a tőkés társulások világának legfelsőbb szintjein nem nevezhetjük sem „bürokratikusnak", sem „vállalkozóinak". Kialakulásukban jelentős szerepet játszanak az anyagi juttatások, és felleljük bennük a vagyongyűjtés tág lehetőségeivel rendelkező vállalati vezéremberek, a vagyonosok, a spekulátorok keze nyomát. Azok, akik nagy vagyonok tulajdonosai, egymagukban nem elég hatalmasok ahhoz, hogy elmondhassák, amit William H. Vanderbilt mondhatott 1882-ben: „A nyilvánosságot egye meg a fene." Ezt egymagukban a hivatásos vállalati vezetőemberek sem mondhatják el. Együttesen azonban, mint tőkés klikkek csoportja, mondhatnak, amit akarnak. Igaz, kifejlett reklámérzékük manapság rendszerint tiltja az ilyesmit, de különben is, minek kell ezt nekik kimondaniuk?

* A bürokratikus karrierrel kapcsolatos további részleteket lásd könyvünk XI. fejezetében.

④

A tőkés társulások hierarchiái között természetesen igen sokféle típust találunk, egy általános vonás azonban széles körben uralkodó a nagyvállalatok világában. Az 1. számú réteg áll a hierarchia legcsúcsán, s ennek tagjai egyénenként (vagy az utóbbi időben egyre inkább bizottságokban és választmányokban) tanácskozzák és tárgyalják meg a 2. számú operatív osztályvezetői réteg által hozzájuk felterjesztett jelentéseket és javaslatokat.[29]

A dúsgazdagok és a vállalati vezéremberek az 1. számú réteg tagjai. A 2. számú réteg tagjai személyes felelősséggel vezetik a vállalat különböző egységeit, telepeit, osztályait; a ténylegesen dolgozók hierarchiája és az irányító csúcs között foglalnak helyet, ez utóbbi iránt érzett teljes felelősséggel. Azon havi és évi jelentésekben pedig, amelyeket ők nyújtanak be a legfőbb vezetőikhez, a legelőkelőbb helyet a következő kérdések foglalják el: keresünk-e pénzt; ha igen: mennyit? Ha nem: miért?

A döntéseket a legfelsőbb szinten működő vezetők helyett egyre inkább bizottságok és választmányok hozzák, ezek határoznak a rendszerint alsóbb vállalati szintekről eléjük terjesztett javaslatok felett. Lehetséges például, hogy a műszakiak hónapokon keresztül tárgyalnak eladási osztályukkal egy tömlő nélküli gépkocsiabroncs rendszeresítéséről, mielőtt a legfőbb vállalati vezetők kegyeskednek a megbeszéléseket személyes megjelenésükkel megtisztelni.[30] Az ötlet nem az övék, még az elhatározás sem, ellenben övék a döntés, amely legtöbbnyire akörül forog, hogyan költsenek pénzt, hogy még több pénzt keressenek, s mi módon szervezzék meg mások munkáját az ehhez szükséges feladatok megoldására. A nagyvállalat vezetésének rendes képlete: alkalmazni valakit, aki legyárt valamit, amit mégvalaki elad ismét valaki másnak, többért, mint amennyibe került. John L. McCaffrey, az International Harvester vezérigazgatója nemrég a következőképpen nyilatkozott: „... (egy vállalat elnöke) nem sok álmatlan órát tölt el afölött töprengve, mi a helyzet a pénzügyekkel, a perekkel, az eladási, termelési, technikai vagy számviteli kérdésekkel... Ha az ilyen kérdések szőnyegre kerülnek, az elnöknek nem jelent gondot, hogy megoldásukra a vállalat egész szervezetének teljes erejét, tudását és tapasztalatait csatarendbe állítsa." Beszél azután arról, min gondolkodik mégis egy ilyen vállalati elnök éjszakánként: „Az iparral az a legnagyobb baj, hogy túl sok benne az ember."

A középső szinteken ezek az emberek főképpen szakértők. „Mi egész nap az íróasztalunknál ülünk — folytatja ugyanaz a vezérigazgató —, és közben a legkülönfélébb szakértelmet igénylő ügyek zsongnak-kavarognak körülöttünk, amiket legfeljebb halványan ha értünk. És minden ilyen ügynek megvan a maga szakembere... Kétségtelenül jó, hogy vannak. Nyilván mindre szükség van. Igen gyakran jó hasznukat is vesszük. De a dolog már odaáig jutott, hogy egy elnök legnehezebb feladata — ha ilyen probléma kerül eléje — valamely munka elvégzésére a megfelelő szakember kijelölése. Hogyan lehetne a szakemberek érdekeit is szem előtt tartani és tudásukat megfelelően kihasználni, ha szakértelmük annyira specializálódott, hogy képtelenség magasabb pozícióra emelni őket? Igaz, egyfelől a társaságnak feltétlenül szükségük van szakértelmükre, ha bonyolult munkafolyamatait eredményesen akarja végezni, másrészt viszont valahonnan gondoskodni kellene a jövő vállalatvezetőiről is. S ez a valahonnan a vállalaton belül kell hogy legyen, ha a vezetésben a minimális »vállalati szellemet« fenn akarjuk tartani... Bonyolult világban élünk, ahol a szellemi és morális kérdések még súlyosabbak, mint a gazdasági és műszaki problémák. Ha a jelenlegi gazdasági rend fenn akar maradni, olyan gárdára van szüksége, amely mindkét fajta kérdéssel meg tud birkózni."[31]

A legfelsőbb alatti szinten, ezen a széles síkon, ahol a vállalati hierarchiák specializálódnak, műszaki és adminisztratív munkakörök szerint megoszlanak, találhatók a maguk vállalati életét élő „bürokrata" típusú tisztviselők és műszaki emberek. És a legfelsőbb alatti szinten, a 2. számú vezetők soraiban lakozik a felelősség. Az 1. számú réteg rendszerint túlságosan magasan fekszik ahhoz, hogy tagjait számadásra lehessen kényszeríteni, alattuk viszont bőven akadnak olyanok, akik nagyon is alkalmasak a felelősség viselésére. Egyébként is, ha valaki egyszer a legmagasabbra emelkedett: ki lenne az, aki ráháríthatná bármiért is a felelősséget? Igen hasonlít ez a katonák találmányára: a csapattiszt és a vezérkari tiszt intézményére. A vállalat legfelsőbb szintje a vezérkar, a 2. számú szint a csapattisztek — ez utóbbi tehát az operációs réteg. Minden értelmes katonatiszt tudja, ha a felelősség veszélye nélkül akar parancsolni, a vezérkarhoz kell mennie.[32]

A középső szinteken dolgozóknál szükség van a szakértelemre. Viszont ha ténylegesen szakemberként működik valaki, nem juthat előre: az előlépés kizárólag a „szélesebb perspektívájú" egyének

osztályrésze. Mit jelent ez? Mindenekelőtt azt, hogy a szakember nem érte el azt a nívót, ahol az emberek teljes jelentőségére ébrednek a profitszerzés fontosságának. Azt tekintik „széles perspektívájú" embernek, aki — függetlenül attól, mit csinál — tisztán meglátja a módját, hogyan lehetne a vállalat mint egész szempontjából a maximumra fokozni a profitot mind hosszabb, mind rövidebb távlatban. Ezek a „széles perspektívájú" emberek kerülnek az élre; ezeknek a „specialitása" pontosan megegyezik a vállalat céljával: minél több profitra szert tenni. Abban a pillanatban, mikor világossá válik, hogy valaki ezt a célt magáévá tette, a tőkés társulások világában megnyílt számára a felfelé vezető út. Ebben a világban minden döntés leglényegesebb eleme a pénzügyi eredményesség szempontja, s minél magasabb szinten áll a vállalati vezető, annál nagyobb mértékben szenteli figyelmét a társaság pénzügyi helyzetének.[33]

Emellett, minél közelebb kerül a vezetőember a legfelsőbb szinthez, annál nagyobb szerepet játszanak karrierje szempontjából a vagyonos klikkek és a politikai összeköttetések. Ezt a tényt jól megvilágítja az a levél, amelyet Lammot du Pont írt 1945-ben válaszul egy General Motors vállalati vezetőember javaslatára. Ez a vezérférfiú azt indítványozta, válasszák be George C. Marshall tábornokot az igazgatósági tagok közé. A javaslatra du Pont így válaszolt: „Igazgatósági tagságát a következő okok miatt nem támogatom: elsősorban kora (a tábornok akkor 65 éves volt), másodsorban: nincsenek részvényei, harmadsorban, nincsen gyakorlata ipari-üzleti ügyekben." Alfred P. Sloan, a General Motors elnöke, megfontolván a dolgot, lényegében egyetértett du Pont-nal, de hozzáfűzte: „Úgy gondoltam, Marshall tábornok hasznunkra lehet, ha mostani beosztását követően nyugalomba vonul, feltéve, ha — tekintettel a társaságban és a kormányzat emberei között elfoglalt pozíciójára és összeköttetéseire — továbbra is Washingtonban él. Ha ő megismerkedne a mi gondolkodásmódunkkal, célkitűzéseinkkel, tompíthatná az általános, negatív magatartást a nagytőkével szemben, amelynek mi mintegy szimbólumai s egyben — mint vállalat — jövedelmező képviselői vagyunk. Úgy gondolom, ezt a szempontot meg kellene fontolnunk, s ez esetben az életkor nem lenne túlzottan lényeges."

Más jelöltekkel kapcsolatban Mr. Sloan a következőket írta W. S. Carpenternek, a du Pont és General Motors vállalatok egyik főrészvényesének: „George Whitney (a General Motors igazgatója és a J.P. Morgan & Co cég elnöke) számos ipari vállalat igaz-

gatósági tagja. Sokat forog társaságban, mert New Yorkban lakik, s ott könnyű tartós összeköttetéseket teremteni. Mr. Douglas (Lewis W. Douglas, a GM igazgatósági tagja, a Mutual Life Insurance Company elnöke, volt londoni nagykövet) bizonyos szempontból közéleti személyiségnek tekinthető. Sok idejét tölti másféle dolgokkal. Úgy vélem, az ilyen emberek igazgatóságainkban változatosabb légkört teremtenének, mint a du Pont igazgatók vagy a General Motors igazgatók."[34]

Vagy nézzük meg a nemrég lejátszódott nagyvállalati machinációt, amelyben a tőkés társulások világának legelőkelőbb gazdasági emberei szép számmal vállaltak szerepet. Robert R. Young — a fezőr és spekuláns — nemrég úgy döntött, hogy William White-t, a New York Central Railroad (N.Y.C.) vezérigazgatóját, aki egész vállalati vezető karrierjét a vasútnál élte le, félreállítja, és ő lép a helyébe.* Young győzött, de vajon volt-e ennek jelen-

* Fehér asztal mellett Young White-nek felajánlotta a „vezető üzemigazgató" címet és részvény-opciókat: „lehetőséget N.Y.C. részvények fix áron való vásárlására, minden fizetési kötelezettség nélkül. Fizetési kötelezettség csak árfolyamemelkedés esetében terhelné." White visszautasította az ajánlatot. Kijelentette: ha Young bekerül a vállalathoz, felmondja szerződését, amelynél fogva 65 éves korában való nyugdíjazásáig évi 120 000 dollár fizetés, a következő öt évre évi 75 000 dollár tanácsadási díj, majd évi 40 000 dollár nyugdíj illeti meg.

Nyomban ezután White a Central pénzén évi 50 000 dolláros bér, plusz kiadások fejében megbízást adott egy reklámirodának, a Central 125 milliós hirdetési keretét a várható küzdelemre állította be, és egy hivatásos „proxy solicitort" fogadott fel a Wall Streeten. Young Palm Beachből kezdte meg manővereit gazdag ismerősei és barátai között, akik összeköttetéseik révén a részvény-pakettek egy részét kezükbe tudták kaparintani. Az ő pártjára állt a dúsgazdagok csoportjának három kiemelkedő tagja: Allen P. Kirby, a Woolworth-vagyon ura, és két, egyenként 300 millió dollár értékű pártfogó, az egyik Cling Murchison, akivel Young korábban üzleti összeköttetésben állt, a másik Sid Richardson, akinek „ranch"-án Young mint vendég fordult meg. A dolog úgy alakult, hogy egy 800 000 — egyenként 26 dolláros — részvényt tartalmazó blokkot kerítettek kezükbe (20,8 millió dollár értékben). Persze, a többszörös milliomosoknak nem kellett személyesen előteremteniük a pénzt: kölcsönözték, nagyobbrészt az Allegheny Corporationtól, amelyet Young állítólag sajátjaként kezel, s amelyben 0,7 százalékban tulajdonos. A kölcsönt oly módon bonyolították le, hogy 200 000 részvény értékétől eltekintve minden kockázatot fedeztek. Valamennyien a tervezett igazgatóság tagjai lettek. Young kezébe 800 000 szavazó részvény került.

Ezeket a részvényeket egy Rockefeller-bank, a Chase National kezelte letétben. A bank most eladta őket Murchisonnak és Richardsonnak. A bank elnöke, John J. McCloy találkozót hozott össze egyrészt White,

tősége? A tőkés társulások világában a siker nem az *Executive Suite* című regényben lefektetett sablont követi, amikor egy műszaki érdeklődésű fiatalember kizárólag azzal arat győzelmet, akár William Holden, hogy szívhez szóló szónoklatot tart a tőkések felelősségéről. Young, eltekintve a dúsgazdagok között is vezetőszerepet játszó két barátjának kegyeitől, az elmúlt tizenhét év alatt — nagyrészt tőkenyereségből — jelentős jövedelmekre tett szert, és vagyona jóval felette van a 10 millió dollárnak. Évi jövedelme messze meghaladja az egymilliót, feleségéé a félmilliót. Ebből mindig sikerül nekik, adózás után is, mintegy 75 százalékot tisztán megtartani.[37] Nem tudunk olyan regényről, amely csak sejtetni is tudná a tőkés egyesülések mai világának valóságait.

⑤

Vállalati vezérférfiak sikeres karrierjükre visszatekintve gyakran hangsúlyozzák a „szerencsés momentumok" jelentőségét életükben. Mármost, mik ezek a szerencsés momentumok? George Humphrey állítólag igen fontosnak tartja, hogy munkatársai szerencsés emberek legyenek. „Szerencsés momentum" — ez a szerencse varázsnyelvén nem jelent egyebet, mint a tőkés vállalati sikerek koncentrációját. A siker bizonyítja az ember szerencséjét, s akinek szerencséje van, azt a magasabb posztokon ülők kiszemelik céljaikra, így a szerencsés ember lehetőséget nyer újabb sikerek halmozására. Ahogy a vállalati vezéremberek karrierje a reflektorok fényébe kerül, mindegyre szembetűnik, mennyire támogatják egymást az ugyanazon körön belül élő emberek. Egy példa: Mr. Humphrey, a Kereskedelmi Minisztérium tanácsadó

másrészt Richardson és Murchison között. A két texasi — aki most már 12½ százalékban tulajdonosa voltak a New York Centralnak — nyomban New York Citybe repült, és valami kompromisszumot próbált létrehozni, de hiába. Ezután indult meg a harc az egyes részvényesekért.[35]

Young pártja a küzdelemre 305 000 dollárt költött. (A N.Y.C. ezt később visszatérítette, és viselte mind a nyertesek, mind a vesztesek költségeit.) Száz „solicitor" és több száz vasutas önkéntes harcolt White érdekében az egyes részvényesek szavazatainak megszerzéséért. Young is felfogadott egy hivatásos „proxy solicitor" irodát, egyben a Murchison tulajdonában levő Diebold irodabútorgyártó rt. 250 alkalmazottja is Young költségén gyűjtött szavazatokat. Eleve valószínűnek látszott, hogy Young győzelme esetén a Diebold-cég fogja irodabútorral ellátni a N.Y.C.-t.[36]

testületének volt a tagja. Ott találkozott össze Mr. Paul Hoffmannal. Mikor Hoffmann a Gazdasági Együttműködési Tanács elnöke lett, bevonta Humphreyt a tanácsba, és egy Német Ipari Tanácsadó Bizottság vezetését bízta rá. Itt felfigyelt rá Clay tábornok; a tábornok természetesen jól ismeri Eisenhower tábornokot, s így mikor Eisenhower tábornok elnök lett, Clay melegen figyelmébe ajánlotta elnök barátjának Humphreyt.[38]

Van azután még egy, általában a „szerencsével" összefüggésbe hozott tényező, amely szoros kapcsolatban áll a baráti körök intézményével: a nagyvállalatok világának társadalmi élete. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a vállalati vezérek tevékenységük jelentős részét szentelik a „vállalati személyi politikának". Egy vállalati vezér — akárcsak egy politikus — főképpen, ha a hierarchia csúcsán vagy annak közelében él, mindent megtesz új barátok szerzése, baráti szövetségek létrehozása érdekében, és feltehetően ideje jó részét az ellentétes érdekű klikkekkel kapcsolatos találgatásokkal tölti. Hatalmi társasjátékot játszik — ez úgy látszik, lényeges szerepet tölt be az igazgatóságok elitjének karrierjében.

Hogy a vállalat, a saját erőforrásaira támaszkodva örökké fennállhasson, vezetői úgy vélik, nekik vagy a maguk fajtájának — a jövő embereinek, akiket nemcsak kellőképpen bevezettek a vállalati élet mechanikájának titkaiba, de akikkel el is sajátíttatták ennek az életnek a szellemét is — örökké fenn kell maradniuk. Ez bújik meg a mögött a roppant találó megjegyzés mögött, melyet a világ legnagyobb olajtársaságának egyik igen magas tisztséget viselő tagjára tettek nemrégen: „Ez az ember legalább annyira a társaság terméke, mint a kétmillió barrel olaj, amit vállalata naponta kitermel." Ahogy a jövő vállalati vezérei egyre közelednek a legmagasabb szinthez, bizonyos — némi fogalomzavarral „együttesnek" — nevezett klikkek hatósugarába kerülnek. Meg kell tanulniuk figyelni, véleményeket mérlegelni. Vigyázniuk kell, ne ítéljenek meggondolatlanul. Bele kell illeszkedniük az üzleti „együttesbe", a társadalmi klikkbe. Karrierjük vállalati jellegéből következik, hogy előmenetelük a vállalat szolgálatának függvénye, s ez együtt jár azoknak a szolgálatával, akik a vállalatot vezetik, akik maguk döntenek a vállalat érdekei felől.[39]

A vezetői karrier majdnem kizárólagosan a vállalaton belül alakul ki. Az utóbbi három generáció alatt azoknak az aránya, akik a legfelsőbb vezetői pozíciókba kívülről — független szabadfoglalkozású körökből vagy a társasági életen kívüli hierarchiák-

ból — emelkedtek fel, nem éri el a tíz százalékot. Ezen túlmenően azonban, ezek a vezetőemberek egyre inkább egyetlen vállalaton belül csinálják meg karrierjüket. 1870-ben tíz vezetőember közül több mint hat a társaságon kívülről lépett a vállalati hierarchia legfelsőbb lépcsőfokára, míg 1950-ben tízből körülbelül hét egyetlen vállalaton belül kezdte és végezte karrierjét.[40] Előbb az ember alelnök lesz, aztán elnök. Meg kell, hogy ismerjék, közkedveltté kell tennie magát, bennfentesnek kell lennie.

A tőkés társulások világában a sikert az határozza meg, milyen kívánalmak merülnek fel egyes vezetők kiszemelésénél, s hogy ezeket a kívánalmakat a már vezető pozíciókban levők egyes esetekben, személy szerint hogyan érvényesítik. Ebben a világban az embereket feletteseinek értékelése emeli a magasba. A legtöbb vállalati vezér büszkén hirdeti, milyen kiváló „emberismerő". De mik azok a mértékek, amelyeket emberismeretük gyakorlásában alkalmaznak? Ezek a mértékek semmi esetre sem objektívek, és semmi esetre sincsenek világosan meghatározva. Az alacsonyabb szinten állók szemében pedig igen sokszor nagyon is bizonytalannak tűnnek. Az „üzleti pszichológia" professzorai nagy buzgósággal igyekeznek valami kézzelfogható meghatározást találni, és kutatják a „vállalati vezetők alapvető jellemvonásait". De „kutatásuk" nagyrészt lényegtelen ostobaság, amint az nyilván kitűnik, ha alaposabban megvizsgáljuk az e téren általában fennálló kritériumokat, a sikeresen „befutottak" személyes és társadalmi jellemzőit és életstílusukat.

A vezetés középső és alacsonyabb szintjein gyakran okbjektív kritérium a beosztásnak megfelelő szakmai tudás. Ilyen körülmények között még az is lehetséges, hogy az előmenetelt határozottan körülvonalazott szabályokhoz kössék, s ezeket a szabályokat annak rendje és módja szerint, bürokratikus úton nyilvánosságra hozzák. Így a szakértelem és ambíció gyakran anélkül váltódik aprópénzre, hogy mellette kialakulna a „vállalati" karakter. Mihelyt azonban valakit az alacsonyabb pozíciókból vezetőnek kiszemelnek, felmerül a józan ítélőképesség, a széles perspektíva és egyéb, kevésbé tapintható jellemvonások szükségessége. A *Fortune* című folyóirat megfigyelői szerint a „karakter" — még olyan értelemben is, hogyan fest valaki külsőleg, mint vezető — sokkal lényegesebb követelmény, mint a technikai felkészültség.[41]

Sokszor halljuk, hogy a gyakorlati tapasztalatok számítanak, ez azonban igen rövidlátó szemlélet. Ugyanis a józan ítélőképesség, az óvatos pénzügyi lavírozások szempontjából számításba jövő ta-

pasztalatok megszerzésének lehetőségeit azok irányítják, akik a legfelsőbb pozíciókban ülnek. Ezt a tényt gyakran elködösítik valamiféle elvont, homályos „vezetői tehetségre" való hivatkozással, viszont sok olyan ember, aki igen közel állt a legfelsőbb szintekhez — de nem volt azoknak tagja — azt állítja, hogy ilyesmi alighanem egyáltalán nem létezik. Azonban még ha léteznék is ilyen általános jellegű képesség, csak a tájékozatlanok szemében lehetne ez a legmagasabb pozíciók betöltésének feltétele, és elképzelhetetlen olyan vállalat, amelyik ilyen feltételhez kötött munkakör betöltéséért 200 000 dollárt áldozna évente egy emberre: évi 20 000 dolláros munkaerőt alkalmaz, vagy, ami még jobb, megfizet egy vállalati-tanácsadó irodát — hiszen ezt teszik a 200 000 dolláros vezérférfiak is. „Vezetői tehetségük" pontosan ebben áll: tisztában vannak saját tehetségük korlátozott voltával, s azzal, hogy találhatnak valakit, aki rendelkezik a szükséges tehetséggel, valamint megtalálják azt a személyt, aki az egész dolgot pénzeli. A meglehetősen sokféleképpen értelmezhető „tehetség" szónak egyébként e vonatkozásban legtalálóbb meghatározása: tehetséges az, aki megfelelően sok hasznot hajt azoknak, akik fenn ülnek, s akik az illető előrejutásának kulcsát kezükben tartják.

Ha a vállalatok vezetőembereinek beszédeit és jelentéseit olvassuk azzal kapcsolatban, milyen emberekre van szükség odafönt, elkerülhetetlenül arra a konklúzióra jutunk, hogy a fő kívánalom: bele kell „passzolnia" az élen állók közé. Azaz, az illető feleljen meg felettesei és partnerei várakozásának; személyes fellépésében, politikai nézeteiben társadalmi adottságaiban és üzleti stílusában legyen olyan, mint azok, akik már „befutottak", s akiknek véleményétől tulajdon sikere függ. Ha a tehetség — akárhogyan is definiáljuk — egyáltalán számít valamit a vállalati karrier szempontjából, azt a tehetséges fellebbvalóknak kell felfedezniük. A tőkés vállalati világ természetrajzából logikusan következik, hogy a legfelsőbb vezetők nem csodálnak és nem is képesek csodálni semmit, amihez nem értenek, vagy amit képtelenek felfogni.

Ha egy vállalati vezérembert megkérdeznek: „de hát nem kellett neki semmi ahhoz, hogy felkerüljön?" — a válasz: „dehogynem". Ez azt jelenti: „megvolt neki az, ami kellett". Ennek megfelelően tehát helyesen így kell a kérdést feltenni: hát mi kellett neki hozzá? Erre azután az egyetlen lehetséges válasz: józan ítélőképesség azoknak a szemüvegén keresztül nézve, akik a saját józan ítélőképességük alapján maguk közé emelték. Aki alkalmas

rá, megél, s az alkalmasság nem formális képességet jelent — ilyesmi valószínűleg ismeretlen a vállalatok vezérei között — hanem azt, hogy valaki megfelel a már feljutottak által felállított követelményeknek. Aki alkalmazkodni akar a vezetőemberekhez, annak viselkedését, gondolkodásmódját hozzájuk kell alakítania, át kell formálódnia közülük — és értük — valóvá, vagy legalábbis viselkedésével ezt a látszatot kell keltenie. Ez az, amit — igen találóan — „megfelelő benyomás keltésének" neveznek. Ez az, semmi más, ami a „megbízható" embert jellemzi, aki „megbízható, mint a dollár".

Minthogy a siker egy személyen vagy egy klikk választásán múlik, kritériumai meglehetősen bizonytalanok. Így tehát a legfelsőbb réteg legalsó határán mozgóknak bőségesen van okuk és alkalmuk mintaképeiknek, a legfelsőbb vezetőknek tanulmányozására, s arra, hogy kritikával és jelentős aggályokkal szemléljék azokat, akikkel még egyelőre egy szinten állnak. Most már felülemelkedtek a technikai képzettség, a formális alkalmasság, az üzleti gyakorlatszerzés és a hétköznapi, középosztálybeli értelemben vett tisztesség követelményein. Ezt eleve fel kell tételeznünk. Már a magasabb és zártabb körök sérthetetlen, bizonytalan világának lakói, s ezen körök tagjaival szoros kapcsolatot és kölcsönös bizalmat kell kiépíteniük. A közéjük való soroltatás nincsen rangsor betartásához vagy objektív képesítéshez kötve; a feltétel kizárólag a legfelsőbb vezetőknek az a bizalma, hogy az illető személy közülük és értük való.[42]

Azok közül, akik a vállalatok vezetőségébe elhivatást éreznek, csak kevés a választott. Ezek nem annyira kiváló személyi tulajdoságaik alapján választódnak ki — legtöbbjük egyáltalán nem rendelkezik ilyesmivel —, mint inkább aszerint, mennyire bizonyulnak kézzelfoghatóan hasznosnak az „együttes" szempontjából. Ezekben az együttesekben az egyéniség büszke méltóságáért nem nagyon adnak prémiumot.

Azokat, akik már eleve magasról indultak el karrierjük útján, kezdettől fogva megbízható emberek nevelték megbízhatóságra. Nem kell fejüket törniük, hogyan keltsenek megbízható benyomást. Ők *a* megbízhatók, ők testesítik meg a megbízhatóság minden követelményét. Annál több gondot ad az alulról indulóknak, hogy kellően megbízható színben tűnjenek fel. S ahogy rájuk mosolyog a siker, tovább kell edzeniük magukat az újabb sikerekhez, aztán, ha már a sikerek kellőképpen átformálták őket, talán még ékesszólóbb megtestesítői lesznek a megbízhatóságnak, mint azok, akik

mindig a karrier magaslatain éltek. Végül aztán, akár alulról, akár fentről indultak el, mindegyik a maga módján gondos körültekintéssel működik a megbízható emberek kiválasztásán és kialakításán.

A gazdasági vezéremberek megértéséhez tehát nemcsak származásuk ismerete fontos, hanem tudnunk kell, mik a feltételei, hogy valakit vezető pozícióra kiszemeljenek, mire van szüksége annak, aki e feltételeknek meg akar felelni. A legfelsőbb szint embereinek kialakításában nemcsak a vállalati karrier külső velejárói, hanem belső szerkezete és belső pszichológiai követelményei is nagy szerepet játszanak.

Beszélj tehát kellemes, zengő, telt hangon, és ne zavard feletteseidet a részletekkel. Tudd, hol kell megvonni a határt. Tartsd be az állásfoglalás szertartásainak szabályait. Ne áruld el, ha már döntöttél, így minden közhelyed hadd lássék alaposan megfontolt elgondolásnak. Beszéded legyen az elfoglalt, megfontolt, kiegyensúlyozott ember beszéde. Személy szerint te sohase mondj „nemet". Fizess meg valakit, aki a „nemet" és valakit, aki az „igent" mondja helyetted. Te légy a türelmes „talán"-ember, és mindenki körülötted fog nyüzsögni, tele várakozással és reménységgel. Gyakorold, hogyan kell felhígítani minden tényt valami optimista, praktikus, örömteli, szívélyes, friss keverékké. Mindig kerüld a dolgok lényegét, tompítsd le gondosan a dolgok élét. Légy súlyos: karikírozd magad, a szerepedet, de sohasem úgy, hogy a szándékot észrevegyék rajtad, és vigyázz: te magad semmi esetre se mulass rajta. És sohase áruld el, hogy van eszed.

⑥

A vállalati hierarchia élére való emelkedést megszabó kritériumok világosan tükröződnek a nagyvállalatok utánpótlási és nevelési programjában, ez viszont nyíltan feltárja, milyen előfeltételek alapján lettek a mai vezetők vezetővé. A ma vállalati vezéreinek sok gondot okoz a holnapi vezető elit sorsa, és számos kísérletet tesznek annak felmérésére, kik azok a vállalatuknál dolgozó fiatalok, akik az elkövetkező tíz éven belül vezetővé érlelhetők. Pszichológusokat fogadnak fel a tehetségek és rejtett tehetségek felkutatására, vállalatok közösen iskolákat szerveznek fiatal vezető-jelöltjeik részére, sőt híresebb egyetemekkel megállapodást kötnek, s

azok külön tanfolyamokat szerveznek, külön tantervvel a holnap vállalati vezéremberei számára. Egyszóval, az igazgatói elit szelektálását a nagyvállalat hivatali feladatának tekintik.

A nagyobb vállalatoknak mintegy fele dolgozott ki ilyen programot.[43] Válogatott fiatalembereket küldenek válogatott egyetemekre és főiskolákra, speciális tanfolyamokra: a Harvard egyetem Gazdasági Iskolája az egyik legközkedveltebb ezek közül. Saját maguk rendeznek be maguknak iskolát, és sokszor saját vezetőembereik szerepelnek előadóként. Végigkutatják a vezető egyetemeket reményekre jogosító diákok után, s azokat, akiket esetleges jelöltként kiszemelnek, váltakozva időszakos munkába állítják. Előfordul, hogy egy nagyvállalat néha inkább látszik a jövő vezetőréteg egyetlen hatalmas iskolájának, mint üzleti vállalkozásnak.

A kiválasztottak szövetsége ilyen eszközök segítségével igyekszik betölteni azt az űrt, amely a vezetőrétegben a negyvenes és ötvenes években a társas-tőkés vállalkozások nagy térhódítása folytán bekövetkezett. Ez a térhódítás a harmincas évek után kezdődött, amikor a munkaalkalom hiánya során beállt helyzetben a vállalatok bőven válogathattak szakemberekben. A háború alatt ilyen program végrehajtására nem volt idő, s ehhez járult még a pangási időszak is; így másfél évtizedes kiesés keletkezett a vállalati vezetőember-ellátásban. Az utánpótlási és nevelési program mögött egyébként megbúvik a legfelsőbb klikkek azon aggodalma is, hogy a második szint vezetőemberei nem olyan széles látókörűek, mint ők maguk; programjuk célja, hogy a vállalati hierarchia konzerválása iránti igényüket kielégítsék.

A nagyvállalatok úgy portyázzák be az egyetemek végző hallgatóinak táborát, ahogyan az egyetemi diákszövetségek teszik a „gólyákkal". Az egyetemek maguk pedig egyre több olyan tanfolyamot állítanak be, amikről úgy gondolják, hasznosak lehetnek a hallgatók nagyvállalati karrierje szempontjából. Megbízható források szerint az egyetemi ifjak „készségesen vállalják, hogy megteszik mindazt, amit a nagyvállalatok megkívánnak tőlük... Ambíciózusan kutatnak alkalmas irányítás után."[44] Ez a „készség és gyors alkalmazkodás valószínűleg sokkal nagyobb szerepet játszik a modern vállalati vezetőemberek egyénisége szempontjából, mint az, hogy miféle tanulmányokat végeztek. Az kétségtelen, hogy a szerencsének nagy része van mindegyik vezető vállalati ember élrejutásában, s ezek az ifjak minden igyekezetükkel megpróbálják elősegíteni szerencséjüket."[45]

Az irányítás bőségesen áll rendelkezésükre: mint a vállalat gyakornokait, a jövő vállalati vezérembereit csak azután szemelik ki bizonyos állandó beosztásra és emelik ki egy központi gyűjtő csoportból, miután „ alapos bevezetést nyertek mindabba, amit »vállalati szempontnak« szoktak nevezni. Ez a bevezetés két — esetleg hét — évig is eltarthat." Így például a General Electric minden évben ezer frissen végzett egyetemistát állít munkába minimum 45 hónapra, de gyakran még sokkal hosszabb időtartamra, és 250 régi dolgozójának felügyelete alá helyezi őket, akiknek teljes munkaidejét a velük való foglalkozás tölti be. Sokan figyelik őket, még egyenrangú társaik is hozzájárulnak minősítésük kialakításához, s azt mondják, a gyakornokok ezért általában igen hálásak, mert így nem történhetik meg, hogy szem elől tévesztik őket. A széles perspektíva kialakítását célzó programot áthatja az „embertársaikhoz való megfelelő viszony" beidegzése. „Soha ne szállj vitába"; „Mindig rá tudsz venni mindenkit, hogy azt tegye, amit akarsz" stb. — ilyen témákat dolgoznak fel egy ismert vállalat „Eladási Gyakorlat" osztályán.

Ez az oktatás — mint mondottuk — az emberekhez való viszonyt tekinti a legfőbb tantárgynak. Célja, hogy „hallgatóit" megtanítsa, miként gondolkozzanak és érezzenek az emberi problémákkal kapcsolatban különlegesen, másképpen, mint a többi ember. A jelöltnek nemcsak a szakképzettségét, de felfogását, kapcsolatait, egész jellemét olyan irányban kell fejlesztenie, hogy egyszerű amerikai fiatalember helyett a végén ízig-vérig amerikai vezető férfiú álljon előttünk. Sikere szükségképpen együtt jár a nem-vállalati emberek hétköznapi problémáitól, értékeitől való szellemi elszigetelődéssel. Mint minden jól rendezett átképző tanfolyamon, a jelölt társadalmi élete itt is szerves részét képezi a tantervnek: aki előre akar jutni, annak jól meg kell férnie társaival és feletteseivel egyaránt. Valamennyien egyetlen nagy közösség tagjai, s az ember minden „társadalmi igényét kielégítheti a vállalat világának keretein belül". A jelöltnek, hogy megtalálja azt a horgonyt, amelybe fogaskereke fogát beleakaszthatja, „ki kell használnia azt a számos kapcsolatot, amit állandó helyváltoztatása folytán a vállalaton belül kiépíthet". Ez is hozzátartozik a vállalat belső politikájához. Amint egy nagy reményekre jogosító jelölt mondotta: „Ha ügyes vagy, mihelyt egy kicsit tájékozódtál, máris nekifogsz telefonálni."[46]

Sok szó hangzik el pro és kontra a vállalati vezetők oktatási programjával kapcsolatban, de a vita középpontjában a nagyválla-

latok vezérei között az ún. „trónörökös" jellegű tantervek állanak. A fiatalembereknek még ma is csak mintegy tíz százaléka végzett egyetemet, s így kilencven százalékuk nem alkalmas az ilyen típusú vállalatvezetői tanfolyamokon való részvételre, bár legtöbbjük szívesen vállalkozna arra, hogy nagyvállalatoknak dolgozzon. Milyen hatással van ez a tanterv azokra, akik hivatottak ugyan a vállalati vezérségre, de nincsenek a kiválasztott „trónörökösök" között? Valami módon ezek számára is biztosítani kell, hogy önérzetük ne törjön le, hogy a vezetés gyeplőjét az előírásos szellemben, megfelelő magatartással és a szükséges józan ítélőképességgel vehessék kezükbe.

A vállalati vezérek egy kicsiny, de reprezentatív csoportjának többsége szerint az a jövő vállalati vezérembere, aki ismeri „a vezetés technikáját és nem törődik a részletekkel", aki „tudja, hogyan tegye eredményessé tanácskozásait... hogyan vezessen le egy fontos kérdések felett dönteni hivatott megbeszélést..."* Csapatjátékos lesz, forradalmi ötletek nélkül, inkább irányít, mint vezet. Vagy a *Fortune* magazin összefoglalásában: „Elképzelésük valahogy így fest: kétségtelenül szükségünk van új ötletekre, bevett módszerek feletti problémázásra. A vezetőember azonban erre a célra fizetett tisztviselőket alkalmaz. Éppen ezért, ha részletkérdésekkel kapcsolatos ötlet merül fel, azt legokosabb a tisztviselői szintre terelni. A legfelsőbb vezető feladata tehát nem az, hogy előre nézzen, hanem, hogy kézben tudja tartani a túlságosan messzire tekintők túlzásait. Nem része a termelő gépezetnek. Ő csak kormányozza a gépet." Egy másik vezetőember így fejezte ki a dolgot: Valaha mindenekelőtt a kiválóságot kerestük... Manapság azonban a sokszor lejáratott »karakter« szó vált a legfontosabbá. Nem bánjuk, akár a Phi Beta Kappa, akár a Tau Beta Phi soraiból került is ki valaki. Kellemes emberekre van szükségünk, akik kellemes emberekkel bánni tudnak."[48] Az ilyen ember fejében sohasem fordulnak meg új ötletek: ő az ügynöke az új ötleteknek. A döntések részletes kidolgozását már ügyes, fizetett alkalmazottakra bízza.

Nehogy mindez csak afféle szellemeskedő szóbeszédnek tűnjön,

* 98 vállalati vezetőember és személyzeti főnök közül, akiket megkérdeztek, kit tartanak jó vezetőnek, azt-e, „akit elsősorban az emberekhez való kapcsolata érdekel", vagy aki „határozott egyéni meggyőződésekkel bíró ember... aki nem fél a liberális szellemű elhatározásoktól", hatvanhárman válaszoltak; negyven az első csoportra, huszonhárom az utóbbi típusra szavazott.[47]

amely nem tükrözi híven a nagyvállalati vezetők világának eszmei pusztaságát és aggodalmait, vizsgáljuk meg a hallottakkal összhangban Owen D. Young — a General Electric volt elnökének — magatartását és eszmevilágát; ő az, aki méltán szolgálhat a modern vállalati vezér amerikai prototípusaként. Miss Ida Tarbell szerint a huszadik század elején az ipari vezérek típusa a zsarnok volt, aki gőgösen hitt minden üzlet alapvetően magántulajdoni jellegében. Owen D. Young más. Az első világháború alatt, majd a húszas évek folyamán szembeszállt ezzel a felfogással. Szemében a vállalat közintézmény, s vezetői, ha nem is a köz választotta őket, felelős letéteményesei a köznek. „Owen D. Young szemlélete szerint a nagyvállalat... nem személyes üzlet... hanem intézmény."

Így együttműködésre lépett a saját vállalatán kívül üzleti személyiségekkel, tevékenységi körét kiterjesztette az egész iparra, és nevetett azokon, akik attól féltek, hogy „bármiféle együttműködés ellenséges szövetkezésnek tűnhet". Sőt, végül is, annak az érzésének adott kifejezést, hogy a szakszervezetek a tőkés társulások világában olyanszerű feladatot töltenek be, mint egykor a kisüzletek világában, kis földrajzi egységeken „az egyház": ők az erkölcsi fék, a „tisztességes üzleti elvek" őrzői. A háború alatt „a társaság és a különböző kormánybizottságok közötti összekötő" szerepét töltötte be, valamiféle egyetemes tanácsadóét, s prototípusává vált azoknak a vállalati vezéreknek, akiknek a háború alatti együttműködése kialakította a békebeli együttműködés formáit.

A vezetése alatt álló intézményekkel nem foglalkozhatott volna nagyobb gonddal akkor sem, ha sajátjai lettek volna. Egy vállalattal kapcsolatban, amelynek kiépítésében közreműködött, ezt írta egyik barátjának: „Mindketten annyit dolgoztunk, annyit játszottunk vele, hogy azt hiszem, nem dicskvés azt mondanom: senki sem ismeri ennek a vállalatnak erősségét, gyengeségeit, jó és rossz oldalait jobban, mint te meg én. Alig hiszem, hogy valaha volt nagyvállalat, amit bárki is úgy ismert volna, mint mi ezt..."

Arckifejezése mindig „barátságos volt és közvetlen", és mosolya — egyik munkatársa szerint a „mosolya egymagában megért egy millió dollárt". Elhatározásai — úgy mondták — „nem voltak logikusak... Munkatársai véleménye szerint mindig több volt bennük az intuíció, mint az alapos átgondoltság, mérlegelés. Papírforma szerint, számokkal bebizonyíthattad ugyan tévedését, mégis tudtad, hogy igaza van!"[49]

VII.

A részvénymágnások

Az amerikai gazdasági élet vezetése nem hatvan csillogó, törzsi összetartással átitatott család privilégiuma, ugyanakkor azonban nem tudunk semmiféle csendes forradalomról sem, amely a nagyvállalatok igazgatóságaiban zajlott le, s amely után ezek a vállalati igazgatók vették volna át e családok hatalmát és kiváltságait. Ezek a feltevések általában ilyen címszók alatt ismertek: „Amerika hatvan gazdag családja", vagy; „Az igazgatóságok forradalma." Ám sokkal hívebben vázoljuk a valóságot, ha arról beszélünk, hogyan szerveződtek át a dúsgazdag családok, nagyvállalati alapon, a részvénymágnások többé-kevésbé egységes rétegévé.[1]

A dúsgazdagok — akár egyénileg, akár mint családokat tekintjük őket — ma is, nagyon is jelentős mértékben, részét képezik Amerika magasabb szintű gazdasági életének. De ugyanígy részei ennek a gazdasági életnek a vezető nagyvállalatok vállalati vezéregyéniségei is. Véleményem szerint az történt, hogy a vagyonos osztály és a nagyfizetésű vállalati vezéremberek csoportja átalakult egy új, kivételezett, előjogokkal dúsan megrakott réteggé — a tőkés társulások világává. Ebben az átalakulásban az a leglényegesebb vonás, hogy a vagyonos osztály szűkre szabott, egy-egy vállalatra korlátozott ipari és profitérdekeltségét sokkal nyíltabban osztályjellegű, szélesebb gazdasági és politikai térre terjesztette ki. Ma a dúsgazdagok vállalati székhelyein koncentrálódik a magántulajdon intézményéhez fűződő minden hatalom és kiváltság.

Az amerikai kapitalizmus újabbkori történetében nem mutatkozik érezhető törés a vezető tőkés osztályok folytatólagossága terén. Persze állandóan, minden generációban emelkednek fel közéjük új tagok, és van némi hullámzás: bizonyos típusú emberek száma

egyik korszakról a másikra váltakozik. Az elmúlt fél évszázad alatt azonban az érdekek mind a gazdasági, mind a politikai téren feltűnő módon azonosak maradtak, s ezeknek az érdekeknek letéteményesei, őrzői és előmozdítói a magasabb szintű gazdasági vezetők. A felsőbb társadalmi osztályokban uralkodó több, de egymással lényegében megegyező irányzatra oszló törekvés minden kétséget kizáróan annak a világnak változatlan fenntartására irányul, amelyben a részvény-mágnások akadálytalanul fenntarthatják egzisztenciájukat. Mert ez a világ a nagy vagyonok hatalmának legfontosabb bázisa — akár a vagyonok tényleges, jogi értelem ben vett tulajdonáról van szó, akár a nagyvállalatok legfelsőbb vezetésében rejlő hatalomról.

A régimódi gazdagok egyszerűen a családi alapokon nyugvó és egy bizonyos helységhez — rendszerint nagyobb városhoz — kötött vagyonos osztály tagjai voltak. A részvény-mágnások köre azonban rajtuk kívül felöleli a „mammutfizetésűeket", a különféle kiváltságokkal és előjogokkal felruházott vállalati vezérembereket. A részvény-mágnások csoportja tehát a nagyvárosi Négyszázak dúsgazdagjaiból, az egész országban fellelhető, de a Négyszázak közé nem tartozó nagy vagyonok uraiból és a vezető nagyvállalatok vezérembereiből áll. A tőkés egyesülések korának gazdagjai részvény-mágnások lettek: tőkéjük részvényesítésével szilárdították meg hatalmukat, és ennek a hatalomnak a védelmére befogadtak köreikbe a vállalati szervezésben és a politikai életben jártasabb új elemeket. Öntudatuk is átalakult vállalati, részvénytársasági öntudattá. Társadalmi pozíciójukat, kiváltságaikat és előjogaikat az amerikai társadalom legszilárdabb alapokon nyugvó, az államtól független intézményeinek keretei között biztosították. Részvény-mágnások, mert egész létük vagyon, kiváltságok, biztonság, pozíció és hatalom tekintetében közvetlenül és közvetve is a nagy tőkés-egyesülések világában gyökeredzik. A régi típusú gazdagok is többé-kevésbé ebbe a csoportba tartoznak ma már, s egy réteget alkotnak az újabb típusú kiváltságosokkal. Kétségtelen, hogy ma Amerikában nincsen más módja a meggazdagodásnak és a vagyon megtartásának, csak ha valaki valamiféle módon belekapcsolódik a részvény-mágnások világába.

①

A negyvenes és ötvenes években a jövedelmek országos alakulását széles alapokon nyugvó, csúcsos piramis helyett inkább ábrázolhatnánk kövér, derekán kidagadó, csiszolt gyémánttal. Az árak változását és az adók növekedését tekintetbe véve, az évi 3000 dollárnál kisebb jövedelmű családok száma 1929-től (65 százalék) 1951-ig csökkent (46 százalékra), ugyanakkor a 3000—7500 dollár közötti jövedelemmel rendelkező családok aránya 29-ről 47 százalékra emelkedett. A 7500 dollárnál többet kereső családok aránya a két időpontban nagyjából azonos volt (6 illetve 7 százalék).*[2]

A háború alatt és utána, az újabb háborús készülődés előidézte fellendülés folytán a jövedelmi grafikon legalsó szintjéről igen sokan emelkedtek a magasabb, középső szintre, e szinten belül pedig sokan emelkedtek magasabbra, vagy léptek a következő, felsőbb jövedelmi kategóriába. A tényleges jövedelmek ilyen alakulása tehát a lakosság alsóbb és középső rétegeit érintette, mi azonban most közvetlenül ezzel nem foglalkozunk. A legfelsőbb szintek azok, amelyek bennünket érdekelnek. A jövedelemeloszlás grafikonján végbement változások, vagy az ezeket előidéző erők a nagytőkével kapcsolatos alapvető tényeken mit sem változtattak.

A századközépi amerikai gazdasági élet csúcsán mintegy 120 ember áll, egy millió dollárt meghaladó évi jövedelemmel. Közvetlenül e réteg alatt 379 ember évi jövedelme a félmillió és egymillió dollár között mozog. További mintegy 1380 ember évi jövedelme

* Ez az eltolódás, amely természetesen még nagyobb, mintha az 1951-es adatokat az 1936-os adatokkal állítanánk szembe, több gazdasági tényező következménye:[3] 1) A háború alatt s közvetlenül az után meglehetősen nagy volt a teljes foglalkoztatottság mértéke, aminek folytán bárki, aki dolgozni akart, bekerülhetett a keresők kategóriájába. 2) Családokon belül megnőtt a kettős keresetek száma. 1951-ben a két szélső érték között — évi 2000 dollártól évi 15 000 dollárig — kereső családok nem egészen 16 százalékában a feleség is dolgozott; a 3000—9999 dolláros kategóriában azonban a dolgozó asszonyok aránya-száma 16-ról 38 százalékra ugrik.[4] 3) A húszas és harmincas években a legszegényebb rétegnek igen nagy hányada farmer volt; ma a farmerek száma csökkent, s akik a farmon maradtak, azoknak jövedelmét az állam a legkülönbözőbb eszközökkel támogatta. 4) A szakszervezetek nyomása következtében a harmincas évek vége óta a bérek állandóan emelkednek. 5) A kormány jóléti programjai a bérminimum megállapításával, öregkori biztosítással, munkanélküli és munkaképtelen veteránok nyugdíjával szilárd bérszintet teremtettek. 6) Természetesen a negyvenes és ötvenes évek gazdasági fellendülése mögött nem tévesztheti szem elől a háborús gazdálkodás alapvető tényeit sem.

250 000—499 999 ezer dollár között ingadozik, s ezen rétegek alatt 11 490 ember alkot újabb, szélesebb réteget, akiknek évi jövedelme 100 000—249 999 ezer dollár között van.

Mindezt egybevetve tehát 1949-ben Amerikában 13 822 személy vallott be 100 000 dolláros vagy annál magasabb adóköteles jövedelmet.[5] Legyen tehát a részvénymágnások birodalmának határa ezen a ponton 100 000 dolláros vagy annál magasabb évi jövedelem. Ez a százezer dolláros alsó határ nem is egészen önkényes. Van ugyanis egy kétségtelen tény a kövér gyémánttal kapcsolatban — függetlenül attól, hányan szerepelnek egy-egy jövedelmi szinten. A középső, de főképpen a felsőbb szinteken, minél nagyobb az évi jövedelem, annál nagyobb hányada származik annak a tőkejövedelméből, s annál kisebb százalékban szerepel benne fizetés, vállalkozói tőkeelvonás, munkabér. Egyszóval, a magasabb jövedelmű gazdagok ma is a vagyonos osztályból kerülnek ki. A munkabér csak kisebb jövedelmek alapja lehet.*

Évi százezer dollár az a szint, ahol a vagyonból származó jövedelem már nagyobb szerepet kezd játszani: a 100 000-től 999 999 dollárig terjedő — bevallott — jövedelmi szinten álló 13 702 személy évi jövedelmének kétharmada (67 százalék) vagyonból ered: osztalék, tőkenyereség, ingatlan-jövedelem, letét. A fennmaradó egyharmad (33 százalék) a vállalati vezéremberek és nagyvállalkozók között oszlik meg.

Minél magasabbra hágunk ezekben a régiókban, annál nagyobb súllyal esik latba a vagyon, s annál kevésbé játszik szerepet az elvégzett munkáért fizetett ellenszolgáltatás. Így az 1949-ben egy millió dolláros vagy annál magasabb jövedelmű 120 személy jövedelmének 94 százaléka származott tőkéből, 5 százaléka vállalkozói nyereségből, s mindössze 1 százalék fizetésből. Ezen 120 személy között a vagyonnak legkülönfélébb fajait találjuk, amelyből jövedelmüket húzzák.[6] Mindazonáltal, függetlenül az egyes vagyonok jogi minősítésétől, azok, akik mammutjövedelemmel rendelkeznek,

* 1949-ben a 10 000 dollárnál kisebb jövedelem után adózók jövedelmének 86 százaléka származott fizetésből és bérből, 9 százaléka üzleti vagy üzlettársi haszonból, és csak 5 százaléka volt tőkejövedelem.

A jövedelem forrása szerint a *vállalkozói tőkeelvonások* aránya a 10 000—99 999 dollár közötti jövedelemmel rendelkezők között a legnagyobb. Ezen a szinten a jövedelem 34 százaléka üzleti profit, 41 százaléka fizetés vagy bér, és 23 százaléka származik vagyonból. (Két százalék a „vegyes jövedelem", mint az évjáradékok vagy a nyugdíjak.)

jövedelmük túlnyomó részét tőkéből, részvényvagyonból húzzák. Ez a legfőbb oka annak, amiért ma minden gazdag ember részvény-mágnás, s ez a körülmény a kulcsa annak a döntő különbségnek, amely köztük és a lakosságnak több mint 99 százalékát kitevő, 100 000 dollárnál jóval kevesebbet kereső tömeg között jelentkezik.

Ezekben az adóhivatalok előtt bevallottan magas jövedelmű kategóriákban a tagok váltakoznak: számuk minden évben más. Az 1949-es adatokkal szemben 1929-ben mintegy ezerrel több — összesen 14 816 — 100 000 dolláros vagy annál magasabb jövedelem-bevallást találunk; ebben az évben ugyanis az adók még nem voltak olyan magasak, s nem járt olyan veszedelemmel a magas jövedelmek bevallása, mint 1949-ben. 1948-ban 16 280, 1939-ben mindössze 2921 volt a számuk.[7] Mindenesetre, a dúsgazdagok legmagasabb kategóriáiban évről évre megmarad egy szilárd mag. Az 1924-ben egy millió dolláros vagy annál nagyobb jövedelemmel rendelkezett 75 dúsgazdag egyén közül mintegy 56 például az 1917—1956 években is legalább egy ízben tett szert hasonló nagyságú jövedelemre. A valószínűség afelé hajlik, hogy aki egyik évben megkeresett ennyit, az egy-két éven keresztül tartja ezt a szintet.*

* Ezek a számadatok természetesen, nem lévén tekintettel az inflációs jelenségekre, csak nagy vonalakban tükrözik a nagy vagyon jelentőségét. A részvénymágnások száma az egyes években, akárcsak a millió dolláros jövedelmeké, függvénye az adókulcs mértékének s a tőkés társulások világában kialakult jövedelemszint magasságának. Ha alacsony adókulcs mellett magas a profit, a bevallott millió dolláros jövedelmek száma nagy. Az 1929-es — ideális — esztendőben például 513 olyan személy akadt, aki bevallotta az adóhivatalnak, hogy egy milliót vagy még sokkal többet keresett. Az összes milliomos jövedelemből milliomosonként átlag fejenként 2,36 millió dollár jutott, s ebből, ugyancsak fejenkénti átlagban az adók levonása után tisztán maradt 1,99 millió. Még az 1932. évi pangás idején is 20 olyan személy volt, aki milliós jövedelmet vallott be; 1939-ben pedig, amikor az Egyesült Államokban a családok háromnegyede még az évi 2000 dollárt sem kereste meg, 45-en milliós vagy millió feletti jövedelmet vallottak be. Ezek a milliós jövedelmek a háborúban természetesen, az általános kereset-emelkedéssel karöltve növekedtek. Így 1949-ben, amikor a magas adók mellett a profitok is magasra emelkedtek, 120 milliós jövedelemből milliomosonként átlag 2,13 millió dollár került, amiből adók után tisztán fejenként 910 000 dollárja maradt mindegyiknek. Ugyanakkor 1919-ben, amikor a súlyos adóterhek mellett a profit, bár enyhén hanyatló irányzattal, de magas maradt, 65 milliomos jövedelem átlagban milliomosonként 2,3 millió dollárt jelentett, ami adók után 825 000 dollárra csökkent.[8]

A jövedelmi piramis alsóbb rétegeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a második világháborút követő évtizedben az egész lakosság 3—4 százalékánál többnek nem volt birtokában 10 000 dollárt meghaladó likvid tőke.[9]

②

Mivel a jövedelmi statisztikák gyakorlatilag nem támaszkodhatnak másra, mint az adóbevallásokra, nem derülhet teljes fény arra, mi a tulajdonképpeni különbség a részvény-mágnások és a többi amerikai jövedelme között. Mindenesetre van egy tényező, amely e tekintetben igen fontos különbséget rejt magában, s ez az adókedvezmények rendszere. Ez a rendszer kifejezetten azért alakult ki, hogy mód legyen bizonyos „bevételeknek" az adókartonokról való kirekesztésére. S e kedvezmények rendszere annyira széleskörű, hogy mellette alig lehet komolyan venni azt a nagy reklámot, amellyel az elmúlt húsz év folyamán lejátszódott, úgynevezett „forradalmi jövedelemalakulást" körülveszik. Az Egyesült Államokban az összjövedelem eloszlása terén kétségkívül következett be változás, de azt az érvelést, amely az adóbevallások alapján von le következtetést a dúsgazdagok részesedésének csökkenésére az országos összjövedelemből, nem érezzük túlságosan meggyőzőnek.[10]

Magas lévén az adókulcs, a részvény-mágnások nagy rugalmassággal találják meg a módozatokat, hogyan juthassanak jövedelemhez meg mindahhoz, amit a mammutjövedelmek biztosíthatnak, anélkül, hogy adót kelljen érte fizetniük. Az adófizetési módozatok, amelyek a részvénymágnások részére rendelkezésre állnak, sokkal hajlékonyabbak és sokkal több lehetőséget nyújtanak a törvény megkerülésére, mint a közép- és alsóbb osztályok esetében. A magasabb jövedelemmel rendelkezők maguk számítják ki, vagy — s ez az általánosabb módszer — fizetett szakértőkkel számíttatják ki adóalapjukat. Talán azok, akik tőkéből, vállalkozói tevékenységből vagy szabadfoglalkozás után húzzák jövedelmüket, semmivel sem kevésbé tisztességesek — vagy tisztességtelenek —, mint a bérből vagy fizetésből élő szegények, gazdasági téren azonban merészebbek, nagyobbak a lehetőségeik, több a gyakorlatuk. S ugyanakkor, ami még fontosabb, könnyebben férnek hozzá az e téren legnagyobb és legsokoldalúbb gyakorlattal rendelkező szakemberek szolgálataihoz: kitanult jogászokéhoz, szakképzett szám-

viteli emberekéhez, akik az adóbevallás mesterségét egyszerre tudomány és szerencsejáték gyanánt űzik. A dolog természetének megfelelően nehéz lenne pontos bizonyítékokkal szolgálni, de bízvást feltételezhető, hogy a jövedelmek és jövedelmi források sokféleségének növekedésével egyenes arányban emelkedik a hamis adóbevallások száma, vagy legalábbis valószínűsége. Sok bevallott jövedelmet vonnak el különféle ügyeskedésekkel az adózás alól, de sok az olyan illegális jövedelem is, melyet egyszerűen be sem vallanak.

Azok számára, akik jövedelmüket lehetőleg sértetlenül akarják megóvni az adózástól, a legcélszerűbb kibúvót a „hosszúlejáratú tőkenyereség" intézménye jelenti. Ha egy katonai személyiség ír (vagy írat magának) egy bestsellert, ha egy üzletember eladja farmját vagy egy tucat malacát, ha egy vállalati vezérférfiú eladja részvényeit: az így szerzett haszon nem számít jövedelemnek, az „tőkenyereség". Ez pedig azt jelenti, hogy ilyen esetekben az adózó zsebében maradó összeg körülbelül kétszerese lesz annak, ami megmaradt volna, ha a bevétel fizetésből vagy osztalékból származik. A tőkenyereségnek csupán 50 százaléka adózik, azaz csak a fele adóköteles, s bár itt az adó már az adóalany összjövedelem mértékében progresszív, nem haladhatja meg az ötvenkét százalékot. Ez a teljes haszonhoz viszonyítva annyit jelent, hogy az adó semmi körülmények között sem lehet nagyobb, mint a teljes összeg 26 százaléka. Ha az összjövedelem alacsonyabb volta következtében — amibe természetesen beleszámít a kérdéses tőkenyereség is — az adózó alacsonyabb adókategóriába kerül, még a 26 százalékot sem éri el ez a tétel. Ha pedig nem tőkenyereségről, hanem — 1000 dollárt meghaladó — *tőkeveszteségről* van szó (az 1000 dolláron alulit egyszerűen le lehet vonni az összbevétel összegéből, ezt a tőkeveszteséget ötéves viszonylatban előre-hátra el lehet osztani, s ezzel ellensúlyozni az esetleges tőkenyereségeket.

A tőkenyereség adta kibúvó mellett az adózás megkerülésének másik, legjövedelmezőbb lehetősége az ún. „kimerülési engedmény" olaj-, gáz- és ásványlelőhelyek esetében. Például egy olajkút évi bruttó jövedelmének 5—27½ százaléka (legfeljebb azonban a kút nettó összjövedelmének 50 százaléka) minden évben adómentes marad. Ezen túlmenően, egy olajkút fúrásával és kitermelésével kapcsolatos minden költséget felmerülésével egyidejűleg le lehet írni, nem kell tőkésíteni és a kút termelő élettartamának folyama alatt leírni.[11] A kivételezettség nem is annyira az adott százalé-

kokban rejlik, mint abban, hogy a kedvezmény akkor is fennáll, amikor az egész befektetést már régen leírták.

Akiknek elég pénzük van az ügyeskedésre, kikerülhetik az adózást úgy is, hogy pénzüket adómentes állami kötvényekbe fektetik. Vagy feloszthatják jövedelmeiket családtagjaik között, mert így a bevallott összegek egyenként alacsonyabb adókategóriába kerülnek, mintha egyetlen összegről lenne szó. A gazdagok nem ajándékozhatnak barátaiknak vagy rokonaiknak egy tételben 30 000 dollárnál nagyobb összeget vagy 3000 dollár évi járadéknál többet adómentesen, de a feleség és a férj külön-külön is ajándékozhat, s ily módon az összeg kétszerese marad adómentes A gazdagok emellett elismert jótékonysági egyesületek részére olyan ajándékot adhatnak, amely egész életükre megfelelő anyagi biztosítékul szolgál, s ha az ilyen ajándék nem haladja meg az illető évi jövedelmének húsz százalékát, nem esik jövedelmi adó alá. Megteheti, hogy alapítványi tőkét helyez el egy ilyen jótékonysági intézmény számára, de a jövedelmét ő élvezi.* Ilyen módon közvetlenül csökkenti adóterhét, és vagyonának azt a részét mentesíti, amelyet az örökösödési adók terhelnének.[13]

Vannak más módszerek is, amelyeknek segítségével a gazdagok a magas örökösödési adók ellenére is konzerválhatják halálukutánra a vagyonukat. Például letétet létesíthetnek unokájuk javára azzal a kikötéssel, hogy a letét minden jövedelmét a *gyermekük* élvezze mindaddig, amíg életben van, jóllehet a letét jogilag az unoka tulajdonát képezi. Csak a gyermek (nem pedig az eredeti tulajdonos *és* a gyermek) halála esetén kell tehát adót fizetni.

A családi letét adóterheket takarít meg — mind a folyó jövedelmi adók, mind a halál esetén esedékes örökösödési adók tekintetében —, mert az ilyen letét jövedelmei külön adózás alá esnek. Emellett letét esetén a letéteményezett összeg kezelése más, hivatalos kezekben van, s ez mentesíti a tulajdonosokat a felelősség alól, a tőkét egy, mobil összegben érintetlenül megőrzi, biztosítja a lehető legbiztonságosabb jogi védelmet, végül — ami a lényeg —

* Például valaki 10 000 dollár értékű kötvényt ruház egy teológiai szemináriumra. Ez az ajándék neki — tekintettel az adóra — mindössze 4268,49 dollárjába kerül. Tíz év alatt a részvények értéke mondjuk 16 369,49 dollárra emelkedik, az ajándékozó pedig 6629 jövedelmet húzott, ami körülbelül a felével több, mint amennyibe neki az ajándék ténylegesen került. Persze, ha meghal, a részvények tulajdona a belőle származó jövedelemmel együtt a szemináriumra száll.[12]

lehetővé teszi, hogy a tulajdonosok vagyonuk ellenőrzéséről haláluk utánra is gondoskodhassanak.*

Sokféle faja van a letétnek, s az ezekkel kapcsolatos törvényes rendelkezések meglehetősen bonyolultak és szigorúak. De bizonyos fajta letétek esetében „nem csinál mást az ember, mint hogy keveset ad és sokat vár érte, bizonyos meghatározott (10 évet meghaladó) időtartamra tulajdonjogot ad a letéteményes javára, ugyanakkor a letéti tőke jövedelmét formálisan másra ruházza. Ez esetben, ha egyébként a letét a követelményeknek megfelel, a belőle származó jövedelem adómentes marad."[15]

Huszonöt évvel ezelőtt az alapítványok száma az egész Egyesült Államok területén nem haladta meg a kétszázötvenet. Ma ezerszámra vannak. Az alapítványt általában a következőképpen határozzák meg: „autonóm, nem profitszerzésre alakult jogi személy, amelynek célja »az emberiség javának szolgálata«. Olyan vagyonok kezeléséből tartja fenn magát, amelyeket adómentes ajándék vagy hagyaték formájában juttattak részére." Tény, hogy alapítványok tételével gyakran igen kényelmes út kínálkozik az adózás megkerülésére; „az alapítványt tevők számára magánbank szerepét töltik be; az »emberiség«, amelynek javát hivatottak szolgálni, nemegyszer néhány rászoruló rokonból áll". Az 1950-es jövedéki törvény igyekezett „néhány nagyobb kibúvót betapasztani", de „a kétes hátterű alapítványok még mindig számos előnnyel rendelkeznek. Az adóhivatalnokoknak nehéz a munkájuk, ha adatokat kívánnak beszerezni velük kapcsolatban... jövedéki tisztviselők panaszkodnak: idő és ember híján nem igen tehetnek mást, minthogy az alapítványok alapján ténylegesen benyújtott bevallások egy kis

* Vegyük egy házasember példáját — mondja egy vállalati vezetők számára íródott magazin —, akinek évi adózás alá eső jövedelme 30 000 dollár, s ebben szerepeljen egy 25 000 dolláros beruházás után járó 1000 dolláros bevétel. Adók után ez az 1000 dollár mindössze 450 dollárra zsugorodik össze. Ha ezeket az évi 450 dollárokat tíz éven keresztül félreteszi, évi négy százalékos kamat mellett végeredményben mindössze 5650 dollárja gyűlne össze a családja részére. Míg viszont, ha a 25 000 dolláros beruházást egy rövidlejáratú letétre helyezné el, bizonyos feltételek mellett a letét évi 200 dolláros adó mellett 800 dollárt biztosítana számára. Tíz év alatt tehát 9600 dollárt tudna összegyűjteni, 70 százalékkal többet, mint egyébként, a letéti manőver nélkül. (Ezt az eljárást egyébként nem minden állam engedi meg.) A letéti terminus lejártával a letétbe helyező visszakapja 25 000 dolláros tőkéjét, plusz a nem realizált értéknövekedéseket. Az összegyűjtött jövedelem a letét kedvezményezettjének — valamelyik alacsony adózási kategóriába tartozó családtagnak a kezéhez folyna be.[14]

töredékét ellenőrzik. Inkább csak ösztöneikre kénytelen hagyatkozni, ha afelől kell dönteniük, melyik kivizsgáláshoz fogjanak hozzá." És még az 1950-es törvény sem írja kötelezően elő, hogy az alapítványok minden szükséges és lényeges adatot bejelentsenek a kormányszerveknek.

Az elmúlt években több vállalat tett alapítványt, felkeltvén ezzel egyrészt a követlen környék és az ország elismerését, másrészt elősegítvén saját iparának keretein belül a kutatómunkát. Az a vállalat, amely ilyen kötelezettséget vállal, ezen alapítványainak juttatott évi profit-hányada után mindössze 5 százalék adót fizet. Nagyon gazdag családok is megtehetik, hogy vagyonukat megtartsák a családon belül, ha vállalati részvényeikből egy tekintélyes részt alapítványra ruháznak. (Fordék e tekintetben szokatlan arányú tevékenységet árulnak el, már csak az összegszerűségek tekintetében is.) Csökkentik az örökösödési adót, aminek következményeként esetleg kénytelenek lennének részvényeiket idegeneknek eladni. „Ha valakinek főgondja — osztogatja tanácsát egy üzleti magazin vállalati vezető olvasóinak —, hogyan vonjon jövedelme egy része fölé biztos tetőt, amely megvédje az adóktól, s egyben kenyérhez juttassa néhány rászoruló hívét, mindenképpen tegye meg a maga, bármilyen kicsi alapítványát. Ha megtette, az sem baj, ha a rezsiköltségek megeszik az egész jövedelmet."[16]

Gyakorlatilag minden nagy vagyont sújtó adótörvénnyel szemben akad mód rá, hogy a vagyonosok kicsússzanak az adózás alól, vagy minimálisra csökkentsék adóterheiket. Ezek a legális — vagy illegális — mesterkedések azonban csak egy részét képezik a részvény-mágnások jövedelmi kiváltságainak: a nagyvállalatok, kéz a kézben a kormány rendelkezéseivel, szabályzataival, találnak módot rá, hogyan kerekítsék ki közvetlenül is vezéreik jövedelmeit. Azok a módszerek, amelyekkel a részvény-mágnások vállalati vezérei most puhán kibélelhetik igazgatói fészküket, megteremtik a módját, hogy látszólag szerény jövedelemből gazdagon éljenek, és sokkal kevesebb adót fizessenek, mint amennyit a törvény a látszat alapján méltányosnak és igazságosnak tekinthetne. Ezen módszerek közül vizsgáljunk meg néhányat:

A „távlati fizetési szerződés" értelmében a vállalat megállapodik alkalmazottjával bizonyos számú évre bizonyos mértékű fizetésben, majd hozzájárul, hogy az alkalmazottnak, nyugalombavonulását követően bizonyos honoráriumot fizet évente addig, míg más konkurrens vállalathoz nem szerződik. Így, a vezető lojalitása a vál-

lalat iránt biztosítva van, s eloszthatja — az említett honorárium formájában — fizetését az elkövetkező évekre úgy, hogy egy részéért majd csak akkor fog adózni, mikor csökkent jövedelme miatt már amúgy is alacsonyabb adókategóriába tartozna. Így egy vállalati vezetőember a Chrysler társaságnál nemrég kötött szerződése értelmében 300 000 dollárt kap évente az elkövetkező öt éven keresztül, majd 75 000 dollárt megint évente, haláláig. Az U.S. Steel Corporation igazgatóságának egyik nemrég nyugalomba vonult elnöke 211 000 dolláros fizetést húzott, most pedig 14 000 dolláros nyugdíja mellett évi 55 000 dolláros „elmaradt fizetési részletet" kap.[17]

Az ilyen „távlati fizetés" klasszikus esetét talán az az előadóművész teremtette meg, aki kihasználva szerencsés helyzetét, három évre évi 500 000 dolláros honoráriumot tudott volna kikötni magának. „Ehelyett olyan kikötést tett a szerződésben, hogy harminc éven keresztül évi 50 000 dollárt kapjon. Nyilván senki sem hiszi, hogy harminc év múlva, közel a nyolcvanhoz, még mindig aktív előadóművész lesz, ellenben, jövedelmét így elosztva s alacsonyabb adókategóriába szorítva majdnem 600 000 dollár adót takarított meg magának."[18] Ilyen meseszerű szerződési rendelkezések nemcsak a művészet világában fordulnak elő (legfeljebb azt, ami ott adódik, jobban reklámozzák); még a legtiszteletreméltóbb és legkomolyabb vállalatok is sok esetben gondoskodnak ilyen módszerekkel vezetőikről.

A vállalati vezetők tőzsdei árfolyamon vagy az alatt korlátozott opciót nyernek a vállalati részvényekre. Ez a vezetőt a vállalathoz köti, mert vagy csak meghatározott idő után, mondjuk egy év múlva élhet opciós jogával, vagy évente meghatározott mennyiségű részvényre vonatkozóan gyakorolhatja azt bizonyos meghatározott számú éven át, mondjuk öt évig.[19] A vezetőember kockázat nélkül vállalkozik, mert abban a pillanatban, hogy opció-jogával él, azonnal profithoz jut (a korábban megállapított opciós ár és a napi piaci ár közötti különbség folytán). A haszon nagyobb részét, amivel a részvények későbbi eladása útján jut, a készséges kormányzat nem tekinti adózás szempontjából jövedelemnek, hanem azt az alacsonyabb „tőkenyereségi" kategóriába sorolja. Nincsen annak sem akadálya, hogy a vezérember kölcsönpénzen vásárolja meg opció alá eső részvényeit, azután hat hónap múlva magasabb piaci áron értékesítse azokat. Így például 1954-ben egy repülőtársaság elnöke körülbelül 150 000 dollárt keresett fizetés, prémium, nyugdíjhitel címén, adók után azonban mindössze 75 000

dollárja maradt. De ha el akarta volna adni a 10 000 részvényt, amit a vállalat opciós terve alapján néhány hónapja vásárolt, minden adó kifizetése után 594 375 dollárt kereshetett volna tisztán.[20] Az 1950-es adótörvény hatálybalépése utáni egy éven belül a New York-i tőzsdén jegyzett társaságoknak mintegy tizenhét százaléka adott vállalati vezérei részére ilyen opciós kedvezményt, miután a törvény az opciós részvényeladások utáni hasznot tőkenyereségnek minősítette. Azóta ez a százalékarány még emelkedett.[21]

③

A részvény-mágnások vagyonosok, de nem mindenük a nagy vagyon. Pozíciójuknál fogva hatalmas jövedelmeket húzhatnak és gyűjthetnek össze, de nem a pénz az egyetlen, ami kezükben tartósan felhalmozódik. A nagy vagyon mellett, a hatalmas jövedelmeken túlmenően ők a kedvezményezettjei azoknak a — tőkés egyesüléseknek kijáró — kiváltságoknak is, amelyek az Egyesült Államok részvényesített gazdasági életében kialakult új rangrendszert jellemzik. A részvény-mágnások kiváltságai ma már bevett gyakorlattá alakultak, a mindennapi gazdasági életnek — az esetleges változások mellett is — alapvető vonásai, a siker logikusan folyó jutalma. Senki sem emel ellenük kifogást, azok sem, akik ha akarnák, tehetnének valamit ellenük. Főképpen pedig azok nem, akiknek e privilégiumok bőséges forrása, a tőkés egyesülések léte és fejlődése terén szavuk lehet.

Ezek a kiváltságok nem kerülnek napfényre, ha csupán az évi jövedelmek vagy a vagyon nagyságát vizsgáljuk. Ezek, mondhatnánk, a legfelsőbb köröknek kijáró „mellékjuttatások", járulékos szolgáltatások. Az alacsonyabb fizetésűek és a bérből élők mellékjuttatásainak aránya az összneмzeti fizetésekből és bérjövedelmekből — elsősorban a nyugdíj, szociális jóléti tervek, társadalombiztosítás és munkanélküli segélyek — az 1929. évi 1,1 százalékról 1953-ban 5,9 százalékra emelkedett.[22] A nagyvállalatok minden vállalati kockázat nélkül tevékenykedő vállalkozói által élvezett „mellékjuttatások" arányát pontosan megállapítani lehetetlen, annyi azonban bizonyos, hogy azok ma a mammutjövedelmek vonatkozásában központi jelentőséggel bírnak. Éppen ezeknek következtében állíthatjuk teljes határozottsággal, hogy a

részvény-mágnások kiváltságos réteget alkotnak. A nagyvállalat nemcsak vagyonuk letéteményese és jövedelmeik forrása, hanem ugyanakkor belőle ered minden kiváltságuk és előjoguk. Ezek a kiváltságok a maguk változatosságában alapvetően emelik mindennapi életük színvonalát, biztosítják pénzügyi helyzetük szilárdságát a gazdasági rendszer hol felfelé, hol meg lefelé tartó irányzataival szemben, megszabják egész életstílusuk jellegét. s olyan biztonságot teremtenek a számukra, amely felér a tőkés társulások egész rendszerének biztonságával. Ugyanakkor, amikor ezeknek a kiváltságoknak célja alapjában véve a gazdagok pozíciójának az adózás alóli kibúvókkal való biztosítása, az illetők vállalataik iránti ragaszkodását is megerősítik.[23]

Ezek a kedvezmények, amelyek rendszerint velejárói a vállalati vezérférfiú rangjának, sohasem kerülnek rá az adóbevallási ívekre, s ilyenféle „mellékjuttatásokból" állnak, mint: ingyenes orvosi kezelés, klub-tagdíjak térítése, ingyen jogi és könyvviteli tanácsadás adóügyekben, pénzügyekben és jogi természetű kérdésekben, helyiség és egyéb kellékek az ügyfelek fogadására, a vezetők részére fenntartott golfpályák, uszodák, tornatermek, a vállalati vezetők gyermekei számára rendelkezésre álló ösztöndíj-alapok a vállalat által finanszírozott magángépkocsik, vállalati vezetők részére fenntartott éttermek.[24] Az 1955-ben Manhattanben nyilvántartott Cadillac-kocsik 37, Philadelphiában pedig 20 százaléka volt vállalati tulajdonban.[25] „Ha egy vállalat rászánja magát, hogy összes magasabb tisztviselőjének életét megkönnyítse — jegyzi meg egy szavahihető megfigyelő —, az illendőség látszatának tökéletes fenntartása mellett tarthat üzleti utakra privát repülőgépet, privát jachtot, az északi erdőségekben pedig vadász-halász tanyát, a fontosabb ügyfelek szórakoztatására.* Nincsen akadálya annak sem, ha történetesen a tél derekán Miamiban akarnak konferenciát tartani. A cél, legalábbis ami a vállalati vezéreket illeti, minél remekebb utazási és üdülési lehetőségeket teremteni, ingyen. A vállalati vezérek délre utaznak télen, és északra nyáron: visznek magukkal elegendő munkát vagy kellő számú ügyfelet alibijük biztosítására, s aztán igyekeznek minél kellemesebben kihasználni a lehetőségeket... Otthon a vezetőemberek, ha úgy tetszik, a vállalat gépkocsiján járnak, a vállalat fizette gépkocsivezetővel. A vállalat boldogan fedezi tagsági díjukat az el-

* Üzletemberek ma évente körülbelül négymillió órát repülnek magánrepülőgépeken, többet mint a kereskedelmi légijáratok összes menetrendszerű repülési ideje együttvéve.[26]

érhető vidéki klubok legelőkelőbbjeiben azon indokkal, hogy ott a golfpályán szórakoztathatják a vállalat ügyfeleit, vagy a leghíresebb városi klubokban, mert ott meg ugyanezekkel az ügyfelekkel bizalmas vacsorákra, ebédekre ülhetnek össze."[27] Mondd, mit óhajtasz, s máris a tiéd. Ez a módszer egyre terjed: a vezető férfiúnak nem kerül semmibe, a vállalat meg levonhatja bevételeiből mint közönséges rezsitételt.

Ezek a nagystílű anyagi juttatások jelenthetnek drága és csodálatos felnőtt játékszereket is, mint autókat vagy bundákat, vagy luxus berendezési tárgyakat, mondjuk mélyhűtő berendezést olyan anyagbeszerzőknek vagy üzletileg hasznos személyeknek, akik nem tartoznak közvetlenül a vállalat kötelékébe. Minderről igen sok szó esett, s a politikai porondon sokan kárhoztatják ezt a gyakorlatot,* de minden valamirevaló üzletember tudja jól, hogy az ilyen üzletbaráti ajándékozás mennyire elfogadott gyakorlat vállalaton belül, főképpen pedig nagy cégek között.

1910-ben például a West Virginia-i dombok között fekvő White Sulphur Springs ugyanabba a társadalmi szférába tartozott, mint Bar Harbor vagy Newport. 1954-ben a Chesapeake and Ohio Railroad (C & O), a White Sulphur Springers-i Greenbier-üdülő tulajdonosa számos olyan legmagasabb szintű vállalati vezért invitált meg üdülésre, akik tényleges és reménybeli szállító-ügyfelek voltak. 1948-ban a C & O még maga viselte meghívottainak költségeit, de a társadalmi és politikai ünnepeltek olyan mérvű érdeklődést tanúsítottak, hogy ma már mindenki saját vállalata reprezentációs költségei terhére üdül a Greenbier-üdülőben. Az üdülő egész évben nyitva áll, de a nagy társadalmi-üzleti megmozdulást a „Tavaszi Fesztivál" jelenti.[29]

* Például: „Az elmúlt két év alatt a Kongresszus több mint háromszáz tagja utazott külföldre az Egyesült Államok adófizetőinek terhére, mintegy 3 500 000 dolláros költségen. Kétségtelen, hogy ezeknek az államköltséges ingyen-utaknak egy része igazolhatóan komoly adatgyűjtéssel, tanulmányozással telt el, de egy részük minden bizonnyal nem volt egyéb csodálatos kéjutazásnál. Az elmúlt héten a Képviselőház Szabályzati bizottsága közölte, hogy véget vet a kéjutazásoknak."

„A bizottság, amelynek hatáskörébe tartozik minden adatgyűjtési tevékenység engedélyezése, indítványozni fogja, hogy kizárólag a Külügyi Bizottság, a Hadsereg Bizottság és a Kontinentális Ügyek Bizottsága tagjai részére lehessen külföldi utat engedélyezni. Kongresszusi berkekben — fejezi be riportját a *New York Times* — az a szóbeszéd járta a múlt héten, hogy a nyáron igen nehéz lesz negyedik bridzspartnert találni Párizsban."[28]

Floridában egész üdülővárost építenek 3000 fő általános befogadóképességgel, s ezt kizárólag vállalati vezérek és vendégeik vehetik igénybe, természetesen egész éven át. Az érdekelt társaságok az egyes üdülőegységeket vagy albérletbe adják alkalmazottaiknak, vagy — amennyiben üzletfeleik szórakoztatása, összejövetelek vagy üzleti konferenciák céljaira veszik igénybe őket — a felmerülő költségeket egyszerűen leírják, mint rezsitételt.[30]

A Continental Motors Corporation vadkacsa-vadászatokat rendez Lost Islandon, Arkansasban. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a golf, a koktélpartik, a díszebédek és a mulató-programok minden vállalati vezetőember számára unalmasakká válnak, mire az illető olyan magasra emelkedik, hogy igazán fontos üzletfél legyen; a Continental ezért már vagy tizenöt év óta kitűnően működő programokat állít fel az üzletfelekkel fennálló kapcsolatok ápolására. Az ilyen vadásztanya-jellegű üzleti találkahelyeket főképpen a mezőgazdasági ipar nagyvállalatai kedvelik; ahol az üzletet nem a fogyasztási javakban, hanem nagyban, elnök az elnökkel kötik. A vadászaton minden résztvevő „elnök, alelnök, esetleg tábornok vagy tengernagy". A környéken még vagy három másik nagyvállalatnak vannak előkelő vadkacsa-vadásztanyái. Az ilyen vadkacsa- és őzvadászaton vagy pisztránghorgászásnál a vendégek között az üzletfelek mellett rendszerint találunk néhány vezető vállalati embert is.[31]

Sokkal szélesebb körben, de igen felületesen ismert intézmény a reprezentációs költségek nagy jelentőségű rendszere. Aligha tudja valaki, s főképpen aligha tudja pontosan ellenőrizni, mekkora hányadát fedezik az új kiváltságosok költséges életmódjának és izgalmas szórakozásainak a vállalati reprezentációs költségek. Richard A. Girard közgazdász nemrég úgy nyilatkozott, hogy „egy vállalat évente kerek 20 000 dollárt fizet alelnökének tetszése szerinti szórakozások céljaira. A vele megkötött szerződés kereken kimondja: ezért az összegért semmiféle elszámolással nem tartozik."[32] Az adóhivatalnokok állandó szerencsejátékot játszanak, ha a részvény-mágnások reprezentációs költségeinek levonásáról van szó, s általában vallott álláspontjuk szerint mindegyik eset önállóan bírálandó el, ami azt jelenti: nincsen ezen a téren semmi kötött szabály, s minden felelősség az adótisztviselő vállain nyugszik.

„Szakértők becslése szerint a New York-i színházak nézőközönségének harminc-negyven százaléka reprezentációs költségszámlája terhére váltotta meg a jegyét — e százalék megléte vagy

nemléte élethalál kérdése a színházak szempontjából."[33] Ezenfelül, — írja egy adóhatósági nyomozó — „olyan városokban, mint New York, Washington, Chicago, a legelőkelőbb hotelek lakóinak, a legelőkelőbb lokálok és éttermek vendégeinek több mint fele vállalata reprezentációs költségszámláját terheli meg fogyasztásával, a vállalat pedig ezt az összeget — adóalap csökkentés formájában — az államra terheli tovább." Majd folytatja az ismert tényekkel: „Van valami ezekben a reprezentációs költségszámlákban, ami egyébként a legtisztességesebb emberekben is felkelti a rejtett aljasságot, kapzsiságot, álnokságot. Mikor az elszámolás rovatait kitöltik, úgy érzik, lovagi tornát vívnak a társaság számviteli revizorával, s ebben a küzdelemben minden féligazság, apró, jelentéktelen hazugság és kifejezett fantázia-szülemény, egyszóval bármi olyasmi jogos fegyvernek számít, amire a revizor, ha tajtékzik is dühében, mégsem tudja kimondottan rábizonyítani, hogy hazugság."[34]

Semmi esetre sem soroltuk fel a részvény-mágnások minden kiváltságát, csupán azokra szorítkoztunk, amelyeket a törvény hivatalosan szentesített A legtöbb új kiváltságot — különösen a drága ajándékokat — az állam vezetői és a fontosabb közhivatalok főtisztviselői régen tudomásul vették. A kormányzó „kormányzósági palotában" lakik, ingyen, az elnök 50 000 dolláros évi adómentes költségkerettel a Fehér Ház lakója, ahol szolgálati lakása és irodái vannak. Mikor azután a nagy vagyonnal járó kiváltságok letéteményese a nagyvállalat lett, a részvény-mágnásokká átalakult dúsgazdagok, akik semmiféle közhivatalt nem töltenek be, ezeket a kiváltságokat éppoly természetesen alkalmazták saját viszonyaikra, mint az állam vezetői. Mikor a nagy társaságok vezéremberei boldog perceikben szeretettel „egy nagy családnak" becézik vállalatukat — és megállapíthatjuk, nagyon is reális alapon — akkor tulajdonképpen az amerikai társadalom osztály-szerkezetének társadalomtudományos valóságát bizonyítják. Mert a vagyonnak a részvény-mágnások között megoszló hatalma és kiváltságai kollektív hatalom és kollektív kiváltság, s mindenki csupán annyiban érezheti magát ezek biztos birtokosának, amennyiben része a tőkés egyesülések világának.

④

Amerikában az egyéni élvezeteket és az egyéni hatalmat nem szorítja korlátok közé az alacsony jövedelem és a magas adó. Vannak jövedelmek, amelyek elég magasak maradnak a magas adók ellenére is, meg aztán számos módja van az adózás megkerülésének vagy minimumra szorításának. Amerikában létezik, s minden évben újrateremtődik egy réteg, a részvény-mágnások rétege, amelynek tagjai közül a legtöbbnek sokkal több a jövedelme, mint amennyit el tudna költeni. Legtöbbjüknek a pénz egyszerűen nem számít. Sohasem kell az étlap jobb oszlopára tekinteniük, sohasem kell senkitől utasítást elfogadniuk, sohasem kell — ha csak maguk önként nem vállalják — kényelmetlen dolgot véghezvinniük, sohasem állnak olyan válaszúton, ahol a döntést végül is a pénztárca tartalma határozza meg. Egyszerűen soha sem *kell* semmit csinálniuk. Minden jel szerint teljesen szabadok.

Dehát valóban szabadok?

A válasz: igen, a társadalom bevett fogalmai szerint azok.

De nem szab-e számukra valami módon határt a pénzük?

A válasz: nem, semmiféle határt nem szab.

Nem elhamarkodott válaszok ezek? Nem kellene kissé alaposabban meggondolni őket? Mélyebbre menni?

Hová mélyebbre? Mit jelent ez a szó: szabadság? Akármi más jelentése legyen is, ennyit bizonyosan jelent: hatalmadban áll azt tenni, amit akarsz, amikor akarod és ahogyan akarod. S az amerikai társadalomban a pénzes ember tesz azt, amit akar, amikor akarja és ahogyan akarja. Akinek pénze van, annak van hatalma, s akinek hatalma van: szabad.

És nincs ennek az egésznek valahol határa?

Természetesen, a pénz hatalma is korlátozott, s így a szabadság is, amely ezen alapul. És ott vannak a pszichológiai csapdák, a gazdagok számára éppúgy, mint minden rangú és rendű ember számára: a zsugoriság és a tékozlás, a szabadságra való képesség megnyomorítói.

A zsugori a pénzt önmagáért szereti. A tékozló a költekezést szereti önmagáért. Ha bármelyiknek tiszta típusát tekintjük, egyik sem képes a pénzben azt az eszközt látni, amellyel megvalósíthatja az életben felmerülő célok sokaságát. A fösvény a lehetőségnek örvend, amit pénze magában foglal, s ezért fél csökkenteni vagyonát. Állandó feszültségben él, fél, hogy elveszíti ezt a lehetőséget, s ezért sohasem meri realizálni. Hatalmát, biztonságát a páncél-

szekrényben érzi csak biztonságban, retteg elvesztésétől s attól, hogy pénzével együtt elvész önmaga is. Nem egyszerűen túlzottan takarékos, nem is feltétlenül kapzsi. A gazdasági rend impotens *voyeur*je, akinek a pénz önmagáért s nem mint távolabbi célokhoz vezető eszköz vált élete egyetlen értelmévé. Képtelen arra, hogy a gazdasági körforgás aktusát befejezze. Így válik a pénzből, ami a legtöbb ember számára puszta eszköz, számára könyörtelen végcél.

A tékozló számára pusztán a pénz elköltése jelenti a gyönyörűséget. Ha a pénzt szórja, nem annak örül, hogy az milyen kényelmet vagy hasznot hajthat; a kényelem, a haszon és az öröm számára egyszerűen: a pénz elköltése. Ezzel a tékozló azt a látszatot kelti, mintha nem érdekelné őt a pénz maga. Emészti a szenvedélyes vágy, hogy kimutassa, mennyire felette áll minden anyagias szempontnak, ugyanakkor azonban elárulja, milyen sokat jelentenek számára ezek a dolgok.

A pénzhez való viszony mindkét furcsa végletét fellelhetjük Amerikában, de egyik sem vált tipikussá az amerikai gazdagokra. A részvény-mágnások számára a pénz a forgalom boldogító eszköze maradt — egyértelmű és biztos eszköz konkrét célok végtelen sokaságának elérésére. Legtöbbjük számára a pénz annyit ér, amennyi kényelmet és szórakozást hozhat, amekkora fokát lehet elérni vele a társadalmi megbecsülésnek vagy akár az alkoholizmusnak, a biztonságnak, a hatalomnak, a tapasztalatoknak, a szabadságnak vagy az előkelő unalomnak.

A létra legalsó fokán álló számára soha sincsen elegendő a napról napra élők egzisztenciáját biztosító pénzből. Bizonyos szempontból ezeknek az embereknek a pénz rendjén kívül állva, sohasem jut elég pénz ahhoz, hogy teljes értékű tagjaivá válhassanak ezen kiváltságos társaságnak.

A pénz rendjének középső szintjein az emberek mintha örökös taposómalomban élnének. Itt soha senki sem keres eleget: ha az idén 8 000 dollárt sikerült összehoznia, úgy érzi, semmivel sem került jobb helyzetbe, mint tavaly a hatezerrel. Úgy érzik, ha 15 000 dollárt sikerülne is megkeresniük, a malom akkor sem eresztené őket, a pénz kérlelhetetlen rendje mintegy csapdában, továbbra is rabságban tartaná őket.

Egy bizonyos ponton túl azután alapvető változás következik be. A gazdag embernek már annyi a pénze, hogy nem kell vele törődnie. Ő a pénz-verseny győztese, győzelmével versenyen kívül került a játszmában. Nem túlozzuk el a dolgot, ha azt állítjuk: abban a társadalomban, amelyben a pénzé a döntő szó, a szabad-

ság legminimálisabb kelléke, hogy az ember erre a fokra emelkedjék. A pénzszerzés, mint életforma, minden velejárójával egyetemben nem látszik többé tehernek a számára. Föléje emelkedik a pénz rendjének, a taposómalom tülekedésének, számára már nem áll a szabály: minél több a pénz, annál több a gond. A gazdagságot így lehetne a mindennapi igények szempontjából meghatározni.

A nagyon szegényeknek ugyanis soha sincsen annyi pénzük, hogy szükségleteiket kielégíthessék. A középső rétegnek ha van is annyija, hogy ne legyen fedezetlen szükséglete, sokat követel a pozíció és a rang — ez mindent felemészt, erre sosem elég a pénz. A dúsgazdagoknak soha sincs kielégítetlen igényük, s a közönséges emberi szükségletek határai között náluk szabadabb ember nincs ma Amerikában.

Az az elképzelés, amely szerint a milliomos a társadalom legfelsőbb rétegében nem lel mást, csak szomorú ürességet; hogy a gazdag ember nem tud mit kezdeni a pénzével; hogy a nagy karriert befutottakat a végén eltölti a hiúságok hiúságának érzete, s azok, akik a legfelsőbb körökben születtek, minden gazdagságuk mellett szegények és jelentéktelenek — egyszóval a gazdag ember vigasztalanságának meséje — lényegében nem egyéb, mint a dúsgazdagok körén kívülrekedtek vigasztaló önámítása. Amerikában a pénzből közvetlenül árad az üdvösség, s a pénz számos további lehetőséget nyit meg azok előtt, akik birtokukban tartják.

Az igazi gazdagság velejárólja, hogy a gazdag ember a maga apróbb szeszélyeit, elképzeléseit, jelentéktelen hóbortjait nagy arányokban valósíthatja meg. „A gazdagságnak — írja Balzac — hatalmas kiváltságai vannak, s legirigylésreméltóbb kiváltsága, hogy hatalmában áll elgondolásait, hangulatait a legszélsőségesebb módokon kifejezésre juttatni; azáltal, hogy akadálytalanul engedhet szabad folyást hóbortjainak, az élvezetek befogadása iránti képességét maximálisra fokozhatja."[35] A gazdagok talán éppolyan emberek, mint a többiek, sőt emberi mivoltukban egyszerűbbek: játékaik nagyszabásúak, s egyszerre sokkal többel játszhatnak, mint a többi emberek.*

* Howard Hughes egyik nagy vállalkozásaként az RKO megszerzését emlegetik; Hughes az RKO-t Floyd Odlumtól vásárolta meg közel 9 millió dollárért. „Úgy kellett az nekem, mint a bárányhimlő — mondta, s amikor megkérdezték, miért ment mégis bele a vásárba, halálosan komolyan így válaszolt: — ... az RKO-t kizárólag azért vettem meg Floyd Odlumtól, mert nagyon élveztem a repülő-kirándulásokat indiói tanyájára (Kaliforniába). Ott tárgyaltuk ugyanis meg a vásár részleteit."[36]

Ami a gazdagok boldogságát illeti, e tekintetben sem pro, sem kontra nem tudunk bizonyítani semmit. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a gazdagok annak a társadalomnak a győztesei, ahol a pénz és a pénzzel egyenrangú dolgok a legelső és legfőbb értéktételek. Ha a gazdagok boldogtalanok, ez csak azért lehetséges, mert valamennyien azok vagyunk. De tovább megyek: nem lenne amerikaihoz méltó dolog azt hinni, hogy boldogtalanok. Mert ha ők nem boldogok, akkor a boldogság amerikai ideálja — a pénz, minden értelmes amerikai egyetlen törekvése — mennyország helyett a pokolba vezet.

Ha emberi mivoltánál fogva minden amerikai szerencsétlen lenne, ebből semmiképpen sem lehetne arra következtetni, hogy a gazdagok még szerencsétlenebbek. Míg ha mindenki boldog az országban, miért tételeznénk fel a gazdagokról, hogy ki vannak zárva az általános amerikai üdv örömeiből? Ha a versenynek, az egész társadalom versenyének győztesei nem „boldogok", a vesztesek lennének azok? Azt kell-e hinnünk, hogy csak azok lehetnek boldogok, akik a társadalomban, de azok nem, akik a társadalomból élnek? Ha a vesztés katasztrófa, a győzelem pedig szörnyű, akkor a boldogság játszmája ugyancsak szomorú játszma lenne; annál szomorúbb, mivel az amerikai élet keretei között senki sem maradhat kívül rajta. Aki ugyanis távol tartja magát tőle, az objektíve vesztes marad, márpedig objektíve veszíteni, ugyanakkor pedig szubjektíve azt képzelni, hogy nyertünk — ez határos az elmebajjal. Egyszerűen kénytelenek vagyunk tehát hinni az amerikai gazdagok boldogságában, különben minden törekvésünk alapjaiban omlik össze. Mert az amerikai számára az emberi társadalom összes elképzelhető értékei közül egyetlen és egyes egyedül egy igazán kizárólagos, igazán általános, igazán igaz, igazán és teljes mértékben elfogadható cél létezik. Ez a cél a pénz, és csak semmi önámítás, ha történetesen a vesztesek között érezzük magunkat.

„Király ő — kiált fel Balzac egyik szereplője — azt teszi, ami neki tetszik: felette áll ő mindennek, mint minden gazdag ember. Ezért a szabály: »minden francia egyenlő a törvény előtt« számára nem egyéb egy oklevél fején ékeskedő hazugságnál. Nem ő fog engedelmeskedni a törvénynek, a törvény engedelmeskedik neki. Nincs vérpad, nincs hóhér a milliomosok számára!"

„De van — felelte Raphael —, ők saját hóhéraik."

„Megint egy előítélet" — kiáltott fel a bankár.[37]

⑤

A részvény-mágnásoknak a pénz hatalmából eredő újabb kiváltságai a fogyasztási javak és a személyi kedvezmények terén jelentkeznek. A pénz hatalma, a gazdasági életben elfoglalt pozíció, a társulati vagyon társadalmi és politikai súlya azonban semmiképpen sem korlátozódik a vagyongyűjtés és a fogyasztási javak területére, akár társulati, akár személyi síkon vizsgáljuk a kérdést. Annak az amerikai elitnek a vonatkozásában, amelynek a részvény-mágnások csupán egyik szektorát alkotják, a fogyasztási javak feletti uralom hasonlíthatatlanul kisebb jelentőségű, mint a vagyonból eredő intézményes hatalom.

I. Az Egyesült Államok szuverén politikai alapokmánya az Alkotmány. Ennek tizennegyedik novellája törvényes keretek között szentesíti a tőkés társulásokat, amelyek ma a részvény-mágnásoknak a maguk fajtájából választott vállalati vezérek által irányított bázisai. A nemzet politikai felépítésében ez a tőkés társulások alkotta elit uralkodó csoportok rendszerét alkotja, s a gazdasági élet legfelsőbb magaslatairól irányított hierarchiát képez. A tőkés társulások e világának vezetői ma a vállalati vezéremberek, s ez a világ, a nemzet politikai szuverenitásán belül, gazdaságilag szuverén tömböt alkot. Ebben a világban ölt testet minden gazdasági kezdeményezés: e világ urai tisztában vannak ezzel, s úgy érzik, hogy a kezdeményezés immár az ő kizárólagos jogukká vált. Mint az ipar hűbérurai, visszatetszéssel szemlélték, hogy a szövetségi kormány felismerte szociális felelősségét az alsóbb néprétegek jóléte iránt. Ők a maguk tőkés társulási rendszerének dolgozóit — áruelosztóit, szállítóit, munkásait és alkalmazottait — saját alattvalóiknak tekintik, s magukról úgy vélekednek: ők az individualista amerikai embertípus azon képviselői, akiknél magasabbra nem emelkedhet senki.

Ők a magánkézben összpontosuló, társas tőkés gazdasági rend irányítói. Nem állíthatnánk, hogy a kormányzat az elmúlt évtized alatt túlzottan beleszólt volna dolgaikba: akármelyik kormányzati rendelkezést vizsgáljuk is meg, a végrehajtó szerv többnyire a nagyvállalatok egy előretolt posztja volt.[38] Ha valaki a termelőegységek felett úr, az nemcsak a holt eszközök ura, hanem ura mindazoknak, akik vagyon hiányában a termelő egységben dolgozni kényszerülnek: ő szabja meg életüket a gyárban, a vasúton, a hivatalban, ő határozza meg a munkapiac alakulását, vagy száll harcba szakszervezetekkel vagy kormányokkal a munkapiaccal kapcsola-

tos elgondolásaiért. A termelő egységek ura határozza meg vállalata nevében, miből mennyit, mikor és hogyan termeljenek, mekkora árat kérjenek érte.

II. A gazdagok a vagyonukban rejlő gazdasági hatalmat könnyűszerrel használhatják fel politikai párt-célokra. Mark Hanna a nyolcszázkilencvenes években a William Jennings Bryan és a néppárti „lidérc" okozta rémületet használta fel, hogy a gazdagokból politikai célokra pénzt préseljen ki, s a dúsgazdagok közül a legrégibb idők óta sok nem hivatalos politikai tanácsadó került ki. A Mellonok, a Pew-k, a du Pont-ok politikai kampányok régi híres pénzelői, a második világháborút követő időben pedig a texasi milliomosok országszerte jelentős összegeket áldoznak ilyen célokra. Wisconsinban McCarthyt segítették, Indianában Jennert, Marylandben Butlert és Beallt. 1952-ben például egy olajmágnás, Hugh Roy Cullen harmincegy alkalommal 500—500 dolláros juttatásokkal (összesen legalább 53 000 dollárral) tíz kongresszusi jelöltet támogatott (két vejével karöltve, akik ezenfelül is még legalább 19 750 dollárt juttattak e célra). Állítólag a texasi milliomosok ma legalább harminc államban tevékenykednek politikai téren a pénzükkel. Murchison 1938 óta támogat különböző — nem texasi — politikai személyiségeket, bár mindez köztudomásúvá csak akkor vált, amikor 1950-ben McCarthy kérésére ő és felesége 10 000 dollárt juttattak Tydings marylandi szenátor megbuktatására, 1952-ben pedig jelentős összeggel támogatták McCarthyt a connecticuti William Benton ellen.[39]

1952-ben „a republikánus és demokrata pártok hat legfőbb — legalább két állam területén pénzügyi tevékenységet kifejtő — bizottságának összbevételéből 55 százalék 2407, egyenként 1000 dolláros vagy nagyobb adományból eredt".* Ezek természetesen az abszolút minimumok, mivel más nevű családtagok személyazonosságát nehéz felismerni.

III. A gazdagok azonban politikai befolyásukat nagyobbrészt nem pénzbeli juttatások útján gyakorolják. És nem is annyira maguk a dúsgazdagok, mint inkább a nagyvagyonú osztály rész-

* A republikánus pártnak a legtöbbet juttattak: a Rockefellerek (94 000 dollár), a du Pont-ok (74 175), a Pew-k (65 100), a Mellonok (54 000), a Weirek (21 000), a Whitney-k (19 000), a Vanderbiltek (19 000), a Goeletek (16 800), a Milbankok (16 500) és Henry R. Luce (13 000). A demokrata párt fő támogatói: a nashville-i Wade Thompsonok (22 000), a Kennedyk (20 000), a philadelphiai Albert M. Greenfield (16 000), a pennsylvániai Matthew H. McCloskey (10 000) és Marshall Fieldék (10 000).[40]

vényes alapokon történt átszervezésének lebonyolítói, a vállalati vezéremberek használják fel a vagyon hatalmát politikai célokra. Ahogy a tőkés társulások világa egyre szorosabban bonyolódott bele a politikai élet szövevényeibe, ezek a vállalati vezetőemberek egyre szorosabb kapcsolatba léptek a politikai személyiségekkel, elsősorban azokkal a „kulcspolitikusokkal", akik az Egyesült Államok politikai vezérkarát alkotják.

A tizenkilencedik század üzletemberéről az az általános elképzelés, hogy sokoldalúan képzett mestere volt az alkudozásnak és üzletkötésnek. A nagyvállalatok kialakulásával és a kormánynak egyre intenzívebb beavatkozásával a gazdasági élet területein azonban kiválasztódott, kialakult a gazdasági vezéregyéniség azon típusa, aki kiváltságokkal bőven megrakva sokkal inkább nevezhető céltudatos és világosfejű gazdaságpolitikusnak, mint árak felett alkudozó üzletembernek. Ma ugyanis az eredményes gazdasági vezetőember számára — akár tulajdonos, akár csak vállalati vezetőember — nélkülözhetetlen, hogy befolyása alatt tartsa a vállalati tevékenységével kapcsolatban döntésre hivatott állami szerveket. A gazdasági élet vezetői részéről megmutatkozó ezen tendencia érvényesülését természetesen megkönnyítette a háború, amikor a szükségszerűség erejével került sor a vállalatok működésének politikai és gazdasági eszközökkel való támogatására. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a háború a részvénytőkén alapuló gazdasági rend éltetője; a háború alatt a gazdaságpolitika egységesebbé válik, s minden vállalati tevékenység egyértelműen politikai jellegű, törvényes támogatást nyer: maga az állam biztonsága szavatol érte.

„Az első világháború előtt az üzletemberek egymás között harcoltak, a háború után összeszövetkeztek és közös frontot alkottak a fogyasztókkal szemben."[41] A második világháború alatt megszámlálhatatlan tanácsadó bizottságban vettek részt, és közülük sokan mint tartalékos tisztek tartósan bekapcsolódtak a katonai apparátusba.* Mindez változatlanul folyik már jó ideje, s megle-

* A második világháború alatt a Washingtonban tényked ő, az ipar által a kormánynak „kikölcsönzött" gazdasági vezérekről kiderült, hogy ezek kevés kivétellel nem termelési, hanem pénzügyi szakemberek voltak. „... a WPB előadói és beszerzői Ferdinand Eberstadt, Wall Street-i bankár vezetése alatt működnek. Ezeknek az uraknak háborús alibije, miszerint különleges képesítésekkel rendelkeznek ezen a téren, szörnyűségesen csődöt mondott, ugyanis a WPB az elmúlt hónapokban kénytelen volt egy speciális tanfolyamot beállítani, hogy kioktassák az urakat az ipari termelés alapelemeire ... Mi a helyzet hát ezekkel a no-

lehetősen köztudomású — az Eisenhower-kormányzatban a vállalati vezéremberek most már nyíltan is elfoglalták a kormányszervek kulcspozícióit. Ahol azelőtt a hatalom csendben, kiterjedt összeköttetések formájában fejtette ki erejét, ma már ugyanezt megteheti teljes hangerővel.

Szükség van-e egyáltalán mélyrehatóbb vizsgálatokra az ilyen kérdésekben? Hallgassuk csak meg, hogyan szólta el magát Douglas McKay, belügyi államtitkár 1953. április 29-én barátai előtt a Kereskedelmi Kamarában: „Hát nem az üzlet és az ipar érdekeinek képviseletében ülünk mi, a kormányzat, a nyeregben?"[43] Vagy, mikor Wilson hadügyi államtitkár hitet tett az Amerikai Egyesült Államok és a General Motors Corporation érdekeinek azonossága mellett? Az ilyen incidenseket tekinthetjük politikai baklövéseknek — tekinthetnénk, ha lenne egy ellenzéki párt —, de mások-e ezek a dolgok lényege szempontjából, mint olyan megnyilvánulások, amelyekből kicseng a mélységes meggyőződés és nyilvánvalóvá válnak a hittel vallott elvek?

Vannak vállalati vezetőemberek, akik félnek az ilyen politikai színezetű beállítástól, éppúgy, mint ahogy egyes „pártonkívüli" szakszervezeti vezetők félnek egy harmadik párt megalakításától. A részvény-mágnások jó ideig ellenzéki szerepre gyakorolták be magukat: ekkoriban kiválóbbjaik úgy érezték, talán megtalálták helyüket az ég alatt. Akkoriban, az Eisenhower-éra előtt hatalmukat könnyebb lett volna felelőtlennek minősíteni. De Eisenhower uralomrajutása után már nem ilyen egyszerű a helyzet. Ha balul ütnek ki a dolgok, vajon nem őket — s velük együtt az egész üzleti világot — fogják majd vádolni?

John Knox Jessup, a *Fortune* szerkesztő bizottságának elnöke azonban egészen másképp vélekedik. Szerinte a nagyvállalat, mint az önkormányzati rendszer lényeges vonásainak megtestesítője, felválthatná az állam archaikus intézményét, s így betölthetné a hatalom középső szintjén található vákuumot. Hiszen a vállalat vezetőjének, mint a vállalati közösség legfőbb tagjának — úgymond — politikai feladata végeredményben az, hogy minden alatt-

bile officiumokban ülő férfiakkal, akik a WPB fizetési jegyzékeit saját vállalataik eladóinak és beszerzőinek fizetésével duzzasztották fel? Állítólag az ipar adta kölcsön őket, mint a legfőbb ipari-szervezési és pénzügyi szakembereit, hogy segítsenek a kormánynak megnyerni a háborút. Mármost, a legfőbb vállalati szervezésben és vezetésben kétféle típus ténykedik: a termelési és a pénzügyi szakemberek ... Az ipar a termelési szakembereit — saját üzleti céljaira — megtartotta magának."[42]

valója számára gondoskodjék a megfelelő fokú boldogságról. Jessup szerint a gazdasági és a politikai szférák közti egyensúly máris megbomlott: „Ha az elnök országát jólétben akarja kormányozni, legalább annyira — sőt valószínűleg sokkal inkább — függ a vállalatoktól, mint azok őtőle. Függősége nagyban emlékeztet János királynak és a Magna Charta szülőhazája — Runnymede — földesurainak viszonyához."[44]

Mindazonáltal a vállalati vezéreknek mint részvény-mágnásoknak ideológiája a konzervativizmus, minden ideológiai tartalom nélkül. Konzervatívok, ha másért nem, hát azért, mivel a „beérkezettek" testvéri közösségének tagjai. Ideológiájuk nincsen, mert „gyakorlati" embereknek tartják magukat. Nem találnak ki dolgokat: csak akkor reflektálnak, ha alternatívát tárnak eléjük, s ha valami ideológiát akarunk velük kapcsolatban konstruálni, azt csak ezekre a reflexiókra alapíthatjuk.

Az első világháború utáni három évtized alatt a politikusok és a gazdasági élet vezetőemberei közötti különbség egyre csökkent. A múltban ugyan a vállalati élet vezetői bizalmatlanul nézték, ha egyik társuk túl soká tartózkodik a politika porondján; szerették a jövést-menést, s ezzel kihúzták magukat minden felelősség alól. Mégis, egyre inkább foglaltak el vállalati vezetőemberek kifejezetten kormányzati pozíciókat, s ez gyakorlatilag teljesen új gazdaságpolitikát eredményezett, amelynek csúcsán megtalálhatók a részvény-mágnások képviselői.*

A részvény-mágnásokkal kapcsolatban feltárt tények s az ezekkel kapcsolatban felmerülő kérdések nem annyira a szóban forgó egyének személyi tisztességét érintik, de még csak nem is arra irányulnak elsősorban, mekkora vagyont, presztizst, hatalmat szereztek maguknak. Fontos kérdések ezek is; velük is fogunk foglalkozni, mikor az uralkodó elit magasabbrendű erkölcstelenségét és az elit egészének felépítését vizsgáljuk. Politikai szempontból azonban a leglényegesebb: vajon, ha ezeket a tényeket egybevetjük, kapunk-e megfelelő bizonyítékot arra a kapcsolatra nézve, mely a részvény-mágnások és a későbbiekben általunk politikai vezérkarnak nevezett csoport között fennáll?

Foglaltak-e el a dúsgazdagok, a vállalati vezérek, a helyi társadalmak felsőbb osztályai és a nagyvárosi Négyszázak, a tőkés társulások világának klikkjei hatalmi pozíciókat a tényleges politikai

* Lásd könyvünk XII. fejezetét. Ott tárgyaljuk meg részletesebben a vállalati vezetőemberek politikai szerepét.

rendszeren belül? Tudjuk, folytattak hadjáratokat a kormányok ellen, s kaptak is tőlük kiváltságokat. De voltak-e valaha is politikailag aktívak? S azok-e ma? A hivatalos mesékkel, tudományos mítoszokkal és népszerű hagyományokkal szemben a válasz bonyolult, de egészen határozott *igen.*

Alapvetően tévednénk azonban, ha azt hinnénk: a politikai apparátus a tőkés társulások világának pusztán egy mellékhajtása, vagy hogy azt a részvény-mágnások képviselői teljesen hatalmukba vették. Az amerikai államvezetés semmiféle formában, sem szervezetileg, sem egyébként nem tekinthető az „uralkodó osztályok" valamiféle albizottságának. Kétségtelen azonban, hogy „bizottságok" hálózata, s ezekben a bizottságokban a részvény-mágnások mellett más hierarchiák képviselői is ott ülnek. Ezen utóbbiak közül talán a legbonyolultabb jelenség a hivatásos politikus, legújabb szereplői azonban a magasrangú katonák, Washington hadvezérei.

VIII.

A hadurak

A történelmi jelenségek vizsgálói a tizennyolcadik században figyelemre méltó irányzatot észleltek a társadalom legfelsőbb szintjén a hatalom megoszlása tekintetében: civil egyének, hatalomra jutva, vérmes katonákat fékeztek meg, hatalmukat elszigetelték, semlegesítették és letörték. Kétségtelen, hogy volt már eset rá korábban is, különböző korokban és különböző országokban, amikor katonák polgári személyek parancsának szolgáltak, de ez a bizonyos, a tizennyolcadik században kiteljesedő, körülbelül az első világháborúig tartó irányzat azért tűnik figyelemre méltónak, mert ezt a jelenséget soha azelőtt nem észlelhettük ilyen széles körben, és soha nem nyugodott ilyen szilárd alapokon.

①

A polgári uralom nagy, rövid lejáratú és ingatag tüneménye a huszadik században, a világ iparosodott nemzetei körében ingadozni kezdett, s ma, a napóleoni kor és az első világháború közötti békekorszak után a világtörténelem ismét visszakanyarodott régi csapásába. Az egész világon mindenütt visszatértek a hadurak. Az élet valóságait ma már mindenütt ők határozzák meg. A politikai vákuum Amerikában is megnyitotta számukra az utat. A nagyvállalati vezéremberek és a politikusok mellett most már az amerikai elit kellemetlen unokatestvéreinek, a tábornokoknak és tengernagyoknak a kezébe is hatalom — sőt, egyre több hatalom — került, s szavuk érvényesül a legsúlyosabb következményeket magukban rejtő döntések meghozatalánál.

Minden politika lényege a harc a hatalomért, és a hatalom végső

ütőkártyája az erőszak. De hát akkor általában miért nem a katonai diktatúra a normális kormányforma? Ami azt illeti, a történelem nagyobb részében az emberek a kard uralma alatt éltek, és ha az államrendet bármi vélt vagy valódi zavar fenyegette, katonai uralomban kerestek menedéket. Ezekről a többé-kevésbé egyszerű történelmi tényekről könnyen megfelejtkezünk még manapság is, mert az általunk örökségként kapott értékek nagy része a tizennyolcadik és tizenkilencedik század polgári uralma alatt alakult és virágzott ki. És a hatalomnak bármennyire is végső ütőkártyája az erőszak, a mi történelmünkben az egyes államokon belül vagy az egyes államok között felmerült hatalmi vetélkedések során nem mindig került sor ennek az ütőkártyának a kijátszására. A kormányzásról kialakított elméleteink az intézmények azon faján nyugosznak, amelyek keretei között a minimálisra redukált erőszakot a polgári uralom egyensúlyi politikája tartja ellenőrzése alatt. Az elmúlt század hosszú békekorszakában a nyugati történelmet sokkal inkább a politikusok, a gazdagok s a jogászok irányították, mint a tábornokok, a banditák vagy a tengernagyok. De honnan jött ez a hosszú béke? Hogy történhetett meg, hogy a katonákat megelőzve a civilek jutottak hatalomra?

Gaetano Mosca[1] a katonaságról szólva bizonyos feltevéseket kockáztat meg, amelyeket ugyan nem osztunk, de okfejtését nagy vonalakban elfogadjuk. Feltételezése szerint minden társadalomban van bizonyos számú egyén, akik inzultusra erőszakkal reagálnak. Ha egy ilyen egyén adott történelmi konstellációban még zsenialitással is meg van áldva, egy Napóleont kaphatunk eredményül; magasröptű eszmék ezekből az egyénekből Garibaldit teremthetnek, vagy, ha másuk nincs, csak a történelmi lehetőség, például egy Mussolinit. Ez utóbbiak közé sorolhatjuk az üzleti világ kreatúráit, a gengsztereket.

Ha azonban, Mosca szerint, az ilyen típusú egyén egy társadalmi hierarchián belül maradó pozíció keretei közé szorul, előttünk áll a hivatásos katona típusa, gyakran a polgári felsőbbség szolgája.

Természetesen nemcsak a hivatásos hadseregen, hanem más alapokon is nyugodott belső béke a történelem folyamán. Láttunk papság által fenntartott „Isten békéjét", láttuk a „Király békéjét" a középkori Európában, szemben azokkal, akik becsületüket és hatalmukat a kard erejétől tették függővé. A béke nagy valósága azonban a modern világban, vagy akár az egész történelemben is igen kétélű valóság: egyrészt arra utal, hogy a béke az erőszakeszközök állam által való koncentrálásának és monopolizálásának

függvénye, de arra is, hogy a világ mai szervezettsége nyolcvanegy ilyen nemzeti államban a modern háború feltételét teremti meg.

A nemzeti államok létrejötte előtt az erőszakos emberek szűkebb körben gyakran alkalmaztak erőszakot, s az európai és keleti feudalizmus sok vonatkozásban nem volt egyéb, mint erőszakos emberek helyi uralma. Mielőtt a nemzeti állam a hatalom eszközeit központosította és monopolizálta, a hatalom kis, helyi gócokban alakult ki, majd teremtődött újra, és a helyi bandák uralma nem volt ritka jelenség a nemzeti államok korát megelőző történelemben. A spanyol útonálló azonban — a nemzeti állam megteremtői, Ferdinánd és Izabella uralma alatt — a korona alattvalójává vált, majd idővel conquistádorrá, majd újabb idő múltán a királynő katonájává. Az erőszak helyi jelentőségű bajnokait tehát egy nemzeti hadsereg tagjai közé sorolták be, s hálás alattvalóivá szegődtek az állam polgári fejének.

Micsoda különleges intézmény ez a zsoldoshadsereg, amely az erőszakos emberek harcias hajlamait megfékezni képes, polgári uralom alá kényszeríti őket, s nemcsak engedelmességre szorítja mindnyájukat, hanem ebből az engedelmességből becsületkódexet is készít?

Ha egyszer a modern államok zsoldoshadserege monopolizálta az erőszak eszközeit s így elég erőssé vált arra, hogy uralma alá hajtsa a társadalmat: miért nem tette meg? Ehelyett miért lanyhult el olyan sok esetben, s miért hódolt be a polgári állam polgári fejének? Miért fogadnak el a hadseregnek alárendelt pozíciót? Mik ezek a titokzatos dolgok a zsoldoshadseregek hátterében?

Nincsenek titkok, ezzel szemben néhány egészen nyilvánvalóan működő mechanizmust találunk minden polgári irányítás alatt álló zsoldoshadsereg esetében. Mindenekelőtt, ezeknek az intézményeknek jellege mindig „arisztokratikus" volt. Valahányszor, mint például seregek kezdeti szervezése esetében is, a hadseregnek ezt a jellegét meg akarták szüntetni, a próbálkozás nem járt a várható eredménnyel. Minden nemzeti, zsoldos hadseregben éles határvonal húzódik a tisztek és a legénység között. A tisztikar általában a polgári társadalom uralkodó rétegéből vagy legalábbis az uralkodó réteggel rokonérzésű körökből rekrutálódik, s ezért az uralkodó rétegeken belül működő egyensúlyi erők megfelelően tükröződnek a zsoldoshadsereg keretei között is. Végül pedig a legtöbb zsoldoshadseregben az erőszak emberei előtt is kívánatos feltételek alakultak ki: az egzisztenciális biztonság és a becsületkódex szabályai szerinti élettel járó dicsőség.

„Elképzelhető-e vajon — kérdezi John Adams a tizennyolcadik század végén —, hogy az európai zsoldoshadseregek katonáit pusztán a hazafiság tiszta érzete készteti szolgálni? Tisztjeik talán elmélkedő hajlamú, jámbor emberek, jutalmukat a túlvilági élettől várva? Vajon valamiféle erkölcsi vagy vallásos kötelességtudat hajtja őket, mikor életüket kockáztatják, vagy békével viselik sebeiket? Talán erre a fajtára is találunk példát. De ha bárki azt képzeli, hogy ezeket a hősöket mind, vagy legtöbbjüket legalábbis, ilyen elvek hatják át, csak azt bizonyítja, hogy nem ismeri őket. Zsoldjuk talán elegendő indíték számukra? A zsold általában legfeljebb igen egyszerű, szerény megélhetést biztosít, s aligha kísértene meg valakit, hogy feladja érte az élet egyéb terein kínálkozó lehetőségeket, a családi otthon melegét, és magára vállalja a katonáskodás nehéz, veszedelmes terheit. Nem, ami őket erre készteti: a szolgálat jutalmául remélt babérok."

„A közkatona bajtársaival verseng az őrvezetői csillagért, az őrvezetők ismét egymás között azért küzdenek, ki lesz közülük őrmester, az őrmesterek ambíciója elérni a zászlósi rangot. Így a hadsereg minden tagja előléptetésért küzd, amint a birodalom polgárai is állandóan magasabb pozíciókra törekszenek, hogy minél több embertársuk figyelmét irányíthassák magukra."[2]

Presztizs — mint becsületkérdés, s mindaz, ami vele jár —, ez volt a katonák bére, amiért lemondtak a politikai hatalomról. S ez a lemondás nem állt meg a felszínen: bekebelezést nyert a katonai becsületkódex tételei közé. Mindenre gondosan kiterjedő, szépen megszerkesztett szolgálati szabályzatuk szellemében az a vélemény alakult ki közöttük, hogy a „politika" szennyes, bizonytalan, úriemberhez nem méltó szerencsejáték, és méltóságukat megtestesítő becsületkódexük sugalmazása alatt a politikusokat egy bizonytalan világ oda nem való teremtményeinek tekintették.

A zsoldoshadsereg belső mechanizmusa azonban nem mindig irányul a polgári uralom céljainak szolgálatára, s egyáltalán nem is szükségszerű, hogy ezt tegye. Ismerjük például a spanyol világ átkát: valahányszor tisztet választottak be az államtanácsba, első dolga volt megkísérelni, hogy azt teljesen hatalmába kerítse. Ha meg nem tudta megvetni ott a lábát, esetleg hadsereg élén vonult be a fővárosba.

②

A zsoldoshadsereg intézményében tapasztalt tényekkel és irányzatokkal kapcsolatos megfontolások különösen élesen világítanak rá a katonaság intézményének és legfelsőbb rétegének: a tábornokok és tengernagyok karának helyzetére az Egyesült Államokban. Az Egyesült Államok, akár a legtöbb más ország is, erőszakosságban született, de olyan korban, amelynek a hadviselés nem volt jellemzője; a háborús eszközökkel nehezen elérhető terep kemény akadályokat gördített minden harci pusztítás elé, s a népnek nem kellett elszenvednie a harcias szomszédok fenyegetése keltette állandó aggodalmakat. Történelmének első szakaszában az Egyesült Államokat helyzete kiválóan alkalmassá tette egy polgári kormányzat felállítására és fenntartására, továbbá arra, hogy minden esetleges militarista ambíciót megfelelően alárendelt pozícióba szorítson.

Nagyon is érthető, miért nem szerette a hivatásos katonákat az az ifjú ország, amely nemzeti forradalmát brit zsoldban álló hadsereg ellen vívta meg. Hatalmas terület lévén, katonailag nem számottevő szomszédokkal (indiánokkal), kétoldalt a hatalmas óceánokkal, a tizenkilencedik század hosszú évtizedei alatt az Egyesült Államokat soha huzamosabb időn keresztül súlyos katonai jellegű anyagi kötelezettségek nem terhelték. Addig pedig, amíg a Monroe-elvet Angliára is nem alkalmazták, az angol flotta — a nyugati félteke angol kereskedelmi érdekeinek védelmében — ott állott az Egyesült Államok és Európa között. Amerikának még az első világháború után sem kellett különösebben aggódnia katonai szempontból, hiszen ő volt a tönkrement európai országok bankára, egészen a nácizmus uralomrajutásáig Németországban.[3] Mindezeknek természetes következménye az is, hogy — akárcsak Angliában — Amerikában szintén a hadiflotta a legfontosabb fegyvernem, viszont a tengerészek szerepe a nemzet társadalmi építménye szempontjából lényegesen kisebb, mint sok esetben a hadseregeké, mivel belső, népi megmozdulások elfojtására a tengerészet kevésbé alkalmas. Ennek megfelelően a tábornokok és tengernagyok nem játszottak nagy szerepet a politikai életben, s a kormányzat polgári jellege biztosítottnak látszott.

Ha egy ország népének legfontosabb célja minél nagyobb egyéni vagyon felhasználása, aligha várható el tőle, hogy olyan szervezetet támogasson, amelynek tagjai — gazdasági szempontból — paraziták. Ha egy nemzet középosztálya mindennél többre

értékeli a szabadságot és az egyéni kezdeményezést, nehezen képzelhető el, hogy nagyrabecsülje a fegyelem korlátaihoz szokott katonákat, akiket más, a szabadság eszméjétől távolabb eső kormányformák támogatására annyiszor használtak már fel zsarnoki módon. A gazdasági erők és a politikai légkör ily módon alakulván, kifejlődött az a polgári nézet, amely mélyen leértékeli a katonaság intézményét, s azt az esetenként szükséges, de mindig terhes, rossz dolgok kategóriájába utalja.

Az Egyesült Államok alkotmánya egy erős katonai intézménytől való félelem légkörében született. Az elnök — polgári személy — az összes fegyveres erők főparancsnoka, s háború esetén főparancsnoka az állami milíciáknak is. Hadat üzenni, katonai célokra állami fedezetet biztosítani csak a Kongresszusnak áll jogában — de annak is csak két évre terjedő hatállyal. Az egyes államok keretében megmaradt — elkülönítve a hadseregtől — a milícia. Az alkotmány megalkotói nem teremtettek olyan lehetőségeket, amelyeket kihasználva katonai személyek tanácsaikkal és útmutatásaikkal eláraszthatták volna a polgári államvezetést. Ha tett is intézkedéseket az alkotmány erőszak esetére, ezeket igen vonakodva tette meg, s az erőszak alkalmazóinak — a katonáknak — szerepét szigorúan az eszköz szerepére korlátozta.

A forradalmi nemzedéket követően a felsőbb osztályok jellege nem volt militarista, az amerikai elitbe nem épültek be intézményesen magasrangú katonák, nem alakult ki köreiben katonai tradíció, és a katonai szolgálatból nem áradt presztizs senkire. Hogy az üzletemberek mennyire a katonák fölé emelkedtek a „becsület" mezején, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a polgárháború, de még az első világháború alatt sem tekintette senki megvetendőnek azt, aki pénzért mást küldött el maga helyett katonáskodni. Így a katonák a régi, belső határokon elszigetelt posztjaikon maradtak, s nem kerülhettek be az ország legfelsőbb köreinek tagjai közé.

Akármilyen viszontagságokon mentek is át azok, akik átkeltek az óceánon, akármilyen katonai jelleggel bírtak is expedícióik vagy néha hosszú időn keresztül kifejezetten háborús táborokra emlékeztető közösségeik: a nemzet élére állott vezetőkből hiányzott minden katonás gondolkodás, minden militarista szemlélet.

És mégis, ha az Egyesült Államok történelmének egészén végigtekintünk, meglehetősen különös jelenséggel találjuk magunkat szemben. Azt mondják, sosem voltunk, és ma sem vagyunk militarista nemzet, sőt, bizalmatlanok vagyunk mindennel szemben,

ami katona. Ennek ellenére azonban tudomásul kell vennünk, hogy a forradalom Washington tábornokot emelte az elnöki székbe, s bizonyos háttérbe szorított katonatisztek körében kísérletek történtek egy katonai tanács alakítására s egy militarista király kikiáltására. Aztán gondoljunk csak Jackson, Harrison és Taylor tábornokokra: a mexikói háború során elért politikai sikereikben kétségtelen szerepe volt a határvidéken folytatott csatározásaiknak, kisebb ütközeteiknek. És a hosszú és véres polgárháború, amely derekán szelte ketté Amerikát, és amelynek sebeire még ma is emlékezünk? Az egész háború alatt, s utána is, fenntartotta ugyan hatalmát a polgári kormány, a háború azonban végül is Grant tábornokot emelte az elnöki székbe — amely időközben a különböző gazdasági érdekeltségek igen alkalmas fedőszerve lett. Grant-tól McKinley-ig — Cleveland és Arthur kivételével — minden elnök tiszt volt a polgárháború alatt, igaz, hivatásosként egyedül Grant szolgált. A spanyol—amerikai háború után is így történt: a Fehér Ház élére Theodore Roosevelt került, aki — talán éppen azért, mert nem volt hivatásos katona — a legkeményebb, a legkíméletlenebb volt az összes tisztek között. Tény mindenesetre, hogy az Egyesült Államok harminchárom elnöke közül mintegy a fele mögött valamiféle katonai múlt állott: hat hivatásos tisztet és kilenc tábornokot találunk közöttük.

Shay forradalma és a koreai háború között nem telt el érdemlegesen hosszú időszak, hogy ne fordult volna elő valamiféle hivatalos háborúskodás. Az Egyesült Államok egészen pontosan 1776 óta hét háborút viselt idegen hatalmakkal, egy négyéves polgárháborút, majd egy évszázadon keresztül az indiánokkal csatározott, időnként fegyveresen avatkozott be a kínai eseményekbe, s erőszakkal igázta le a Karibi-szigeteket, valamint Közép-Amerika egyes részeit.* Mindezeket az eseményeket persze tekinthetjük úgy is, mint bosszantó intermezzókat, amelyek csak zavarják

* 1935-ben a *Fortune* c. folyóirat a következőket írja: „Általában úgy gondolják, hogy Amerika katonai ideálja a béke. Sajnálatos módon szembenállnak ezzel az iskolás bölcsességgel a következő tények: 1776 óta az Egyesült Államok hadserege több négyzetmérföldet kaparintott hatalmába kizárólag katonai eszközökkel, mint bármely más hadsereg a világon, kivéve a brit fegyveres erőket. De Nagy-Britannia mögött sem maradtunk el messze. Nagy-Britannia az említett időpont óta 3 500 000 négyzetmérföldet hódított meg, az Egyesült Államok pedig — ha beleszámítjuk Louisiana megvásárlását, amibe erőszakkal kényszerítettük bele az indiánokat — valamivel több mint 3 100 000 négyzetmérföldet. Az angolszász nemzetek büszkék lehetnek magukra e téren."[4]

ı sokkal fontosabb üzleti ügyeket. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy az erőszak mint eszköz, sőt mint érték is kissé bizonytalan helyet foglal el az amerikai életben és kultúrában.

Ennek oka a következő: történelmileg nézve kétségtelenül számos erőszakos cselekménnyel találkozunk Amerikában, ezeknek jelentős részét azonban közvetlenül „a nép" hajtotta végre. A fegyveres erőket, majdnem feudális jelleggel, az állami milíciákra decentralizálták. A katonai intézmények, kevés kivétellel, egy szinten helyezkedtek el a szétszórt gazdasági egységekkel és a szövetségi síkon mozgó politikai hatalommal. A helyzet merőben más volt, mint az euráziai sztyeppék kozákjai esetében; az indiánokkal harcban álló amerikai pionírok technikai és számbeli fölénye feleslegessé tette egy hivatásos harcos réteg, egy széleskörű, fegvelmezett erőszak-szervezet kialakítását. Gyakorlatilag minden férfi harcosnak számított, s a hadviselés adott technikai szintje mellett nem volt szükség a fegyveres erők összpontosítására. Ezeknek az egyszerű tényeknek óriási jelentősége van az amerikai polgári uralom s az első idők demokratikus berendezkedése, polgári etikája szempontjából.

Az amerikai demokráciát fegyveres polgárok milíciája biztosította abban a korban, amikor a puska volt a döntő fegyver, s egy ember egy puskát — és egy szavazatot ért. Iskolai történetírók éppen ezért nem szívesen foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy az amerikai katonai intézményekben és a fegyverek fajaiban végbement változások politikai és gazdasági változások okozói lehettek. A katonai erők létezését akkor fedezik csak fel, ha indián csatározásokról vagy valami távoli háborúkról esik szó, s utána gyorsan ismét elfelejtkeznek róluk. Talán igazuk is van. Ne felejtsük el azonban, hogy az általános védkötelezettség alapján létrejött első európai hadseregek forradalmi hadseregek voltak. Másutt az általános hadkötelezettség bevezetése vonakodva történt; Metternich a Bécsi Kongresszuson eltörlését követelte, Poroszország csak akkor vezette be, miután hadserege vereséget szenvedett, a cárok csak a krimi háború után, Ausztria pedig csak azután, hogy Bismarck újoncai megverték Ferenc József seregeit.[5]

Európában az általános hadkötelezettség alapján létrejött hadsereg tagjainak, hogy az állam iránti hűségüket fokozzák, bizonyos más, újabb „jogokat" biztosítottak. Poroszországban s később Németországban ez kifejezetten, céltudatosan történt. A jobbágyság eltörlését és később a társadalombiztosítás kifejlődését az ál-

talános hadkötelezettség kísérő jelenségeinek tekinthetjük. Ha a különböző jelenségek feltűnésének időpontjai között találunk is eltéréseket, mégis helyesnek látszik a következtetés, hogy a nép széles rétegei fegyverhez jutván, az állam más előjogokat is biztosított számukra. Az Egyesült Államok esetében azonban nem volt szükség fegyverhez *juttatni* fegyverekkel nem rendelkező rétegeket: a nép kezdettől fogva fegyvert viselt.

Az első világháborúig a katonaság intézménye nem jelentett állandó jellegű, szigorú fegyelemben végrehajtott katonai kiképzést, vagy a szövetségi kormány fegyvertartási monopóliumát. Az első világháborúig nem találunk egy hatalmas, állandó katonai intézmény élén álló hivatásos katonákat. A polgárháború és a spanyol—amerikai háború között a hadsereg létszáma átlag 25 000 fő körül mozgott. A hadsereg ezredekre oszlott; az ezredeket és ezeken belül a századokat az ország belső határain és a távoli nyugaton szétszórva találhattuk. Az Egyesült Államok hadserege az egész spanyol—amerikai háború alatt milícia-módra volt szervezve, azaz decentralizált szervezet volt, nemhivatásos tisztikarral, amely messzemenően a helyi politika befolyása alatt állott.

A kis zsoldoshadsereget ez a — The US Volunteers (Az Egyesült Államok önkéntesei) nevet viselő — állami milícia egészítette ki, s a milícia parancsnokait az egyes államok kormányzója nevezte ki. A hivatásos katonaság eszméjétől távol eső körülmények között könnyen s igen gyakran megtörténhet, hogy a zsoldoshadsereg katonája tábornoki rangra emelkedett az önkéntesek között. Mindenek felett a politika — azaz a polgári irányítás — uralkodott. Tábornok mindig igen kevés akadt, s még a West Point-i tiszti iskola növendékeinek legfőbb ambíciója is többnyire az ezredesi rang elérésére irányult.

③

A tizenkilencedik század végének nemesen rendetlen, kék egyenruhás tábornokai körül még érezhette az ember a polgárháború puskaporszagát. Ott tüntette ki magát vitézségével, s a háború és a spanyol—amerikai csetepaték közti időben kalandos harcokat vívott az indiánok ellen. A lovasság rohamát hősiesen állta — még ha e hősiessége következtében kissé ütődötté vált is (gondoljunk Custerre és a Little Big Horn-ra!). Kemény életmódot foly-

tattak — ezt Theodore Roosevelt igen sokra értékelte bennük. Legtöbbjük bajuszos volt, sokan szakállt viseltek, s rendszerint kissé borotválatlan látszatot keltettek. Grant közlegény-egyenruhában járt, fényezetlen gombokkal, ócska bakancsokban, s ez a divat nem halt ki később sem. A régi hadsereg emberei belevetették magukat a kézitusákba, s csak az első világháború idején kísérelték meg hivatalosan „kímélni a kiképzett egyéneket". Sok tábornok esett el a polgárháborúban, tucatszámra hullottak az ezredesek, s akik életben maradtak, azok jó része az indián csatározásokban pusztult el. Emberei megbecsülését nem a Pentagon íróasztalainál bölcs haditervek kieszelésével, hanem azzal érdemelte ki, hogy jobban bánt a puskával, mint ők, kitartóbban lovagolt, s ha baj szakadt rájuk, villámgyorsan váltott az esze.

Az 1900-as évek tábornok-típusa[6] angol ősökre visszatekintő régi amerikai család sarja volt. 1840 körül, az Egyesült Államok északkeleti vidékein született s ifjú éveit is itt, esetleg Közép-Északon egy kisvárosban vagy vidéken töltötte. Atyja szabad foglalkozást űzött, s igen valószínű, hogy jó politikai összeköttetésekkel rendelkezett. Ez esetleg segítségére lehetett katonai karrierjében is. Általában valamivel több mint harmincnyolc éves szolgálat után jutott el a tábornokságig. Ekkorra már elérte a hatvanadik életévét. Ha valamilyen vallás hívének vallotta magát, igen valószínű, hogy episzkopális volt. Sokszor kétszer is nősült, s apjához hasonló szabadfoglalkozást űző apósának is valószínűleg jó politikai összeköttetései voltak. Míg a hadseregben szolgált, távol tartotta magát a politikától, leszerelése után azonban alighanem belekontárkodott valamelyest a republikánus politikába. Majdnem kizárt, hogy bármit írt volna, de éppígy valószínűtlen, hogy vele kapcsolatban bárki sok papírt pocsékolt volna el. Hivatalosan hatvankét éves korában kellett nyugalomba vonulnia, s az átlag hetvenhét éves korában halt meg.

Ezeknek a régi hadseregbeli tábornokoknak csupán egyharmada végezte el a West Point-i akadémiát, s négy rendelkezett közülük más főiskolai végzettséggel: a régi katonák nem jártak iskolába. Ne feledjük azonban, hány délvidéki katona — West Point-iak, kiemelkedő tagjai az egykori szövetséges hadseregnek — ment haza délre s állt be a déliek seregébe. Az 1900-as tábornokok egy része a polgárháború alatt emelkedett tiszti rangra, mások az állami milíciák önkéntesei közül kerültek ki, s voltak ismét mások, akik megfelelő számú embert toboroztak ahhoz, hogy mindjárt mint ezredesek kezdjék. A reguláris hadseregben az előlépés a szolgá-

lati évek száma szerint történt, de a háborúk alatt ez a szabály háttérbe szorult, s hamarabb emelkedhetett valaki magasabb rangra. Legtöbbjük a spanyol—amerikai háború folyamán lett ezredesből tábornok. A régi tábornokok igen tekintélyes része — legalább a fele — kitűnő összeköttetéseket épített ki a hadsereg tábornoki karával és a politikusokkal. Így történhetett ez Leonard Wood esetében is, aki 1891-ben orvos-százados volt, majd a Fehér Ház hivatalos orvosa lett, s később barátainak, Theodore Rooseveltnek és William Howard Taftnak a segítségével 1900-ban a vezérkari főnöki székbe ült.

A hadsereg vezetőségét alkotó mintegy három tucat katona közül csak három hagyta ott mesterségét az üzleti életért, de ezek közül is csak egy volt hivatásos. A helyi kisvárosok kereskedői általában szerették a régi hadsereget, hiszen ez harcolt az indiánok és marhatolvajok ellen, s ha katonaság állomásozott a városban, ez pénzt jelentett számukra. A nagyobb városokban még a hadsereg hatáskörébe tartozott általában a sztrájkok letörése.

A polgárháború után egészen addig, míg Theodore Roosevelt alatt meg nem kezdődött a tengerészet fejlesztése, a nyilvánosság szemében a szárazföldi hadsereg jelentette a fegyveres erőt, s a hadsereg az alsóbb néposztályok köreiben aratta babérjait. A tengerészet inkább az „urak klubjához" hasonlított, időnként kutató vagy mentő expedícióra indult, s presztizse a felsőbb körök szintjére emelte. Ez az oka a tengerésztisztikar magasabbrendű szakmai képzettségének s — általában — előkelőbb származásának.

Eltekintve az angol eredetű tengerészeti hagyományoktól, emlékeznünk kell Mahan tengernagy nagy tekintélynek örvendő elméletére, amely szerint a nemzet nagysága tengeri hatalmától függ; ez az elmélet szíves fogadtatásra talált Theodore Roosevelt tengerészet-ügyi államtitkárnál. A tengerészet presztizse a spanyol—amerikai háború alatt nőtt nagyra a tömegek előtt is, mivel a tengerésztisztek mestersége titokzatosabb és megközelíthetetlenebb volt a laikusok számára, mint a katonáké. Aligha akadna, aki kellő szakértelem híján vállalkozna egy hajó irányítására, míg akárhányan akadnának, akik készségesen elkommandíroznának egy század katonát. Mivel a tengerészetnél ismeretlen volt az „önkéntesség" intézménye, a tengerészek mesterségbeli presztizsét még növelte az annapolisi iskolában nyert formális, speciális kiképzés adta presztizs. Amellett a haditengerész kapitány kezére bízott hajók jelentős tőkebefektetést is képviseltek, s végül ott van a kapitány abszolút tekintélye a hajón; ha a fedélzeti matrózok

iránti hagyományos megvetésre gondolunk, kétségtelen, hogy a tengerésztisztek toronymagasan állottak a besorozott legénységük felett.

Az 1900-as évek tengernagyának tipikus alakja 1842 körül született, ősei gyarmatosító britek voltak. Atyja szabadfoglalkozásként űzte hivatását, mindenesetre az északkeleti tengerparti vidék előkelő családjai közül származott. Igen valószínű, hogy a család városi lakos volt. A jövő tengernagya a tengerészeti főiskola után két évet laktanyahajón szolgált. Tizennégy éves korában lépett a haditengerészet szolgálatába, s ha hivő volt, feltétlenül valamelyik protestáns hitfelekezethez tartozott. Akadémiai évei után mintegy harmincnégy évvel lett belőle ellentengernagy, ekkor már betöltötte ötvennyolcadik életévét. Feleséget saját társadalmi köréből választott. Legnagyobb valószínűség szerint írt egy könyvet, az azonban már alig valószínű, hogy róla írtak volna. Ennek ellenére könnyen avathatták az 1898-as háború után díszdoktorrá valamelyik egyetemen. Hatvankét éves korában vonult nyugalomba. Mindössze átlag három évig viselhette az ellentengernagyi rangot: a nyugdíjkorhatár elérte után tíz évvel, átlag hetvenkét éves korában elhunyt.

A tengerészet „krémjét" még 1900-ban is az Annapolisból kikerült úriemberek alkották. A szárazföldi bajtársaiknál előkelőbb körökből származó, kiváló előkészítő kiképzés után tengerészeti akadémiát végzett későbbi tengernagyok is harcoltak a polgárháború alatt, s a háború befejezte után, magánéletükben akárcsak szolgálatukban gondosan tartózkodván minden úiszerűtől, lassan emelkedtek rangban és méltóságban. A haditengerészetben az előrejutás csigalassúsága folytán igen fontos volt, hogy fiatalon álljanak szolgálatba és sokáig éljenek, ha el akarják érni a nyugdíjkorhatár — 62 év — előtt a tengernagyi rangot. A kapitánysághoz mindössze huszonöt év szolgálat kellett. „A tisztek oly hosszú időt töltöttek alárendelt beosztásokban, hogy sohasem tanultak meg önállóan gondolkodni. Olyan későn kerültek magasabb parancsnoki posztra, hogy addigra kipusztult belőlük az ifjúság és vele minden ambíció: csak engedelmeskedni tudtak, parancsolni nem . . ."*

* „1906-ban az amerikai hadiflotta legfiatalabb kapitánya 55 éves volt. A kapitányi beosztásban a tisztek átlag 4,5 évet töltöttek. Angliában a legfiatalabb kapitány 35 éves volt, s a kapitányi beosztásban eltöltött évek száma a brit tengerészetnél átlag 11,2 év körül mozgott." A francia, német és japán haditengerészet vonatkozásában az adatok

A magas rangú tisztek szolgálati idejüknek egyharmadától feléig terjedő hányadát töltötték tengeren, természetesen nagyobbrészt még alacsonyabb beosztásban. A harmincöt legmagasabb rangú tengerésztiszt közül a fele időről időre ismét megfordult Annapolisban, mint oktató vagy parancsnok. Akadt közülük néhány, aki ugyanott továbbképző tanfolyamon vett részt az akadémia elvégzése után. A haditengerészetre jellemző bürokratikus fejetlenséget az idézte elő, hogy a hadihajók, a fegyverzet, az utánpótlás technikájának bonyolultabbá válásával változatlanul nem a tisztek technikai tudása, hanem a szolgálati idő szabta meg az előlépés feltételeit. Így azután a kapitány többé-kevésbé idegenül mozgott hajóján, ahol olyan dolgokért kellett felelősséget vállalnia, amelyekhez egyáltalán nem értett. A haditengerészetet irányító felsőbbség megfelelő kapcsolatban állt a tengerészetügyi államtitkárral, tagjai gyakran tartottak fenn bizalmas kapcsolatot kongresszusi tagokkal. Mégis, minden kiváló összeköttetés ellenére is, ez időszakban mindössze egyetlen tengernagy cserélte fel a tengert az üzleti élettel, s csak kettő a (helyi) politikával.

Ilyen volt, néhány szóban lefestve, a polgári irányítás alatt álló amerikai katonaság intézménye a tizenkilencedik század végén, félig-hivatásos törzstiszti karával, amelynek tagjai semmiféle lényeges vonatkozásban nem állottak az amerikai társadalom üzleti és politikai elitjével. Ma azonban nem a tizenkilencedik század végét írjuk, s a legtöbb olyan történelmi tényező, amely akkoriban megszabta a katonaság vezetőinek pályafutását, ma egyáltalán nem befolyásolja az amerikai hadurak szerepét.

④

A huszadik század derekán az Egyesült Államokban érvényesülő pacifista, polgári beállítottságnak — amelynek egyenes következménye a hivatásos katonákkal szemben megnyilvánuló bizalmatlanság és lenézés — merőben új helyzettel kell szembenéznie; ez a helyzet az amerikai elit meghatározása szerint az egész nemzetet alapjaiban érinti.

körülbelül a brit adatoknak felelnek meg. „Ugyanez állt a flottaparancsnokok esetében. A tengernagyok ebben a beosztásban — nyugdíjaztatásuk előtt — átlag 1,5 évet töltöttek", míg Angliában, Franciaországban, Németországban és Japánban 6—14 évet.[7]

I. Az amerikai elit s vele az alsóbb rétegek tekintélyes hányada első ízben érzékeli, mit jelent katonailag számottevő hatalmak szomszédságában élni, amikor az ország területe gyakorlatilag védtelenül áll nyitva megsemmisítő hatással fenyegető támadások előtt. Talán csak most tudatosul bennük, milyen gondtalan életet élt az ország katonai szempontból, a maga földrajzi elszigeteltségében, egyre növekvő, békés hazai piacaival, az iparosításhoz nélkülözhetetlen természeti kincseivel. Ha katonai jellegű lépések megtételére került sor, az ellenség minden esetben mélyen alatta állt technikai felkészültség szempontjából. Mindez a múlté: katonailag ma az Egyesült Államok legalább olyan közel fekszik — vagy még közelebb — a Szovjetunióhoz, mint Németország az elmúlt századok folyamán Franciaországhoz.

II. Efelől bárkit nyomban s drámai módon meggyőzhetnek a legújabb típusú fegyverekkel kapcsolatos, ma már bárki számára hozzáférhető, inkább óvatosnak tekinthető becslések. Alaposan feltételezhető, hogy egyetlen szőnyegbombázás következtében mintegy 50 millió ember, a lakosságnak majdnem egyharmada elpusztulhat.[8] Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy az Egyesült Államok nyomban hasonló hatásfokkal viszonozhatja a támadást.

Ezek a lehetőségek mérlegelhetők politikai ipari-gazdasági és szorosan véve katonai szempontból. Az amerikai elit tagjai — a döntésre hivatottak — mérlegelésük alapjául a katonai szempontot választották: a nemzetközi helyzetet elsősorban katonai szempontok alapján határozzák meg. Ennek folytán a magasabb körökben a hagyományos diplomáciát háborús potenciák és háborús fenyegetések komolyságának latolgatása váltotta fel.

Az új fegyverfajtákat „elsővonalbeli védelem" céljaira alakították. Ezen tehát elsősorban támadó fegyverek, nem pedig „tartalék", mint volt a mérgesgáz és baktérium-bombák, arra az esetre csupán, ha az ellenség is — elsőként — bevetné őket. A totális stratégia abban a formájában, ahogy azt nyilvánosságra hozták, eleve abból a feltevésből indul ki, hogy ezek a megsemmisítő fegyverek a háború első napján bevetésre kerülnek. S ez a feltevés ma már valóban átment a köztudatba.

III. A valóság ilyenforma meghatározásai, s az a mód, ahogyan az emberek az így meghatározott valóságokhoz alkalmazkodni igyekeznek, új vonást alakítottak ki Amerika nemzetközi állásfoglalásában. Az Egyesült Államok történelmében első ízben beszélnek felelős személyek valami, beláthatatlan következményeket magában rejtő „szükséghelyzetről". A modern időkben — különösen Amerikában

— az emberek szemében a történelem békés események egymásutánja volt, amit időnként egy-egy háború szakított félbe. A mai amerikai elitnek azonban már nincsenek reális elképzelései a békével kapcsolatban: szorongó közjátéknak tekinti csupán, amely a szembenálló felekben élő kölcsönös félelemtől nyer bizonytalan létet. Számára az egyetlen komolyan számbavehető „béke"-terv a csőre töltött pisztoly. Egyszóval úgy érzi, az Egyesült Államok normális és nyilván állandó helyzete a háború, vagy a legteljesebb háborús felkészültség.

IV. Az Egyesült Államoknak a mai, hivatalos meghatározásnak megfelelő helyzetével kapcsolatban utoljára említett vonás még az előbbieknél is jelentősebb. Az amerikai elit történelmében először áll olyan háború lehetőségével szemközt, amelyből — ezt az elit tagjai egymás között, de a nyilvánosság előtt is elismerik — a küzdő felek egyike sem kerülhet ki győztesen. Nincs elképzelésük arra vonatkozóan, mit jelentene egy ilyen háborúban a „győzelem", s fogalmuk sincs arról, miféle út vezethetne egy ilyen győzelemhez. A tábornokoknak legalábbis nincsen. Nyilvánvalóvá vált például, hogy a koreai háború zsákutcája politikai „paralízis" eredménye volt. Melvin B. Voorhees alezredes a következőkben számol be egy James Van Fleet tábornokkal lefolytatott interjúról: *„Tudósító:* Mi a célunk, tábornok úr? *Van Fleet:* Nem tudom, erre a választ egy magasabb helyről kell megkapnunk. *Tudósító:* Honnan tudhatjuk meg, tábornok úr, mikor győztünk, és győztünk-e egyáltalán? *Van Fleet:* Nem tudom, legfeljebb annyit tudok, hogy ezt valakinek fentebbről kell velünk közölnie." A *Time* vezércikkírója hozzáfűzi még: „Ennyiben foglalhatjuk össze a koreai háború utolsó két évét."[9] Régebbi időkben az országok vezetőinek már a háborúra való készülődés közben voltak elgondolásaik a győzelemmel, a fegyverszüneti feltételekkel kapcsolatban, s legalábbis egyik-másikuk bízott azokban a katonai eszközökben, amelyekkel ezeket kikényszeríthetik. A második világháborúban az Egyesült Államok háborús célkitűzései már mind politikai, mind gazdasági szemszögből nézve egészen bizonytalanokká váltak, mindenesetre azonban még *voltak* stratégiai tervek a győzelemnek erőszakos eszközökkel való kiharcolására. Ma a győzelemnek nincsen irodalma. Ha az erőszak-alkalmazás mai eszközeit tekintjük, a „tömegmegtorlásról" nem állíthatjuk sem azt, hogy valamiféle háborús terv, sem azt, hogy képet fest a győzelemről; legfeljebb erőszakos diplomáciai — azaz politikai — lépésként jöhet tekintetbe s elismeréseként annak, hogy két ország közötti totális háború a két ország kölcsönös el-

usztításának eszköze. A helyzetet így lehetne összefoglalni: a háború minden ország pusztulásához vezethet, s így az országok, kölcsönös félelmükben a háborútól, életben maradnak. A béke: kölcsönös félelem egymástól, a felfegyverzett rettegés egyenlege.

Nem feladatom, hogy itt az Egyesült Államok helyzetét vagy politikáját befolyásoló valóság meghatározásán vitatkozzam. Mindazonáltal, ha figyelembe vesszük a világhelyzet jellemzőit, úgy, amint azokat ma hivatalosan meghatározzák, világosan kell látnunk: a hagyományos katonai stratégia és mindenfajta katonai szakértelem jelentőségét veszti és csalókává válik, mihelyt olyan világméretű döntések kerülnek szóba, amelyeknek célja a béke. Minden döntő kérdés — s ezek között legelső helyen a háború és béke problémája — ma sokkal inkább, mint valaha, a szó teljes értelmében és vitathatatlanul politikai problémává vált. Katonai szempontból éppen annyira nincsen jelentősége annak, hány hadosztállyal rendelkezik a NATO, tízzel vagy harminccal, mint annak, felfegyverzik-e újra Németországot vagy nem. Ha a totális bombázások hatásának fényénél vizsgáljuk az itt leszögezett tényeket, ezek a kérdések ma már a legcsekélyebb mértékben sem látszanak katonai jellegűnek. Politikai kérdésekké váltak, amelyeknek lényege: meg tudja-e nyerni az Egyesült Államok a maga számára az európai népeket.

Ha pedig a valóságnak a döntések hatalmát kezükben tartó személyek körében általánosan vallott katonai jellegű meghatározásait elfogadjuk, a tábornokok és admirálisok felemelkedése az amerikai elit felsőbb köreibe teljes mértékben érthetővé és törvényszerűvé, tökéletesen reálissá, sőt kívánatossá válik. Az Egyesült Államoknak a nemzetközi életben elfoglalt új pozíciója s maga a nemzetközi helyzet — mindkettőt az elit által alkotott meghatározásban értve — hozzájárult azon dolgok körének megváltoztatásához, amelyekre az elit figyelme összpontosul. Jóllehet szembetűnő, hogy Washington hadurainak hatalmi köre kiszélesedett, s pozíciójuk előkelőbbé vált, mégis, ez csupán egyik jele annak, hogy az elit figyelme ma szélesebb körre terjed ki. A legsúlyosabb következményekkel járó döntések túlnyomórészt nemzetközi jellegűvé váltak. Azt talán túlzás lenne állítani, hogy az elit számos tagja részére a honi politika jelentősége főképpen abban áll, hogy az ott elfoglalt pozíció birtokában a nemzet hatalmát kifelé gyakorolhatja. Annyi azonban mindenesetre bizonyosan igaz, hogy gyakorlatilag az élet akármelyik területén hozzanak is belpolitikai döntéseket, ezeket egyre fokozódó mértékben indokolják meg külföld felől fenyegető

veszedelmekkel, vagy külföldön jelentkező lehetőségekkel, sőt gyakran egyenesen ezekre alapozzák őket.

Ugyanakkor nem tekinthetjük különösnek, hogy a magas pozíciókat elfoglaló polgári személyek körében riadalom tapasztalható a hadurak növekvő hatalma miatt. Ez a riadalom sokkal szélesebb körben nyerne visszhangra, ha hatása alatt a nemzetközi helyzet politikus, gazdasági és emberi szemlélete érdekében hatékonyan szembeszállnának a valóság katonai jellegű meghatározásával. Csakhogy sokkal könnyebb dolog riadozni a hadurak miatt, akik természetesen megteremtői s egyben teremtményei a valóság ma uralkodó meghatározásának.

⑤

Ahogy Amerikában az erőszak szervezeteinek köre kiszélesedett és összpontosult, az erőszak szervei hallatlan módon bonyolult bürokratikus szervezetet építettek, amely kezét Ázsia peremvidékéig és jócskán az európai kontinens mélyéig nyújtja ki, stratégiai légierejével pedig Eurázia szívéig ér. Az intézményekben s az erőszak eszközeinek hatósugarában beállott változások elkerülhetetlenül hasonló jelentőségű változásokat idéztek elő az erőszak embereinek körében: az Egyesült Államok hadurai között.

A katonaság új szerepének arányait és jellegét legdrámaibb módon a Pentagon jelképezi.[10] Ebben a beton- és mészkő-útvesztőben lakozik az amerikai fegyveres erők gondolkodó gépezete. Ez a világ leghatalmasabb hivatali épülete, a Capitólium kényelmesen beleférne öt szárnya akármelyikébe. Öt homlokzati fala közül egyetlenegynek hossza három labdarúgópálya hosszának felel meg. A Pentagon 31 000 tisztviselőjét tizenhét és fél mérföld hosszú folyosórengeteg, 40 000 telefon, tizenöt mérföld hosszúságú csőposta és 2100 telefonközpont köti össze egymással és a külvilággal. 170 kémelhárító tiszt őrködik köztük éberen, 1000 főnyi személyzet szolgálja ki őket, négy személy teljes munkaidejében nem foglalkozik mással, mint a kiégett villanykörtéket cseréli, és négyen figyelik a vezérlőtáblát, amely a hivatalkolosszus 4000 villanyóráját szinkronizálja. A folyó felőli bejárat alatt öt kézilabdapálya és négy tekepálya terül el. Nem bizalmas iratokból kikerülő papírhulladéka naponta tíz tonnára rúg: ezt a hulladékmennyiséget évenként 80 000 dollárért értékesítik. Rádió-televízió stúdiójából hetente háromszor sugároz

országos műsort. Távközlési berendezései lehetővé teszik, hogy egyszerre négy személy értekezzék telefonon egymással olyan távolságokból is, mint Washington, Tokio, Berlin és London.

Ebben az épületben, ebben a bonyolult építészeti és emberi útvesztőben élik mindennapi életüket a modern hadurak. És egyetlen indiánverő harcos sem található közöttük.

A katonai bürokrácia élén az Egyesült Államok elnöke áll, az általa kinevezett hadügyminiszterrel és helyetteseivel. — Acéllemez falú irodáiban itt ülésezik az Összvezérkari Főnökség. Közvetlenül az összvezérkari főnökök alatt tábornokok és admirálisok szélesebb köre irányítja a szárazföldi, tengeri és légi haderők bonyolult és messzeágazó rendszerét, a gazdasági és politikai összekötőket, a propaganda- és reklámgépezetet.

Pearl Harbor óta törvények és rendeletek egész sorával a legkomolyabb erőfeszítéseket tették annak érdekében, hogy a katonai szolgálat különféle ágait egyesítsék. Ilyen egység eredményeként könnyebbé vált volna a katonaság felett a polgári ellenőrzés gyakorlása. A kísérletek azonban nem jártak sikerrel. Különösen a haditengerészet érezte gyakran, hogy elhanyagolják. A fegyvernemek külön-külön nemegyszer fordultak a kongresszushoz minisztériumuk megkerülésével — s a légierőknek egyszer sikerült is álláspontjukat a minisztérium álláspontja ellenére is győzelemre vinni. A Hoover-féle bizottság 1949-es jelentése szerint a katonaság intézményéből hiányzik a központi tekintély és a költségvetés szerinti gazdálkodás rutinja; a katonaság nem összeforrott egység, és a tudományos kutatások és a stratégiai tervek közötti kapcsolat gyenge. „Annak a ténynek következtében, hogy az ország katonai szervezetének irányítására nincsen központi tekintély, nincsen törvényesen létrehozott alkotmányos szervezet és megosztott felelősség, nem sikerülhetett áttekintő polgári ellenőrzést létesíteni a fegyveres erők felett."[11]

A második világháború óta számos személycsere történt a legfelsőbb szinten, az ott székelő típusok azonban lényegében nem cserélődtek.[12] A miniszterek között találunk politikust, tőzsdést, tábornokot, bankárt, nagyvállalati vezért. Ezek a férfiak négy olyan katonai személyiséggel állnak közvetlenül szemben, akik „tetőtől talpig katonák".* A katonák szemszögéből nézve az ideális civil az

* Az összvezérkar főnöke, Arthur W. Radford tengernagy egy kultúrmérnök fia. A tengerészeti ügyek főnökének, Robert B. Carney tengernagynak apja fregattkapitány, a szárazföldi erők vezérkari fő-

lenne, aki frontot alkot a kongresszussal szemben és készséges eszköz a kezükben, ha bármiféle katonai jellegű kérdés eldöntésére kerül a sor. Azonban nem kerül mindig ilyen típusú ember az élre. Nemrég például a tengerészeti miniszter „eltérő politikai felfogása" miatt mozdított el egy tengernagyot vezető pozíciójából.[14] Kétségtelenül fennáll bizonyos feszültség ezen a téren, hiszen akármelyik oldalon álló embereket nézzük, mindegyikük bizonyos mértékig hivatása múltjának a rabja.

Természetesen a legmagasabb posztokon álló katonai személyiségek között is vannak klikkek, s ezek különféle viszonyban állnak egymással, bizonyos polgári irányzatokkal és klikkekkel. Mindez olyankor válik nyilvánvalóvá, ha a felszín alatti feszültségek napvilágra kerülnek, mint például amikor MacArthurt elmozdították a keleti főparancsnokságból. Ebben az időben a MacArthur-féle iskola mellett, amely elsősorban Ázsia felé tekintett, ott volt az egyre csökkenő befolyással rendelkező Marshall-csoport, amely viszont Európát tartotta fontosabbnak. Számításba kell azonkívül vennünk az Eisenhower—Smith csoportot, amely azonban egyébként nagy befolyása mellett sem gyakorolt irányítást a hadsereg felett, s a Bradley—Collins féle hatalmi együttest, amelynek kezében összpontosult a hadsereg irányítása.*[15] És nem felejtkezhetünk meg a meglehetősen szokványos ellentétekről azok között, akik szerint a hadseregnek „valóban hivatásos erőkre" van szüksége „frontszolgálatos tisztek" parancsnoksága alatt, és azok között, akik jobban szeretnék látni újtípusú „szakemberek" és törzskariak vezető pozíciókba emelkedését.[17]

Ahogy a katonaság hatalma növekszik, a — korántsem tökéletes — „egység" ellenére egymással fokozottan szembeszálló klikkek alakulnak ki közöttük. Amíg a katonaság gyengébb, szinte létéért

nökének, Matthew B. Ridgway tábornoknak apja katonatiszt volt. A légierők vezérkari főnökének, Nathan F. Twining tábornoknak két testvére végzett Annapolisban.[13]

* Így az 1953-ban kinevezett összvezérkari főnökök mindegyike magasrangú parancsnok volt a csendes-óceáni fronton, és kinevezésük alkalmából az volt az általános vélemény, hogy sokkal inkább hívei az ázsiai politikának, mint elődjeik, az európai politika-párti Bradley, Collins, Vandenberg és Fechteler. Állítólag valamennyi előnyben részesíti a taktikai légiháborút a stratégiaival szemben — legalábbis nem mondhatók tisztán és egyértelműen a „nagy bomba" híveinek. Radford admirális volt az, aki mint a csendes-óceáni flotta főparancsnoka, az 1949-es költségvetési vita során a B—36-os típusú repülőgépekkel kapcsolatban a „tengernagyok forradalmának" élére állt.[16]

küzdő kisebbséget képez, addig sokkal inkább kézenfekvő, hogy szorosan összetart, mint azután, hogy uralkodó tagjává vált az uralkodó elitnek: ezután a harc már nem a létért és fennmaradásért, hanem a terjeszkedésért folyik.

A huszadik század elején összpontosították a milíciákat. Ma a fegyverzet tökéletesedése olyan pontra ért, ahol a puskát egyszerű játékszernek tekinthetjük. A polgárok felfegyverzése ma szorosan centralizált ellenőrzés mellett működő, fegyelmezett szervezeten belül történik, és egyre több eszköz áll rendelkezésre mindenféle törvénytelen erőszak elfojtására. Mindez azzal a következménnyel jár, hogy a katonai uralmi körökön kívül maradók katonai szempontból tehetetlenekké válnak. Ugyanakkor, ennek ellenére, gyakorlatilag, a háború felöleli az egész lakosságot — mint katonákat, vagy akár mint civileket — s ez azt jelenti, hogy egy olyan hierarchia fegyelmi fennhatósága alá kerülnek, amelynek élén Washington hadurai állnak.

⑥

Korunk tábornokai és tengernagyai aligha kerülnek közelebbi kapcsolatba kézifegyverekkel, legfeljebb egy-egy vadkacsavadászaton, nagyvállalati vezéremberek társaságában, a Continental Motors részvénytársaság valamelyik vadásztanyáján. Egy biztosító vállalat „tizenöt éven át foglalkozott katonatisztek biztosításával, végigcsinálta a második világháborút ... és ... a koreai háborút, megállapította, hogy a frontvonalban szolgáló, biztosított katonatisztek halálozási arányszáma nem érte el az ipar egészére számított halálozási arányszámot".[18] S. L. A. Marshall dandártábornok tanulmányaiból pedig az a további tény derül ki, hogy a második világháború különböző akcióiban azoknak a katonáknak, akik tüzelőállásba kerültek, talán huszonöt százaléka sem húzta meg a ravaszt.[19]

A harcos férfiak hagyományos képét aligha azonosíthatjuk a szinte már hivatásos köztisztviselőkké vált tábornokok és tengernagyok portréjával. Az 1950-es tábornokok[20] kétharmada a katonai akadémiáról került ki (a tengernagyok — az ezerkilencszázasok éppúgy, mint az ezerkilencszázötvenesek — valamennyien tengerészeti akadémiát végeztek). Legtöbbjük szolgált az első világháborúban, és legtöbbjük végigélte az ezerkilencszázhúszas és harmincas

évek nagy, antimilitarista, békés időszakát, költségvetési keretért koldult és makacsul küzdött az antimilitaristák vádja ellen, akik a tábornokokat a halál kufárainak tartották. És valamennyiük felett ott tornyosult Pershing eszményire túlzott, dandy figurája.

E tábornokok életében a két háború közti évek eseménytelenül teltek. Olyanféleképpen éltek, mint az orvos, akinek nincsen egyetlen betege sem — senki sem vette igénybe katonai tapasztalataikat. Ne felejtkezzünk meg azonban a „szolgálatról"! Talán ez a mindennapos rutin a kulcsa ilyen időszakokban a katonaság fejlődésének; ebben csúcsosodik ki a katonalélek feltárhatatlan mélységeiben gyökeredző vágy az uniformizálódásra, az egyetlen típusra való redukálódásra, a rangbeli tekintély minden körülmények közötti megőrzésére az alacsonyabb rangúak előtt, és mindenekfelett: merev és alapvető tagadása annak, hogy bárki jogosult lenne kétségbevonni a felettesek parancsának jogszerűségét. A rangban felettük állónak nem szabad kivetnivalót találniuk bennük. A hivatásos katonák otthon, akárcsak külföldön, zárt kis kolóniáikban a nemzet gazdasági és politikai életétől elkülönülve éltek. A polgárok bizalmatlanul szemlélték őket akkoriban, s úgy gondolták, hogy a katonák távol tartják magukat a politikától. Legtöbbjük valóban örult annak, hogy ezt megteheti.

A két háború között a katonák élete egyetlen középpont, a rang körül forgott. Az ezredességig az előlépés a rangidő szerint történt, de minden tiszt előtt nehezen megmászható akadályként tornyosult egy négy-ötezer — többnyire az első világháború alatt rekrutálódott — tisztből álló rangidős csoport. Ezek miatt nem egy esetben „huszonkét évig is eltartott, mire egy hadnagyból főhadnagy lett". Sokan „alig remélhették, hogy ötven esztendős koruk előtt rangidős századosok lesznek".[21]

A háborúk között a rang-szenvedély áthatotta társadalmi életüket is. Rangfokozatra támaszkodó exkluzív önérzetük polgári személyekkel szemben csakúgy megnyilvánult, mint a két háború között vajmi csekély megbecsülésnek örvendő saját köreikben, egymás között. George C. Marshall tábornok felesége, visszaemlékezvén erre az időszakra, idézi egy tiszti asszony megjegyzését: „Az ilyen teákon, mint ez is, a jelenlevő rangidős tiszti asszony nem teát tölt, hanem kávét, mert a kávé és a tea közül a kávé a rangidős." Megemlékezik férje életéről is, a gazdasági válság alatt, amikor — amint másutt megjegyzi — annyira nem volt pénze a hadseregnek, hogy még a céllövészetet is korlátozni kellett. „Fort Moultrie-i lakásunk inkább emlékeztetett szállodára, mint otthonra. A házat a

partvédelmi tüzérség építette még virágkorában, abban az időben azonban már igen rossz állapotba került. A földszinten is, meg az emeleten is három oldalról terasz vette körül, s erre a teraszra nyílott a ház 42 francia ablaka." Mikor aztán Marshall megkapta tábornoki kinevezését, „a kapu előtt a régi kis Ford kocsi helyett gyönyörűszép új Packard csillogott. Így hát fakadt számára valami boldogság a tábornoki rangból, mert a válság azon éveiben egy Packard valóban boldogságot jelentett. Én is egészen el voltam bűvölve tőle".[22]

Egy másik ezredes-feleség a tiszti asszonyok közötti rangkülönbségekre emlékezik. „Amidőn valaki könyvek vásárlása céljára bizottság összeállítását indítványozta, a doktor felesége — ismerve gyengémet — a nevemet mormolta, az ezredes felesége azonban a jelenlevők közül a három rangidős feleséget jelölte ki." Megemlékezik a külföldön állomásozó magasrangú katonákról is. „Kínában öttagú személyzetet tartottunk... (a gazdasági válság alatt) a bérrögzítés következtében az ilyen egyébként természetesnek vett luxust le kellett építenünk. Ezek a rendelkezések azonban lényegesen érzékenyebben sújtották az alacsonyabbrendű tiszteket, mint a magasabbrangúakat. Egyetlen tábornokot sem érintettek, és mindössze egyetlen tengernagyot. A hadseregben a pénzügyi ellátottságból folyó veszteség hetvenöt százalékát a hadnagyok, századosok, tiszthelyettesek és az ápolónők viselték."[23] Ezekben a napokban találkozott Eisenhower hadnagy Mamie Douddal, akinek az édesapja elég tehetős volt ahhoz, hogy harminchat éves korában visszavonuljon a munkától, Denverbe, és családjával együtt San Antonióban töltse a telet.[24]

Azt mondják — 1953-ban —, hogy „egy hivatásos tiszt átlagosan negyvenöt-ötven éves korára körülbelül 50 000 dollárnyi életbiztosítást gyűjthet össze".[25] A két háború közötti tengerésztisztek életéről pedig így beszél valaki: „A nyári tengeri utak érdekesek voltak. Az arany stráfok a zubbonyon, a rendkívüli kedvezmények, amelyek a magasabb körökhöz tartozóknak kijárnak, végül is azt az érzést keltették az emberben, hogy mégiscsak valaki. És... jó modort tanult az ember, a karácsonyi szünetben meglátogatta szobatársát otthonában, Philadelphiában, és megízlelte, micsoda kegyeket tartogat jókiállású ifjú tengerésztisztek számára a társasági élet... Annyi intelmet hallottunk, hogy *ne* tartsuk magunkat magasabbrendűnek a civileknél, hogy végül is meggyőződésünkké vált: valójában egy fokkal feljebb állunk, mint azok, csak éppen nem lenne ildomos ezt kimutatnunk előttük."[26]

Az Egyesült Államok vonatkozásában nem lehet általános tételként leszögezni, amint azt Veblen akarta, hogy „a háború tiszteletre méltó lévén, a háborús vitézség tiszteletet kelt".[27] Másrészt viszont az sem áll, hogy a katonatisztek általában Veblen henyélő osztályából kerülnének ki, vagy annak tagjaivá válnának.*Amennyi igazság ebben van, az inkább áll a tengerészetre, mint a hadseregre. A légierők — újabbkeletűek lévén — még nem értékelhetők ebből a szempontból. A hadsereg és a tengerészet magasrangú tisztjei nagyban-egészében inkább a felsőbb középosztályból kerültek ki, mint a felsőbb körökből vagy a kifejezetten alsóbb rétegekből. A munkásosztályból csak igen kis részük származik. Szüleik szabadfoglalkozásúak, üzletemberek, földbirtokosok, farmerek, közhivatalnokok vagy katonák. Túlnyomó részben protestánsok, főképpen episzkopálisok vagy presbiteriánusok. Kevesen szolgáltak közülük közlegényként.[29]

A második világháború pedig jóformán valamennyiük életében fordulópontot jelent. Minden katonai karrierben döntő fordulatot hozott éppúgy, mint abban a politikai, katonai és társadalmi légkörben, amelyben ezek a karrierek kibontakoznak. Ma sok frontszolgálatot teljesített fiatal tiszt tölt be előkelő pozíciót, sok idősebb pedig a háború kibontakozása során haladt rohamos gyorsasággal rangban felfelé, és került be hadsereg-főparancsnokságok törzskarába itthon vagy külföldi posztokon.

⑦

A hivatásos katona jellemzésénél a származásnak és társadalmi háttérnek sokkal kisebb a jelentősége, mint akármelyik más társadalmi típus esetében. A jövő tengernagyának és tábornokának katonai nevelése kora ifjúságában kezdődik, s így egyéniségének

* 1903-ban, egy hitelt érdemlő nyilatkozat a következőket mondja: „Bár kétségtelen, hogy katonatisztjeink a világ legjobban fizetett katonái, a katonai szolgálat embereink számára semmi anyagi indítékot nem nyújt. Ha nincsenek egyéb anyagi forrásaik, fizetésükből kell megélniük, és mintegy hatvan százalékuk ebbe a kategóriába tartozik. (40 százaléknak van egyéb anyagi forrása.) ... Legtöbbre tartják talán a katonai attasé-beosztást az Egyesült Államok valamelyik külföldi követségénél... Annak, aki ilyen beosztást elvállal, rendszerint van egyéb saját jövedelme is, vagy családi kapcsolatai révén jut hozzá anyagi támogatáshoz."[28]

alapjaiig hatol: amint az ifjú katona belép az egyenruhák és a szolgálati szabályzat világába, ez a világ totális igénnyel minden mást kizárva határozza meg életformáját. Minél maradéktalanabbul érvényesülnek ezek a feltételek, annál kevésbé játszik szerepet az újdonsült katonatiszt apjának foglalkozása: lehet az akár ács, akár milliomos.

Persze, nem mehetünk túlzásba e téren. Igaz ugyan, hogy a katonaság az amerikai elit keretein belül a legbürokratikusabb intézmény, de bürokratizmusa nem abszolút, és — mint minden egyéb bürokráciában — magasabb szintjein sokkal csekélyebb mértékű, mint a középső vagy alsó szinteken. Mindazonáltal a katonai karrierek elemzésénél találunk egy körülményt, amelynek ismeretében egy sor további vizsgálódás szükségtelenné válik. Ez a körülmény pedig az, hogy a tengernagyok és tábornokok legtöbbjének karrierje azonos, előre meghatározott séma szerint alakul. S ha egyszer tisztában vagyunk ezeknek a szabvány-karriereknek alapszabályaival és sarkalatos pontjaival, többet tudunk, mintha az egyes karrierek megszámlálhatatlan sokaságainak vizsgálata alapján állíthatnánk fel részletes statisztikát.

A katonaság kiválogatja, majd saját képére formálja azokat, akik hivatásos tagjaivá válnak. A katonai és a tengerészeti akadémián az első idők keménysége — alacsonyabb szinten, a hadseregben, az alapkiképzés — nyilvánvalóvá teszi, hogy a katonaság menynyire igyekszik elfojtani az ifjúkorban kialakult polgári erényeket és hajlamokat, hogy azután olyan vadonatúj egyéniséget ültessen el a helyébe, amilyent egyáltalán lehetséges.

Az újonc „betörésének" és annak, hogy a lehető legalárendeltebb státust kapja a hadseregben, megvan a maga célja. Így akarják kiirtani belőle a korábbi, civil életben elsajátított polgári hajlamokat. El kell érni, hogy az újonc a lehető legtökéletesebben levesse régi egyéniségét, s a katonaságnál elfoglalt helyzetének fényében ébredjen igazi énjének tudatára. Izolálni kell korábbi polgári életétől, hogy a legfőbb értéknek a katonaság eszméjével való minél teljesebb azonosulást tartsa, lelke mélyéig áthassa a katonás szemlélet, s a katonaság hierarchiáján belül minden előrejutás büszkeséggel töltse el. Tulajdon önbecsülése is feletteseinek — a ranglétra fokain egymást követő elöljáróinak — elismerésétől fog függni. A katonaságnál betöltött szerepét, s a világot, amelynek az részét képezi, úgy mutatják be előtte, mint a nemzet legfőbb köreinek egyikét. Nyomatékosan hangsúlyozzák előtte a társasági formák jelentőségét, és különböző közvetlen vagy közvetett módokon biztatják arra, hogy

hölgyismerőseit inkább magasabb, mint alacsonyabb társadalmi körökből válassza meg. Kifejezetten éreztetik vele, hogy a nemzet magasabb köreinek nagy fontosságú szektorához tartozik, és így ez az elképzelése önmagáról, mint egy kiemelkedő fontosságú szervezet lojális tagjáról, válik önbizalma alapjává. Amerikában a katonaság „nevelési" rendszerével legfeljebb a nagyvárosi Négyszázak ifjait nevelő magániskolákét lehet összehasonlítani, de ez utóbbiak sem érnek fel a katonai módszerekkel.[30]

A hadurak West Pointból vagy Annapolisból indulnak útjukra. Igaz, a katonaság expanziója szülte kényszerhelyzetben sok más utánpótlási forrás és kiképzőhely keletkezett, mégis, a fegyveres erők elitjének nevelőiskolája ma is ez a két intézmény.[31] A legelőkelőbb pozíciókat betöltő tábornokok nagy része és valamennyi admirális West Pointból vagy a tengerészeti akadémiáról került ki. S ennek nagyon is a tudatában vannak. Tény, hogy ha nem lenne meg bennük ez a kaszt-öntudat, ezekről a jellem-kiválogató és jellemformáló intézményekről bátran elmondhatnánk, hogy fiaskót vallottak.

Mióta — a spanyol—amerikai háború után — az ódon, decentralizált, némileg helyi-politika ízű milíciarendszert felváltotta a hivatásos tisztikar, a tiszti testületnek alapvető jellemvonása ez a katonai kaszt-öntudat. „Az eszme a flotta — írja L. M. Nulton kapitány —, a legfőbb tétel a felelősség, s a feladat a katonás jellem kialakítása."[32] Earle fregattkapitány mondotta akkoriban, amikor a legtöbb mai admirális még Annapolisban tanult: „A Tengerészeti Akadémia fegyelme jól megvilágítja azt az elvet, hogy a fegyelem egy közösségen belül lényegében szervezett életet jelent. S ez a helyes élet alapfeltétele, helyes élet hiányában pedig nem állhat fenn a civilizáció. Azokat, akik nem hajlandók a helyes életre, kényszeríteni kell rá, az ilyen megtévedt egyedeket meg kell fékezni. A fegyelem kizárólag az ilyenek számára jelentheti a büntetés szigorúbb faját. S ez nyilván így is van rendjén. Sokkal jobb lenne a világ, ha az ilyen egyéneket zsarnoki, kíméletlen, kőkemény ökölle l űznénk ki abból a szervezetből, amelyben nincsen hely számukra."*

* Hozzáteszi még: „Vasárnaponként az akadémikusok számára kötelező az istentiszteleten való megjelenés... (ennek révén is) világossá válik előttük, hogy nem tekinthetik magukat egyszerűen individuumnak, hanem még áhítatukban is egy szervezetnek a tagjai, amit a flottában szolgáló testvéreikért elmondott imádság is bizonyít, s a másik, amit akadémista-társaikért imádkoznak. Ezeket az imákat minden vasárnap reggel hallják..."[33]

A katonaság világa döntő módon alakítja polgárainak életét. Egyrészt gondosan megválogatja, kit fogad be, a korábban szerzett civil értékeket elfojtja tagjaiban, majd hermetikusan elzárja őket a civil társadalomtól, s karrierjüket csakúgy, mint egyéniségüket egész életükre szólóan egyöntetű, szabványos keretek közé szorítja. A katonai karrier során egymást váltogató beosztások sokfélesége is az egyöntetűség kialakítását szolgálja a szakértelem, a katonai erények terén. És a magasabb pozíció a katonák világában nem egyszerűen valami állás vagy éppen egy karrier csúcspontja, hanem egy totális, a fegyelem mindent felölelő rendszerében kialakult életforma kiteljesedése. A katonát az élete keretét adó bürokratikus hierarchia magába olvasztja, ennek tükrében alakul ki jelleme, önmagáról alkotott elképzelése, elmerül benne, és örökre, visszavonhatatlanul meghal a civil élet számára. Társadalmi szempontból a legutóbbi időkig mereven izolálódott az amerikai élet egyéb formáitól, s kulturális szempontból is, egy zárt nevelési rendszer termékeként, akinek még élményeit is a szolgálati szabályzatok és a beosztások egymásutánja szabja meg, szabványosított, tipikus figurává vált.

A magasabb körökben alig találunk olyan típusokat, akik kívülről-belülről annyira azonos jellegűek lennének, mint a két vagy több csillagos tábornokok. John P. Marquand megjegyzi,[34] hogy néha az az érzésünk, mintha az arcuk egyenruhájuk részét képezné. Arckifejezésük pedig szinte mindig egyenruhaszerű. Jellemzője az elszánt vonalu száj, majdnem kivétel nélkül a merev tekintet és kivétel nélkül, minden esetben: a kifejezéstelenségre való törekvés. Aztán: az egyenes tartás, a szögletes vállak, az ütemes léptek. Ezek az emberek nem mennek: ezek mindig menetelnek. Ha beiskolázásuk sikerrel járt, belső életükben, reakcióikban és szemléletükben is hasonulnak egymáshoz. Elsajátítják az úgynevezett „katonás szellemet", s ez nem csak üres szólam: ott találjuk mögötte egy specializált, bürokratikus nevelés termékét, a gondos, formális kiválasztás, a közös élmények, közös barátságok és tevékenységek gyümölcseit — kiérlelve az azonos, mindenkit felölelő „szolgálat" napja által. De ott találjuk mögötte a fegyelmet is, a felettesek iránt megnyilvánuló, gondolkodás nélküli, azonnali engedelmességet. A katonás szellem feltétlen velejárója, hogy birtokosainak szemlélete minden vonatkozásban azonos, s ennek alapja az az ideológiai meghatározás, miszerint minden valóság lényegénél fogva katonai valóság. Ahol a katonás szellem uralkodik, nincsen hitele a „teoretikusok-

nak", ha másért nem, hát azért, mert azok másfélék szeretnének lenni. A bürokratikus gondolkodásmód fegyelmezett és valós.

A hadurak magabiztossága arra a tényre támaszkodik, hogy sikeresen mászták meg a katonai hierarchia lépcsőfokait, azét a hierarchiáét, amelyet mindennél többre tartanak a világon. Emellett még fokozza biztonságukat és önbizalmukat az a sokféle biztosíték, amely magas pozíciójukban körülveszi őket. De hiszen, ha elveszítenék önmagukba vetett hitüket, maradna-é vajon még valamijük, amit elveszíthetnének? Az élet egy szűkre szabott területén gyakran valóban kiválóak, de mereven fegyelmezett lojalitásuk folytán az egész életben ezt az egyetlen kis szektort tartják egyedül értékesnek. Az előjogok és progresszív kiváltságok rendszerében, gazdaságilag biztonságban, zavartalanul élnek. Bár gazdagnak általában nem mondhatók, sohasem ismerték meg a létfenntartásnak azon nehézségeit, amelyekkel az alsóbb és a középosztály tagjainak kell megküzdeniük. A magasabb vagy alacsonyabb rang szerinti fölé- és alárendeltség fogalmát átvitték társadalmi életükbe is: a társadalmi státusért folyó küzdelemnek az a fajtája, amely az ő mindennapi életüknek része, csak olyan társadalmi hierarchián belül képzelhető el, ahol az értékek egyértelműek, biztos rendszerbe foglaltak, s ahol mindenki pontosan tudja s féltékenyen őrzi a helyét.

Ebben a világban a vitát éppen úgy nem értékelik semmire, mint a rábeszélést: az ember engedelmeskedik vagy parancsol, s még a legcsekélyebb súlyú kérdéseket sem bocsátják szavazás alá. Ez az életforma természetesen arra vezet, hogy a katonák ilyen irányú szemléletüket az élet egyéb területein is alkalmazzák. A hadurak szemében a gazdasági intézmények a haditermelés eszközei, s a nagyvállalatok valamiféle rosszul irányított katonai intézmények. Az ő világukban a bérek rögzítve vannak, és a szakszervezetek fogalma egyszerűen elképzelhetetlen. A politikai intézmények pedig rendszerint útjukban állnak, mint többnyire korrupt, általában hasznavehetetlen, fegyelmezetlen és izgága emberekkel megrakott szervezetek. Igazán nem nevezhetjük őket boldogtalannak, ha azt hallják, micsoda bolondot csinálnak magukból civilek és politikusok.

Ilyen körülmények alakították ki azon emberek szellemét és szemléletét, akik a háború utáni Amerikában döntő fontosságú pozíciókat foglaltak el. Nem mondható — s ezt alább majd részletesebben is kifejtjük —, hogy szükségképpen maguk keresték maguknak ezeket a pozíciókat. Pozícióbeli előretörésük nagyrészt a civil politikusok tehetetlenségének eredménye volt. Vagy talán elmondhatjuk

ugyanazt, amit C. S. Forester mondott el hasonló vonatkozásban: fantázia nélküli emberek szükségesek, ha fantázia nélküli politikát akarunk folytatni, amit egy fantázia nélküli elit csoport eszelt ki.[35] Mindehhez még hozzá kell fűznünk, hogy a háborús generális Tolsztoj által megfestett képe mellé — ahol a generális úgy nézi a csata zűrzavarát, mintha pontosan tudná, miről van szó, így keltve bizalmat maga iránt — oda kell tennünk az adminisztrátor-tábornok képét, aki az emberek mellett a háború eszközei között egyre döntőbb tért hódító gépeket is igazgatja.

A hadurak közül azok, akiket vezetőhelyre szemeltek ki, a második világháború után — nem úgy, mint a két háború között — karrierjük, tevékenységük, szolgálati idejük döntő szakaszát a Pentagon falai között töltötték. Itt minden alacsonyabbrangú tisztet a feje felett messze elnéző rangidősök vesznek körül, a legfelsőbb régiókban pedig, rangidősök híján, civilek és katonák egymás feje felett néznek el. Ha egy alezredes vagy egy fregattkapitány harmincas éveiben „kiugrik", akkor vagy a Pentagonban, vagy valahol annak közelében köt ki. Itt válik egy bonyolult mechanizmus fogaskerekévé, itt kerülhet szembe jelentős személyiségekkel, itt szemelhetik ki vezérkari beosztásra, vagy kerülhet egy ugródeszkának számító parancsnoki posztra. Így szemelte ki egykor Pershing George C. Marshallt, így akadt meg Nimitz szeme Forrest Shermanon, Hap Arnoldé Lauris Norstadon, Eisenhoweré Gruntheren és Gruentheré Schuyleren.

A Pentagonban nem lesznek beosztottjai, jó ideig még egy titkárnője sem. Jelentéseket olvas, és memorandumokat csinál belőlük, színes cédulákat ragasztgat iratokra: pirosat, ha sürgős, zöldet, ha nagyon sürgős, és sárgát az azonnali elintézendőkre. Beosztják majd a 232 bizottság egyikéhez. Adatokat dolgoz fel, véleményez azok számára, akik majd döntenek, s közben aggódva lesi felettese szájáról az „igent". Mindent megtesz annak érdekében, hogy a jövő nagy emberének tartsák, s tudják róla — mintha csak a nagyvállalatok világában élne —, hogy jó protektor tartja rajta a szemét. És hasonlóképpen mindazokhoz, akik a bürokrácia útvesztőjében élnek, igyekszik magát a hatályos előírásokhoz tartani, de gondosan szem előtt tartja, mennyire kerülheti meg még biztonságosan a rendelkezések betűjét, kellően ügyeskedve csillogtatja operatív képességeit, és — alacsonyabb szinten — újabb titkárnőt igyekszik kiutaltatni irodarészlegének, vagy pedig — magasabb szinten — újabb irodarészleget magának. Ezeknek a magasabb szinten tényked hadiraknak működését kell most alaposabb vizsgálat alá vennünk.

IX.

A hadsereg hatalomrajutása

Az amerikai katonai hatalom megnövekedett eszközeinek parancsoló erői Pearl Harbor óta jelentős önállóságra, politikai és gazdasági uralkodótársaik között pedig tekintélyes befolyásra tettek szert. Nem egy hivatásos katona lépett ki katona-szerepéből és hatolt be az amerikai élet más, felsőbbrendű területére. Mások megtartották egyenruhájukat, ugyanakkor azonban tanácsaikkal, felvilágosításaikkal, bírálataikkal, gazdasági és politikai hatalmasságok, kulturális, tudományos úttörők döntéseit irányítják. Tábornokok és admirálisok, egyenruhában vagy civilben, igyekeznek befolyásolni az alsóbb néprétegek véleményét, s tekintélyük súlyával támogatnak — nyilvánosan vagy zárt ajtók mögül — egymással szembenálló politikai irányzatokat.

A hadurak nemegyszer juttatták már diadalra álláspontjukat a politikai viták során, sok esetben pedig meggátolták a szemükben kedvezőtlen akciókat, és meghiúsították bizonyos döntések végrehajtását.

Egyes döntések sikerében jelentős szerepet játszottak, máskor harcba bocsátkoztak és alulmaradtak. Akárhogyan nézzük is azonban, tény és való, hogy katonai nagyságoknak az amerikai elit története során soha akkora hatalma nem volt, mint a ma hadurainak. Hatalmuk az amerikai élet számos olyan területére terjed, ahol azelőtt kizárólagos joggal civilek uralkodtak. Kapcsolataik kiszélesedtek, s a nemzet, amelyben tevékenységüket kifejtik, az uralkodó elittel és a néppel együtt ma már magáévá tette a politikai és nemzeti valóság katonai jellegű meghatározását. Történelmi távlatban tekintve, a katonai vezetők egykor legfeljebb szegény, félszeg rokonai lehettek az amerikai elitnek. Ma már legalábbis elsőfokú unokatestvérek, s hamarosan elsőszülött fiak lesznek. Ez a perspektíva tárul elénk.

(1)

Akármennyire is belebonyolódnak a tábornokok és admirálisok a politikai, a gazdasági döntések világába, a katonai nevelés eredményeit — kitenyésztett jellemüket, szemléletüket — nem vetkőzték le magukról. Karrierjük csúcsán azonban a siker kategóriái már eltérnek a katonai ideáltól. Ha alaposabb vizsgálat alá vesszük őket, kiderül, hogy sokan közülük sokkal kevésbé különböznek a nagyvállalatok vezérférfiúitól, mint az ember először hinné; mások meg inkább hasonlítanak valami furcsa politikus-figurához, mint a hadvezérek hagyományos alakjára.

Sokszor mondták, hogy egy katona — mondjuk egy honvédelmi miniszter — sokkal civilebb lehet, mint egy valódi civil, akit a körülötte forgolódó tábornokok meg tengernagyok katonai dolgokban könnyedén az orránál fogva vezethetnek. Azt is hihetnénk, hogy a katonák a politikai életben nem képesek az erős akaratú, újszerű és határozott vonalvezetésre, hogy a civilek világában bizonytalanná, a helyi ismeretek híján tájékozatlanná válnak.[1]

Más részről viszont nem felejtkezhetünk meg a katonai drill, a katonai életforma által beléjük nevelt magabiztosságról: a sikeres katonai pályafutás során kitermelt öntudatot kézenfekvő módon magukkal viszik a gazdasági vagy politikai pozíciókba. Természetesen más emberekhez hasonlóan ők is rászorulnak régi barátok tanácsaira és erkölcsi támogatására. Ezek a régi barátok rendszerint — a katonaság történeti elszigeteltsége folytán — túlnyomórészt maguk is katonák. Bármiképpen értékeljük is a katonákat egyedileg, a katonaság mint testület talán a legalkalmasabb az ország politikai életében ma szerepet játszó testületek között. Nem találunk még egy csoportot, amely olyan jól összehangolt gazdasági, politikai és katonai nevelést kapott volna, amelynek tagjai egész életükben rendszeresen gyakorolták volna magukat abban, hogy kritikus helyzetekben állást foglaljanak. Egyetlen testület sem képes olyan tökéletesen magáévá tenni más csoportok szakértelmét és saját hasznára fordítani, mint ők; az ő rendelkezésükre áll az egész világ hírszolgálata és híranyaga. És az a tény, hogy a politikusok legcivilebbjei is magukévá tették a gazdasági és politikai valóságok katonai jellegű meghatározását, ugyancsak nem gyengíti a hadurak öntudatosságát, törekvésüket a politikai élet irányítására és azt a képességüket, hogy a magasabb körökben ezt a törekvésüket érvényre juttassák.

A felsőbb katonai rétegeknek az elmúlt tizenöt év alatt lejátszó-

dott politizálódása meglehetősen bonyolult folyamat. Egyesek, a hivatásos tisztikarhoz való tartozás önérzetétől fűtve bizonyos személyes, szakmai vagy ideológiai fontosságot tulajdonítanak annak, hogy minél szélesebb körre terjesszék ki mindannak a hatósugarát, ami kapcsolatban van a katonasággal. Mások, buzgó bürokraták módjára, saját hatáskörüknek igyekeznek minél szélesebb teret nyerni. Ismét mások, a hatalom emberei, néha tolakodóan, néha körmönfontan hajszolják az alkalmas összeköttetéseket, és a legfőbb értéket a hatalom gyakorlásában látják. Persze, nem minden katonát vezérelnek ilyen motívumok.* Mint típusnak, a hivatásos katonáknak nem jellemzője a politikai hatalom utáni áhítozás; a lényegileg politikai természetű hatalom a civilek hozzánemértése folytán hárult rájuk. A civilek szívesen használják fel őket — akár akarják, akár nem — politikai célokra.

A pártpolitikusok szempontjából egy jól képzett tábornok vagy admirális kiváló módon alkalmas arra, hogy politikai manővereiket szentesítse. Hiszen — ha ügyesen kezelik őket — ezeket a politikai ügyeskedéseket a köznapi értelemben vett politika fölé, azaz a közönséges politikai viták fölé emelhetik, az államigazgatás magaslataiba, ahol — mint azt Dulles, az államférfi mondotta, mikor Eisenhower tábornok elnöki jelöltségét támogatta — szükség van olyan emberekre, akikben megvan a képesség „súlyos döntések meghozatalára".[3]

Az állami apparátusban tevékenykedő politikus általában azért tartja hasznosnak a katonákat, mert igazgatásban és szervezésben jártasak, de nem azonosítják magukat nyíltan egy privát érdekcsoporttal sem. Mivel nem áll rendelkezésre állandó köztisztviselői kar,** amely alkalmas lenne hivatásos köztisztviselők kiválogatására, oktatására, és nevelésére, fokozottan vonzó az a gondolat, hogy a hiányok pótlásáról a katonák körében gondoskodjanak.

* „Nagyon is alapos nevelésük során attól a naptól kezdve, hogy lábukat beteszik West Pointba egészen addig, míg haláluk nem képesíti őket katonai dísztemetésre, minden katonai vezetőbe kíméletlenül belesulykolják: tartózkodjék szigorúan mindentől, ami legtávolabbról is politikai jellegű állásfoglalásnak látszik, s szigorúan maradjon az innenső oldalon, ha feladatainak teljesítése során a maga felelősségét a polgári hatóságoktól elválasztó határvonalra ér. Leahy tengernagy a következőket írja: „Annyira nem volt semmi gyakorlatom a politikai választási harcokban, hogy képtelennek éreztem magam egyszerű állásfoglalásra is. Erre azután az elnök egyszer tréfásan megjegyezte: »Bill, politikailag te még a középkorban élsz.«"[2]

** Lásd alább, a X. fejezetet

A politikusok tehát, akik a napi politika porondján csődöt mondtak, a katonák képzelt szakmai fölénye mögé bújnak. Ugyanazt teszik a politikus-államvezetők is, miután egy állandó államigazgatási apparátus létrehozására irányuló igyekezetük kudarcot vallott. A katonaság hatalma és befolyása a civilek ezen kettős kudarcán nőtt naggyá. Ezek a körülmények játsszák a főszerepet abban, hogy a katonai elit, jóllehet tagjai nem a politikai életre nevelődtek, s politikai felelősség nem terheli őket, belekerültek a legmagasabb szintű politikai döntések világába.

Ha pedig egyszer — akarva, nem akarva, vagy akár tudtukon kívül — beléptek a politikai arénába, megindul ellenük is a bírálók hajszája. Ellentétes felfogású nézetek között kell állást foglalniuk, és a politikai színpad többi szereplőjéhez hasonlóan ők is kiveszik részüket a támadásokban. De ha nem keverednek nyíltan a politikai életbe, akkor sem menekülnek meg e támadások elől. Az amerikai nép mindig bizalmatlan volt velük szemben, s a katonaság intézménye mindig kedvelt céltáblája volt a politikusok gyalázkodásainak. Ma talán még súlyosabb a helyzetük ezen a téren. 1953-ban McCarthy szenátor — Hanson Baldwin szavaival élve — „megpróbálta kezébe kaparintani a hadsereg feletti uralmat, s hosszú, hűséges szolgálattal rendelkező tisztek ellen intézett viharos támadásokat egyszerűen azért... mert törvényes feletteseik parancsának engedelmeskedtek".[4] Minden törvényes alap nélkül parancsnoki helyet követelt magának a katonai hierarchiában. A hadurak látták, hogy az ilyen jellegű támadások miként tették tönkre a külügyminisztérium tekintélyét és belső morálját, s okkal félnek attól, hogy hasonló sors vár a katonaságra is. Mindezeken felül még a hatalom, amit kezükben tartanak, érzékenyen érinti a gazdasági vonatkozású kérdéseket, hiszen a költségvetés nagyobb része az övék, s így ki vannak téve az újabb civil államigazgatási vezetők támadásainak is. Ezek ugyan egyik oldalon támaszkodnak rájuk, másfelől azonban ott rúgnak beléjük, ahol érik őket. Hasonló a helyzetük a politikai demagógokkal szemben: ezek mohón aknázzák ki minden „ballépésüket", s ha más nincs, találnak ki számukra olyanokat, amelyeket azután majd jól kiaknázhatnak.

Ahogy a politika behatol a katonák közé, úgy hatolnak be a katonák a politikába. A katonaságot egyfelől a civilek kudarca tette politikussá, másfelől kritikájuk, amellyel a katonai jellegű döntéseket bírálták.

A katonák, nem lévén mindig egészen tisztában azzal, mi történik körülöttük, vakon hisznek „katonai szakértelmükben", és pa-

rancsoláshoz szokott emberek módjára nemegyszer meglehetősen mereven reagálnak az őket ért kritikára. A szolgálati szabályzatban nem találnak alkalmas passzust, amely előírná, hogyan kell vitába szállni egy kritikus hajlamú szenátorral. Két lehetőség nyílik ilyenkor számukra. Az egyik — főképpen ha háború folyik — egy harcoló seregtest parancsnoksága, s aztán: minden politikai megfontolás nélkül engedelmeskedni a kapott parancsnak. A másik lehetőség: nyakig belevetni magukat a politika forgatagába, a klasszikus eszközökkel szövetségeket kreálni vezető politikai személyiségekkel, és — állami vezető pozíciójuk birtokában — esetleg új módszereket is alkalmazni. Addig ugyanis, míg a tisztikarnak tagjai maradnak, pártpolitikai szempontból nézve a dolgot, nem léphetnek fel nyíltan és egyértelműen a politikai porondon. Voltak ugyan olyanok, akik ezt is megtették. Általában azonban óvatosan, a színfalak mögött kénytelenek működni, más katonai személyiségekkel, nagyvállalati vezérekkel, a politikai vezetőség tagjaival, kongresszusi tagokkal szövetkezni — vagy ilyen, magasabb szintű, pro-militarista szövetségekhez csatlakozni.

Ne felejtsük el emellett: a hivatásos katonák neveltetésük és életmódjuk következtében feltétlenül hisznek abban, hogy a világ valóságainak meghatározása egyedül katonai alapokon lehetséges, és ennek folytán — tekintettel az új, szörnyű pusztító fegyverekre és a neuraszténiás civil diplomácia csődjére — őszinte rettegéssel aggódnak hazájukért. Azok, akikben ez a meggyőződés a legmélyebb, és képességeik — katonai szemszögből — a legkiválóbbak, úgy érzik, tétlenségre vannak kárhoztatva, ha az erőszak-eszközök szigorúan apolitikus technikusainak szerepére korlátozzák őket. Ettől eltekintve, sokan máris túlságosan magasra emelkedtek és túlságosan mélyen elmerültek az államvezetés útvesztőjében, semhogy katonás egyszerűséggel visszavonulhatnának.

A helyzetnek ilyen megvilágításában kell a hadurak politikai tevékenységét s azt a megnövekedett befolyást szemlélnünk, amelyre a katonák az amerikai uralkodó elit köreiben újabban szert tettek. Azt szokták hangoztatni, hogy a katonák csupán egyszerű eszközei a politikusoknak, ám a katonák előtt felmerülő problémák egyre inkább politikai jellegű döntéseket követelnek. Ha ezeket a politikai döntéseket „katonai kérdésnek" tekintjük, ezzel természetszerűleg átruházzuk a polgári felelősséget — ha ugyan nem magát a döntést is a katonai elitre. Ha pedig elfogadjuk a katonák eszmevilágát, amelyhez a civil világ olyan szorosan tapad, akkor korunk egyetlen valósága, azaz szükségszerűsége — a háború.

Az Egyesült Államok világhatalommá való kialakulásával egyidejűleg terjeszkedni kezdett az ország katonai szervezete, s a hadsereg legmagasabb rangú képviselői behatoltak a diplomácia és politika világába. Mark Clark tábornok például, aki aktív szolgálata alatt több politikai tapasztalatot gyűjtött, mint bárki más a hadurak közül, „azt tartja a legmegfelelőbbnek, ha egy politikus és egy katona együtt dolgozik, s ezt »társ-rendszernek« nevezi, majd a továbbiakban így ír: »A múltban sok amerikai tábornok azt mondta, ha politikáról volt szó: pokolba a politikával, ráérünk még később is foglalkozni vele. Ma azonban már nem beszélhetünk így.«"[5]

1942-ben Clark tábornok Észak-Afrikában Darlannal és Giraudval tárgyalt. Később a nyolcadik hadsereg parancsnoka lett Olaszországban, majd Ausztria megszálló erőinek parancsnokságát vette át. 1952-ben az ismét függetlenné vált Japánban állomásozó amerikai erőknek, ezzel egyidejűleg a távol-keleti amerikai hadseregnek és az ENSZ koreai erőinek parancsnokává nevezték ki. George C. Marshall tábornok korábban az elnök személyes követe volt Kínában, majd külügyminiszter (1947—1949), később nemzetvédelmi miniszter (1950—1951). Alan G. Kirk altengernagy a belgiumi nagykövetséget a negyvenes évek végén a moszkvai nagykövetséggel cserélte fel. 1947-ben a megszállt területek ügyeivel foglalkozó államtitkár tisztjét John H. Hildring altábornagy töltötte be, s „közvetlenül alája voltak rendelve a németországi, ausztriai, japán és koreai politika irányításával megbízott katonai parancsnokok".[6] Frank T. Hines dandártábornok panamai, Walter Bedell Smith tábornok moszkvai nagykövet volt. Smith tábornok később a központi kémelhárító szolgálat vezetője (1950—1953), majd külügyminiszterhelyettes lett (1953—1954). Németországban a megszálló erők parancsnoka Lucius D. Clay, Japánban MacArthur tábornok volt. És az 1954. évi zavargások idején nem diplomatát, hanem J. Lawton Collinst, a korábbi hadsereg-vezérkari főnököt küldték ki Indokínába, „hogy valami rendet teremtsen" abban a térségben, amely „Délkelet-Ázsia és a szabad világ szempontjából döntő politikai és gazdasági jelentőséggel bír".[7]

Egyenruhás vagy civilbe bújt magasrangú katonák a napi politika szószékére is felhágtak. Így Omar Bradley tábornok, a civil ügyekbe való illetéktelen katonai beavatkozás egyik fő ellenzője nemegyszer szólalt fel kongresszusi bizottságok előtt, vagy a szélesebb nyilvánosság előtt is, és foglalt állást különböző gazdaságpoli-

tikai, napi politikai vagy szorosan katonai kérdésekben. Marshall tábornok a Wagner—Taft féle javaslat ellen szállt síkra súlyos érvekkel megrakottan; ez a javaslat a palesztínai zsidó bevándorlás fokozását sürgette és követelte, hogy Palesztínát fokozott mértékben fejlesszék a világ zsidóságának otthonává.[8] A tábornok Bradley, Vandenberg, Collins tábornokokkal és Sherman admirálissal karöltve síkraszállt a kongresszus bizottságai előtt a Truman-kormányért, védelmébe vette a republikánus párt támadásaival szemben, kiállt a kormány távol-keleti politikája és azon elhatározása mellett, amellyel MacArthurt eltávolította a távol-keleti parancsnokságból.

Bradley tábornok számos beszédet mondott, amelyeknek tartalmát többek között Taft szenátor és Hanson Baldwin nagyon is készségesen vonatkoztatta az 1952-es elnöki választásokkor szőnyegen forgó politikai kérdésekre. Az egyik beszéddel kapcsolatban Hanson Baldwin így ír: „Ez a beszéd nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bradley tábornok és az összvezérkari főnökség belesodródjék a politikai hadjáratba, ahol pedig semmi keresnivalójuk."[9] Taft szenátor véleményét, amely szerint az összvezérkari főnökség a politikai államvezetés uralma alá került, s ahelyett, hogy egyszerűen szakértői véleményüket nyilvánítaná, a kormány politikai állásfoglalásait visszhangozza, maga Albert Wedemeyer és MacArthur tábornok is osztotta. Bonner Fellers tábornok a republikánus párt országos bizottságának tagja volt.

Az 1952-es választások alkalmával MacArthur tábornok nyíltan megsértette az Egyesült Államok Katonai Szabályzatának 600—10. pontját, amennyiben nyilvános beszédekben támadta a törvényesen megválasztott kormány politikáját, üzenetet intézett a republikánus nagygyűléshez, s kinyilatkoztatta, hogy hajlandó magát elnöknek jelöltetni. Ám egy másik tábornok — Eisenhower — sikeresebben vállalkozott erre a szerepre. És mindkét tábornok mögött — s amögött, amit politikai állásfoglalásuknak tekinthetünk — más katonák sorakoztak fel támogatásukra. Efelől ma már nem lehet kétség: vannak republikánus és demokrata párti tábornokok. És azt is tudjuk, hogy vannak katonatisztek, akik egyes szenátorok — pl. McCarthy — ellenségeinek vagy párthíveinek tekintik magukat, s katonai pozíciójuk felhasználásával igyekeznek ezt publikálni vagy titkolni.

1954-ben tízmillió aláírásos listával akarták alátámasztani McCarthy egyik előterjesztését. A mozgalom sikere érdekében magasrangú katonatisztek tiszteletre méltó sora — az élen George E. Stratemeyer nyugalmazott vezérőrnaggyal és John G. Crommelin nyugalmazott ellentengernaggyal és vezérkari főnökkel — ajánlotta

fel a nevét.[10] Mindez a hadsereg hatalomra emelkedésének azon szakaszában történt, amikor az agg katona, MacArthur szavai még visszacsengtek a fülekben: „Mi katonák mindig azt tesszük, amit parancsolnak nekünk. Ha azonban a nemzet élni akar, államférfiai pedig kudarcot vallottak a béke megőrzése terén, bizalmunkat a katonákba kell helyeznünk." (1953). — „Úgy találom, hogy új, ezidáig ismeretlen és veszedelmes elképzelés kapott lábra. Eszerint hadseregünk tagjai inkább tartoznak hűséggel és ragaszkodással azoknak, akik ma az államhatalmat gyakorolják, mint a nemzetnek és az alkotmánynak, amelyek megvédésére esküt tettek. Alig tudok elképzelni ennél veszélyesebb elvet." (1951)[11]

Van azonban a katonai befolyásnak egy bonyolultabb fajtája, s ez talán még nagyobb jelentőségű, mint a nyíltan vállalt politikai szereplés, a személyes tanácsok és nyilvános beszédek. A politikai és gazdasági elit, sőt a közvélemény olyan kérdésekben is döntő tekintélyt tulajdonít a katonáknak, amelyek messze távol esnek mindattól, ami valaha is a katonai szakértelem körébe tartozott.

A negyvenes évek eleje óta a kongresszus hagyományos ellenszenve a katonák iránt valami „barátságos és bizakodó" szervilizmussá fajult. Nem akadt előadó — persze J. Edgar Hoovert kivéve —, akit a szenátorok nagyobb tisztelettel hallgattak volna, mint a magasrangú katonákat. Egy hivatalos kormányjelentésben olvashatjuk a következőket: „A háborús kongresszus minden döntésében — pozitív vagy negatív állásfoglalásában — következetesen és szinte vita nélkül elfogadta a vezérkar főnökének javaslatait és kívánságait."[12] A koalíciós hadvezetés idején az elnök és a miniszterelnök a katonák által szerkesztett, előterjesztett alternatívákból a katonák által előadott lehetőségek alapján „döntöttek".

Az alkotmány értelmében a kongresszus hivatott a nemzet fegyveres erejét fenntartani és irányítani. A második világháború előtt a kongresszus hivatásos politikusai megtárgyalták a katonákkal a hadsereg életét érintő kérdéseket, majd döntöttek e kérdésekben, megvitatták a hadvezetés, sőt nemegyszer a hadi taktika problémáit. A második világháború alatt a kongresszus tagjai olyan kérdésekben, mint pl. a Manhattan-terv, úgy „szavaztak", hogy halvány fogalmuk sem volt arról, szerepelnek-e ilyen tételek egyáltalán a katonai költségvetésben. És mikor Truman szenátor gyanítani kezdte, hogy itt valami nagyszabású dolog történik, elég volt egyetlen szó a hadügyminisztertől, hogy nyomban beszüntessen minden érdeklődést a dolog iránt. A háború utáni években pedig a kongresszusnak egyszerűen nincs lehetősége pontos értesüléseket sze-

rezni katonai ügyekben, még kevésbé van meg az ideje és szakértelme ezeknek a kiértékeléséhez. A magasrangú katonák szakértői tekintélyének biztonságos leple mögött politikai szerepük igen nagyra nőtt, minden alapvető politikai és gazdasági döntésben. S térhódításuk sokkal inkább írható a civil politika kudarcának, mint a katonák hatalomvágyának rovására. Persze tekintetbe véve a kongresszus szervezetét és összetételét, talán szükségszerűen történt ez így.[13]

③

A politikának talán egyetlen területén sem érezhető annyira a hadurak befolyása s militarista ideológiájuk hatása, mint a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika terén. Itt a katonaság előretörése egybeesik bizonyos más tényezőkkel, amelyek előmozdították a civil diplomáciának — mint művészetnek — bukását és a civil diplomáciai szolgálatnak — mint arra alkalmas emberek szervezett csoportjának — összeomlását. A katonaság előretörése és a diplomácia aláhanyatlása pontosan arra az időre esik, amikor először fordul elő az Egyesült Államok történelmében, hogy az eldöntésre váró nemzeti kérdések gyújtópontjába nemzetközi problémák kerülnek, s ezek a problémák folyton fokozódó jelentőséget nyernek gyakorlatilag minden meghozandó fontosabb döntésben. Azáltal, hogy az elit magáévá tette a világot illető valóságok katonai meghatározását, a hivatásos diplomata, akit a múltból ismertünk, vagy akit elképzeltünk magunknak, egyszerűen elvesztette minden befolyását a magasabb körökben.

A régebben uralkodó felfogás szerint a háború a katonák dolga, a nemzetközi kapcsolatok meg a diplomatáké. De ma, mikor úgy látszik, mintha a háború állandóvá és totálissá vált volna, a királyok szórakozása a nép erőszakos, gyilkos ügyévé vált, s a népek közötti diplomáciai becsület-kódex semmivé foszlott. A békét többé nem veszi senki komolyan: csak a háború komoly dolog. Minden ember, minden nemzet vagy barát, vagy ellenség; az ellenség fogalma mechanikussá, könyörtelenné válik, s eltűnik belőle minden spontán szenvedély. Ahol gyakorlatilag minden békére, békés megegyezésre irányuló tárgyalást „lekenyerezésnek", ha ugyan nem hazaárulásnak bélyegeznek, ott a diplomaták szerepe gyakorlatilag értelmét veszti. A diplomácia egyszerűen a háború előjátékává, vagy

két háború közötti közjátékká válik, s a diplomatát a hadurak váltják fel.

A tények három csoportját kell megvizsgálnunk, ha meg akarjuk érteni, mi történt az amerikai diplomatákkal és diplomáciával: 1. a hivatásos diplomáciai szolgálat viszonylagos gyengeségét; 2. további gyengítését „nyomozási" és „biztonsági" rendszabályok által; 3. a katonai ideológia uralomratörését azok között, akik a diplomáciai szolgálatért felelősek.

I. A „diplomácia" csak olyan környezetben virágzik, ahol a társasági élet bonyolult finomságai a politikai törekvések érvényrejuttatásának szándékaival fonódnak egymásba. Ebben az értelemben a diplomácia egyszerre politikai tevékenység és társasági művészet. Ez a művészet olyan társasági modort kívánt meg, amelyet rendszerint csak a felsőbb osztályok nevelésében részesült, s a felsőbb osztályok életstílusában jártas emberek sajátíthattak el. S valóban, a hivatásos diplomaták rendszerint a gazdagabb osztályok fiai közül kerültek ki.*

1930 előtt azonban a nagykövetséget nem lehetett a külügyi karrier csúcspontjának tekinteni.** 1893 és 1930 között 86 nagykövet szolgált az amerikai külügyi szolgálatban, s ezeknek nagyköveti kinevezésük előtt mindössze körülbelül egynegyede töltött be pozí-

* Ezt részben azzal érték el, hogy a diplomatáknak olyan alacsony fizetést adtak, amivel privát jövedelem nélkül külföldi állomáshelyen nem maradhattak volna meg. Ha tekintetbe vesszük, micsoda társadalmi kötelezettségek terhelik a nagyköveteket, nincs a világnak olyan nagyvárosa, ahol a nagykövet csupán fizetéséből megélhetne. A negyvenes évek elején kiszámították, hogy egy fontosabb helyen szolgálatot teljesítő nagykövetnek, ha pozíciójának megfelelően akar reprezentálni, évi átlag 70 000—100 000 dollárra van szüksége. Ezzel szemben a legmagasabb nagyköveti fizetés egy évre 25 000 dollár.[14]

** Az 1899-ben nagyköveti posztot betöltő diplomaták közül egy sem volt „hivatásosnak" tekinthető, amennyiben egyikük sem töltötte életét külügyi szolgálatban. Tízen nagyköveti kinevezésüket megelőzően soha nem töltöttek be diplomata posztot, további hat az 1899-et megelőző kilenc éven belül szolgált bizonyos időt követségeknél. Mindössze kettőnek volt tíz évesnél hosszabb külügyi múltja: Oscar S. Straus törökországi és Andrew D. White németországi nagykövetnek. Ezeknek a nagyköveteknek túlnyomó része politikai pártjukhoz való hűségéért nyerte el pozícióját: tizenegy aktív politikus volt, mintegy öten-hatan közülük valamiféle jogászi múltra is visszatekinthettek. Egy professzor volt köztük és egy újságíró, a többi üzletember — ugyancsak valami jogászi háttérrel. Zöme ezeknek az 1899-es nagyköveteknek jómódú, nemegyszer dúsgazdag családból származott, a legelőkelőbb európai és amerikai iskolákba jártak, hatan Ivy League kollégiumban végeztek, és valamennyien fontos üzleti vagy politikai pozíciókat töltöttek be.[15]

ciót a diplomáciai szolgálatban. D. A. Hartmann szerint „az angol nagykövet a külügyi szolgálatban eltöltött karrier kiemelkedő, legmagasabb pontján áll, az amerikai nagyköveti rang viszont alig több elkésett epizódnál egy üzletember, politikus vagy ügyvéd életében".[16]

A hosszú demokrata párti uralom alatt a felsőbb körök képviselőiből kialakult valami hivatásos külügyi szolgálatféle. 1942-ben a harminckét nagykövet, illetve fontosabb posztot beltöltő követ fele végzett olyan előkelő magánközépiskolában, ahová a nagyvárosi Négyszázak járatják gyermekeiket, és a külügyminisztérium száztizennyolc vezető tisztviselője közül ötvenegy végzett a Harvard, Princeton vagy Yale egyetemen.[17]

Amikor a republikánusok 1953-ban átvették az uralmat, a külügyminisztérium 19 405 főnyi létszámából 1305 diplomata szolgált az Egyesült Államok hetvenkét külképviseleti és százkilencvennyolc konzuli szervénél.[18] A követség-jellegű szervek hetvenkét vezetője közül negyven hivatásos diplomata volt. „Ezeknek külügyi szolgálatát a kormányváltozás akkor sem érintette, ha posztjukra a lelépett elnök nevezte ki őket."[19] Két lehetőség állt nyitva számukra — nyugalomba vonulhattak, vagy lemondhattak, s ez utóbbi esetben az új kormány új megbízatással látta el őket.

Azt hihetnénk, hogy ebben az időben már inkább vezethetett a hivatásos diplomata karrierje nagykövetséghez. Hiszen az Eisenhower elnök által az első időkben kinevezett huszonöt nagykövet közül tizenkilenc hivatásos diplomata volt. Ezzel szemben úgy fest a dolog, mintha 1953-ban egy heves üzletember, ügyvéd vagy politikus számára már nem jelentett volna „megtiszteltetést", ha nagykövetnek küldik ki a kisebb országok egyikébe, ahol általában a hivatásos diplomaták működtek.[20] Mindamellett elnöksége későbbi szakaszában Eisenhower már a hivatásos diplomaták számára fenntartott kisebb országokba is leszerepelt politikai párthíveit vagy munkatársait küldte ki nagykövetnek. Így került a bukott connecticuti kormányzó-jelölt John D. Lodge Madridba, a veterán diplomata James C. Dunn helyére, és a „polgárok Eisenhowerért" mozgalom egy részlegének vezetője, a sí-szakértő John L. Tappin Libiába, a hivatásos diplomata Henry S. Villard helyére.[21] A kívánatosabb diplomáciai posztokon az Egyesült Államokat milliomos bankárok, a dúsgazdagok, rokonaik vagy tanácsadóik, nagyvállalatok érdemes jogászai és nagy vagyonok hölgyváromanyosainak férjei képviselték.

II. Már a kormányváltozást megelőzően is jelentős hanyatlást idézett elő a hivatásos diplomaták moráljában és felkészültségében a sorozatos „vizsgálatok" és elbocsátások bevezetése. Ez akkor kezdődött, amikor az akkor még szenátor McCarthy munkatársa, Scott McLeod az FBI-nál (Szövetségi Nyomozóiroda) betöltött pozícióját felváltotta a külügyminisztérium biztonsági és személyzeti osztálya főnöki székével. Mr. McLeod „aki szerint a diplomáciai szolgálat alapfeltétele a »biztonság«; kijelentette, hogy miután a vizsgálat alá vont személyt minden szempontból felülbírálta, felteszi önmagának a kérdést: Szívesen maradnék-e vele kettesben egy fa mögé bújva, revolverharcban? A minősítés meglehetősen magas színvonalát éred el, ha ilyen szempontból nézed a dolgot. És én így szeretem levezetni ezeket a vizsgálatokat."[22] Sokan akadtak, akik nem illettek oda McLeod, a rendőr mellé, a fa mögött. És azon külügyi tisztviselők közt, akik mindezek után is megtartották állásukat, „egyre inkább tért hódított az a meggyőződés, hogy nem biztonságos dolog az igazságot jelenteni a külföldi helyzettel kapcsolatban Washingtonba, ha az igazság nem felel meg a washingtoni urak jó előre elhatározott elképzeléseinek".*[23]

A hűségük tekintetében talált kifogások miatt elbocsátottak hosszú listáján 1954 őszén egy huszonhárom éves szolgálatra visszatekintő hivatásos diplomata következett, John Paton Davies, akit azonban nem azért bocsátottak el, mintha hűségét kifogásolták volna, hanem „ítélőképesség, előrelátás és megbízhatóság hiánya" miatt. Ezelőtt tíz évvel ugyanis Davies véleménye a kínai politikáról eltért a kormány pillanatnyi politikai álláspontjától.[25] A hivatásos diplomatáknak az üggyel kapcsolatban kifejezésre juttatott megjegyzései híven tükrözik lelkiállapotukat. A külügyminisztérium politikai tervezőirodájának egy nemrég kinevezett tagja így ír: „Re-

* Persze ez nem volt egészen új dolog a külügyi szolgálatban. Például: „A Kínai Szolgálat számára az jelentette a kritikus években a legsúlyosabb gondot, milyen formában jelentsék azt, hogy a kínai kommunisták és Csang Kaj-sek között elkerülhetetlen összecsapásból Csang fog vesztesként kikerülni. A Kínai Szolgálatra mint olyanra, de annak tagjaira sem hozott azonban megbecsülést az a tény, hogy ezt előre látták. Kína kommunistává vált, és valami furcsa módon ezért a Kínai Szolgálat embereit tették felelőssé. A Kínai Szolgálat megszűnt, s huszonkét tagja közül — akikből a második világháború előtt megalakult — a külügyminisztérium mindössze kettőt alkalmazott... A többi is még valahol a kormány szolgálatában áll, mindenesetre nem olyan helyen, ahol Kínával — amellyel oly elkeseredett háborút vívtunk Koreában — kapcsolatos alapos és bensőséges ismereteiket felhasználhatták volna."[24]

mélhetőleg az amerikai nép belátja végre, hogy a »biztonság« szó eufémizmussá vált. A biztonság jelszava mögött az elmúlt öt esztendő primitív politikai vágya húzódik meg, hogy kiküszöböljenek a kormányhivatalokból minden intellektuális és morális fölényt, s olyan politikai »jópofákkal« népesítsék be őket, akiknél ennek a fölénynek a gyanúja sem merülhet fel. A külügyi szolgálat újjászervezésével kapcsolatban például a felvételi kívánalmakat nyilvánvalóan leszállították. Úgy látszik, mintha a gondolat nélküli középszerűséget állították volna oda ideálnak."[26] George Kennan, veterán diplomata és a diplomácia kiváló ismerője egy princetoni évfolyam hallgatóit óvta, nehogy a külügyi szolgálatot válasszák hivatásul. Más szóval: „A külügyminisztérium erkölcsi színvonala olyan mértékben hanyatlott alá, hogy legkiválóbb tagjai menekülnek tőle, s másokat is menekülésre biztatnak."[27]

III. A katonai attasék természetesen évek óta ott állnak külföldi posztjukon. Állítólag a nagykövetek tanácsadói, és a felderítő szolgálat láncszemei, a háború utáni években azonban „sokan alig titkolt lenézéssel kezelték a külügyi szolgálatot és a külügyminisztériumot, s gyakorlatilag függetlenítették magukat a nagykövettől, akinek papírforma szerint alárendeltjei voltak".*

A probléma azonban sokkal mélyebb, mint ezek a viszonylag csekély jelentőségű feszültségek. A katonák, amint már láthattuk, nagyköveti és rendkívüli követi pozíciókba emelkedtek. Nem egy döntő fontosságú nemzetközi döntésnél egyszerűen mellőzték a hi-

* 1954 áprilisától a külföldön szolgálatot teljesítő tiszteknek tilos a naplóvezetés. Ennek előzménye az volt, hogy Grow altábornagy naplója a világ nyilvánossága elé került. Az altábornagy — moszkvai katonai attasé — naplót vezetett, s ebben a Szovjetunió elleni háború mellett tüzelt, kifejezte utálatát nagykövet-főnöke és társasága iránt. Németországban, Frankfurtban járva a naplót szállodai szobájában hagyta, onnan azt nyomban ellopták, lefényképezték, majd visszavitték. A Szovjetunió természetesen a naplót felhasználta propagandacélokra. A tábornok — nyilvánvalóan a legszerencsétlenebb alkat hírszerzői munkára — talán kevésbé hibáztatható, mint a hadsereg hírszerző hálózatának uralkodó, kizárólag politikai érdemeket szem előtt tartó rendszer, amely őt Moszkvába helyezte. Grow tábornok egyébként nem áll egyedül tehetségtelenségével. A háború utáni időszak legfontosabb katonai attasé pozícióját Iron Mike O'Daniel tábornokkal töltötték be, akinek talán egyetlen érdeme az volt, hogy mindkét kezével ügyesen boxolt. Két kelet-európai attasénk közül „az egyik mulatozásairól, a másik arról volt hírhedt, hogy felesleges ruhadarabjait a fekete piacon értékesítette". Egy másik tábornokot — aki fontos pozíciót töltött be a háborúban — feketézés vádjával rendelték vissza vizsgálatra Londonból.[28]

vatásos diplomatákat, s az ügyben a magasrangú katonák klikkje és politikai munkatársaik határoztak. 1953-ban az Egyesült Államok és Spanyolország között létrejött védelmi egyezménnyel, valamint az 1945-ben és 1946-ban a japánoktól elfoglalt kelet-csendes-óceáni szigetek feletti rendelkezéssel kapcsolatban a katonák a diplomaták tanácsa nélkül, vagy annak ellenére hoztak diplomáciai szintű politikai döntéseket.[29] A japán békeszerződést nem diplomaták ütötték nyélbe, hanem katonák; Németországgal nem kötöttek békét, csupán hadseregek közötti szövetségeket és megállapodásokat létesítettek. A koreai háború végén, Panmindzsonnál nem diplomata „tárgyalt", hanem egy tábornok ingujjban, nyakkendő nélkül. „Az amerikaiak — írja a londoni *Economist* — sikerrel terjesztették el azt az eszmét, hogy létezik olyasmi, mint kizárólagosan katonai tényező, s hogy az ilyesmivel kapcsolatos kérdéseket civilek nem tudják alkalmasan felmérni. A brit elmélet és tapasztalat ezt az elvet mindkét vonatkozásban tagadja . . ."[30]

Radford admirális, aki egyébként kifejtette a kongresszus előtt, hogy a kommunista Kínát el kell pusztítani, még ha ötvenéves háborúba kerülne is, összvezérkari főnöki minőségben követelte Dien Bien Phu elesése előtt, hogy 500 repülőgép bevetésével dobjanak le taktikai atombombát a Vietminh-csapatokra. Félhivatalos közlések szerint, ha Kína nyíltan belép a háborúba, Pekinget atommal bombázzák.[31] Az admirális e helyzetet katonai jellegűnek bélyegezvén, olyan hangosra fokozta hangját, hogy túlharsogta politikai főnökeit, a hadügyminisztert, és a külügyminisztert. 1954 augusztusában Mark Clark tábornok a nyilvánosság előtt tett nyilatkozatában követelte Oroszország kizárását az ENSZ-ből, s azt, hogy szakítsuk meg vele diplomáciai kapcsolatainkat. Az akkori elnök, Eisenhower tábornok véleménye eltért bizalmas barátjáétól, de James A. Fleet tábornokot ez nem akadályozta meg abban, hogy nyilvánosan ne támogassa Clark tábornok véleményét.[32] Nem mintha a kérdés túlzott jelentőségű volna, hiszen az ENSZ-et nemegyszer mellőzték fontos döntésekben, döntő megbeszéléseken. Nem az ENSZ szervezte meg a genfi konferenciát, s az ENSZ nem vizsgálta meg az Egyesült Államok tevékenységét Guatemalában.[33] Az ENSZ mellőzése a legtöbb fontos kelet-nyugati konfliktussal kapcsolatban, a világszervezet általános gyengülése — egyik szimptómája a háború utáni diplomácia hanyatlásának. A másik szimptóma a katonaság személyi és ideológiai előretörése.

Amerikában a diplomáciát mint tudós művészetet sohasem kultiválták sikerrel tanult és jóképességű hivatásos diplomaták, s ha

akadtak is, akik rászánták életüket, nem remélhették, hogy elérik majd egyszer a legnagyobb diplomácia rangokat, mert azokat kívülállóknak ajándékozták a politikai és üzleti élet szempontjai szerint. A nemrégiben lezajlott vizsgálatok és elbocsátások megrendítették az Egyesült Államok meglevő hivatásos diplomáciai karának biztonságát, és meghiúsították a reményt egy ilyen testület jövőbeni kiépítésére. Ugyanakkor pedig a katonák egyre mélyebben hatolnak a diplomácia magasabb régióiba.

④

A katonák kétségtelenül régtől fogva szerepet játszanak az ország gazdasági életében. A hadmérnöki kar, történelmileg West Point elitje, békeidőben folyószabályozással és kikötő-konstrukcióval foglalkozott. A helyi szervek, de maga a kongresszus is, tisztában voltak azzal, micsoda propaganda-lehetőséggel állnak itt szemben, s milyen jól felhasználhatják a hadmérnöki kart a Talajhasznosítási Hivatal sokoldalú folyó-völgyszabályozási tervei ellen vívott küzdelmeikben. A „legyőzhetetlen kortes-szervezetről" szólva Arthur Maass azt mondja, hogy „1925-ig a hadmérnöki kar a kormány rendes kiadásainak 12 százalékát használta fel".[34]

A katonák gazdasági jelentősége ma már minőségileg más szinten áll.* Az ország költségvetése s azon belül a katonákra költött hányad alaposan megnőtt. Közvetlenül a második világháborút megelőző évek óta a katonák százalékos részesedése nem esett a 30 százalék alá, s átlagosan elérte a teljes országos költségvetés 50 százalékát. 1955-ben a költségvetésben szereplő minden három dollárból kettő a katonai — biztonsági — kiadásokra jutott.[36] És amilyen mértékben fokozódott az állam beavatkozása a gazdasági életbe, olyan mértékben növekedett a katonák szerepe az államvezetésben.

Állandóan szemünk előtt kell tartanunk azt a tényt, mennyire újkeletű a katonák térhódítása. Az első világháború alatt csak átmenetileg — a szükséghelyzetre tekintettel — hatoltak be a katonák az ország magasabb gazdasági és politikai köreibe. Előretöré-

* 1789 és 1917 között az Egyesült Államok kormánya összesen mintegy 29½ milliárd dollárt költött el. 1952-ben már egyetlen pénzügyi év alatt csak a katonaságra 40 milliárdot fordított. 1913-ban 2,25 dollár esett egy állampolgárra a katonai kiadásokból. 1952-ben ez az összeg megközelítően 250 dollárra nőtt.[35]

sük csak a második világháború alatt vált döntővé és véglegessé. A modern hadviselés adottságai mellett nem is tehettek mást, még ha akartak volna sem, éppenúgy, ahogy ők is kénytelenek voltak a gazdasági élet hatalmasai közül egyeseket katonai ügyekbe bevonni. Ugyanis, ha katonák nem vennének részt a nagyvállalatok döntéseinek meghozatalában, semmi sem garantálná, hogy terveiket végre tudják hajtani, másrészt viszont, ha a nagyvállalatok törzsfőnökeit nem informálják valamennyire háborús terveikről, a vállalatok háborús tervezésének sikere forog veszélyben. Így azután a vállalati elnökök tábornokok, a tábornokok pedig vállalati elnökök tanácsaira támaszkodtak. „Amikor 1942. június 1-én a hadianyaggyártás főfelügyelője lettem — írja Levin H. Campbell Jr. vezérőrnagy —, első dolgom volt, hogy négy kiemelkedő, a tömegtermelés minden részletét alaposan ismerő üzleti és ipari vezetőkből álló személyes tanácsadói testületet szervezzek."[37]

A tőkés-termelő gazdaság és a katonai bürokrácia egymásbaolvadása a második világháború alatt emelkedett mai jelentőségére. A „hadiszállító szolgálat" már méreteinél fogva is óriási gazdasági jelentőséget képviselt. Erről a hadiszállító szolgálatról a *Fortune* 1942-ben így írt: „Olyasfajta ez, mint egy nagyméretű konszern. Csak ebben az évben 32 milliárd dolláros kerettel, azaz a háborúra fordított teljes összeg 42 százalékával dolgozik, s mellette az US Steel társaság meg a többi nagyvállalat ötödrendű vidéki kiskereskedésnek látszik, a többi kormányszerv meg holmi segédhivatalnak tűnik. Nincsen Washingtonban kapu — kezdve Harry Hopkins hadianyagkiutalási bizottságától végig — ahol Somervell (tábornok) emberei ne zörgetnének, hogy kolduljanak, kérjenek, vagy elcsenjenek valamit maguknak."[38] Maga a háborús gazdaság szervezete arra irányult, hogy a gazdasági és katonai vezérek érdekeit eggyéolvassza, és politikailag egymás mellé állítsa őket. „A hadianyaggyártás főfelügyelője mellett működő tanácsadó testület tagjai a következők: Bernard M. Baruch, Lewis H. Brown a Johns—Manville társaságtól, K.T. Keller a Chrysler társaságtól, Benjamin F. Fairless az United States Steel Corporationtól. A hadianyaggyártással kapcsolatos megrendelések a négy fő fegyvernem szerint történnek... Minden csoport főnöke mellett... egy ipari tanácsadó részleg működik, ennek tagjai azon fegyverfajták vezető gyárosainak képviselői, amelyekben a csoport elsősorban érdekelve van."[39]

A katonák, akárcsak a nagyvállalatok természetesen — formálisan — a civil politikusok irányítása és ellenőrzése alatt állottak.

Mint Amerika legnagyobb korporatív testületének vezető alkalmazottai, „ a katonák felett is egy igazgatóság irányít... az elnök, az államtitkárok, a katonai ügyekkel foglalkozó kongresszusi bizottságok tagjai. Ezen igazgatóság tagjainak nagy része azonban — nevezetesen a kongresszus tagjai — alig tehet egyebet, mint hogy bizalmukat vagy bizalmatlanságukat fejezik ki a katonák iránt. Még a legbefolyásosabb »igazgatók« is, mint az elnök vagy a nemzetvédelmi miniszter, rendszerint csak olyan formában tárgyalhatnak velük, mint általában a laikusok a szakemberekkel — s ez alapvetően más viszonyt teremt közöttük, mint az iparban tapasztalható kapcsolat igazgatóság és vezető alkalmazottak között."[40]

Hogy a nagyvállalatok és a katonák milyen szoros kapcsolatot létesítettek egymással, az a békés termelésre való átállással kapcsolatos rendelkezések létrehozásánál vált szinte drámaian nyilvánvalóvá. A katonák hatalma csorbát szenved, a nagyvállalatok nem termelhetnek már többé az elsőbbségi kontraktusok alapján, és a békés termelésre való átállás nyomán, ha nem járnak el kellő óvatossággal, könnyen felborulhatott volna a háborús termelést megelőző idők nagyvállalatainak monopolhelyzete. A tábornokok és a kormányban tevékenykedő nobile officiumos ipari vezérek gondoskodtak arról, hogy ez ne történhessék meg.[41]

A katonák igényei a második világháború után továbbra is befolyásolták a korporatív gazdasági rend termelésének kereteit és tempóját. Így azután cseppet sem meglepő, hogy az elmúlt tíz évben sok tábornok és admirális nyugállomány helyett különböző igazgatóságok tagsági székébe vonult.*

* Lucius D. Clay tábornok, a németországi erők volt parancsnoka, ma a Continental Can Company igazgatóságának elnöke. James H. Doolittle tábornok, közvetlenül Japán kapitulációját megelőzően a 8. légihadosztály parancsnoka, ma a Shell olajtársaság alelnöki székében ül. Omar N. Bradley tábornok, mielőtt magas vezérkari beosztást kapott, a 12. hadseregcsoport parancsnoka volt Berlinnél, később a Bulova kutatólaboratóriumok igazgatóságának elnöke lett. 1955 februárjában megengedte, hogy nevét — „Omar N. Bradley hadseregtábornok" — feltüntessék egy egész oldalas cikkben, amely a svájci óraszerkezetekre nemrégen kirótt magasabb vámtételek fenntartását sürgeti — katonai indokokból. Douglas McArthur, a japáni és koreai területek politikus tábornoka ma a Remington Rand társaság igazgatóságának elnöke. Albert C. Wedemeyer, a kínai hadszintéren működő amerikai erők parancsnoka, ma az AVCO társaság alelnöke. Ben Moreell admirális ma a Jones and Laughlin acélművek elnöke. Jacob Evers tábornok a Hughes Tool társaság alelnöke. Brehon Somervell tábornok, a hadsereg beszerzési ügyeinek egykori főnöke, 1955-ben bekövetkezett halála előtt lett a Koppers társaság elnöke. Alan G. Kirk admirális, egykori

Aligha lehetséges itt más következtetés: a hírnévnek pénzre való beváltása során a nagyvállalatok vezetőségei a haduraknak sokkal inkább látják hasznát azok katonai összeköttetései, mint ipari vagy pénzügyi ismeretei révén. Ha azokra a tekintélyes szerződésekre gondolunk, amelyeket a katonaság magán-nagyvállalatokkal köt, könnyen megérthetjük, miért írják üzleti folyóiratok nyíltan: „McNarney jobban ismeri Convair legjobb ügyfelét, a Pentagont, mint bárki más. S ezt jól tudja barátja, Floyd Odlum is, a Convair igazgatóságának elnöke." Vagy: „Üzleti körökben elhangzott a kiáltás: szerezzetek magatoknak tábornokot. A kormány melyik szerve költi a legtöbb pénzt? A hadsereg. Ki ismeri mindenkinél jobban a bürokrácia útvesztőit? A tábornokok és admirálisok. Szervezz be tehát egyet az igazgatóságodba."[43]

A személyes kapcsolatok fokozódása a hadsereg és a tőkés társulások világa között élesen rávilágít egy, az Egyesült Államokra jellemző szerkezeti tényre. S ez a szempont fontosabb a hadi szállítási szerződések gördülékeny lebonyolításának szempontjánál. A felduzzadt katonai költségvetések és a nemzet vezető köreiben előidézett változások, arra a nagy szerkezeti eltolódásra utalnak, amely a modern amerikai kapitalizmust az állandó jellegű háborús gazdaság felé tereli.

Amerika egyetlen nemzedék életében a világ vezető ipari, s ugyanakkor egyik vezető katonai nagyhatalma lett. A fiatalabb tisztek természetesen már a gazdasági-katonai szövetség légkörében nőnek fel, de ezen túlmenően is kifejezetten és intenzíven e szövetség ápolására nevelik őket. „A fegyveres erők ipari kollégiuma" egyenesen a gazdasági élet és a hadviselés összefüggéseivel foglalkozik, s ez az intézmény a katonai nevelési rendszer legmagasabb szintjén foglal helyet.[44]

A tizenkilencedik század optimista liberálisai szemében mindez hihetetlenül paradox jelenségnek tűnnék. Ennek a kornak a liberálisai szentül hitték, hogy az iparosodás növekedésével a katonaság

moszkvai nagykövetünk, a Mercast finom-fémkohászati művek igazgatóságának elnöke és vezérigazgatója lett. Leslie R. Groves tábornok, a Manhattan-terv főnöke, a Remington Rand alelnöke. E. R. Quesada tábornok, akinek része volt a hidrogénbomba-kísérletben, a Lockheed repülőgépgyár alelnöke. Walter Bedell tábornok az American Machine and Foundry Company igazgatóságának elnöke. A hadsereg egykori vezérkari főnöke, Matthew B. Ridgway tábornok, előbb úgy látszik elhárította magától Kaiserék argentínai gépjármű-inváziójának irányítását, később elfogadta a Mellon ipari kutatóintézet igazgatósági elnöki tisztét.[42]

intézménye igen jelentéktelen kis szerepkörre redukálódik a modern világban. Az iparosodó társadalom emberbaráti törvényeinek hatására — úgymond — a militarista államban istenített hősies erőszak egyszerűen ismeretlen fogalommá válik. És vajon nem bizonyította-e számukra mindennek igazságát az indusztrializmus fejlődése és a tizenkilencedik század hosszú békekorszaka? De Herbert Spencer és a hozzá hasonlók klasszikus liberális reménységei szertefoszlottak. A huszadik század fő irányzata arra utal, hogy a gazdasági élet koncentrálásával és hierarchikus rendben való alakulásával egyidejűleg a katonaság intézménye terjeszkedni kezd, és döntő befolyásra tesz szert a gazdasági rend egészére. Emellett, ahogy a gazdasági élet — látszólag — állandó hadigazdasággá alakul, a gazdasági és katonai vonatkozások szoros kapcsolatba lépnek egymással, és a katonák, a katonai szempontok egyre fokozódó mértékben hatolnak be a nagyvállalatok gazdasági életébe.*

„Mitől féltek jobban a hivatalos fórumok, mint egy végnélküli háborútól Koreában? — veti fel a kérdést 1953 áprilisában Arthur Krock, s így felel rá: — A békétől... A béke víziója, amely arra csábíthatja a szabad világot, hogy lankassza éberségét, és a kollektív biztonság kiépítésének hosszadalmas és költséges művét felszámolja Nyugat-Európában, miközben a Szovjetunió fenntartja és növeli katonai erejét — ez elegendő, hogy a hivatalos fórumok képviselőit megrendítse. És a tőzsdei eladások áradata, amely a Kreml váratlan engedékeny közeledését követte, alátámasztja azt az elméletet, hogy az ország gyors prosperitása szoros összefüggésben áll a háborús gazdasággal, s egy ilyen közeledés súlyos gazdasági problémákat idézhet elő a hazai fronton."[45]

(5)

Miután a tudomány és a technika bevonult a gazdasági életbe, hamarosan és egyre növekvő mértékben vonta magára a katonák érdeklődését. Ma pedig a katonák egymagukban hatalmasabb, bőkezűbb támogatói és irányítói a tudományos kutatásnak, mint Amerika összes egyéb tudományos intézményei együttvéve. A második világháború óta a tisztán elméleti tudományos kutatások irányvonalát katonai megfontolások szabják meg, az ilyen célokra

* Ezen irányzatok részletesebb tárgyalását lásd alább a XII. fejezetben.

fordított anyagi eszközök túlnyomó része a katonai pénzügyi alapokból kerül ki, és alig akad olyan tudományos kutató, aki ne a katonaság égisze alatt dolgozna.

Az alapvető elméleti tudományos kutatások terén az Egyesült Államok sohasem járt az élen, annak eredményeit Európából importálta. Még közvetlenül a második világháború előtt is mindössze mintegy 40 millió dollárt fordított ilyen kutatások céljaira, ennek az összegnek nagyobb részét is az ipar fedezte. Ugyannakor 227 millió dollárt költöttek alkalmazott tudományos kutatásokra, „a termékek és a technológia fejlesztésére".[46] A tudósok szorgalmas kutatómunkát végeztek a második világháború alatt, de nem elméleti vonalon dolgoztak. Ebben az időben már a kormány vette kézbe az atomprogram irányítását, ez azonban ekkor még túlnyomórészt technológiai kérdésnek számított. A technikai haladás folyamán azonban kitűnt, hogy a világ népei a fegyverkezési verseny mellett tudományos versenyben is állnak egymással. Minthogy pedig a múltban a politika semmiféle formában sem foglalkozott a tudományokkal, a hadsereg (előbb a tengerészet, majd a szárazföldi erők) kezdett el — elvben és anyagi síkon — érdeklődést tanúsítani mind a tiszta, mind az alkalmazott tudományok iránt. A nagyvállalatok emberei ezen a területen is sürgették — vagy tűrték — a hadsereg térhódítását, mivel sokkal szívesebben látták, ha nem civilek, hanem katonák tartják kezükben a kormányzat tudományos törekvéseit. A civilek ugyanis — gondolták — esetleg holmi „ideológiai" gátlásokba botlanának olyan dolgokkal kapcsolatban, mint például a szabadalmak.

1954-ben a kormány 2 milliárd dollár körüli összeget fordított tudományos kutatásokra (a háború előtti összegnek mintegy húszszorosát), s ebből 85 százalékot „nemzetbiztonsági" célokra költött el.[47] Az a támogatás, melyet ma a tisztára tudományos kutatók a magániparban vagy a nagyobb egyetemeken kapnak, túlnyomórészt a katonai költségvetésből származik. Egyik-másik egyetem pénzügyi szempontból kifejezetten a katonaság fiókintézetének számít, minthogy három-négyszer annyi pénzt kap a katonáktól, mint más forrásokból. Kutatómunkára kötött szerződések alapján négy vezető tanintézetünk több mint 200 millió dollárt vett fel — nem számítva az atomkutatást, amellyel kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre pontos számadat.

A tudományok militarizálására irányuló törekvés a béke éveiben sem szűnt meg. Az Országos Tudományos Alap megállapítása szerint ez az oka annak, hogy viszonylag elhanyagolják az „alaptudo-

mányok" művelését. 1955-ben a tudományos költségvetés két milliárd dollárra emelkedett, ebből azonban mindössze 120 milliót (6 százalék) fordítottak az elméleti tudományokkal kapcsolatos és — mint már említettük — 85 százalékot katonai technológiai kutatásra.[48]

Még drámaibban tárja fel a katonák térhódítását a tudomány világában az általuk bevezetett „megfélemlítési rendszer". A helyzet 1954 októberében már odáig fajult, hogy dr. Vannevar Bush (a tudományos kutatási és fejlesztési hivatal vezetője a második világháborúban) szükségesnek látta nyíltan kijelenteni: a tudományos világ „demoralizálódott". „Igaz, nem sztrájkolnak — mondotta — de a tudósok ma kedvetlenek, elkeseredettek, s úgy érzik, nem a maguk urai többé. S ebben igazuk is van."[49] Maga Albert Einstein is így nyilatkozott a nyilvánosság előtt: „Ha megint fiatal lennék, és döntenem kellene, milyen mesterséget válasszak magamnak, semmi esetre sem lennék tudós vagy tanár. Inkább mennék el szerelőnek vagy ügynöknek, mert így remélhetném, hogy a mai viszonyok között is még valamennyire független életet élhetnék."[50]

Bár az Egyesült Államokban 600 000 körül van a mérnökök és tudósok száma, ezek közül mindössze 125 000 folytat aktív kutatómunkát. Ezek közül ismét 75 000 az iparban új termékek kikísérletezésén, további 40 000 a technológiai továbbfejlesztésen dolgozik. Minden tudományos ágat tekintetbe véve összesen 10 000 tudós foglalkozik elméleti kutatással, és jólértesült források véleménye szerint az egészen kiváló alkotó tudósok száma nem haladja meg az egy-két ezret.[51]

A tudósoknak és kutatóknak a legkiválóbbjai kaptak elsősorban szerepet a politikai életnek a katonai döntések által megszabott körében, a politikai élet militarizálódásában. Az elmúlt tizenöt esztendőben megszállták az elméleti haditudományok vákuumát, ahol a stratégia és a politika fogalma gyakorlatilag már eggyéolvad. Vákuumról beszélhetünk, mivel — amint arra Theodore H. White is rámutatott — az amerikai hadurak nem törődtek soha ilyen dolgokkal, és sokkal inkább érdekelte őket a „gyakorlat", mint bármiféle elmélet. Ezért a katonák hatalomrajutásának szerves része a haduraknak az az igénye, hogy az elméleteket, a tudományokat militarizálják, a tudósokat pedig a maguk szolgálata érdekében demoralizálják.[52]

Az ifjúság az ország különböző oktatási intézményeiben a tudományok terén való művelődése mellett gyakorlati kiképzésben is

részesült, hogy megállhassa helyét a modern társadalom speciális területein. A katonák saját iskoláikon kívül a magán és nyilvános oktatási intézményekben nyújtott lehetőségeket is igyekeztek és igyekeznek ma is saját céljaikra felhasználni.* 1953-ban 372 főiskola és egyetem férfi hallgatóinak 40 százaléka vett részt a hadsereg, a légierő vagy a tengerészet által vezetett tisztképző tanfolyamon. A bölcsész-tudományos intézmények tanrendjüknek mintegy 16 százalékát fordították katonai tanfolyamokra. Országos viszonylatban az összes tanulók egyötöde vett részt tartalékos tisztképző tanfolyamon, ami példátlanul magas százalék, ha tekintetbe vesszük, hogy formálisan békeállapotban élünk.[53]

A katonák a második világháború alatt kezdték az egyetemeket és főiskolákat gyorsított ütemű szakértő- és tisztképzésre felhasználni. A szakértő-képzés és vele együtt a kutatási program a háború után is folytatódott.

Manapság sok főiskola és egyetem örül annak, ha katonai kiképző tanfolyamokat és katonai kutatómunka-programot állíthat be tantervébe. Ez bizonyos presztizst kölcsönöz, s ugyanakkor jelentős anyagi előnyökkel jár. Meg aztán igen jó hatást kelt, ha az egyetem adminisztratív vezetésében vagy tanári karában katonák szerepelnek, még akkor is, ha semmiféle különleges képesítéssel nem rendelkeznek. Eisenhower tábornok útban az elnöki szék felé a Columbia egyetem rektori méltóságát viselte, s ugyanakkor tagja volt az Országos Nevelésügyi Bizottságnak is. Minden külön megerőltetés nélkül legalább egy tucatnyi katonát sorolhatunk fel oktatásügyi pozíciókban.**

* A polgárháború után különböző államokban főiskolákat szerveztek. Ezeknek tanrendjében a katonai kiképzés is szerepelt. Az első világháborúig e főiskolák egy részében a kiképzésen való részvétel önkéntes volt, másokban — legalábbis bizonyos időszakokban — kötelező. A hadügyminisztérium rendelete alapján 1916-ban a főiskolák első két évfolyamán a kiképzésen való részvétel minden főiskolában kötelezővé vált. 1923-ban azonban Wisconsin állam törvényhozása saját egyeteme érdekében sikerrel szállt szembe ezzel a rendelkezéssel, és több más nagy főiskola követte példáját. Az első világháború alatt több egyetemen tartalékos tisztképző egységeket szerveztek. Később ezeket szélesebb körben is kiterjesztették az egyetemeken. Ha bevezetnék az általános hadkötelezettséget, minden fiatal férfit kiképeznének mindarra, amit egy katonának tudnia kell, a kiképzés fele annyi ideig tartana, viszont kétszer olyan alapos lenne, mint jelenleg, a négyéves egyetemi tanulmányok ideje alatt.

** Így: Herbert J. Grassie ellentengernagy a Lewis természettudományos és technológiai főiskola kancellárja, Chester Nimitz tenger-

Az oktatási intézmények és a katonák között jelentős surlódások is előfordulnak. Így a Fegyveres Erők Továbbképző Tanfolyama — katonai szolgálatot teljesítők levelező tanfolyama — esetében az egyetemekkel kötött szerződés egyik szakasza közvetlen hatáskört biztosít a hadseregnek azon egyetemi tanerők felett, akikkel a kormányzat „elégedetlen". 1953 augusztusáig huszonnyolc egyetem aláírta a szerződést, tizennégy elutasította, öt még nem döntött.[55] Mindazonáltal, általánosságban nem fordult elő nézeteltérés az oktatók és a katonák között. Együttműködésük a háború alatt jött létre, s nem ért véget a háborúval: az intézmények nagy részének kell a pénz, s az állam civil vonalon nem törődik ezzel. A katonáknak elég van belőle, és szívesen is adják.

⑥

A katonák hatalomrajutása nemcsak a magasabb politikai, gazdasági, tudományos és oktatási körökben nyilvánvaló. A hadurak, szimpatizánsaikkal és szószólóikkal karöltve igyekeznek ideológiájukat a legszélesebb néprétegekben is elhinteni és meggyökeresztetni.

A hadurak szimpatizánsai a második világháború alatt nyíltan a militarizmus szószólóiként léptek fel. Frank Knox, Charles E. Wilson (General Electric) és James Forrestal háborús beszédei például telve voltak militarista képekkel a jövőről, ahol a döntő szó a hatalom embereié; ezek a képek a mai napig nem fakultak el. A második világháború óta a hadurak széleskörű, mélyreható propagandahadjáratot vezetnek. Sok millió dollárt áldoztak, sok ezer tapasztalt propaganda-szakértőt alkalmaztak — civileket és katonákat egyaránt —, hogy ideológiájukat és önmagukat megkedveltessék a közzel és a kongresszussal.

E mögött a hatalmas erőfeszítés mögött megtaláljuk a katonák alapvető célkitűzését; katonai alapokon meghatározni a nemzetközi kapcsolatok valóságát, megnyerő színekkel festeni a fegyveres

nagy a berkeleyi University of California igazgatósági tanácsának tagja, Frank Keating altábornagy az Ithaca College alapítványi igazgatóságának tagja, Oswald Colcough ellentengernagy a George Washington University jogi fakultásának dékánja, Melvin A. Casburg ezredes a St. Louis orvostudományi egyetem dékánja, Charles M. Cook Jr. admirális a kaliforniai oktatásügyi tanács tagja.[54]

erőket a civilek előtt is, s így alátámasztani a katonai intézmények térhódításának szükségességét. Az a cél, hogy a katonák presztizsét kiépítsék, megbecsülést szerezzenek a fegyveres erők tagjainak, s így készítsék elő a közt olyan politika elfogadására, amelyet a katonák helyeselnek, a kongresszust pedig arra, hogy finanszírozza ezt a politikát. Persze nem utolsó szempont az emberek előkészítése az új háborúra.

Washington hadurainak e célok elérésére a hírközlés és propaganda hatalmas gépezete áll rendelkezésére. Háborúban, békében naponta ontják a híreket, cikkeket és tárca-témákat, annak a három-négytucat újságírónak a számára, akik a Pentagon sajtóirodája előtt várják az anyagot. Forgatókönyvet írnak, hanglemez-, filmfelvételeket készítenek a rádió és a TV számára. Ők tartják fenn a legnagyobb filmstúdiót keleten; 1942-ben vásárolták a Paramountéktól. A magazinok szerkesztői részére kész cikkekkel szolgálnak. Alkalmat teremtenek katonák számára, hogy beszélhessenek, s előre elkészítik nekik a beszéd szövegét. Kapcsolatokat teremtenek fontosabb országos szervezetekkel, tájékoztató konferenciákat rendeznek, kirándulásokat készítenek elő, ahol a szervezetek vezetői, az üzleti világnak, a kulturális és vallásos életnek, a szórakoztatás világának közismert személyiségei vesznek részt. Vagy 600 városban és községben szerveztek „tanácsadó bizottságokat", ezeken keresztül eljuttathatják közölnivalójukat az emberekhez, s ezek informálják őket, ha valamilyen lépésük visszatetszést keltett a polgárok körében.[56]

Minden hírt, adatot, közlést, bárhol jelent is meg, a sajtóban vagy a rádió hullámain, ha csak valami köze is van a katonasághoz, feldolgoznak, kivonatolnak, analizálnak. Éppen így, ha közzétesznek valamit — még ha egy nyugdíjas hadúr írásairól van is szó —, felülvizsgálják, cenzúrázzák.

Ennek a széleskörű programnak költségei évről évre változnak, de kíváncsi szenátorok becslése szerint az összeg évi 5—12 millió dollár között ingadozik. Persze, az efféle becsléseknek nincsen különösebb jelentőségük. A katonaság helyzeténél fogva ugyanis egy esztendő leforgása alatt mintegy 30 millió dollár értékben jutott filmekhez, amelyeknek produkciójánál kooperált, továbbá sok millió értékben TV — és a *Variety* becslése szerint — mintegy 6 millió dollár értékben rádiószereplési lehetőséghez, amiért nem fizetett semmit.

Harry F. Byrd szenátor 1951-es becslése (2235 katona és 787 civil alkalmazott a katonai propaganda, hirdetési és sajtószolgálat-

ban) sem derít teljesen fényt e program méreteire. A katonaságnál nem jelent problémát akárhány személy beállítása propagandaszolgálatra. Magasabb beosztású admirálisoknak és tábornokoknak persze saját sajtóirodájuk van. 1948-ban MacArthur parancsnokságán, a sajtó- és propaganda irodában százharminc katona és negyven civil működött. Vezérkari főnök korában Eisenhower negyvennégy katonát és száztizenhárom civilt foglalkoztatott.[57] Emellett persze a hadurak maguk is kitanulták a propaganda iskoláját. Hoyt S. Vandenberg, a légierők nyugalomba vonuló vezérkari főnöke mondotta nemrég egy légitámaszponton a végzett tisztiiskolások előtt: „A legnagyobb testvéri közösség a föld színén a szárnyat viselő emberek testvéri közössége... Ti nem vagytok egyszerűen repülő gyalogság... Vegyétek vállatokra a magasabbrendű kötelességet, értsétek meg és hirdessétek a légi hatalom szerepét... Azoknak, akik nem látják be az igazságot... ismételten, komolyan és logikusan fejtsétek ki, hogy a légi hatalom fogja megmenteni a világot a pusztulástól..."[58]

A militaristák publicistájának kényes problémákat kell megfejtenie, van azonban egy körülmény, amely teljes mértékben biztosítani látszik sikerét: egész Amerikában nincsen oly nézet — vagy a nézetek bármilyen elképzelhető kombinációja —, amely mögött annyi idő, pénz, munkaerő állna önmaga propagálására a szőnyegen forgó kérdésekkel kapcsolatban, hogy a siker reményével kelhetne versenyre a hadurak és munkatársaik nap mint nap, szakadatlanul propagált és hirdetett elképzeléseivel.[59]

Ebből természetesen az következik, hogy nincsen lehetőség szabad és széleskörű vitára a katonai politikával vagy katonai jelentőségű kérdésekkel kapcsolatban. Ez azonban nyilvánvalóan összhangban áll a hivatásos katona nevelésével, amelynek során tökéletesen magáévá tette a parancs és engedelmesség tanát, valamint etikai felfogásával, amelyben nincs helye olyan vitatkozó társadalomnak, ahol a kérdéseket szavazás útján döntik el. Ugyanakkor összhangban áll a tömegtársadalom ama törekvésével, hogy a megingott tekintély helyébe újat találjon, s a totális háború szellemével, ahol a katona és civil közötti határvonal elmosódik. A két legfontosabb vonal, amelyen a hadurak ma hatalmukat gyakorolják: a civil közvélemény irányítása és a polgári gondolkodás militarizálása.

A katonaság propagandagépezetének méretei és az ellenzék teljes hiánya azt is jelenti, hogy itt nem több lehetséges nézet vagy álláspont közül részesítenek előnyben egyet. Az egymással szem-

benálló nézetek hiányában a háborús propaganda legtökéletesebb formáját lehet űzni: a valóság olyan meghatározásának propagandáját, amelyen belül eltérő nézetek legfeljebb jelentéktelen és korlátozott módon és mértékben jelentkezhetnek. A nyomatékos érvekkel alátámasztott propaganda lényege a militarista ideológia — ahol a nemzetközi valóság meghatározása alapvető módon katonai szempontok szerint történik. A militarizmus publicistájának azzal már nem kell fáradnia, hogy ezt az ideológiát a valamennyire is számottevő személyiségekkel elfogadtassa, hiszen azok már úgyis régen hiszik és vallják.

⑦

A katona képét megrajzolhatjuk egyszerűen úgy, mint az erőszak alkalmazásának szakértőjét és szervezőjét. Ezzel a képpel szemben áll az a meghatározás, amelyet a militarizmusról alkothatunk: „az eszköz uralma a célok felett" a katonai hatalom fokozása és a katonák presztizsének emelése érdekében.[60] Persze, ez a civil álláspont. A civilek a katonaságot szigorúan csak a civil politikai célok eszközének tekintik. A meghatározás lényege a katonák fő törekvésére utal: kilépni az eszköz szerepéből, saját céljaik érvényesítését keresni, és közben egyéb intézményes berendezéseket lefokozni, ezen célok érvényesítésének eszközeivé.

Ipari alapokon álló gazdasági élet nélkül modern hadsereg — mint az amerikai — elképzelhetetlen. Ez a hadsereg lényegében gépek serege. Hivatásos közgazdászok a katonaság intézményét általában a termelési eszközök parazitájának tartják. Ma azonban az Egyesült Államok gazdasági életét tekintélyes részében éppen ez az intézmény formálja és alakítja. A *vallásfelekezetek,* jóformán kivétel nélkül, áldásukat adják a háborús seregre, soraikból kerül ki a tábori lelkész. Az alkotmány betűje szerint a katonaság alárendelt viszonyban áll a *politikai tekintéllyel,* s általában úgy tekintik — mint ahogy valójában általában így is volt —, hogy a polgári politikusok szolgája és tanácsadója: a hadurak azonban behatoltak a polgári politikusok köreibe, s a valóságnak általuk kreált meghatározásával befolyásolják a civil politikusok döntéseit. A *család* biztosítja a hadsereg és a flotta számára a legéleterősebb férfiakat és ifjakat. Azt pedig már láttuk, hogyan válik az *oktatás* és a *tudomány* a katonák céljainak eszközeivé.

A katonai pozíció-törekvések önmagukban még nem jelentik a katona-uralom veszélyét. Ellenkezőleg, ha e törekvések a hadseregen belül játszódnak le, sikerük kárpótlásnak tekinthető azért, amiért a katonák megtagadták maguktól a politikai hatalom keresésének kalandját. Amíg ezek a törekvések a katonai hierarchia ranglétráján elégülnek ki, szerves részei a katonai fegyelemnek, s kétségtelenül egyik legfontosabb forrásai a katonai erényeknek. De fenyegetéssé válnak; a katonai elit hatalmának növekedésére utalnak, mihelyt a katonai hierarchián kívül hivatkoznak rájuk, és a militarista politika rájuk kezd támaszkodni.

A hatalom nagysága a mérték, amelynek segítségével a pozíciót megmérhetjük. A katonák nem érhetnek el pozíciót civilek között, ha nincsen hatalmuk, vagy nem hiszik róluk, hogy van. A hatalom azonban relatív, mint ahogyan megnyilvánulási formái is relatívak. Egyik ember hatalma a másik gyengesége. A katonaság pozícióját a pénz és a pénzemberek gyengítették Amerikában, valamint a civil politikusok hatalma a katonaság intézménye felett.

Ennek megfelelően az amerikai militarizmus eszméje magában foglalja a katonák törekvését, hogy megnöveljék hatalmukat s ezzel erősítsék pozíciójukat az üzletemberekkel és politikusokkal szemben. Ha pedig ilyen hatalmat akarnak szerezni maguknak, nem elég, ha úgy tekintik őket, mint eszközt a politikusok és pénzemberek kezében. Nem tarthatják őket a gazdasági élet parazitáinak és nem maradhatnak azok irányítása alatt, akiket egymás között gyakran „piszkos politikusoknak" neveznek. Sőt, a nemzet becsületét és céljait az ő céljaikkal kell azonosítani, a gazdasági élet az ő szolgálatukba kell hogy álljon, s a politikának eszközzé kell válnia, amelynek igénybevételével ők intézik el az állam, a család és az Isten nevében a nemzet ügyeit a modern háborúban. „Mit jelent: hadbavonulni?" — kérdezték 1917-ben Woodrow Wilsontól. „Kísérletet jelent — felelte — arra, hogy a békés állapotokat háborús mérték szerint helyreállítsák, de a háború befejeztével nem marad senki, aki tudná, mik a béke mértékei, hogy azokkal dolgozni kezdhessen..."[61] Ha az amerikai militarizmus teljesen kivirágoznék, a militarista ideológia győzedelmeskednék az élet minden területén, s maga alá rendelné az élet minden megnyilvánulását.

Alig lehet kétség afelől, hogy Washington hadurai az elmúlt tíz esztendő leforgása alatt politikai és nagyvállalati vezér barátaikkal egyetemben kifejezetten militarista törekvéseket tanúsítottak. Ezekután vessük fel a kérdést: van-e Amerika magasabb köreiben egy „militarista klikk?" Akik vitatják ezt a tételt — mint William

O. Douglas, a Legfelsőbb Bíróság bírája, vagy Omar Bradley tábornok tette a közelmúltban[62] —, azok rendszerint a hivatásos katonák befolyásának növekedésével foglalkoznak csupán. Ezért érveik, amennyiben azok az elit szerkezetét érintik, rendszerint nem elég világosak, és nem a kérdés lényegébe vágnak. A militarista klikk gondolata ugyanis, ha helyesen értelmezzük, többet jelent, mint egyszerűen a katonák hatalomratörését. A gazdasági, politikai és katonai tényezők érdekeinek találkozását és koordinálását jelenti.

„Van-e militarista klikk?" Válaszunk: igen, van, de pontosabb elnevezés lenne számára az uralkodó elit, mert tényezői között szerepel a gazdasági élet, a politikai és katonai szervezet, s ennek képviselői, akiknek érdekei egyre fokozódó mértékben olvadnak eggyé. Hogy a katonaság szerepét ezen uralkodó eliten belül megérthessük, meg kell értenünk a nagyvállalati vezér és a politikus szerepét. S meg kell értenünk valamit, ami Amerika politikai köreiben lejátszódik.

X.

A politikai igazgatóság

A tökéletes jelölt az Egyesült Államok elnöki székére körülbelül ötvennégy éve született az ország szívében, Ohio államban, egy kedves, de kopott falusi portán. Meglehetősen kiterjedt családjának ősei alig valamivel a *Mayflower* után érkeztek Amerikába. Ott nőtt fel családja farmján, kivette részét a ház körül minden munkában, s nem csoda, ha hamarosan alaposan megismerte a falusi élet minden csínját-bínját. Már középiskolás volt, mikor édesapja meghalt. Szilárd jellemű, okos édesanyja ekkor eladta a farmot, a család egyik közeli kisvárosba költözött, és megkezdődtek a küzdelemmel teli évek.

A jövő elnöke nagybátyja gyárába ment dolgozni. Hamarosan nagy szakértelemre tett szert a munkásokat meg a vállalat igazgatását érintő kérdésekben. Közben végezte az egyetemet is. Az első világháború alatt éppen idejében érkezett Franciaországba ahhoz, hogy hat hónapos ott-tartózkodása alatt egész környezete meggyőződhessék arról: ha még egy háború lesz s neki több ideje hozzá, számottevő államférfiú válhat belőle. Hazatérése után két évig az állami jogakadémia hallgatója volt, megnősült, főiskolai kolléganő-szerelmét vette el, majd irodát nyitott, tagja lett pártja helyi klubjának, majd az Elk-klubnak, s hamarosan a Rotary-klubnak is. Ünnepnapokon az episzkopális egyház templomába járt istentiszteletre. Manapság igen elfoglalt életet él, de meg sem érzi a megterhelést, szervezete mintha erre teremtődött volna. A húszas években néhány kisebb vállalat munkaügyi képviseletét látta el olyan sikerrel, hogy a harmincas évek minden jelentősebb zavargás nélkül múltak el. E feltűnő körülmény számos egyéb vállalatot is arra késztetett, hogy alkalmazzák őt, s ez — meg a propaganda — megtette hatását: 1935-ben a város polgármesterévé választották.

Alighogy ez a katona-államférfi és munkaügyi szakember kezeibe vette a vezetés gyeplőjét, mind az üzleti élet vezetői, mind a munkások lelkesen dicsérték az irányítása alatt működő közigazgatás szakszerűségét és tetterejét. Jóllehet ízig-vérig pártember volt, tetőtől talpig újjászervezte a városi igazgatást. A második világháború kitörésekor lemondott polgármesteri tisztéről, és annak ellenére, hogy két kiskorú fiúgyermeket hagyott otthon, alezredesként az egyik népszerű tábornok törzskarához vonult be. Itt érett államférfi, az ázsiai és európai ügyek szakértője lett, s szűkebb körben biztos érzékkel jövendölte meg a háború minden jelentősebb eseményét.

A háború befejezése után dandártábornokként tért vissza Ohióba.

Nyomban a legesélyesebb kormányzójelöltnek tekintették, és két hivatali időszakra túlnyomó többséggel meg is választották. Kormányzósága alatt a közigazgatás tökéletesen működött, mint a legjobban megszervezett üzlet, olyan erkölcsi magaslaton állt, mint akármelyik egyház, és olyan melegszívű volt, mint a legmeghittebb családi kör. A tábornok arca becsületes, mint egy vállalati vezéré, modora nyílt, mint egy ügynöké — s valóban mindkettőből van benne valami, bizonyos komor és derűs kedéllyel keverve. S ennek az egyéniségnek magnetikus varázsa árad ma mindenki felé, fényképekről, vagy a rádió hullámain keresztül.[1]

①

Az előbbiekben megfestett portré főbb vonásai között lényegében felismerhetjük korunk átlag elnökének jellegzetes arculatát, ha a képet festője némileg túl is értékeli. Az amerikai államigazgatás legelőkelőbb pozícióját elért személyek között talán kettő-három akad, akiben mindazt megtaláljuk, amit keresünk. Vég nélkül kutathatunk azonban apróságok, anekdoták után életükben, akármennyit gyűjtsünk is ezekből össze, egy lépéssel sem jutottunk közelebb ahhoz, hogy belőlük az ország vezetőinek típus-egyéniségét, tipikus pályafutásukat megalkothassuk. Tudomásul kell vennünk, hogy az amerikai politika a vezetők egyéniségének és a történelmi adottságoknak együttes eredője, mivel minden korszak maga válogatja ki és formálja a maga reprezentatív politikusát — s e politikusok ideális típusát.

Ez az első dolog, amit nem téveszthetünk szem elől: a politikustípusok ma divatos képe nagyrészt még elmúlt korokból szállott ránk. Ezért tartják ma az „amerikai politikust" felbecsülhetetlen alkotónak s ugyanakkor olcsó eszköznek mások kezében, fennkölt államférfinak, ugyanakkor piszkos politikusnak, a köz szolgájának, ugyanakkor bűnösök agyafúrt cinkosának. A kép elmosódott, mert saját korunkat korábbi korszakok zavaros sablonjai alapján próbáljuk megérteni.

Az amerikai politikai élettel kapcsolatban napvilágot látott fejtegetések — mint Tocqueville, Bryce és Ostrogorski kommentárjai — túlnyomórészt az Andrew Jacksontól Theodore Rooseveltig terjedő időszak tizenkilencedik századi élményein alapulnak. Persze kétségtelen, hogy azok közül az irányzatok közül, amelyek a hosszú középső korszak alatt az országban uralkodó politikát meghatározták, még ma is sok él és gyakorol befolyást a politikai életben, különösen a hatalom középszintjén, a kongresszusban. A huszadik században azonban, különösen az első világháború után új erők léptek fel, és ezek jelentékenyen módosították az amerikai politikai intézmények tartalmát és súlyát. A politikai berendezkedés szorosabb egységgé fűződött, tevékenységi köre kiterjedt, közvetlen kapcsolatot teremtett gyakorlatilag az állami keretek között működő minden szociális intézménnyel. Egyre sűrűbben merültek fel kritikus helyzetek, amelyek megoldására nem volt lehetőség a régi lokális, decentralizált alapokon; egyre sűrűbben kényszerültek a kritikus helyzetek szenvedő alanyai problémáik megoldásáért az államhoz fordulni. Amint az állam tevékenységi körében bekövetkezett változások megnövelték azok hatalmát, akik a politikai intézményeken keresztül törtek hatalomra és törekedtek hatalmukat gyakorolni, újtípusú politikus generáció került a felszínre.

A politikusok felsőbb rétegének képviselőit nem lehet egyetlen pszichológiai típusba sorolni. Nem osztályozhatók, és szabvány jellemzők alapján nem ismerhetők meg. Egyeseket, mint sok más foglalkozású egyént is, egyszerűen az aktivitás vágya hajt, másokat — még nagyobb számban — a sikeres működésük esetén kecsegtető presztizs reménye vonz a politikai pályára; ami azt illeti, a „hatalom a hatalomért" kifejezés alatt összefoglalható motívumok igen bonyolult együttese rendszerint önmagában is a hatalom gyakorlásával járó presztizs érzetét kelti.[2] A hivatalukkal vagy pociójukkal együttjáró pénzszerzési lehetőség a legritkább esetben vonzza a politikai életre készülőket.

Az egyetlen lehetséges általános meghatározás alapján „a politikus" olyan személy, aki többé-kevésbé rendszeresen aktív részt vesz különböző politikai szervezetekben, s ezt a tevékenységét fontos feladatának tekinti. Minthogy pedig az Egyesült Államokban kétfajta politikai szervezet működik, a politikusoknak is kétféle típusát különböztethetjük meg.

A pártpolitikus politikai működését egy meghatározott jellegű politikai szervezeten belül fejti ki. Pártember. Vannak azután hivatásos politikusok, ezek a kormányzat adminisztratív vonalain tevékenykednek, s politikus jellegük abban áll, hogy a közhivatalnokok mindennapi munkáján túl a politikai élet irányítóinak szintjére emelkednek. Ez utóbbi politikusok tiszta típusa tulajdonképpen ex-közhivatalnoknak tekinthető.

A pártpolitikusok és közhivatalnok politikusok a kormányzat hivatásos elemei, annyiban legalábbis, hogy pályafutásuk nagyobb része a politikai élethez fűzi őket. Mindazonáltal a politika berkeiben, akár a pártpolitikust — akár a közhivatalnok politikust nézzük, nem mindenki *hivatásos* politikus. Sőt, manapság az élen szereplők túlnyomó része sem nem közhivatalnok, még kevésbé pártpolitikus. A politika legfelső rétegeiben leginkább politikai „outsidereket" találunk.

A politikai „outsider" munkás élete javát szigorúan politikai jellegű szervektől távol élte, s úgy importálták a politika berkeibe, vagy erőszakkal tört oda magának utat. Van, aki ki-be jár a politika szentélyében. Foglalkozását tekintve politikamentes múlt áll mögötte, a politikai élet köreitől távol alakította ki karrierjét, építette ki összeköttetéseit, s mint pszichológiai típus más intézményekben gyökerezik. A politikai „outsider" nem szükségképpen a republikánus párt tagja. Ha demokrata, a nagyvállalatok törzsfőnökei körül nyüzsög és igyekszik elnyerni kegyeiket, így rakosgatván le szerencséje alapjait. Ha republikánus, többnyire máris „jól fekszik", ezért magabiztosabb és nyugodtabb afelől, hogy azok, akik számítanak valamit, jóváhagyják, akármit csinál. Republikánus voltának még egy következményével számolhat: kevesebb képmutatásra van szüksége.

Persze, az ilyen „outsiderek", ha elegendő időt töltenek a közigazgatásban, a közhivatali apparátus szakértőivé képezhetik ki magukat, és így karrierjüket — és reménységeiket — a kormányhoz láncolhatják. De pártpolitikus is válhat belőlük, ha szerepüket egy politikai párt kebelében játsszák, s hatalmukat, jövőjüket pártbeli összeköttetéseikre építik. Szükségük azonban nincsen egyik

frontváltoztatásra sem. Szakértőként vagy tanácsadóként könnyedén bejuthatnak a legbelsőbb körökbe, ott szabad bejárást és teljes bizalmat élveznek valamely hatalmasnál, akinek azután majd politikai hatalmukat köszönhetik.

A politikai lényeket természetesen másféleképpen is osztályozhatnánk. De ez a három ismertetett típus — a pártpolitikus, a hivatásos köztisztviselő és a politikai „outsider" — tökéletesen elegendő, ha a mai Amerika politikai arculatának társadalmi szerkezetét és pszichológiai alkatát meg akarjuk ismerni.

A kezdeményezés és a döntés súlypontja az amerikai politikai intézmények keretei között a kongresszusról a végrehajtó hatalomra tolódott. Az állam hatalmas mértékben terjeszkedő végrehajtó gépezete magát az őt hatalomra emelt pártot is felhasználja céljaira. Törvényhozási kérdésekben részben vétójogánál fogva, részben pedig szakértői véleményének és tanácsainak erejével kezébe ragadta az iniciatívát. Ezért azután a különböző érdekek összeütközése, hatalmi irányzatok összecsapása ma nagyrészt a minisztériumok, hatóságok, állami szervek, bizottságok és tanácsok előtt zajlik le — nem pedig, mint a régibb időkben — a politika nyilvános küzdőporondján.

A politikai szervezetnek ezen intézményes változásai folytán ma valóban érdemes küzdeni az új politika parancsnoki pozícióiért. E változások a feltörő politikusok pályafutását is megváltoztatták. Ma már nem elképzelhetetlen, hogy egy politikai karrier nyílegyenesen, a helyi politikai életben való szereplést elkerülve törjön akár a legmagasabbra is. A tizenkilencedik század derekán — 1865 és 1881 között — a kormány vezető posztjain tevékenykedőknek mindössze 19 százaléka kezdte karrierjét mindjárt országos szinten. 1901 és 1953 között ez az arány már harminchárom százalékra emelkedett. Az Eisenhower-féle közigazgatásban a politikai elitnek mintegy 42 százaléka már országos szinten kezdte politikai szereplését — az Egyesült Államok politikai történetének tükrében ez feltűnően magas arány.*

1789-től 1921-ig a politikai elit körében azok számaránya, akik életükben valaha is elfoglaltak állami vagy helyhatósági közigazgatási pozíciót, 93 százalékról 69 százalékra esett. Az Eisenhower-féle közigazgatásban ez az arány már csupán 57 százalékot tett ki. De ebből is mindössze 14 százalék működött pályafutása ko-

* 1789—1825 között a politikai elit körülbelül 20 százaléka kezdte pályáját országos szinten. A történeti átlag 25 százalék körül mozog.[3]

rábbi szakaszában állami törvényhozói testületben. Ez a szám mintegy negyede a huszadik század korábbi adatainak, az alkotmányozó atyák idejében, 1789 és 1801 között pedig 81 százalék volt. Ugyancsak kifejezetten csökkent azon politikusok száma, akik korábban az Egyesült Államok képviselőházának vagy szenátusának tagjai voltak.*

Tehát egyre kevesebben mennek keresztül a városi és községi közigazgatás iskoláján, mielőtt országos szinten a politikai porondra lépnek, s ez a tény újabb, jellegzetes szempontra világít rá. Minthogy országos szinten lényegesen kisebb a választás alapján betölthető pozíciók száma, mint az alacsonyabb szinteken, sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a politikai elit tagjai nem választások, hanem kinevezés révén érik el pozíciójukat. Valaha a politikusok azért juthattak el a politika legfelsőbb rétegeiig, mert a polgárok szavazataikkal egyre feljebb juttatták őket a hivatali hierarchiában. 1901-ig a politikai elit tagjainak jóval több mint a fele — többnyire kétharmadánál is több — a legfelsőbb régiókba való emelkedése előtt minden — vagy a legtöbb — alacsonyabb pozícióba választás útján jutott. Újabban azonban, ebben a bürokratikusabb korban az emberek azért válnak naggyá a politikai életben, mert bizonyos csoportok — amelyeknek tagjai maguk rendszerint választás útján kerültek a helyükre — kijelölik őket bizonyos posztokra. Vezető pozíciójukat megelőzően az élvonalbeli politikusoknak 1933—1953 között mindössze 28 százaléka jutott az élre úgy, hogy korábban betöltött pozícióit választás útján nyerte el. 9 százalékuk részben választás, részben kinevezések útján emelkedett fel, és 62 százalékuk valamennyi — vagy majdnem valamennyi — korábbi pozíciójába kinevezés útján jutott. Az Eisenhower-rezsim politikai vezetőinek 36 százaléka választás, 50 százaléka túlnyomórészt kinevezések útján emelkedett fel. 14 százalékuk soha azelőtt politikai pozíciót nem töltött be.

Az amerikai államférfiak átlagosan számítva 22,4 évet töltöttek a politikai életben, míg 22,3 évet más munkaterületeken. Tehát a kormányzatnak ezek a vezető emberei munkás életük felét szentelték a politikának, míg másik felében másféle foglalkozást űztek. (Persze, mindegyikük életében akadt olyan időszak, amikor a két-

* 1801—1825 között a politikai elit tagjainak 63 százaléka volt korábban képviselő, 39 százaléka szenátor. Az arány 1865—1901 között 32-re, illetőleg 29-re csökkent; az 1933—1953 közötti időben 23 százalék volt egy ideig a képviselőház, 18 pedig a szenátus tagja. Az Eisenhower-rezsimben az arányok: 14 és 7 százalék.

féle tevékenységet egyszerre folytatták.) Ezek az általánosságban leszögezett tények azonban némileg félrevezetők. A polgárháború előtt az élvonalbeli politikusok idejük nagyobb részét szentelték a politikának. A polgárháború után a politikai elit jellegzetes alakjai viszont nem-politikai tevékenységüknek szenteltek több időt. A szoros értelemben vett politikai karrierek az 1801—1825 évek generációjában virágzottak, ekkor a politikusok 65 százaléka egész életét a politikában élte le. Ennek ellentéteként, a nem-politikai tevékenység aránya a politikusok életében a progresszív korszakban, 1901—1921 között érte el tetőfokát. Ebben az időben a hivatásosok és reformerek csak rövid időre foglalták el a politikai pozíciókat; ez a generáció munkás életének 72 százalékát a politikától távoli területen élte le. Az 1933 utáni politikusokkal kapcsolatban nehéz lenne effajta számításokat végezni, mivel karrierjük még nem ért véget.

Ezek a politikai elit köreiben jelentkező tendenciák — nevezetesen: hogy (1) az állami és a községi törvényhatósági hivatalok átugrásával nyomban országos szinten kezdenek működni; (2) elkerülik a törvényhozó testületekben való működést; (3) pályafutásuk sokkal inkább kinevezésekre, mint választásra támaszkodik, és (4) munkaidejüknek csak kisebb részében foglalkoznak politikával — ezek mind a törvényhozó testületek hanyatlására mutatnak és arra, hogy a közigazgatási pozíciók terén a választások súlya csökken, ha magasabb szintű politikai karrierről van szó. Azt látjuk mindebből, hogy a politikai élet „bürokratizálódik", és a politikai élet csúcsán egyre fogy azon régimódi hivatásos politikusok száma, akik még úgy emelkedtek egyre feljebb, hogy a különböző pozíciókra a választópolgárok bizalma emelte őket. Egyszóval a politikai életben mutatkozó tendenciák a politikai „outsider" szerepének növekedésére utalnak. Ez a típus ugyan korábbi időkben is nagy számban szerepelt, virágkora azonban az Eisenhower-kormányzat alatt érkezett el. Ez a rezsim tulajdonképpen politikai outsiderekből összeállított szűkebb kör, s ennek tagjai tartják kezükben a kormány államigazgatási kulcspozícióit. E szűk körben ott találjuk a részvénymágnásokat, a magasrangú katonákat és képviselőiket némileg feszélyezett szövetségben egyes kiválasztott pártpolitikusokkal, akiknek nagyobb része a kongresszus tagja s akik érdekeltségeik és összeköttetéseik révén érintkezésben vannak a helyi társadalmakkal.

②

Az Amerikai Egyesült Államok nevében alkotott államigazgatási döntések meghozatala egy kis csoport hatalmi körébe tartozik. A kormány végrehajtó hatalmát képviselő ötvenegynéhány ember között szerepel az elnök, az alelnök, a miniszterek, a minisztériumok, a fontosabb hivatalok, állami szervek és bizottságok vezető tisztviselői, az elnök igazgatási irodájának tagjai, ideértve a Fehér Ház személyzetét.

A politikai igazgatóság tagjai közül mindössze három a hivatásos pártpolitikus,* legalábbis mindössze három áldozta élete javarészét arra, hogy különböző választásos posztokra jelöltette magát, és ilyen posztokat töltött be. Olyan is csupán kettő akad, aki főképpen a színfalak mögött tevékenykedett mint politikai szervező, és csupán kilencen futották be karrierjüket a kormányzat közigazgatási hierarchiájának keretei között — ezekből is három katona, négy civil kormányszervnél hivatalnok, kettő pedig különböző közigazgatási szerveknél volt alkalmazva. Karrierjüknél fogva tehát ebből az ötvenhárom politikai vezérből mindössze tizennégy (körülbelül egy negyedük) tekinthető akár államigazgatási szempontból, akár pártszempontból hivatásos politikusnak.

A fennmaradó háromnegyed politikai „outsider". Legtöbbjüket életük valamely szakaszában megválasztották ugyan politikai posztra, vagy rövid ideig állami szolgálatban is álltak talán, de mindenesetre pályafutásuk nagyobb részében távol álltak a politikai élettől és az államigazgatási apparátustól. Legtöbbjük — pontosan harminc a harminckilencből — egészen szoros kapcsolatban áll — pénzügyileg vagy mesterségénél, vagy mindkettőnél fogva — a tőkés társaságok világával; ez a csoport a politikai „igazgatók" körének több mint felét alkotja tehát. A többiek különböző egyéb foglalkozási ágakból kerültek ki.

A politikai szempontból legfontosabb három poszton (külügyminiszter, pénzügyminiszter és hadügyminiszter) a következő három ember áll: az ország egyik legnagyobb ügyvédi irodájának — amely a Morgan és Rockefeller érdekeltségek nemzetközi forgalmát is bonyolítja — egyik tagja; egy középnyugati vállalati vezér, aki egy több mint harminc nagyvállalatból álló vállalati-komplexus igazgatója, végül a három vagy négy legnagyobb amerikai vállalat egyikének volt elnöke.

* 1953 májusi adatok.[4]

A kormányban a részvénymágnásoknak még további négy képviselője ül: két további a General Motorstól, egy bankár, aki egyben New England legnagyobb bankjának igazgatója, és egy texasi lapkiadó milliomos. A mezőgazdasági és a munkaügyi miniszter szakmabeli „outsider", s így a miniszterek közül egyedül az igazságügyminiszter „kebelbeli" a politikában és az államigazgatásban: tagja volt New York állam törvényhozásának és a Lord, Day and Lord ügyvédi irodának, 1942 óta pedig először Dewey, majd Eisenhower politikai tanácsadója és szervező munkatársa.

Az igazságügyminiszter és az alelnök — a két hivatásos politikus — mellett a kormány két tagja egy ízben választásos politikai posztot is töltött be, és a többi miniszter közül legalább öten aktívan részt vettek az 1952-es politikai kampányban. Azonban egyetlen egyet sem nevezhetünk közülük köztisztviselőnek: egyedül az elnök szerzett a kormányzati (katonai) bürokrácia vonalán gyakorlatot.

A politikai igazgatóság „második szereposztásában" egy „kis kormány" szerepel, ennek tagjaira támaszkodnak az első szereposztásban szereplők, s gyakorlatilag ezeknek a kezében fut össze a kormány minden adminisztratív munkája. A különböző minisztériumok, állami szervek, bizottságok harminckét vezető tisztviselője közül huszonkettő újonc. Legtöbbje sohasem viselt állami tisztséget, sőt nem végzett semmiféle kormányzati tevékenységet, mielőtt jelenlegi pozícióját elfoglalta. Legtöbbjük apja nagystílű üzletember volt, tizenkettő közülük Ivy League kollégiumban végzett, s maguk is többnyire bankárok, nagyvállalatok fizetett jogtanácsosai vagy nagy ügyvédi irodák tagjai voltak. Nem tagjai a helyi Elk vagy Legion klubnak, mint a hivatásos politikusok. Inkább kedvelik a disztingvált társadalmi vagy előkelő vidéki klubokat. Származásuknál, karrierjüknél, összeköttetéseiknél fogva a részvénymágnások képviselőinek tekinthetjük őket.

Ebben a „második szereposztásban" játszik egy Rockefeller és a Rockefellerek egy egykori pénzügyi tanácsadója; találunk köztük várományosokat nagy családi vagyonra és tekintélyre, textilvállalatokra, bankárokat, egy lapkiadót, egy légiforgalmi társaság vezérét, ügyvédeket; ott találjuk Amerika leghatalmasabb nagyvállalkozásának délnyugati képviselőjét meg mégvalakit a General Motors társaságtól. Ott van közöttük Allen Dulles is, aki tíz évet töltött külügyi szolgálatban, de kilépett (mert egy előléptetés kapcsán 8 000 dolláros fizetését nem emelték), és belépett a Sullivan and Cromwell ügyvédi irodába (bátyja körülbelül ez időben lett ott

vezető-ügyvéd), majd visszatért a kormány szolgálatába — mint vezető kém. De találunk ebben a „második szereposztásban" négy olyan embert is, akik nincsenek közvetlen kapcsolatban a tőkés társulások világával.

E második csoport harminckét tagja közül csupán hétnek van államigazgatási gyakorlata, és négy rendelkezik jelentősebb pártpolitikai múlttal.

A modern közigazgatás bonyolult szerkezetében a vezetőemberek egyre nagyobb mértékben kénytelenek személyes tanácsadók szűk körére támaszkodni, főképpen akkor, ha úttörő szerepre vállalkoznak. Hogy politikai céljaikat megalapozzák és végrehajthassák, olyan emberekre van szükségük, akik teljes egészében rendelkezésükre állnak. Az utóbbiak — bármennyire is sokoldalú szakértői tevékenységük — akármit tesznek vagy mondanak, mindig főnökük alteregójaként szerepelnek. A hatalom birtokosainak ezek a személyes képviselői elsősorban azok iránt éreznek lekötelezettséget és hűséget, akiknek „szűk köréhez" tartoznak. Akad közöttük hivatásos politikus és hivatásos köztisztviselő, legtöbbjük azonban sem ez, sem az.

Mindazonáltal összekötő kapocsként kell szerepelniük a törvényhozó testületek pártpolitikusai és a kormányszervek politikai „outsiderei", valamint a különféle hatalmi csoportok között, és kapcsolatot kell tartanuk a szervezetlen tömeggel is. A Fehér Ház törzskarának ezeket a tagjait éppen azért nem annyira az általuk képviselt politikai vagy gazdasági háttér miatt alkalmazzák, hanem egyszerűen teljesítményükért. Különböző vonalon képzett szakértők ezek, társadalmi szempontból pedig sok vonatkozásban egyformák, s általában igen fiatalok. Nagyvárosok környékéről jöttek fel a fővárosba, többnyire keletről. Valószínűleg az Ivy League valamelyik kollégiumából kerültek ki.

A Fehér Ház törzskarának kulcspozíciót betöltő kilenc tagja újonc a kormányzat és a politika dolgaiban. Egyetlen köztisztviselő sincsen közöttük, de van egy hivatásos pártpolitikus, egy hivatásos politikai szervező és egy hivatásos katona. Az elnök szűkebb körének tagjai Dewey és Henry Luce „szűkebb köréből" vagy a Pentagon felsőbb rétegeiből rekrutálódtak. Legtöbbjük sem nem hivatásos pártpolitikus, sem nem politikai bürokrata.*

* Eisenhower golf- és bridge-társaságának huszonhét tagja közül mindössze kettőt nevezhetünk a szó szoros értelmében politikusnak. A többi között szerepel testvére Milton, Bobby Jones, az egykori golfbajnok, az egyik legtekintélyesebb hirdető vállalat elnöke és Freeman

Az államigazgatás parancsnoki posztjait kezükben tartó és a politikai igazgatást kialakító politikai „outsiderek" lényegében a részvénymágnások csoportjának jogász, adminisztratív, vagy pénzügyi szakember tagjai. Klikkek emberei, akik a náluk befolyásosabbak előtt bebizonyították megbízhatóságukat gazdasági, katonai vagy politikai törekvéseik tekintetében. Mert minden hivatásos politikusnak csakúgy, mint minden vállalati vezérnek vagy tábornoknak megvannak a maga „öreg barátai". A politikai „outsiderek" feltörekvése tekintetében sem a bürokratikus út, sem a párt-

Gosden, az „Amos and Andy" cég Amosa. Ott találjuk még az egyik nagy propagandairoda vezetőjét, aki egyben ügyvéd Washingtonban, két nyugalmazott katonatisztet és Lucius D. Clayt, a nyugalmazott hadseregtábornokot, jelenleg a Continental Can Company igazgatóságának elnökét. Mindössze három van közöttük, akit csupán helyi jelentőséggel bíró üzletembernek mondhatunk — az Augusta National Golf Clubbal állnak kapcsolatban. A többi a legkülönfélébb iparágakat képviselő — rendszerint a keleti tengerparton székelő — nagyvállalat vezető személyisége. A golfpályán egyébként a következő tőkés nagyvállalkozások képviselőivel találkozunk: Continental Can, Young and Rubicam, General Electric, Cities Service Oil Company, Studebaker, Reynolds Tobacco, Coca Cola és Republic Steel.[5] 1953 júniusa és 1955 februárja között Eisenhower 38 „férfivacsorát" rendezett, ahol „294 üzletembert és iparmágnást, 81 közhivatali vezető személyiséget, 51 kiadót, laptulajdonost és írót, 30 pedagógust és 23 republikánus párti vezetőt látott vendégül. Vagy egy tucatnyi más foglalkozási ágból — farmerek, munkásvezérek, szociális intézmények funkcionáriusai, sportolók — került ki a vendégek kisebbik hányada."[6]

Theodore Roosevelt egyszer így nyilatkozott sokféle munkatársával kapcsolatban: „Egyszerűen képtelen vagyok rávenni magam arra, hogy olyan tiszteletteljes magatartást tanúsítsak a dúsgazdagokkal szemben, mint azt láthatóan az emberek óriási tömegei teszik. Igazán nagyrabecsülöm Pierpont Morgant, Andrew Carnegiet vagy James J. Hillt, de hogy úgy tekintsek rájuk, mint tekintek például Bury professzorra, Pearyre, a sarkkutatóra, vagy Rhodesra, a történészre — hát erőszakkal sem tudnék, még ha akarnék se. Mellesleg nem is akarok." Eisenhower elnök munkatársaival kapcsolatban egy élesszemű megfigyelő — Merriman Smith — a következőket jegyzi meg: „Igazságtalanság lenne azt állítani, hogy az elnök azért szereti a pénzfejedelmek és iparmágnások társaságát, mert azok a Dun and Brandstreet mértékével mérve előkelő személyeknek számítanak. Ellenben szentül hiszi, hogy ha valaki olyan magaslatokra tornászta fel magát, mint a Ford Motor Company elnöki széke, a Scripps-Howard újságcsoport vezetősége, egy egyetem rektori méltósága vagy egy érseki szék, annak nyilván akad valami a fejében, alaposan ismeri szakmáját, művelt és érdekes egyéniség." Amire William H. Lawrence megjegyzi: „Azt hiszem, az ifjú Henry Ford meg az ifjú Jack Howard rettentően meglepődnek, ha elolvassák ezt a dolgot a magaslatokra feltornászással kapcsolatban."[7]

támogatás nem tekinthető általános szabálynak. Az általános szabály az, akárcsak a magángazdasági élet nagyvállalatain belül, hogy azok, akik a vezető pozíciókat birtokukba vették, vezetői posztjuk személyzetét a maguk fajtájából valókkal egészítik ki.

③

A politikai „outsiderek" felemelkedése a modern politikai vezetőségbe nem tekinthető egyszerűen az állam „bürokratizálódása" egyik jelenségének. A politikai outsiderek felemelkedésével — akárcsak a katonák előretörésével — kapcsolatos probléma a demokratikus teoretikusok számára elsősorban a valódi közszolgálat hiányával függ össze. Mert a politikai outsiderek által létrehozott ál-közhivatalnoki kar és a pártkorifeusok uralma a nemlétező valódi közszolgálat helyében alakult ki.

„Igazi" közszolgálat alatt a szakértelem és tekintély olyan szervezett hierarchiáját értjük, ahol minden tisztség és rang viselője speciális munkakörének keretei között működik. Ezen tisztségek birtokosai nem tulajdonosai a szolgálatuk ellátásához szükséges eszközöknek, s személy szerint nem képviselnek semmiféle hatalmat, hanem azt az általuk elfoglalt hivatalra ruházott tekintély erejénél fogva gyakorolják. Az egyetlen ellenszolgáltatás, amit munkájukért várhatnak — fizetésük és a rangjuknak kijáró megbecsülés.

Ennek megfelelően a köztisztviselő mindenekelőtt szakértő, aki tudásáról és szakértelméről számot adott, amikor közszolgálatra pályázott, majd számot adott a gyakorlatban állandóan, szolgálati ideje alatt. Meghatározott szakképzettségénél fogva kinevezése és előlépése többé-kevésbé pontosan körülhatárolt, formális vizsgák letételétől függ. Ambíciójának és teljesítményének megfelelő karrier áll előtte, melyet érdemeinek és rangidősségének tényezői szabályoznak a bürokratikus közszolgálati hierarchia szabályainak megfelelően. Fegyelmezett ember, helytállására számítani lehet, a hivatalos álláspontot akkor is képviselni fogja és érvényre juttatja, ha az egyéni felfogásával ellentétes. „Szigorúan magánvéleményét" ugyanis mereven elkülöníti hivatali életétől, szemléletétől, kötelességeitől. Társadalmi vonalon a közhivatalnok többnyire formális kapcsolatot tart kollégáival, mivel a bürokratikus hierarchia kifogástalan működése megkívánja, hogy a személyes bizalom meg-

felelő egyensúlyban álljon a pozíciótól függő társadalmi különbségekkel.

A köztisztviselői kar akkor is az ismert szervezetek legtökéletesebbike, ha képviselői az ideális követelményeket csak megközelítik, de el nem érik. Ugyanakkor azonban rendkívül nehéz feladat ilyen szervezett testületet kialakítani, és ha meg is kísérlik, az eredmény könnyen fegyelmezetlen, kusza, kizárólag a formákat tisztelő és az eljárási szabályok útvesztőjében tekergő apparátus lesz a kitűzött célokat gyorsan és eredményesen megvalósító gépezet helyett.

A köztisztviselői kar — mint szervezeti egység — feddhetetlensége attól függ, hogy mint tisztségviselő személyek alkotta testületet, mennyiben érintik a kormányváltozások.

A hivatásos köztisztviselő feddhetetlensége pedig annak függvénye, hogy hivatali magatartása, sőt egész egyénisége mennyire képes megtestesíteni a hivatalos előírások szellemét, mindenekelőtt pedig a politikai semlegességet. Az új kormányt pontosan olyan hűséggel kell szolgálnia, mint a régit. Politikailag ez az igazi közszolgálat jelentősége. A köztisztviselő ugyanis nem aktív szereplője a politikai életnek. Szerepe csupán annyi, hogy adatokat szolgáltat a politikai irányzatok adta különféle lehetőségekkel kapcsolatban, s végül azt a lehetőséget valósítja meg, amelyből hivatalos álláspont válik. A közhivatalnoki kar, mint többé-kevésbé állandó jellegű hivatali apparátus, amely egy többé-kevésbé állandó hierarchikus rendet képvisel, csak az olyan politikai irányvezetés iránt tanúsít hűséget, amelyet végrehajtás végett rábíztak. Herman Finer szerint „szinte általánosan elismert tény, hogy az állam szempontjából (a politikai pártok részéről történő) minden beavatkozás ebbe a semlegességbe a technikai felkészültségről és szakértelemről való lemondással jár, és csak a legszélsőségesebb jobb- és baloldali irányzatok voltak hajlandók ezt a semlegességet a közszolgálatban végrehajtott »tisztogatási« műveletek kapcsán feláldozni".[8]

Az Egyesült Államok polgári kormányzata sohasem rendelkezett és ma sem rendelkezik igazi közhivatalnoki karral. Az 1883-ban létrehozott közszolgálati rendszerben azokat, akiknek kinevezése az elnöktől s megerősítése a szenátustól függ, nem kell közhivatalnoknak minősíteni. A politikai adminisztráció — az elnök — változásával mindazt, ami a közszolgálat fogalma alá tartozik, újjászervezhetik, kicserélhetik. Ha a közhivatalnokokkal kapcsolatos rendelkezéseket meg akarják kerülni, egyszerűen a semmiből új

állami szerveket hoznak létre, a közszolgálatból, az azzal kapcsolatos megszorítások alól akármelyik beosztást kiemelhetik, vagy oda besorolhatják. Az egész közszolgálatot értelmetlenné tehetik azzal, hogy akármelyik állami szervezetet — vagy annak egyes részlegeit gyökerestől megszüntethetik —, s ehhez nem is kell feltétlenül a kongresszus rendelkezése, elengedő a kérdéses szerv vagy a költségvetési iroda elhatározása.[9]

Egy angol megfigyelő a tizenkilencedik század végén szokásos gyakorlattal kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Az alacsonyabb beosztásokat az érdemeknek megfelelően töltötték be, a magasabbakra azonban a zsákmány-éhség minden kormányváltozás alkalmával tapasztalatlan újoncokat, politikai vezérek személyes kegyeltjeit vagy az uralomra került párt érdemdús tagjait emelte. Ennek folytán az alacsonyabb beosztásúak előlépési lehetősége megakadt, a közszolgálat demoralizálódott. Ugyanakkor, amikor a törvény célja az volt, hogy csökkentse azok számát, akiket pártkorrupció alapján végleges jelleggel jelölnek közigazgatási beosztásra, az így törvényileg lehetővé tett kivételes állapot folytán pozícióhoz jutottak köre a legmagasabb beosztásokra szorítkozott, s innen aztán minden egyes új vezető maximális mértékben volt képes demoralizáló hatását kifejteni a közszolgálat többi részére."[10]

Azóta természetesen megnövekedett azoknak az alkalmazottaknak a száma, akik a közszolgálati törvény hatálya alá tartoznak. Theodore Roosevelt lelépésekor (1909-ben) a szövetségi polgári alkalmazottak hatvan százaléka közszolgálati alkalmazott volt, Franklin Roosevelt kormányralépésekor már mintegy 80 százalék. Az állami adminisztrációnak a New Deallel kapcsolatos terjeszkedése kapcsán „sok új állami szerv létesült, amelynek személyzetét a közszolgálatban előírt vizsgárabocsátás nélkül alkalmazták. 1936-ban a kormány polgári alkalmazottainak már csak mintegy 60 százaléka volt szabályszerű vizsgát tett közalkalmazott. A maradék negyven százalékból sokan a párt jelölése alapján kerültek pozíciójukba, és sokan egyszerűen lelkes new-dealisták voltak." A második világháború alatt ismét ugrásszerűen emelkedett azon kormánytisztviselők száma, akik nem pályázat útján kerültek állásukba. Miután azonban kinevezésüket megkapták, rájuk is kiterjesztették a közszolgálati alkalmazottak védettségét. Mikor Truman elnök 1953-ban az elnökségről távozott, feltehetően „a kormányzati tisztviselőknek legalább 95 százaléka" állt köztisztviselői védettség alatt.[11]

A körülbelül két millió kormánytisztviselőből[12] talán ezerötszázat tekinthetünk olyannak, aki kulcspozíciót tölt be, közöttük a minisztériumok vezető tisztviselőit, az államtitkárokat és helyetteseiket, az önálló állami szervek vezetőit, helyetteseiket, osztályvezetőiket, a különböző egyéb állami intézmények főnökeit és helyetteseit, a nagykövetségek és külföldi képviseletek egyéb vezetőit.[13] Ezek eredeti foglalkozásukra nézve lehetnek jogászok, a légierők tisztjei, közgazdászok, orvosok, számviteli szakértők, légügyi szakemberek, bankárok, gyógyszerészek, újságírók, diplomaták és katonák. Ők foglalják el a szövetségi kormány adminisztratív, műszaki katonai és egyéb szakmai kulcspozícióit.

Az ilyen kulcspozícióknak 1948-ban csupán 32 százaléka (502 fő) tartozott formálisan is a „közszolgálati beosztások" közé, így a külügyi szolgálat, a katonaság, a közegészségügy bizonyos pozíciói. A legfelsőbb beosztású hivatásos tisztviselők átlagban 29 évet töltöttek közszolgálatban, több mint felük egyetemi végzettséggel vagy más szakmai képesítéssel rendelkezett; negyedrészük a Harvard, Comulbia, Princeton, Yale, MIT (Massachusetts Institute of Technology) vagy a Cornell egyetemen illetve főiskolán végzett. Ők képviselték az akkori kormányzat magasabbrendű közigazgatási funkcióit.

1952-ben két hónappal a pártok elnökjelölő nagygyűlése előtt Harold E. Talbott — egy New York-i bankár, aki később a légierők minisztere lett, s akiről nyíltan beszélték, hogy pozícióját magánvagyona gyarapítására használja — megbízott egy szervezési szakirodát, állapítsa meg, milyen pozíciókra kell a republikánus kormánynak feltétlenül rátennie a kezét, ha kezében akarja tartani az Egyesült Államok közigazgatási gépezetét. Eisenhower azután, néhány nappal megválasztása után kezéhez kapta azt a tizennégykötetes tanulmányt, amely analízis alá vette a szerinte legfőbb irányító hatáskörű 250—300 pozíciót, ugyanakkor javaslatokat tett a kijelölendő személyek minősítése tekintetében, és arra vonatkozólag is tájékoztatott, mik lesznek majd számukra a legfontosabb megoldandó kérdések.[14]

A pártszempontokat fokozottabban szem előtt tartó szakemberek tisztában voltak azzal, hogy még az akkor érvényben volt törvények és törvényes rendelkezések mellett is legalább kétezer pozíció áll számukra nyitva.[15] A párt-jelölés — az párt-jelölés, s az új kormány gyors ütemben látott neki, hogyan tudná minél szélesebb körben

alkalmazni.* 1953 áprilisában Eisenhower egy kormányrendelettel legalább 800 „bizalmas és irányító munkakörben" dolgozó kormányzati alkalmazottat, júniusban még mintegy 54 000 tisztviselőt — a veteránokat ez a rendelkezés nem érintette — fosztott meg a köztisztviselői védettségtől.[17]

Nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy a republikánusok hány állást fosztottak meg közhivatali minősítésétől. Egy elég hihető becslés szerint ez a szám 134 000 körül mozog.[18] De nem ez az egyetlen módja annak, hogy a párt saját embereit helyezze el a kívánt pozíciókban. Egy „állambiztonsági" rendelkezés alapján — amelynek értelmében az eljárás alapja elsősorban a kérdéses személy megbízhatósága tekintetében „kellő alappal feltételezhető kétség", nem pedig a megbízhatatlanság tekintetében beszerzett bizonyítékok, s amely így a bizonyítási terhet a vádlottra hárítja —, még további többezer alkalmazottat távolítottak el a közszolgálatból, vagy kényszerítettek hivatalukról való lemondásra. Ez elsősorban a külügyminisztérium jól képzett személyzetében, a személyzet moráljában okozott jóvátehetetlen károkat, ahol ezt az eljárást a legintenzívebben és legszisztematikusabban hajtották végre.**

A részletek az egyes korszakok tekintetében kevésbé lényegesek: az általános kép az, hogy az Egyesült Államokban sohasem volt és ma sincs igazi közszolgálat, amelynek alapja egy megbízható közhivatalnoki kar, s amely mint független bürokratikus apparátus valóban és eredményesen felette áll minden politikai párt nyomásának. A hosszú demokrata uralom (1933—1953) alatt kevéssé volt észrevehető, mennyire nem sikerült a közszolgálati törvé-

* „Bizonyos beosztásokat egyszerűen meg lehet szüntetni — írja a *Fortune* —, vagy a beosztottnak meghagyhatják a címét, s közben a tulajdonképpeni hatáskört és a hivatal vezetőjével való közvetlen érintkezés jogát másra ruházzák. A hírhedt ellenzékieket ártatlan, jelentéktelen munkakörbe lehetett visszaszorítani. Kormányzati körökben szólásmondások is alakultak ki az ilyen eljárásokra, így »hadd száradjon rajt a tökén« vagy »küldjük az olvasóterembe«. Ez az eljárási mód igen káros, de gyakorlatilag az Eisenhower-rendszer számára ez az egyetlen mód arra, hogy a kulcspozíciókban a maga szempontjából megbízható emberekre támaszkodhasson... Az új kormánynak a közszolgálati alkalmazottak problémáját egyszerre két, egymással ellentétes irányból kell megközelítenie: egyfelől meg kell szabadulnia a nyíltan vagy titokban republikánus-ellenes ideológiát valló magasrangú közhivatalnokoktól, másfelől mindent meg kell tennie a közszolgálat zavartalan és eredményes működése érdekében, s ezáltal magához vonzania a magasrangú közhivatalnokokat. A nagyobb távlatok szempontjából ennek az utóbbi szempontnak van nagyobb jelentősége."[16]

** A diplomácia hanyatlásával kapcsolatban lásd a IX. fejezetet.

nyekkel valódi közszolgálatot teremteni. Az 1953. évi frontváltozáskor kiderült: ezek a törvények mindössze azt eredményezték, hogy egyes pozícióknak a párt jelölése alapján történő betöltése nehezebbé, költségesebbé és mindenek felett visszataszítóbbá vált. Ez a „biztonsági tisztogatási" eljárás ugyanis egészen nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a megbízhatatlan demokraták helyébe megbízható republikánusokat ültethessenek.

Ha egy kiváló képességű ember hajlamot érez hivatásos köztisztviselői karrier iránt, nyilvánvaló nem lesz hajlandó eleve ilyen politikai veszedelmeknek és kiszolgáltatottságnak alávetni magát.

Lehetetlen az igazi közigazgatás számára a szükséges mértékben kvalifikált személyzetről gondoskodni, ha a közszolgálati alkalmazottak politikai vonalon állandó rettegésben élnek; ilyen körülmények között legfeljebb a középszerűek maradnak meg, és ezek is gondolkodás nélküli, uniformizált tömeggé válnak.

Lehetetlen morálisan is a szükséges mértékben kvalifikált személyzetről gondoskodni, amikor a köztisztviselők, állandó gyanakvástól és rettegéstől paralizálva, az általános bizalmatlanság légkörében élnek.

És lehetetlen olyan társadalomban, ahol minden képességnek legfőbb mértéke a pénz, igazán független közszolgálatot teremteni, akár a felsőbb, akár a szorosabb értelemben vett középosztály tagjaiból, ha az állam nem nyújt nekik legalább olyan anyagi ellenszolgáltatást munkájukért, amilyent magánalkalmazásban élvezhetnének. A nyugdíj és az állás biztonsága nem elegendő kompenzáció a kisebb fizetésért — ma már a magánvállalkozások vezető tisztviselői is élvezik ezeket a kedvezményeket, sőt — amint láthattuk — sokkal többet ennél. 1954-ben a legmagasabb köztisztviselői fizetés évi 14 800 dollár volt, s a szövetségi tisztviselőknek mindössze 1 százaléka keresett egy évben 9000 dollárnál többet.[19]

Az Egyesült Államokban a köztisztviselői apparátus kialakulásának akadálya a történelem folyamán mindig a pártok jelölési rendszere volt. Az egyes pártok szinte gépiesen használták fel ezt a lehetőséget, hogy hűséges párthíveiket alkalmas állásokkal fizessék ki. Így lehetetlenné tették a közhivatali fegyelem kialakulását és azt, hogy az egyes pozíciókat szakmai képzettség alapján töltsék be. Ezenfelül, mióta a kormány rendelkezései mélyebben nyúlnak az üzleti életbe, a kormányzati pozíciók nagyobb fontosságot nyertek a magángazdaság világában, mintegy láncszemmé váltak az üzleti vagy jogászi karrierben. Előnyös dolog, ha valaki azon ipar-

ággal kapcsolatos állami szervnél dolgozott egy ideig, amelyben később működni kíván. Különösen az egyes igazgatási szerveknél betöltött pozíció szerepelhet ugródeszkaként a tőkés társulások világában, mert ezek a szervek nemegyszer a nagyvállalatok előretolt bástyái. És végül a pártok „jutalmazási rendszerének" új formái: a biztonsági intézkedések is hatalmas szerepet játszanak a bizalmatlanság légkörének fokozásában.

Rendszeresen olvashatjuk a jámbor vezércikkeket üzleti vezérek részére íródott folyóiratokban, politikusok „négerjeinek" tollából, amelyek arról szólnak, mennyire nagy szükség lenne jobb közigazgatási apparátusra. Ezzel szemben sem az üzleti vezérek, sem a politikusok nem óhajtanak valójában olyan szakképzett közhivatalnoki testületet, amely ténylegesen független minden pártszemponttól, s amely képzettségénél és szakmai gyakorlatánál fogva megszerezte azt a képességet, hogy gondosan mérlegelni tudja a különböző politikai irányzatok következményeit. Túlságosan is nyilvánvaló, mit jelentene politikai és gazdasági szempontból egy ilyen testület a felelős kormányzat számára.

Az állami hierarchia alacsonyabb szintjén, ahonnan az igazi köztisztviselők kikerülhetnének, sohasem volt elegendő pénz és presztizs ahhoz, hogy igazán elsőrendű képességű embereket vonzani tudott volna. A felsőbb régiókba pedig „outsidereket", azaz a közigazgatáson kívüli területekről előkerülő személyeket állítottak. Ezek pedig viszonylag rövid ideig tartó szolgálatukat nem tekintik egy életre szóló karriernek, minek folytán nem is sajátíthatják el az ideális köztisztviselőre jellemző semlegességet és magatartást.

Ha új kormány áll az Egyesült Államok élére, nincs olyan köztisztviselő, akinek karrierje kellőképpen biztosítva lenne, sem olyan adminisztratív közhivatalnoki testület, amely bizonyos lehetne abban, hogy sértetlenül átvészeli a kormányváltozást. Ott, ahol ma a kormányzati döntések születnek, nem találunk sem hivatásos pártpolitikusokat, sem hivatásos közhivatalnokokat. Ezeket a pozíciókat az uralkodó elit politikai igazgatóságának tagjai tartják kezükben.

XI.

Az egyensúlyelmélet

Minthogy az amerikaiak nem szívesen zavartatják magukat a politikai gazdaságtan erkölcsi vonatkozásaitól, görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy a kormányzat valamiféle gépezet, amelynek egyenletes működését a szembenálló érdekek egyensúlya biztosítja. Ez a kép tulajdonképpen nem egyéb, mint a gazdasági életről hivatalosan vallott álláspont egyszerű átmásolása a politikai élet síkjára. Az egyensúlyt mindkettőben a különböző érdekek különböző irányú hatása létesíti, s az egyes érdekeknek kizárólag az az amorális és száraz, legasztikus szempont szab korlátot: mit bír el az üzlet. A mechanikus egyensúly eszméjét legmeggyőzőbben a tizennyolcadik század közgazdasági szemlélete határozta meg: a piac szuverén, s a kisvállalkozók mesebeli gazdasági világa nem ismer maga fölött semmiféle központi tekintélyt. Ugyanígy, a politikai életben a hatalom megoszlik, az erők egyensúlya biztosítva van, a zsarnokságtól nem kell tartani. John Adams így ír: „Az a nemzet, amely nem az erők egyensúlyára támaszkodik, a zsarnokságra kényszerül támaszkodni. Más út nem nyílik számára."[1] Ily módon — amint azt a tizennyolcadik század embere kielemezte — az egyensúly válik a döntő mechanizmussá, s ez a mechanizmus biztosítja majd a világ független népeinek a gazdasági és politikai szabadságot s a zsarnokságtól mentes létét.

Az újabb időkben a mechanikus politikai egyensúly elméletét legtisztábban a harmincas évek New Deal-ellenes táborának gyakorlati konzervativizmusa képviseli. Új, bár merőben hamis vonzóerőt kölcsönzött ennek a szemléletnek a tegnapi Németország és a mai Oroszország diktatorikus államainak fenyegető képe. És bármenynyire nincsen semmi jelentősége az amerikai gazdasági életben, ma is szinte kizárólag ebből a forrásból merítik a nagyvállalati és állami vezérférfiak szónoki frázisaikat.

①

Nem olyan egyszerű dolog megtagadni azt a régi meghatározást, amely szerint az államhatalom: mechanikus egyensúlyi helyzet, ahol a társadalom egyensúlyát független, viszonylag egyenértékű, egymással szembenálló csoportok biztosítják. A „ki uralkodik Amerikában" kérdéssel kapcsolatosan a közelmúltban elhangzott ezt a feltételezést oly nagy mértékben hangsúlyozták, hogy már szinte, a karikatúra határát súrolja. Így például Mr. David Riesman szerint az elmúlt fél évszázadban „az uralkodó osztály hatalmi hierarchiája a »vétó-csoportok« hatalmi szétszórtsága felé tolódott". Senki nem kormányoz semmit, minden csak irányítás nélküli áramlás. Mr. Riesman véleménye szerint „ez bizonyos értelemben csak egyik kifejezési módja annak, hogy Amerika a középosztálybeliek országa... ahol az emberek talán hamarosan ráébrednek, hogy nincsen többé »mi«, akik irányítjuk a dolgokat, és »ők«, akik nem irányítanak semmit, vagy »mi«, akik nem irányítunk semmit, és »ők«, akik mindent irányítanak, hanem sokkal inkább minden »mi« — »ők« és minden »ők« — «mi»".

„A vezetők kezéből kicsúszott a hatalom, de a vezetettek nem kaparintották a kezükbe", s ugyanakkor Mr. Riesman a hatalommal és a hatalmasokkal kapcsolatos pszichológiai értelmezésével meglehetősen a végletekbe csúszik, így pl.: „Ha az üzletemberek úgy *érzik,* hogy ők gyengék és tehetetlenek, akkor *valóban* azok is, teljesen függetlenül attól, milyen anyagi erőt tulajdonítunk nekik."

„Ennek megfelelően a jövő úgy látszik a kis üzletemberek és a szabadfoglalkozásúak kezében van, akik a kongresszust irányítják; a helyi telekügynökök, ügyvédek autókereskedők, vállalkozók stb. kezében; a katonákéban, akik az ország védelmét — és részben külpolitikáját — irányítják; a nagyvállalatok vezetőinek, jogtanácsosaiknak, pénzügyi-bizottsági tagjaiknak, szakértőiknek kezében, akik vállalati beruházások felett döntenek és akiktől a technikai fejlődés és változások üteme függ; a munkásvezérekében, akik a munkások termelőerejét és szavazatait irányítják; a néger övezet fehéreinek kezében, akiknek legnagyobb a szavuk a déliek politikájában; a lengyelekében, olaszokéban, zsidókéban, írekében, akiknek jelentős érdekeik forognak kockán a külpolitikai kérdésekben; városi funkcionáriusok, az egyes népcsoportok vallási és kulturális szervezeteinek kezében; a publicisták és tárcaírók kezében, akik

támogatják az ifjúságot, hogy társadalmi lénnyé váljanak, nevettetik és nevelik a felnőtteket, szórakoztatják és bosszantják az öregeket; a farmerekében — ennek a marhatenyésztőkből, földművesekből, tehenészekből, gyapottermelőkből álló formátlan masszának a kezében —, akiknek szavazatai a legfontosabb területeken, a legfontosabb bizottságokban döntő súllyal bírnak, s akik történelmi idők élő emlékeiként hatnak mai magatartásunkra; az oroszokéban — s kisebb mértékben — más külföldi hatalmakéban, mert ezek tekintélyes körét szabják meg mindennapos érdeklődésünknek, és így tovább. Az olvasó maga kiegészítheti ezt a listát."[2]

Ebben aztán igazán megtalálhatjuk „a tökéletes mechanizáltság és a maradéktalan személytelenség modern mértékét".[3] Mégis, ebben a romantikus pluralizmusban, sőt még a Mr. Riesman által felfedezett hatalmi kaleidoszkópban is találhatunk valami valószerűséget, mert bár kissé zűrzavaros, mindazonáltal tisztán felismerhetően tükrözi a hatalomnak — különösen a kongresszusi választókerületekben és magában a kongresszusban fellelhető — középső rétegét. Ugyanakkor azonban összevarrják, sőt fogalmilag sem különítik el egymástól a hatalom felsőbb, középső és alsó szintjeit. Az ilyen jellegű, romantikus pluralizmusnak programja — a maga félig-meddig szervezetlenségen alapuló holtpont-állapotával — meglehetősen világosan áll előttünk az alábbi kép:

A csoportokat, amelyek a feldolgozásnál szóba kerülhetnek, a sokféleség iránt érzett elképesztő, whitmani szenvedéllyel válogatjuk ki. Tulajdonképpen, ha jobban megnézzük, van-e egyáltalán olyan csoport a társadalomban, amelyről ne deríthetnénk ki, hogy „vétóhatalommal" rendelkezik? Semmi esetre sem tisztázzuk az így nyert zűrzavart azáltal, hogy a csoportokat osztályok szerint, vagy foglalkozás, társadalmi réteg, szervezettség avagy politikai súly szerint csoportosítjuk, vagy akár aszerint, szervezettek-e politikailag vagy sem. Nem vizsgáljuk, vajon egymáshoz kapcsoltságuk folytán hoznak-e létre valami hatalmi struktúrát vagy nem. Hiszen a romantikus konzervatív szemlélő, éppen perspektívájánál fogva, sokkal fontosabbnak tartja a szétszórtságot, mint az egyes csoportoknak hatalmi struktúrába való egyesülését. Semmi esetre sem hozzuk összefüggésbe ezeket a különféle szétszórt csoportokat a nagy döntésekkel; nem kérdezzük és nem adjuk meg történeti részletességgel a választ: mi közük is volt pontosan — közvetve vagy közvetlenül — a „kiskereskedőknek" vagy a „kőműveseknek" azon döntések és események sorozatához, amelyeknek eredményeképpen eldőlt, megcsinálják-e vagy ne, ledobják-e vagy ne az új

fegyver első példányát? Továbbá halálosan komolyan vesszük minden csoport, réteg és blokk vezetőjének propagandaszólamait, ami által azt hihetjük, a pszichológiai zűrzavar egyenlő a hatalom és politika valóságaival. Mindaddig, míg a hatalom érezhetően nem mutatja ki a fogát, nem is tekintjük hatalomnak. És természetesen nem vesszük tekintetbe, hogy a hivatalos vagy egyéb jellegű titkolózás számunkra — mint megfigyelők számára — bármiféle nehézséget is jelenthet.

Egyszóval, saját szemléletünk zűrzavaros volta kuszává teszi mindazt, amit szemlélünk, ugyanakkor pedig megfigyelő és értelmező szerepünknél fogva tehetségünkhöz mérten igyekszünk az ábrázolás elérhető legkonkrétabb talaján megmaradni, s reálisnak tekintünk mindent, aminek reális voltát a vizsgált terület egyes részleteiből levezethetjük.

Irving Howe szerint az egyensúlyelmélet nem egyéb, mint az amerikai politika szűklátókörű szemlélete.[4] Ezen elmélet segítségével az egyes pártokon belüli alkalmi szövetkezéseket könnyű megmagyarázni. Látókörének szűk volta a vizsgált időszakok megválasztásánál is igazolódik: minél rövidebb az időszak, amelyre az érdeklődés irányul, annál célszerűbben alkalmazható az egyensúlyelmélet. Ha ugyanis rövid időszakokat — mint pl. egy választási kampányt — vizsgálunk közelről, újságírói módszerekkel, akkor az erők és okok sokfélesége szinte elborít bennünket. Az amerikai „társadalomtudomány", mióta csak az empirikus kutatás útjára lépett, ezzel az állandó gyengével küzd: feltételezi, hogy az okok sokaságának számszerű felsorolásával megtaláljuk a modern társadalom megismerésének legjobb és legtudományosabb módját. Erről természetesen szó sincsen. Az ilyen szemlélet eklektikus, megkerüli a társadalmi analízis által kitűzött valódi feladatot, nevezetesen azt, hogy a tények egyszerű felsorolásán túl minden egyes tényt különkülön mérlegelve megállapíthassuk, mi módon illeszkednek azok össze, s mi módon alakulnak azzá az egységgé, amelyet végül is megérteni törekszünk.[5]

Ha túlzott figyelmet szentelünk a hatalom középső szintjeinek, a hatalom építményének egésze ködös képpé válik, különösen a legfelső és a legalsó régióké. Az amerikai politika, amint az a napi viták, a választások és a választási harcok során megjelenik előttünk, túlnyomórészt — sőt nemegyszer kizárólag — erre a középső szintre koncentrálódik. A legtöbb „politikai" hír a középső réteg problémáival, konfliktusaival kapcsolatos hír vagy pletyka. De sokszor még az amerikai politika elméleti művelői sem tesznek egyebet,

mint rendszeresen tanulmányozzák a kongresszusi választásokat, nevezetesen azt, hogy ki kire adta le a szavazatát. Mint egyetemi tanárok vagy szabadúszó entellektüelek, maguk is többnyire a hatalom középső szintjein élnek, a legfelsőbb rétegeket csak pletykák alapján ismerik, a legalsóbbakat pedig — ha egyáltalán ismerik őket — csak „tudományos kutatások" alapján. De otthonosan mozognak a középső szint vezetői között, és — mivel maguk is választó polgárok — ismerik azok „üzleti" módszereit is.

Az egyetemi és egyetemen kívüli kommentátorok és tudományos kutatók tehát a középső szintekre koncentrálják vizsgálataikat, mert ezek esnek közel hozzájuk, lévén ők maguk is többnyire középosztálybeliek. Továbbá, mivel ezeken a szinteken játszódik le a „politikai élet" zajosabb része, itt válik nyilvánossá, itt peregnek le újságokban, folyóiratokban reprodukálható eseményei. Végül pedig ez a szemlélet felel meg azon népies elképzeléseknek, amelyek az emberekben a demokratikus politikáról élnek. Mivel ebben az elképzelésben hisznek, ezt tartják helyesnek, számos entellektüel ezen elképzelések keretei között tudja — főképpen mostani hazafias lelkesedésében — legmegfelelőbben kiélni politikai ösztöneit.

Ha azt mondjuk: az erőknek egy bizonyos egyensúlyi helyzetével állunk szemben, ezalatt a következőket érthetjük: egyetlen érdek sem tudja akaratát vagy feltételeit más érdekek képviselőire rákényszeríteni; az érdekek közül bármelyik zsákutcába juttathatja a többit; az idők folyamán az érdekek, mintegy szimmetrikus egymásutánban, egymást váltva érvényesülhetnek; a politikai helyzet az egyes érdekek eredője, s így egyik sem éri el teljes egészében a célját, de mindegyik részesül bizonyos mértékben az eredményből. Mindez az értelmezés végeredményben kísérlet arra, hogy érzékeltessük, mi történik, ha az „egymással szembenálló erők — átmenetileg vagy tartósan — kiegyenlítődnek". Murray Edelman azonban rámutat,[6] hogy azok a célok, amelyekért az egyes érdekek küzdenek, nem egyszerűen adott objektumok, hanem ott tükröződik bennük kitűzőik várakozása és állásfoglalása a pillanatnyi helyzettel kapcsolatban. Ha tehát azt állítjuk, hogy a különböző érdekek között egyensúlyi állapot uralkodik, ezzel tulajdonképpen a *status quót* értékeljük kielégítőnek, sőt jónak. Az egyensúlyi helyzet reményekkel teli ideája nemegyszer a tényleges helyzet ábrázolásának álarcát ölti magára.

„Az erők egyensúlya" az erők egyenlő voltára utal, s az erők egyenlő volta teljes mértékben méltányos, sőt tiszteletre méltó kívánalom, a valóság azonban más: ami egyik ember felől tiszteletre

méltó egyensúlyi helyzetnek látszik, az a másik ember felől méltánytalan túlsúly lehet. Feltörekvő csoportok persze készséggel kiáltják ki az erők méltányos egyensúlyát és az érdekek igazi harmóniáját a legfőbb célnak, mivel legfőbb törekvésük, hogy uralmuk zavartalan és békés legyen. Ezért ítélik el a nagyvállalatok vezérei a munkásvezéreket, mint „csendháborítókat" és a vállalati-munkás kooperáció feltételét képező, egyetemleges érdekközösség lábbal tipróit. Ezért ítélik el a nemzetköziség nevében a kiváltságos helyzetben élő nemzetek a gyengébbeket, és igyekeznek erkölcsi elvekre támaszkodva védelmére kelni mindannak, amit erőszakkal ragadtak el ama nincstelenektől, akik, midőn a későbbiek során felemelkedésükért vagy egyenjogúságuk érdekében szót emelnek, a *status quo* megváltoztatását csak az erőszaktól remélhetik.[7]

Azon elgondolás, mely szerint türelmes „hozom-viszem" alapon, vagy egymást egyensúlyozó érdekek kompromisszumából és „vétó rendszeréből" társadalmi változások jöhetnek létre, feltételezi, hogy mindezen folyamatok változatlan, többé-kevésbé szilárd keretek között zajlanak le, hogy minden elképzelhető kérdés megoldható kompromisszumos úton, és így minden probléma eleve összehangolt vagy összhangba hozható. Azok, akik számára az adott keretek által meghatározott *status quo* kedvező, könnyebben megtehetik, hogy efféle nézeteket valljanak a társadalmi változások mechanikus voltáról, mint azok, akiket ezek a keretek hátrányosabb helyzetbe kényszerítenek. Emellett „a legtöbb területen ... csak egyetlen érdek bír szervezettséggel, a többi, de legalábbis a fontosabbak egyáltalán nincsenek megszervezve".[8] Ha az ilyen esetekben „szervezetlen érdekekről" szólunk, mint David Truman teszi[9], egyszerűen a „nagyközönségnek" jelzett fogalomra alkottunk új kifejezést — amely fogalommal egyébként alább még foglalkozni fogunk.*

A fontosabb, különösen a falusi és kisvárosi üzleti körökből kialakuló „politikai erőcsoportokat" már vagy maga a kormányzat beépítette az állami intézményekbe, besorolta az állami alkalmazottak közé — törvényhozási testületekbe vagy végrehajtási szervekbe —, vagy kislétszámú, de nagyhatalmú klikkek használják fel őket eszközül azzal — vagy anélkül —, hogy névleges vezérüket a klikk tagjai közé sorolják. Mindez jóval többet jelent a szabad elhatározásból egyesült csoportok összpontosításánál, vagy az apátiába süllyedt polgárok hatalmának hivatásos kizsákmányolásánál.

* Lásd alább a XIII. fejezetet.

Az uralkodó klikkek ilyen háttér mellett használják fel például a NAM-ot, hogy megmagyarázzák a szervezet kiskereskedő tagjainak: érdekeik pontosan megegyeznek a Nagy Üzlet érdekeivel; majd az eredményes felvilágosító munka után, az ily módon egységbe foglalt üzleti élet erejére támaszkodva igyekeznek politikai céljaik érdekében — a szükséges irányban — nyomást gyakorolni. E magasabb körök propagandahadjárataiban igen fontos szerepet játszanak az ilyen szólamok: „önkéntes társulás" vagy „politikai erőcsoport".

Maguk a nagyvállalatok is — amelyeket a klikkek egyes tagjai irányítanak — elsőrendű eszközei a parancsnoklásnak, a propagandának és a politikai nyomás gyakorlásának. De gyakran nem látszik célszerűnek a nagyvállalatokat nyíltan hatalmi bázisként felhasználni; hasznosabb, ha a vezérek inkább különböző társadalmi jellegű egyesüléseken, mint előretolt operációs hadállásokon keresztül érvényesítik hatalmukat. Ezek az egyesülések elsősorban operatív szervek, hatalmuk mértékét az őket felhasználó erők nagysága szabja meg, s nekik maguknak nincsen hatáskörük afölött dönteni, hogy bizonyos kérdésekkel kapcsolatban fejtsenek-e ki tevékenységet vagy sem.[10]

A szembenálló erők eredőjeként létrejött egyensúlyi helyzetet tehát felfoghatjuk úgy is, mint a „divide et impera" egy másik megnyilvánulási formáját, s egyik módját annak, hogyan lehet a nép törekvéseinek kifejezésrejutását meggátolni. Az egyensúlyelmélet egyik alapjául ugyanis gyakran az érdekek természetes harmóniájának erkölcsi ideáját tartják, amelynek szellemében a kapzsiság és kegyetlenség összehangolódik az igazságossággal és a haladással.

Mióta az amerikai gazdaságpolitika szerkezete kialakult, és amíg az emberek elhihették, hogy a piac vég nélkül növekedni fog, az érdekek harmóniájának tana kiváló módon alkalmas ideológiának bizonyult az uralkodó csoportok számára, minthogy ezen ideológia fényében saját érdekeiket azonosítani tudták a közösség mint egész érdekeivel. Amíg ezen idológia fenntartható, minden elégedetlenkedő, alacsonyabb rétegből kikerülő csoportra rásüthetik a bélyeget, hogy megbontja a harmóniát és a köz érdekeinek ellensége. „Az érdekek harmóniájának tana — jegyzi meg E. H. Carr — ügyes morális fegyver, melyet a privilegizált csoportok teljes meggyőződéssel vetnek be uralkodó pozíciójuk igazolása és fenntartása érdekében."[11]

(2)

Az egyensúlyelmélet színpada elsősorban az Egyesült Államok kongresszusa, főszereplői a kongresszusi tagok. Ám a 96 szenátor és a 435 képviselő — mint társadalmi típus — egyáltalán nem az átlagpolgárok soraiból került ki. Sokkal inkább azon polgárok képviselői, akik vállalkozói vagy egyéb mesterségbeli pályafutásuk során jelentős sikert könyvelhettek el. Inkább koros férfiak, kiváltságos fehér bőrű, amerikai születésű protestáns szülők amerikai születésű gyermekei. Egyetemet végeztek, jövedelmük és társadalmi helyzetük legalábbis szolid, felsőbb középosztályra vall. Legtöbbjük sohasem dolgozott bérért vagy alacsonyabb fizetésért. Egyszóval: a helyi társadalmak új vagy régi felsőbb osztályának tagjai.*

* Napjaink átlagszenátora egyetemet végzett, ötvenhét év körüli férfiú — bár a 83. kongresszusban volt egy nyolcvanhatéves szenátor is (1954-ben). Az átlagképviselő is a felnőtt lakosság egyetemi végzettséggel bíró 10 százalékából került ki, ötvenkét év körüli (a legutóbbi kongresszusban ült egy huszonhatéves képviselő is). Majdnem valamennyi szenátor és képviselő töltött már be korábban pozíciót a helyi törvényhatóságokban vagy állami szerveknél, és körülbelül a felük a két világháborúnak legalább az egyikét megjárta. Majdnem mind dolgozott a politikai élet körén kívül eső foglalkozásban is, mindenesetre a foglalkozási hierarchia legfelsőbb rétegeiben. Így például az 1949—1951-es kongresszus — a szenátus és a képviselőház — 69 százaléka szabadfoglalkozásúakból állott, a szenátus további 24 és a képviselőház további 22 százaléka üzletember vagy vállalati vezető tisztviselő volt. A szenátusban egy sem akadt, aki valaha is bérből élt volna, de nem akadt alacsonyabb fizetésű tisztviselőember vagy mezőgazdasági munkás sem — a képviselőházban is legfeljebb egy-kettő.[12]

A legelterjedtebb foglalkozás ág közöttük persze az ügyvédség. Az Egyesült Államok munkaképes korban levő lakosságának mindössze 0,1 százaléka jogász, a szenátoroknak és képviselőknek viszont 65 százaléka rendelkezik jogi végzettséggel. Ezt egyébként könnyen megérthetjük. Az ügyvédségnek, akárcsak a politikai pályának, feltétele bizonyos beszélőkészség, mindkét hivatással együtt jár az alkudozás, a tárgyalás, valamint az a feladat, hogy az üzleti és a politikai életben döntések hozatalára hivatottaknak tanáccsal szolgáljanak. Az ügyvédek általában okkal hiszik, hogy akármilyen sikeres vagy sikertelen politikai pályafutás csak hasznukra válhat, mivel nagyszerű reklámlehetőséget jelent praxisuknak. Emellett az ügyvédi gyakorlat olyan üzlet, amit tulajdonosa egy aktatáskában magával hordhat, s ott folytatja, ahol akarja. Ezért aztán a praxis az ügyvédnek komoly támaszt jelenthet politikai pályája kezdetén, megválasztásánál, és biztos menedék, ha kibukik egy választásnál. Tény, hogy egyes ügyvédek eleve úgy számítanak: egy-két hivatali időszakra megválasztatják magukat, s politikai szereplésüket ugródeszkának használják praxisuk kiterjesztéséhez, esetleg Washing-

A kongresszusban ülnek milliomosok, de találunk olyan kongresszusi tagokat, akik költségeik fedezésére választókerületükből kénytelenek a pénzt kisajtolni. És a tisztségükkel járó kiadások manapság elég tekintélyesek. A szenátor — vagy a képviselő — sok esetben kénytelen két háztartást fenntartani, utazgat otthona és hivatali helye között, finanszíroznia kell mozgalmas társadalmi életét. De a választások lebonyolítása, sőt maga a szenátori vagy a képviselői mandátum megtartása is egyre költségesebb mesterség lesz. Ma már szinte létkérdéssé vált, hogy egy szenátor vagy képviselő valamiféle magánjovedelemmel is rendelkezzék. S valóban 1952-ben a szenátoroknak négyötöde, a képviselőknek pedig kétharmada rendelkezett fizetésén kívul egyéb jovedelmi forrásokkal, „befektetésekből, lakóhelyükon megválasztatásuk után is folytatott foglalkozásukból. Egyre tobb dúsgazdag, anyagilag fuggetlen embert találunk a Kapitóliumon... Mert akiknek nincs privát jovedelmük... azoknak a helyzete a kongresszusban a két-

tonban vagy szulovárosukban. Az ugyvédség tehát garanciát nyújt atekintetben, hogy valaki jelentosebb kockázat nélkul léphet politikai pályára, s bizonyos — a választók szeszélyétol fuggetlen — anyagi bázist, míg a pályán mukodik [13]

Az elmult tizenot évben — és feltehetően még ennél is sokkal hosszabb ideje — a legtobb kongresszusi tagnak a megválasztását megelozo tíz esztendon át ugyanaz volt a mestersége, mint a szuleinek. Több mint kilencven százalékuk (90—95) atyja szabad foglalkozást uzott, vagy üzletember volt, vagy farmer — akkor, amikor szuletésük idopontjaban az ország munkaképes lakosságának mindossze 37 százaleka tartozott az itt felsorolt, vállalkozói jellegu foglalkozási ágakba. De ezen hányad képviseloi sem voltak mind házasok, gyermekekkel [14]

Az elmúlt fél évszázad alatt a szenátusnak egyetlen néger tagja sem volt, s a képviselőházban sem találunk soha kettonél tobbet, annak ellenére, hogy az amerikai osszlakosságnak körülbelül tíz százaléka néger. 1845 óta a külföldi szuletésu szenátorok aránya sohasem haladta meg a 8 százalékot, s mindig messze alatta maradt az országos átlagnak — 1949—1951 kozott a reprezentatív átlag felét sem érte el Emellett mind az elso, mind a második generációs szenátorok és képviselok nagyobb százalékban kerultek ki a régebbi, észak- és nyugat-európai bevándoroltak, mint az újabbkeletu dél- és kelet-európai közul. Az elokelobb protestáns felekezetek (episzkopálisok, presbiteriánusok, unitáriusok, kongregacionalisták) képviseloinek aránya a kétszerese, a kozépso szintet képviselo protestáns felekezetek (metódisták, baptisták) aránya nagyjából megfelel a népesség átlagában képviselt hányaduknak. A katolikusok és a zsidók képviseleti aránya 16, a szenátusban 12 százalék, míg az ország osszlakosságában 34 százalék volt.[15]

ségbeeséssel határos."* Ha a választási hadjáratok során felhasználásra kerülő készpénz tárgyában meghozott szövetségi törvények értelme valóban az lenne, amit az ember az elolvasásukkor gondol — jegyezte meg a közelmúltban Robert Bendiner — Leavenworthban sokkal több politikus kötne ki, mint Washingtonban."**[17]

A politikai karrier a tehetséges és rátermett embereket nem vonzza már olyan erővel, mint egykor. Ha csak az anyagi oldalát nézzük, egy ügyes ügyvéd aligha fogja felcserélni pályáját, ahol könnyen megkeresi az évi 25 000—50 000 dollárt, a kongresszusi élet veszélyeivel. Így azután a szenátor- és képviselőjelöltek, ha nem dúsgazdag emberek, elsősorban a megyei ügyészek, a községi vagy városi bírák, a polgármesterek közül kerülnek ki. Ezeknek a fizetése még egy kongresszusi tag fizetését sem éri el. Megfigyelők — kongreszusi tagok és kívülállók egyaránt — azt állapították meg, hogy a kongresszus tekintélye az elmúlt ötven év alatt lehanyatlott, s tagjai ma már korántsem olyan fontos személyiségek, mint voltak valaha.[18] S valóban, ki tudja közülünk megmondani, hogy hívják a képviselőjét vagy szenátorát?

Ötven évvel ezelőtt a szenátor- vagy képviselőjelölt, amikor választókörzetében vagy az államában választási hadjáratra indult, nem állt szemben az ünnepeltek szintetikus világával, nem kényszerült a tömegszórakoztatás eszközeit igénybe véve sorompóba állni e világ képviselőivel. Ha akkoriban egy politikus szónoklatot tartott, elvárták tőle — s többet senki sem kívánt —, hogy beszéljen vagy egy órát, szóljon arról, mi folyik a nagyvilágban. Ha vitára kényszerítették, sem alkalma, sem lehetősége nem volt, hogy „négerek" segítségére támaszkodjék. Végeredményben a környék nagy — és legjobban fizetett — embere volt. Ma más a helyzet. A politikus kénytelen a hírközlés tömeg-eszközeit igény-

* A második világháború óta, 1955-ig a kongresszus tagjainak évi tiszteletdíja 15 000 dollár volt, valamint járt még részükre 2500 dollár adómentes költségtérítés. Ezzel szemben egy képviselőnek befektetésekből, üzleti érdekeltségekből, foglalkozásából, írásaiból és beszédeiből származó átlagjövedelme 1952-ben 22 000 dollár körül mozgott. Ugyanez a szenátorok vonalán átlag 47 000 dollárt tett ki. 1955. március 1-i hatállyal a kongresszus tagjainak évi tiszteletdíját 22 000 dollárra emelték.[16]

** Leavenworth — egyebek között — katonai fegyházáról nevezetes. — *A ford.*

be venni, s ez igen költséges dolog.* Már maga az a tény, hogy egy mai választási hadjárat ekkora összeget emészt fel, arra utal, hogy a jelölt — hacsak nem gazdag ember — lekötelezettjévé válik azoknak, akiknek zsebéből ez a pénz kikerül. S ezek nyilván gyümölcsöző befektetésnek tekintik az ilyen „kölcsönöket", és bőséges kamatot várnak utána.

A hivatásos politikusok, mint független ügyvédek vagy választási küzdelmek előtt álló pártpolitikusok, szorgalmasan ápolják a kapcsolatot a környékükön élő, legkülönbözőbb embertípusokkal, mindenféle fajta csoporttal. Ott szorgoskodnak a Masons, az Elks, az American Legion kötelékébe tartozó társadalmi egyesületekben, üzleti körökben, jótékonysági egyletekben. Választókerületükben a kongresszus tagjai szervezett csoportokkal állnak szemben, s ezek a csoportok olyan mértékben támogatják és segítik őket, amilyen mértékben az ő állásfoglalásuk a csoport érdekeinek és programjának megfelel. A szavazataikért előnyöket árusító, zsákmányéhes csoportok legnyíltabban a politikusok közvetlen működése területén tevékenykednek. A politikus szinte elmerül az ilyen kicsi, nagy, helyi vagy országos jellegű csoportok követelései, kívánságai közepette. Mint a hatalom ügynökének, valami kompromisszumot kell teremtenie az egyes érdekek között, s ennek eredményeként végül maga is a megtestesült kompromisszummá válik, távol minden határozott politikai irányvonaltól.

A legtöbb hivatásos politikus tulajdonképpen helyi érdekeltségek furfangosan egyensúlyozott sokaságát képviseli és ha valami kis lehetősége marad, hogy szabadon foglaljon állást politikai kérdésekben, az éppen ebből a körülményből fakad: ha elég szerencsés kézzel nyúl a dolgokhoz, ezeket a különféle helyi érdekeltségeket ki tudja egymás ellen játszani. Legtöbb esetben azonban megkerüli a problémákat, nehogy állásfoglalásra kényszerüljön. A politikus, mint választókerülete érdekeinek legfőbb őre, hangsúlyozottan lokálpatriótává válik. Bizonyos esetekben lokálpatriotizmusa olyan méreteket ölt, hogy egyenesen kiprovokál maga ellen mindenféle

* A kongresszus egyik veterán tagja nemrég úgy nyilatkozott, hogy 1930-ban még 7500 dollárral „megúszta" a választási kampányt, de ma 25 000—50 000 dollárra van szükség, s egy szenátorválasztás költségei még ennél is magasabbra rúghatnak. A massachusettsi demokrata John F. Kennedy (a multimilliomos Joseph P. Kennedy fia) 1952-es választási hadjárata során állítólag 15 866 dollárt költött. Ugyanakkor azonban különböző bizottságok az ő nevében az állam cipő-, halászati és egyéb iparának fejlesztésére 217 995 dollárt fizettek ki.[19]

— mindenesetre másik államokból eredő — támadásokat, s választási küzdelmét afféle kereszteshadjárattá színezi, amelyet a másik állambeliekkel szemben a maga állama önállóságának védelmére visel.[20]

A politikus különféle érdekek bonyolult sokaságával találja magát szemközt, otthon éppúgy, mint a kongresszusban. S előbb-utóbb arra is rá kell jönnie, hogy a hatalom egyfelől pártok, másfelől szeniorátus szerint alakul. A kongresszus hatalma a bizottságokban összpontosul, a bizottságoké rendszerint az elnökben. az elnököt pedig a szeniorátus alapján választják. Ha tehát egy politikus a kongresszuson belül hatalmi pozíciót akar elérni, igyekeznie kell, hogy elég hosszú időn keresztül, megszakítás nélkül megtarthassa mandátumát. Ennek viszont az a feltétele, ha nem helyezkedik szembe választókerületének fontosabb erőtényezőivel. Fáradsága csak akkor remélhet jutalmat, ha elég rugalmasan simul a különböző érdekekhez, programokhoz, kellő agilitással szolgál ki — néha egymással merőben ellentétes — politikai irányzatokat, s mindehhez jó arcot is vág. Logikusan következik mindebből, hogy a szelektálódás mechanikus szabályai szerint a legtöbb valószínűséggel azon középszerű pártemberek számíthatnak arra, hogy a kongresszus hatalmi pozícióit elérik és megtartják, akik legalább húsz esztendeig zavartalanul tarthatták kezükben választókerületük mandátumát.

Egy politikus még akkor sem szokott országos jellegű államférfiúi szerepre pályázni, ha valamelyik bizottság elnökévé választják — attól eltekintve, hogy az ilyenféle törekvések inkább olyan bizottsági elnökségek felé hajtják, amelyekben a saját helyi érdekeit szolgálhatja. Mert igaz ugyan, hogy az országos szereppel együttjáró presztizs örvendetes dolog, a helyi népszerűség szempontjából azonban legfeljebb másodrendűnek tekinthető. Márpedig a politikus nem a nemzetnek tartozik felelősséggel, hanem a maga választókörzetében uralkodó érdekeknek. Sőt — amint Stanley High megjegyzi — „a kongresszus működésének megjavítása nem fogja kiküszöbölni a lokálpatriotizmust, ellenkezőleg, több időt és több lehetőséget biztosít majd gyakorlására".[21]

Mindazonáltal a főbb bizottságok elnökei alkotják a kongresszus elitjét. Az ő kezükben nyugszanak a kongresszus hatalmának kulcsai, ők a törvényhozás és a parlamenti hatáskörbe tartozó jogalkalmazási feladatok irányítói. Kezdeményezőként léphetnek fel, gyorsíthatják a törvényhozás működését, de ha úgy akarják, obstruálhatnak, zavart kelthetnek. Nagy gyakorlattal rendelkeznek abban,

hogyan kell fontos kérdéseket megkerülni, kétkulacsos politikát folytatni. Megbuktathatják a Fehér Ház akármelyik javaslatát, úgyhogy az sohasem kerül szavazásra, de még talán a plénum elé sem. És bármikor felvilágosítással szolgálhatnak az elnöknek afelől, mi találkozik választó polgáraik — vagy a befolyásuk alatt álló törvényhozási kollégáik — tetszésével vagy visszatetszésével.

A század első és második évtizedében az első ülésszak hat és a második ülésszak három hónapja alatt legfeljebb néhány törvényjavaslat került benyújtásra. Bőven volt idő ezeknek megtárgyalására, attól kezdve, amikor a javaslatot tanulmányozásra a bizottság elé terjesztették egészen addig, míg sor került a vitára. A viták a kongresszus mindkét házában, jelentőségükhöz mérten nagyszámú hallgatóság előtt zajlottak le. A képviselők és a szenátorok idejük túlnyomó részét a törvényhozással kapcsolatos munkával töltötték. Ma viszont egy-egy ülésszak alatt több száz javaslat fordul meg a ház előtt, és egyszerűen képtelenség, hogy a képviselők és a szenátorok a törvényjavaslatoknak akár egy tizedét még csak el is olvashassák. Ezért a javaslatokat előadó bizottságokra bízzák, nem sokat vitatkoznak, s ami vita mégis előfordul, üres padsorok előtt folyik. A beszédeket elsősorban saját választóik számára írják, és sokszor el sem mondják őket, hanem egyszerűen beiktattatják a kongresszusi naplóba. És mialatt az üléstermekben sorra születnek az új törvények, addig a törvényhozók irodájukban szorgoskodnak, irányítják kisded törzsgárdájukat, választóik ügyesbajos dolgait intézik, leveleket írnak, sokszorosítanak, postáznak.[22]

A hivatásos politikusok választási küzdelmeik során rendszerint gondosan ügyelnek arra, hogy ne érintsenek fontos, sürgető, országos jelentőségű kérdéseket, ellenben a helyi problémákat csodálatosan agyafúrt módokon tudják tálalni. Ha például az 1954-ben lezajlott 472 kongresszusi választást nézzük, egyik választási kampányban sem érintettek a jelöltek országos problémákat, sőt olyan helyi jelentőségűeket sem, amelyek nyilvánvaló összefüggésben lettek volna ilyen vagy olyan országos kérdéssel.*

* Az egyik államban a fehér—néger megkülönböztetés elleni harc volt a legfontosabb kérdés. Másutt egy olasz származású jelölt a maga és ír felesége nemzetiségét használta ki pozíciója erősítésére. Ismét más államban a legégetőbb problémát az jelentette, hogyan szól az a magnetofonszalag, amelyen két évvel azelőtt megörökítették, mit beszélt az egyik jelölt a rendőrök nősüléséről. Volt olyan állam, ahol az érdeklődés akörül forgott, vajon az egyik jelölt mennyire kedves — vagy esetleg túlságosan kedves — a nővéréhez. Itt a szerencsejáték-törvényt feszе-

Nagy szólamok, személyeskedések, az ellenfél jellemének ócsárlása, hibáinak kipellengérezése, viszontvádak, gyanúsítgatások: ez volt minden, amit a választók jelöltjük szájából hallhattak, és nem csoda, ha — mint az ilyenkor szokás — legtöbbjüket egyáltalán nem érdekelte a dolog. Minden jelölt legfőbb gondja az volt, hogyan gázolhat ellenfele becsületébe, miközben az ugyanezzel próbálkozott az ő becsülete rovására. A felbőszült jelöltek látszólag úgy érezték, a harc egyedül az ő személyük körül forog, és — e vonatkozásban legalábbis — a csatát gyakorlatilag valamenyi elvesztette. A választók pedig egyáltalán nem látták, tulajdonképpen miről is van szó, s végeredményben ők is veszítettek, ha nem is vették észre.[24]

Minden politikai kampány annyiban is részese az amerikai közélet elsekélyesedésének, amennyiben kiváló eszközül kínálkozik az országos politikai kérdések megvitatásának elkerülésére. Senki se higgye azonban, hogy nincsen másról szó, csak erről a zenebonáról. Minden helyileg szervezett érdekkörnek — minden körzetben, minden államban — vannak égető problémái, amelyekre aggódva lesik a választ. Ezek után a politikai küzdelmek jellegéből a következő fontosabb következtetéseket vonhatjuk le:

Az Egyesült Államokban nincsen olyan országos politikai párt, amelyben a hivatásos politikusok, mint párttagok, tömörülhetnének, s amely vitái során tisztán, világosan, felelősségteljesen és lankadatlanul az országos problémákra irányítaná a figyelmet.

A hivatásos politikus jellegénél fogva pártpolitikus. Ugyanakkor az Egyesült Államokban működő két politikai párt nem országosan centralizált szervezet. Fő tevékenysége — mintha csak félfeudális

gették, másutt azt, hogy elég férfiasság szorult-e még az egyik idősebb szenátorjelöltbe. Akadt olyan — jelentős — állam, ahol költséget nem kímélve a TV képernyőjén ostorozták az egyik jelöltet, amiért húsz esztendővel azelőtt azzal vádolták, hogy kapcsolatban állott egy gőzhajózási vállalattal, amely valami mólóbérleti jog kapcsán egy bírót lepénzelt. Az egyik legelőkelőbb szenátorunk azt nyilatkoztatta ki ellenfelével kapcsolatban — aki egyébként ugyancsak disztingvált, vagyonos férfiú —, hogy „vagy becstelen és korlátolt, vagy hülye és balek" Egy másik jelölt megtört az őt ért támadások súlya alatt, és bevallotta, hogy gondosan kidolgozott hazugság volt mindaz, amit háborús múltjáról választói előtt mondott. És az általános bizalmatlanság légkörében mindenütt célzások, gyanúsítások, határozott állítások és találgatások hangzottak: az ellenfél végül is a vörös kémekkel áll kapcsolatban — ha ugyan nem egyenesen a szovjet poliptól húz fizetést. És a régi nóta megint: a demokraták legyőzik a depressziót, a republikánusok pedig szentül eltökélik magukban: rács mögé juttatják Alger Hisst.[23]

intézmény lenne — abban merül ki, hogy a szavazók voksaiért és támogatásáért pozíciókat meg egyéb kegyeket árul. A kis politikus a szavazatokért nagy pozíciókat és kegyeket kínál. Országos „főnöke", országosan felelős vezetője egyik pártnak sincsen. Mindkét párt a helyi szervezeteknek különféle érdekesoportokkal alkotott furcsa és bonyolult módon egybefonódó konglomerátuma. A képviselő, a szenátor mindenben független pártjának kongresszusi vezetőjétől, már ami a választási kampányok anyagi fedezetét illeti. A két nagy párt országos bizottságai politikai nullákból állnak, hiszen — minthogy a pártok államilag és helyileg szervezett csoportok koalíciói — országos szintű egység pártvonalon legfeljebb minden négy esztendőben egyszer, az elnökválasztás alkalmával jöhet létre.[25] A pártok az alsóbb és a középső szinteken erősek, sőt diktatórikusak. Legfelsőbb szintjükön azonban nagyon gyengék. Csak az elnök és az alelnök választási kerülete országos jellegű, s ami országos egység még a pártokon belül uralkodik, azt csak az elnök és alelnök ez irányú akciói hozzák létre.

Az országos problémák szempontjából a két párt között alig van különbség, s ami mégis akad, az is rendkívül tarka képet mutat. A szemlélő azt hihetné, mindegyik párt a negyvennyolc államnak megfelelően, negyvennyolc kis pártból áll. Ezért is nyilvánvaló, hogy a hivatásos politikust — a kongresszus tagját — választási küzdelmei során egyáltalán nem érdekli a párt országos jellegű irányvonala, ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről. Nem áll semmiféle pártfegyelem alatt, beszédei kizárólag saját körzetének szólnak, országos jellegű problémák csak a saját választókerülete, az ott szervezett érdekközösségek, valamint majdani újraválasztása vonatkozásában, annak keretei között érdeklik. Ennek a számlájára írandó, miért áll a politikusok szótára, ha országos kérdésekről szólnak, csupa üres frázisból. Tulajdon választókerületükben gyökereznek, nem állnak az ország politikai hatalmának csúcsán — a középső szinteknek köszönhetik létüket, oda is tartoznak.

③

A kongresszus vagy a fontosabb kongresszusi bizottságok egyre ritkábban döntenek alapvető fontosságú kérdésekben. Még kevésbé kerülnek ezek a kérdések választási kampányok során a választópolgárok elé. Így például az Egyesült Államoknak a második világ-

háborúba való belépésével kapcsolatban, ami a döntést illeti, tökéletesen mellőzték a kongresszust. Sohasem bocsátották ezt a kérdést egyértelműen vitára, soha nem tárták tiszta megvilágításban a nagyközönség elé. A végrehajtó hatalomra ruházott szükségjog alapján az elnök gyakorlatilag diktatórikus joggal dönthet a háború kérdésében, s csak ezután kell a befejezett tényt a kongresszus elé terjesztenie. „A kormánymegállapodások" nemzetközi szerződések erejével bírnak, anélkül azonban, hogy azokat ratifikálás végett a szenátus elé kellene terjeszteni. A Nagy-Britanniával kötött torpedóromboló egyezmény és a Taft szenátor által olyan hevesen támadott intézkedés: az amerikai csapatoknak a NATO alá rendelése Európában — mindez ékes bizonyítéka ennek a ténynek. 1955 tavaszán pedig, Tajvan esetében a kongresszus egyszerűen a kormányra hárította a döntést, mert attól tartott, hogy az a háború lehetőségét súrolta volna.

Ha a kongresszus elé alapvető kérdések kerülnek megvitatásra, azokat többnyire már eleve úgy szerkesztik meg, hogy a megfontolásnak lehetőleg szűk teret hagyjanak, sőt jó előre holtpontra juttassanak minden megoldást. Felelős és központosított párt hiányában ugyanis igen nehéz szilárd kongresszusi többséget kialakítani, és félő, hogy a kongresszus — a szenioritás-rendszerrel, a házszabály-bizottsággal, az obstruálásra nyíló rengeteg lehetőséggel, szakértelem és szükséges információk nélkül — előbb-utóbb hatalmas törvényhozási labirintussá válik. Mindez tökéletesen érthetővé teszi, miért van szükség oly sok esetben az elnök erőskezű kezdeményezésére, mihelyt a helyi érdekeken túlmenő kérdések kerülnek szóba, és az úgynevezett szükséghelyzetekben miért hárítja a törvényhozás oly készségesen a kormányra a döntés hatalmát, ha végre kiutat akar találni ebből a szervezett zűrzavarból. Néhány megfigyelő meg is jegyzi: „A hatalom túlsúlyának a kormány felé történő eltolódása a kongresszus passzivitásának és obstrukciójának, nem pedig az elnökök hatalomvágyának eredménye."[26]

Természetesen a hivatásos politikusok többé-kevésbé közös nevezőn állnak, ami az azonos származás, a karrier, kapcsolatok, rendszerében gyökerező általános hangulatot s az érdekeket illeti. Azonos szólamokat használnak (s néha tökéletesen belebonyolódnak tulajdon frázisaikba). Ennek folytán, míg mindannyian a maguk lokális érdekeit hajszolják, tevékenységük valamiféle — már országos jelentőségű — egységgé fonódhat. Ezeket a lokális érdekeket ritkán exponálják egyértelműen és világosan. Viszont a lo-

kális érdekek szem előtt tartásával, alkudozásokkal, hinta-politikával eldöntött sok kérdés a maga összességében országos jelentőségű — és a csupán saját választókerületében érdekelt szereplők által sem várt — eredményeket produkálhat. Így születnek, a zsákutca megkerülésével, törvények a törvényhozók háta mögött. A kongresszus ugyanis a hatalom középső szintjeinek elsőrendű székhelye, s a hatalmi egyensúly, ha érvényesül, ezeken a szinteken érvényesül.

Amit minden képviselő és szenátor nyíltan igyekszik sikerre vinni, az a tulajdonképpeni „szerzett" érdekeltség. Ezek az érdekeltségek lokális jellegűek, az egyes választókerület vagy állam érdekcsoportjainak törekvéseit képviselik. Amennyiben a szenátor vagy a képviselő ezeket az érdekeket magáénak vallja, ezek egyszersmind kompromisszumra lépnek és egyensúlyi tényezőkké válnak a többi lokális érdekeltséggel. Ez az oka annak, hogy a kongresszusi tagok elsősorban olyan kedvezményekért szállnak síkra, amelyeknek megszerzésével a többi egyensúlyozandó érdeket nem sértik.

A politikai nyomás szempontjából számottevő csoportoknak nincs szükségük arra, hogy a kongresszus politikusait „korrumpálják". Ami azt illeti, a politikai élet korrupt „kijárói" esetleg egészen becsületes embereknek látszhatnak, míg a kongresszus tagjairól azt hihetné néha az ember, hogy korrupt kijárók, báránybőrbe bújt farkasok. A helyi érdekkörök tagjainak sem kell megfizetniük a hivatásos politikusokat, ha érdekeik szolgálatába akarják őket állítani. Ezek az emberek a társadalmi szelektálódás és a politikai neveltetés következtében amúgy is kerületük, államuk döntő súlyú csoportjainak köréből kerültek ki, azok emelték őket pozícióba, s azokért élnek.[27] Sokkal inkább mondható el róluk, hogy ők fejtenek ki látható politikai nyomást a kormányzati körökön belül, mint azt, hogy különböző láthatatlan külső erők gyakorolnak őrájuk nyomást. Az a kép, amelyet ötven évvel ezelőtt a botrányhajhászok festettek a pénzért megvásárolható szenátorokról,[28] igen sok esetben igaznak bizonyult, s a pénz természetesen ma is jelentős tényező a politikában. De ami pénz ma ezen a vonalon felhasználásra kerül, sokkal inkább a választások finanszírozását, mint a politikusok megvesztegetését szolgálja — nyíltan, szavazatért vagy egyéb kegyekért.

Ha például tudjuk azt, hogy legnagyobb tekintélyű törvényhozóink egyike, a költségvetési bizottság elnöke politikai pályafutását megelőzően azáltal szerzett hírnevet magának, hogy vagy féltucat-

nyi középnagyságú városban „egy cent szövetségi támogatás nélkül" — mint maga mondotta — kereskedelmi kamarákat szervezett, mindjárt megértjük, miért harcolt olyan szívósan a jövedelmi többletadó kiterjesztése ellen, s miért nem hivatkozott ezzel kapcsolatban láthatatlan, színfalak mögül ránehezedő kényszerítő nyomásra.[29] A hetvennyolc esztendőt számláló Daniel Reed *valóban* puritán jellem, sziklaszilárd elvekkel, az elvek azonban a jellem szülöttei, s ugyanakkor fejlesztői, a jellemet pedig az ember pályafutása formálja és alakítja ki. Amint a kongresszus egyik tagja nemrég megjegyezte, „minden kongresszusi tag életében elérkezik egy pillanat, amikor elvei fölé kell tudnia emelkedni".[30] Politikai szerepében a törvényhozó egyfelől a helyi társadalmak kompromisszumokkal egyensúlyban tartott érdekeinek képviselője, másfelől olyan párt tagja, amely a nemzet egésze iránt nem érez semmiféle felelősséget. Ennek következtében végül is beszorul a hatalom középső szintjein uralkodó szervezett zűrzavar zsákutcájába.

A politikai hatalom kiszélesedett, döntő tényezővé alakult, de nem a kongresszus hivatásos politikusainak kezében. Ha van is még tekintélyes hatalom a kulcspoziciót betöltő képviselők és szenátorok birtokában, ezen másfajta politikusokkal kell osztozniuk. Így például a törvényhozás irányítása az egyes bizottsági elnökök hatáskörébe tartozik, de az állami adminisztráció fő tisztviselői egyre több joggal nyúlnak bele munkájukba, s módosítják elgondolásaikat. Országos érdekeket sértő bűnügyekben a kongresszus nyomoz, ennek során azonban mind több és több szerepet kapnak a különféle titkos szolgálatok — állami és nem állami nyomozóirodák —, s egyre nagyobb szerephez jut az a valami, amit nem nevezhetünk másnak, mint különböző fokú zsarolásnak és viszontzsarolásnak.

Minthogy a nagy pártok között jelentős politikai eltérés nincsen, a hivatásos pártpolitikusok kénytelenek valamit *kieszelni*, amiről aztán beszélhessenek. Történelmi távlatokban ez idézte elő azt, hogy az úgynevezett „választási retorika" annyira üressé vált. A második világháború után azonban a nekikeseredett politikusok körében egyre általánosabb gyakorlattá vált az ellenfél, vagy sokszor ártatlan kívülállók rágalmazása, jellemük becsmérlése. Mindennek hátterében természetesen az az újkeletű történelmi tény húzódik meg, hogy az amerikaiak ma háborús szomszédságban élnek. De annak is szerepe van ebben, hogy a politikusok minden valódi tartalmat nélkülöző politikát űznek, középszintű politikát, ahol minden lényegesebb döntést, még a pártprotekció-

val kapcsolatban is, feletteseik tartanak fenn maguknak. Akadnak persze kongresszusi tagok, akik ebben a vonatkozásban kevesebb protekciót igénylő, és semmi komoly problémát sem tartalmazó vastagbetűs címszavakat termelve a sajtóban, időleges sikereket érnek el, vagy legalábbis közfeltűnést keltenek, kihasználva az általános bizalmatlanság légkörét.

Van azonban más módja is annak, hogyan szerezhet egy hivatásos politikus hatalmat, s hogyan gyakorolhatja, ha megszerezte. Ennek érdekében együttműködésre kell lépnie a kormányszervek közhivatal jellegű intézményeiben alakult klikkekkel. Mindinkább megfigyelhető, hogy hivatásos politikusok összeköttetésbe lépnek egy-egy kormányszerv, kormánybizottság vagy minisztérium vezetőivel, s velük karöltve lépnek fel más kormányszervek vagy más politikusok ellen — nemegyszer meglehetősen kihívó módon. A „törvényhozás" — mint a politikai irányvonal megteremtése — és a „közigazgatás" — mint az irányvonal gyakorlati megvalósítása — közötti tradicionális korlátokat mindkét oldalról ledöntötték.[31]

A politikus nem azáltal lép számottevő tényezőként a modern államigazgatás gépezetébe, hogy szavaz az egyes törvényjavaslatok ellen vagy azok mellett, hanem vagy olyan klikkekbe igyekszik bejutni, melyek érvényesíteni tudják befolyásukat az államigazgatás parancsnoki pozícióira, és azokon keresztül másokra,vagy pedig elmulasztja bizonyos, meghatározott klikkérdekek szempontjából kényes területek — hatáskörébe tartozó — ellenőrzését.[32] Az érdekek sokaságát képviselő hivatásos politikus így, klikkek bonyolult rendszerének szereplőjeként nemegyszer országos jelentőségű döntések meghozatalának tényezőjévé válik.

Ha a kormány politikája csoportérdekek összhatásának eredője, felmerül a kérdés: melyek a kormányon kívüli érdekek közül a jelentősek, s melyek a kormányon belül az ezen érdekeket kiszolgáló szervek? Ha sok ilyen érdek szerepel, s ezek szembenállnak egymással, nyilván mindegyik veszít erejéből, s az érdekelt állami szerv ezáltal vagy bizonyos autonómiára tesz szert, vagy zsákutcába jut.[33] A törvényhozásban sok, különösen helyi jellegű, egymással szembenálló érdektörekvés kerül előtérbe, s jut nemegyszer holtpontra. Egyéb, a nagyvállalatok érdekszférájában mozgó érdekek nem szerepelnek nyíltan, a törvényhozók azonban, politikusok lévén és társadalmi lények, tudomásul veszik őket. Az igazgatási szervekben gyakran csak kisebb súlyú, összefüggő érdekek küzdenek, többnyire sikeresen be is fészkelik magukat,

vagy legalább annyit elérnek, hogy a szervnek esetleg ellenük irányuló tevékenységét megbénítják. Így válnak — mondja John Kennet Galbraith — az igazgatási szervek „kevés kivétellel vagy a kérdéses szervek hatáskörébe tartozó iparág előretolt csápjává vagy szolgájává".[34] Az erősödő kormányhatalom a törvényhozói tevékenységet — vagy tétlenséget — alárendelt szerepre korlátozza, vagy a saját akaratának megfelelően alakítja. Végrehajtó hatalom ma nyilvánvalóan egyet jelent az államvezetéssel, sőt nemegyszer maguk a végrehajtó hatalom képviselői szerkesztik a törvényeket is.

Az amerikai történelemben a vezetés többször váltakozott az elnök és a kongresszus között.[35] A kongresszus fölénye például egészen nyilvánvaló volt a tizenkilencedik század utolsó harmadában. A huszadik század második harmadának közepe táján azonban — s ez a minket érdeklő korszak — a kormány hatalma, illetve a hatalomnak rendelkezésére álló, megszaporodott eszközei sokkal jelentékenyebbek, mint valaha, és semmi jel sem mutat arra, hogy jelentőségükből veszítenének. A végrehajtó hatalom túlsúlya együtt jár a törvényhozásnak a politikai hatalom középső szintjeire való áthárításával, a hivatásos politikusok súlyának hanyatlásával — hiszen a pártolitikusok szereplésének legfőbb színtere a törvényhozás. S ugyanakkor legfontosabb tünete a régi, egyensúlyozó társadalom eltűnésének. Mert, amennyiben az egyensúly nem volt teljes egészében mechanikus, a politikus, az egyensúlyozás mestere, az egymással harcban álló erők közvetítő ügynöke volt az, aki a mérleg nyelvét kezében tartotta, aki kompromisszumokat hozott létre, s aki biztosította az általános, boldog egyensúlyi helyzetet. A hatalom megszerzésében és megtartásában az a politikus volt a legsikeresebb, aki a különböző érdekeket a legeredményesebben elégítette ki vagy tartotta távol egymástól. Ma viszont a régi, egyensúly-társadalom hivatásos politikusa a „jelen voltak még" másodrendű szerepére kárhoztatva zajong, zavart kelt, támogatja a feltörő „outsidereket", de a döntések kulcsát nem tartja kezében. Mert az a régi egyensúly-társadalom, amelyben egykor virágkorát élte, nincs többé.[36]

④

Az egyensúlyelmélet mint a politikai állásfoglalás ideális rendszere mögött azon osztályelmélet húzódik meg, amelyet már Aristotelés óta ismerünk, s amelyet a tizennyolcadik századbeli alkotmányozó atyák gondosan szem előtt tartottak: az állam egymással szembenálló erők egymásrahatásának eredményeként létrejött egyensúlyi helyzetek rendszere, s ez annak az eredménye, hogy a társadalom maga a társadalmi osztályok egyensúlya. A társadalom pedig azért lehet a társadalmi osztályok egyensúlya, mert tengelye és biztonságának támasza az erős és független középosztály.

A tizenkilencedik századi Amerika középosztály-társadalom volt, amelyben számos kicsiny és viszonylag azonos erejű szervezet virágzott. Ezen egyensúlyi helyzeten alapuló társadalom gazdasági életében a központi helyet a kisvállalkozó foglalta el, politikájában a tekintély formális megoszlása operatív tényezőként hatott, s gazdaságpolitikájában a politikai és a gazdasági rend egymástól független és autonóm maradt. Ha előfordultak is időszakok, amikor ezt a világot nem tekinthettük a kisvállalkozók világának, mindenesetre mindig olyan világ tudott maradni, amelyben a kisvállalkozóknak a hatalmi egyensúly fenntartásában döntő szerep jutott. Abban a társadalomban viszont, amelyben mi élünk, a gazdasági élet vonalán a kisvállalkozókat minden fontosabb területen felváltotta egy maroknyi, centralizált mammutvállalat, a politikában a tekintély megoszlása aránytalanná vált, leghatalmasabbra a kormányzat végrehajtó hatalma nőtt, a törvényhozás a hatalom középső szintjeire szállt le, és az igazságszolgáltatás, némi időveszteséggel, olyan politikai irányvezetés sodrába került, amelyben semmi kezdeményező szava nem lehet. Végezetül pedig az új társadalom gazdaságpolitikájában a politikai és gazdasági kérdések mélységesen egymásbafonódnak.[37]

A jeffersoni ideál, a romantikus pluralizmus társadalmában a szabad fehér népességnek talán négyötödét, valamilyen szempontból legalábbis, gazdaságilag független személynek lehetett tekinteni. A polgárháborút követő korszakban azonban a gazdaságilag független középosztály hanyatlani kezdett, és az uralmat egyik iparágban a másik után, koncentrált gazdasági egységek vették át. A progresszív kor utolsó korszakában pedig a farmerek és kis üzletemberek politikai harcra keltek — és elveszítették az utolsó, reális lehetőséget arra, hogy a politikai egyensúly fenn-

tartásában szerepet vihessenek.[38] Azok a szózatok, amelyeket David Graham Phillips és mások intéznek hozzájuk, már pusztán sóvárgó istenítései képzeletükben csodássá varázsolt múltjuknak: abban bíznak, hogy ez a múlt majd eloszlatja a huszadik század valóságát.[39] Még egyszer, rövid időre fellángoltak ezek az érzelmek 1924-ben, a La Folette kampány idején, s a New Deal hangulati hatása is nagy részben ilyen motívumokra támaszkodott. Meg kell azonban itt említenünk három tényt: mindhárom igen nagy fontossággal bír napjainkban. Kettő a középosztályra, egy pedig a harmincas években politikailag számottevővé vált munkásosztályra vonatkozik:

I. A független középosztály politikailag és gazdaságilag az állam gépezetének függvényévé lett. Általános vélemény, például, hogy az Egyesült Államokban a legeredményesebben működő politikai érdekszövetség — „lobby" — a „Farm Blokk". Valóban ez a blokk olyan sikeresen tevékenykedik, hogy szinte nem is tekinthetjük a kormányszervektől — amelyeket befolyása alatt tart — független erőnek. Szorosan eggyéolvadt velük, különösen a szenátussal, ahol — a képviseleti rendszer sajátos földrajzi elvéből kifolyóan — határozottan túlsúlyban van. A kérdésnek van ideológiai oldala is. A nagyüzemi farmerek jól kihasználják a földműveléssel, mint életformával kapcsolatban kialakult jeffersoni mítoszt; ennek folytán az állam olyan nemzeti érdekek letéteményeseiként kezeli őket, amelyek speciális politikai értékelést igényelnek, s nem kezelhetők egyszerűen a többi nemzeti érdekek egyik — bár kiemelkedő fontosságú — elemeként. Ez a speciális nemzeti érdek megköveteli az egyenlő elbánást, nevezetesen, hogy a kormány a szabad versenyrendszer ezen szektora számára olyan termékárakat biztosítson, amelyeknek folytán a nagyüzemi farmerek a közvetlenül az első világháborút megelőző, kimagasló prosperitás éveiben élvezett vásárlóerő felett rendelkezzenek. Ez természetesen a szó minden elképzelhető értelmében „osztály-törvényhozást", sőt, „középosztály-törvényhozást" jelent. Ez az eszme csodálatos módon oly mélyen gyökeredzett meg a politikai tények világába, hogy a gyermeteg realizmus hívőinek körében, ahol az ilyen eszmék sűrűn burjánzanak, ez tűnik az egyetlen józan politikai állásfoglalásnak.

A tehetős farmerek — az államilag támogatott vállalkozói rendszernek ezek az elsőszámú kedvezményezettjei a falun — üzletemberek, s annak is tartják magukat. A kilencvenes évek lázongóinak, elmaradott parasztjainak helyébe az ötvenes évek falusi üzletemberei léptek. A farmerek politikai súlya ugyan ma is jelentős, de a

politikai vezetés szempontjából ez a súly inkább aggasztó, mint donto Kétsegtelen, hogy a farmereket és speciális érdekeiket ma is tekintetbe veszik Ezek az érdekek azonban nem foglalják magukban a háború és a beke alapveto problémáit, pedig a mai politika „outsidereinek" ezekkel kell megbírkózniuk A depresszió vagy fellendulés kérdesei pedig, amelyeknek a farmerek szempontjából rendkívuli jelentosége van, másodrendú szerepre korlátozódnak a politikai „outsiderek" programjában

II A régi, fuggetlen kozéposztály mellett a tókés egyesulések társadalmában egy új, alárendelt kozéposztály alakult ki — a tisztviselok osztálya Ha e két középosztály számarányának alakulását az elmúlt ket generació alatt megvizsgaljuk, úgy talaljuk, hogy a régi típusú kozéposztály aránya — a kozéposztály egészéhez viszonyítva — 85 százalékról 44 százalekra csokkent, mig az új kozéposztályé 15 százalékrol 56 százalékra emelkedett Szamos korulmény mutat arra, hogy ez az új kozeposztaly nem a tengelye az egyensúly-társadalomnak, hanem sokkal inkább a tomegtársadalom kialakulásának hátvedje. E korulmények kifejtését művem más helyén kísérlem meg.[40] A tisztviseloreteg tulsagosan keson lépett a színre ahhoz, hogy — a farmerekhez és a kiskaliberű uzletemberekhez hasonlóan — akárcsak rovid idoszakra is valamiféle autonómiát élvezhetett volna Pozíciója, státus-torekvései, amelyekbol szemlélete kialakult, legkevésbé sem allítják a történelmi változások élére: sokkal inkább az utolsó állásokba szorul Politikai szempontból osszefuggestelen, szétszórt tomeg, szervezettsége — amennyiben ilyesmirol beszélhetunk — a munkások mozgalmának fo áramlatába — es hanyatlásába — való beleilleszkedesét jelenti, és arra szolgal, hogy annak az új érdekszovetségnek parazitává tegye, amely sikertelenul igyekszik gyokeret verni az államhatalomban.

A régi fuggetlen kozéposztály egy ideig a hatalom forrása volt. Az új kozéposztály esetében erról szó sincsen A politikai szabadság és a gazdasági biztonság gyokerei a kisméretu és független vagyonokba nyúltak, semmi esetre sem gyokereznek azonban az új kozéposztály alkalmazotti állásaiban A szétszórt vagyonokat, a vagyonok tulajdonosait egybefoglalták a szabad és autonóm piacok, az új kozéposztály állásait viszont egy korporatív tekintély foglalja eggye A tisztviselói középosztály nem fuggetlen és nem forrása semmiféle hatalomnak, helyzete gazdaságilag azonos a vagyontalan bermunkásokéval, politikailag pedig rosszabb helyzetben van náluk, mert szervezetlen.

III. A régi középosztály mellett (amely egyre inkább beleilleszkedett az állam gépezetébe) és az új mellett (amely politikai forma híján és úgy jött a világra, hogy soha politikai alakot nem ölthet) — a harmincas években új politikai erőtényező jelent meg a színen: a szervezett munkásmozgalom. Rövid ideig úgy látszott, hogy a munkásmozgalom a tőkés egyesüléstől és az államtól függetlenül, a nagyvállalatokkal és az állammal szembenállva, hatalmi blokk-ká fejlődik. De mihelyt függő viszonyba került a kormányzattal, hatalma rohamosan hanyatlásnak indult, s ma alig játszik szerepet a döntő, országos kérdésekben. Ma nincsen az Egyesült Államokban olyan munkásmozgalmi vezér, akinek a látható kormány élén álló politikai „outsiderek" előtt nagy jelentőségű kérdések eldöntésében bármi súlya lenne.

Bizonyos szempontból nézve, a szakszervezetek olyan intézményekké váltak, amelyek kiválasztanak egyes embereket, kiképzik őket vezetővé, s ezek, ha megfelelő eredménnyel működtek, elfoglalják helyüket az ország uralkodó elitjében, a kormányzatban, vagy azon kívül működő nagyvállalati vezérek s a két vezető párt politikusai mellett. Mert a szakszervezeteknek, mint minden társadalmi mozgalomnak és politikai pártnak, egyik fő funkciója, hogy igyekszik ezen államhatalmi „igazgatóság" létrehozásában közreműködni. A munkásvezérek, új szereplői lévén a hatalomnak, csak a legutóbbi időben léptek az ország nyilvánossága elé. Talán Samuel Gompers volt az első munkásmozgalmi férfiú, aki — ha csak rövid időre is, és meglehetősen feszélyezetten — az országos uralkodó elit tagja lett. Öntudatos törekvése, hogy megalapozza helyét az elit tagjai között, s így biztosítsa a munkásság érdekeinek — mint az országos érdekek elválaszthatatlan elemének — elismerését, az országos munkásmozgalmi szerep prototípusává és mintaképévé tette. Persze, nem Sidney Hillmann volt az egyetlen munkásmozgalmi ember, aki a negyvenes években ezt az utat követte. De a háború első éveiben játszott szerepe, öntudatos magatartása, amellyel az országos elit tagjának vallotta magát, s az a valódi — és képzelt — elismerés, amit mint képviselő aratott („Sidney majd segít rendbehozni a dolgot"), jelezte, hogy a New Deal éveinek nagy szakszervezeti előretörése után most ismét nagyobb mértékben hatolnak be a munkásmozgalmi vezetők a politikai elit köreibe. Truman „Fair Deal" és Eisenhower „Nagy Kereszteshadjárat" mozgalma után azonban nem akadhatott olyan munkásvezér, aki remélhette volna, hogy akár formálisan, akár nem formálisan az elit soraiba kerüljön. Durkin-nak, egy jelenték-

telenebb munkásmozgalmi embernek gyenge kormánypozíciójából való korai távozása megvilágította, mivel kell szembenézniük a munkásvezéreknek, ha kormánypozícióra törekszenek, és mi a szakszervezeteknek, mint hatalmi blokknak a helyzete. Mélyen a legfelsőbb pozíciók alatt, a hatalom középső szintjein állnak.

Annak a sokszor különös viselkedésnek és magatartásnak az okát, melyet a munkásvezérek részéről az elmúlt két évtized során tapasztalhattunk, sokszor abban találhatjuk, hogy ezek az emberek az országos uralkodó elit körein belül igyekeznek pozíciót elérni. Ebben a vonatkozásban rendkívül érzékenyen reagálnak minden presztizsüket érő sérelemre. Úgy érzik, „befutottak", igényt tartanak mindarra, ami a hatalom velejárója. A munkásvezérek ma már együtt ülnek a kereskedelmi kamarák képviselőivel a községi vállalatokban, országos szinten pedig a termelési tanácsokban és árellenőrző szerveknél igényelnek — és kapnak — pozíciókat.

Társadalmi pozíció és nagyobb hatalom iránti igényük alapja nem vagyonuk, jövedelmük vagy származásuk, hanem máris tekintélyesre gyarapodott, meglevő hatalmuk. A hatalom ilyen helyzetben azonban a feszélyezettségnek is forrása, nemcsak operációs bázis. Nincs állandó gyakorlaton, megszokáson és törvényen alapuló, biztos alapja. Érzékenységük oka presztizskérdésekben — különösen, ha országos szinten merülnek fel — egyrészt az, hogy (1)egyéniségüket saját erejükből alakították ki, másrészt, hogy (2) ebben rendkívüli mértékben segítette őket a kormányzat, illetve a kormányzat által az 1935 után következő tíz esztendő alatt kialakított légkör. A kormányzat tette őket valakivé, és, amint kiderült, okkal féltek attól, hogy a kormányzat, ha akarja, ismét jelentéktelenségre kárhoztatja őket. A feszültségnek, amelyben a társadalmi pozíció vonatkozásában élnek, oka egyfelől, hogy (3) az uralkodó elit és az ott bevett magatartások merőben újdonságot jelentenek számukra, másfelől (4) bizonyos feszültségben élnek saját közönségükkel: szakszervezeti tagjaikkal, újdonsült társaikkal, életmódjukkal. A szakszervezeti tagok előtt politikai szempontból nem szül jó vért, ha valaki túlságosan tekintélyes „nagy fej", s ha túlságosan szoros kapcsolatot tart fenn a munkások hagyományos ellenségeivel.

Sok szemlélő a munkásvezérek társadalmi pozíciójának növekedését a munkásosztály hatalmának bizonyítékaként értékeli. Bizonyos szempontból igazuk is van, bizonyos szempontból viszont tévednek. Igazuk van, ha ez a pozíció tényleges hatalmon alapul, vagy tényleges hatalomra vezet. De nincs igazuk, ha e pozíciókban

a vezetők, mintegy csapdába kerülve, megrekednek, s pozíciójuk semmiféle hatalmat nem biztosít számukra. Ilyen vonatkozásokban célszerű megfontolnunk, hogy itt nem vethetjük fel a kérdést: mi volt előbb, a tyúk-e vagy a tojás? A tyúk a hatalom, s ez mindenképpen elöljár, a tojás a társadalmi pozíció.*

A szervezett munkásság első ízben a harmincas évek során lépett országos szinten az előtérbe. Politikai tájékozottságra akkoriban alig volt szüksége, elengedő volt, ha ezt a szólamot hangoztatta: „Szervezzétek azokat, akik még nincsenek megszervezve." Ma már más a helyzet, de a munkásság — melyet nem hajt többé a gazdasági válság — ma is politikai, vagy gazdasági tájékozódás nélkül áll. A kis üzletemberekhez hasonlóan a munkásvezérek is megkísérelték követni a farmerek példáját. Valaha a farmerek lázongtak, a közelmúltban ezt tették a munkások is. Ma a nagy farmer egy szervezett blokk tagja, belegyökerezve az állam szociális rendjébe, mint annak egyik serkentő eleme. A munkásmozgalom a kapitalizmussal mint bérmunkarendszerrel szemben elfoglalt objektív, elutasító magatartása ellenére, ma ugyanezt az utat próbálja járni, de sikertelenül.

* A munkásvezérek — mint csoport —, éppen úgy nem egységesek, mint a részvénymágnások. Az „egyik oldal" részéről gyakran észlelhető hajlandóság arra, hogy a „másik oldal" akár egyetlen szereplője részéről megnyilvánuló egyetlen lépést is az egész másik oldalra vonatkoztasson. Ez a hajlandóság világosan arra utal, hogy ezek az emberek nézeteik, reményeik és követeléseik tekintetében akaratlanul is blokkokat alkotnak. Azt nézik egymásban, melyik blokkhoz tartoznak, s e blokkok bonyolult módon, sokféle szállal fűződnek egymáshoz. A munkásmozgalomban, mint zárt testületben többek között azért hiányzik az egység, mert a különféle szakszervezetek a maguk speciális érdekeinek érvényesítése végett próbálnak nyomást gyakorolni a törvényhozás tagjaira. Márpedig az előttük tornyosuló problémák, s az összefüggések, amelyekben ezekkel a problémákkal meg kell birkózniuk, megjelenési formájukban és hatásukban egyre inkább országos jelleget öltenek. Így a munkásmozgalmak vezetői, még hatalmi pozíciójuk csökkentése árán is, kénytelenek az országos szempontok figyelembevételével koordinálni a munkásmozgalom politikáját.

A nagyvállalat vezérembere, akárcsak a munkásvezér, gyakorlati ember és opportunista. A nagyvállalati vezérnek azonban politikai, üzleti vagy munkáskérdések megoldása céljából tartós — egyéb célokra létrehozott — eszközök állnak rendelkezésére. Napjainkban a nagyvállalat rendkívüli módon szilárd operációs bázis; mondhatnánk: szilárdabb és fontosabb tényező az amerikai társadalmi berendezkedés tartóssága szempontjából, mint a család intézménye. Az uralkodó elit üzletember-tagja bizton támaszkodhat rövidtávú céljainak elérésében és opportunista mesterkedéseinek során vállalatára. A szakszervezet azonban nemegyszer ellenzékbe vonul: védekezésre szorul egy gyakran ténylege-

④

A régi liberális társadalomban a kongresszus vezetői, az állam végrehajtó gépezete és a különböző politikai erőcsoportok között egyensúlyi rendszerek és kompromisszumok sorozata állt fenn. A hatalom és döntések tükrében olyan egyensúlyi alapokon álló társadalom áll előttünk, amelyben egy-egy hatalmi tényező a többi rovására legfeljebb egy keveset furakodhat előre, s ezt is a hasonló jellegű hatalmi tényezőkkel való kompromisszum útján. Ennek folytán a magasabb körökből tökéletesen hiányzik az egység és még inkább a koordináltság. A formális demokrata hatalmi rendszernek még ma is ez az elképzelés a hivatalos ideálja — kombinálva a közvéleményről szóló tannal —, ez a legtöbb akadémikus társadalomtudós szabvány-elmélete, és a legtöbb olyan művelt polgár alapvető elképzelése, aki sem elméletben, sem gyakorlatban nem foglalkozik politikával.

De ahogy változnak a történelmi körülmények, úgy változnak a hatalom mechanizmusának értelmezései és eredményei. A szembenálló erők egyensúly-rendszerében nincs semmi varázslat és semmi örökkévalóság. Ez a rendszer forradalmak idején hasznosnak bizonyulhat, mint fékező erő a szervezett és szervezetlen tömegekkel szemben. Diktatúra idején a „divide et impera" technikai végrehajtása terén alkalmazható. De a vezetők fékezésére csak olyan államban szolgálhat, amely maga is már bizonyos mérték-

sen, de potenciálisan mindig ellenséges társadalomban. A szakszervezetnek nem állnak tartós, kész eszközök rendelkezésére, mint az üzleti elitnek. Ha a munkásvezérnek ilyen eszközökre van szüksége, még ha csak a saját kisebb céljainak elérésére is, magának kell azokat megteremtenie és fenntartania. Továbbá, a harmincas években fellendült szervezkedés során megmutatkozott, hogy ha valamely funkcionárius nem érzi át kellőképpen az ipari munkások igényeit, könnyen elveszítheti hatalmát. Ezzel szemben a vállalati vezetőember ebben az összefüggésben nem tekinthető ugyanígy választott funkcionáriusnak. Hatalma nem az irányítása alatt dolgozók szolidaritásától függ, s általában nem veszíti el pozícióját, ha a munkások sikeresen megszállják a vállalat üzemét. A harmincas évek munkásfelkelői nem üzték el a vállalatok vezetőit: azok nem az általuk alkalmazott munkásoknak tartoznak felelősséggel, hanem az országban mindenfelé szétszórt részvényeseknek.

A hatalmi helyzetben mutatkozó különbség jelentősége az, hogy az üzleti vezér hatalma sokkal tartósabbnak, biztosabbnak látszik, mint a munkásvezéré. A munkásvezér pozíciója sokkal könnyebben meginog, ha nem sikerül „beszereznie az árut".

Akármi is a helyzet a nagyvállalati és a politikai elittel kapcsolatban, a *mai* munkásvezérekben nem látok semmi olyasmit, ami arra látszana

ben egyensúlyi helyzetben van, s ahol az államhatalom alatt kiegyensúlyozott társadalmi rendszer áll.

A tizennyolcadik század elméleti politikusai szemében a hatalom legkisebb szervezeti egysége a polgár volt, mint egyén, a klasszikus közgazdász szemében pedig az ilyen egyén által vezetett kis üzem. Azóta azonban a hatalom szervezeti egységei mások lettek, a köztük levő viszony is más, ennek folytán a szembenálló erők hatására kialakuló egyensúly értelmezése is megváltozott. Nagy mértékben szétszórt, viszonylag egyenlő erejű, egymást egyensúlyban tartó elemekkel ma csak a hatalom középső szintjein találkozunk. Ez a középszintű hatalom is csak az önálló területi egységekben, valamint a váltakozó erejű politikai erőcsoportokban érvényesült, és kiteljesedését a kongresszusban éri el. Így tehát revideálnunk kell és át kell csoportosítanunk a sokféle, hatalmas távlatokban szétszórt érdekekkel kapcsolatban alkotott elképzeléseinket. Mert ha alaposabban és hosszabb időn keresztül vizsgálódunk, úgy találjuk, hogy a legtöbb ilyen középszintű érdek középpontjában kizárólag a maga helyi jelentőségű problémái és a maga speciális, szerzett jogai állnak, s mindennek többnyire semmi komoly politikai jelentősége nincsen, ugyanakkor azonban ezen érdekek gyakran igen komoly formában a szociális jólét útjában állnak. Az érdekek sokfélesége felett azok a hatalmi egységek — gazdaságiak, politikaiak és katonaiak — amelyek, akármiféle egyensúlyi helyzetet veszünk is, döntő módon jönnek számításba, kis számúak, de összehasonlíthatatlanul nagyobb súllyal bírnak, mint a hatalmi építmény középső és alsóbb szintjein elszórt csoportosulások.

Akik még ma is úgy gondolják, hogy a hatalmi rendszer egy egyensúlyi alapokon álló társadalmat tükröz, azok többnyire össze-

utalni, hogy más stratégiát akarnának — vagy tudnának — alkalmazni, mint a maximális alkalmazkodás politikáját. Úgy értem, hogy inkább az őket érő impulzusokat figyelik s azokra reagálnak, mint vezetnek. Teszik pedig mindezt azért, hogy a hatalmi helyzet és a kedvező lehetőségek alakulásával kapcsolatban megtarthassák és erősíthessék pozíciójukat. Felmerülhetnek bizonyos körülmények, melyek folytán a jelenlegi munkásmozgalmi vezérek, vagy egyesek közülük kiesnek pozíciójukból, s ez esetben más típusú munkásvezérek kezére jut a szakszervezetek hatalma. A mai munkásvezérek azonban meglehetősen jól befészkelték magukat az uralkodó áramlatokba — mint függő változók —, ugyanakkor pedig semmi szerepet nem visznek az uralkodó elit köreiben. Nem valószínű, hogy a dolgok jelenlegi állása mellett akár a munkásvezérek, akár a szakszervezetek országos viszonylatban „független változóként" lépjenek fel.[41]

keverik a mai kort az amerikai történelem egy korábbi korszakával, és a mai rendszer legfelsőbb és legalsóbb szintjeit a középső szintekkel. Ha az egyensúlyelméletet általánosítjuk, és a hatalmi rendszer típus-modelljét faragjuk meg belőle, elveszíti történelmi jellegzetességét. Holott tény, hogy mint modell, kifejezetten az Egyesült Államok fejlődésének bizonyos szakaszaira jellemző, s csak azokra alkalmazható: nevezetesen a Jackson-féle korszakra és — egészen eltérő körülmények között — a New Deal periódus korai és középső szakaszára.

Azon elgondolásnak, mely szerint a hatalmi rendszer lényegében egy egyensúly-társadalomnak felel meg, egyik eleme, hogy az egyensúly-tényezők egymástól függetlenek. Ez természetes is, hiszen ha az üzleti élet és a munkásság, vagy mondjuk az üzlet élet és a kormány nem lennének egymástól függetlenek, nem képezhetnék egy szabad egyensúlyi helyzet ellentétes pólusait. Ezzel szemben láthattuk, hogy a nagyobb jelentőségű, átruházott érdekek sokszor nemcsak nem harcolnak egymással egyéni érdekeik érvényesítése érdekében, hanem számos vonatkozásban szövetségre is lépnek, és — végső fokon — ott találkoznak egymással a kormány védőszárnyai alatt. A gazdasági és politikai hatalom egységei tehát nemcsak önmagukban növekedtek meg és központosultak, hanem — mivel érdekeik sok vonatkozásban egybeesnek — egymással nyílt vagy hallgatólagos szövetségeket alkotnak.

A mai amerikai kormány nem egyszerűen holmi keret-intézmény, amelyben egymással szembenálló erők arra törekszenek, hogyan tudnának maguknak ügyeskedéssel, fondorlatokkal pozíciókat kiharcolni és politikát csinálni. Igaz, akadnak ilyen jelenségek is, de a kormányzat az ilyen erők által képviselt érdekek egy részét beillesztette a maga hierarchikus struktúrájába, s ezen érdekek között akadnak olyanok, amelyek fontosságban felülmúlják a többit. Nincsen hatékony egyensúlyozó erő a nagy üzletemberek egyesülésével szemben, akik mint politikai „outsiderek", a parancsnoki állásokban ülnek, vagy a feltörő katonákkal szemben, akiknek súlyos szavát ma olyan gyakran hallhatjuk az állam legfelsőbb tanácsaiban. Akik ma az amerikai állam hatalmát valóban kezükben tartják, azok nem egyszerű ügynökei a hatalomnak, nem helyi konfliktusok kibogozói, különféle ellentétes érdekek összehangolói — hanem kifejezetten országos jelentőségű érdeket és politikát képviselnek, sőt testesítenek meg.

A hivatásos pártpolitikus néha még szerepel ugyan, mint a hatalom ügynöke, érdekek között kompromisszumot közvetít, egyes

kérdésekben eljár, de már nem tartozik az állam legfelsőbbjei, sem a hatalmi rendszer — mint egész — legfőbb vezetői közé.

Abból az elképzelésből, miszerint a hatalmi rendszer végeredményben nem egyéb, mint egyensúly-társadalom, arra következtethetnénk, hogy az állam tulajdonképpen sok autonóm hatalom látható álarca csupán. A tény ezzel szemben az, hogy ma minden döntés hatalma szilárdan magában az államban gyökerezik. A régi „lobbyk" — a törvényhozókra presszíót gyakorló nyílt vagy láthatatlan politikai érdekszövetségek — ma a látható kormányzatban öltenek testet. Mind a törvényhozás, mind az államigazgatás területén, mind pedig a kettő között, végrehajtották a „politikai érdekközösségek államosítását". A végrehajtó hatalom bürokratikus intézménye ma nemcsak a hatalom középpontja, hanem az a küzdőtér is, amelyen — és amelynek keretei között — minden hatalmi összeütközés lezajlik és megoldódik, vagy kénytelen megoldatlanul maradni. Az elektorok politikája helyébe az államigazgatás intézkedései léptek, és a pártok összecsapásait felváltották a klikkek manőverei.

A kilencvenes évek agrárforradalma, a kistőkéseknek a nyolcvanas évek óta többé-kevésbé szünetelő lázadása, a harmincas évek munkásmegmozdulásai: mind kudarcot vallottak, ugyanakkor azonban mind győzedelmesek is voltak. Kudarcot vallottak autonóm mozgalom mivoltukban, amennyiben ugyanis a kisbirtokosok és a szervezett munkások nem tudták ellensúlyozni a részvénymágnások hatalmát, és kudarcot vallottak abbeli törekvésükben, hogy független, harmadik pártként léphessenek fel. Ellenben győzedelmesek voltak, mert elérték, hogy a kiterjedt államhatalom kisebb-nagyobb mértékben elismerte érdekeiket, s ugyanígy elismerték a helyi szervek helyi vonatkozásban, amennyiben azok más, fontosabb érdekekkel nem ütköztek. Ezek a mozgalmak az egyensúlyi helyzet kialakításában szereplő *középszintű* erők között ma már meggyökerezett tényezők.

E középszintű erők sokaságában foglalnak helyet mindazon rétegek és mindazon érdekek, amelyek az amerikai történelem folyamán a legfelsőbb hatalomért vívott küzdelmeik során vereséget szenvedtek, de azok is, amelyek sohasem bonyolódtak ilyen küzdelmekbe. Ott találjuk közöttük a falusi kisbirtokosokat, a városi kistőkéseket, a bérmunkások szervezeteit, a fogyasztóközönséget teljes egészében, a kiterjedtebb tisztviselői csoportosulásokat. Mindezek a csoportok még ma is szétszórtan élnek, szerkezetileg képtelenek az egyesülésre valóban egyensúlyozzák egymást — egy

zsákutca-rendszer félig-meddig szervezett zűrzavarában. Útjukba kerülnek ugyan az egységes uralkodó köröknek, a korporációs testületek és a katonaság parancsnoki pozíciókban ülő politikai „outsidereinek", de semmi lehetőség sem nyílik számukra, hogy ezekbe a körökbe felemelkedhessenek.

Ahol a sokarcú középosztály tartja kezében a mérleg nyelvét, ott a hivatásos politikus a feltörekvő, döntő erő. Ahol azonban a középosztály — mint a politikai hatalom autonóm szervezete — lehanyatlik, ott az egyensúly-társadalom mint hatalmi rendszer bomlásnak indul, és a politikailag önálló területek pártpolitikusai az országos hatalom középső szintjeire szorulnak.

Ezek a szerkezeti alakulások a New Deal periódusában öltöttek politikai formát — ekkor dühöngött persze a gazdasági válság.

A napjainkat közvetlenül megelőző korszak az anyagi jólét kora volt, s ennek folytán ezek a tények elfakultak. Ettől függetlenül azonban, a tények tények maradtak. S mint tényeknek, rendkívüli nagy a jelentőségük, ha a ma uralkodó elitjének megismerésére törekszünk.

XII.

Az uralkodó elit

Az Egyesült Államok hatalmi rendszerében az idők folyamán bekövetkezett változások — a szerencsétlen polgárháború kivételével — egyetlen esetben sem jelentettek támadást az állam alapvető intézményei ellen. Még ha elég nagyméretűnek látszottak is ahhoz, hogy „forradalomnak" nevezzük őket, akkor sem „dördültek el ágyúk a cirkálók fedélzetén", nem szórták szét „bajonettekkel a törvényhozást", nem vezették be „a rendőrállamok módszereit".[1] És ezekkel a változásokkal kapcsolatban sohasem került sor ideológiai küzdelmekre, amelyeknek célja a tömegek meghódítása lett volna. Az amerikai hatalmi szerkezetnek ezeket a változásait rendszerint a politikai, a gazdasági és a katonai rend egymáshoz való viszonyában bekövetkezett eltolódások idézték elő. Ebből a szemléletből kiindulva, s magát a szemléletet tágan értelmezve, az amerikai elit történetében négy befejezett korszakot különböztethetünk meg, s egy ötödiket, amelybe most lépett.

①

I. Az első korszak nagyjából a forradalommal kezdődik, és John Adams elnökségével zárul. A társadalmi, gazdasági, politikai és katonai intézmények a maguk egyszerű és közvetlen módján többékevésbé egységesek voltak, s az elit körök képviselői akadálytalanul váltogathatták pozícióikat az egyes területek között. Legtöbbjük sokoldalú tehetségről tett tanúságot, s egyforma könnyedséggel vállalta a törvényhozó vagy a kereskedő, a pionír vagy a katona, a tudós vagy a földmérő szerepét.[2]

1824-ig — a kongresszusi klikk bukásáig — a politikai intézmé-

nyek központosítva voltak, a politikai döntéseket nagy tiszteletben tartották, és a politikusok közül sokan országos tekintélynek örvendtek. „A társadalom, ahogy én ifjúkoromban láttam — mondotta egyszer, gyermekkora Bostonára emlékezve Henry Cabot Lodge —, mind a régi családokon nyugodott. Doctor Holmes az »Autocrat«-ban úgy beszél ezekről a családokról, mint amelyek tisztes pozíciót töltöttek be még a gyarmatokon, a tartományokban, majd később a forradalom és az Egyesült Államok első évtizedeiben. Őseik generációkon keresztül nagyműveltségű, közösségükben előkelő helyet betöltő emberek voltak... Találunk közöttük olyanokat, akik szószékről hirdették az igét, bírói emelvényről igazságot osztottak, kormányoztak az angol korona nevében, harcoltak a forradalom alatt, ott voltak, mikor az államok megszülettek, megalkották az alkotmányt, katonák voltak vagy tengerészek; ott találjuk őket a köztársaság hajnalán a szenátusban, a képviselőházban és a gazdag kereskedők, gyárosok, a nagy jogászok és tudósok között."[3]

E szorgos férfiak soraiban, akik — úgy látom — Mrs. John Jay 1787-es társasági listájának gerincét alkották, neves politikai személyiségek is szerepeltek. Lényeges körülményként kell ezekkel a régi időkkel kapcsolatban kiemelni, hogy a társadalmi élet, a gazdasági berendezkedés, a katonaság intézménye és a politikai rend egybefonódott, és magas politikai posztokon álló férfiak ugyanakkor gazdasági kulcspozíciókat is betöltöttek, családjukkal egyetemben pedig a helyi társadalmakat kialakító előkelőségek közé tartoztak. Erre az első korszakra jellemző, hogy olyan személyek kezében volt a vezetés, akiknek társadalmi státusa nem kizárólag politikai pozíciójukra támaszkodott, jóllehet akkoriban a politikai tevékenység nagy becsben állt, és a politikusok töretlen presztizsnek örvendtek. Ugyanez a presztizs jutott egyébként osztályrészül a kongresszusi tagoknak és a miniszteréknek egyaránt. Az elit tagjai államigazgatási gyakorlattal rendelkező, művelt politikusok voltak, akiknek — Lord Bryce megfigyelése szerint — „látókörük széles és egyéniségük tekintélyt parancsoló".[4]

II. A Jefferson politikai filozófiájának hódoló, majd alkalmas időben Hamilton gazdasági elveit alkalmazó korai tizenkilencedik század gazdasági, politikai és katonai rendje szétszórtan illeszkedett Amerika laza társadalmi szerkezetébe. Az egyszemélyi tulajdonban gyökerező gazdasági rend terebélyesedését drámaian illusztrálja Jefferson ügylete, amellyel Louisianát megvásárolta, továbbá

a federalista párt helyébe lépő demokrata-republikánus párt megalakulása.

Ebben a társadalomban az elit laza összetételű csoportok sokaságából állt. Ezek a csoportok — ugyancsak lazán — átnyúltak egymásba. A másik periódus — és minden bizonnyal a mi róla alkotott elképzelésünk — megfejtése abban rejlik, hogy a jacksoni forradalom sokkal inkább volt státusforradalom, mint akár gazdasági, akár politikai. A jacksoni demokrácia társadalmi áramlatai közepette a nagyvárosi Négyszázak nem tudtak zavartalanul terebélyesedni, mellettük felemelkedett egy politikai elit, amely kezében tartotta az új pártrendszert. A hatalom eszközei nem összpontosultak egyetlen csoport kezében, a gazdasági élet, de különösképpen a politika nem állt kis klikkek uralma alatt. A társadalmi státus és a politikai rend adta hatalom lassan a gazdasági rend kezébe csúszott át, a gazdasági döntések hatalma pedig széles körben oszlott meg e rend képviselői között. Az elit összetétele ebben a körülbelül Jeffersontól Lincolnig terjedő periódusban volt talán a leglazább. Mint tudjuk, ez a korszak a déliek és északiak közötti szakítással ért véget.

Hivatalos kommentátorok szívesen állítják szembe a totális államok szorosan szervezett klikk-uralmát az amerikai hatalmi rendszerrel. Ezt a szembeállítást mindenesetre könnyebb lenne alátámasztani, ha az ember a huszadik század közepének Oroszországát a tizenkilencedik század közepének Amerikájával hasonlítaná össze, amit egyébként a Tocqueville-idézetekből élő amerikaiak gyakran meg is tesznek. Ez az Amerika azonban száz évvel ezelőtt volt, és az azóta eltelt száz esztendő alatt az amerikai elit nem maradt ugyanaz, ami akkor volt, s amilyennek a hazafiaskodó esszéírók oly szívesen festik ma is. Azok az egykor „lazán szervezett" klikkek ma olyan hatalommal rendelkező intézmények élén állnak, amilyen száz évvel ezelőtt teljességgel ismeretlen volt, és lazaságuk helyébe, különösen az első világháború óta, szoros szervezettség lépett. Messze túl vagyunk ma már a romantikus pluralizmus korszakán.

III. A tőkés társuláson alapuló gazdasági rend uralma formálisan az 1866. évi kongresszusi választásokkal kezdődött, és a Legfelsőbb Bíróság 1886. évi azon döntésével nyert törvényileg szentesítést, amely szerint a tizennegyedik novella értelmezése alapján a tőkés társulások alkotmányos védelemben részesítendők. Ez a korszak tanúja volt annak, miként csúszott át a kezdeményezés a kormány kezéből a tőkés társulásokéba: az első világháborúig (amikor

először bukkannak fel a jelenlegi kor egyes tünetei) a gazdasági elit állandó rajtaütésekkel gyengítette a kormányt. Az őszinte korrupció kora volt ez, amikor természetes dolognak látszott a szenátorok és a bírák lepénzelése. Rég volt, talán igaz sem volt, messzemessze korunk írásbafoglalásra váró zűrzavarától. McKinley és Morgan életében volt — így hiszik sokan ma — az amerikai uralkodó osztály aranykora.[5]

Ennek a korszaknak — meg az előzőnek — katonái a politikai rend alárendeltjei voltak, a politikai rend pedig alárendelt viszonyban állt a gazdasággal. A katonaságnak ily módon az Egyesült Államok hajtóerői mellett legfeljebb mellékes szerep juthatott. A politikai intézmények az Egyesült Államokban sohasem alkottak centralizált és autonóm hatalmi tömböt; kiszélesedésük és centralizálódásuk csak nehézkesen és lassan, a tőkés egyesülések gazdasági világának kialakulása folytán bekövetkezett események eredményeként állt elő.

A polgárháború utáni években ez a gazdasági világ képviselte a dinamikus erőt, és annak az időszaknak politikai irányvonala, valamint a lefolyt események világosan azt mutatják, hogy a gyenge kormányapparátus készséges eszközként, előzékenyen szolgálta a „trösztök" céljait. Az egyes államok — sőt a szövetségi kormány politikai tehetetlenségével szemben, aminek folytán ezek a főhatóságok képtelenek voltak erős kézzel irányítani a kormányzat kerekét, ezt a kereket az erős korporációk kerítették hatalmukba, s mivel őket nem kormányozta az állam, ők kormányozták az államot. Az állam szervezetlen hatalma szétszórt bázisokon nyugodott, az ipari és pénzügyi tőkés egyesülések ugyanakkor koncentrált és szorosan egymásbafonódó hatalmi apparátussal rendelkeztek. A Morgan-féle érdekcsoport egymagában 112 korporáció 341 igazgatósági tagságát tartotta kezében, s összes tőkevagyona meghaladta a 22 millió dollárt — ez körülbelül háromszorosa volt New England teljes ingó és ingatlan vagyonértékének.[6] A tőkés egyesülések — a korporációk —, amelyeknek jövedelme nagyobb, alkalmazottaiknak száma pedig több volt, mint a legtöbb államé, irányításuk alatt tartották a pártokat, pénzért hozattak törvényeket, és igyekeztek „a semlegesség állapotában" tartani a kongresszus tagjait. Ahogy a magánkézben egyesült gazdasági erők fölébe kerekedtek a politikai erőknek, úgy kerekedett fölébe a gazdasági elit a politikainak.

Ennek ellenére, 1896 és 1919 között jelentős eseményeket figyelhetünk meg, s bennük — politikai alakzatot öltve — előreveti árnyékát az a hatalom, amely majd a húszas évek részleges fellendü-

lése után, a New Deal bevezetésével kerül teljes egészében a felszínre. Az amerikai történelemnek talán egyik szakasza sem volt annyira világosan egyértelmű, mint az elnökcsinálók és a botrányhajhászók progresszív korszaka.

IV. A New Deal nem hozott alapvető változást a harmadik korszak politikai és gazdasági viszonyaiban, ellenben — a politikai színen éppúgy, mint magában a tőkés társulások világában — egymással és a tőkés világ igazgatóival szemben álló csoportokat hozott létre. Amint a New Deal irányító erői politikai hatalmat kerítettek a kezükbe a gazdasági elit — amely a harmadik korszakban még harcban állt a kormánnyal, s állandó ostrom alatt tartotta a legkülönfélébb privilégiumokért — kísérletet tett arra, hogy maga is bekapcsolódjék a politikai elit felsőbb köreibe. Itt azonban ekkorra már más érdekek, idegen emberek néztek velük farkasszemet, s az utolsó pozícióig elfoglalva tartottak minden döntő jelentőségű állást. Bizonyos idő elteltével azonban sikerült céljaik szolgálatába állítaniuk és irányításuk alá vonniuk a New Deal újonnan kreált intézményeit, azokat, amelyek ellen valaha olyan elkeseredett küzdelmet vívtak.

Bármennyire gyengék is voltak a harmincas években a farmerek és a kis üzletemberek, és bármennyire el is veszítették utolsó lehetőségüket a tényleges felemelkedésre progresszív korszakban, a politikai rendszer még mindig az ő szolgálatukban állott. A New Deal korszaka alatt azonban ismét fellángolt a harc a gazdaságilag kisebb súlyt képviselő erők és a nagytőke között, s ebbe a harcba — mint már láttuk — a szervezett munkásság és a szervezetlen munkanélküliek tömegei is beavatkoztak. Ezek az új beavatkozó elemek erejüket az állam támogatásának köszönhették; ekkor jelentek meg első ízben az Egyesült Államok történetében a jóléti törvényhozás és az alsóbb néposztályok követelései, mint kiemelkedő fontosságú problémák.

A harmincas években a hatalom politikai és adminisztratív drámáját az jellemzi, hogy a farmerekkel kapcsolatos új intézkedések, az újonnan szervezett szakszervezeti mozgalom — s természetesen a Nagy Üzlet — következtében az egyensúlyi helyzet új irányba tolódott el. Ki kell emelnünk, hogy ezeket a farmer-, munkás- és üzleti csoportokat a kormányzati szervek fogták össze többé-kevésbé egységes keretbe, s a kormánynak ebben a vonatkozásban meghozott döntései kifejezetten politikai jellegűek voltak. Ezek a csoportok természetesen igyekeztek érdekeik megőrzése érdekében különböző irányokban nyomást gyakorolni, s miközben így egy-

másra, a kormányra és a pártrendszerre próbáltak erővel hatni, maguk is közreműködtek egy új típusú párt- és kormányrendszer kialakításában. Azt azonban egyikükről sem állíthatjuk, hogy huzamosabb ideig egyedül a saját érdekeinek szolgálatára tudta volna fogni a kormányt. Ezért nevezik a harmincas éveket *politikai* évtizednek. Az üzleti élet hatalmát ugyan nem hódította el senki, de támadások érték, és más erők is bukkantak fel mellette; a gazdasági rend olyan politikai rendszer vezető hatalmi tényezőjévé vált, amelynek vezetői elsősorban politikusok — és nem gazdasági vagy katonai szakemberekből politikussá lett személyiségek — voltak.

A Roosevelt-kormány első időszakát — sőt tovább, majdnem az elnök kormányzása idejének közepéig terjedő periódust — úgy érthetjük meg legkönnyebben, ha tisztázzuk: milyen erőfeszítésekkel kutatott a kormány eszközök és módok után, hogy a kapitalista rendszer fenntartása mellett redukálhassa a munkanélküliek ijesztő, baljós tömegét. A New Deal mint hatalmi rendszer, ezekben az években lényegileg erőcsoportok és érdektömbök egyensúlyi rendszerét jelentette. A politikai vezetőség érdekösszeütközések kibogozásával foglalkozott, egyik követelésnek engedett, a másikat mellékvágányra terelte —, de mindig óvakodott attól, hogy bárkinek egyoldalúan a szolgálatára álljon. Így egyenlítgette ki az ellentéteket, s alakított ki olyan politikát, amellyel az egyes kisebb krízisek közötti időszakot átvészelhette. A politikai irányvonalat a legfelsőbb szinten kialakuló egyensúlyi helyzet szabta meg. Roosevelt egyensúlyozó műveletei természetesen egyáltalán nem érintették a kapitalizmusnak, mint uralkodó gazdasági rendszernek alapintézményeit. Miután pedig ez a rendszer csődöt mondott, Roosevelt politikai működésével igyekezett betömni a rajta keletkezett repedéseket, jelszavaival pedig kivédeni a fenyegető politikai botrányt, miközben a „gazdasági kiskirályokat" politikai kutyaólba dugta.

Az egyensúlyi helyzet fenntartására és a rászorulók támogatásának biztosítására létrehozott „jóléti állam" egészen más képet mutatott, mint a „laissez-faire" állama. „Ha az állam — mint a közhit tartja — T. Roosevelt idejében semleges volt, mert vezetői kivétel nélkül senkinek sem biztosítottak kedvezményeket — jegyzi meg Rihard Hofstadter —, akkor F. D. Roosevelt államát legfeljebb azért tarthatnók semlegesnek, mert kivétel nélkül mindenkinek kedvezményeket kínál."[7] A korporációs népbiztosok állama viszont ismét egészen más, mint a régi jóléti állam. Sőt, ami azt illeti,

a Roosevelt-rendszer utolsó éveit, amelyek a második világháborúba való beavatkozást megelőző nyílt háborús előkészületekkel kezdődtek, már alig lehet a politikai hatalom biztos kézzel fenntartott egyensúlyi helyzetének szemszögéből vizsgálva megérteni.

②

A történelmet azért tanulmányozzuk, hogy megszabaduljunk tőle, mondják, s az uralkodó elit története klasszikus példa ezen axióma igaz voltára. A második világháború óta az amerikai hatalmi rendszeren belül a hosszútávú irányzatok kialakulása,* akárcsak általában az amerikai élet üteme, rendkívüli mértékben felgyorsult, és az uralkodó intézményeken belül — vagy közöttük — fellépő egyes újabb irányzatok ugyancsak hozzájárultak az uralkodó elit kialakításához, és ahhoz, hogy ötödik korszakának történelmileg elhatárolható értelmezést adhassunk:

I. Amennyiben igaz az, hogy az uralkodó elit szerkezetének megoldását ma a politikai rendben találhatjuk, úgy ez a megoldás azon politikai élet alkonyát jelenti, amely a következetes politikai irányvonalat követő pártok és a döntés legfelsőbb szintjeit a hatalom alsóbb és középső szintjeivel összekapcsoló, az autonóm szervezetek között, a különféle politikai döntések felett szabadon és nyilvánosan folyó vitán alapul. Ma Amerika inkább csak formális politikai demokrácia, nem pedig valóban demokratikus és szociális hatalmi rend, de még ez a formális politikai mechanizmus is igen gyenge lábon áll.

Az a régóta érvényesülő irányzat, amely az üzlet világa és a kormányzat közötti kapcsolatokat igyekszik minél bensőségesebbé tenni és kimélyíteni, az ötödik koszakban új, fokozottan egyértelmű kifejezésre jutott. Ma már aligha képzelhetjük el az üzlet világát és a kormányt két egymástól külön élő rendszernek. Az állam végrehajtó szerveinek égisze alatt a közeledés a lehető legeredményesebben zajlott le. A végrehajtó ágazat megnövekedése — ahol a gazdasági élet sokrétű rendjét ellenőrző szervek foglalnak helyet — arra utal, hogy ugyanakkor, amikor a kormányzatot autonóm közigazgatási rendszerré fejlesztették, politikai méltóságra emelték a tőkés egyesülések embereit.

* Lásd az I. fejezetet.

A korporációs törzsfőnökök a New Deal alatt még csak egyszerűen odacsatlakoztak a vezető politikai körök mellé, a második világháborúban azután uralmuk alá hajtották ezeket a köröket. A tőkés egyesülések olyan hosszú időn keresztül tevékenykedtek szorosan összefonódva a kormányzattal, hogy a végén teljesen kezükbe kaparintották a hadigazdálkodást, majd a háború utáni gazdasági élet irányítását. Amilyen mértékben a nagyvállalatok vezérei behatoltak a politikai vezetőség köreibe, olyan mértékben gyorsult meg az a hosszú ideje húzódó folyamat, amelynek eredményeképpen a hivatásos kongresszusi politikusok a hatalom középső szintjeire szorultak vissza.

II. Ha az uralkodó elit szerkezetének megoldását a hatalmában kiteljesedett mai militarista államban keressük, e feltevésünket világosan igazolja a katonák élretörése. A hadurak döntő politikai jelentőségre tettek szert, és a katonai szervezet a mai Amerika politikai rendjének jelentős eleme. A látszólag állandó jellegű katonai fenyegetettség kiemelt pozíciót biztosít a katonáknak, akik szinte korlátlan hatalommal rendelkeznek emberek, anyag, pénz és energiaforrások felett. Ma a vezetők gyakorlatilag minden politikai és gazdasági tevékenységet a valóság katonai jellegű meghatározásának a szemüvegén keresztül bírálnak el. Az ötödik korszak uralkodó elitjében a legfőbb haduraknak jól megalapozott pozíció jutott osztályrészül.

Mindennek okát — legalábbis részben — egy 1939 óta központi jelentőségű tényben találhatjuk: az elit figyelme a hazai — a harmincas években a gazdasági válság körül mozgó — problémákról a negyvenes és ötvenes években a háborúra koncentrált problémákra tolódott. Az Egyesült Államok kormányapparátusa a hosszú gyakorlat folytán oly módon alakult, hogy elsősorban a hazai érdekösszeütközések és az ezeknek eredőjeképpen előállott egyensúly adták meg a formáját, és ezek a körülmények határozták meg működési körét. Ezért semmiféle vonatkozásban nem alakított ki magában olyan hagyományokat és nem hozott létre olyan szerveket, amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy nemzetközi kérdésekkel eredményesen megbirkózzék. Az 1941-et megelőző másfél évszázad nemzeti fejlődése során kialakult demokratikus mechanizmusban nem akadt lehetőség arra, hogy a nemzetközi ügyek vitelével kapcsolatban tényleges amerikai külpolitikát alakítsanak ki. Az ilyen módon előállott vákuum jelentős lehetőséget nyújtott az uralkodó elitnek a terjeszkedésre.

III Amennyiben igaz az is, hogy a ma uralkodó elit szerkezetének megoldását a gazdasági rendben kereshetjuk, úgy ez a megoldás abban a tényben realizálódik, hogy ez a gazdasági rend egyesíti magában az állandósított háborús gazdálkodást és a magántőke egyesulésén alapuló gazdasági rendet A mai amerikai kapitalizmus tekintélyes részében katonai kapitalizmus, és a nagyvállalatoknak az államhoz való viszonyát az a korulmény határozza meg, hogy a katonaság és a tokés egyesulések érdekei, úgy, amint azokat a hadurak és a részvénymágnások meghatározzák, egybeesnek Az érdekeknek ez az egybeesése a magasrangú katonák és a korporációs torzsfők vonatkozásában mindkét tábor pozícióját erosíti, és ujabb tápot ad a csak-politikus személyiségek szerepének alárendelésére. A katonak mellett nagyvállalatok vezérei ulnek és nem politikusok, ok dolgozzak ki egymas kozott a háborus terveket A ma uralkodó elitjének szerkezeti formáját és jelentoségét csak akkor tudjuk megérteni, ha az itt felsorolt három szerkezeti irányzatot érintkezési pontjukon szemléljuk· magánkorporációkra támaszkodó katonai kapitalizmust látunk, amely egy, szemleleteben és megjelenési formájában teljesen politizálódott katonai rendet magában foglaló, elgyengult és formálissá vált demokrácia keretei között fejti ki tevékenységét Ennek megfeleloen az uralkodó elit szerkezetét e hatalmi épitmény csúcsán a termeles legfontosabb tényezőit és az erőszaknak egyre szélesebbkörű eszközeit kezükben tartó csoportok érdekeinek megegyezése határozza meg. Ez az érdekmegegyezés eredményezte a hivatásos politikusok aláhanyatlását, a korporációs torzsfonokok és hivatásos hadurak nyílt hatalmi előretorését és egy gyakorlott, feddhetetlen, kívulról beléplántált érdekektol mentes, valódi koztisztviselői kar hiányát

Az uralkodó elit tagjai politikai, gazdasági és katonai személyiségek. Ezen az intézményesített elíten belul azonban nemegyszer feszultségeket tapasztalhatunk, egység csak bizonyos kritikus pillanatokban és csak bizonyos érintkezési pontokon alakul ki kozottuk. A tizenkilencedik század hosszú békekorszakában sem a katonák, sem a gazdasági emberek nem foglaltak helyet az állam elokelo pozícióiban, nem voltak tagjai a politikai igazgatóságnak — időnként be-betortek bizonyos teruletekre, de nem csatlakoztak az államvezetés koreihez. A politikusok a harmincas években tortek előre, ma pedig a katonák és a tokés egyesulések emberei foglalták el a vezető helyet.

A ma uralkodó elitjét alkotó három csoportból a katonák nyertek — a jócskán érdemukon felul rájuk ruházott hatalommal —

a legtöbbet, bár a tőkés egyesülések hatalmi csoportjai is a korábbinál sokkal egyértelműbben fészkelték be magukat az uralkodó körökbe. A legtöbbet a hivatásos politikusok veszítették, olyannyira, hogy az események és döntések vizsgálata során hajlamosak vagyunk politikai vákuumról beszélni, s azt kell mondanunk: érdekeik egybeesésére támaszkodva a részvénymágnások és a vezető hadurak ezt a politikai vákuumot használják fel az uralkodásra.

Nem beszélhetünk arról, hogy a három csoport egymást váltva játssza a kezdeményező szerepet, hiszen az uralkodó eliten belül érvényesülő mechanizmusok korántsem érvényesülnek spontán módon, mint gondolná az ember. Persze előfordul az ilyesmi is, például amikor a politikusok azt hiszik, kikölcsönözhetik maguknak a generálisok presztizsét, és rá kell ébredniük, hogy ezért fizetni kell; vagy amikor a nagy gazdasági válságok idején a gazdasági élet képviselői úgy érzik, sokkal biztonságosabb dolog, és sokkal megnyerőbb színben tűnnek fel a választók előtt, ha a politikus mezébe öltöznek. Mindenesetre, manapság mindhárom csoport részt vesz a rendkívül szerteágazó döntések mindegyikében. Hogy a három csoport közül pillanatnyilag melyiknek van a legnagyobb súlya, azt az adott — és az elit által meghatározott — „időszaki feladatok" szabják meg. Pillanatnyilag e feladatok elsősorban a „védelemre" és a nemzetközi kérdésekre koncentrálódnak. Ennek megfelelően, mint már láttuk, a katonák törnek az élre, két vonatkozásban is: mint az erőszak emberei és úgyis, mint egy ideológia hordozói, s mint akiknek legfőbb dolga ezen általuk hordozott ideológia igazolása. Ez az oka, amiért ma az uralkodó elit szerkezeti formáját és egységét legegyszerűbben a katonák előretörésével jellemezhetjük.

Törekednünk kell azonban a pontosságra és szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a helyzet nem mindig egyértelmű és egyszerű. Az egyszerű marxista szemlélet szerint a hatalom *tényleges* birtokosa a nagytőkés. Az egyszerű liberális szemlélet szerint a hatalmi rendszer élén a nagy politikus áll, és vannak, akiknek szemében a tényleges, diktátori hatalmat a hadurak tartják kezükben. Mindezen elméletek azonban túlságosan leegyszerűsítve tárják elénk a kérdést. Hogy ezt a túlzott egyszerűsítést elkerüljük, a számos forgalomban levő kifejezést — így pl. „uralkodó osztály"* — mellőzve az „uralkodó elit" elnevezést használjuk.

* Az „uralkodó osztály" kifejezésnek hamis a kicsengése. Az „osztály" közgazdasági terminus, az „uralkodás" pedig politikai. Így tehát az „uralkodó osztály" kifejezés arra utal, hogy egy gazdasági jellegű osztály gyakorol politikai uralmat. Ez a leegyszerűsített elmélet néha

Az uralkodó elit a nagyközönség előtt általában a „katonai klikk" mezében jelenik meg — amennyiben megjelenik. Tény, hogy ez az elit azáltal nyerte jelenlegi formáját, hogy a katonák végérvényesen köreikbe léptek. Létjogosultságát az ő jelenlétükkel és ideológiájukkal igazolja — valahányszor csak szükségét érzi. De az a „washingtoni katonai klikknek" nevezett csoport nemcsak katonákból tevődik össze, és nemcsak Washingtonban uralkodik. Tagjait megtaláljuk elszórva, az egész országban: nagyvállalati vezérek szerepét játszó tábornokokat, admirálist játszó politikusokat, politikusok álarcában sürgölődő nagyvállalati vezéreket, őrnaggyá előlépett köztisztviselőket, miniszterek mellett segédkező viceadmirálisokat. A miniszterek egyébként maguk is tagjai a kormányzati elitnek.

Sem az „uralkodó osztály" ideája, sem a „közigazgatási politikusok" vagy a „katonai klikk" hatalomra jutása önmagában nem kielégítő magyarázat. Az uralkodó elitben ma — sokszor meglehetősen feszélyezett módon — egyesül a gazdasági élet, a katonaság és a politikusok hatalma.

③

Még ha nem is látnánk mást, mint ezeket a szerkezeti elemeket, akkor is elegendő okunk lenne arra a feltevésre, hogy az uralkodó elit elnevezés hasznos, sőt nélkülözhetetlen a modern amerikai társadalom legfelsőbb rétegeiben végbemenő jelenségek megjelölésére. De persze, látókörünk nem ennyire korlátozott: az uralkodó elitről alkotott képünket nem csupán az érintett intézményes hierarchiák összefüggése, vagy változó érdekeik számos érintkezési

alkalmazható a tényekre, néha nem, semmi esetre sem kívánjuk azonban a minket foglalkoztató probléma meghatározásánál alkalmazni: az egyes elméletek kifejtésénél nagyobb világosságra, pontosabb és egyértelműbb terminusok alkalmazására törekszünk. Kiváltképpen azért, mert az „uralkodó osztály" kifejezést hétköznapi politikai értelmezésében vizsgálva úgy találjuk, hogy nem utal kellőképpen a politikai rend autonómiájára, és egyáltalán nem utal a katonaság intézményének — mint a katonák rendjének — létezésére. Az olvasó az eddig előadottak után nyilván láthatja, hogy nem tartjuk elfogadhatónak azt a leegyszerűsített elgondolást, amely szerint minden országos jelentőségű döntés hatalma egyoldalúan csak a gazdasági élet képviselőinek kezében összpontosul. Szerintünk az ilyen „gazdasági determinizmusra' utaló felfogást ki kell egészíteni a „politikai determinizmus" és a „katonai de-

pontjának vizsgálata alapján festettük meg. Az uralkodó elit alkotó elemei közé tartozik — úgy, amint mi látjuk — tagjainak, tagjai személyes és hivatalos kapcsolatainak hasonlatossága, társadalmi és pszichológiai rokonsága. Ha az uralkodó elit egységének személyi és társadalmi alapjait meg kívánjuk érteni, elsősorban azon körök tagjainak származását, karrierjét és életmódját kell megvizsgálnunk, amelyekből összetevődik.

Az uralkodó elit *nem* arisztokrácia, azaz nem öröklődő nemességen alapuló uralkodó csoport. Gyökerei nem nyúlnak nagy családok szűk körébe; amely családok tagjai előtt nyitva áll minden vezető pozíció, amit az egymásba fonódó uralkodó elitet alkotó legmagasabb körök nyújtani tudnak. A közös származásnak azonban nemcsak a nemesség lehet az alapja. Az amerikai elit nem támaszkodhat örökletes nemességre, de ez nem jelenti, hogy tagjai egyenlő arányban kerülnek ki az amerikai társadalmat alkotó valamennyi rétegből. Igen tekintélyes hányaduk a felsőbb osztályokból származik, a régi és az új vezető rétegekből, a helyi társadalmak előkelői közül, vagy a nagyvárosi négyszázak soraiból. A dúsgazdagok, a nagyvállalati vezérek, a politikai „outsiderek", a magasrangú katonák zöme a kereseti és foglalkozási piramisnak legalábbis a felső harmadából származik. Atyjuk szabad foglalkozású vagy üzletember volt, ennél kevesebb soha, igen sokszor azonban sokkal több. Amerikában születtek, szüleik is amerikai földön, túlnyomórészt városias jellegű környezetben és — a politikusok kivételével — majdnem mind keleten. Legtöbbjük protestáns, episzkopális vagy presbiteriánus. Általában minél magasabb pozícokat vizsgálunk, annál több olyan emberrel találkozunk, aki a felsőbb osztályok gyermeke, s ilyen körökkel szoros kapcsolatot tart fenn. Az uralkodó elit tagjainak származási rokonvonásait még jobban hangsúlyozza és fokozza a köreikben egyre inkább általánossá váló azonos jellegű nevelés. Majdnem mind egyetemet vagy főiskolát végzett, igen sokan közöttük az Ivy League valamelyik kollégiumába járt; az elit katonatagjainak nevelése természetesen eltér a polgári foglalkozásúak nevelésétől.

terminizmus" elméletével, minthogy manapság e három hatalmi terület legfőbb vezetői igen sok esetben bírnak jelentékeny autonómiával, s a legfontosabb döntések véghezvitelére csak e három csoport között — gyakran igen bonyolult módon kialakuló — koalíció létrejöttével kerülhet sor. Ezek a legfőbb okok, amiért a magasabb köröknek a hatalom szempontjából való jellemzésénél az „uralkodó osztály" helyett inkább az „uralkodó elit" kifejezést használjuk.

De tulajdonképpen mi is következik a magasabb körök társadalmi összetételének ezen adottságaiból? Különösképpen pedig: mi a jelentőségük azon törekvésünk szempontjából, hogy megértsük az elit köreiben uralkodó egység mértékét, az elit politikai irányvonalát és érdekeit? Vagy talán tegyük fel egyszerűbben a kérdést: származás és karrier szempontjából kit vagy mit képviselnek ezek az emberek a legfelsőbb szinteken?

Természetesen, ha választás útján jutottak politikai posztra, elvben azokat képviselik, akik megválasztották őket. Ha pedig kinevezés útján szerezték meg pozíciójukat, képviseletük közvetetté válik: azokat képviselik, akik az őket kinevező személyt megválasztották. Ebből a gondolatsorból azonban nyomban kitűnik, hogy puszta absztrakció, szónoki fordulat, s aligha találunk ma olyan kormányzati rendszert, amelynek urai a döntéshez való hatalmukat ne ezekkel az érvekkel kísérelnék meg igazolni. Akadhatnak persze olyan idők, amikor mindez igaz — mind a döntések motívumainak, mind annak szempontjából, aki a döntések hasznát élvezi. Nem lenne azonban bölcs dolog, ha ezt bármilyen hatalmi rendszerrel kapcsolatban minden további nélkül, eleve feltételeznénk.

Mindamellett abból a tényből, hogy az uralkodó elit tagjai a nemzet legfelsőbb osztályaiból, a legelőkelőbb körökből vagy megközelítőleg ezekről a szintekről származnak, még nem következik szükségképpen, hogy csak ezeknek a legfelsőbb szinteknek az érdekeit képviselik. Ha azonban persze mint társadalmi típus a lakosság keresztmetszetét képviselnék, ennek következménye az lenne, hogy a tényleges politikai helyzetet az érdekek és a hatalom demokratikusan egyensúlyban tartó állapot jellemezné.

A politikai irányzatra magára nem következtethetünk egyedül a politikai irányzatot megszabó személyek származása és karrierje alapján. A hatalmon levő emberek társadalmi és gazdasági háttere nem árul el nekünk mindent, amit tudnunk kell ahhoz, hogy a hatalom megoszlását megértsük. Mert (1) előkelő magaslatokban élő emberek ideológiai alapon képviselhetik a szegény és egyszerű emberek érdekeit. (2) Egyszerű származású emberek energikus szószólói lehetnek a gazdagok hagyományos, öröklött érdekeinek. Így (3) azok az emberek, akik egy bizonyos réteg érdekeit képviselik, nem feltétlenül ugyanabból a rétegből származnak, és nem bizonyos, hogy személy szerint részesülnek a kérdéses réteg érdekeit szolgáló politika által nyújtott kedvezményekből. A politikusok közül egyeseket tehát bizonyos csoportok iránti szimpátia vezet, tudatosan vagy öntudatlanul, pénzért vagy minden ellenszolgáltatás nélkül.

Végül (4) a legfőbb döntések urai között találunk olyanokat, akiket „szakértelmük" miatt emeltek magas pozíciójukra. Csak néhányat soroltunk fel azon okok közül, amelyeknél fogva pusztán a származás és karrier alapján nem következtethetünk a modern hatalmi rendszer osztályérdekeire és politikájának irányvonalára.

Nem jelent-e hát semmit a vezetőemberek származása és karrierje a hatalom megoszlása szempontjából? Erről nincsen szó. A fentebb említett körülmények csupán óvatosságra intenek: ne vonjunk le pusztán származás és karrier alapján egyszerű és közvetlen következtetéseket politikai állásfoglalásra és irányvonalra. De nem azt jelentik, hogy politikai vizsgálódásaink során a származást és karriert semmibe vegyük. A társadalmi összetétel mellett egyrészt a politikai igazgatóság politikájának pszichológiáját, másfelől pedig tényleges döntéseit is vizsgálnunk kell. És, mindenekelőtt, igen alaposan meg kell értenünk az intézmények színpadát, amelyen a politikai élet szereplői drámájukat eljátsszák, mielőtt származásukból vagy karrierjükből bármiféle következtetéseket levonnánk. Ha ezt elmulasztanánk, a társadalomnak és a történelemnek meglehetősen szimpla és primitív, életrajz jellegű elméletét kapnánk.

Aminthogy az uralkodó elit fogalmát nem építhetjük fel kizárólag azon intézményes mechanizmus alapján, amely kialakulásához vezetett, ugyanígy nem építhetjük fel kizárólag tagjainak származásából és karrierjéből kiindulva sem. Mindkét jelenségcsoportra szükségünk van, mindkettő rendelkezésünkre áll — de más jelenségek is mutatkoznak, amelyeket felhasználhatunk, így például a státus-keveredést.

Ami az uralkodó elit tagjait illeti, pszichológiai és társadalmi hasonlóságaik szempontjából nemcsak a származás, a vallásos kapcsolatok, a család és a nevelés játszik szerepet. Homogén társadalmi típust alkotnának akkor is, ha a társadalom szélesebb rétegeiből kerülnének ki, és neveltetésük is sokrétűbb lenne. Mert az emberek egy meghatározott körének elhatárolása szempontjából a legfontosabb körülmények: a bebocsáttatás, az e körön belül a részükre kijutó elismerés, a tisztelet és az előbbrejutás. Ha mindezek egységesen érvényesülnek a kérdéses körön belül, akkor a kör tagjai is azonos jelleget fognak ölteni. Ezek a kritériumok és szabályok az uralkodó elitet alkotó vezető körökön belül is bőven érvényesülnek. Annak a társadalmi típusnak a kiválasztása, amelynek kialakulásához ezek az értékek vezetnek, nemegyszer sokkal na-

gyobb jelentőségű, mint a közös származással és karrierrel kapcsolatban rendelkezésre álló legrészletesebb statisztikák.

A siker lovagjait szövetségükön belül bizonyos kölcsönös vonzalom szálai fűzik össze — természetesen nem minden egyes tagot minden egyes taggal, de elég ilyen szál fűződik ahhoz, hogy bizonyos egység jöjjön létre köztük. A gyengébb szálak: a hallgatólagos, kölcsönös csodálat, s az erősebbek: a házassági kötelékek. S e két véglet között a kapcsolatok igen sokféle fokozata és típusa lelhető fel. Ha az uralkodó elit tagjai számára az azonos nevelés és származás megkönnyíti egymás megértését és bizalmat kelt bennük egymás iránt, közösségi érzésüket tovább szilárdítja az a körülmény, hogy egész életükben szinte állandóan egymás társaságában járnak. Az egyes magasabb körök tagjai nemegyszer személyes jóbarátok vagy éppen szomszédok, ott látják egymást a golfpályán, az urak klubjaiban, nyaralóhelyeken a transzkontinentális légijáratokon, az óceánjárók fedélzetén. Közös barátok birtokain élvezik egymás társaságát, a TV felvevőgépe előtt ráznak kezet egymással, vagy talán ugyanazon emberbaráti intézmény elnökségének tagjai; és szép számmal vannak közöttük, akik az újságok hasábjain is egymásba botlanak, sőt talán még azokon a mulatóhelyeken vagy kávéházakban is, ahol a róluk szóló tárca kézirata megszületik. Amint azt a mulatók társadalmának „új négyszázaival" kapcsolatban már láttuk, az egyik krónikás negyvenegy dúsgazdagot, kilencvenhárom politikai vezért és hetvennégy korporációs vezető személyiséget sorol fel közöttük.*

„Nem tudtam, de nem is álmodtam volna soha — írja Whittaker Chambers —, hogy Hiss politikai kapcsolatai és társadalmi összeköttetései milyen széles skálán mozognak, és mekkora hatalmat képviselnek: az összes pártvonalakon keresztül, a Legfelsőbb Bíróságtól lenyúlnak egészen a Barátok Vallásos Társaságáig, állami kormányzóktól és egyetemi tanszéki személyzettől liberális folyóiratok szerkesztőgárdájáig. Általában azon tevékenységénél fogva, amelyet az Egyesült Nemzetek megszervezése során kifejtett, a béke ügyével azonosították személyét; az elmúlt évtizedben, amióta utoljára találkoztam vele, ezt a körülményt és egész pályafutását arra használta fel, hogy gyökeret eresszen és beléolvadjon az amerikai felsőbb osztályok, a felvilágosult középosztály, a liberális és a hivatalos világ köreibe. E gazdag talajba bocsátott gyö-

* Lásd a IV. fejezetet.

kerét lehetetlen lett volna megzavarni anélkül, hogy körülötte a többi gyökeret is ne zavarta volna meg az ember."[8]

Az uralkodó elit különböző korszakait az jellemezte, ki áll a társadalmi megbecsülés reflektorfényében. Így például a harmadik korszakban ki tudott volna versenyezni a nagytőkésekkel? És a negyedikben a politikai titánokkal, vagy akár a New Deal ragyogó ifjú sztárjaival? És az ötödikben ki kelhetne versenyre a tábornokokkal, a tengernagyokkal és a nagyvállalatok vezéreivel, akiket ma olyan megnyerő színekkel festenek a színpadon, a regényekben, a mozivásznon? Elképzelhető-e, hogy az „Igazgatói lakosztály" filmsiker lehetett volna 1935-ben? Vagy a „Káin lázadása"?

Ha végigfutunk egy gyászjelentésen, amely nagy üzletember, kiváló ügyvéd, sokcsillagos tábornok vagy tengernagy, kulcs-szenátor halálhírét tudatja, elkerülhetetlenül szemünkbe ötlik a presztizs fényében fürdő sokféle szervezet, az elit tagjainak szokványos gyülekezőhelyei: dús presztizsű egyházak, üzleti társulatok, ugyancsak — és rendszerint ezeken felül — dús presztizsben úszó klubok, és nemegyszer még a katonai rangnak megfelelő társasági háttér. Életükben ezek az emberek — az egyetemi rektor, a New York-i tőzsde elnöke, a bankvezérek, az öreg West Point-i katonák — sűrű érintkezésben állnak egymással társadalmi szférájuk keretei között. Oly könnyű ott felújítani a régi barátságot, és e barátságokra támaszkodva kísérletet tenni, hogy megbízható társak tapasztalatait felhasználva ismerkedjenek a hatalom és a döntések olyan összefüggéseivel, amelyek személy szerint távolabb esnek tőlük.

A presztizs e sokféle összefüggésben mindenütt a legfelsőbb körökben koncentrálódik, s e körök mindegyikének tagjai könnyen kölcsönöznek presztizst a másiktól. Önmagukról alkotott képük az így felhalmozott kölcsön-presztizstől gazdaggá terebélyesedik, és bármilyen kis szektorra terjed is ki szerepük, ők „sokoldalúnak", a felsőbb körök „általános tudású" emberének, „nagykoncepciójú" férfiúnak érzik magukat. Talán ez a „bennfentes" tapasztalatgyűjtési mód az egyik jellemző vonása annak, amit általában úgy neveznek, hogy „ítélőképesség".

Talán ha ebből a szempontból nézzük a dolgot, a nagyvállalatokat kell a kulcsintézményeknek tekintenünk, mert ezeknek igazgatóságaiban keveredtek leginkább a különböző elitek tagjai. Az élet könnyed perceiben persze, a különböző nyári és téli üdülőhelyeken éppen így megtaláljuk az egymásba fonódó körök bonyolult rendszerét. Elvégre megfelelő idő elteltével mindenki találkozik minden-

kivel, vagy ismer valakit, aki ismét ismer valaki mást, aki viszont ismeri azt a bizonyost...

A katonai, a gazdasági és a politikai rend vezetőiben teljes mértékben megvan a készség arra, hogy együttérzéssel, sőt igen gyakran egyetértéssel átvegyék egymás álláspontját. Egymást azon személyek közé sorolják, akik számítanak valamit, s akiket ezért minden körülmények között tekintetbe kell venniük. Mint az uralkodó elit tagjainak, mindegyiküknek a lelkiismeretébe, feddhetetlenségéről, becsületéről alkotott képébe szervesen beleépülnek társainak szempontjai, ambíciói, érdekei. A kifejezetten arisztokratikus háttérre támaszkodó közös eszmék és mértékek hiánya nem jelenti azt, hogy nem éreznek magukban felelősséget egymás iránt.

Pszichológiai rokonságuknak gyökere érdekeik szerves összefüggésében, származásuk és neveltetésük, karrierjük és kapcsolataik bonyolult pszichológiai adottságaiban rejlik, s e rokonság alapján mondhatja egyik a másikáról: persze, ő is közülünk való. És ebben mutatkozik meg az osztályöntudat alapvető, pszichológiai tartalma. Amerikában sehol sem találjuk az „osztályöntudatnak" olyan magas fokát, mint az uralkodó elit köreiben, s ennek következtében sehol sincsen az osztályöntudat olyan hathatósan megszervezve, mint ezekben a körökben. Osztályöntudat, mint pszichológiai tényező alatt ugyanis azt értjük, hogy a kérdéses „osztály" tagjai kizárólag azt fogadják el olyannak, mint aki tulajdon magukról alkotott elképzelésük szempontjából jelentőséggel bír, akit az „osztály" *mint* olyan befogadott.

Az uralkodó elit körein belül vannak frakciók, politikai irányvonalak szembekerülhetnek egymással, egyéni ambíciók összecsaphatnak. A republikánus párton belül is még meglehetősen jelentős ellentéteket tapasztalhatunk a különböző operációs módszerek tekintetében, ugyanígy a republikánusok és a demokraták között is. De az ilyenfajta belső megoszlásnál sokkal nagyobb fontosságú az uralkodó elit tagjait összefűző belső fegyelem és érdekközösség.[9]

④

Van a dolognak azonban egy másik oldala is. Nekünk ezzel számolnunk kell, akkor is, ha ebben a vonatkozásban általában senki sem vitatja a tényeket, csupán azt a módot támadják, ahogyan mi e tényeket értelmezzük. Az uralkodó elitről alkotott elképzelésünk ellen

nyilván elsősorban az elit tagjainak pszichológiájával foglalkozó ellenvetések egész sorát fogják szembeszegezni. Ezen ellentétes vélemények képviselői — akár liberálisok, akár konzervatívok — valahogy így fogalmazzák meg véleményüket:

„Uralkodó elitről beszélni — nem azt jelenti-e, hogy embereket származásuk és kapcsolataik alapján jellemzünk? S vajon az ilyen jellemzés nem igazságtalan és hamis? Nem alakul-e az emberek jelleme és egyénisége, amint magasabb pozícióra emelkednek, s ott igyekeznek megfelelni a hivataluk adta feladatoknak? Nem jutnak-e el olyan szemléletre és olyan politikai állásfoglalásra, amellyel — emberi gyengeségeik adta lehetőségek keretei között — egységesen, az egész nemzet érdekeit képviselik? Vajon nem inkább azt kell-e róluk mondanunk: kötelességüket teljesítő, becsületes emberek?"

Mi legyen a válaszunk ezekre az ellenvetésekre?

I. Nem vonjuk kétségbe, hogy mindannyian becsületes emberek. De mi a becsület? Csak azt jelentheti, hogy az ember egy — véleménye szerint a becsületességet megtestesítő — erkölcsi kódex szabályai szerint igyekszik élni. Olyan kódex azonban, amelynek kizárólagos érvényességében mindenki egyetért, nincsen. Vannak általános szabályok: így pl. az, hogy ha civilizált embernek tartjuk magunkat, nem gyilkoljuk le sorra mindazokat, akik más véleményen vannak, mint mi. A kérdés talán most már nem is az: becsületes emberek ezek? Hanem: miféle kódexre alapítják a becsületességüket? A válasz: arra a kódexre, amelyet elfogadnak saját köreik, azok az emberek, akiknek véleménye számukra irányadó. De hogyan is lehetne ez másképp? Ez az egyike azon következtetéseknek, amelyeket abból az igen fontos közhelyből levonhatunk, hogy valamennyien csak emberek vagyunk, és minden ember társadalmi lény. Ami pedig az őszinteséget illeti, ennek legfeljebb az ellenkezője bizonyítható.

II. Az alkalmazkodóképesség kérdésére — nevezetesen azon képességgel kapcsolatban, hogy megtagadják magatartásuknak egész életük munkája, tapasztalatai során beléjük rögződött szabályait — egyetlen válaszunk lehet: nem, ezt nem képesek megtenni, legalábbis nem az alatt a néhány év alatt, ami még legtöbbjének hátra van. Különös és roppant hajlékony embereknek kellene lenniük, ha ezt elvárhatnánk tőlük; ez a hajlékonyság már mindannak megsértését jelentené, amit alappal jellemnek és feddhetetlenségnek nevezhetünk. Egyébként, vajon nem azért jelentettek-e a régebbi korok amerikai politikusai kisebb veszedelmet, mint ezek a mai,

jellemes emberek, mert kevesebb volt bennük a jellem és vitathatóbb a feddhetetlenségük?

A katonák mai nevelési rendszerének megsértése és ideológiai beiskolázásuk lebecsülése lenne, ha feltételeznénk, hogy mihelyt civilbe bújnak, egyenruhájukkal együtt katonás jellemüket és szemléletüket is levetkőzik. A katonák esetében egyébként ez a fajta háttér, alaposabb és totális nevelési rendszerüknél fogva, nagyobb jelentőségű, mint a nagyvállalatok vezéreinél.

„A fantázia hiányát — jegyzi meg Gerald W. Johnson — nem szabad összekevernünk az elvek hiányával. Ellenkezőleg, egy fantázia nélküli személy gyakran a legfennköltebb elvek képviselője lehet. A baj csak az, hogy ezek az elvek Cornford híres meghatározásához igazodnak: »Az elvhűség egy bizonyos tétlenségi törvénynek engedelmeskedik, amennyiben meghatározott vonatkozásban, alapos és általános indokok alapján, tétlen marad, amikor ugyanezen vonatkozásban egy elvek által meg nem kötött személyt ösztöne cselekvésre késztet.«"[10]

Nem lenne például nevetséges komolyan feltételezni, hogy Charles Erwin Wilson — lélektani szemszögből nézve — más vagy mások érdekeinek képviselője, mint a tőkés társulások világáé és ezek érdekeié? Nem mintha becstelen lenne! Ellenkezőleg, valószínűleg azért van ez így, mert feddhetetlen jellemű ember — megbízható, „mint a dollár". Önmagát adja, és nem is tudna mást adni. A nagyvállalati elit hivatásos tagja, olyan, mint munkatársai a kormányban és a kormányon kívül; a tőkés társulások világának felsőbb köreit, azok hatalmát képviseli, és őszintén hisz a sokat idézett mondásban: „Ami jó az Egyesült Államoknak, az jó a General Motors Corporationnak is, és viszont."

A leleplező vonás ezekkel az emberekkel kapcsolatban, amikor politikai pozícióra való kijelölésük előtt meghallgatják őket, nem annyira a törvénnyel és a hatalom középső szintjein élő törvényhozókkal szemben tanúsított cinizmusuk, sem az, hogy vonakodnak megválni a személyüket illető részvényeiktől.[11] Az érdekes az, mennyire képtelenek ezek az emberek elszakadni a tőkés társulások világától, különösen pedig saját korporációik iránt érzett lekötelezettségeiktől. Nemcsak a pénzük: a barátság, az érdekek, neveltetésük, egyszóval egész életük szorosan ehhez a világhoz fűzi őket. Maga a részvényekről való lemondás egyszerűen csak egy tisztulási rítus. Nem ezzel vagy azzal a nagyvállalattal kapcsolatos pénzügyi vagy személyes érdekeik a jelentősek, hanem az a tény, hogy ezek az emberek egynek érzik magukat magával a tőkés társulások világ-

gával. Azt elvárni valakitől, hogy egyik perctől a másikra vetkőzze le ezeket az érdekeltségeket és beidegződéseket, majdnem annyi, mintha azt kívánnánk egy férfitól, változzék át nővé.

III. Ami hazafiságukat és azon óhajukat illeti, hogy az egész nemzetnek szolgáljanak, ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt válaszoljuk: a hazafiság érzete és az arra vonatkozó nézetek, hogy mi szolgál az egész nemzet hasznára, pontosan ugyanabba a kategóriába tartoznak, mint a becsületkódexek szabályai: nem utalnak abszolút, objektív tényekre, hanem olyan problémák, amelyek tekintetében igen széleskörű véleménykülönbség áll fenn. Továbbá azok a körülmények, amelyek valakinek a hazafiságról vallott nézeteit meghatározzák, abban a környezetben gyökereznek és abból táplálkoznak, amelyben az illető az életét leélte. Az egyének jellemét a társadalmi körülmények nem egyszerű, mechanikus módon határozzák meg: a folyamat bonyolult, és régóta ismeretes a modern társadalomtudományban. Szinte érthetetlen, hogy a társadalomtudományok művelőinek nagy része miért nem alkalmazza módszeresebben politikai kutatásai során.

IV. Az elitet, ha igazságosak akarunk lenni, nem foghatjuk fel olyan emberek csoportjának, akik egyszerűen csak a kötelességüket teljesítik. Ők maguk határozzák meg ugyanis a saját kötelességeiket, s meghatározzák ugyanakkor az alattuk állók kötelességeit is. Nem egyszerű parancs-végrehajtók: ők maguk adják ki maguknak a parancsokat. Nem egyszerűen közigazgatási funkcionáriusok: ők a közigazgatás irányítói. Megpróbálhatják ezeket a tényeket elködösíteni mások és maguk előtt is azzal, hogy tradíciókra hivatkoznak, amelyeknek ők egyszerű követőik csupán. Viszont igen sokféle tradíció áll rendelkezésre, s azt ők maguk határozzák meg, melyiket tartják legcélszerűbbnek a követésre. És olyan döntéseket is hoznak, amelyekre nézve semmiféle tradíció nem létezik.

Mármost miben összegezhetjük válaszainkat? Kétségtelen tény, hogy pusztán a nagyok és hatalmasságok trónján ülő egyének vagy kis csoportok tagjainak egyénisége és pszichológiája alapján elindulva nem boncolgathatjuk a napi eseményeket és a történelmi áramlatokat. Ebből viszont nem következik, hogy meghátráljunk bizonyos vádaskodások előtt, melyek szerint azzal az eljárással, ahogyan mi témánkat kezeljük, kétségbevonjuk a magas poszton ülők becsületét, feddhetetlenségét és képességeit. Elsősorban ugyanis álláspontunk nem egyes személyek jellemével kapcsolatos, másrészt, ha úgy látjuk, hogy mégis ez a helyzet, tétovázás nélkül, világosan meg is mondjuk. Ugyanakkor a hatalom embereit a hata-

lom mértékével kell mérnünk: mit tesznek, mint a döntések urai, nem pedig, hogy kicsodák vagy mit tesznek vagy nem tesznek mint magánemberek. Nem az érdekel bennünket, hanem a politikájuk és szereplésük következményei. Ne feledjük, hogy az uralkodó elitnek ezek a tagjai foglalják el az amerikai társadalmi rendszer stratégiai pozícióit, ők uralkodnak egy hatalmas nemzet hatalmas intézményei felett, s mint uralkodó csoportnak, módjukban áll olyan döntéseket hozni, amelyek iszonyú következményekkel járnak az egész világ népei számára.

⑤

Az elit tagjai társadalmi hasonlatosságuk és pszichológiai rokonvonásaik ellenére nem alkotnak klubszerű csoportot, nem rendelkeznek örökös tagsági jogokkal, s magának az elitnek formális határai sehol sincsenek megszabva. A dolog természetéből következik, hogy az uralkodó eliten belül bőséges tér nyílik az eltolódásoknak, és hogy az elit nem meghatározott pozíciókat, azonos és állandó hierarchiákon belül állandó jelleggel betöltő személyek kis csoportjából áll. Pusztán azért, mert a tagok ismerik egymást, még nem bizonyos, hogy politikájuk egyező lesz, de ugyanígy: egyszerűen azért, mert nem ismerik egymást, nem bizonyos, hogy nem értenek egyet politikájuk irányvonala tekintetében. Az uralkodó elit lényege, amint azt már többször hangsúlyoztam, elsősorban nem a tagjai közti személyes baráti viszony.

Amint az uralkodó hierarchiák vezető pozícióival kapcsolatos követelmények hasonlatossá váltak, tipizálódtak azok a személyek is — már kiválasztatásuknál fogva, s később, tevékenységük során — akik ezeket a vezető pozíciókat betöltötték. Ennek megállapításával nem egyszerűen a szervezet jellegéből következtettünk a személyekre. Ennek bizonyságául szolgál az a jelentős személycsere is, amely a három vezető hierarchia között, nemegyszer egész bonyolult módon, egyre fokozódó mértékben lejátszódik. A nagyvállalati vezérek, a hadurak és a politikusok kiválasztottjai a második világháború alatt kerültek egymással először bensőségesen és operatív síkon összeköttetésbe. A háború befejeztével közös szemléletük, társadalmi rokonvonásaik és érdekazonosságuk alapján továbbra is fenntartották kapcsolataikat.

Az elmúlt ötven év folyamán igen sok magasrangú katona, gaz-

dasági és politikai vezérember foglalt el vezető pozíciót hivatásától idegen hierarchiákban. A magasabb körök pozícióinak ez a felcserélhetősége elvben az úgynevezett „vezetői képességnek" azon tulajdonságán alapul, hogy az bármely területen alkalmazható. Gyakorlatilag azonban egyetlen alapja az, hogy minden egyes klikk készségesen fogad körébe bárkit, aki egy másik hasonló jellegű klikk beltagjaként jelentkezik nála. Az uralkodó elit tagjai közül azok, akik ebben a pozíció-csereberében tevékenykednek, a kormányt előbb-utóbb pusztán alkalmas védőpajzsnak tekintik, amely tekintélyével oltalmazza őket, bármit tegyenek is.

Ahogy az együttműködés terjedelmében és jelentőségében fokozódik a Nagy Hármas között, úgy fokozódik közöttük a személyek csereforgalma. Ez a tény kitűnik már azokból a követelményekből is, melyeket a felemelkedésre kiszemelt személyekkel szemben támasztanak. Az a korporációs biztos, aki üzleti ügyei mellett az állam és a katonák ügyeivel is foglalkozik, nyilván bölcsen teszi, ha olyan fiatal társat választ maga mellé, aki járatos az állami és a katonai ügyekben is. A politikai igazgató. akinek politikai sikerei nemegyszer a tőkés egyesülések világában születő döntésektől s maguknak a nagyvállalatoknak a lététől függnek, szintén bölcsen jár el, ha a tőkés egyesülések világában otthonos férfiút választ munkatársul. Így a személyek cseréjét és az uralkodó elit egységét már pusztán az egyéni sikerek varázsa is növeli.

Mindhárom hierarchia, amelyben az elit tagjai munkás életüket eltöltik, hasonló jelleget mutat: bármelyikükben születnek döntések, ezeknek hatása szerteágazó voltában elkerülhetetlenül érinti a többi elit-csoportot; az egyes elitek között számos vonatkozásban áll fenn érdekközösség, és — amint észleltük — ugyanakkor, amikor az amerikai polgári igazgatás köre kitágult, kétségtelenül egy közigazgatási vákuum keletkezett. Ha mármost tekintetbe vesszük ezeket a szerkezeti elemeket, s megtoldjuk őket a fentebb már érintett pszichológiai rokonvonásokkal, valóban meglepőnek kellene tartanunk, ha a széleskörű államigazgatási kapcsolatokkal rendelkező, szervezőkészségben gazdag egyének ilyen körülmények között megelégednének azzal, hogy egyszerűen efféle steril kapcsolatot létesítenek egymás között. Nyilvánvaló, hogy ennél sokkal többet tesznek: átlépnek egymás uralmi területére, és egyre fokozódó mértékben foglalnak el pozíciókat ezeken a számukra idegen területeken.

Az egységnek, amire a vezető pozíciók felcserélhetősége rávilágít, az egyes uralkodó területeken belüli vezetőpozíciók párhuzamos

fejlődése az alapja. Maga a csere rendszerint olyan pontokon bonyolódik le, ahol az érdekek találkozása a legszembetűnőbb, így pl. egy állami ipari igazgatási szerv és az igazgatott iparág, vagy a szerződéskötéssel megbízott állami szerv és a szerződésben érdekelt gazdasági szektor között. És — amint majd alább rámutatunk — mindez egészen nyílt, sőt formális koordinációt von maga után.

Az uralkodó elit belső magját mindenekelőtt olyan személyek alkotják, akik az egyik intézményes rend élén betöltött uralkodó szerepüket a másik rend hasonló uralkodó pozícióival váltogatják. Így tesz a tengernagy, aki ugyanakkor bankár is, az ügyvéd, aki szövetségi szinten működő fontos bizottság élén áll, a legfontosabb hadianyaggyártó nagyvállalat vezérembere, aki ma nemzetvédelmi miniszter, a háborús generális, aki civilruhát ölt, hogy tagja lehessen a politikai igazgatóságnak, majd az egyik legnagyobb korporáció igazgatóságának.

Igaz ugyan, hogy a vállalati vezérből lett tábornok, a tábornokból lett államférfi és az államférfiúból lett bankár sokkal többet fog át tekintetével, mint a közönséges emberek hétköznapi környezetükben, ennek ellenére még az ilyen emberek szemlélete is gyakran megmarad saját uralmi területük keretei között. Mindazonáltal pályafutásuk során a nagy hármas körén belül végrehajtott szerepcseréik azt eredményezik, hogy bármelyik intézményes rendben nehézség nélkül teszik túl magukat az adott, speciális érdekeken. Tevékenységük és karrierjük önmagában is egybefűző erőt jelent e három különböző jellegű terület szempontjából. Ezért nevezhetjük ezt a típust az uralkodó elit magjának.

Ezek az emberek nem ismerik szükségképpen a hatalom minden egyes színterét. Utalunk itt arra, hogy az egyik két körben, illetőleg két körön belül mozog (mondjuk az iparban és a katonaságban), a másik a katonaságban és a politikai életben, ismét másik a politikai életben és a közvélemény irányító között. Ezek a közbenső típusok világítják meg legtisztábban azt a képet, amelyet mi az uralkodó elit szerkezetéről és működéséről — ideértve a színfalak mögötti tevékenységét is — megalkottunk. Ha valóban létezik „láthatatlan elit", a gerincét ezek a tanácsadó és összekötő típusok alkotják. Még akkor is, ha — úgy gondolom, ez igen kézenfekvő — sokan közülük, legalábbis karrierjük elején, sokkal inkább „ügynökei" a különböző eliteknek, mint tagjai; ők azok, akik a legnagyobb aktivitást tanúsítják az egyes uralkodó csoportoknak hatalmi szervezetté való kialakításában s e szervezet fenntartásában.

A jogászok és pénzügyi szakemberek magasabb kategóriái is képviseltetik magukat az uralkodó elit belső magjában, nagy jogi-üzemek és beruházási cégek tagjai, akik szinte hivatásos kijáróként működnek gazdasági, politikai és katonai ügyekben, s akik így ugyancsak közreműködnek az uralkodó elit egységének kialakításában. És a nagyvállalati jogtanácsos vagy a beruházási bankár ezt a kijáró szerepkört kitűnő szakértelemmel és nagy hatásfokkal látja el. Munkája jellege folytán perspektívájának nem szab határt egy meghatározott iparág szűk látóköre, s így szóban és tettekben a tőkés társulások egész világának, vagy legalábbis tág szektorának érdekeit képviselheti. A nagyvállalati jogtanácsos kulcspozíciót tölt be a gazdasági, katonai és politikai körök közötti kapcsolatok terén, a beruházási bankár nélkülözhetetlen szervezője és egységesítője a tőkés társulások világának, s ugyanakkor óriási rutinnal rendelkezik azon iszonyatos pénzmennyiség elköltésében, amelyet a mai Amerika katonai berendezkedése felemészt. Ha látsz egy jogászt, akiről azt mondják: ez beruházási bankok jogi ügyeit intézi, ne feledd, hogy az uralkodó elit egyik „kulcsemberével" találkoztál.

A demokraták uralma alatt a magánkézben levő tőkés társulások és a kormányzat közötti egyik láncszemet a Dillon, Read beruházási bank alkotta. Ennek vezetői közül került ki James Forrestal és Charles F. Detmar Jr.; társuk volt a cégben Ferdinand Eberstadt is, mielőtt a maga külön beruházási vállalatát megalakította. Az ő bankja azután ismét újabb embereket produkált, akik a politika és katonaság köreibe emelkedtek fel. A republikánus kormány úgy látszik a Kuhn, Loeb féle beruházási vállalat és a Batten, Barton, Durstine and Osborn féle reklámcég iránt viseltetik előszeretettel. És minden kormányváltozáson keresztül ott áll a Sullivan and Cromwell ügyvédi iroda. Cyrus Eaton, a közép-nyugati beruházási bankár szerint: „Arthur H. Dean, a Wall Street 48. szám alatt székelő Sullivan and Cromwell iroda vezetője is részt vett az 1933. évi részvénytörvény előkészítésében. Ez a törvény volt az első ama törvények hosszú sorában, amelyek a tőkepiac megrendszabályozását tűzték ki célul. Ő és cége — az Egyesült Államoknak feltehetően a legnagyobb jogi irodája — a SEC-vel létrehozása óta szoros kapcsolatban áll, s a bizottságban az övé a döntő szó."[12]

Ott van azután az Egyesült Államok harmadik legnagyobb bankja, a New York-i Chase National Bank (ma Chase-Manhattan Bank). Függetlenül attól, milyen párt van kormányon, a Chase National és a Világbank — az International Bank of Reconstruction

and Development — vezetői kölcsönösen cserélgetik egymás között pozícióikat. John J. McCloy, a Világbank korábbi elnöke 1953-ban a Chase National elnöke lett, a Világbank elnöki székébe pedig a Chase National első alelnöke került.[13] 1953-ban a Chase National Bank elnöke, Winthrop W. Aldrich a londoni nagykövetség vezetésével cserélte fel elnöki pozícióját.

Az uralkodó elit peremén élők sűrűbben váltakoznak, mint a belső magot alkotó tagok. Itt találjuk azokat, akik akkor is „számítanak" valamit, ha bizonyos számottevő döntések megszületésében nem jut számukra szerep, s pályafutásuk sem oszlik meg több hierarchia között. Az uralkodó elit tagjai nem vesznek részt szükségképpen minden egyes döntés meghozatalában, amit az elit számlájára írnak. Viszont döntések meghozatalánál az uralkodó elit minden tagja komolyan számításba veszi a többi tagokat. Szerepük nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a háború és béke minden jelentős kérdésében döntenek, hanem abban is, hogy a döntésre jogosultak elhatározó módon tekintettel vannak azokra is, akik nem vesznek közvetlenül részt a döntések meghozatalában.

Az elit külső perifériái s az alatta fekvő rétegek fokozatosan olvadnak bele a hatalom középső szintjébe. Itt találjuk a kongresszus egyszerű tagjait, az uralkodó elitbe be nem épült erőcsoportokat, a területi, állami és helyi érdekeltségek sokaságát. Ha nem is „számít" mindenki a középső szinteken, nemegyszer kell tekintettel lenni rájuk, ügyesen kell kezelni őket, hízelegni kell nekik, esetleg le is kell törni, vagy fel kell emelni őket.

Amikor az uralkodó elit úgy látja, hogy bizonyos célok elérése érdekében saját uralmi területe alatt fekvő rétegekre kell támaszkodnia — ha például egy-egy törvényt meg akar szavaztatni a kongresszussal — erőcsoportként magának is nyomást kell kifejtenie. Az uralkodó elit berkeiben azonban az ilyen, legmagasabb szintű befolyásolási műveletet „összekötő tevékenységnek" nevezik. A katonáknak a kongresszusban, az ipar néhány nehezebben megközelíthető szektorában és gyakorlatilag minden olyan területen van „összekötőjük", amely nem függ közvetlenül az uralkodó elittől. A Fehér Ház törzskarának mindkét hivatalosan is „összekötőnek" címzett tisztviselője járatos a katonai dolgokban: egyikük beruházó bankár, ügyvéd volt, s egyben tábornok is.

A részvénymágnások és az uralkodó elit tagjai között nem az ipari és kereskedelmi érdekképviseleti szövetségek, hanem az ügyvédek és a beruházási bankárok klikkjei viszik az irányító szerepet. „Bár általában az országos érdekképviseleti szövetségeknek a köz-

vélemény alakítása és az országos politika irányvonalának megszabása tekintetében óriási jelentőséget tulajdonítanak, bizonyos körülmények azt látszanak igazolni, hogy az egyes szövetségek között a formális kölcsönhatás nem valami szoros. Az egyes szövetségi társulásokon belül az általános irányzat láthatóan az, hogy a szervezet sajátos érdekeinek érvényesítését szorgalmazzák, és nagyobb súlyt fektetnek saját tagjaik kiképzésére és nevelésére, mint arra, hogy a többi társulásokat a szóban forgó problémák tekintetében befolyásolni igyekezzenek... (Az érdekképviseleti szövetségek) nagy fontossággal bírnak a nemzet általános értékstruktúrájának kialakításában vagy újraformálásában... Amikor azonban a problémák kiéleződnek, az egyes nagyobb korporációs érdekekkel kapcsolatban álló személyeknek kell a megfelelő helyen és a kellő időben nyomást gyakorolniuk. Az országos érdekképviseleti szövetségek az ilyen erőkifejtések koordinálóiként szerepelhetnek, az események döntő, elhatározó tényezői azonban a nagy korporációs érdekeltségek hatalmi csúcsán állók közötti intenzív kapcsolat során alakulnak ki."[14]

Az ipari és kereskedelmi érdekképviseleti szövetségek szokásos akciói a különböző csoportok befolyásolására ma is folynak; elsősorban természetesen a kongresszus a cél, de igen fontos szempont saját egyszerű tagjaik befolyásolása is. Így például a N.A.M. — a Gyárosok Országos Szövetsége — sokkal inkább igyekszik meggyőzni a kisebb kaliberű üzletembereket arról, hogy érdekeik megegyeznek a Nagy Üzletével, mintsem közvetlen befolyást gyakorolni az általános politikai irányvonalra. Az ilyen befolyásolási akciók azonban magasabb szinten is folynak. A magas katonai és politikai személyiségek személyes barátságuk révén az egész országban köreikbe vonják a tőkés társulások vezéreit, s e célra felhasználják a kereskedelmi és ipari, valamint a szakmai szövetségeket, az exkluzív klubokat, politikai kapcsolataikat és üzleti összeköttetéseiket. Egy megfigyelő, aki közvetlen közelből ismeri ezeket az uralmi klikkeket, így ír: „A hatalmi csoportok vezetői az ország legfontosabb politikai kérdései közül többet igen élénken szem előtt tartanak, így az adók leszorítását, a termelő tevékenységeknek magánvállalkozások kezébe juttatását, a külkereskedelem növelését, a kormány szociális tevékenységének és bizonyos egyéb, belföldi akcióinak minimumra való redukálását, valamint a jelenleg uralmon levő párt erősítését és kormányon tartását."[15]

A tőkés társulások világában találunk olyan klikkeket is, melyeknek tagjai elsősorban a korporációs, a katonai és a politikai hatalom

legfelsőbb szintjeinek véleményét alakítják. Jelentőségük sokkal inkább mutatkozik ezen szerepükben, mint abban a körülményben, hogy ténylegesen tagjai-e a katonai és politikai szervezeteknek. A nagyvállalati vezéreknek e körei és klikkjei részt vesznek, tárgyától függetlenül majdnem minden fontosabb kérdés eldöntésében, amely katonai, politikai és gazdasági téren felmerül. S a legfontosabb ezekkel a magas szinten lejátszódó befolyásolási akciókkal kapcsolatban az, hogy mind az elit keretein belül zajlanak le.

⑥

Az uralkodó elit és egysége lényegileg a gazdasági, a politikai és a katonai szervezetek fejlődésének egyöntetűségén s érdekeinek azonosságán alapszik. De ugyanígy alapját képezi az uralkodó hierarchiák legfelsőbb köreinek származásbeli és szemléletbeli hasonlósága is, valamint e körök tagjainak társadalmi és egyéni keveredése. Az intézményes és pszichológiai tényezőknek ez a találkozása világosan megmutatkozik a három intézményes renden belül és az e rendek között lejátszódó intenzív személycserékben, valamint a „kijárók" magasabbszintű befolyásolási akciókkal kapcsolatos szerepének megnövekedésében. Ennek következtében tehát az uralkodó elit fogalma lényegileg nem azon feltételezésen alapszik, mely szerint az amerikai történelem a második világháború kezdetétől fogva valamiféle titkos államcsínyként vagy az uralkodó elit tagjainak nagyarányú és jól koordinált összeesküvéseként értelmezendő. Az elit lényeges alkotóelemei merőben személytelen tényezők.

Mindennek ellenére aligha lehet kétség afelől, hogy az amerikai uralkodó elit — amelyben, azt mondják, képviselve vannak „a világ legnagyobb szervezői" — dolgozott ki terveket, és összeesküvéseket is szőtt. Felemelkedését, amint már kifejtettük, nem írhatjuk valamiféle összeesküvés számlájára, és az uralkodó elit fogalma sem vezethető vissza semmiféle titkos vagy közismert szervezet tevékenységére. De mihelyt a szerkezeti irányzat és az annak kihasználására irányuló akarat összetalálkozása folytán kialakult az uralkodó elit, tagjai tervezni kezdtek, és programokat készítettek. Az ötödik korszak sok eseményét és politikai állásfoglalását az uralkodó elitre történő hivatkozás nélkül lehetetlen lenne helyesen értelmezni. „Nagy különbség — mondja Richard Hofstadter — hogy azt

mondjuk-e: a történelem *folyamán* találunk összeesküvéseket, vagy azt: a történelem maga egy összeesküvés *folyománya*..."[16]

Az egyes intézmények szerkezeti alakulását a parancsnoki posztot betöltők kínálkozó lehetőségnek tekintik. Mihelyt ilyen lehetőséget felismer valaki, nyomban igyekszik is kihasználni. Bizonyos típusú és a többinél messzebbre tekintő emberek az egyes uralkodó intézményes rendeken belül tevékenyen előmozdították az összeköttetés létesítését e rendek között, még mielőtt az „összekötők" rendszere hamisítatlan, modern alakját felvette volna. Nemegyszer anélkül mozdítottak elő effajta kapcsolatokat, hogy társaik osztották volna szempontjaikat — bár ellenkezést sem tanúsítottak. Ezek a kapcsolatok gyakran mindenki számára váratlan következményekkel jártak. A bekövetkezett eredmény létrehozatalában tudatosan senki sem működött közre, és úrrá is csak akkor lettek felette, mikor az már konkrét alakot öltött. Az ilyen váratlanul bekövetkezett eredmények által érintett személyek az új helyzetben csak bizonyos idő után találták meg helyüket, örömmel, de éppen a körülmények folytán néha némi kényelmetlen érzéssel. Ahogy azonban a koordináció rendezett mederben, rendszeres folyamattá vált, az új szereplők könnyedén illeszkednek új helyzetekbe, s azok létezését gondolkodás nélkül veszik tudomásul.

Ami a kifejezett — összeesküvésszerű vagy nyílt — szervezkedést illeti, az uralkodó elit jellegénél fogva sokkal inkább használ fel már fennálló szervezeteket, hogy azokban — s azok között — tevékenykedjék, mintsem kizárólag az elit tagjai számára alkosson új intézményeket. Ha viszont *nincsen* mivel biztosítani — mondjuk — a katonai és politikai tényezők összhangbahozatalát bizonyos rendelkezésekkel kapcsolatban, akkor megtalálják a módját, hogy a megfelelő eszközt megteremtsék — mint tették az Országos Biztonsági Tanács esetében. Emellett formálisan demokratikus államrendünkben a permanens hadigazdálkodásra való kilátás s az a velejáró feltételezés, mely szerint az állam biztonságának záloga: minden terv és minden szándék teljes titkossága, tovább erősíti az elit bizonyos elemeinek hatalmát. Sok olyan magasabb szinten lejátszódó eseményt, amely felfedné az uralkodó elit tevékenységét, a „titkos" minősítés leple alatt titokban tarthatnak a nagyközönség előtt. Az uralkodó elit így működését és döntéseit e minősítés bő köpenye alá rejtve, könnyen álcázhatja minden szándékát és tevékenységét, és akadálytalanul megtehet mindent pozíciójának megszilárdítására. A titkos minősítés, amely minden olyan személyt köt, aki megfelelő pozícióból alkalmasan megfigyelheti a legmaga-

sabb szinten álló döntésre jogosult személyeket, mindenképpen csak az uralkodó elit működésének érdekét szolgálja.

Kellő alappal vonhatjuk tehát kétségbe — a dolog természeténél fogva azonban természetesen bizonyítékkal nem szolgálhatunk —, hogy az elit működése teljesen a köz nyilvánossága előtt zajlik le. Nem titkos szervezet, de nem is veri nagydobra tevékenységét. Mint „uralkodó elit" nem bír önálló szervezettel, tagjai közül azonban igen sokan ismerik egymást, természetesnek tartják, hogy együtt dolgozzanak vagy találkozzanak — mint tagok vagy vezetők — szervezetek és intézmények egész sorában. Az egész cseppet sem látszik összeesküvés-jellegűnek, ha döntéseikről a köz nem is mindig szerez tudomást, és tevékenységüket is inkább a kulisszák mögött, mint a nyílt színen folytatják.

Nem mintha az elit kifejezetten „hinne" abban, hogy egyfelől a színfalak mögött létezik egy szoros egységet képező, „tömör" elit, s másfelől alatta valahol lent a tömeg. Ezt semmi esetre sem öntik így szavakba. Csak hát éppen úgy fest a dolog, hogy az emberek természetszerűen zavarodottak és bizonytalanok, ezt az egész új, külpolitikával, haditervekkel, igazgatással teli világot gyermeki hittel olyan emberek gondjaira kell bízniuk, akik értenek hozzá. Meg hogy mindenki tudja, hogy valakinek irányítania kell, és valaki rendszerint irányít is. A többiek amúgy sem törődnek a dolgokkal, meg különben is, úgysem tudnák, mit kell csinálniuk. Így azután a két embertípus között egyre nő a távolság.

Ha a krízisek totális méretűek és maradandónak látszanak, a döntések is totális következményeket vonzanak maguk után, s az élet bármely jelentősebb területén születnek is meg, összegeződnek, és összességükben ugyancsak totális igénnyel lépnek fel. Az egyik területen megszületett döntések következményeit a többi terület szempontjából fel lehet mérni, de csak bizonyos fokig, azon túl már kockázatot kell vállalni. Ez utóbbi esetben fordul elő, hogy a vezetők érzik, milyen kevés a gyakorlott, elgondolásokkal és ítélőképességgel rendelkező elme, s ilyenkor panaszkodnak, amiért nincsen megfelelő számú, jóképességű utánpótlás a politikai, a katonai és a gazdasági életben. Ezért fordítanak fokozott gondot arra, hogy az idős korukban visszavonuló hatalmasok szerepének átvételére alkalmas utódokat neveljenek.[17] Így tűnik fel az élet minden területén egy új generáció, amely már a koordinált döntések világában nőtt fel.

Az elit minden szektorában megfigyeltük ezt az aggódó gondoskodást, hogy olyan utódokat válogassanak ki és neveljenek fel,

akik kellően „széles látókörrel" rendelkezvén olyan döntések meghozatalára is alkalmasak, amelyek a tőlük idegen másik két intézményes rend hatáskörébe tartoznak. A nagyvállalati vezérek a tőkés társulások világát, mint egy államot az államban, igyekeznek formálisan kidolgozott toborzó és oktatási programok segítségével benépesíteni. A katonai elit körében már régen hivatásszerűen űzik az ilyen toborzást és oktatást. Persze, újabban a katonák olyan témákat illesztettek az oktatás keretébe, amelyeken a megmaradt régimódi generálisok és admirálisok elképednek.

Egyedül a valódi közszolgálati rend nélkül álló politikai élet maradt el ezen a téren, s lemaradásával megteremtette azt az adminisztrációs vákuumot, amely magába szívta a katonai bürokratákat és a korporációs „outsidereket". De a második világháború óta még ezen a területen is találkozunk kísérletekkel — olyan koncepciójú emberek részéről, mint a néhai James Forrestal — egy hivatásos közszolgálati rendszer megteremtésére, amelynek tagjai bizonyos ideig a nagyvállalatok világában is szolgáltak.[18]

Hiányzik azonban egy igazán elit-program a toborzás és az oktatás lebonyolítására. A nagyvárosi négyszázak középiskolái, Ivy League kollégiumai és jogi akadémiái nem felelnek meg az uralkodó elit tagjaival szemben támasztott követelményeknek.*[19] Olyan angolok, mint Montgomery tábornagy, világosan látva ezt a hiányt, olyan rendszer bevezetését sürgették Amerikában, „amelynek alapján a nagyképűségű fiatal diákokat külön lehet választani a középszerűektől, és a legkitűnőbb oktatásban részesítve őket, biztosítani lehet az ország számára az alkalmas vezetőembereket". Javaslata számos oldalról, a legkülönbözőbb formában visszhangra talált mindazok részéről, akik osztják kritikáját „a vezető elit csoport kitermelődésének biztosítására alkalmatlan amerikai közoktatási rendszerrel kapcsolatban... ennek az országnak pedig teljesítenie kell kötelezettségeit a világ vezetése terén".[20]

Mindezen igény mögött egyrészt az a ki nem mondott óhaj húzódik meg, hogy szakítani kell az olyan állásponttal, amely az elit soraiba való felemelkedésnél kizárólag azt tartja szem előtt, ki milyen gazdasági eredményekkel dicsekedhet. Másrészt azt a kifejezett kívánságot foglalja magában, hogy olyan emberek álljanak az élen, akik — Montgomery tábornagy szavaival élve — tudják, „mi a fegyelem". Mindezen felül pedig, legalábbis halványan, ott dereng az uralkodó elit tudatában, hogy ma, a koordinált, újszerű és hatal-

* Lásd a III. fejezetet.

mas perspektívájú, beláthatatlan következményekkel járó döntések korában, teljesen megújhodott uralkodó elitre lenne szükség. Minthogy a döntések meghozatalánál felmerülő kérdések száma mérhetetlenül nagy, s e kérdések egymással szoros összefüggésben állnak, eldöntésükhöz pedig sokoldalú és nagy szakértelmet feltételező ismeretek szükségesek[21] — a kormánykeréknél állók nem csupán egymáshoz fordulnak támogatásért, hanem mindent megtesznek annak érdekében, hogy munkájuk folytatásához alkalmas utódokat neveljenek maguknak. Ezek az új emberek pedig már kezdettől fogva hatalmi pozícióban, koordinált gazdasági, politikai és katonai döntések közepette nőttek fel.

⑦

Az uralkodó elit fogalmi alapja és tartalma a következő jelenségekben foglalható össze, s ezek ugyanakkor az uralkodó elit létezéséből nyernek kielégítő magyarázatot: 1. bizonyos határozott, korunkra jellemzőnek tekinthető irányzatok, különösen a katonaság előretörése a magánkézben összpontosuló tőkés társuláson alapuló gazdasági rendben; tágabban értelmezve gazdasági, katonai és politikai intézmények objektív érdekeinek sokrétű találkozása; 2. ezen intézményes rendek legfőbb posztjain álló személyek társadalmi hasonlósága és pszichológiai rokonvonásai, különösen az egyes hierarchiák vezető pozícióinak fokozott felcserélhetősége és az a körülmény, hogy a hatalmasok karrierje egyre kevésbé szorul egyetlen hierarchia keretei közé; 3. a legfelsőbb szinten meghozott döntések hatósugarának a totalitásig való szerteágazása és olyan emberek hatalomra emelkedése, akik hajlamuknál és képzettségüknél fogva kiválóan alkalmasak az erőteljes hivatásos szervező munkára, s akiket nem köt semmiféle demokratikus párthagyomány.

Negatív oldalról nézve, az uralkodó elit kialakulásának alapja: 1. a hivatásos pártpolitikusoknak a hatalom középső szintjeire történő visszaszorítása; 2. azoknak a felelős testületeknek félig-meddig szervezett, impotens állapota, amelyekre a törvényhozási funkciók hárulnak; 3. egy politikailag semleges, de számottevő, intelligens és eredményes közszolgálatnak gyakorlatilag tökéletes hiánya; 4. hivatalos titkolózás a nagyobbszabású döntésekkel kapcsolatban és ennek következtében minden nyilvános vita lehetetlenné válása, még a kongresszusban is.

Mindennek eredményeképpen a politikai igazgatóság, a részvénymágnások és a hatalomra törő katonaság egy uralkodó elitben fonódik eggyé. A vezetésük alatt kiterebélyesedett, centralizált hierarchiák rátelepszenek a régi egyensúlyi helyzetre, s azt a hatalom középső szintjeire szorítják vissza. Az egyensúlyi társadalom ma voltaképpen csak a középső szinteken érvényesül, s itt is sokkal inkább az országos szinten felelősséget nem érző provinciális erők és követelések képviselője, mint egy központi hatalomé vagy országos érdekeké.

És mi van a legalsó szinttel? Ha a társadalom csúcsa páratlanul hatalmas, fokozódó mértékben egységes és egyre öntudatosabb, ha a középső rétegek egyre inkább félig-meddig impotens állapotba süllyednek — milyen a helyzet legalul, milyen körülmények között él a nagytömeg? Az uralkodó elit, amint a következő oldalakon látni fogjuk, az amerikai nép tömegtársadalommá átalakulása nyomán — s bizonyos mértékben mint annak része — emelkedett fel.

XIII.

A tömegtársadalom

A legjelentősebb tényező azokban a szabvány-elképzelésekben, amelyeket Amerikában a hatalom és a döntések világáról festeni szoktak, a köznép. Nem csupán az egyensúlyi rendszer egyik tényezője ő: benne látják minden hatalom törvényes forrását. Mind a hivatalos álláspont, mind a nép hite szerint ő a demokratikus hatalom kormánykereke. Végső konklúziójában minden liberális gondolkodó a köznép politikai szerepére alapítja a hatalmi rendszerről alkotott elképzelését; a köz java szolgál minden hivatalos, vagy nagy horderejű magánjellegű döntés igazolásául, és az államhatalom minden formális megnyilvánulása az ő nevében történik.

①

Vizsgáljuk meg a demokratikus elméletekből ismert köznépet abban a fennkölt szellemben, amely Rousseau mondásából sugárzik: „A közvélemény a világ királynője: nem alattvalója a királyoknak, hanem a királyok az ő első rabszolgái."

A demokratikus középosztály kialakulása hozta magával a vélemények nyilvánosságát, s ennek legfontosabb jellemzője, hogy minden vita szabadon és akadálytalanul folyhat. A demokratikus berendezkedés biztosította — a közfelfogás szerint — az ellenvélemények hangoztatásának szabadságát, annak a lehetőségét, hogy a közvélemény kifejezésére autonóm szervezetek létesülhessenek és hogy a köz véleménye tettekben megvalósulhasson. Ha egy nyilvános vita során egységes vélemény alakul ki, ezt határozatnak tekintik, s ezt a köz végre is hajtja. Ennek egyik változata a „közakarat-

nak" az a formája, amelyet a törvényhozási szervek — kötelező erővel felruházva — törvényerőre emelnek. A kongresszus vagy a parlament szerepe, hogy a szétszórt köznépet magasabb szinten egységbe foglalja: legtisztább típusa a közügyeket tárgyaló, egymással közvetlen vitában szembenálló polgároknak.

Ez a tizennyolcadik század folyamán a közvélemény alanyával, a köznéppel kapcsolatosan kialakult ideológia lényegében fedi a szabad piacról kialakult gazdasági elképzeléseket. Az egyik oldalon egymással szabadon versenyző vállalkozókból álló piacot találunk, a másikon pedig egyenrangú nézeteket valló, vitatkozó csoportokból kialakult közösséget, a köznépet. A névtelen, azonos súlyú, adó-vevő egyének kapcsolatainak végeredménye az adás-vevés tárgyát képező cikkek ára; hasonlóképpen a közvélemény annak eredménye, hogy mindenki a maga feje szerint ítéli meg a dolgokat, s egyéni véleményének hangjával csatlakozik a közösség nagy, egységes kórusához. Igaz, egyeseknek a vélemények kialakulása tekintetében nagyobb befolyása lehet, mint a többinek, de a vitából egyetlen csoport sem emelkedik ki egyeduralkodóként, és sohasem fordulhat elő, hogy egy csoport véleménye elhatározóan döntővé váljék a közvélemény kialakítása szempontjából.

Akadnak mozgékonyabb fajta emberek is, ezek kapcsolatot hoznak létre a számtalan sok vitatkozó csoport között, a kialakult véleményeket egyiktől a másikhoz hordozzák, s közben szélesebbkörű, irányító hatalmat igyekeznek maguknak szerezni. Így szerveződik a közösség kialakult, meghatározott nézeteket valló társaságokba, pártokba. Ezeknek mindegyike arra törekszik, hogy helyet kapjon a kongresszusban, s ott azután folytatódik a vita. A csoportok, amelyekben a kisemberek véleménycseréje lezajlik, nagyobb erőt képviselő társadalmi mozgalmak és politikai pártok; és ezek a véleménycserék fontos elemét képezik a közügyek intézésének.

Az a tény, hogy a viták szabadon és mindenkitől függetlenül folyhatnak, lényeges szerepet játszik abban, hogy a közvéleményben felismerjük a demokratikus törvényesség alapeszméjét. A kialakult vélemények tevőlegesen formát öltenek a fennálló hatalmi intézményekben; a köz mindenkori véleményén áll vagy bukik a kormány s a hatóságok szerveinek léte. És amennyiben a közt kívánságainak valóra válása terén csalódás éri, tagjai esetleg nem fognak megelégedni azzal, hogy meghatározott politikai intézkedéseket vonnak kritikájuk alá, hanem a törvényes tekintély törvényességének alapjai ellen támadnak. Ez az egyik dolog, amire Jefferson gondolt, amikor azt mondta, hogy időnként szükség van forradalmakra.

így szemlélve, a köz a klasszikus, tizennyolcadik századi demokrácia szövőszéke: az egyes köröket összefűző véleménycsere a fonal s egyben a vetélő is. Ez az elképzelés, amely a véleménycserék talajából kinövő tekintély alapja, arra a várakozásra támaszkodik, hogy a társadalomból — azaz a szabad véleménycsere-gépezetből — valami módon az igazság és a jog fog kikerekedni. Az emberek problémákkal találják magukat szemközt. Megtárgyalják őket. Döntenek felettük. Megfogalmazzák álláspontjukat. Ezeket az álláspontokat szervezett formába öntik, s így állítják őket egymással szembe. Az egyik álláspont győzni fog. Ezután a nép ezt a győzelmes álláspontot kidolgozza, vagy utasítja képviselőit, hogy dolgozzák ki — s ezt azok nyomban meg is teszik.

Ezekkel a főbb vonásokkal rajzolhatjuk meg a klasszikus demokrácia köznépének azt a képét, amit még ma is alkalmaznak a hatalom létjogosultságának igazolására az amerikai társadalomban. Erről a képről azonban megállapíthatjuk, hogy olyan, mintha egy meséskönyvből vágták volna ki, mert még megközelítően sem ábrázolja híven az amerikai hatalmi rendszer működését. Az emberek életét *ma* irányító tényezők felmerüléseben vagy elbírálásában a nagyközönségnek semmi szerepe sincsen. A sok kis közösségből összefonódó nagy közösség ideája nem tényt rögzít, hanem egy eszményt, a valóságnak csupán álarcát viseli, mint mostanában a törvényesség színében megjelenő oly sok jelenség. Bárki tanulmányozza ma a közvélemény alanyát, a köznépet, kellően gondos vizsgálódás után megállapíthatja, hogy a köznép ma valami más, valami kevesebb annál, ami egykor volt.

Ezeket a kérdéseket pozitív formában rögzíti le az a ténymegállapítás, miszerint a kis közösségek klasszikus társadalma ma a tömegtársadalommá való átalakulás állapotában van. Tulajdonképpen ez az átalakulás a modern amerikai életben uralkodó társadalmi és pszichológiai jelenségek megfejtésének egyik kulcsa

I. A köznép által alkotott demokratikus társadalomban az a feltevés uralkodott — így gondolkodott John Locke is —, hogy a végső szó minden kérdésben az egyéni lelkiismereté, s így az egyben a legmagasabb fellebbezési fórum is. Ez az elv azonban E. H. Carr szerint — csorbát szenvedett, amikor Rousseau „elsőnek fogalmazta meg elgondolását a népfelség jegyében, és elsőnek nézett szembe a tömeg-demokrácia problémájával".[1]

II. A köznép által alkotott demokratikus társadalomban továbbá az a feltevés uralkodott, hogy a társadalom alkotóelemei, az egyének között az érdekek természetes és békés harmóniája uralkodik.

E lényegében konzervatív elgondolás helyességét azonban kétségbevonta az utilitarista tan, mely szerint az ilyen érdekharmóniát, előbb kellő reformok útján kell megteremteni. Majd később fellépett az osztályharcot hirdető marxista tan, s ez akkoriban — de még ma is — sokkal közelebb állt a valósághoz, mint bármiféle, az érdekek harmóniájával kapcsolatos feltételezés.

III. A köznép által alkotott demokratikus társadalomban feltételezték azt is, hogy minden nyilvános tevékenységet ésszerű vita előz meg azok között, akik a kérdéses tevékenység miként jét meghatározzák, és ennek megfelelően, a vita nyomán kialakuló közvéleményből a csalhatatlan értelem hangja szól. Ezzel az állásponttal szembenállt azonban nemcsak az a körülmény, hogy 1. a kényes és bonyolult ügyekben való döntéshez elismert szakértők bevonása vált szükségessé, hanem az is, hogy 2. rájöttek — mint Freund is — az utca embere gondolkodásának irracionális voltára, és 3. rájöttek — mint Marx — arra, hogy az, amit valaha autonóm értelemnek hittek, nem egyéb, mint egy társadalmi viszonyok által meghatározott jelenség.

IV. A köznép által alkotott demokratikus társadalomban végül feltételezték, hogy a köz, meghatározván a valót, a helyeset és az igazságosat, annak megfelelően fog eljárni, vagy utasítani fogja képviselőit a megfelelő eljárásra. Távlatilag a közvéleménynek nemcsak mindig igaza lesz, hanem ő fog uralkodni is. Erre a feltételezésre rácáfolt az az űr, amely az alsóbb néprétegek és azok között tátong, akik — ugyanezeknek az alsóbb rétegeknek a nevében — határoznak, felmérhetetlen súlyú döntéseket hoznak, mégpedig nemegyszer úgy, hogy a köznépet már egyszerűen a befejezett tények elé állítják.

Az ilyen feltételezések alapján nem nehéz megértenünk a tizennyolcadik század gondolkodóinak optimizmusát. A köznépről alkotott elméletük sok szempontból nem volt egyéb, mint az értelem felsőbbségéről alkotott elképzelés kivetítése a tömegre. Comte szerint „az intellektus evolúciója határozza meg a társadalmi evolúció fő irányvonalát". Ha pedig a tizenkilencedik század gondolkodói körülnézvén még mindig értelmetlenséget, tudatlanságot és apátiát láttak maguk körül, ezt egyszerű fáziseltolódásnak tekintették, amit az oktatás szélesebb körökre való kiterjesztése hamarosan meg fog szüntetni.

A köznépnek ilyetén klasszikus szemlélete azonban mindössze egy szűk kört — egy kiművelt réteget — vett alapul. Ezt a tényt látszik bizonyítani maga Stuart Mill is, aki 1859-ben a „többség

zsarnokságáról" írt. Tocqueville és Burckhardt pedig már megsejtették azokat a jelenségeket, amelyeket a közelmúltban nem kisebb politikai moralista, mint Ortega y Gasset dolgozott ki népszerű formában. Egyszóval, a köznép eltömegesedése, s mindaz, ami ezzel együtt jár, egyfelől a modern társadalmak legfontosabb irányzatává vált, másfelől azon liberális optimizmus összeomlásához vezetett, amely nagymértékben meghatározta a tizenkilencedik század intellektuális beállítottságát.

A tizenkilencedik század közepe táján az individualizmust lassan kollektív gazdasági és politikai formák kezdték felváltani, az érdekek harmóniáját pedig osztályok és szervezett erőcsoportok diszharmonikus küzdelme; a köznép ésszerű vitáinak rendszere megingott, mert a bonyolult kérdésekben szakértők döntésére kellett hagyatkoznia, s nyilvánvalóvá vált, hogy a kiváltságos pozíciókból elfogultság ered; végül kiderült, milyen sikereket lehet elérni az embereknél a legirracionálisabb eszközök alkalmazásával is. Továbbá a modern társadalom bizonyos szerkezeti változásai — amelyeket rövidesen megvizsgálunk — lassan-lassan egészen elszakították a köznépet a döntések tényleges hatalmát bíró rétegektől.

(2)

A közéletben tudatosan közreműködő közösségnek passzív tömeggé való átalakulása különleges jelentőségű számunkra, e jelenség ugyanis fontos szerepet játszik az uralkodó elit megértésében. Ha létezik egy tudatos közösség, amelynek az elit valóban felelős, egészen más képet kapunk, mint akkor, ha az elit egy tömegtársadalommá redukálódó közösséggel áll szemközt.

Az Egyesült Államok társadalma nem maradéktalanul tömegtársadalom, ugyanígy azonban nem volt soha egyértelműen tudatos közéleti csoportok közössége sem. Ezek a kifejezések szélsőséges típusokat jelölnek, a valóság bizonyos elemeire utalnak, önmagukban azonban mesterséges konstrukciók: a társadalmi valóság mindig ezeknek bizonyos fokú keveredéséből adódik. Azt azonban, hogy az adott helyzetben a kettő milyen arányú keveredésben található, csak akkor láthatjuk tisztán, ha első lépésként, pontos fogalmi meghatározások alapján, megvizsgáljuk a tiszta, szélsőséges típusokat.

Legalább négy szempontot kell figyelembe vennünk, ha a közéleti csoportok tudatos közössége és a passzív tömeg közötti különbséget meg akarjuk érteni.

I. Az első szempont a véleményeket kialakító és elfogadó személyek arányának alakulása: ez a legegyszerűbb módszer, amivel egyben a tömeghírközlés eszközeinek társadalmi jelentőségét érzékeltethetjük. A demokrácia legfrissebb fázisaiban a közösség és a közvélemény problémáival kapcsolatosan talán semminek sincsen olyan nagy jelentősége, mint a véleményeket alakító és elfogadó személyek arányában bekövetkezett eltolódásnak. A hírközlés rendszerének egyik végletében két személy párbeszédét találjuk, a másikban egy beszélőt, aki a hírközlés hálózatán keresztül személytelenül szól millió és millió hallgatóhoz vagy nézőhöz. E két véglet között vannak az összejövetelek, a politikai gyűlések, parlamenti ülések, bírósági viták, egy személy által irányított vagy olyan nyílt csoportok, ahol vagy ötven ember cseréli ki véleményét szabadon egymás között stb.

II. A második figyelembe veendő szempont: mi a lehetősége annak, hogy egy kifejtett véleménnyel szabadon, mindenféle megtorlás veszélye nélkül szembe lehessen helyezkedni. A szabad viszontválasz lehetősége ugyanis a hírközlési eszközök és módok bizonyos technikai előfeltételeinek biztosításával, illetve kizárásával meghiúsítható. Formailag meg nem határozott, csupán a konvenció vagy a közvélemény irányítói által spontán szentesített szabályok határozzák meg, ki, mikor és mennyit beszéljen. Az ilyen szabályok nincsenek feltétlenül összhangban a formális, vagy a hírközlés rendjét megszabó intézményes rendelkezésekkel. Végső fokon elképzelhető egy abszolút hírközlési monopólium, ahol a közlés alanyai tökéletes tehetetlenségükben még „privátim" sem fejezhetik ki ellenvéleményüket. Másrészt, mint másik véglet, elképzelhető, hogy a körülmények lehetővé teszik, a szabályok pedig szentesítik a vélemények széleskörű, szimmetrikus kialakulását.

III. Meg kell fontolnunk továbbá a viszonyt a vélemények kialakulása és társadalmi akcióvá való realizálódásuk között, és azt, hogy a kialakult vélemények milyen mértékben játszanak eredményesen közre a fontosabb döntések meghozatalánál. Természetesen az egyéneknek itt kínálkozó lehetőségét — ti. arra, hogy véleményüket kollektíve érvényre juttathassák — keretek közé szorítja a hatalmi struktúrán belül elfoglalt pozíciójuk. A hatalmi struktúra ugyanis ezeket a lehetőségeket egyesek vonatkozásában döntően korlátozhatja, mások vonatkozásában viszont szabad teret engedhet nekik, sőt kifejezetten előmozdíthatja őket. Meghatározott, szűk területre szoríthatja a társadalmi akciókat, vagy kiszélesítheti

rádiuszukat, magát az akciót elszórt esetekre korlátozhatja, vagy több-kevesebb folyamatosságot biztosíthat számukra.

IV. Végül meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy az intézményes államhatalom rendelkezései és ellenőrző lépései milyen mélyen hatolnak a közösségbe. A probléma itt abban áll, hogy a köz milyen mértékben tekinthető valóban autonómnak az intézményes államhatalommal szemben. Az egyik véglet: a formális államhatalom nem nyúl bele ügynökeivel az autonóm közösségbe. A másik: a közt a megfigyelők és a totális gyanakvás terrorja falanszterbe kényszeríti. Ez utóbbi véglet a letűnt náci „utcablokk" rendszert, a tizennyolcadik századi japán kumit vagy a sejtrendszert juttatja eszünkbe. Végső fokon tehát a formális hatalmi struktúra teljes terjedelmében fedi azt a területet, ahol különben a véleménycserék szabad folyása érvényesíthetné hatását, s így a szabad vita megbénul.

E szempontokat kombinálva megrajzolhatjuk a különböző társadalmi típusok vázlatát, vagy megszerkeszthetjük modelljeit. Minthogy a közvélemény problémáját az általunk ismert formában a klasszikus polgári közösség lehanyatlása vetette fel, itt csak két típussal foglalkozunk: a tudatos közösséggel és a passzív tömeggel.

A közéletben tudatosan működő közösségben az itt felsorolt elemeket különböztethetjük meg: 1. gyakorlatilag mindenki, akivel szemben véleményt nyilvánítanak, maga is véleményt nyilvánít. 2. A nyilvános hírközlés felépítése lehetővé teszi, hogy ellenvéleményét bárki azonnal, hathatósan és nyilvánosan kifejezhesse. Az ilyen véleménycserék során kialakult nézetek 3. akadálytalanul ölthetnek tevőleges formát, ha szükséges még az uralmon levő tekintélyi rendszerrel szemben is. Végül 4. az uralkodó intézmények nem hatolnak be a közösségbe, s így az működésében többé-kevésbé autonóm. Ezen jellemzőkből tevődik össze a tudatosan tevékeny közösségekből felépülő társadalom, s ez a kép megfelel a klasszikus demokratikus elméletek által felállított követelményeknek.

A másik végletben, a tömegben, 1. a véleményüket kifejező személyek sokkal kevesebben vannak, mint a csupán passzív véleménybefogadók. 2 A hírközlés megszervezésének módja lehetetlenné teszi, vagy megnehezíti, hogy az egyének ellenvéleményüknek azonnal vagy a kellő hatásfokkal kifejezést adjanak. 3. A véleményeknek gyakorlati realizálódását a hatóságok az adott hírközlő eszközök megszervezése és ellenőrzése révén irányításuk alatt tartják. 4. A tömeg nem független az intézményektől; ellenkezőleg, a hatalmi intézmények ügynökei behatolnak a tömegbe, s ezáltal meg-

hiúsítanak minden autonómiát, amelynek keretei között az emberek vita után kialakíthatnák véleményüket.

A tudatos közösség és a passzív tömeg között a különbséget a legvilágosabban az mutatja meg, hogy melyikben melyik a hírközlés uralkodó módszere: a tudatos közösségekből álló társadalomban a hírközlés legfontosabb eszköze a nyilvános vita, és amennyiben vannak, a hírközlés tömegeszközei csak a viták kiszélesítésére és ösztönzésére szolgálnak a különböző primér közösségek között. A tömegtársadalomban a hírközlés uralkodó típusai maguk a hírközés formális eszközei, s a közösség nem egyéb, mint ezen eszközök piaca: azon személyek, akik az adott eszközökkel továbbított gondolatok tartalmát befogadják.

③

Akármilyen szempontból is vizsgáljuk a közösséget, elkerülhetetlenül szemünkbe ötlik az a tény, hogy máris tekintélyes utat hagytunk magunk mögött a tömegtársadalommá való átalakulás terén. Ez út végén a totális rendszerek állnak, mint a náci Németország vagy a kommunista Oroszország. Mi még nem vagyunk az út végén. Az Egyesült Államokban a primér, gondolkodó, kisebb közösségek még nem estek teljesen áldozatul a hírközlés tömegeszközeinek. Ha azonban korunk közéletét közelebbről vesszük szemügyre, jellemzői közül sokkal több utal a tömegesedésre és aránylag kevesebb a gondolkodó közösségek társadalmára.

Az események ebben a vonatkozásban is megfelelnek annak a történelmi párhuzamnak, amit a gazdasági élet vonatkozásában egyfelől a piac, másfelől a közvélemény alanya, az értelmes és gondolkodó közösség között vontunk. Szétszórt, kisebb erők hatalmi koncentrációra, hatalmi koncentrációk egyeduralomra törekszenek. Ezek a hatalmi központok azonban bizonyos fokig elrejtve, a háttérben fejtik ki tevékenységüket, s így lehetőségük nyílik, hogy ne csupán hatalmi centrumok legyenek, hanem hatalmuk megőrzése és kiterjesztése céljából a legkülönbözőbb mesterkedéseknek is központjává váljanak. A közvetlen szomszédság igényeit szolgáló kiskereskedő helyét az országos szintű nagyvállalkozás foglalja el, a kereskedő és vevője közötti személyes kapcsolat helyébe a tömegpropaganda és a reklám lép. A politikai vezér beszédét országos hírközlő hálózat közvetíti, s ő az alkalomhoz illő aktuális vonások-

kal tarkított szónoklatát millió és millió emberhez intézi, akiket sohasem látott és sosem fog látni. A közvélemény irányításában egész foglalkozási és iparágak tevékenykednek üzleti alapon és minden egyéni szempont kikapcsolásával, személytelenül mesterkednek, mi módon lehetne a közt még maradéktalanabbul megrendelőik szolgálatába állítani.

A primér, gondolkodó közösségekben a vélemények versenye olyan személyek között folyik, akiknek saját okfejtésük eredményeként kialakult véleménye saját érdekeiket szolgálja. Ha azonban egyáltalán beszélhetünk versenyről a „piacon", amelyen tulajdonképpen a tömegtársadalom élete zajlik, s ahol a mechanikus hírközlés eszközeivel továbbított vélemények kínálata folyik, úgy annak résztvevői egyfelől a hírközlés eszközeinek urai, másfelől pedig azok, akik készségesen elfogadják az általuk terjesztett propagandát.

Ilyen körülmények között nem lepődhetünk meg, ha van olyan nézet, amely szerint a közvélemény egyszerű reakció — nem is „felelet" — a tömeghírközlés eszközeinek propagandájára. Eszerint a nézet szerint a köz a hírközlés tömegeszközeivel szemben passzívan álló egyének gyülekezete, akik tehetetlenül készek befogadni mindazt a gondolatot és behódolni mindannak a mesterkedésnek, amely ezen eszközök közvetítésével eljut hozzájuk. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy azok, akik központi pozíciókból ilyen mesterkedéseket folytatnak, kisajátítják a véleményalkotó és véleményeket befogadó kisemberek gondolkodását, holott ezek korábban ebbeli tevékenységüket egy szabad és kiegyensúlyozott „piacon" űzték.

Amint azt Walter Lippmann már harminc évvel ezelőtt megjegyezte, a hivatalos körök megfogalmazásában a „köz" bizonyos ködös értelmezést nyert, ami egyébként ugyancsak drámaian jelzi a gondolkodó közösség intézményének hanyatlását. A döntést kézben tartó elit szemszögéből nézve vannak olyan típusú emberek, akiket, ugyanakkor amikor nyíltan hallatják hangjukat, bizonyos közös cím alatt lehet összefoglalni, mint „munkásmozgalom", „üzleti élet", vagy „farmerek". Vannak viszont, akikre semmilyen címszó nem illik: ezek alkotják a „közt". Ezt az értelmezést alapul véve a mai, teljes egyértelműséggel megszövegezett érdekek korában — amikor mindenki vonatkozásában világosan meghatározást nyer, melyik érdekkörhöz tartozik, s tartozik-e érdekek köréhez egyáltalán — a „köz"' tagjai meghatározhatatlanok, és sehova sem tartozók. Társadalmi szempontból ez a réteg főképpen művelt, fizetésből élő értelmiségiekből áll, elsősorban főiskolai tanárokból, szervezetlen

alkalmazottakból, más értelmiségi dolgozókból, valamint alkalmazásban nem álló szabadfoglalkozásúakból és kiskaliberű üzletemberekből.

A klasszikus „közösség" fogalomnak halvány visszfénye ez: a „köz" a régi és az új középosztályoknak azokból a tagjaiból áll, akiknek senki által pontosan meg nem határozott, szervezetlen érdekei sehol sem keltenek megfelelő visszhangot. A „köz" képviselői nemegyszer különleges alkalmazkodóképességgel veszik magukra az „érdektelen szakember" szerepét, aki minden jólinformáltsága ellenére sem foglal el határozott állást az érdekcsoportok által felszínre dobott vitás kérdésekben. Ezek az igazgatóságok, bizottságok, bizottmányok „közönséges" tagjai. Mindennek megfelelően tehát a „köz" jelentése: határozatlan állásfoglalás (ezt hívják elfogulatlanságnak), tartózkodás a közügyektől (ezt józanságnak nevezik) és érdektelenség (ezt nevezik türelmességnek).

A „köznek" ezek a hivatásos tagjai — ilyeneket találhatunk például a munkásmozgalmi „összekötők" között — tevékenységüket rendszerint igen fiatal korban elkezdik, s abból csinálnak karriert, hogy jólinformáltak, de soha semmilyen vonatkozásban nem foglalnak el határozott álláspontot. Akadnak azután sokan, akik, anélkül hogy hivatásszerűen élnék ezt az életformát, őket tekintik ideáljuknak. Csak az a hiba, hogy úgy viselkednek, mintha érdektelen bírák lennének, a bírák minden hatalma nélkül. Ennek folytán józanságuknak, türelmüknek és elfogulatlanságuknak vajmi kevés szerepe van az emberiség sorsának alakításában.

④

Minden olyan irányzat, amely a politikus szerepének és az egyensúlyi társadalomnak a hanyatlását elősegíti, döntő módon sietteti a köznek tömegtársadalommá való átalakulását.* Az ebben a körben lejátszódó szerkezeti átalakulás egyik legjelentősebb tényezője az a körülmény, hogy az önkéntes társulások elveszítették azt a hivatásukat, amelyet mint a gondolkodó és önálló közösség legsajátosabb szerve betöltöttek. Amint már láttuk, a gazdasági, katonai és politikai intézményeken belül lezajló változások, az új és

* Lásd különösen a független középosztály hanyatlása tekintetében a XI. fejezetet.

uralkodó típusú emberek előretörése csökkentette mindazon önkéntes társulások működésének hatékonyságát, amelyek egyrészt az állam és a gazdasági élet, másrészt — a primér közösségekben — a család és az egyének között álltak. A probléma nem csupán abban rejlik, hogy a hatalmi intézmények kiszélesedtek és a megközelíthetetlenségig centralizálódtak, hanem ugyanakkor csökkent elsődleges politikai jellegük, adminisztratívvá váltak; a hatalmi kereteknek ezen alapvető átalakulásában enyészett el a köz szervezettsége.

Színvonal szempontjából a „köz" tömegtársadalommá alakulását nagymértékben mozdította elő az a körülmény, hogy a politikus közösség, amelyet korábban a vagyon, a neveltetés, a nem és a kor szempontjai szigorúan körülhatároltak, roppantul kiszélesedett, és tagságának egyetlen kritériumává a kor és az állampolgárság vált.

Ami a szervezetszerűséget illeti, az átalakulást az a tény is elősegítette, hogy az egyén s az egyének által létrehozott primér közösségek most már a szervezett hatalom legfontosabb egységévé való önkéntes társulásokban és tömegpártokban oldódtak fel.

Az önkéntes társulások méretei megnövekedtek; megnövekedett méreteik egyfelől alkalmassá tették őket arra, hogy az új körülmények között hatékonyan működhessenek, másrészt viszont hozzáférhetetlenné váltak az egyén számára, aki korábban az őt tagként magába foglaló csoport és szervezet politikáját véleményalkotásával befolyásolni tudta. Így azután ezek az önkéntes társulások, akárcsak számos más, régi intézmény, alkalmatlanná váltak az egyének szerves összefogására. Ezek az önkéntes társulások továbbá annak folytán, hogy egyre több ember lép fel szereplőként a politikai porondon, tömegméreteket öltenek, és azzal, hogy az egyes ember hatalmi köre egyre inkább az ilyen tömegszervezetektől válik függővé, egyenes arányban függetlenítik magukat az egyének befolyásától.*

A tömeg-demokrácia egyfelől az állam, a korporációk, a hadsereg által hozott döntések között, másfelől az egyén mint a közösség tagja között álló, hatalmas és kiterjedt érdekcsoportok és társulatok harcát jelenti. Minthogy ezek a középszintű társulások jelentik a legfontosabb láncszemet azon kapcsolatokban, amelyek a polgárokat a legfelsőbb döntésekhez fűzik, elhatároló jelentőségűvé vált minden egyén számára az a kérdés, miféle viszonyban áll ezekkel

* Ugyanezért, és a nagyvárosi élettel együtt járó elkülönülő életmód és hajsza miatt, amiről alább még szó lesz, az egyén szemlélete a politikai struktúráról mint egészről egyre inkább a tömeghírközlés eszközeinek függvényévé válik.

a társulásokkal. Meglevő hatalmát ugyanis minden egyén csak ezeken keresztül gyakorolhatja.

A tömegszervezetek és vezetőik között a távolság egyre nő. Mihelyt ugyanis valaki egy fontosabb társulás élére kerül, hamarosan megszűnik a társulás érdekeinek szolgája lenni. Ennek okai a következők: 1. az új vezető minden eszközzel igyekszik pozícióját a szervezetben vagy inkább a szervezet felett megtartani; 2. magát nem az általa képviselt tömeg-társulás instrukciók alapján, vagy azok nélkül működő kiküldöttjének tekinti, hanem egy, a belőle és hozzá hasonlókból álló elit-csoport tagjának. Mindez arra vezet, hogy 3. jelentős eltérés lesz tapasztalható a felmerült kérdéseknek az ilyen módon kialakult elit-csoporton belül történő megvitatása, megoldása és a között, ahogyan mindezt a társulat egyszerű tagjai felé tálalják. Mert a döntések meghozatalánál tekintettel kell lenni mindazokra, akik számítanak valamit — így a többi elit-csoportok tagjaira —, de a döntéseket nem szabad a tömegek felé áruba bocsátani.

A törvényszerűen ható állapot, amely a szónok és hallgatósága, a hatalom és a „köz" közötti szakadék folytán előáll, nem drákói oligarchiára utal, hanem a népszónokok és szószólók szerepére: az erőcsoportok kiszélesedésével e csoportok vezetői maguk szabják meg, miféle nézeteket és szempontokat „hivatottak" képviselni. A választások is, amint már láttuk, tulajdonképpen két óriási és magatehetetlen párt harcává váltak, s az egyén elkerülhetetlenül érezni kényszerül, hogy valójában egyikükre sem gyakorol befolyást, ugyanakkor pedig egyikük sem képes arra, hogy pszichológiailag meggyőző, politikailag döntő súlyú többséget szerezzen magának. A pártok és a többi tömeg-társulás között pedig általános és formai vonatkozásban semmi különbség sem mutatkozik.[2]

Amikor arról beszéltünk, hogy a tömegben élő ember nem érez semmi politikai hovatartozást, inkább a politikai tényt tartottuk szem előtt, s nem a szubjektív érzést. A politikai tény tartalma pedig: (I) a hovatartozás egy bizonyos módja, és (II) egy bizonyos fajta szervezet — amelyhez meghatározott módon az egyén tartozik.

I. A hovatartozás módja azt jelenti, hogy az egyén hisz szervezetének céljaiban és bízik vezetőiben, s ezen az alapon a kérdéses szervezeten belül a tagok valóban és fesztelenül otthon érzik magukat. Ebben a formában tartozni valahová azt jelenti, hogy a tag a társulást lélektanilag központi helyre helyezi életében, céljait és szabályait tudatosan magáévá teszi, életmódja, egyénisége a célok és szabályok hatása alatt alakul, ugyanakkor azonban alakítóan

hat magukra e célokra és szabályokra is. A hovatartozásnak ezt a formáját egyetlen politikai szervezettel kapcsolatban sem érezzük.

II. Az a fajta szervezet, amelyre gondolunk, önkéntes társulás, három elhatároló jellemzővel: mindenekelőtt olyan keretet képez, amelyen belül értelmes vélemények formálhatók, másodszor, segítségével értelmes tevékenységet lehet kifejteni, és harmadszor, a többi hatalmi szervekkel összehasonlítva is elég erővel rendelkezik ahhoz, hogy súlya legyen.

Az egyén többnyire azért bizonytalan és feszélyezett, ha arról van szó, ki iránt tartozik hűséggel politikai vagy gazdasági síkon, mert nem ismer olyan társulást, amely számára pszichológiai vonatkozásban kellő jelentőséggel, s ugyanakkor, történelmi szemszögből nézve, kellő súllyal bírna. Korunk hatékony hatalmi egységei a tőkés mamuttársaságok, a megközelíthetetlen magasságban trónoló kormányzat, a baljóslatú hadsereg. Ezek között és a család meg a kis társadalmi közösségek között nincsen olyan közbenső társulási forma, amelyben az egyén kellő biztonságban, kellőképpen erősnek érezhetné magát. Alig beszélhetünk valóban élénk politikai életről. Ehelyett odafönt ott találjuk az államigazgatást és a kormányapparátust, lent pedig a politikai vákuumot. A primér közösség ma vagy olyan elenyészően kicsiny, hogy meg sem próbál érvényesülni, vagy olyan naggyá duzzadt, hogy tulajdonképpen egyszerűen a távoli hatalmi építmény egyik vetülete, s ezért megközelíthetetlen.

Akkor szoktunk közvéleményről beszélni, mikor egy ország népe — nem számítva természetesen a kormányköröket — jogot formál arra, hogy szabadon és nyilvánosan kifejezze politikai nézeteit, és hogy az így kifejezett véleményével befolyásolja, sőt megszabja a kormány politikai irányvonalát, tagjainak kilétét és magatartását.[3] Ha ezt a formális értelmezést vesszük alapul, kétségtelen, hogy az Egyesült Államokban volt és van is kifejezett közvélemény. Mindazonáltal ma, a modern kor fejleményeinek tükrében ezeknek a formális jogoknak — ha még egyáltalán mint jogokról beszélhetünk róluk — egészen más a tartalmuk, mint volt valaha. Az önkéntes társulások régi és a tömegszervezetek mai világa között a különbség lényegében ugyanakkora, mint Tom Paine politikai pamfletjeinek és a modern tömeghírközlés eszközeinek világa között.

A francia forradalom óta a konzervatív gondolkodók riadtan szemlélték annak a néprétegnek az előretörését, amelyet középnek, tömegnek vagy más hasonló értelmű szóval neveztek. „A nép szuverén, és a barbarizmus egyre jobban eláraszt mindent — írja Gustave Le Bon. — Ott tartunk, hogy a tömegek isteni jogai el-

foglalják a királyok isteni jogainak a helyét." És „a nemzet sorsa többé már nem a fejedelmek tanácsaiban, hanem a tömegek szívében ölt formát".[4] A huszadik században a liberális, sőt a szocialista gondolkodók is csatlakoznak ehhez a szemlélethez, s még nyíltabban utaltak arra a jelenségre, amit mi a tömegek társadalmának neveztünk. Le Bontól Emil Ledererig és Ortega y Gassetig valamennyi gondolkodó úgy látja, hogy — sajnálatos módon — a tömeg befolyása növekszik.

Tévednek azonban, akik úgy gondolják, hogy a tömegek mindenhatók, vagy legalábbis útban vannak a teljes diadal felé. Tény az, amint azt Chakhotin is leszögezi, hogy az autonóm kollektív egységeknek a politikai életben gyakorolt befolyása csökkenőben van.[5] Továbbá, megmaradt befolyásuk is irányítás alatt áll; nem tekinthetők önállóan működő közösségeknek, hanem sokkal inkább olyan tömegnek, amely a kritikus pillanatokban tüntető csoportosulássá alakítható. Amint ugyanis a közösségek tömeggé alakulnak, úgy alakul a tömeg is esetenként *ad hoc* csoportosulássá, s az ilyen összeverődött tömegben a hírközlés eszközei által egyébként gyakorolt uralkodó hatást felváltja a népszónoklat közvetlen, nyers ereje. Majd miután a csoportosulás ismét szétoszlott, atomjaira bomolva folytatja önállótlan tömeg-életét.

Nincsen olyan modern társadalom, ahol a különböző társadalmi osztályok és az állam között álló autonóm társulások ne veszítenének hatékonyságukból, s ne válnának egyre kevésbé alkalmassá az ésszerű politikai álláspont és az egyéni, megfontolt vélemények hordozójának szerepére. Előfordul, hogy az uralkodó csoport az ilyen társulásokat programszerűen felszámolja, és passzív eszközévé degradálja. De megtörténik az is, hogy egyszerűen elsorvadnak, mert a hatalom központosított szervei mellett semmi szerep sem jut nekik. Akármi legyen is azonban a helyzet — akár egy hét alatt számolják fel őket, akár egy emberöltő alatt sorvadnak el — helyükbe gyakorlatilag az élet minden területén központosított szervezetek lépnek, s ezek az új hatalmi eszközökkel rendelkező csoportok veszik át az uralmat a terrorizált — vagy ahogy éppen a helyzet adódik, csupán megfélemlített — tömegtársadalom felett.

⑤

Azon intézményes irányzatok, amelyeknek eredményeképpen a tömegtársadalom kialakult, nagyrészt személytelenek, de akadnak a még fennmaradó „közzel" szemben fellépő „személyesebb" tudatos erők is. Ahogy a demokratikus uralomról szóló néphit kapcsán a politikai élet alapjai kiszélesedtek, és a „rábeszélés" tömegeszközei jelentékenyen megnövekedett mennyiségben állanak rendelkezésre, széleskörű offenzíva indult meg a „köz", mint a közvélemény alanya ellen. Az offenzíva célja kézbe keríteni a köz ellenőrzését, irányítását és elérni minél tökéletesebb megfélemlítését.

A politikai, a katonai és a gazdasági élet hatalmasai arra a gondolatra, miként fognak vélekedni velük kapcsolatban a tömegek, kisebb-nagyobb mértékben feszélyezve érzik magukat. Ezért aztán a közvélemény befolyásolását a hatalom-megtartás és a hatalomszerzés mesterségének egyik bevett műveletévé avatták. A vagyonosokra és az iskolázottakra támaszkodó, kisebbségi választási rendszert felváltotta az általános választójog rendszere — és az azzal járó széleskörű küzdelem a szavazatokért. A tizengyolcadik század kicsi, csupa hivatásosból álló hadseregét az általános hadkötelezettség alapján besorozottakból álló hadsereg — és ezzel a nacionalista morál problematikája foglalta el. A kiskereskedés helyébe a tömegtermelésre berendezkedett ipar — s vele karöltve az országos propaganda és hirdetési kampányok léptek.

Az intézmények megnövekedésével és centralizálásával egyidejűleg a közvéleményt irányító szervek tevékenysége is szélesebb körűvé és intenzívebbé vált. A közvélemény-irányítás eszközei hatósugarukat és eredményességüket illetően semmivel sem maradnak le azok mögött az intézmények mögött, amelyek a modern tömegtársadalom kialakulásának kiindulópontját jelentették. Ennek megfelelően a modern elit az igazgatás, a kizsákmányolás és az erőszak kiszélesedett és centralizált eszközei mellett igénybe vette azokat a történelmileg páratlan pszichikai fegyvereket is, amelyek között az iskolakötelezettség intézménye mellett helyet foglalnak a tömeghírközlési eszközök is.

Kezdetben az a vélemény uralkodott, hogy a hírközlés technikai eszközeinek tökéletesedése, mennyiségi és hatósugárbeli növekedése a primér közösségek tevékenységét serkenteni és erősíteni fogja. Ez a rádió, a televízió és a mozi korszaka előtt született optimista szemlélet a hírközlés eszközeinek gazdagodásától egyszerűen a személyes véleménycserék kiterjesztését, hatósugará-

nak, lebonyolításuknak tökéletesedését várta. Charles Cooley szerint a modern életviszonyok „az eszmék versenyét elképzelhetetlenül felfokozzák, és mindaz, ami csak azért tudott fennmaradni, mert nem létezett olyasmi, amivel egybevetve alacsonyabbértékűségét észrevehettük volna, eltűnik, mert nyilván azokat a dolgokat fogják megbecsülni vagy nagyobb mértékben termelni, amelyek ténylegesen jobban megfelelnek a keresők óhajának".[6] Még mindig ama izgalom hatása alatt, melyet a konvencionális helyi közösségek felbomlásának folyamata keltett benne, úgy látja, hogy a hírközlés új eszközei tartják majd fenn továbbra is a klasszikus demokrácia konverzációs dinamizmusát, s ezáltal előmozdítják a racionális és szabad egyéniség fejlődését.

A hírközlés tömegeszközeinek valamennyi hatását talán senki sem ismeri: e hatások annyira mindenütt jelenlevők és annyira nehezen megfoghatók, hogy a társadalomkutatás mai eszközei számára szinte hozzáférhetetlenek. Alapos okkal hisszük azonban, hogy ezek az eszközök a primér közösségek véleménycseréjére egyáltalán nem hatnak serkentőleg és kiterjesztőleg, hanem szerepük inkább az, hogy ezekből a közösségekből az eltömegesedő társadalom hírközlési eszközei számára piacot teremtenek. Nemcsak arra utalok itt, hogy a véleményüket közlő és a véleményeket befogadó személyek aránya megbomlott és jelentősen csökkent az ellenvélemények nyilvánításának lehetősége, sem arra, milyen erőszakos módon kényszerítik a hírközlő eszközök még az érzékszerveinket is a közhelyek és a sablonos igények színvonalára, hogy segítségükkel minél eredményesebben versenyezhessenek „figyelmünk" felkeltéséért. Amire itt utalni kívánok, az a hírközlés eszközei által előmozdított egyfajta pszichológiai analfabétizmus, amelynek számos megnyilvánulási formáját ismerjük.

I. Mindabból, amiről azt hisszük, ismerjük a világon, igen kevés jutott el közvetlen tapasztalás útján hozzánk. Az elménkben kialakuló képek eredete majdnem kizárólag a hírközlési eszközökben keresendő, annyira, hogy sokszor még arról sem hisszük el, hogy igaz, amit saját szemünkkel láttunk, addig, míg nem olvasunk róla az újságban, nem hallunk róla a rádióban.[7] A hírközlés eszközei nemcsak értesülésekkel szolgálnak: saját élményeinket is irányítják. Azt, hogy mit hiszünk vagy mit nem hiszünk el, vagyis valóságérzetünket elsősorban a hírközlés eszközei, nem pedig a mi töredékes, hiányos tapasztalataink határozzák meg.

Ennek megfelelően, még ha az egyén közvetlenül és személyesen tapasztalja is meg az eseményeket, tapasztalását közvetlen és pri-

mér képek helyett tulajdonképpen sablonok szerint regisztrálja. Hosszadalmas, nagy szakértelmet igénylő munka szükséges ahhoz, hogy ezeket a sablonokat kiirtva az egyén közvetlenül és önállóan értékelhesse tapasztalatait. Azt hihetnénk például, hogy mindazok, akik végigszenvedték a depressziót, kellőképpen meg is „tapasztalták" azt, s ennek folytán bármit is mondanak a hírközlési eszközök a depresszióról, az egyének, személyes tapasztalataik alapján, leleplezik a félrevezető állításokat, elutasítják őket, vagy legalábbis érzéktelenül elmennek mellettük. Az élményeket és tapasztalásokat mihelyt strukturális változásokkal kapcsolatban merülnek fel, mint pl. a depresszió, megfelelő rendszerbe kell foglalni, ha azt akarjuk, hogy a vélemények kialakítása szempontjából számításba jöhessenek.

Egyszóval az a fajta élmény, amely alapul szolgálhat a hírközlés eszközeivel szemben való ellenállásra, nem egyszerűen az események nyers „megtapasztalása", hanem azok jelentőségének átélése. Ha komolyan akarjuk a „tapasztalás" szót alkalmazni, definíciójából nem mellőzhetjük, legalábbis utalásképpen az „értelmezést", mint tartalmi elemet. Az ilyen típusú tapasztalatszerzésre való képesség csak társadalmi közreműködéssel szerezhető meg. Az egyén ugyanis addig nem bízik saját tapasztalásában, amíg azt más személyek vagy a hírközlés eszközei meg nem erősítik. Ha az ilyen — személyek vagy hírközlő eszközök részéről felmerülő — közvetlen megnyilvánulások az egyénben élő lekötelezettségi, lojalitási érzeteket bármi vonatkozásban sértik, hatástalanok maradnak. Ahhoz, hogy az egyén elfogadja őket, meg kell nyugtatniuk őt, vagy igazolniuk kell azokat az elképzeléseit, amelyeknek gyökerei alapvető ideológiai lekötöttségeibe nyúlnak.

Bizonyos jelképek vagy jelvények s az általuk takart hitvallások a hűség és lekötöttség sablonos érzelmeit keltik fel az emberekben. Az egyén társadalomszemlélete ilyenkor ezekhez a sablonokhoz igazodik, s az egyén ezeknek alapján szerkeszti meg egyes eseményekkel kapcsolatos véleményét, alakítja ki nézeteit. Ezek a korábbi tapasztalásokból táplálkozó élmények hatásuk alatt tartanak minden jelen és jövő tapasztalást. Azt külön ki sem kell emelnem, hogy az emberekben ezek a sablonos lekötöttség-érzetek egyáltalán nem tudatosak, s ha arra kerülne a sor, tulajdonképpen meg sem tudnák pontosan határozni őket. Mindemellett ezek az általános sablonok bizonyos vélemények elfogadásánál, illetve elvetésénél közreműködve elsősorban nem a logikus összefüggések erejével, hanem inkább érzelmi affinitással hatnak, és azzal, hogy az egyén-

ben megbúvó félelemérzeteket csökkentik. Az ő tálalásukban elfogadni a felkínált véleményt azt jelenti, hogy az egyén bizonyos, kellemes, biztonságos érzésre tesz szert anélkül, hogy gondolkodnia kellene. Amikor ideológiai sablonok és az adott állásfoglalások ilyen módon kapcsolódnak, csökken az a fajta aggodalom, amely a lekötöttség-érzet és az egyes konkrét vonatkozásban fennálló meggyőződések diszharmóniája folytán előállhat. Az effajta alapokon álló ideológiák bizonyos készséget fejlesztenek ki arra, hogy az egyén előre preparált meggyőződéseket fogadjon el, s ilyenkor sem érzelmi, sem értelmi síkon nem szükséges az e téren meghatározott vonatkozásokban adódó ellenkezéseket elhárítani. Meghatározott vélemények és érzések kumulatív szelekciója előre megszabja az egyén véleményalakítását, meghatározó magatartásokat és érzelmeket.

Az ilyen, mélyen gyökerező meggyőződések és érzések mintegy gyűjtőlencseként foghatók fel, s az egyén az életét ezen az optikán keresztül szemlélve gyűjt élményeket. Ezen optika milyensége mintegy kondicionálja az egyént abban a vonatkozásban, bizonyos adott álláspontokat elfogad-e vagy elutasít, s egyben megszabja, hogy az egyén milyen módon viszonyul az uralkodó hatalomhoz. Walter Lippmann három évtizeddel ezelőtt ezeket az *a priori* meggyőződéseket olyan előítéletnek tekintette, amelyek visszatartják az egyént attól, hogy a valóságot a tényeknek megfelelő hűséggel meghatározzák. Ez az igazság ma is érvényes. Ma azonban ezeket a meggyőződéseket igen sokszor „jó értelemben vett előítéletnek" tekinthetjük. Bármennyire tökéletlenek is és félrevezetők, még mindig kevésbé azok, mint a magas hatóságok és a közvéleményt hivatásszerűen irányítók zavaros „realizmusa". Ők testesítik meg az alacsonyabb szinten a józan észt, s ebben a minőségükben az ellenállás egyik tényezőjévé válhatnak. Persze tudomásul kell vennünk, hogy különösen azokban az időkben, amikor a változások olyan gyors egymásutánban követik egymást, mint manapság, a „józan ésszel" megalkotott állásfoglalásokban gyakran akad ugyan józanság, de rendszerint sokkal kevesebb bennük az ész. És mindenekfelett tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy a gyermekeinkben ma érlelődő „józan ész" a tömeghírközlési eszközökön keresztül terjesztett sablonok szerint alakul, nem pedig mélyen gyökerező társadalmi tradíciók szülöttje. Ez az első nemzedék, amely kezdettől fogva teljes egészében ki van téve a hírközlő eszközök hatásának.

II. Amíg a hírközlő eszközök nem képeznek monopóliumot, az

egyén kijátszhatja egyiket a másik ellen. Összehasonlíthatja őket, s akármelyiknek a hatását elháríthatja magától. Minél valóságosabb a hírközlés eszközei között folyó verseny, annál több az egyéni ellenállás lehetősége. De vajon milyen mértékben alkalmazható mindez a mai viszonyokra? Vajon van-e az egyénnek módja a közélet eseményeivel, politikai irányvonalakkal kapcsolatos közlések egybevetésére, s ha igen, az egyik hírközlési eszköz előadásával ténylegesen szembeállítja-e a másikat?

A válasz: általában nem. Igen kevesen akadnak, akik ezt megteszik. (1) Tudjuk, az emberekben igen erős a hajlandóság arra, hogy kizárólag olyan hírközlő eszközöket vegyenek igénybe, amelyek már eleve az általuk elfogadott értelemben szólnak hozzájuk. Korábban kialakított nézeteik alapján az emberek bizonyos mértékben minden új állásfoglalással kapcsolatban szelektálnak. A különböző hírközlő eszközök által előadottakból rendszerint nem azt választják ki a maguk számára, ami álláspontjukkal ellentétes. Bizonyos adott rádióműsorok, folyóiratok, napilapok közönsége meglehetősen állandó, s ezért ezek az eszközök a maguk közléseit mintegy rákényszerítik a közönségükre. (2) Az az elgondolás, miszerint az emberek az egyik hírközlő eszközt a másik ellen kijátszhatják, feltételezi, hogy ezen eszközök előadásainak lényege ténylegesen különbözik egymástól. Valódi versenyt tételez fel: ilyesmiről azonban szó sincsen. A hírközlő eszközök látszólagos tartalmi különbözősége és szemmel látható versenye közelebbi vizsgálódás után azt mutatja, hogy tulajdonképpen csupán néhány szabványtéma variációinak versenyéről, nem pedig tényleges érdekösszeütközésekről van szó. Azoknak a száma, akiknek módjukban áll szabadon vitát kezdeményezni, egyre inkább azon kevés számú érdekcsoport tagjaira korlátozódik, akik könnyűszerrel, állandóan élhetnek a tömeghírközlés eszközeivel.

III. A hírközlő eszközök nemcsak a külső valóságokkal kapcsolatos élményeink világába törnek be, hanem saját énünkről alkotott elképzeléseinket is befolyásolják. Új egyéniséggel látnak el bennünket, új törekvésekkel: mik szeretnénk lenni, milyennek szeretnénk látszani. A magatartásnak különböző típusait állítják fel számunkra, s ezek alapján lehetővé teszik, hogy szélesebb és rugalmasabb értékelési alap álljon a rendelkezésünkre önmagunk vonatkozásában. Az „én"-ről alkotott legmodernebb elmélet terminológiáját alkalmazva,[8] azt mondhatjuk, hogy a hírközlési eszközök az olvasókat, a hallgatókat, a nézőket szélesebb körű, magasabb szintű „vonatkozási csoportok" hatáskörébe vonják — e csoportok valódi

vagy képzelt, személyesen jelenlevő vagy helyettesített, ismert vagy csak távolról sejtett személyekből állnak — s az egyén ezekben, mint tükörben, keresheti a saját képmását. S e csoportok számát, amelyeknek tagjaitól az egyén tulajdon képmásának igazolását reméli, mértéken felül felfokozzák.

Sőt: (1) a hírközlő eszközök megmondják az embernek, ki ő: személyiséget adnak neki; (2) megmondják, mi szeretne lenni: törekvéseket oltanak belé; (3) azt is megmondják, hogyan érheti el törekvései célját: módszert adnak neki; (4) felvilágosítják, hogyan érezheti magát másnak, mint ami: megtanítják önmagát ámítani. A tényleges és áhított személyiség közötti űrt tehát módszertannal vagy önámítással töltik ki. Körülbelül ez a mai tömeghírközlési eszközök alapvető pszichológiai receptje. Azonban, mint recept, nem felel meg egészen az emberi lények fejlődési törvényeinek. Hamis világ receptje; ez a világ csak a hírközlő eszközök által táplált fantáziában születik meg és állhat fenn.

IV. A tömeghírközlés eszközei, ahogy egyre szélesebb körben jutnak uralomra — s köztük is első helyen a televízió —, elfojtják a szűkebb körök vitáit, megsemisítik annak lehetőségét, hogy az emberek értelmesen, fesztelenül és formátlanul kicseréljék véleményüket. A szó teljes értelmében vett magánélet megszűnésének igen fontos eszközei ők. Ez egyik igen számottevő oka annak, miért van az, hogy nemcsak nevelőeszköznek alkalmatlanok, hanem általában kifejezetten káros jelenségnek kell tekintenünk őket; a néző vagy a hallgató előtt nem világítanak rá részletesen és határozottan az életében fennálló feszültségek, aggodalmak, titkos megbántódások és félig megformált reménységek mélyebb okaira. De azt sem teszik az egyénnek lehetővé, hogy a maga szűk környezetén túlemelkedve, annak sajátos jelentőségét világosan megláthassa.

A hírközlő eszközök bőségesen ontják a tájékoztatást, a híreket arról, mi történik a nagyvilágban, de ritkán adnak lehetőséget hallgatóiknak vagy nézőiknek, hogy a nagyvilág valóságait összefüggésbe hozhassák saját mindennapi életükkel. A közéleti kérdésekkel kapcsolatos tájékoztatások tartalmát sem vonatkoztathatják az egyének bajaira. Nem gondoskodnak arról, hogy az egyén alaposan, értelmes indokok alapján megértse a benne mint egyénben tükröződő egyéni vagy társadalmi feszültségeket. Éppen ellenkezőleg: elterelik a figyelmét, s még a lehetőségét is igyekeznek meghiúsítani annak, hogy megértse önmagát vagy a világot. Ezt azzal érik el, hogy figyelmét mesterségesen felidézett, őrült feszült-

ségekkel kötik le. E feszültségeket még a műsor keretében rendszerint erőszakos cselekmény — vagy állítólagos humor — segítségével feloldják, anélkül azonban, hogy a néző vagy a hallgató számára ezzel bármiféle megoldást nyújtanának. A hírközlő eszközök szinte szabályszerűen vagy kommerciális fogásokkal, vagy pedig egy szépnek és kívánatosnak mondott nő mutogatásával idézik elő a feszültséget hallgatóikban. A programokon mindig valami lelkesült várakozás, feszült izgalom vonul végig, de végül is nem nyújtanak semmit — és nincs is mit nyújtaniuk.

A tömeghírközlés eszközei azonban abban a formában, ahogy ma megszervezték és működtetik őket, nem csupán az amerikai társadalom eltömegesedésének fő eszközei. Más szerepük is van. A vagyon és uralkodás elitjének kezében összpontosuló hatalmi eszközök között a hírközlő eszközök a legfontosabbak gyanánt szerepelnek: legfőbb irányítóik közül többen vagy maguk is tagjai az elitnek, vagy fontos szerepet töltenek be az elit kiszolgálói között.

Az elit mellett, vagy közvetlenül alatta találjuk a propagandistákat, a sajtófőnököket, a reklámszakértőket, akik biztosítják, hogy a közvélemény már bölcsőjében az ő irányításuk alatt legyen, és biztos tételként lehessen a hatalom, a presztizs, a vagyon eredményességének, növekedésének és biztonságának kalkulációjába beállítani. Az elmúlt negyedszázad folyamán ezeknek az üzéreknek a mesterkedései bizonyos dialektikus átalakuláson mentek keresztül:

Kezdetben a hírközlő eszközök hatalma iránt igen nagy bizalom mutatkozik. Szavakkal háborúkat lehet nyerni, a szappaneladást óriási mértékben fel lehet lendíteni: az emberek szavakkal tettekre serkenthetők, vagy visszatarthatók a cselekvéstől. A húszas évek propaganda-nagymestere szerint „csak a költségek szabnak határt annak, hogy akármilyen irányban, akármicsoda témával kapcsolatban megfelelő közvéleményt szállítsunk".[9] A véleménycsinálók szinte mágikus hittel csüngnek a hírközlő eszközök tömegszuggesztiós hatásán — ez a hit azonban csak addig terjedhet, amíg a „köz" bizalma ép. Viszont a bizalom meginog. A hírközlő eszközök annyit beszélnek, annyi túlzást engednek meg maguknak — tulajdon közléseiket agyoncsépelik, egymás hitelét lerontják. A „propaganda-fóbia" a háborús hazugságoknak és a háborút követő kiábrándulásoknak ez a reakciója éppen nem segít a helyzeten, még akkor sem, ha az emberek amúgy is rövid emlékezetét a hivatalos helyekről kiinduló torzítási hullám jócskán megzavarja. A hírközlő eszközök varázshatalma tekintetében feltámadt bizalmatlan-

ságot a véleménycsinálók jelszóba tömörítik, zászlajukra ezt a mondatot írják: „Több kell, mint tömegszuggesztió."

Csődbe jutván, okoskodni kezdenek, okoskodván, alkalmazandónak fogadják el a társadalmi összefüggések elvét. Álláspontot és tevékenységi területet változtatván így szólnak egymáshoz: ha irányítani akarjuk a népet, nagyobb figyelmet kell szentelnünk életének, élete tágabb összefüggéseinek. Ugyanakkor, amikor szuggeráljuk, valami módon személyes befolyásunkat is latba kell vetnünk. A néphez tulajdon mindennapi életének összefüggéseiben, más emberek közvetítésével kell eljutnunk, olyanokéval, akikben bízik; alkalmaznunk kell a személyes varázs eszközét. Vigyáznunk kell, ne mutassuk ki közvetlenül a fogunk fehérjét: a puszta propaganda, az utasítgatások helyett óvatosan kell manipulálnunk.

Az élő és közvetlenül ható társadalmi összefüggés, amelyben az emberek élnek, s amely az egyént állandó készenlétre sarkallja, az, amit mi primér közösségnek neveztünk. Ha valaki látott már belülről egy hirdetővállalatot vagy propagandairodát, tudja, hogy a véleménycsinálóknak a legnagyobb és még ma is megoldatlan problémája ez a primér közösség. Negatív oldaláról nézve tehát, az a tény, hogy felismerték a társadalmi összefüggések befolyását a közvéleményre és a köz-tevékenységekre, arra utal, hogy az egyértelműen megnyilatkozó „köz" érzéktelen a tömegeszközök közléseivel szemben. Pozitív oldaláról pedig ez a felismerés azt jelenti: a köz nem izolált egyedekből áll, hanem a közt alkotó személyek, amellett, hogy eleve számításba veendő, *a priori* ítéletekkel rendelkeznek, állandóan bonyolult, bensőséges, közvetlen módon befolyásuk alatt tartják egymást.

Miközben a véleménycsinálók megkísérlik, hogy az egyértelműen megnyilatkozó közt semlegesítsék, vagy saját hasznukra fogják, igyekeznek azt nézeteik „közvetítő hálózatává" kifejleszteni. Abban az esetben, ha a véleménycsinálóknak elég nagy a hatalmuk, hogy a primér közösségekkel szemben közvetlenül és nyíltan fellépjenek, ezt tekintélyi alapon meg is teszik. Ha azonban hiányzik erre a hatalmuk, és közvetett úton-módon, láthatatlanul kell működniük, előtérbe lép manipuláló — üzérkedő, mesterkedő — szerepük.

A hatósági tekintély, fogalmánál fogva, nyíltan gyakorolt hatalmat jelent, annak az alárendelt népesség többé-kevésbé „önként" engedelmeskedik. Az üzérkedő mesterkedésekkel a hatalmat titokban gyakorolják, anélkül, hogy a hatalom alá vetettek ennek tudomására ébrednének. A klasszikus demokratikus társadalom ideálja nem ismeri az ilyenfajta manipulációkat. Itt a formális te-

kintély magában a népben gyökerezik, képviselői a nép kreatúrái, s a nép akkor vonja meg tőlük a hatalmat, amikor akarja. A feltétlenül tekintélyi alapon álló társadalomban ugyancsak nem merül fel az ilyenfajta mesterkedések problémája, minthogy a tekintély nyíltan azonosul az uralkodó intézményekkel, s a hatalom ügynökeivel, akik tekintélyüket nyíltan és nyers közvetlenséggel gyakorolhatják. Végső soron nem szorulnak arra, hogy a hatalom megtartása vagy elérése céljából annak tényleges gyakorlását véka alá rejtsék.

A politikai manipulációk problematikája azonban minden esetben akuttá válik, amikor bizonyos személyek kezében aktív hatalom koncentrálódik, azonban e személyek nem rendelkeznek a szükséges tekintéllyel, vagy — mellékes, mi oknál fogva — hatalmukat nem kívánják nyíltan gyakorolni. Az ilyen esetekben a hatalmasok arra törekszenek, hogy tényleges hatalmuk kimutatása nélkül uralkodjanak. Titokban és úgy akarnak uralkodni, hogy semmiféle nyílt szentesítésnek ne kelljen uralmukat alávetni. Az ilyen vegyes helyzetekben — ilyen a mai tényleges helyzet Amerikában — a hatalom gyakorlásának primér módja a politikai „manipuláció", a mesterkedés. Szűk körben csoportosult egyének kezében van a döntés hatalma, de elkerülhetetlen, hogy ezeket a döntéseket az indifferens vagy éppen ellenséges érzületű nép, amely felett nincsen közvetlen tekintélyen alapuló hatalmuk, legalábbis ne szentesítse. E szűk körök célja ennélfogva az, hogy a népet különböző mesterkedésekkel rávegyék döntéseiknek vagy álláspontjuknak készséges, sőt lelkes támogatására — vagy ha erre nem, legalább az álláspontjukkal ellentétes nézetek elvetésére.

Formálisan a tekintély gyökere a „nép", de a kezdeményezés hatalmát az említett szűk körök tartják kezükben. A politikai manőverezéseknek és mesterkedéseknek alapvető stratégiája tehát annak a látszatnak a felkeltésén alapul, hogy a döntéseket valóban a nép, vagy legalábbis egy a népből kiemelt, nagyobb csoport hozza meg. Többek között ez az oka annak, miért választják egyesek, még akkor is, ha tekintélyi alapra támaszkodhatnának, inkább a manipuláció titkos, de biztonságosabb módszereit.

De nem áll-e ma ennél magasabb szinten az emberek műveltsége? Miért nem emeljük ki inkább az oktatás szélesebb körre kiterjedésének tényét, miért hangsúlyozzuk a hírközlő eszközök terjedelmének és hatósugarának megnövekedését? A válasz röviden: a tömegoktatás sok szempontból maga is az eltömegesedés egyik eszközévé vált.

A közoktatás elsődleges feladata eredetileg — a nálunk általában elfogadott értelmezés szerint — politikai volt: megfelelő tudást biztosítani a polgároknak, hogy a közügyekben alkalmasabban ítélhessenek és helyesebben gondolkodhassanak. Idővel azután az oktatás szerepe a politikairól a gazdasági síkra terelődött: arra oktatni az embereket, mi módon szerezhetnek jobb állásokat maguknak s miképpen biztosíthatják eredményesebben előbbrejutásukat. Ez különösen a főiskolák vonatkozásában áll, ezek igyekeznek a köz költségén, az üzleti élet által a szellemi dolgozókkal szemben támasztott követelmények kielégítését biztosítani. Az oktatás jelentős részben kizárólag hivatási alapokra helyezkedett; ami az iskolák politikai szerepét illeti, az legtöbb helyen egyszerűen bizonyos nacionalista lekötöttségek és a nemzeti hűség rögzítésének rutinjára redukálódott.

Az egyén hivatásának megfelelő szakképzettség biztosítása fontos feladat, ezt azonban nem szabad összekeverni az általános műveltség biztosítását célzó úgynevezett „liberális" oktatással. A munkalehetőség szubjektív biztosítása — akármilyen magas szinten történjék is — nem önképzés. Ezt a kettőt ma szisztematikusan összekeverik egymással.[10] A szakképzettségek között vannak, amelyek nagyobb, mások kisebb jelentőséggel bírnak a „liberális", a „szabadságot biztosító" nevelés terén. A szakképzettséget és a kulturális értékeket azonban nem választhatjuk el olyan könnyen egymástól, amint azt az állítólagos „semleges" szakképzettség akadémikus kutatóinak művei alapján egyesek feltételezik. Különösen pedig nem akkor, ha komolyan vesszük a „liberális" nevelést. Természetesen az egyik végletben a szakképzettség, a másikban a kulturális értékek között az átmenetnek igen széles skálája húzódik, s ezen a skálán valahol középen találhatjuk meg azokat a beidegződéseket, amelyek a klasszikus „köz" szempontjából a legjelentősebbek.

Az esztergapad használatára, vagy az írás-olvasásra tanítás kétségtelenül szakmai jellegű oktatás, viszont nyilván kulturális értékek gazdagítását szolgálja, ha annak tisztánlátására oktatják az embereket, mit is várnak tulajdonképpen az élettől, vagy a sztoikus, a keresztény vagy a humanista életfelfogás és életmód problémáit vitatják meg velük. Amikor azonban azt látjuk, hogyan valósulnak meg egy csoport ember között azok a kulturális, politikai és technikai beidegződések, amelyeknek birtokában az emberek egy valóban liberális közösség tagjaivá válhatnak, itt ténylegesen egyszerre beszélhetünk a szakmai és kulturális értékeken

alapuló oktatásról. Ennek kereteibe tartozik egyfajta, klasszikus értelemben vett megismerése önmagunknak, és mindannak az ellenkezésnek a kiművelése, amit önmagunk vonatkozásában gondolkodásnak, másokkal szemben vitatkozásnak, illetve véleménycserének nevezzük. Az ilyenfajta beidegződéseket célzó liberális oktatásnak mintegy végső terméke, végeredménye az önmagát művelő, önmagát nevelő ember.

Az alkalmas ismeretekkel rendelkező egyén egy valódi, gondolkodó közösségen belül megteheti, hogy saját, személyes problémáit a közösség vonatkozásában és megfordítva, mint közösségi problémát saját vonatkozásában elemezze. Tisztában van azzal, hogy amit ő személyes problémának vél és érez, igen gyakran túlnő a személyes kereteken; vagy ugyanazok a problémák más egyének vonatkozásában is fennállnak; továbbá, hogy azoknak megoldása nem egyetlen személy magatartásától, hanem csak az élete keretét alkotó csoportok struktúrájának, esetleg az egész társadalom struktúrájának megváltoztatásától függ. Távol áll tőlünk, hogy ezt a lehetőséget tagadjuk.

A tömegben élő embernek is vannak személyes problémái, tömegben azonban az egyén nem ismeri fel azok valódi jelentőségét és eredetét. A gondolkodó közösségben élők, ha problémákkal állnak szemközt, problémáikat világos és egyértelmű definíciókba foglalhatják. A liberális berendezkedés, s ezen belül a liberális nevelésű ember feladata az, hogy a bajok gyökerét világosan körülvonalazott társadalmi terminológiában tárja fel az egyén vonatkozásában. Mélyreható és széleskörű politikai viták hiányában talán a felnőttek és serdülők iskolái nyújthatnának alkalmas keretet az ilyen viták számára. Az értelmes és gondolkodó közösségben a liberális oktatás feladata a következőkben állana: megőrizni a gondolkodó közösséget attól, hogy elnyomás alá jusson; elősegíteni olyan fegyelmezett és célszerű ismeretekkel rendelkező egyének nevelését, akik alkalmasan megakadályozhatják, hogy bárki a közösség fölé kerekedhessék; elősegíteni olyan bátor és értelmes személyek érvényesülését, akiket nem nyügözhet le a tömegéletforma. A gyakorlati oktatásban azonban nem fektettek súlyt arra, hogy az ismereteket a huszadik század zaklatott emberének emberi szükségleteire vonatkoztassák, vagy összhangba hozzák a polgárság társadalmi gyakorlatával. Így a polgár nem láthatja tulajdon egyoldalúságainak és sikertelenségeinek, de éppen így egyéb bajainak a gyökerét sem. Nem látja, milyen mértékben juttatja csődbe a társadalom mai szerkezete az eszméket, az értelmet,

s ugyanígy nem képes a ma „értelmes polgárára" háruló feladatok ellátására sem.

Az oktatási intézmények azonban a múltban nem foglalkoztak ezekkel a dolgokkal, s ritka kivételektől eltekintve ma sem foglalkoznak. Egyszerűen a hivatásbeli és társadalmi emelkedés eszközeivé váltak, és minden szinten úrrá lett rajtuk a politikai félénkség. Emellett az oktatási elvek számos iskolában a „hivatásos nevelők" kezében az „alkalmazkodjunk az élethez" ideológiájához igazodnak, s az egyéni és közéleti magasabbrendűség eléréséért folytatott harc ideáljával szemben előnyben részesítik a tömeg-életmódot.*

Nem fér sok kétség ahhoz, hogy a modern, reakciós oktatóknak az elméleti és gyakorlati oktatással kapcsolatban alkalmazott elvei a tömegek eszmevilágához igazodnak. Sem az elmélet, sem a gyakorlat nem irányul a kulturális színvonal emelésére, az értelem feltétlen uralmának propagálására: elsősorban a mesterségbeli fogások, az „élethez való alkalmazkodás" triviumával foglalkoznak, és a tömeg ernyedt, tunya szellemi életét veszik alapul. Amit „demokratikus iskolának" neveznek, azon sok esetben az intellektuális középszerűség terjesztését, a mesterségbeli képzést és a nemzet iránti hűségre nevelést értik, s alig valamivel többet ennél.

⑥

A modern társadalom szerkezeti irányzatai és hírközlő technikájának manipulációs jellege a túlnyomórészt nagyvárosias jellegű tömegtársadalomban kerülnek együttállásba. Méreteinek kiterjedésével a nagyváros szűkre szabott tevékenységek közé, szorosan körülhatárolt környezetbe kényszeríti lakosait. Ily módon az egyénben fokozatosan elenyészik a szoros értelemben vett, meg-

* „Ha az iskolák valóban teljesítenék feladatukat — írja A. S. Bestor —, méltán várhatnánk a nevelőktől, hogy a nemzet intellektuális színvonalának emelkedése terén jelentős és vitathatatlan eredményekről számoljanak be. Ilyesfajta eredményeket várnánk: könyvek és komoly tárgyú folyóiratok egy főre eső forgalmának emelkedése, a mozikkal és a rádióműsorokkal kapcsolatos igények színvonalának emelkedése, a politikai viták színvonalasabbá válása, a szólás- és gondolatszabadság nagyobb becsben tartása, a felnőttek szellemi elmaradottságára jellemző olyan jelenségek felszámolása, mint a »comics«-könyvek olvasása."[11]

határozott közösséghez való tartozás érzete. A kisebb közösségeken belül kialakult közösségi csoportok tagjai életük legkülönfélébb megnyilvánulásai során, többé-kevésbé közelről megismerik egymást. A nagyvárosi társadalom tömegében az egyén a társadalom többi tagjait életviszonyaiknak rendszerint csak bizonyos — az egész viszonylatában egyetlen töredéket alkotó — vonatkozásokban ismeri: ez az az ember, aki az autómat szokta javítani, ez a nő szokta felszolgálni az ebédemet, a másik eladónő abban az áruházban, az ott pedig gyermekeim napközijét vezeti. Az olyan közösségben, ahol az emberi érintkezés ilyen mederben folyik, elburjánzanak az előítéletek, kitermelődnek a sablonok. Alig nyílik tere annak, hogy az emberi élet teljes méretű valóságai a felszínre jussanak.

Amint már láttuk, az emberek lehetőleg olyan hírközlési eszközöket vesznek igénybe, amelyek fennálló meggyőződéseiket támogatják, s amelyek elszórakoztatják őket. Nagyvárosi elkülönültségükben ugyanezen az alapon igyekeznek olyan emberekkel érintkezni, akikről tudják, hogy velük azonos nézeteket vallanak. A többieket nem veszik komolyan. Mintegy védekezésképpen felveszik a jellegzetesen nagyvárosias stílust, bizonyos blazírt magatartást, amely mindenesetre több és mélyebbre nyúlik, mint az egyszerű, külsőleges modor. Mintegy ezeknek a körülményeknek a következményeként igyekeznek elkerülni a nézőpontok, az igazi, világosan megfogalmazott problémák nyílt szembeállítását. Az esetleg mégis előforduló nyílt összecsapásokat hajlamosak merő tapintatlanságnak tekinteni.

Mindennapi életük rutinjában elmerülten, szűkreszabott életformájukon még egyszerű véleménycserék útján sem, tevékenyen pedig még kevésbé képesek felülemelkedni. Nincsen áttekintésük sem a társadalmi struktúrán, sem pedig ezen a struktúrán belül önmaguknak, mint a „köz" tagjainak a szerepén. A nagyvárosi szerkezeti egység szűk kis miliőkből tevődik össze, s ezeken belül az egyéneket bizonyos elzárkózási törekvés jellemzi. A város állítólagos „ösztönző változatossága" semmi ösztönző hatást nem gyakorol az egy társadalmi osztály tagjaiból összeállott elővárosok lakosaira: ezek kényelmesen végigélhetik életüket anélkül, hogy valaha is összejönnének másokkal, mint a magukfajtájú emberekkel. Ha pedig másokkal érintkezésbe lépnek, ennek az érintkezésnek a kereteit és tartalmát az egyes idegen életformákról kialakított sablonok és előítéletek szabják meg. Mindenkit mintegy a saját környezetének csapdája tart fogva: el vannak vágva a többi,

világosan körülhatárolt csoporttól. A hírközlési eszközök az ilyen szűkre szabott keretek között élő emberek fantáziája számára festhetnek a legkönnyebben egy hamis világot, ami túl viszi őket saját életük horizontján, vagy esetleg életük meglevő kuliszszáit hamisítják meg.

A „köz" meghatározott keretek között él, tagjai azonban felülemelkedhetnek ezeken a kereteken, szellemileg: szellemi erőfeszítéssel, társadalmilag: közös akciók útján. A kisebb közösségi csoportokból kialakuló „köz", azáltal, hogy gondolkozik, vitatkozik és szervezett akciókat kezdeményez, öntudatossá válik, és szerkezeti jelentőségű vonatkozásokban is aktívan fel tud lépni.

A tömeg embere életének kereteit sem szellemileg, sem fizikailag nem képes elhagyni, kivéve — végső esetben — a motorbiciklis bürokraták szervezett, „önkéntes" lelkesedésének nyomása alatt. Még nem jutottunk el ebbe a végletbe, de ha az amerikai tömegben élő nagyvárosi embert alaposan szemügyre vesszük, határozottan felfedezhetjük ennek pszichológiai előjeleit.

Ezzel kapcsolatban a következő gondolatmenetet alkothatjuk: ha egy maroknyi ember állás nélkül marad, és nem is néz munka után, ennek okát közvetlenül személyes viszonyaikban, egyéniségükben kereshetjük. De ha tizenkét millió ember van állás nélkül, igazán nem tételezhetjük fel, hogy valamennyi egyszerre „ellustult" és „semmirekellő" lett. A gazdasági szakemberek terminológiájában ezt a jelenséget „szerkezeti munkanélküliségnek" jelölik, s ezzel többek között azt is értik, hogy az érintett személyek képtelenek az álláshelyzetükön változtatni. A szerkezeti munkanélküliség eredetét hiába keressük egyetlen gyárban, egyetlen városban, egyetlen gyár vagy város bármiféle magatartásában vagy magatartásának bármiféle hiányosságában. Sőt a közönséges ember, ha a munkanélküliség hulláma végigseper személyes környezetén, hiába is próbálna meg valamit is tenni ellene egyetlen gyáron vagy városon belül.

A társadalmi struktúra és a személyes környezet közötti megkülönböztetés a társadalomtudományos vizsgálódások egyik leglényegesebb mozzanata. Ennek segítségével válik könnyűvé a mai amerikai „köz" helyzetének megértése. Az élet minden fontosabb területén sarkalatos tételként emelkedik ki az a körülmény, hogy a szerkezethez tartozás érzete elenyészett, és az egyén erőtlen, hatalom nélküli környezetbe süllyedt. A katonaság erre a legkézenfekvőbb példa, mert itt az egyén által játszott szerep a leghatározottabban körül van írva; áttekintés az egész kato-

nai struktúrán csak a legfelsőbb parancsnoki posztokról lehetséges, amit azonban onnan lát az ember, az szigorúan őrzött hivatalos titok.

A munkamegosztás terén is, az emberek által a gazdasági hierarchiákon belül betöltött állások többé-kevésbé szűkre szabott környezetet biztosítanak, s minden olyan poszt, ahonnan a termelési folyamatot mint egészet át lehet tekinteni, központosítva van; a munkás nemcsak munkája eszközeitől és eredményétől távolodott el, hanem attól is, hogy a termelés egész struktúráját és folyamatát megértse. A politikai életben tájékozódást keresők az alsóbb szintek töredezettségében s a középső szintek torzító burjánzásában képtelenek áttekinteni az egész képet, képtelenek a legfelsőbb csúcsok meglátására és azon alapvető kérdések megállapítására, amelyek az életük keretét képező struktúra egészét, s benne az ő helyüket meghatározzák.

Amikor a gondolkodó közösség elpusztulását fájlaljuk, elsősorban és döntő módon ezen strukturális áttekintés és pozíció elvesztésére gondolunk. A nagyvárosban a környezet és az elkülönülő napi rutin terén mutatkozó eltérések minimuma az egyén és a család kapcsolatánál mutatkozik; a város nem primér egység, polgárainak nagy része nem is képes arra, mint egy egységes és hiánytalan struktúrára tekinteni.

Egyfelől az uralkodó struktúra növekvő méretei és centralizációja, másfelől az egyéneket szűkülő életformájukba szorító irányzat áll szemben egymással. És mindkét oldalon tapasztalható, hogy növekvő mértékben támaszkodnak a hírközlés eszközeire — ideértve a közoktatás ügyét is. Ezek az eszközök azonban a tömeg emberének nem biztosítanak felülemelkedést életformáján, ellenkezőleg, élményeit bizonyos sablonokba szorítják, s így az egyén élményei szaporodásával egyre jobban megreked. Nem képes arra, hogy elszakadjon a mindennaptól, s megfigyelje, vagy éppenséggel kiértékelje élményeit, vagy élményeinek hiányát. Önmagával folytatott vita — ezt nevezzük mi gondolkodásnak — helyett egész élet-élményét valami öntudatlan, visszhangszerű monológgal kíséri végig. Nincsenek önálló tervei: előre megszerkesztett rutin szerint él. Sohasem képes arra, hogy felülemelkedjék tényleges helyzetén, mert nem emelkedik, nem tud felülemelkedni mindennapos környezete fölé. Tudatával nem fogja át teljes egészükben napi élményeit s azok való értékét; sodródik, szokásokat majmol; magatartásának forrása olyan egyénektől átvett zűrzavaros értékelések és kritikátlanul elfogadott várakozások összevissza keveréke.

akiket már nem is ismer igazában, akikben nem is bízik többé — ha ugyan valaha ismerte őket, s valaha bízott bennük.

Mindent készpénznek vesz, mindent igyekszik a legcélszerűbben hasznára fordítani, igyekszik tervezgetni — egy-két évre előre, esetleg, ha gyermekei vannak vagy jelzálogkölcsöne, még továbbra —, de sohasem teszi fel magának komolyan a kérdést: mi is a tulajdonképpeni célom? És hogyan érhetem el? Valami ködös optimizmus az élete, ez az optimizmus élteti, s ha időnként apró nyomorúságok, kiábrándulások bántják, hamar túlteszi magát rajtuk. Önelégültnek kell őt tekintenünk, ha azoknak az álláspontjáról vizsgáljuk őket, akiknek fejében megfordul az a gondolat, hogy valami baj azért lehet a nagyvárosi zűrzavarban burjánzó tömeg-életformával, ahol iparszerűen és akkora hűhóval termelik ki a „self-made-man"-eket. Milyen mérték szerint ítélkezik önmaga és törekvései felett? Mi az, aminek igazi jelentőséget tulajdonít? Kik az ideáljai?

Elveszíti önállóságát, s ami még ennél is sokkal lényegesebb, elveszíti az önállóság utáni vágyát. Az önálló gondolatokkal, a maga kialakította életformával rendelkező ember eszméje tökéletesen idegen a számára. A kérdés nem azon fordul meg, vajon kedveli-e vagy sem azt az életmódot, amelyet él. Egyszerűen erről van szó: ez a kérdés nem merül fel kiélezetten és egyértelműen előtte, így aztán a körülmények és az események nem keltenek benne semmiféle — sem keserű, sem édes — szájízt. Egyetlen gondolata, hogy mindabból, ami körülötte látható, a lehető legkisebb gonddal és a lehető legtöbb szórakozás kíséretében megkaphassa a maga részét.

Élete rendje, tevékenységei összhangban állnak a formális szabványokkal, egyebekben mindennapi élményei ködös, kaotikus masszát alkotnak, bár ennek tudatára többnyire sohasem jut, mert — szorosan vizsgálva a dolgot —, valójában nincsenek is saját élményei, s így nincs minek tudatára ébrednie. Vágyait nem maga formálja — forrásuk külső sugalmazás. És a tömegben az ember elveszíti sajátját képező önbizalmát — ha ugyan valaha rendelkezett vele. A tömegek társadalmának élete bizonytalanságot terjeszt, tehetetlenséget szül, elszigeteli az egyént minden biztos bázistól, s az ilyen bázisoknak még az ideáját is eltörli. A tömeg embere, céljai nem lévén, nem érti, miért él.

Úgy érezzük, a tömegtársadalom eszméjéből logikusan következik egy uralkodó elit-réteg létezése. A gondolkodó „köz" eszméje ezzel szemben olyan liberális társadalmi tradíciókra utal, amelyek nem ismernek hatalmi elitet, vagy ha igen, ezek az elit-csoportok

állandó váltakozásuk folytán nem élveznek szuverén tekintélyt. Ha a valódi gondolkodó közösség szuverén, akkor nincs szüksége arra, hogy valaki vezesse: a tömegek szuverenitása azonban teljes kifejlettségében is legfeljebb egy-egy választás alkalmával kiélésre kerülő talpnyaló, alázatos hódolatban nyilvánul meg az elit, a tekintély ünnepeltje felé. Egy demokratikus állam politikai struktúrája nem nélkülözheti a gondolkodó „közt", és a demokratáknak szólamaikban kifejezésre is kell juttatniuk: a szuverénitás a gondolkodó közösségben székel.

Ma azonban, amikor mindazok az erők, amelyek a politikai rendet kiszélesítették, központosították és adminisztratív vonásait a modern társadalmak politikai jellege rovására felfokozták, amikor a középosztály átalakult valamivé, amit már talán nem is nevezhetünk középosztálynak, amikor a hírközlési eszközök már többé nem tárgyilagos tolmácsai az eseményeknek, amikor a nagyvárosok népe már közösségnek alig nevezhető elkülönülésben él egymástól, amikor hiányoznak a „köz" széles köreit a hatalmi központokkal összekötő önkéntes társulások — ma tanúi vagyunk a gondolkodó közösség lehanyatlásának, s annak, hogyan válik szuverenitása merőben formálissá, üres retorikai fordulattá. És sok országban az ilyen közösségek maradványaiban megbénítja az életet a félelem. Már nem is akarnak értelmes meggondolással dönteni, akcióba lépni, mert hiányzanak számukra a szükséges eszközök, amelyekkel a döntéseket meghozhatnák, az akciót lefolytathatnák. Elveszítik politikai hovatartozás-érzésüket, mert nem tartoznak sehová, elveszítik politikai akaratukat, mert képtelenek módot találni realizálására.

Az amerikai társadalom legfelsőbb szintjének egysége egyre erősödik, tevékenységét igen gondosan, megfontoltan koordinálja, s itt, ezen a legfelsőbb szinten alakult ki az uralkodó elit. A középső szint bizonytalan, impotens, egyensúlyozó erők sodródásának színtere. Ez a középső szint semmiképpen sem kapcsolja össze a legalsó szinteket a legfelsőbbekkel. A társadalom legalsó szintje politikailag szétszórt, és még mint passzív elem sem jelent hatalmi tényezőt. A társadalom legalsó szintjén szemlélhetjük a tömegtársadalom kialakulását.

XIV.

A konzervatív hangulat

Ha a modern Amerika társadalma — mint ahogy azt fel kellene tételeznünk — valóban demokratikus alapokon állna, fel kellene tételeznünk benne egy értelmes közösséget is, amely tisztában van az uralkodó elit létezésével és azzal, miféle döntéseket hoz ez az elit-csoport. A demokrácia fogalmához ugyanis hozzátartozik, hogy mindazok, akik a legfelsőbb szintű döntések következményeit viselni kényszerülnek, megfelelő tudással, áttekintéssel — sőt hatalommal — rendelkeznek ahhoz, hogy a döntések hozóit számadásra kényszerítsék. Ami a tudást és áttekintést illeti, senki önmagára nem támaszkodhat, a szükséges értesüléseket mindenki máshonnan szerzi be, mert senki sem ismerhet egy kis körnél többet abból a nagyvilágból, amelynek mindenfelől sugárzó hatása alól ma senki magát ki nem vonhatja. Tapasztalati világunk nagyrészt közvetett módon alakul ki, s így amint már fentebb láttuk, igen sokszor a valóságnak csak torz mását nyújthatja. A véleménycsinálók minden korban kialakítottak az elitről valamiféle képet, amely megfelelt a maguk korának és helyzetének. Az így kialakított képek természetesen változnak, akárcsak azok a valóságok, amelyeknek tükrözésére megalkotóik szándékai szerint hivatva voltak; közvetlenül a mi napjainkban is sok új kép kialakulásának, sok régi módosulásának lehetünk tanúi.

Az utóbbi időkben ezek a képek elsősorban nem a valóság közelebbi megismerését kívánták biztosítani. Festőik inkább arra törekedtek, hogy a köreikben elterjedt, különös, konzervatív hangulatot aláfessék velük. A manapság nekünk felkínált képek egyáltalán nem olyan elitet ábrázolnak, amely a hatalom és a titkos manipulációk soha nem látott erejű eszközeinek birtokában, felelőtlenül uralkodik. Értelmes, okos emberek szétszórt csoportjait ábrázolják, akik nehéz helyzetükben a tőlük telhető maximumot

nyújtják. Az efféle képeknek életet adó hangulat nem igyekszik igazolni az igazi elit valódi hatalmát, ezzel szemben alátámasztja az elit szószólóinak a retorikáját. Elvárnák tőlünk, hogy komolyan vegyük ezeket a képeket, holott semmi közük sincs az uralkodó elitre és hatalmára jellemző tényekhez, vagy ha van, egészen egyszerűen egyéni képzelgések szülöttei. Az ilyen képzelgések viszont nem az amerikai uralkodó elitben ma olyan nyilvánvaló kiteljesedésre jutott erők diagramját rajzolják meg, hanem ehelyett valami érzelemmel töltött védőpárnát nyújtanak, jó körülmények között élő írók fizetett vagy ingyenes közreműködésével.

A tudósok tudatosan vagy ösztönösen olyan ideológiai alapok után kutatnak, amelyeket célszerűen alkalmazhatnának az elitre. Ilyen alapot a meglevők között találniuk nem sikerült, újak megteremtésével is hiába próbálkoztak. Amit találtak: napjaink közéletének amoralitása és eszmei tartalmatlansága. Amit megteremtettek: önmaguk konzervatív hangulatának puszta reflexiója. Ez a hangulat igen alkalmas az anyagi fellendülés, a nacionalista ünneplési láz, a politikai vákuum korában élő emberek számára. A mélyén megtaláljuk a minden bántó él nélkül tudatosodó tehetetlenség-érzetet és valami puszta önelégültségre alapuló ál-hatalomérzetet. Ez a hangulat fellazítja a politikai akaraterőt, képessé teszi az egyént arra, hogy minden közéleti aljasságot felindulás nélkül elviseljen, s feladja a nyugati humanizmusnak a tizenkilencedik század Amerikája által olyan tudatosan érzett, központi célját: az ember saját sorsának értelemmel való, bátor irányítását.

①

Akik ideológiákat keresnek, hogy a maguk konzervatív hangulatát — és a maguk egzisztenciáját — valamivel alátámaszthassák, szeretnék, ha hangulatuknak valamiféle megbízható, tradíciókban gyökeredző alapot találhatnának. Úgy érzik, a liberalizmus, a progresszivizmus, a radikalizmus rászedte őket. Tekintélyes részük valami klasszikus-konzervatív társadalom után áhítozik.

A konzervativizmus klasszikus formájában persze nem egyéb, mint öntudatosodott, részleteiben kidolgozott, érvekkel alátámasztott és racionalizált tradicionalizmus,[1] s egyik lényeges elemét a „természetes arisztokrácia" alkotja. Aki az emberi ésszerűség uralma által előidézett intenzív feszültség elől menekülni igyek-

szik, annak előbb-utóbb elkerülhetetlenül valami új-burkei védekezési rendszert kell megkonstruálnia a tradicionális elit számára, mert végső sorban minden igazán konzervatív ideológiának egy ilyen típusú elit a legfontosabb előfeltétele.

Az egyértelműbben fogalmazott, éppen ezért eredménytelenebb kísérletek, amelyeknek célja, hogy a mai Amerika számára valamiféle tradicionális elitet találjanak, alaposabban megvizsgálva alig jelentenek többet reményteli vágyakozásnál. Ezért éppen annyira nem számítanak semmit a modern valóságok szempontjából, mint ahogyan használhatatlanok a politikai magatarásban való tájékozódásra. A konzervatív ember szemében, mondja Russel Kirk (1) „a társadalmat isteni akarat irányítja", s az ember képtelen értelmével felfogni az uralkodó, nagy erőket. Ennek megfelelően a változások szükségképpen lassan következnek be, mert „a változások előidézésére hivatott eszköz a Gondviselés", az államférfi államférfiúi mivoltának próbája pedig az, hogy „felismeri-e a gondviselésszerű társadalmi erők valódi irányát". A konzervatív ember (2) bizonyos előszeretettel viseltetik a „tradíciókon alapuló életforma változatossága és titokzatossága" iránt, legfőképpen talán azért, mert úgy gondolja, „a hagyomány és a józan előítéletek fékezik az emberek önteltségét és atavisztikus hajlamait". Végül (3) „a társadalom vezetőt kíván", s a konzervatív elgondolás szerint az osztályok és a hatalmak természetes rendje az emberek között fennálló bizonyos „természetes megkülönböztetettségen" épül fel.[2]

A tradíció szent; a Gondviselés igazi társadalmi szándékai ezen keresztül nyilvánulnak meg; ezért utunkat a hagyománynak kell megszabnia. Minden, amit a tradíció címszava alá foglalhatunk, az elmúlt korok összegyűjtött bölcsességét tükrözi, sőt azok léte „isteni szándékra" támaszkodik.

Természetszerűleg felmerül bennünk a kérdés: mely tradíciók tekinthetők a Gondviselés eszközeinek? A körülöttünk zajló események és változások közül melyek vezethetők vissza isteni szándékra? Mikor volt az a pillanat, amikor az alkotmányzó atyák mesterkedései hagyománnyá s így szentté váltak? És azt kell-e hinnünk, hogy a konzervatívok az Egyesült Államok társadalmában, a progresszív mozgalom és a New Deal reformjait megelőzően találnak valahol olyan jelenségeket, amelyekről elmondhatnánk: ez „természetes megkülönböztetettségen" alapuló osztály vagy rend? S ha nem, akkor hol van és mi az a mintakép, melyet szerintük dédelgetnünk és szeretnünk kellene? És vajon az Egyesült Álla-

mok mai politikai és gazdasági apparátusának tagjai a Gondviselésnek annyira keresett szándékait képviselik-e? És honnan tudhatnánk, igen-e vagy nem?

A konzervatívok a hagyomány irracionálját veszik védelmükbe az emberi értelem erejével szemben. Tagadják, hogy az embernek törvényszerűen jogában áll saját sorsát irányítania és kollektíve építenie a maga világát. Viszont, ha ez a helyzet, milyen alapon veszik igénybe az értelmet akkor, amikor a különféle hagyományok és emberek között választanak, vagy amikor abban a kérdésben döntenek, hogy a beállott változások közül melyek a Gondviselés és melyek a gonosz erők művei? Nem tudnak a számunkra semmiféle racionális támaszt biztosítani, amikor arról van szó, válasszunk: kik a Gondviselés szándékait világosan látó, aszerint cselekvő vezetők, s kik a reformerek, a „Levellerek"? Ha ebből az álláspontból indulunk ki, nincsen irányvonal, amely eligazítana bennünket abban, kik pályázhatnak joggal a „természetes" alapon való megkülönböztetettségre.

Ezekre a kérdésekre, ha nem is mindig egyértelműen, de mindig rendelkezésünkre áll a válasz: ha épen marad az osztályok és a hatalom hierarchiájának természetes rendje, megmaradnak feljebbvalóink, vezetőink, ők felelnek rájuk. Ha megőrizzük ezeket a természetes disztinkciókat, sőt a divatjamúltakat is felélesztjük, a vezetők majd döntenek helyettünk. Így végső sorban a klaszszikus konzervativizmus híveinek egyetlen elvük marad: hálásan meghajolni valamiféle — szent elitnek tartott — csoport vezetése előtt. Ha akadna egy ilyen embercsoport, amelyet mindenki elismer maga fölött állónak, a konzervatív ember legalábbis társadalmilag tisztázott viszonyokat látna maga körül. Akkor kielégülhetne minden sóvárgás a klasszikus tradíciók és konzervatív hierarchia után. Mert akkor a konzervatív lélek vágyai szilárdan verhetnének gyökeret egy arisztokrácia tekintélyében, s ez az arisztokrácia érzékekkel megtapasztalhatóan állna előtte, mint a magán- és a közéleti magatartások és döntések irányadó mintaképe.

És ez az a pont, ahol a konzervatív hangulat publicistái Amerikában zavarba jönnek, s nem tudják, mihez fogjanak. Zavaruk oka — részben legalábbis — az, hogy félnek szembekerülni az élet minden zugát átható liberális szólamokkal. Az pedig, hogy nem tudnak mihez kezdeni, elsősorban az amerikai felső körökkel, különösen a hatalom felsőbb köreivel kapcsolatos két egyszerű tényre vezethető vissza:

Akik ma az élen állnak, nem alkalmas megtestesítői a konzer-

vatív szellemű kiválóságnak. De ezek az emberek nem is vallanak közhasználatra ténylegesen alkalmazható ideológiát.

Amerika dúsgazdagjai kulturális téren a legszegényebbek közül valók. Az egyetlen olyan kiválóság, amelyben példaképül szolgálhatnának, nagyon is materiális természetű: kiválóság a pénz megszerzése és megtartása terén. Tekintélyük egyetlen alapja az anyagi siker. Persze érezhet az ember némi nosztalgiát a régi családok, az „utolsó fellegvárak" után, de az effajta képekről általában senki sem hiszi, hogy sokat nyomnak a latban — ragyogásuk talmi fényű múlt tükrözése, és sehol sem találjuk meg bennük a jelen nagyon is komor színeit. A régi gazdagok mellett, vagy azok helyén ott csillognak a nemzeti „glamour" „szintetikus" ünnepeltjei, akik gyakran éppen kulturális szegénységükből és politikai analfabetizmusukból csinálnak maguknak erényt. A hivatásos ünnepeltek természetüknél fogva a szórakoztatás tömegeszközeinek rövidéletű figurái csupán, s nem olyan emberek, akik azért hordozzák a tekintély presztizsét, mert a tradíciók folyamatossága testesül meg bennük. Az újgazdagok között a texasiak túlságosan kezdetlegesek, a részvénymágnások meg túlságosan is belekeveredtek mindabba, amit később e lapokon „a magasabb szintű erkölcstelenség" cím alatt foglalunk össze. Ami a vállalati vezéreket illeti, azok mindenféle ideológiát — akár konzervatív, akár bármiféle más ideológiát — túlságosan fantasztikusnak tartanak, meg egyébként is: vannak fizetett embereik, ezeknek igen jól forog a nyelve, ismerik a liberális zsargont, minek vegyék hát akkor ők, a vezérek a vállukra a konzervatív elvek hirdetésével járó terheket? Meg azután, gyakorlatilag nem tekintik-e az amerikai gazdaságpolitikában a siker előfeltételének, hogy az ember tanulja meg használni, és használja is sűrűn azt a liberális frazeológiát, amely közös nevezője minden tipikus és sikeres népszónoklatnak ?[3]

Így azután nincsenek a társadalom felső régióiban csillogó személyek, akikben a konzervatív kutatók a kiválóság mintaképét ünnepelhetnék, akik szemben állnának a liberalizmus zűrzavarával, el is ítélnék azt, s akik nehézség nélkül, kellő formában és készséggel elfogadnák a konzervatívok hittételeit. Hiába kutatnak, még emlékeikben sem találhatnak olyan pre-kapitalista vagy preliberális elitet, amelyre támaszkodhatnának: nem követhetik az európai írók példáját, akik a feudalizmus maradványait — ha idealizálva is — szembeállíthatták a kapitalista társadalom vulgarizmusával.

Ennek következtében az amerikai konzervativizmus szószólóinak legnagyobb problémája, hogyan deríthetnék fel annak az embercsoportnak a ki- és hollétét, akiknek érdekeit a konzervatív ideológia alkalmasan szolgálhatná, s akik azt ennek fejében elfogadnák. A klasszikus konzervativizmusnak mindig szüksége volt a preindusztrialista társadalmak maradványaiból, a nemesség alkotta arisztokráciából, a parasztságból és a céhrendszer örökségeit őrző kispolgárságból áradó tradíciók varázsára: és pontosan ezek a források azok, amelyek sohasem léteztek Amerikában. Amerikában a polgárság mint társadalmi osztály, kezdettől fogva döntő módon túlsúlyban volt a pozíció és hatalom szempontjából. Amerikában sosem lehetett és sosem lehet klasszikus konzervatív ideológiáról beszélni.

Amerika hatalmasai nem vállalnak közösséget semmiféle eredeti, hamisítatlan és elfogadható konzervatív ideológiával, és kifejezetten borzadnak a konzervatív szólamoktól. Ha a konzervatív hangulat szószólóinak legmélyebb indítékait keressük, azokat, amennyiben egyáltalán léteznek, abban a próbálkozásban fedezhetjük fel, amellyel a politikának mint az emberi akaratmegnyilvánulás autonóm szférájának szerepét igyekeznek áldozatul hozni s lehetővé tenni, hogy a tőkés társulások és vezéreik szabadon és önkényesen uralkodhassanak. Semmi kapcsolatuk sincsen az igazi modern konzervatív gondolat olyan kútforrásaival, akikkel pedig az amerikai entellektüelek közül oly sokan annyira szerették volna azonosítani őket. Semmi esetre sem tekinthetjük Burke-öt vagy Locke-ot azon ideológia kútforrásának, amelyet az amerikai elit a maga számára megfelelőnek talált. Az elit ideológiai forrása Horatio Alger.[4] „Nemes" nyerészkedési versenyükben a „dolgozz és keress", a „törd magad és tiéd a siker" vezérelveinek hangoztatása volt a fő támaszuk. Újkeletű hatalmukat azonban nem öntötték tudatos ideológiai formákba. Nem kellett szembeszállniuk olyan eszmékből táplálkozó támadásokkal, amelyek veszélyes ellentétben állottak volna az emberekkel való érintkezésben szabványként alkalmazott liberális szólamokkal. Talán a legkönnyebb dolog úgy „konzervatív" elveket vallani, ha — a jövőtől való aggódás alternatívájaként — nincsen igazi konzervatív jelenérzet. Ha azt nem is mondhatja senki, hogy az amerikai konzervativizmusnak — úgy amint az a gazdagok és hatalmasok tálalásában megjelenik előttünk — célja bódulatot kelteni, a konzervatív gondolkodásúak mégis igen gyakran élnek boldog kábulatban.

Így aztán a negyvenes és ötvenes évek konzervatív írói még

kevésbé álltak szoros kapcsolatban az általuk befolyásolni vagy igazolni kívánt vezetőkkel és irányadó személyiségekkel, mint a harmincas évek radikális publicistái.[5] A jobbszárnyon és a középen mindenféle „ideológiai" igényt kielégít a propaganda, a propaganda viszont olyan dolog, amit pénzért megszerezhet az ember. Így manapság a vagyon és a hatalom elitjének nincsen semmiféle konkrét ideológiára szüksége, legkevésbé pedig a klasszikus konzervativizmuséra.

Mindazonáltal semmi akadálya, hogy egyesek továbbra is védelmükbe vegyék az amerikai elitet, általában a felsőbb osztályokat és azt a rendszert, amely ilyen szép sikereket biztosított ezeknek a rétegeknek és csoportoknak. Ez ugyan ma már nem olyan népszerű foglalkozás az írók körében, legfeljebb a fizetett publicisták vagy tudományos prostituáltak űzik, ez utóbbiak viszont mohón megragadnak minden módot és lehetőséget, hogy folytathassák a mesterségüket. Továbbá, különösen a korporációk világának vezérférfiúi között még ma is közkedveltségnek örvend az az eszme, miszerint ők csupán „vagyonkezelők"; azonkívül a közvéleménykutatások eredményei, a grafikonok tömegei szinte hétről hétre bizonyítják be nekünk, hogy a világon nincsen az amerikainál kitűnőbb gazdasági rendszer. A klasszikus konzervativizmus után áhítozókat azonban az effajta nyílt önigazolások nem elégítik ki. Ha ugyanis az ilyen önigazolások sikerre akarnak jutni, az elitet úgy kell feltüntetniük, mint dinamikus csoportot, ez esetben viszont le kell mondaniuk arról, hogy ugyanakkor a hagyományok tárházának is beállíthassák. Ellenkezőleg, a kapitalista elit mindig „self-made-man"-ekből állott, akik tradíciókat rombolva és szigorúan csak személyes eredményeikre támaszkodva jutnak az élre.

(2)

Ha ma Amerikában nem is képzelhető el egy bevett elit-csoportra támaszkodó klasszikus konzervativizmus, ez nem jelenti azt, hogy a konzervatív hajlamú tudósok és kutatók nem találtak más módokat elgondolásaik realizálására. Arisztokráciára feltétlenül szükségük van; persze, az arisztokrácia fogalma tekintetében sokszor meglehetősen bizonytalanná válnak. Általánosságokban mozognak, inkább morális síkra terelik a kérdést, és kihúzzák az arisztokrácia fogalma alól a társadalmilag meghatározott, szilárd talajt. A „hamisítatlan demokrácia" vagy a „liberális konzervativizmus" nevében

jelentősen kitágították az arisztokrácia értelmezését — az úgynevezett „természetes arisztokráciának" már semmi köze sincsen fennálló társadalmi rendekhez, osztályokhoz, hatalmi hierarchiákhoz. Az arisztokráciát egy társadalmilag elkülöníthető osztály helyett morálisan felsőbbrendű személyek szétszórt együttesének fogták fel. Az ilyen elképzelések ma meglehetős népszerűségnek örvendenek. Egyrészt ugyanis megfelelnek a konzervatív hangulatnak, másrészt nem követelnek senkitől hűséget korunk „arisztokráciája" iránt. Ez a helyzet Ortega y Gassettel, s ez Peter Viereckkel kapcsolatban is. Az utóbbi szerint például az arisztokratikus értékeket nem az „arisztokratikus osztály", hanem az „arisztokratikus szellem" valósítja meg, s az utóbbi, nemes magatartásával és „noblesse oblige" tanával osztálykülönbség nélkül „mindenki számára hozzáférhető".[6] Egyesek megkísérelték megtalálni a módját, miként képviselhetnének titokban, anélkül, hogy nyíltan színt vallanának, ilyen nézetet, s elit helyett „a tömegről" beszéltek. Ez viszont veszélyes álláspont, mert megint csak szembekerül a liberális retorikával, amelynek egyik lényeges ismérve, hogy mindig a szépet teszi a polgárságnak.

Az arisztokrata etika általánosításával és társadalmi tartalmától való megfosztásával nem érünk el kielégítő eredményt. Semmiféle általános érvényű kritériumot nem kapunk, amelynek alapján megállapíthatnánk: kik tartoznak az elithez, és kik nem. Önmaga által kinevezett elitre senki sem támaszkodhat. Emellett, az ilyen általánosítás messze esik a fennálló hatalom tényeitől, s így politikailag irreleváns.

Akár a fennálló *status-quo*n belül élretörők, akár valamiféle képzeletbeli arisztokratikus etika megvédéséről van szó, a kérdés nem egy hagyományokban gyökerező és hierarchikus elit, hanem egy dinamikusan, állandóan változó, szakadatlanul egy kiszélesedő társadalom élére törő csoport körül forog. Az igazság egyszerűen az, hogy nincsen társadalmilag — főképpen pedig politikailag — bevett tradícionális elit, s így nincsen olyan tradíció sem, amelyet egy ilyen elit köré és mögé felépíthetne valaki. Továbbá, a hagyományra — minden egyéb ismérve mellett — jellemző, hogy csinálni nem lehet, legfeljebb fenntarthatjuk a már meglevőt. Ma nincsen olyan töretlen tradíció, amely mágikus varázslatával reménybeli vagy tényleges támaszt nyújt a modern társadalomnak. A nagyságot tehát nem szabad összekevernünk az egyszerű, időbeli fennmaradással, és az értékek versenyét nem dönthetjük el azon az alapon, hogy melyik érték marad fenn tovább.

A konzervatív hangulat azonban erős, majdnem olyan erős, mint a mindent átható liberális retorika, és nincsen lehetőség mindkettő kielégítésére. Az ember nem hajlandó elismerni a legfelsőbb szinteket olyannak, amilyenek, nem hajlandó szembenézni létezésük tényével, másfelől nem hajlandó arra sem, hogy egy másik, talán több jogcímen igazolható elit réteget képzeljen el magának. Legegyszerűbb, ha egyszerűen tagadjuk bármiféle elit vagy felsőbb osztály létezését, vagy legalábbis arra az álláspontra helyezkedünk: ha létezik is ilyesmi, az amerikai életformában nem játszik szerepet. Ha valaki kellő sikerrel magáévá tudja tenni ezt az álláspontot, elmerülhet a konzervatív hangulatban anélkül, hogy bármiféle kapcsolatot kellene teremtenie a tényleges elittel vagy valamiféle képzeletbeli arisztokráciával.

A liberalizmus „fájdalommentes" iskolájának írói, amikor a felsőbb osztályokról írnak, gyakran összekeverik a valóságot az áhított elképzelésekkel. Az elitet vagy a múltba utalják, vagy jelenben ható elemeit differenciálják. A jövőbe tekintő tizenkilencedik századbeli liberálisok az előbbi módszert követték, a huszadik század jelentől terhes kora pedig úgy tekint az elitre, mint amely a tehetetlenségig differencálódott.* Ami a hatalmat illeti: tulajdonképpen senki sincsen, aki döntéseket hozna: támaszkodjunk a reprezentatív kormányformával kapcsolatos hivatalos és formális elképzelésekre. Ami a vagyont, a nagy jövedelmeket illeti: ennek végső sorban nincsen döntő jelentősége, még ha nagy vonalakban érinti is a társadalom jellegét. De egyébként is, Amerikában ma mindenki gazdag. Korunk konzervatív hangulatának idegközpontját a liberalizmusnak ez a komolytalan formája alkotja.

Akár az ok, akár az okozat oldalát nézzük a dolognak, a konzervatív hangulat szempontjából a legnagyobb jelentősége talán annak van, hogy a liberalizmus, míg szólamai diadalmaskodtak, intellektuális és politikai vonalon összeomlott. Az egészen természetszerűleg nyilvánvaló, hogy az a fajta „liberalizmus", amely a harmincas években uralkodott, a háború utáni időszakban kiejtette kezéből a politikai kezdeményezést. Ezen időszak gazdasági fellendülésében és katonai terrorja alatt a hatalom középső szintjein politikai primitívek egy kis csoportja — az új, nagy amerikai

* Ezt a romantikus pluralizmust már tárgyaltam és analizáltam a tizenegyedik fejezetben.

idegességi hullámot meglovagolva — megfosztotta a honi politikát minden racionális tartalomtól, és döntő módon lecsökkentette a közösségi érzéseket. Harcba szállt a New és a Fair Deal politikájával, megkísérelte a két politikai irányzat történelmének újraszerkesztését, s még azok szereplőinek életrajzába is beletúrkált. A mód, ahogy mindez lezajlott, élesen rávilágított arra, milyen döntő mértékben támaszkodott ez a csoport azon újgazdag osztályok vérző társadalmi státus-sebeire, amelyek a második világháború alatt és után nem jutottak olyan presztizshez és hatalomhoz, amilyen érzésük szerint megillette volna őket.*

A nyárspolgári jobboldal a társadalmi vonalon csalódottak helyett inkább a gazdaságilag elégedetlenekre támaszkodott. Ez a vonal régi, megalapozott presztizsű szimbólumok, emberek, intézmények ellen intézte rohamát.[7] Támadása elején kis híján sikerült a külügyi szolgálatot, a régi felsőbb osztályok egyik fellegvárát feldúlnia. A harc egyik kiélezett percében pedig vezetője előbb nyilvánosan megrótta az egyik hadseregtábornokot, majd az egész ország nyilvánossága előtt egy senkiházi nihilistákkal lefolytatott csetepaté során megszégyenítette a hadügyminisztert, aki egyébként régi, gazdag családból származott.

A legszélesebb körökben propagálták a nemzeti hűség új fogalmát. Ez végső sorban bizonyos „gang"-ekhez való hűséget jelentett; a gangek az állam törvényes rendje fölé helyezték magukat, s az államapparátus személyzetét is saját köreikbe invitálták. Működésük mindenki előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a kormányapparátus tevékenységének központjában ma a titkosrendőrség és a titkos „nyomozások" állnak, olyan mértékben, hogy aki csak egy kis megfigyelőképességgel is rendelkezik, kellő alappal beszélhet ma egy bábkormányról, amely egészen újszerű hatalmi eszközökre támaszkodik: fegyverei a telefonlehallgatás, a spiclirendszer, a fenyegetések, a zsarolás. Ezt az egész irányzatot drámaian festette alá az a folyamat, hogy míg az emberek egy emberöltőn keresztül szenvedő alanyai voltak a szórakoztató tömegeszközök lezüllésének, közösségi érzéseik kihamvadtak, kiüresedtek. Kitűnt ezekkel a jelenségekkel kapcsolatban a felsőbb és a középső rétegek kiválasztottjainak magasabb rendű erkölcstelensége és eszmei tartalmatlansága. És nyilvánvalóvá vált a politikai gengszterek kiszámíthatatlan és kíméletlen őrjöngése ellen magát reszketve védelmező liberalizmus hanyatlása és rettegése.

* Lásd a II. fejezetet.

A liberálisok, míg a harmincas évek liberalizmusa a háború után a vádlottak padján ült, időnként ráeszméltek, mennyire közelkerültek ahhoz, hogy eszmevilágukat kiüresedjék, tartalmatlanná váljék. A bevett polgári társadalom státus-építménye ostrom alatt állt, de mivel Amerikában ez az építmény alapjaiban semmit sem tartalmazott a múltból, s mivel egykori liberális és baloldali beállítottságúak hiába keresték mögötte a jövő képét — a támadás gonoszsága szörnyűségesen megrémítette őket, egész politikai életük beszűkült, egyetlen tartalma valami aggódó védekezés lett.

A háború után a liberalizmus szervezetileg ellaposodott, a liberális hatalom jegyében lezajlott háború előtti évek kiszívták a független liberális csoportokból az életet, elpusztították gyökereit, a régi vezetőket a központoktól tették függővé, és vidéki szinten nem képeztek újat. A New Deal nem hagyott hátra liberális program alapján működő szervezetet, és inkább támaszkodott a régi pártszervezeteken belül laza koalíciókra, semmint hogy új pártot alakított volna. Így azután a koalíció — legalábbis, ami a liberális eszméket illeti — hamarosan szétesett. Emellett a New Deal felélte a liberalizmus eszmei hagyatékát, kodifikációival ellaposította ideáljait, s a liberalizmusból adminisztratív rutingépezetet csinált: az ilyesmi pedig inkább alkalmas arra, hogy védelmezzük, mint arra, hogy harcoljunk érte.[8]

A liberalizmus hívei a háború után túlságosan féltek ahhoz, hogy akármilyen — akár baloldali, akár katonai — pozíciójukat védelmükbe vették volna. Védekező állásukból inkább a „polgári szabadságjogok" ünneplésével foglalkoztak, szembeállítva azok hiányát a Szovjetunióban. Ami azt illeti, sokakat annyira elfoglalt ez az ünneplés, hogy annak megvédésére, amit ünnepeltek, nem is gondoltak, s nem maradt még arra sem idejük, hogy éljenek vele. „Valaha a régmúlt időkben — jegyzi meg Archibald MacLeish a negyvenes évek végén — a szabadsággal éltek az emberek. Ma takarékoskodnak vele, félreteszik, oltalmazzák, mint valami vagyontárgyukat, mint egy okiratot vagy részvénykötegét a bankjuk széfjében."[9]

Sokkal biztonságosabb dolog ünnepelni a szabadságot, mint védelmezni, és sokkal biztonságosabb formális jog mivoltában védelmezni, mint politikai síkon, hathatósan élni vele. Még azok is, akik mindent megtesznek a szabadságjogok aláásására, ebbeli tevékenységüket a szabadság nevében végzik. És még könnyebb dolog kiállni mások múltbeli szabadságjogainak védelmére, mint erélyesen síkra szállni ma a magunk nevében. A polgári szabad-

ságjogok védelme — egy évtizede még a gyakorlásuk is — igen sok liberális és egykori baloldali tudósnak jelentett komoly gondot. Mindez megint csak igen biztonságos módja annak, hogy a politikai reflexiók és követelések szférájából az intellektuális törekvéseket más irányba tereljék.

A háború utáni liberálisokat védekező pozíciójukban ugyancsak elfogták azok az aggodalmak Amerika mai világhelyzetével kapcsolatban, amelyek mind az elit, mind a nép köreiben elterjedtek. Ezen aggodalmak mélyén mást is találhatunk, nemcsak a nemzetközi feszültséget vagy sok embernek azt a tehetetlen érzését, hogy nincs mentség, hogy elkerülhetetlen egy újabb háború. Van még egy jellegzetes gond, amely igen sok amerikait komolyan foglalkoztat manapság. Ma az Egyesült Államok nemzeti alapokon álló, igen széleskörű kulturális presztizsversenyben áll az egész világgal, de különösen Oroszországgal. Tárgya ennek a versenynek az amerikai zene, az irodalom, a képzőművészetek és — a szónak a szokványosnál magasabb szintű értelmezésében — az amerikai életforma. Az Egyesült Államokból sokkal több gazdasági, katonai és politikai hatalom árad, mint kulturális varázs. Amerikának idegenben van hatalma, de nincs kulturális presztizse. Ez a tény sok liberális gondolkodású embert késztetett arra, hogy csatlakozzék az Amerikát ünneplők soraihoz.[10] Nemcsak annak érezték szükségét, hogy nacionalista alapokra helyezkedjenek, és így védelmezzék magukat a nyárspolgári jobbszárny ellen, hanem sürgős szükségét érezték annak is, hogy biztosítsák külföldön Amerika számára a kulturális presztizst.

A védekező állásba húzódáson és a szervezeti ellaposodáson túlmenően is van azonban még valami, ami miatt a gazdagok és hatalmasok számára az amerikai liberalizmus „fájdalommentessé" vált. A liberalizmus az elmúlt fél évszázad alatt erkölcsileg és intellektuálisan igen nagy mértékben lehanyatlott. A klasszikus liberalizmus — akárcsak a klasszikus szocializmus — eszmei szerepében ma is egyike a nyugati társadalom időtlen hagyományainak. Retorikájában azonban a liberalizmus kulcsfogalmai a mai politikai szótár közös nevezőivé váltak, és maga az irányzat — míg retorikája diadalt aratott és ma ugyanazokkal a liberális szólamokkal a lehető legeltérőbb és legkülönbözőbb álláspontokat hirdetik meg és védelmezik — elveszítette alapvető jelentőségét, s alkalmatlanná vált arra, hogy a konkrét kérdések és politikai irányvonalak egyértelmű mutatójának szerepét betölthesse.

Az amerikai élet széles perspektívája és nagy változatossága

nem nyújt széles perspektívát és nagy változatosságot a politikai állásfoglalások és különösen a politikai lehetőségek terén. A különböző érdekek szószólóinak retorikájában sokkal több az egyezés, mint a különbözőség. Annak ellenére, hogy csak a liberálisokat ejtik a csapdájukba, retorikájuk egyöntetűen liberális. Az a sztereotíp kép, amelyet Amerikáról festenek, s amely szerint Amerika lényegileg haladó, sőt radikális ország, kizárólag a technika világában és — furcsa módon — még a szórakoztatási iparban leli indokolását.* Ez utóbbi jelenségcsoport annyira „dinamikus" és annyira „radikális", hogy ennek alapján jutottunk el a lelkesült esztelenséghez, mint általános amerikai jellemzőhöz. Az életnek ezt a felületi jelenségét gyakran itthon is, idegenben is félreértik, s úgy képzelik, hogy Amerika a dinamizmus és a haladás hazája. Holott az az igazság, hogy Amerika konzervatív ország, konzervatív ideológia nélkül. Politikai életének intellektuális lomhasága kitűnően megfér a liberális retorikával. A liberalizmus, mint retorika, a politikai pozíciók közös álarcává vált ugyan, de mint társadalomelmélet elveszítette jelentőségét, mint ideál pedig tévútra vezet. Akármilyen módon igyekeztek is egyesek a liberalizmust, mint a modern társadalmi változások mechanikájának elméletét, revízió alá vetni, semmi körülmények között sem tudták a tizenkilencedik század bélyegét letörölni róla. A liberalizmusnak mint társadalomelméletnek az alapja az automatikus egyensúlyi helyzetben fennálló társadalom.[11]

A közügyekről ma kialakított, „józan paraszti észre" támaszkodó nézetek a nagy egyensúly vezéreszméjére s annak legkülönfélébb megnyilvánulási formáira támaszkodnak. A társadalomtudósok legakadémikusabbjai is ezt az elméletet vallják a hatalommal kapcsolatban, s a liberális intelligencia által életben tartott konzervatív hangulat melegágyát is ez az elmélet képezi. A konzervatív hangulatot nem lehet a klasszikus konzervativizmus elemeiből összeilleszteni. A konzervatív hangulat nem nyúlhat vissza prekapitalista, még kevésbé preindusztrialista múltra; nem festheti meg magának ideálképpen azt a társadalmat, amelyben a tekintélyi rendszert hagyományok szentesítik.

A konzervatív hatalom intellektuális megfogalmazásban nem egyéb, mint a klasszikus liberalizmusnak egy tökéletesen antiklasz-

* Ezzel nem kívánom azt állítani, hogy az Egyesült Államok technikai téren *ténylegesen* a legelső helyen áll. Ami azt illeti, konstrukció és minőség tekintetében, általánosságban, az amerikai ipari termékek nem vehetik fel a versenyt a német és az angol ipar termékeivel.

szikus korban — a huszadik században — történő újraformulázása. Olyan kép ez, amelyben a társadalom felett a legminimálisabb körre szorított hatalom áll csupán, mert a társadalmat a varázslatos „piac" autonóm erői irányítják. A klasszikus konzervativizmus „Gondviselését" a liberalizmus a piac „láthatatlan kezében" általánosítja, mert a Gondviselés laikus öltözetében arra a meggyőződésre utal, hogy a megszámlálhatatlanul sok akarat szándéktalan következményei meghatározott alakban egyesülnek, s engedni kell, hogy ez az alakzat minden felülről ható befolyás nélkül alakulhasson ki. Így tehát bátran állíthatják, hogy nincsen elit, nincsen uralkodó osztály, nincsenek védelemre szorítkozó hatalmi központok. Nem igyekeznek az elit hatalmát úgy igazolni, hogy azt a lehető legkedvezőbb színben ecsetelik, hanem egyszerűen tagadják mindenféle olyan embercsoport, osztály vagy szervezet létezését, amely számottevő következményeket magában rejtő hatalommal rendelkezne. Az amerikai liberalizmus ily módon kiválóan alkalmas a konzervatív hangulat alátámasztására. A hatalom és vagyon elitje tulajdonképpen azért nem érzi szükségesnek, hogy egy kifejezetten konzervatív ideológiát teremtsen a maga számára, mert ilyen típusú liberális elképzelések és feltételezések uralkodnak.

④

A konzervatív ideák után sóvárgók számára a romantikus pluralizmus* legvonzóbb tulajdonsága az, hogy szükségtelenné teszi a közügyek vezetését ellátó személyek szerepének igazolását. Ha ugyanis a vezetők maguk is valamennyien egy egyensúlyi helyzet részét alkotják, akkor valójában mindegyik teljes tehetetlen, s korunk eseményeiért és a meghozott döntésekért tulajdonképpen a felsőbb körök egyikét sem, intézményes berendezések egyetlen rendszerét sem lehet felelőssé tenni. Így viszont minden komoly politikai erőfeszítés merő illúzió, s az ilyesmit értelmes ember érdeklődéssel figyelheti ugyan, de kétségtelen, hogy nem vállalhat morális lekötelezettséget velük kapcsolatban.

Ez a mai konzervatív hangulat politikai jelentősége: végső sorban nagyhangú, öntelt és felelőtlen álláspont. Különös módon,

* Lásd a XI. fejezetet.

ahhoz képest, hogy konzervatív hangulatnak nevezzük, tartalma nem nosztalgikus sznobizmus, sőt ellenkezőleg: igyekszik egy lépéssel a legfrissebb események előtt járni, azaz sznobizmus, de alapja nem a tradíció, hanem a divat.[12] Akik ebben élnek, nem a nemzetre gondolnak, még csak fel sem merül gondolataikban a nemzet képe; egyes-egyedül önmaguknak, önmaguk érdekeinek tulajdonítanak jelentőséget. A magukfajtájúakból kialakított csoportjaikban egymás hangulatát fűtik. Ezek a körök sznob módra zártakká válnak, és tökéletesen félreesnek a döntések és a hatalom gyakorlati valóságának az útjából.

Ezek után az ember azt hihetné, s nyilván elegendő alappal, hogy a konzervatív hangulat nem egyéb holmi játékos divathóbortnál, amivel az anyagi fellendülés korszakában néhány jólszituált íróember szórakozik. Annyi bizonyos, ez a hangulat nem jelent komoly erőfeszítést arra, hogy összefüggő szemléletet nyújtson arról a világról, amelyben élünk, valamint azokról a követelésekről, melyeket mi — konzervatív, liberális, radikális politikai lények — ezzel a világgal szemben támaszthatunk. Sem egy intellektuális közösség, sem liberális gondolkodó közösségek csoportjai nem biztosítják a megfelelő megoldási formákat azokkal a problémákkal, összeütközésekkel, döntésekkel és politikai irányzatokkal kapcsolatban, amelyek korunk történelmét alakítják. A liberális retorika és a konzervatív hangulat keveréke tulajdonképpen összekuszálta a legsúlyosabb kérdéseket, és lehetővé tette, hogy egy történelmi folyamat megfelelő ideológiai tartalom nélkül alakulhasson ki. Ez a hangulat és ez a retorika végeredményben arra utal, hogy a szó legtágabb értelmében vett gondolat, minden látható politikai szempontból, jelentőségét vesztette, s a háború utáni Amerikában az értelem és a valóság külön utakon járnak.

A nyárspolgári konzervatívok természetesen éppen úgy nem nyertek politikai hatalmat, mint ahogy az adminisztratív liberálisok sem voltak képesek azt megtartani. Miközben a hatalom középső szintjein ez a két tábor szócsatáit vívta, a felsőbb szinteken a konzervatívok sokkal hangtalanabb és sokkal okosabb csoportja a maga kezébe kaparintotta a politikai élet gyeplőjét. Ennek megfelelően a liberális és az ex-baloldali erők zajos viaskodása a jobbszárnnyal ténylegesen ezeknek a pozíciókban jól befészkelt konzervatívoknak az oltalmára szolgált még annak árán is, hogy a harcolók — teljesen elmerülvén saját múlt baloldaliságukkal folytatott küzdelmükben — tökéletesen elveszítették a lehetőséget a nyárspolgári jobbszárny felháborító vádjaival szembeni véde-

kezésre. A nagyvállalatok, a hadsereg és az állam elitje mind politikai, mind gazdasági, mind katonai téren csak hasznot húzott a nyárspolgári jobboldal primitív akcióiból, s a jobbszárny gyakran anélkül, hogy ennek tudatára ébredt volna, az elit rohamosztagának szerepét töltötte be.

Az anyagi jólét légkörében, ahol a demagóg jobboldal szabta meg a köz politikai fogékonyságának mértékét, ahol az okosabb konzervatív körök csendben, nagyjából ellenállás nélkül aratott győzelmekkel fészkelték be magukat a hatalomba, ahol a harmincas években hivatalos érvényűvé emelt liberális ideákat most új rendeltetéssel oroztak el és laposítottak banális szólamokká, ahol a liberális reménységeket harminc év szónoki diadalaival retorikai ürességekké csépelték, és a kiüresedett radikalizmust harminc év sorozatos vereségei halálra követték — ebben a légkörben kapott lábra a kutató tudósok körében a konzervatív hangulat. Az ő köreikben a mélyreható, széleskörű vitákkal, sőt a minden vita és véleménycsere nélkül meghozott iszonyatos döntésekkel kapcsolatban nem merül fel követelmény, nincs ellenvélemény, nincsen ellenkezés. Egy szó sem hangzik el az ellen az antidemokratikus arcátlanság ellen, amellyel a legmagasabb katonai és polgári szervek politikájukat befejezett tényként állítják a köz elé. Senki sem tiltakozik a politika eszmei tartalmatlanságának számtalan változata ellen, és senki sem fordul azokkal szembe, akik ezt az űrt növelik és fenntartják. Mindenek felett pedig a tudás embereinek köreiben nem emeli fel senki tiltakozó szavát az ellen, amiért a tudás búcsút mondott a hatalomnak, a hatalom embere a lelkiismeretnek, az értelem a valóság tényeinek.* Korunk hatalmasai ennek következtében minden ideológiai köpönyeg nélkül parancsolgathatnak, politikai döntéseket hozhatnak politikai viták és politikai eszmék nélkül, és így Amerika magasabb köreiben testet öltött a szervezett felelőtlenség amerikai rendszere.

⑤

Bátran elhihetjük, hogy a még létező néhány kislétszámú gondolkodó közösség, sőt maga az amerikai tömeg sem osztja az entellektüelek konzervatív hangulatát. Viszont afelől is bizonyosak lehetünk, hogy az amerikai elitről nincsen megfelelő elképzelésünk.

* Lásd a XV. fejezetet.

Ha van is valami elgondolásuk, az bizonytalan, s rendszerint a társadalmi státus és a vagyon kategóriáiban tapogatózik, nem pedig a hatalomében. Ezek az elképzelések továbbá, a maguk politikailag kicsinyes módján, egészen erkölcsös alapokon állnak.

Persze, a morális bizalmatlanság a nagyok és hatalmasok iránt régi amerikai szokás. Ez a bizalmatlanság a harmincas években elsősorban a részvénymágnások ellen irányult, akiket akkor „gazdasági kiskirályoknak" hívtak; néha, mint a két háború között, az admirálisok és tábornokok ellen; és minden időkben legalábbis egy kicsit: a politikusok ellen.

Nem számítható természetesen ebbe a kategóriába a választási hadjáratok szónokainak csodálatos mesevilága és könnyed vádaskodásai. Mégis, az a tény, hogy az üzleti életben, a kormánykörökben mutatkozó korrupció problémája nagyjából állandóan szerepel a napirenden, arra utal: a magasabb körök közerkölcsisége, a magasabb személyiségek integritása tekintetében az emberek között széleskörű és mélyreható érdeklődés nyilvánul meg. Ebből viszont az következik, hogy az emberek az amerikai életnek jóformán minden területén bizonyos lappangó aggodalmak közepette élnek.

Ezek a területek magukban foglalják a katonaságot, a politikai és gazdasági életet. Magukban foglalják az elitet, e legfőbb intézményes rendek fejét — mint magánszemélyek csoportját. Sok apró leleplezés szítja azoknak erkölcsi aggodalmait, akik még képesek erkölcsileg aggodalmaskodni, s ezek az apróságnak tűnő jelenségek valójában elárulják, milyen széles körökben terjedt el az erkölcstelenség a közösségben.*

* Néhány évvel ezelőtt West Pointban, az amerikai felsőbb katonai körök központjában, az igen gondosan válogatott ifjú hallgatók közül néhányat azon kaptak rajta, hogy csaltak a vizsgán. Más főiskolai kollégiumokban a kézilabda-csapatokat verseny előtt lepénzelték, hogy a nyertes csapatra tevő fogadók biztosítsák szerencséjüket. New York City kerítő-piacán tiszteletre méltó családból származó aranyifjak ugyancsak tiszteletre méltó családból származó leányokat árusítottak néhány száz dollárért, week-endező nagyvállalati vezéreknek. Mind Washingtonban, mind más nagyobb városokban tudott dolog egyes magas beosztású férfiakról, hogy megvesztegethetők, és szívesen engednek egyéb természetű „nyomásoknak". 1954 szeptemberéig mintegy 1400 „váratlan szerencseprofitra" derült fény: valamennyit a negyvenes évek során bonyolították le. Olyan nagyvállalatok, amelyek a Szövetségi Házépítési akció bérházépítési kampánya keretében építkeztek vagy eszközöltek beruházásokat, az építkezés költségeit meghaladó értékű jelzálogkölcsönöket vettek fel, s a több száz millió dollárra rúgó külön-

A magasabb koroknek vajon melyik tagját — és melyik reménybeli tagját — nem érintette meg az ilyenfajta erkölcstelenség szele? Vajon azok az esetek, amelyek az utóbbi időben jutottak a koz tudomására, talán csak jelentéktelen határesetek? De hát mindenki tudja, hogy van egy érzés, amely azt súgja: minél nagyobb vagy, annál kevésbé valószínű, hogy elkapnak. És az ember óhatatlanul érzi, hogy a csip-csup esetek valami sokkal nagyobbszabású utalnak, sokkal mélyebbre nyúlik a gyökerük, s ezek a gyokerek ma a magasabb szintű és a középszintű amerikai életformában igen szervezetten terjeszkednek. A tömeg figyelmét elterelő zajban persze az ilyen érzések hamar és veszélytelenül tovaszállnak. Mert Amerikában a nagyok és hatalmasok iránti bi-

bozetet bezsebeltek maguknak [13] Az uzletek lebonyolítása során a kormanyzati tisztviselok és uzletkotok mellett társaságbeli lányok — három, 400 dollárért —, díjmentes horgászkirándulások szerepeltek a programon Az természetes, hogy az elmúlt haború alatt bárki, akinek pénze volt, es akinek megvoltak a megfelelo osszekottetései, annyi húst és benzint vásárolhatott a feketepiacon, amennyire éppen kedve tellett Az egyik legutóbbi elnokválasztási kampány során élesen és cinikusan világított rá az általános bizalmatlanságra az a páratlan jelenseg, hogy az ország legmagasabb kozéleti pozícióira pályázók mindegyike szukségesnek erezte a nyilvánosság elott elszámolni szemelyes jovedelmeirol.

Viragzanak a kulonbözo illegális üzletek, kis befektetések gyors és fantasztikus haszonnal Az effajta iparágak tucatjával burjánzottak el Korea után a kikotovárosokon végigsöpro bunözési hullám keretei kozott. A bankárok világszerte társulatokba tomorulnek a sikkasztások lekuzdésére A *New York Times* így ír errol. „Brutálisan szólva, az emberek novekvo számban egyre novekvo mennyiségu pénzt lopnak a bankoktól"[14] Kábítószercsempészet, útonállás, sikkasztás és pénzhamisítás, adócsalás és boltı lopások — kitunoen fizeto uzletágak

Tomoren kifejezve a dolgot, a bunozés, ha alkalmas uzleti alapra helyezik, jol jovedelmez Ma már koztudomású, hogy az amerikai gengszterek egymás kozott és a helyi hatóságokkal szindikátusszeru egyesuleseket alkotó országos uzlethálózat specialisan kiképzett személyzetét alkotják. Az illegális uzelmek tehát ma jól szervezett iparágakban tomorulnek, de még ennél is kirívobb teny, hogy a húszas évek alvilágának torvenyen kívuli vezérei ma hoteltulajdonosok, szeszfozovállalatokat tartanak fenn, udulohelyeket vezetnek, fuvarozási vállalatokat uzemeltetnek Es ha valaki a siker barati társaságának ezen tagjai kozul priusszal rendelkezik, az legfeljebb azt jelenti, hogy nem voltak a megfelelo helyeken ismerosei [15]

Az alvilág szervezett bunozesi rendje piedesztálra emeli a zsákmányoláson alapuló siker individualista filozófiáját, a kozjó iránti érzéketlenséget, a profitmotivum istenítését, a laissez-faire elvét Az alvilág az amerikai kultúra integráns részévé vált, s mint ilyen „azt a célt szolgálja, hogy kielégitse az igényeket az olyan árucikkek és szolgaltatások iránt, amelyek illegálisnak minosulnek, de a becsuletes emberek koreben

zalmatlanságban nincsen rendszer, nincsen politikai koncentráltság: a tömegekben ez a bizalmatlanság csak többé-kevésbé cinikusan tudomásul vett leleplezésekkel kapcsolatban él. A kisebb és nagyobb szabású korrupció és erkölcstelenség jellemző tények ugyan a magasabb körökre, de a mai amerikai társadalom erkölcstelen tónusának egyik velejárója az is, hogy a köz, amikor szembetalálkozik ezekkel a tényekkel, érzéketlen és közönyös marad iránttuk. Korunk közéleti korrupciója nem kelt aktív morális felháborodást. A régi középosztály erkölcseinek trónjára Amerikában ma a magasabb rendű erkölcstelenség ült.

A köz szemléletében a kilencvenes évek kizsákmányoló plutokratái és korrupt államgépezete helyébe a húszas években a kul-

is kelendők Hallgatólagosan szerves részét alkotja gazdasági, politikai, igazságügyi és társadalmi rendszerünknek Ebből a szempontból olyan bűnözö típusaink vannak, amilyeneket megérdemlünk "[16]

A bunozés jól jövedelmezett Harold G Hoffman New Jersey-i bankárnak is Polgármester, kongresszusi tag, majd kormányzó lett belőle Csak 1954-ben bekövetkezett halálakor derült róla ki, hogy az állami pénzügyi alapból több mint tíz éven keresztül 300 000 dollárnál többet sikkasztott el Emellett a politikai élet „moralitás-játékának" színpadán kiemelkedő szerepet vitt neves bankokkal, biztosítótársaságokkal, magasrangú személyiségekkel kapcsolatos korrupciós tevékenységekben A hadsereg egyes kantinjaiban nerzbundákat, drága ékszereket lehetett jóval a bolti ár alatt vásárolni Busás profittal „jótékonysági" rendezvényeket szerveztek Tizennyolc személy került 1954-ben vád alá kimustrált hajókkal kapcsolatban az állam sérelmére elkövetett sikkasztások miatt Julius C Holmes, egykori londoni nagykövet, a külügyminiszter volt különleges helyettese is a terheltek közott szerepelt Szakszervezeti vezérek gazdagodtak meg zsarolásból, különböző pénzügyi manipulációkból vesztegetésből, a szakszervezetek jóléti alapjaiból Roderick Allen altábornagy 1954 márciusában a hadsereg pénzéből 1200 dollárt fizetett ki hogy szibériai csau-kutyáinak megfelelő ólakat építhessen Ha valaki az újságok mellett még üzleti évkönyveket is olvas, tudhatja, hogy 1954-ig — a negyvenes évek közepétől — mintegy 214 adóhivatali tisztviselőt helyeztek vád alá, barátai körükkel együtt — köztük a szövetségi kormány adóbehajtási hivatalának főnöket —, és 100 ellen büntető eljárást is hoztak [17] Az adócsalók számára a tavasz érkezése országszerte mintegy felhívást jelent egy izgalmas játékra ki tud ügyesebben hazudni, ki tud szellemesebb kibúvókat kieszelni A legfelsőbb szintekkel kapcsolatos leleplezések mintegy tetőztek 1954 tavaszán, amikor a hadügyminiszter, a helyettese, meg egy szenátor és segédje összeszürték a levet a McCarthy-Hadsereg ügyben folyó kihallgatások során — mint erre már kitértünk — magasrangú tisztviselők és szenátorok méltósága és pozíciója hullott a porba Es minthogy a vádak lényeges pontjaikban igaznak bizonyultak, a legfelsőbb körök két csoportjával derült ki, milyen ékes példáját nyújtják a sílány erkölcstelenségnek

turálatlan kispolgár és a vidékiek léptek. A harmincas években ezeket a „gazdasági kiskirályok" váltották fel. Negatív kép mindhárom: az első a városi kapzsiságé a felháborodott és falusias jellegű erkölcsi optikán keresztül nézve. A második az eszmék nélküli nyárspolgárság, ahogy azt azok a városi rétegek látták, akik számára az erkölcsi elveket a nagyvárosi stílus helyettesíti. A harmadik kép kissé elmosódottabban a régi plutokratákat ábrázolja szisztematikusabb és személytelenebb beállításban.

A negyvenes és ötvenes évek részvénymágnásaira azonban hiába keresünk ilyen gazdasági és politikai beállításban megfestett típusképeket. Ezt a típust az emberek meglehetősen cinikusan fogadják, a tömeg embere pedig néha még titokban csodálja is őket. A részvénymágnásokkal és a politikai „outsiderekkel" kapcsolatban nem alakult ki szélesebb körökben elfogadott szemléleti típus. És ha a nép fantáziájában néha mégis formát öltene egy-egy ilyen jellegű kép, hamarosan felváltja a vállalati vezér alakjában megjelenő „előretekintő", energikus, élesen metszett profilú „amerikai fiú" képe.

Ha a tömegtársadalom helyzetét tekintjük, nem is várhatunk mást. A tömeg képzeletét nagyrészt teljesen leköti a státus csodálata, az apró erkölcstelenségek leleplezése és a politikai tiltakozás halála: a „macchiavellizmust a kisembernek!" felfogás. Ha az intellektuális közösséget nem töltené el annyira a konzervatív hangulat, ha ez a közösség nem foglalna el olyan kényelmesen félénk álláspontot, ha nem kábítaná el annyira néhány tagjának újdonsült előkelősége — talán más lenne a helyzet. De ha egyszer tisztába jöttünk ezekkel a tömegtársadalomra és az intellektuális közösségekre jellemző körülményekkel, könnyen megérthetjük, miért nincsen az amerikai uralkodó elitnek ideológiája, miért nem érzi annak szükségét, uralma miért áll távol minden eszmei tartalomtól, s miért nem igyekszik igazolást találni manipulációira. Korunk magasabb rendű erkölcstelenségének melegágya a hatalmasoknak ez az eszmei tartalmatlansága: ez az erkölcstelenség szorosan fonódik egybe az amerikai rendszerű korporációs hatalom legfontosabb jellemzőjével: a szervezett felelőtlenséggel.

XV.

A magasabb rendű erkölcstelenség

A magasabb rendű erkölcstelenség köre nem szűkíthető le a szoros értelemben vett politikai síkra. De arra az álláspontra sem helyezkedhetünk, hogy a magasabb rendű erkölcstelenség elsődlegesen olyan emberek jellegzetes magatartása, akik lényegében egészséges morális alapokon álló intézményekben tevékenykednek. A politikai korrupció az általános erkölcstelenségnek csak az egyik oldala; az erkölcsi érzék mai színvonalát nem egyszerűen egyes korrupt egyének erkölcsisége határozza meg.[1] A magasabb rendű erkölcstelenség az amerikai elit szerves ismérve; a tömegtársadalom jellegzetes vonása pedig, hogy ebbe az erkölcstelenségbe beletörődik.

Persze, akadhatnak egészséges intézményekben korrupt emberek, ha viszont maguk az intézmények korruptak, a bennük élő és dolgozó emberek is szükségszerűen korrumpálódnak. A korporációk korában a gazdasági viszonyok elveszítik személyes jellegüket, s lecsökken a gazdasági vezetők személyes felelősségérzete. Abban a világban, ahol az üzlet, a háborús készülődés, a politika a korporációk rendszeréből meríti létjogosultságát, az egyén lelkiismerete fellazul, s intézményes jogot nyer a magasabb rendű erkölcstelenség. Ez nem csupán a nagyvállalatok, a hadsereg és az állam adminisztrációjának korruptságára utal: éppen úgy tekinthető a militarista állam politikájával mélységesen azonosuló részvénymágnások — mint kapitalista réteg — jellemvonásának.

Ebből a szempontból — mint például egy feltörő ifjú politikus választási küzdelmeit szolgáló pénzügyi forrásokkal kapcsolatban — nem is az a legfontosabb kérdés, hogy a politikusok általánosságban erkölcsileg érzéktelenek-e vagy sem. A legfontosabb kérdés a következő: ha az amerikai politikai életben egy fiatal politikus jelenlegi pozíciójára gyorsan és sikeresen feltört, meg-

tehette-e ezt anélkül, hogy erkölcsi érzékét legalább némileg el ne tompította volna? A „fehérgalléros" bűnök, a megrendült erkölcsiség, a költséges szenvedélyek, az elhalványuló személyes integritás problémájának nagy része a *strukturális* erkölcstelenség problémakörébe tartozik. Nem egyszerűen a rossz környezet által megrontott kisemberek problémái ezek.

Sokan vannak, akik, ha halványan is, de sejtik, hogy ez így van. A polgár, amikor a felsőbb körökkel kapcsolatban újabb erkölcstelenségek hírét hallja, így szól: „No, ma megint elkaptak egyet." Ebből nyilvánvaló, hogy szemében a kipattant ügy nem elszórt jelenség, nem egy-egy személyt érintő esemény csupán, hanem a széles körökre jellemző általános helyzetnek egyik megnyilvánulása. Alapos bizonyítékok állnak rendelkezésre ezen álláspont alátámasztására. De milyen körülmények adják ezeknek a jelenségeknek az alapját?

①

Korunk erkölcsi bizonytalanságának oka abban a tényben rejlik, hogy a korporációk korszakának embere számára a régi értékek és a régi becsület-kódexek elveszítették érvényességüket és kötelező erejüket, de helyükbe nem lépnek új értékek, új kódexek, amelyek a kor korporatív életformájának morális tartalmat és szentesítést biztosítanának. A tömegközösség nem vetette el kifejezetten a korábban érvényes kódexeket; inkább azt kell mondanunk, hogy az emberek szemében ezek a kódexek tartalmatlanná, üressé váltak. Nincs olyan morális alap, amely kötelezően előírná, hogy el kell fogadni, vagy el kell utasítani őket. A tömegben az ember — mint egyén — morálisan védtelen, politikailag — mint csoport — indifferens. Amikor a „köz" morális bizonytalanságáról szóltunk, az érdekeltségnek erre az általános hiányára gondoltunk.

Persze, nemcsak a közösségben keletkezett efféle erkölcsi zűrzavar. „Washington tragédiája az — jegyzi meg James Reston —, hogy akármerre lép, régi politikai szokásokba és kivénhedt intézményekbe botlik. A régi hit azonban, amely ezeket a szokásokat és intézményeket éltette, sehol sincsen. A rosszhoz ragaszkodik, s eldobja magától a jót és a tartósat. Hitvallást tesz, de hite nincs. Ismeri még a régi szöveget, de a dallamot már elfelej-

tette hozzá. Ideológiai háborút visel, de képtelen saját ideológiáját meghatározni. Ateista ellenfelének materializmusát elítéli, s közben egekig magasztalja a magáét."[2]

A gazdasági és politikai intézményekben ülő részvénymágnások hatalma ma óriási, de arra sohasem kényszerültek, hogy elnyerjék azoknak morális támogatását, akik felett uralmukat gyakorolják. A nagyvállalatok, a farmer-blokk, a szakszervezetek és a kormányszervek puszta hatalmi érdekeiket, minden szentesítés nélkül gyakorolt uralmukat erkölcsi elvekkel bőven megrakott szólamokba takargatják. Mert hát mit meg *nem* tennének a köz érdekében? Ha pedig elkopnak a régi szólamok, szorgalmasan újakat szerkesztenek, hogy aztán idővel azokat is lejárassák. A rendszeresen visszatérő gazdasági és katonai krízisek pedig állandó félelmet, bizonytalanságot aggodalmat terjesztenek, s mindez újabb indítékul szolgál ahhoz, hogy eljárásaikra erkölcsi igazolást, tiszteletre méltó mentségeket keressenek.

A „krízis" kifejezés idejét múlta; a magas pozíciókban ülők túlságosan gyakran hivatkoztak már rá politikájuk váratlan fordulatainak, meghökkentő magatartásaiknak igazolására. Az igazság az, hogy a magasabb rendű erkölcstelenség egyik kardinális jellemvonása éppen a krízisek hiánya. A tényleges krízisek által teremtett helyzetben a hétköznapi ember valódi alternatívák elé kerül, s ezek morális súlyát ő maga mérlegeli. A magasabb rendű erkölcstelenség, a régi értékek általános elerőtlenedése, a felelőtlenség szervezett formái nem idéztek elő krízist a közösségben, ellenkezőleg, egyre szélesebb körökre terjedő érdektelenség kíséri őket.

A felsőbb körökről közkézen forgó elképzelések szerint az elit az ünnepeltek körének alkotja részét. A hivatásos ünnepeltekről beszélve, rámutattam, hogy az országos hírnév ragyogása nem jár ki monopóliumszerűen a hatalom intézményes elitjének, hanem országos szinten megoszlik közte és az ünnepeltek világának léha és buja képviselői között. Ennek folytán igazi hatalmukat a színpompás ragyogás káprázatában nem lehet felismerni. A nyilvánosság és az érdeklődés központjában elsősorban és szakadatlanul a hivatásos ünnepeltek, nem pedig az uralkodó elit tagjai állnak. Így, a szórakoztatás világának árnyékában az elit — társadalmi szinten — kevésbé feltűnő. Vagy így is kifejezhetnénk: a szórakoztató és mulattató — néha undorító — ünnepeltek szerepe folytán a köz látási viszonyai az elit tekintetében megromlottak.

A szilárd erkölcsi meggyőződés hiánya folytán a tömegben élő

emberek fokozott mértékben válnak hozzáférhetővé az ünnepeltek világának manipulációi és figyelemelterelése számára. Bizonyos idő után aztán bizalmatlanná és cinikussá válnak, és kialakul bennük az a bizonyos „machiavellizmust a kisembereknek" szemlélet. Így a kisember mintegy másodkézből élvezi a részvénymágnások előjogait, az ünnepeltek éjszakai életének rutin-gyönyöreit, a dúsgazdagok bánatos-boldog életét.

Mindemellett azonban megmaradt egy régi amerikai érték, ez nem veszített jelentőségéből: a pénz, s mindaz, amit a pénzzel megvásárolhatunk. Ez az érték még inflációs időkben is szilárd és tartós, akár a rozsdamentes acél. „Gazdag is voltam, szegény is voltam — mondotta Sophie Tucker —, és higgyék el, a gazdagság a jobbik dolog."[3] Ahogy más értékek árfolyama egyre alábbszáll Amerikában, a kérdést már nem így teszik fel: „Van-e valami, amit ha a pénzt értelmesen használjuk, nem vásárolhatunk meg vele?", hanem így: „Mi az, amit pénzért *nem* kaphatunk meg, és értékesebb és kívánatosabb annál, ami pénzért kapható?" A siker egyetlen vitathatatlan ismérve a pénz, s az így elért siker még ma is az egyeduralkodó érték Amerikában.

Ahol az élet egyetlen értékmérője a pénz, ott a pénzes ember közmegbecsülésnek örvend, függetlenül attól, hogyan szerezte vagyonát. Azt mondják rengeteg bűnt takar egy millió dolláros vagyon. És az emberek nemcsak kívánják a pénzt, hanem egész életük értékmérőjének is tekintik. Az olyan társadalomban, ahol a pénzes embereknek nem akad komoly vetélytársa, ha megbecsülésről és tiszteletről van szó, a „gyakorlati" szó értelme: mennyi pénzt lehet keresni vele, s a józan ész az a képesség, amely a pénzszerzés útján előbbre viszi az embert. Az irányadó érték a dollár, ehhez képest minden egyéb érték fontossága elhalványul, s így nyilvánvaló, hogy az emberek a könnyű pénz, a gyors vagyongyűjtés hajszájában erkölcsileg hamarosan eldurvulnak.

Az Amerikban uralkodó korrupció jelentős részének — ha nem is teljes egészének — egyik eleme az a régi törekvés, amely a meggazdagodást, majd a még több pénz gyűjtését tartja az élet végső céljának. A régi hajsza azonban változott körölmények között folyik. Amikor a gazdasági és politikai intézmények még kisméretűek voltak és szétszórt egységeket alkottak — mint a klaszszikus gazdaságpolitikai és a jeffersoni demokrácia korában —, senkinek sem állt módjában nagy anyagi juttatásokat biztosítani másoknak, vagy ilyeneket másoktól elvárni. Amikor azonban a politikai intézmények és a gazdasági lehetőségek koncentrálód-

tak és egymásba fonódtak, a közhivatal kiváló módon alkalmassá vált privát profitszerzés céljaira.

A kormányszervekben a magasabb rendű erkölcstelenség semmivel sem uralkodik nagyobb mértékben, mint a korporációk világában. A politikusok csak akkor nyújthatnak anyagi előnyöket, ha a gazdasági emberek készségesen és szívesen elfogadják azokat tőlük. És a gazdasági életben tevékenykedők hiába igyekeznek a maguk számára politikai kegyeket biztosítani, ha nincsenek politikusok, akiknek módjukban áll ilyeneket osztogatni. A nyilvánosság reflektora azonban természetesen élesebben világítja meg a kormányzati tisztviselők tranzakcióit. Ennek oka könnyen érthető. A köz a köztisztviselőktől többet vár, s így azoknak kárhoztatandó lépései nagyobb kiábrándulást keltenek. Az általános nézet szerint az üzleti életben tevékenykedők a maguk számlájára gazdálkodnak, s az amerikai szemlélet általában elismeréssel adózik azoknak, akik a törvények veszedelmes áramlatai között sikeresen hajóznak. Az üzleties gondolkodás azonban mélységesen áthatja az amerikai köztudatot, s ennek természetes következménye, hogy az üzleti élet normáit a kormányzati körökre is alkalmazzák — annál is inkább, mert oly sok üzletember került be a kormányzatban. Vajon hány vállalati vezér akadna, aki szívvel-lélekkel harcolna olyan törvény meghozataláért, amely szerint minden állami szerződést és minden „költségszámlát" a legszigorúbb nyilvános számadási kötelezettség alá vonnának? A jövedelmi adók magas volta egész kooperációs hálózatot hozott létre a korporációk és magasrangú tisztviselőik között. Amint már láttuk, az adótörvények kijátszásának igen sok módja van, és a legtöbb nagyjövedelmű alkalmazott életszínvonalát elsősorban a rafináltan megszerkesztett költségszámlák nagysága, nem pedig az egyszerű, zsebben hazavitt havi fizetés határozza meg. A jövedelmi adótörvények és a háborús gazdasági jogszabályok éppen úgy nem támaszkodhatnak meggyökeresedett üzleti konvenciókra, mint annak idején az alkoholtilalom. Az adócsalás illegális. Aki megússza, remek fickó. A morális konvenciók támogatása nélkül álló törvények szinte provokálják megszegésüket, s ami még ennél is sokkal fontosabb, ösztönzőleg hatnak egy körmönfont és amorális magatartás kialakulására.

Az a társadalom, amellyel kapcsolatban az az általános meggyőződés uralkodik, hogy felsőbb köreit és középső szintjeit agyafúrt szélhámosok mesterkedéseinek szövevénye hálózza be, aligha fog belső morális érzékkel rendelkező embereket kiter-

melni. Az a társadalom, amelynek egyetlen értékmérője az anyagi eredményesség, nem produkál lelkiismeretes embereket. Agyafúrt spekulánsok és sötét üzletek: ez annak a társadalomnak a produktuma, amely az eredményesség fogalmát kizárólag a pénzügyi „siker" kritériumára korlátozza, s ennek jegyében az anyagi sikertelenség a legsúlyosabb bűn a szemében, a pénz pedig az abszolút értékek színvonalán áll. Áldottak a cinikusok, mert ők rendelkeznek egyedül mindazzal, ami a siker eléréséhez szükséges.

②

A korporációk világa, a politikai igazgatóság és — egyre inkább — az előretörő katonaság hierarchiáinak és hatalmi gépezetének élén álló személyek nemcsak a sikert testesítik meg, hanem ők egyúttal a siker zálogai is. Ők értelmezik és alkalmazzák az egyénre a siker kritériumait. A közvetlenül rangban alattuk állók rendszerint az ő klikkjük tagjai, az ő „klienseik", megbízható férfiak csakúgy, mint ők maguk. A hierarchiák azonban szövevényesen fonódnak egybe, s mindegyikben akadnak olyanok, akik egy másik hierarchia iránt éreznek lekötelezettséget magukban. Az ilyen lekötöttségek lehetnek személyesek vagy hivatalosak, mint ahogyan az előrejutás kritériumai is lehetnek szubjektívek vagy objektívek. Ha a különböző felsőbb körök tagjainak karrierjét nyomon követjük, egyidejűleg figyelemmel kísérjük lekötöttségeiknek történetét is, mert érvényesülésük legjellemzőbb és legfontosabb ténye az, hogy önkiválasztódáson alapul. A siker e hierarchiáinak második jellemző ténye, hogy nem egyetlen tömbből álló egységeket, hanem egymással a legkülönfélébb viszonylatokban álló, sokszor antagonisztikus klikkek sokszorosan összetett rendszerét alkotják. A harmadik tény abból a körülményből adódik, hogy minden sikerre törő fiatalember megkísérel kapcsolatot létesíteni olyan emberekkel, akiktől az ő sikerre való kiválasztatása függ.

Ennek megfelelően aztán a „gyakorlatias" ambíciók amerikai irodalmában, amely a sikert emelte bálványként oltárára, ma egészen újszerű tanácsokat olvashatunk azzal kapcsolatban, „ki mit tegyen, ha sikerekre vágyik". A tizenkilencedik század emberének józan, személyes erényei: az erős akarat, a becsület, a fennkölt szellemiség, a beidegzett képtelenség arra, hogy „igent" mondjon

a bűn „könnyű útjának", a nőknek, a dohánynak és a bornak — mindez a múlté. Ma új irányelvek érvényesek: „a legfontosabb személyes tényező az uralkodó egyéniség", amely „kellemes voltánál fogva figyelmet kelt maga iránt", s amelyből „sugárzik a magabiztosság". Ez az „új életforma" megkívánja a gyakori mosolyt, megkívánja, hogy az ember jól tudjon hallgatni és figyelni, ha a másik beszél; ha ő beszél, szavait szabja a másik érdeklődési köréhez, s mindig éreztesse vele, mennyire fontos személyiségnek tartja. És közben egész énjéből állandóan sugározzon az őszinteség. Egyszóval, a személyes kapcsolatok, a személyes propaganda elemeivé váltak, s a személyiséget feláldozták a korporációs életformának — mint az egyéni siker egyetlen végcéljának — oltárán.[4] Az elit karrieristájának kiemelkedő érdemek és kemény munka nyújt igazolást, de támasza, többnyire egészen más alapokon — egy klikk. Ugyanekkor állandó jellegű elfoglaltságot jelent számára az is, hogy meggyőzze a többi embert arról, miszerint ő egészen más valaki, mint aminek hiszik.

Amerika felsőbb körei büszkén hirdetik, hogy tagjaik csupa „self made man"-ek. Ezt a képet, ezt a széles körökben propagált mítoszt terjesztik magukról. E tétel népszerű bizonyításának alapja anekdoták tömege. Tudományos bizonyítékokat a felsőbb körök statisztikai rituáléja szolgáltat, amely csalhatatlanul kimutatja, mikor mennyi vezéregyéniség származott alacsony rangú apától, anyától. Fentebb már szó volt arról, hogy bizonyos elit körök hány százalékban tartalmaztak ilyen alacsonyabb sorból felemelkedett személyeket. Ennél — ti., hogy bizonyos körökhöz milyen százalékban tartoztak bérből élő szülők gyermekei — sokkal fontosabb kérdés: mik a felsőbb körökbe való bebocsáttatás kritériumai, és adott esetben ki alkalmazza ezeket a kritériumokat. Az aluról felfelé áramló társadalmi mozgás önmagában véve még nem utal magasabb rendű érdemekre. Még ha a mai arányok a fordítottjukra változnának is, és az elit 90 százalékát bérmunkás szülők gyermekei alkotnák, de változatlanok maradnának az elitbe való bejutás előfeltételei — magából a felemelkedés tényéből akkor sem lehetne érdemet kovácsolni. Érdemet az alacsonyabb sorból való feltörést ábrázoló statisztikák mögé csak akkor csempészhetnénk, ha a legfelsőbb pozíciók elérésének kritériumaiban az érdemek játszanák a döntő szerepet, és ha ezeket az érdemeket mindenki, vállalkozóként, a saját kockázatára maga valósítaná meg a maga erejéből. Annak az elképzelésnek, hogy a saját erejéből felemelkedett „self made man" az érték, aki pedig családja érde-

meire támaszkodik, az nem vehető értékelés szempontjából figyelembe, morálisan csak akkor van értelme, ha mindenkinek megvan a módja arra, hogy megálljon a maga lábán. Vagy értelme lehetne egy olyan, szorosan értelmezett bürokratikus rendben, ahol minden előlépés feltétele egy vizsga eredményes letétele. Ellenben a korporációs kiválasztási rendszerben vajmi kevés értelme van.

„Self made man" pszichológiai szempontból tulajdonképpen nem létezik. Nincs ember, aki kizárólag a maga erejéből emelkednék fel, legkevésbé az amerikai elit tagjai között. A nagyvállalati hierarchiák világában az embert a hierarchián belül felette állók választják ki, az általuk alkalmazott kritériumoknak megfelelően. Az amerikai korporációkkal kapcsolatos, forgalomban levő kritériumokat már láttuk. Az egyén formálja magát, hogy idomuljon ezekhez a kritériumokhoz, s így végeredményben az uralkodó társadalmi előjogok reménye alakítja ki az ember egyéniségét. Ha nincs is olyan ember, aki önerejéből emelkedett volna fel, olyan van, aki célszerűen tudja kihasználni önmagát és adottságait. Ilyent sokat találunk az amerikai elit köreiben.

Ahol a siker ilyen előfeltételekhez fűződik, ott nincs erény abban, hogy valaki szegény sorból felkerülve meggazdagodik. A meggazdagodás mögött csak akkor rejtőzik erény, ha az erény feltétele vagy célja a meggazdagodásnak. A felülről történő kiválasztás rendszerében annak, hogy valaki szegényen kezdett-e vagy gazdagon, az illető beérkezett személy egyéniségének elbírálása szempontjából aránylag kisebb a jelentősége. Nagy jelentőségű viszont abból a szempontból, hogy megállapíthassuk, milyen elvek irányítják azokat, akik a kérdéses személyt a sikerre hivatottak körébe kiválasztották.

Mindezt a felsőbb köröknél lejjebb elég sokan érzik ahhoz, hogy cinikusan szemléljék az érdem és felemelkedés, az erény és siker közötti kapcsolat hiányát. Ez az érzés azt a meggyőződést tükrözi, hogy minden eredmény erkölcstelenséget takar, s ez adja az emberek szájába az ilyen kifejezéseket, mint: „megint csak egy újabb szélhámos karrier", vagy „nem is az az érdekes, mit tudsz, hanem, hogy kiket ismersz". Az emberek tekintélyes része vallja ma, hogy a siker erkölcstelenségében nincsen kivetni való.

A siker erkölcstelenségének elvéből, amit egyébként az akadémikus társadalomtudomány bonyolult módszerekkel dolgozott ki, egyesek kialakították az üzleti propaganda iskoláját.[5] Másokban lemondással és lelki békével teli vigaszt kelt, amit kvietista körökben az érvényesülés régi irodalmának féktelen ambícióit fel-

váltó újabbkeletű irodalom propagál. Függetlenül azonban attól, milyen formában nyilvánul meg az eredmények erkölcstelenségének érzete, abból minden körölmények között az a jelenség fakad, amit mi magasabb rendű erkölcstelenségnek neveztünk. A régi „self made man"-nek képe megfakult ugyan, de egykori ragogyása helyébe nem lépett új kép, amely az idealizált siker új ábrázolását nyújtaná. Maga a siker is, mint a kiválóság fokmérője, vesztett fényéből, amint a magasabb rendű erkölcstelenség egyik jellemző ismérvévé vált.

③

Az amerikai elittel szemben fennálló morális bizalmatlanság és a szervezett felelőtlenség ténye egyaránt a magasabb rendű erkölcstelenségen alapszik ugyan, de szerepet játszik ezekben a jelenségekben az a bizonytalan érzés is, amely az embereket a felsőbb körök szellemi felkészültsége tekintetében eltölti. Egyszer volt, hol nem volt, valaha egyszer az Egyesült Államokban volt sok tevékeny férfi, s ezek ügyes-bajos dolgaik mellett értelemmel is rendelkeztek. A hatalom és kultúra elitje nagyjából fedte egymást. Ha ez a kultúra és hatalom nem is egyesült mindig egy személyben, egyes zárt körökön belül biztosítva volt a kettő egyensúlya. A tudás és a hatalom egy kellő tudással rendelkező és tevékeny közösség keretei között, tényleges kapcsolatot tartott fenn egymással, és, ami tulajdonképpen a lényeges: ez a közösség döntött mindenütt, ahol dönteni kellett.

„Talán semmi sem leplezi le kíméletlenebbül a helyzetet — írja James Reston —, mint ha elolvassuk az ezernyolcszázharmincas évek képviselőházának a görögök Törökország ellen vívott szabadságharcával kapcsolatos vitáját, és összehasonlítjuk azt az 1947-es görög—török kérdés kongresszusi vitájával. Az előbbi méltóságteljes, ékesszóló, pozitív elvekből indul ki, s az elvek illusztrálása után levonja a konklúziókat. A másik a szemben álló nézetek kietlen összevisszasága, tele lényegtelen részletekkel, történelmi melléfogásokkal."[6] George Washington 1783-ban, amikor pihenni vágyott, Voltaire leveleit vagy Locke „On Human Understanding"-jét olvasgatta. Eisenhower cowboy-históriákban és detektívregényekben keres üdülést.[7] Az olyan emberek életében ugyanis, akik manapság „befutottak", nemcsak a komoly könyvek, de még az újságok helyét is a „kivonatok" meg a „feljegyzések" foglal-

ják el. A siker erkölcstelenségét tekintve ennek a dolog természete folytán talán így is kell lennie, ami azonban elgondolkoztató: ezek az emberek értelmileg olyan alacsony színvonalon állnak, hogy még szégyenkezni is képtelenek, amiért üdülésük és szellemi színvonaluk híjával van minden kultúráltságnak. Meghökkentő továbbá, hogy nem találunk napjainkban olyan kulturált közösséget, amely méltóképpen reagálhatna ezekre a tünetekre, és legalább szégyenkezésre kényszerítené ezeket az embereket.

Az amerikai elit a huszadik század közepére tökéletesen elszigetelte magát minden olyan emberfajtától, amelyet bármiféle ésszerű alapon kulturális elitnek — sőt egyszerűen csak értelmes és kultúrált embernek — tekinthetnénk. Az uralkodó körökön belül nincsen tényleges kapcsolat a tudás és a hatalom között, s ha a tudás emberei történetesen valahol érintkezésbe kerülnek a hatalmasokkal, működésük szigorúan a fizetett alkalmazott szerepére korlátozódik. A hatalom, a vagyon és a ragyogás elitje még futó ismeretséget sem köt a kultúra, a tudás és az ész elitjével. Nincsen közöttük érintkezési felület, bár a két világ néha érintkezésbe kerül egymással az ünnepeltek világában.

Meglehetősen általánosnak tekinthető az a felfogás, hogy a leghatalmasabbak és a leggazdagabbak egyben a legokosabbak, vagy népszerű kifejezéssel „a legjobb fejűek". Ez az elképzelés sok apró kiszóláson tükröződik. Így: „Azért *tanítják,* mert *megcsinálni* nem tudják"; vagy „Ha olyan fejes vagy, miért nem vagy gazdag?"* Ezek a szellemeskedések azonban kizárólag azt árulják el, hogy a szellemeskedők szemében a hatalom és a vagyon minden ember, de főképpen a „jófejűek" vonatkozásában szuverén érték. Szemükben továbbá a tudás mindig aprópénzben fizet, vagy legalábbis kell, hogy fizessen, s az igazi tudás próbája éppen az, tud-e ilyen aprópénzt produkálni. *Nyilvánvaló,* hogy a hatalmasok és a gazdagok fejében van a legtöbb tudás, különben hogyan juthattak volna el oda, ahol vannak? Ha viszont azért, mert hatalomra jutott valaki, feltétlenül okos embernek tartjuk, azzal egyúttal azt is állítjuk, hogy a hatalom *maga* a tudás. Ha valaki azért, mert vagyont tudott szerezni, okos ember, nyilvánvaló, hogy a vagyon *maga* a tudás.

Az ilyen feltételezések elterjedettsége rávilágít egy igazságra: az egyszerű ember a hatalmat és a vagyont még ma is a tudás és a képességek fényében kívánja igazolni. Ezek a feltevések továbbá rávilágítanak még arra is, miféle felfogás alakult ki újabban a tudással kapcsolatban. A tudást ugyanis ma már álta-

lában nem ideálnak, hanem egyszerűen eszköznek tekintik. A hatalom és a vagyon társadalmában a tudás értékét hatalomra és vagyonra vezető eszköz — no meg társalgási ékesség — mivolta szabja meg.

Mit nyújt a tudás az egyén számára (felvilágosítja arról, ki ő, és felszabadítja): ez a tudás személyes jelentősége. Mit nyújt a tudás a társadalom számára (feltárja annak emberi értelmét, és felszabadítja): ez a tudás társadalmi jelentősége. Ma azonban a tudás személyes és társadalmi jelentősége egyetlen eszmében olvad eggyé: mit jelent a tudás az eszes fickók számára. Érvényesüléshez segíti őket. És mit jelent az okos nemzet számára: kulturális presztizst biztosít neki, és szentesíti fennálló hatalmát.

A tudás embere ritkán merít hatalmat tudásából. De ha valakinek bizalmas forrásból tudomása van arról, ki az az ember, aki „jól fut", s ezt a tudását kellőképpen ki is tudja aknázni, az ilyen ember jelentős befolyást tud gyakorolni másokra, olyanokra, akiknek a védekezésre nincsen kellő erejük. Persze a tudás erkölcsileg sem nem rossz, sem nem jó. „A rosszak éppen olyan gyorsan gyarapodhatnak a tudásban, mint a jók — írja John Adams —, és a technikai tudományok, a művészetek, az ízlés, az irodalom éppen úgy felhasználhatók az igazságtalanság, mint az erény céljainak megvalósítására."[9] Ez 1790-ben íródott. Ma igen nyomós okok alapján tudjuk, hogy ez így is van.

A tudás és hatalom problémája ma és minden időkben a tudás emberei és a hatalom emberei közötti viszony egyik alapvető kérdése volt. Vegyük például a száz leghatalmasabb embert a hatalom középső régióiból, és állítsuk fel őket sorban. Aztán a tudomány különböző területeiről válogassuk ki a száz legtudósabb embert, s őket is állítsuk sorba. Vajon hányan fognak *mindkét* sorban szerepelni? Persze, ez függ attól is, mit értünk hatalmon, és mit tudáson — főképpen az utóbbitól. Ha azonban mindkét kifejezésen azt értjük, amit az igazán takar, biztos, hogy ma Amerikában igen kevesen lesznek — ha egyáltalán lesznek — olyanok, akik mindkét csoportnak tagjai. De bizonyos az is, hogy az Álla-

* Bernard Baruch, az elnök egyik tanácsadója, nemrég így nyilatkozott: „Azt hiszem, a közgazdászok általában... meg vannak győződve arról, hogy egy csomó dolgot tudnak. De ha tényleg olyan sokat tudnának, az övék lenne a világ minden pénze, s nekünk nem lenne semmink." A továbbiakban így okoskodik: „A közgazdászok összegyűjtenek adatokat meg számokat, és azokat össze is tudják állítani, de jóslataik semmivel sem érnek többet a mieinknél. Ha többet érnének, ők lennének a gazdagok és nem mi."[8]

mok kialakulása idején sokkal több ilyen személyt találtunk volna, mint ma. A tizennyolcadik században ugyanis, még ebben az előretolt gyarmati hadállásban is, a hatalom emberei tanultak voltak, a tudás emberei pedig nemegyszer foglaltak el hatalmi pozíciót. Azt hiszem, ebből a szempontból igen fájdalmas hanyatlás tanúi lehetünk.[10]

Kevés emberben egyesül hatalom és tudás, viszont a hatalom emberei szívesen veszik körül magukat olyan emberekkel, akik bizonyos fokú tudásról tesznek tanúságot, vagy legalábbis gyakorlattal rendelkeznek bizonyos, tudást igénylő dolgok lebonyolításában. A tudás emberéből nem lett filozófus király, ellenben igen sokszor lett belőle olyan emberek tanácsadója, akikben nincsen semmi királyi és filozófusi vonás. Az Írók Szövetségének egyik elnöke segített egy tekintélyes szenátornak „kicsiszolni az 1952-es szenátorválasztási kampány során megtartott beszédeit".[11] Az ilyesmi gyakran előfordul. De az egyáltalán nem tekinthető természetes dolognak, hogy a tudás emberének karrierje érintse a hatalom emberének életútját. A kapcsolat a kormány és az egyetemek között igen gyenge, s ha van köztük érintkezési felület, ott a tudás emberei legfeljebb mint „szakértők", mint fizetett „technikusok" jelennek meg. Mint a társadalom java része, a tudás emberei is állásukra vannak utalva megélhetésük vonatkozásában, s manapság ez a lekötöttség biztosítja a legnagyobb mértékben a gondolatok ellenőrzésének lehetőségét. Ott, ahol az érvényesülés első alapfeltétele a hatalmasabbak jó véleménye, az utóbbiak ítélete elsőrendű fontosságot nyer. Következésképpen, amennyiben az entellektüel egy állás-hierarchia keretében közvetlen alkalmazottja a hatalomnak, rendszerint csak korlátozott szabadsággal rendelkezik.

A demokrata eleve feltételezi értelmes közösségek létezését, retorikáját pedig arra építi, hogy a szuverenitás ezekben a közösségekben székel. A demokráciához két dolog szükséges: egyfelől kifejező és értelmes közösségek, másfelől olyan politikai vezetők, akiket az értelem vezet, vagy akik legalább felelősséggel tartoznak a fennálló értelmes közösségeknek. Csak ott beszélhetünk az emberi viszonyok demokratikus rendjéről, ahol a közösségek és a vezetők között megfelelő az összhang és tisztázott a felelősség kérdése, és ahol az ilyen körülmények között az értelemnek az őt megillető fontosságot tulajdonítják. A szellem az emberi ügyek alakításában csak akkor fejtheti ki erejét, ha autonóm, a hatalomtól független, de erőteljes kapcsolatok fűzik hozzá. Demokratikus formák között ez csak akkor valósítható meg, ha léteznek szabad és értel-

mes közösségek, a tudás emberei ezekhez appellálhatnak, s ezeknek a hatalom emberei ténylegesen felelősséggel tartoznak. Ilyen közösségek és ilyen emberek — akár a hatalom, akár a tudás oldalát nézzük a dolognak — ma nincsenek, s ennek folytán a tudásnak a demokrácia vonatkozásában a mai Amerikában nincs jelentősége.

A mai felsőbb körök tipikus képviselője az intellektuálisan középszerű ember. Ha intellektuálisan lelkiismeretes, akkor is minden körülmények között középszerű. Intelligenciája csak olyan esetekben kerül a felszínre, amikor tudatára ébred, hogy az időnként felmerülő problémák megoldása meghaladja képességeit. Érzéseit azonban igyekszik titkolni, s ha a nyilvánosság elé lép, nyilatkozatai — akár jámborak és szentimentálisak, akár komorak és merészek, vagy derűsek és üresek — mindig általánosságokban mozognak. Csupa summázott, népszerűsített, előre kijegyzetelt és a szája íze szerint beállított eszmék találnak utat hozzá. A telefon, a feljegyzések; a kivonatok korának fejedelme ő.

Ha azt mondom, ezek az emberek eszmeileg tartalmatlanok és középszerűek, nem kívánom azt a látszatot kelteni, mintha nem fordulna elő közöttük intelligens ember — bár az is igaz, hogy köreikben az intelligencia nem magától értetődő jelenség. Igaz továbbá az is, hogy itt tulajdonképpen nem is az „intelligencia" megoszlásáról van szó — mintha az valami homogén anyag lenne, amiből lehet több, lehet kevesebb. A kérdés itt inkább az intelligencia típusa, a kiválasztott és alakított értelem mifélesége körül forog: arról van szó, hogy az értelemnek olyan önálló értéket tulajdonítanak-e, amely az emberi életben, jellemben és magatartásban a legelsőrendűbb fontosságú. Az ilyen jellegű értékelés hiányzik az amerikai uralkodó elitben. Ahelyett, hogy értékelne, „súlyokról" meg „döntésekről" beszél, s ezeknek sokkal nagyobb jelentőséget biztosít agyonünnepelt sikereikben, mint az elme minden mélységének s az értelem minden erejének.

A „súlyos" vezetőemberek körül s közvetlen rangban alattuk sürögnek „helytartóik", az ő feladatuk tudni, sőt beszélni is: propagandistáik, „négereik", adminisztrációs segédeik, titkáraik. És ne feledkezzünk meg a bizottságokról sem! A döntés eszközeinek kiszélesedésével az egyetértés terén bizonyos krízis mutatkozik az Egyesült Államok politikai igazgatóságának köreiben, s így a parancsnoklásban nemegyszer némi határozatlanság tapasztalható.

Az elit körök tudatlanságához és tapasztalatlanságához szorosan kapcsolódik a szakértők veszedelmes mérvű előretörése: ez az előretörés nemcsak tény, hanem szentesített szabály. A véderők

minisztere, amikor a közelmúltban kérdést intéztek hozzá, mi a véleménye arról a bírálatról, amelyet az ellenzék vezetője a véderőpolitikáról gyakorolt, így válaszolt: „gondolják, hogy ő szakértő ebben a dolgokban?" Mikor az újságírók tovább faggatták, kijelentette: „a katonai vezetők úgy gondolják, hogy ez így rendben van, és én is úgy gondolom". Később pedig, amikor egyes részletkérdésekről volt szó, hozzátette még: „vannak esetek, amikor az ember nem tehet mást, mint hogy az Úrhoz folyamodik".[12] Vajon, ha ilyen nagy szerepet biztosítunk az Istennek s a szakembereknek, micsoda szerep jut a politikai vezetőknek? Hát még a nyilvános vitáknak, amikor azok mindenestől felölelik a politikai, erkölcsi és katonai problémákat? De hát már a Pearl Harbort megelőző idők óta az volt az irányzat, hogy a nyilvános vitákat visszaszorítsák, s az ellenzéket a „kétpárt-rendszer" hangzatos szólamának fennen hirdetésével megdöntsék.

A politikusokból és tanácsadóikból hiányzik az intellektus, s ennek következtében a hatalmi döntések meghozatalának és a politikai irányvonalak kidolgozásának módja a döntések igazolását, de megtámadásukat is, egyszóval minden intellektuális formában történő megvitatásukat lehetetlenné teszi. Emellett a vezető körök legtöbbnyire kísérletet sem tesznek arra, hogy döntéseiket vagy politikájukat bármi formában is igazolják. Logikus érvelés helyett propagandát, demokratikus tekintély helyett minden vitát kizáró hatalmi döntéseket találunk. A tizenkilencedik század óta az adminisztráció egyre fokozódó mértékben foglalta el a politika helyét, s lényegbevágó döntésekre még a logikus véleménycserék köpönyegét sem akasztják rá, hanem azokat Isten, a szakértők és olyan férfiak hozzák, mint Mr. Wilson.

A hivatalos titok birodalma is egyre szélesebb körökre terjed ki, akárcsak a titkos lehallgatásoké — ez utóbbi azokat érinti, akik esetleg nyilvánosságra hozhatnának olyan dolgokat, amelyeket jobb, ha a nyilvánosság — nem állván a titoktartás alól felmentett szakértőkből — nem tud. Az atomfegyverkezéssel és az atomfegyverek gyártásával kapcsolatos döntések minden ténylegesen nyilvános vita kizárásával születtek meg, azokat a tényeket pedig, amelyeket egy ilyen vitában értelemszerűen fel lehetett volna használni, elferdítették, hivatalos titokba, sőt hazugságokba burkolták. Ahogy az effajta döntések nemcsak Amerikára, de a szó szoros értelmében az egész világra nézve sorsdöntőkké válnak, a hírforrások bezárulnak, s a döntésekkel kapcsolatos adatokat mint „hivatalos

titkot" (ez a politikailag legkényelmesebb megoldás) visszatartják a hírközlés eszközeitől.

Ezen eszközök politikai retorikájának kulturális és szellemi szintje egyre alacsonyabbra süllyed. A tartalmatlanság mélyebb jelentősége a tömegek vagy a tömegként felfogott csoportok irányában abban a demagóg feltevésben csúcsosodik ki, hogy ha valakit elég következetesen gyanúsítunk vagy vádolgatunk, a gyanúból előbb-utóbb bizonyíték lesz — hiszen ha a fogpaszta- vagy cigarettamárkákat elég sűrűn magasztaljuk, a végén mindenki elhisz mindent, amit elmondtunk róluk. Az Amerikát fertőző propagandahullám — legalábbis ami a dimenziót és hangerőt illeti — a szappan-, cigaretta- és autómárkák kereskedelmi propagandájában ölti a legnagyobb méreteket. Társadalmunk legsűrűbben az effajta cikkeknek, vagy talán még inkább csak ezek nevének zeng magasztaló himnuszt. Ebben a jelenségben az a döntő tényező, hogy az iparcikkek propagandája bizonyos dolgok elhallgatásával, mások túlhangsúlyozásával, ismét máskor egyszerű tényállításaival nemegyszer hazug és hamis, és címzettje sokkal inkább a has vagy az ágyék, mint az értelem vagy a szív. Akik kezükben tartják a döntések kulcsát, vagy azt igénylik tőlünk, hogy szavazatainkkal döntő pozícióra segítsük őket, azok megnyilatkozásaikban maguk is egyre inkább alkalmazzák a kereskedelmi propaganda és hirdetések vonalán tapasztalt szellemtelen, ködösítő módszereket.

A mai Amerika vezetői nem annyira dogmatikusok, mint inkább eszmeileg tartalmatlanok. A dogma, szokványos értelmezésben, eszmék és értékek többé-kevésbé bonyolultan kidolgozott igazolása; ha tehát hajlíthatatlan és zárt eszmei keretek között is, bizonyos intellektuális és logikus jellemzőkkel rendelkezik. A ma szemünk előtt lejátszódó jelenségek viszont éppenséggel híján vannak minden értelemnek, amely támasza lehetne a köznek. Ugyanakkor a tudás iránt mutatkozó érdektelenség mellett egyes körökben bizonyos félelem megnyilvánulását is tapasztalhatjuk, mivel a tudás kétségtelenül jelentős tényező a köz szellemi felszabadulása szempontjából. Mindennek következményeként állnak elő a döntések minden olyan ésszerű igazolás nélkül, amellyel az értelem szembefordulhatna, s azt vita tárgyává tehetné.

Amerikát a veszedelem nem nyakas politikai primitívek barbár ésszerűtlensége, hanem minisztereinek tiszteletet parancsoló döntései, elnökeinek komoly és lapos közhelyei, a napos Kaliforniából származó meggyőződéses amerikai politikusok félelmetes önelégültsége felől fenyegeti. Ezek az emberek száműzték az értelmet,

helyette közhelyeket hangoztatnak, dogmákat állítottak fel saját szerepük törvényesítésére, s azokat oly széles rétegekkel fogadtatták el, hogy az értelem tehetetlenül áll, s nincs kellő ereje az ellensúlyozásukra. Ezek az emberek az őrület realistái: a realizmus cégére alatt olyan paranoid „valóságot" teremtettek, amely csak az ő képzeletükben létezik, s a valóság címén a kapitalizmus utópisztikus képét tárják elénk. Minden felelős értelmezést félredobva, az eseményeket a propaganda útvesztőjével veszik körül, nyilvános viták helyett a pszichológiai hadviselés eszméjét istenítik, az intellektuális tetterő helyébe a középszerű „judíciumot" állítják, és meghiúsítanak minden törekvést arra, hogy értelmes közösségek alternatívákat dolgozhassanak ki, mérlegeljenek, s állást foglaljanak várható követelményeikkel kapcsolatban.

④

Azért vagy talán annak ellenére, hogy a közügyekből száműzték az értelmet, és általánossá vált a siker erkölcstelensége, a szervezett felelőtlenség uralma — a felsőbb körök emberei korlátlanul élvezhetik az uralmuk alatt álló intézményes területek által biztosított hatalmat. Ugyanis, ami tényleges vagy potenciális hatalom ezen területek intézményeiből fakad, azt egyedül nekik, a reflektorfényben álló döntést-hozóknak tulajdonítják. Ez az általános meggyőződés von dicsfényt pozíciójuk, tevékenységük, sőt személyük köré, s ennek a felsőbb köröket körüllengő dicsőségnek a visszfényében fürödnek aztán a politikai igazgatóság tagjai, a részvénymágnások, a tábornokok és a generálisok. Egy társadalom elitje, akármilyen szerények legyenek is tagjai egyénileg, a társadalom hatalmából sugárzó presztizst személyesíti meg.* Továbbá, kevés olyan

* John Adams a tizennyolcadik század végén így ír: „Ha a legelőkelőbbek körébe emelkedsz, s szemügyre veszed a vezető embereket: a nemességet, amelynek tagjait mindenki ismeri és legalábbis tiszteli, de talán a nemzet mintegy megszokásból becsüli és szereti is, a fejedelmeket és királyokat, akiken mindenki tekintete csüng, s akiknek minden mozdulatát figyelemmel kísérik — ezeknek az érzéseit megsérteni szörnyű következményekkel jár, mert ezzel egyszerre egy egész nemzet, sőt néha több nemzet érzelmeit sérted meg. Ha e körök tagjainak egymás közötti vonatkozásában a legcsekélyebb eltolódás mutatkozik, ha alantasabb helyről valamelyikük nem a törvény betűje alapján emelkedik fel — a törvény közismert szelleme vagy a szükséghely-

ember emelkedett ilyen pozícióba, aki soká ellent tudott állni a kísértésnek, hogy önarcképét legalábbis részben ne annak a közösségnek a tükrében csillogó tükörképe alapján fesse meg, amelyiknek az élén áll. Míg nemzetének, vállalatának, a hadseregnek képviselőjeként tevékenykedik, lassan önmagát és mindazt, amit mond és hisz, azon nagy intézmény történelmi dicsőségének eredőjeként fogja fel, amellyel önmagát azonosítja. Ha hazája nevében beszél, a múlt dicsősége visszhangzik fülében.

A társadalmi státus ma már elsődlegesen nem a helyi közösségekből táplálkozik, hanem az országos méretű nagy hierarchiákra épül. Ugyancsak együtt jár a nagy pénzzel, még akkor is, ha a pénz kicsit gengszter-szagú. Együtt jár a hatalommal is, még akkor is, ha semmi háttere nincsen. Lejjebb, a tömegtársadalomban a státus előtt korábban tornyosult morális és tradicionális gátak leomlottak, s az amerikai kisember bátran keresi a maga számára a kiválóság példaképét és mértékét a felsőbb körökben, hogy ahhoz szabhassa saját énjét, aszerint ítélhesse meg saját értékeit. Mindenesetre ilyen reprezentatív egyéniségeket könnyebben talál a mai amerikai a múltban, mint a saját korunkban. Hogy azután ennek oka a történelmi távlat, vagy egyszerűen az, hogy könnyebb és biztosabb messziről ítélkezni, azt nehéz megmondani.* Mindenesetre, ahol a politikai presztizst osztogatják, nem sok különbséget tesznek Washington, Jefferson és Lincoln, annál többet viszont a ma élő személyiségek között. Sokkal könnyebbnek látszik felismerni valakinek a kiválóságát a halála után. A ma élő politikai vezetők egyszerűen csak politikusok, lehetnek kisebbek, lehetnek nagyobbak, de semmi esetre sem nagyok. Ezzel szemben egyre inkább

zet betakarhatja talán a szégyent — a következmény rendszerint háború, vérontás, bosszú . . ."[13]

* Minden intellektuális korban kialakult valamely uralkodó elméleti iskola vagy rendszer. A mai amerikai konzervatív iskola az amerikai történelmet tekinti közös nevezőjének. Korunk a történész kora. A nagy nemzeti ünneplési hullám természetesen igyekszik történelmi terminusokban kifejezésre jutni, az ünneplők azonban a történelemnek nem csupán mint múlt események gyűjteményének kívánnak jelentőséget biztosítani. Céljuk a jelen ünneplése. (1) Az amerikai ideológia történelmi orientációjának egyik oka az, hogy a tudósok között a történészek a legalkalmasabbak ilyen jellegű közfelfogás kialakítására. Ugyanis a tudós írók közül egyedül a történészeknek van irodalmi tradíciójuk. A többi „társadalomtudós" nagyrészt nem ismeri jól az angolszász szokásokat, s egyébként is, írásuk tárgya távolabb fekszik a közt érdeklő, szélesebb körben mozgó témáktól. (2) A „jó" történész az, aki a magasabb szintű újságíró szerepét betölteni képes, aki alkalmas a köz érdek-

válik általános meghatározójukká a magasabb rendű erkölcstelenség.

A státus, mint már mondtuk, szorosan kapcsolódik a hatalomhoz. A kiválóság régi típusait tehát felváltotta az „eredményes" ember típusa: a hivatásos vezéreké, akikből a politikai elit kialakult, s akik *hivatalból* képviselik a kiválóságot. Azt majd csak a jövő mutatja meg, hogy ebbeli minőségükben megmaradnak-e a tömeg szemében és törekvéseiben ideálnak, és tovább tartanak-e majd, mint a harmincas évek letűnt liberálisai. A róluk alkotott képek ellentmondással telítettek, személyük mélyen merült a siker erkölcstelenségének és általában a magasabb rendű erkölcstelenségnek az eszmevilágába. A művelt amerikai egyre inkább érzi, hogy tele vannak mesterkéltséggel. Életstílusuk s azok a körülmények, amelyek naggyá tették őket, túlságosan könnyen keltik az emberekben a szintetikus nagyság érzetét; a „négerek", a sminkelők árnyéka túlságosan magasra tornyosul mögöttük, mesterkéltségük, hamisítvány-voltuk nagyon is szembetűnő.

Persze, ne feledkezzünk meg arról, hogy nyitott kérdés: vajon a magasabb körök emberei ráerőszakolják-e magukat — mint a kiválóság képviselőit — az alsóbb néprétegekre, s vajon a lakosság érintett szektorai elfogadják vagy elutasítják-e őket? Megtörténhetik, hogy az elit igényekkel lép fel a tömeggel szemben, s a tömeg nem honorálja igényeit. Esetleg indifferens marad, vagy éppen semmibe veszik a vezetők „értékeit", kifigurázza, kineveti őket, amiért példakép gyanánt akarnak fellépni.

Walter Bagehot nem fontolja meg ezeket a lehetőségeket, amikor a nemzeti ideálokat tárgyalja.[15] Nyilvánvaló azonban, hogy nekünk fel kell őket tárnunk kortársaink előtt annál is inkább, mert pontosan a vázolt reakciók eredményeként nyert létjogosultságot

lődését felkelteni és színes riportjaival tetszést aratni a vasárnapi mellékletekben. Az ilyen értelmezi újra a legügyesebben az amerikai múltat úgy, hogy mindaz, ami a jelen szempontjából érdekes, kellő kidomborításra kerüljön, és ennek folytán kellő hangsúly essék az optimista és lírai felbuzdulást legcélszerűbben szolgáló személyekre és eseményekre. (3) Minden nosztalgia nélkül el kell ismernünk, hogy az amerikai múlt valóban csodálatos tárházát nyújtja az amerikai jelenre is vonatkoztatható mítoszoknak. Ez a múlt bizonyos szakaszaiban valóban nagyszerű életformát produkált: az Egyesült Államok igen szerencsés körülmények között alakult, és szerencsés volt első fejlődési szakaszaiban. A jelen viszont bonyolult, és különösen a történész számára vajmi csekély okmányszerű bizonyítási anyagot tartalmaz. Az amerikai ideológia tehát egyfelől a történelemből táplálkozik, másfelől a történészek terméke.[14]

a néha féktelenül túlzó, de mindig igen költséges „propaganda". Legkönnyebb dolguk talán azoknak van, akik a hatalom és státus birtokában nem érzik annak szükségét, hogy az elismerést aktívan is keressék. Ez a helyzet a régi, a szó igazi értelmében büszke családok esetében. A hivatásos ünnepeltek ugyanakkor a szakemberei annak, hogyan kell a nyilvános elismerést a legaktívabban keresni. Már láttuk, hogy a politikai, a gazdasági és a katonai elit hogyan igyekszik kikölcsönözni a maga számára az ünnepeltek státusát. Talán az olyanok, akiknek példátlanul nagy hatalma nincsen megfelelő státussal egybekötve, ha kissé feszélyezetten is, de mindig el fogják kívánni a státust azoktól, akik előtt nyitva áll a nagy nyilvánosság, de hatalmuk nincsen.

Státus-vonalon az ünnepeltek, gazdasági vonalon a háborús konjunktúrák terelik el a tömegek figyelmét. A figyelmet a politikai életre koncentráló liberális entellektüel viszont a hatalom középső szintjein talál magának egy olyan illúziót, amely szerint Amerika még ma is egyensúlyi társadalom. A tömegszórakoztatási eszközök a hivatásos ünnepelteket állítják a központba, a liberális entellektüelek pedig — különösképpen a társadalomtudományok akadémikus tudósai — figyelmüket a zajos középső szintekre összpontosítják. A legszembetűnőbb alakok az egész rendszerben a hivatásos ünnepeltek és a középszintű politikusok: ezek együttesen törekszenek a köz színpadának monopolizálására, úgy, amint azt a hírközlés eszközei a tömegtársadalom színe elé tárják; ezzel burkolják ködbe az uralkodó elitet, és vonják el róla a társadalom figyelmét.

A kacagó, erotikus, káprázatva tündöklő hivatásos ünnepeltek mellett ott találjuk az amerikai felsőbb körökben az erő és a tekintély presztizsét sugárzó hatalom és vagyon elitjét. E két csúcspont egymástól függetlenül létezik. Az uralkodó elit kevésbé szembetűnő, mint az ünnepeltek, s igen sokszor nem is akar az lenni. A hivatásos ünnepeltek „hatalma" a szórakoztatás. Ami azt illeti, Amerikának mint nemzetnek ugyancsak furcsa eszményképei vannak. A hivatásos ünnepeltek csillogó kis állatok vagy léha bohócok, a hatalom emberei pedig általánosságban igen ritkán személyesítik meg az ideális embertípus mintaképét.

Tökéletesen érthető tehát, ha az amerikai elit körökben némi morális feszélyezettség-érzet uralkodik. Ezt az érzést halljuk kicsendülni néhány olyan komolyabb személyiség megnyilatkozásaiból, akik idegenben képviselik Amerikát. Odakint az amerikai ünnepeltek Janus-arcát egyrészt a szórakozni vagy dolgozni külföldre

járó amerikaiak, másrészt sok művelt és világosan látó európainak az „amerikaiakról" alkotott véleménye tükrözi. A közmegbecsülés ma Amerikában vagy ledér vagy komor hangon nyer kifejezést; vagy triviális, vagy egy szorosan zárt presztizs-rendszer baljós leheletét árasztja.

Az amerikai elit tagjai nem reprezentatív jellemek, magatartásuk és egyéniségük nem áll olyan magaslaton, hogy követendő például szolgálhatna minden amerikai számára. Nincsen Amerikában olyan embercsoport, amelynek tagjaival a tömeg embere büszkén — és méltán — azonosíthatná magát. Ebben az alapvető értelemben Amerika ma valóban vezetők nélkül áll. A tömeg-ember morális szempontból cinikus, politikai szempontból pedig válogatás nélkül általánosít; általános bizalmatlansága azonban minden látható politikai következmény nélkül párolog el. Az a tény, hogy az elmúlt harminc esztendő során szerepet játszott személyek letűnése és a lefolyt események után is ma még mindig ez a helyzet, élesen világít rá, milyen nehéz ma Amerikában olyan egészséges politikai módszereket kidolgozni, amelyek megfelelőek lennének erkölcsileg egészséges célok megvalósítására.

Amerika, ez a konzervatív ideológia nélküli konzervatív ország, ma, amikor döntésre hivatott emberei a realizmus nevében rákényszerítik a világ valóságairól kialakított, nemegyszer esztelen meghatározásaikat, rideg és kegyetlen hatalomként áll a világ előtt. Másodrendű intellektusok magabiztos gesztussal árasztják magukból méltóságteljesen súlyos közhelyeiket. A liberális retorika elvként a bizonytalanságot, a konzervatív hangulat az irracionálist hirdeti. A modern Amerika korporációs gazdasági rendjében, militarizálódásában és politikai vákuumában elsikkad a politikai eszmék értelmes vitája, s helyét a propaganda, a hivatalos titkok misztériuma, nívótlan választási küzdelmek és tragikus súlyú politikai melléfogások sora foglalja el.

A felsőbb körök embere nem reprezentatív jellem, magas pozíciójában nem erkölcsi erényei emelték, mesés sikeréhez nem járultak hozzá érdemszerző képességei. A nagyok és hatalmasságok trónján ülőket a hatalom eszközei, a vagyon, az ünneplés mechanizmusa emelte fel: ezek a mi társadalmunk mozgató erői. Nem tudásra és értelemre épült közszolgálati rend keretei között választották ki őket arra hivatott személyek, nem e keretek között nőttek naggyá. Nem felelős pártok formálták ki őket; azokat a súlyos problémákat, amelyekkel ma oly értetlenül áll szemben a nemzet, egyetlen párt sem volt képes nyíltan és egyértelműen megvitatni.

Nem felelős tényezők, nem ellenőrzik őket szabad és független, a hatalom csúcsát szabad, véleményt formáló közösségekkel összekapcsoló társulások. Az emberi történelemben soha nem látott hatalom felett rendelkeznek, s a szervezett felelőtlenség rendszere emelte őket trónusukra.

Jegyzetek

A modern társadalomban sem a legfelsobb, sem a legalsóbb retegeket nem tekinthetjuk a konyvolvasók es irók mindennapi, megszokott világának. Kozelebb állnak hozzánk e tekintetben azok, akik valahol a kozepen élnek. Ha a kozeposztályt akarjuk megertení, nem kell mást tennunk, egyszeruen szétnezunk magunk korul, de ha akár a legfelsobb, akár a legalsóbb szinteket vizsgáljuk, felfedezó útra kell indulnunk, s a látottakat részletesen leírnunk, hogy megérthessuk. Ez nem konnyú feladat: a modern társadalom legmagasabb régiói tobbnyire megkozelíthetetlenek, a legalsóbbak pedig mélyen elrejtoznek elolunk

Az országos statisztikai vizsgálatok terminológiája általában tulságosan nagyvonalú ahhoz, hogy az amerikai elit, vagy egyeb számszeruleg kicsiny csoportok helyet találhassanak benne Emellett e csoportok jellegével, tevékenységével kapcsolatban kozrebocsátott adatok nagy része módszeresen, tudatosan felrevezetó, s maguk az elit tagjai zárkózottak, sot titkolózók. Ha a kutatási anyag konnyu hozzáférhetosége alapján választanánk ki vizsgálódásaink tárgyát, bizonyos, hogy választásunk sohasem esne az elitre Ennek ellenére azonban, ha csak valamennyire is meg kívánjuk ismerni azon társadalom valo termeszetet, amelyben élunk, nem tarthat vissza bennunket a számunkra lenyegesnek itelt temakor tanulmányozásától az a teny, hogy vizsgalódási anyagunkat nem ellenorizhetjuk minden részleteben metódikus pontossággal Nyilván tapogatoznunk kell ott, ahol kívulallóként, hivatalos támogatás nélkul olyasvalaminek fogunk a vizsgálatába, amit — bizonyos vonatkozásokban — kifejezetten azzal a cellal és úgy szerveztek meg, hogy bizonytalanságra és tapogatózásra kárhoztassanak mindenkit, aki világosan szeretne látni Ennek ellenére, ha állást foglalunk mindazon dolgokban, amelyekben ilyen korulmények kozott erre egyáltalán módunk nyilik, ezeket a homályt keltoket vitára szoríthatjuk, s így további értesuléseket szerezhetunk toluk

A konkret bizonyítekok iránti igeny, és a ténybeli adatok ketségtelen szukségessége mellett, a vita az igazság felfedezésének igen lenyeges kelleke Minden ehhez hasonló mu háromfele párbeszédet tartalmaz Eloszor is a szerzo onmagaval és képzeletbeli szemelyekkel beszel — s ezt a beszélgetést lerogzíti muvében Emogott, teljesen fuggetlenul attól, tudatában van-e ennek a szerzo vagy sem, egy másik párbeszéd folyik bizonyos gondolkodók és megfigyelok kozott, azok kozott, akiknek nézetei a szerzó — és olvasoi — nézetei, felfogása reszeve valtak

Mindezen túl, szavakba nem foglalt beszélgetés folyik az olvasók lelkében onmagukkal és a szerzovel Ebben a beszelgetesben mindenki szembeállítja az itt leírtakkal azt, amit maga tapasztalt, vagy amire ezekkel a dolgokkal kapcsolatban maga rájott Ennek megfeleloen a szerzo feladata ez utóbbi két vitából annyit belesurítení müvébe, amennyit csak tud. Míg olvasóival vitázik, sokkal tobbet tesz nézeteinek egyszerü publikálásánál. Mikozben nezeteit kozreadja, igyekszik azokat megvilágítani, s így olyan gondolatokra bukkan, amelyekről addig talán nem is tudta, hogy birtokában vannak.

Nem kívánunk oly módon elmerulni a részletekben, hogy készpénznek vesszuk a vilagot, amely ezekbol a reszletekbol adódik A világot, úgy ahogy van, nem vesszuk készpenznek, de nem is kepzeljuk felole, hogy nem egyeb egyszeru jelensegnel A tenyek csak annyiban érdekelnek bennunket, amennyiben elgondolasaink pozitiv vagy negativ irányban való eldontesehez szukségunk van rájuk A tenyek és számok az igazi vizsgálódásban csak az elso lépést jelentik. Elsosorban arra torekszunk, hogy ertelmet adjunk az ismert — vagy megismerheto — tényeknek. Célunk nem egyszeruen leltárkészítés; értelmet keresunk, hiszen a minket erdeklo lenyeges kérdések legtobbje a dolgok ertelmére irányul

Kozben termeszetesen ki is léptunk a párbeszédek keretei kozul amelyeknek során a viták lebonyolódtak. Kulonbozo részlet-tanulmanyok útján igyekeztunk kideríteni a kideríthetot, s ezeknek a kitéreseknek kovetkeztetéseit azután beleillesztettuk a szuk, belso korunkben lefolyó beszélgetésekbe. Alapos okunk van arra, miert választottuk a vitának ezt az esszészeru módját — témánk szétszórt és sokat vitatott jellegénél fogva, ez kulonosen celravezetonek látszott. Ezáltal alkamasan — s remélem, eredményesen — tudjuk osszehangolni a kulonbozo szempontokat és kulonbozo irányú reszlet-ismereteket hatékony egésszé, s be tudjuk vonni az olvasót az Amerika felsobb koreirol folyó beszelgetésunkbe

A művel kapcsolatos kutatómunka pénzugyi alapját a Columbia Egyetem Társadalomtudományos Kutató Tanácsa biztosította, s a nyújtott segítségért orommel mondok itt koszonetet kartársaimnak Az „Oxford University Press" New York-i kiadó is bocsátott rendelkezésunkre pénzugyi támogatást. Ez utobbi gesztus, amellyel segítseget kaptam a jelen — s egyeb müvek — elokészítéséhez, messze meghaladja a kiadók szokványos elozékenységét. Az anyag elso vázlatát akkor keszítettem, el, mikor 1953 tavaszán a Brandeis Egyetemen látogatóként tartózkodtam, s hálásan koszonom ezen intezmény keretei között mukodo barátaimnak a nekem nyújtott szívelyes támogatásukat. 1954-ben feleségemmel a Huntington Hartford alapítvány rendes tagjaként a nyarat Californiában töltottuk, s koszonetemet kívánom itt kifejezni az alapítvány munkatársainak kozremukodesukért, amelyyel ezt a nyári munkásságomat kellemessé és hasznossá tették

Feleségem, Ruth Harper Mills, mint fo kutató munkatárs és tanácsadó szerkeszto, sokat alakított müvemen. Walter Klink, Paul Lucas és William Taber kutatásaik eredményeirol készített feljegyzeseikkel segítettek Mrs. Katherine Stantonnak is hálás koszonetemet nyilvánítom, az o titkári kozremukodése nélkul munkám eredménye konyv helyett kéziratok zurzavaros halmaza lenne csupán

A szövetségi kormányt, a hadsereget, a nagyvállalatok klikkjét közvetlenul is ismero szamos személy segített hatalmas mértékben munkámban. Az o segítséguk nelkul konyvem sokkal szegényebb maradt volna, s éppen ezert esik kulonosen nehezemre, hogy — kérésukre — támogatásukért nem mondhatok név szerint koszonetet

Más barátaim is voltak, akik tanácsaikkal támogattak, köztuk Lewis Coser, Louis Friedland, Herbert Gold, Richard Hofstadter, Irving Howe, Floyd Hunter, Paolo Milano, Harry L. Miller, William Miller, Irving Sanes, Ben Seligman, Kenneth M. Stampp és Harvey Swados.

1 Jacob Burkhardt *Force and Freedom* (New York 1943 Pantheon Books kiadás) 303 skk old

2 Lásd Hans Gerth és C Wright Mills *Character and Social Structure* (New York 1953 Harcourt, Brace kiadás, 457 skk oldd)

3 Azt a statisztika ízű gondolatot, mely szerint kívalasztunk egy erteket, s az abból a legnagyobb mértékben reszesuloket elitnek nevezzuk, korunkban Pareto olasz kozgazdasz fogalmazta meg Elgondolasanak lenyege a kovetkezo „Tegyuk fel, hogy minden emberi tevekenyseg koreben az e korben mozgok mindegyike bizonyos index-erteket képvisel, s ez az index az illeto kapacitasainak fokara utal Lenyegében ugy, mint az iskolaban, ahol a diakok felkeszultseguknek megfelelo osztalyzatot kapnak Igy peldaul az ugyvedseg legkivalobb képviseloje kapjon 10 pontot Az az ugyved, akinek egyetlen ugyfele sincsen, kapjon egyet A nullat tartsuk fenn a tokeletes idiotak szamara Aki milliokat szerzett maganak — becsulettel vagy becstelenul, esete valogatja — 10 pontot kap Aki ezreket keres, kap 6 pontot Aki pedig eppen hogy el tudja kerulni a szegenyházat, egyet A nullát fenntartjuk azoknak, akik nem tudjak elkerulni Allítsuk ossze marmost minden tevekenysegi korben a legmagasabb index-szamokat kapott egyének listajat, s ezen egyeneknek, mint kulonallo osztalynak, adjuk az *elit* nevet" (Vilfredo Pareto *The Mind and Society,* New York 1935 Harcourt, Brace kiadás, 2027 es 2031 bekezdesek) Akik ezen elgondolas szerint okoskodnak, nem egy elithez jutnak el, hanem annyihoz ahany erteket eppen vizsgalnak Mint annyi mas absztrakt okoskodasnak, ennek is hasznat vesszuk, amennyiben vilagos gondolkodasra kenyszerit Ezt az elgondolast Harold D Lasswell alkalmazza igen ugyesen kulonosen *Politics Who Gets What, When, How* (New York 1936 McGraw-Hill kiadás), es — modszeresebb feldolgozasban — H D Lasswell es Abraham Kaplan *Power and Society* c muveben (New Haven 1950 Yale University Press kiadasa)

4 Az elitnek, mint a legfelsobb tarsadalmi reteg tagjait egybefogo csoportnak a fogalma termeszetesen megegyezik a tarsadalmi retegzódes altalanosan elfogadott, a mindennapi tapasztalatoknak megfelelo elkepzelesevel Szakszempontbol ez az elitfogalom inkabb tarsadalmi csoportra" utal, s nem annyira „osztalyra", amint azt Joseph A Schumpeter igen helyesen megallapitotta ‚Social Classes in an Ethnically

Homogeneous Environment", *Imperialism and Social Classes* c. művében (New York 1951. Augustus M. Kelley Inc. kiadása, 133. skk. old, különösen 137—147. oldalak), valamint *Capitalism, Socialism and Democracy* c. művének harmadik kiadásában (New York 1950. Harper kiadás, II. rész). Az osztály és a társadalmi csoport közötti megkülönböztetés tekintetében lásd: Max Weber *Essays in Sociology* (fordította és szerkesztette: Gerth és Mills, New York 1946. Oxford University Press kiadása). Pareto elit-fogalmának elemzése tekintetében (szembeállítva Marx osztályfogalmával), valamint a Franciaországgal kapcsolatos adatok tekintetében lásd: Raymond Aron „Social Structure and Ruling Class" c. tanulmányát, *British Journal of Sociology* I. évfolyam 1. és 2. szám (1950).

5. Az elit és tömeg fogalmának erkölcsi értékelés alá vont karaktertípusok kategóriáiban történő meghatározását a legnépszerűbben talán José Ortega y Gasset *The Revolt of the Masses* c. művében találjuk 1932 (New York 1950. New American Library, Mentor kiadás, különösen a mű 91. skk. oldalán).

6. Az „amerikai elit" fogalma zürzavaros és zavaró képek halmaza, de ha az ilyesfajta szavakat, kifejezéseket halljuk vagy használjuk: „felsőbb osztályok", „nagyfej", „nagy menő", „a milliomosok klubja", „nagyok és hatalmasok" — legalábbis bizonytalanul úgy érezzük, hogy tudjuk, milyen értelmet takarnak. Sokszor ez az érzésünk egészen egyértelmű. Amit azonban igen gyakran elmulasztunk megtenni: nem fűzzük össze ezeket a részleteket egységbe, nem nagyon törekszünk arra, hogy a magunk számára az elitről összefüggő, egységes képet alkossunk. S ha néha meg is kíséreljük, gyakran arra a meggyőződésre jutunk, hogy a képből nem kerekedik ki egységes egész, és pontosan annak megfelelően, amint az életben, elszórtan, egy-egy képben látjuk magunk előtt ábrázolva, nem is egyetlen, hanem több elit létezik, s ezek között egyáltalán nincsen semmiféle összefűző kapocs. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy ez az érzésünk, ami esetleg az egységes elit kutatása közben felmerül, nem egyéb, mint analitikus következtető készségünk és társadalomtudományos képzelőerőnk hiányosságának következménye.

A fogalom első értelmezése az elitet intézményes pozíciók szerint s az egyes intézmények által kialakított társadalmi struktúra folytán meghatározott szociológiai terminusokban határozza meg; a második a kiválasztott értékek statisztikai rendjében; a harmadik egy klikkszerű csoportosulás tagságának tükrében; a negyedik bizonyos személyiség-típusok erkölcsisége szerint. De kifejezhetjük mindezt kissé pongyolábban, mintegy gyorsírásszerű rövidítésekben: mire törekszenek, mijük van, hová tartoznak, valójában kik ők.

E fejezetben, mint általában az egész könyvemben, az első értelmezésből indultam ki, mely szerint az elitet az intézményes pozíciók határozzák meg, s a többi értelmezésre ezen belül tértem ki. Az elit ezen világos értelmezési módjának egy gyakorlati és két elméleti előnye van. Gyakorlatilag ugyanis ez úton tudjuk legkönnyebben és legkézzelfoghatóbban megközelíteni problémáinkat — már csak azért is, mert az ilyen körök és intézmények tekintetében, társadalomtudományos megfontolásokra meglehetős mennyiségű adat áll többé-kevésbé hozzáférhető módon rendelkezésre.

Az elméleti előnyök azonban sokkal nagyobb fontosságúak. Az intézményességen vagy a struktúrán alapuló meghatározás nem kényszerít bennünket prejudíciumra azon dolgok vonatkozásában, amelyek tekintetében a lehetőségeket a dolgok természeténél fogva nyitva kell tartanunk a kutatás számára. Az erkölcsiség alapján álló elit-fogalom például, amely szerint az elit bizonyos meghatározott jellem-típusokat foglal össze, nem tekinthető végleges meghatározásnak, eltekintve attól, hogy egyébként is meglehetősen mesterkélt, hiszen nyomban felmerül bennünk a kérdés: miért ilyen vagy olyan jellem-típus képviselői ezek az emberek? Ennek megfelelően nyitva kell hagynunk a problémát, miféle jellemű emberek lesznek az elit tagjai, s nem szabad előre megfogalmazott definíciókban megszabni ilyen vagy olyan jellem-csoporthoz való tartozásukat. Hasonló módon nem kívánunk egyszerű meghatározás adásával jó előre állást foglalni amellett, vajon az elit tagjai egy társadalmi osztály tudatos képviselői-e. Az elit főbb intézmények kategóriáiban való meghatározásának — amit, remélem, ez a mű a maga teljességében világosan előtár — második, elméleti előnye, hogy lehetővé teszi az elit másik három megfogalmazásának szisztematikusan, az őket megillető, megfelelő helyen való tárgyalását: (1) Az emberek által életük során elfoglalt intézményes pozíciók meghatározzák lehetőségeiket, bizonyos kiválasztott értékek megszerzésére és megtartására. (2) Az ily módon megszerzett és használt értékek, valamint az emberek által játszott intézményes szerepek azok a tényezők, amelyek nagyrészt meghatározzák pszichológiai sajátságaik kialakulását. (3) Végül, vajon érzik-e egy különálló társadalmi osztályhoz tartozásukat, s vajon aszerint cselekszenek-e, amint azt legjobb hitük szerint ezen osztály érdekei megkívánják — ezek is olyan körülmények, amelyeket nagyobbrészt intézményes pozícióik és másfelől a birtokukban levő kiválasztott értékek, valamint kialakult egyéniségük határoznak meg.

7. Így, egészen világos módon, Gaetano Mosca esetében: *The Ruling Class* (New York 1939. McGraw-Hill kiadás). Mosca éles kritikáját adja Fritz Morstein Marx „The bureaucratic State" c. cikkében (*Review of Politics* I. évfolyam, 1939. 457. skk. old.). Lásd még Mills a Columbia College-ban 1955 februárjában sokszorosításban megjelent „On Intellectual Craftsmanship" c. 1952. áprilisában írt cikkét.

8. Lásd Karl Löwith *Meaning of History* c. művét (Chicago 1949. University of Chicago Press kiadás, 125. skk. old.), ahol a történelem számos nagy filozófusának tömör és mélyreható megállapítását reprodukálja.

9. Az adatok egy részét Gerth és Mills *Character and Social Structure* c. művéből vettem a 405. és következő oldalakról. A szerepük által meghatározott és szerepüket meghatározó emberek vonatkozásában lásd Sidney Hooks értekezését *The Hero in History* (New York 1943. John Day kiadása).

10. A gondolatnak itt következő kialakításához az ötletet a véletlen erkölcsiségének Joseph Wood Krutch által adott ábrázolása adta (*The Measure of Man'* Indianapolis 1954. Bobbs Merrill kiadás, 52. old.).

1. Az e fejezetben közöltek nagy részének alapja mintegy tucatnyi északkeleti, középnyugati és déli, hatvanezer lakos körüli városban végzett személyes megfigyelés és beszélgetés útján nyert információ. E tanulmányaim eredményeinek egy része napvilágot látott a kisebb üzleti vállalkozásokkal, a polgári jóléttel foglalkozó, s a kisebb méretű háborús üzemi vállalkozások problémáinak tanulmányozására alakult különleges bizottságnak benyújtott (Melville J. Ulmerrel együtt készített) jelentésemben. („Small Business and Civic Welfare, Report of the Smaller War Plants Corporation to the Special Committee to Study Problems of American Small Business". *Senate Document* No. 135., 79. kongresszus 2. ülésszaka, Washington 1946); a „The Middle Classes in Middlesized Cities" c. cikkemben, *American Sociological Review*, 1946 októberi szám; valamint a *White Collar: The American Middle Classes* c. művemben (New York 1951. Oxford University Press kiadása). Ugyancsak felhasználtam azokat a helyszíni jegyzeteimet, amelyeket 1945. nyarán készítettem, egy hatvanezer lakosú illinoisi város beható tanulmányozása során. Ellenkező megjegyzés hiányában az e fejezetben szereplő idézetek mind saját kutatásaimból erednek.

Ugyancsak merítettem még Mr. J. W. Harlessnek számomra készített feljegyzéseiből. Ezekben ő az alább felsorolt tanulmányoknak a helyi felsőbb osztályokkal kapcsolatos anyagát rendszerezte: Robert S. Lynd és Helen M. Lynd *Middletown* (New York 1929. Harcourt Brace kiadás) és *Middletown in Transition* (New York 1937. Harcourt Brace kiadás); Elin L. Anderson *We Americans* (Cambridge, Mass.: Harward University Press 1938.); Hortense Powdermaker *After Freedom* (New York 1939. The Viking Press kiadás); John Dollard *Caste and Class in a Southern Town* 2. kiadás (New York 1950. Harper kiadás); W. Lloyd Warner és Paul S. Lunt *The Social Life of a Modern Community* (New Haven 1941. Yale University Press kiadás); a „Yankee Cities" sorozat 1. kötete; Allison Davis, Burleigh B. Gardner és Mary R. Gardner *Deep South* (Chicago 1941. University of Chicago Press kiadás); Liston Pope *Millhands and Preachers* (New Haven 1942. Yale University Press); John Useem, Pierre Tangent és Ruth Useem „Stratification in a Prairie Town" c. cikke (American Sociological Review, 1942 júliusi szám); James West *Plainville, USA* (New York 1950. Columbia University Press kiadás); Harold F. Kaufman *Defining Prestige in a Rural Community* (New York 1946. Beacon House kiadás); Evon Z. Vogt Jr. „Social Stratification in the Rural Midwest: a Structural Analysis" (Rural Sociology 1947, decemberi szám); August B. Hollingshead *Elmtown's Youth* (New York 1949. John Wiley kiadás); W. Lloyd Warner és mások *Democracy in Jonesville* (New York 1949. Harper kiadás); M. C. Hill és Bevode C. McCall „Social Stratification in „Georgia-town" c. cikke (American Sociological Review, 1950 decemberi szám); Alfred Winslow Jones *Life, Liberty and Property* (Philadelphia 1941. J. B. Lippincott kiadása).

A helyi közösség presztizs-kérdéseivel foglalkozó tanulmányok — gyakran éppen ilyen kérdések teszik a szociológiai tanulmányok magját — többnyire csak lokális jelentőséggel bírnak. Még azt sem állíthatjuk, hogy az ilyen tanulmányok révén megnyíló módszertani-újítási

lehetőségek folytán túlnőnek helyi jelentőségükön. Valójában ezek a módszertani újítások csak a tanulmányok által megadott keretekre, a helyi közösségek tanulmányozására alkalmazhatók.

Érdekességként megjegyzem, hogy az amerikai kisváros elemzésében mind a regényírók, mind a szociológusok — mindegyik a maga módján — azonos kérdések iránt érdeklődnek, s azonos következtetésekre jutnak. Mind az egyiket, mind a másikat jobban érdekli a társadalmi rang, mint a hatalom. A regényírót a kisvárosi viselkedés és modor érdekli, azt vizsgálja, hogy a kisvárosi élet milyen tespesztő hatással van az emberi kapcsolatokra és a személyiségre; a szociológus viszont nem fordít kellő figyelmet a kisvárosra, mint hatalmi szervezetre, és még kevésbé mint az országos hatalmi rendszer egységére. Leírásaik hatásának hasonló jellege kitűnik abból a tényből, hogy előadásuk valóságának szokványos módon, mintegy rituálisan történő alátámasztása ellenére a szociológusok munkái gyakran rosszul megírt regénynek, a regények pedig valamivel jobban megírt szociológiai műveknek tűnnek.

2. Lásd Allison Davis és munkatársai, id. mű, 497. old.

3. A fejezet ebben a részében gyakran támaszkodtam Floyd Hunter közvetlen megfigyelés alapján megírt tanulmányának egyes részeire. *Community Power Structure* (Chapel Hill: University of North Carolina Press 1953).

4. Vö. ugyanott, 172—174. old.

5. Lásd: Richard Hofstadter *The Age of Reform* (New York 1955. Knopf kiadás, 46. skk. old.).

6. Lásd Hollingshead, id. mű, 59. old. Déli megyék farmer-birtokai tekintetében lásd: Allison Davis, id. mű, 276. old.

7. Középnyugati megyék városi lakosainak kezén levő farm-birtokokkal kapcsolatban lásd: Evon Vogt, id. mű.

8. Vö. a kisváros és az országos nagyvállalatok tekintetében: Mills és Ulmer „Small Business and Civic Welfare" id. mű.

9. Annak illusztrálására, milyen, szinte karikatúraszerű fogalomzavart találhatunk a kisváros és nemzet vonatkozásában, lásd: W. Lloyd Warner *American Life: Dream and Reality* (Chicago 1953. University of Chicago Press kiadás).

III. A NAGYVÁROSI NÉGYSZÁZAK

1. Vö. Dixon Vecter *The Saga of American Society* (New York 1937. Scribner's kiadás, 199. skk. old.). Ezt a könyvet tekinthetjük irányadó műnek az amerikai „társaság" tekintetében. Az egyes amerikai nagyvárosok „társaságainak" leghűbb leírását Cleveland Amory *The Proper Bostonians* c. művében találjuk (New York 1947. E. P. Dutton kiadása) és Edward Digby Baltzell Jr. *The Elite and the Upper Class in Metropolitan America: A Study of Stratification in Philadelphia* c. tanulmányában (doktori disszertáció, 1953. Columbia University kiadás). Mindkét utóbbi művet felhasználtam.

2. Mrs. John King Van Rensselaer *The Social Ladder* (New York 1924. Henry Holt kiadás, 30—32. old.).

3. Dixon Wecter, id. mű, 294—295. old.

4. Vö. J. L. Ford „New York of the Seventies" c. cikkével, Scribner's Magazine, 1923 júniusi szám, 744. old.

5. Mrs. John King Van Rensselaer, id. mű, 53—54. old.

6. W. J. Mills „New York Society", *Delineator* 1904 novemberi szám; vö. még Ralph Pulitzer „New York Society at Work", *Harper's Bazaar,* 1909 decemberi szám.

7. Vö. Harvey O,Connor *The Astors* (New York 1941. Knopf kiadás, 107. old.).

8. Wecter, id. mű, 209—210. old.

9. Ugyanott, 212. és 214. old.

10. Idézve ugyanott, 215. old.

11. Lásd a „Dusgazdagok" c. fejezetet és az azzal kapcsolatos jegyzeteket.

12. Wecter, id. mű, 232—233. old.

13. Lásd Mona Gardner „Social Register Blues", *Collier's* 1946. december 14-i szám, és G. Holland „Social Register", *American Mercury* 1932 júniusi szám. Az Előkelők Névjegyzéke 1925-ig megjelent kötetei tekintetében lásd Wecter id. mű, 233. old.

14. Wecter, id. mű, 234. old.

15. 1940-es állapot. Vö. Baltzell Jr., id. mű, 2. táblázat.

16. Lásd ugyanott, 14. táblázat, 89. skk. old.

17. Wecter, id. mű, 235. és 234. old.

18. Thorstein Veblen *The Theory of the Leisure Class 1899* (New York 1953. New American Library, Mentor kiadás, 162. old.). Vö. még az idézett kiadáshoz általam írt bevezetéssel, amelyben Veblen elméletét alaposabb kritika alá vetettem.

19. *Time,* 1953. október 26-i szám.

20. Lásd a *Fortune* 1933 februári számának 27. oldalán megjelent „Boston" c. cikket.

21. *Bussiness Week,* 1954. június 5-i szám, 92—93. old.

22. Saját becslés alapján, vö. Baltzell Jr., id. mű, 178. old.

23. Vö. ugyanott, 5. lábjegyzet, 172. old.

24. „Miss Chapin's, Miss Walker's, Foxcroft, Farmington", *Fortune,* 1931 augusztusi szám, 38. old.

25. Lásd Porter Sargent *A Handbook of Private Schools,* 25. kiadás (Boston 1941. Porter Sargent kiadás); „Schools for Boys", *Fortune,* 1944 májusi szám, 165. skk. old.; „St. Paul's, St. Mark's Groton, Andover *et al.",* *Fortune,* 1931 szeptemberi szám, 76. skk. old., valamint George S. Counts „Girls' Schools", *Fortune,* 1931 augusztusi szám, és „Twelve of the Best American Schools", *Fortune,* 1936 januári szám, 48. skk. old.

26. „Schools for Boys", id. mű, 165. old. Vö. még „Boys' Prep School", *Life,* 1954. március 1. szám. Ez a cikk Hotchkiss-szel foglalkozik. Vö. még Eleanor Roosevelt érzelmeit, mikor legifjabb fiát, Johnt, Grotonba küldte, amint erről a *This I Remember* c. művében beszámol (New York 1949. Harper kiadás, 43. old.).

27. Vö. Frank D. Ashburn *Peabody of Groton* (New York 1944. Coward McCann kiadás, 30., 67—68. old.).

28. „St. Paul's, St. Mark's, Groton, Andover *et. al.*" id. cikk, 76. old.
29. Vö. Allan Heely *Why the Private School?* (New York 1951. Harper kiadás).
30. Vö. John P. Marquand *H. M. Pulham Esquire* (New York 1950. Bantam kiadás, 76., 60. old.), valamint W. M. Spackman *Heyday* (New York 1953. Ballantine kiadás, 12. old.).
31. Vö. Baltzell Jr., id. mű, 218—220. old.

IV. AZ ÜNNEPELTEK

1. Lásd „The Yankee Doddle Salon", *Fortune,* 1937 decemberi szám, és egy újabb beszámolót George Frazier-től: „Cafe Society: Wild, Wicked and Worthless", *Coronet,* 1954 augusztusi szám. Vö. még Elsa Maxwell *R. S. V. P., Elsa Maxwell's Own Story* (Boston 1954. Little Brown kiadás).
2. Vö. *Business Week,* 1953. január 12-i szám 58. és 64. old.
3. „The U. S. Debutante, *Fortune,* 1938 decemberi szám, 48. skk. old., és a „Yankee Doodle Salon", id. cikk, 128—129. old.
4. Vö. ugyanott 127. old., és Mrs. John King Van Rennselaer „Entertaining Royalty", *Ladies' Home Journal,* 1925 májusi szám, 72. old.
5. „The Yankee Doodle Salon", id. cikk, 124—125. old.
6. Jack Gould „Television in Review", *The New York Times* napilap 1954. április 6. szám, vö. még Jack Gould „TV Techniques on the Political Stage", *The New York Times Magazine,* 1954. április 25. szám, 12. skk. old.
7. Vö. Igor Cassini „The New 400", *Esquire,* 1953 júniusi szám. Cassinivel kapcsolatban lásd *Who's Who in America* 27. kötet; *Time* 1945. november 5-i szám, 69—70. old. és *Newsweek,* 1945. szeptember 3. szám, 68. old.
8. Nem éreztem indokoltnak, hogy Cassini névsorát kimerítően analizáljam; felületes áttekintésre az általa felsorolt 399 név közül csupán 342 nevet tudtam osztályozni: 102 hivatásos ünnepeltet, 41 nevet a nagyvárosi négyszázakból, 199 nevet pedig a valamiféle intézménynél vezetőszerepet betöltők közül (93 kormányzati, 79 üzleti nagyság).
9. „A mai bostoni előkelőségek sorban, egyik család a másik után, egyik iparágból a másik után, kivonultak a termelő iparból. Vállalataik tényleges vezetése kicsúszott kezükből. Elveszítették városuk felett a politikai uralmat. Nem uralkodó személyiségek többé a nemzet kormányzásában, mint voltak száz esztendővel ezelőtt. Nem játszanak többé vezető szerepet sem a közvéleményben, sem az emberek egyéni gondolkodását nem irányítják. S a művészi életben tekintélyük olyan mértékben hanyatlott alá, hogy korábbi befolyásuk ezen a téren ma már gúny tárgyává vált." Mégis, „az élvonalbeli bostoni családok egyike sem veszített vagyon és pozíció dolgában. A város uralkodó osztályának folytonosságában nem következett be igazán törés. S ez a tény, úgy látszik, szemben áll a gazdasági determinizmus minden törvényével. Jelenleg egy végrendeleti záradékkal, amelynek értelmében a vagyonkezelő saját belátása szerint utalja ki vagy tartja vissza a jöve-

delmet — aszerint, amint azt szükségesnek látja —, bármely massachusettsi ingatlant oly mértékben le lehet jogilag kötni, hogy azzal szemben nincsen hatalom, amely felléphetne, legfeljebb a Kommunista Internacionálé rendítheti meg ennek az intézménynek az alapjait. Ez az intézmény már három generációval ezelőtt virágzott és szolgálta azt a célt, hogy a vagyonosok vagyonukat az örökkévalóságra biztosítsák — vagy legalábbis az örökkévalóságnak az Elidegeníthetetlenségi Törvény által nyitva hagyott részére. S ez intézménnyel élést igen korán megszokták a bostoni családok, majd e szokásukban megerősítette őket a nagytekintetű Suffolk megyei bíróság, valamint a célvagyon-beruházásokkal kapcsolatos, rendkívül előzékeny Massachusetts állami törvények. A bostoniak szerencséjére — vagy szerencsétlenségére — ez a szokásuk gazdagságuk virágkorában alakult ki... Az idő vasfoga ki nem kezdheti, sem szokás meg nem ronthatja szolíd beruházásaik megszámlálhatatlan változatosságát. Övék a társadalmi hatalom. Övék a kultúra. Üvegházban élnek, s ha az üvegen túl folyó életet irányító tényleges hatalomra sújtanának, elvéreznének az üvegcserepek között. Az üvegfalon innen, az előtérben áll az Első Nemzeti Bank (First National Bank), benne összpontosul a pénzügyi hatalom és tekintély. Alább, a legkülönbözőbb pénzügyi kapcsolatban a bankkal, következnek a bostoni vállalatok, gyárak. Feljebb pedig, valahol a ködös távolban találhatók azok az egyének, akik az egészet irányítják... A politikai hierarchia mintegy párhuzamosan él ezekkel, s nincsen közvetlen, látható kapcsolata sem a pénzügyi világgal, sem a társadalmival.... És a politikai hierarchia felett ott áll az ír katolikus hierarchia, amelynek viszont látszólag semmi más kapcsolata nincsen a politikai világgal, mint tagjainak vallási és vérbeli közössége.... Vitathatatlanul titokzatos fonalak, misztikus utak vezetnek a hatalom egyik központjától a másikhoz. Beszélnek is eleget az emberek ilyenféle kapcsolatokról.... De hogy mik ezek, vannak-e egyáltalán, ebben nem egyeznek a vélemények. Egy dolog van, ha egyáltalán van valami, amiben mégis megegyeznek: a bostoniak és a hatalom urai között húzódó fonalak közül legfeljebb azokat lehet fellelni, amelyekkel a Harvard Egyetem füződik a klipperek tatjához." — „Boston", *Fortune* 1933 februári szám, 27. skk. old.

10. Így például Mrs. J. Borden Harriman így ír: „A négyszázakból négyezrek lettek. Talán túlzok, mindenesetre van vagy egy tucatnyi csoport, mindegyik tökéletesen elegendő önmagának, s mégis egymásbafonódnak, mint a New York-i élet mai hangadói, az igazgatóságok..." „Hither and Yon", *The Century Magazine,* 1923 szeptemberi szám, 881. old. Alice-Leone Moats pedig világosan kimondja, hogy a hűvösen metszett arcél egymagában nem elegendő. „Alkalmasan kell tálalni tudni, elérni, hogy mindenki a legtermészetesebbnek tartsa: akinek a legnemesebben, leghűvösebben metszett az arca éle, az tarthat jogos igényt kimagasló pozícióra. Csak akit a pincér, ahogy belép az étterembe, nyomban felismer s vezeti máris a legjobb asztalához, csak annak az embernek van értéke a mulatók társadalmában. Más szóval, a társadalmi élet kiemelkedő alakjai mind Diamond Jim Brady-k." „Cafe Value", *The Saturday Evening Post,* 1935. augusztus 3. szám, 12. old.

11. Lásd „The Yankee Doodle Salon", id. mű, 183. és 186. old.

12. *Time,* 1955. január 31-i szám, 57. old.

13. Lásd *Time,* 1954. január 18-i szám, 30. old.

14. Ezt a körülményt talán jobban megvilágítja még két egymással merőben ellentétes kis történet, amit ugyanaz az országos olvasottságú folyóiratunk közölt: 1) Mrs. Cornelius Vanderbilt halálakor, 1953-ban, a lap ezt a kétségtelenül kiemelkedő társasági személyiséget egyszerűen mint valami furcsa, különc figurát kommentálta. (Vö. *Time,* 1953. január 19-i szám, 21. old.) 2) Körülbelül ugyanebben az időben olvashatunk a lapban Mike Romanoff hercegről, aki valószínűleg nem volt más, mint egy Harry F. Gerguson nevezetű, brooklyni születésű férfiú, aki azonban nagy hírnek örvendett a mulatók társadalmában. Harry F. Gerguson személyiségét kellő tisztelettel méltatja a lap, s bizonyos derüs csodálattal adózik előtte, amiért olyan sikerrel vezette orránál fogva a világot. Vö. *Time,* 1952. június 9-i szám, 41. old.

15. Dixon Wecter *The Saga of American Society* (New York 1937. Cribner's kiadás, 227., 226., 228. old.).

16. „The U. S. Debutante" idézett cikk 48. és 52. old. Vö. még Alida K. L. Milliken „This Debutante Business", *North American Review,* 1930 februári szám.

17. Elsa Maxwell „Society — What's Left of It" *Colliers,* 1939 márciusi szám, 101. old.

18. Vö. például a Woodbury-hirdetéseket a *Ladies' Home Journal*ban, 1939 februári szám, 45. old.

19. Vö. *Life,* 1950. december 25-i szám, 67. old.

20. „Yankee Doodle Salon", idézett cikk, 126. old.

21. *Business Week,* 1953. október 3-i szám, 184. old. Vö. még a következő névtelenül megjelent cikket: „Piloting a Social Climber" *Ladies' Home Journal,* 1927 augusztusi szám.

22. Maude Parker „The New Four Hundred of New York" *The Saturday Evening Post,* 1927. április 2. 214. old.

23. Mona Gardner „Social Register Blues" *Coller's* 1946. december 14-i szám, 97. old. Vö. még „Society" *Literary Digest,* 1937. január 16-i szám, 22. old. és Bennett Schiff „Inside Cafe Society: The Debutantes" *New York Post,* 1955. április 20-i szám, 4. skk. old.

24. Az „amerikai nőről" néhány újabbkeletű képet fest Elisabeth Hardwick „The American Woman as Snow-Queen" c. cikkében, *Commentary* 1951 decemberi szám, 546. skk. old., Parker Tyler *The Hollywood Hallucination* c. művében (New York 1944. Creative Age Press kiadás), és Bennett Schiff „Inside Cafe Society" c. cikkében *New York Post,* 1955. április 19. 4. skk. old.

25. Az éjszakai mulatók és a költségszámlás üzletemberek kapcsolatairól lásd: *Business Week,* 1952. január 12-i szám, 58. skk. old. A „költségszámla-nők"-kel kapcsolatosan lásd a Micky Jelke kihallgatásairól készült jelentéseket, főképpen *Life,* 1953. március 2-i szám, 29. skk. old. A mulatók társadalmának erkölcsi életéről általában lásd: Mills „Public Morality: Girls Using Vice To Help Careers" *New York Journal-American,* 1952. augusztus 31-i szám, 4 —L old.

26. Azt mondják, 1946-ban, Washingtonban, egy igen fontos társasági névsorban 5000 névből 3000 cserélődött ki. Jane Eads „Washington Playground" *Collier's,* 1946. április 13-i szám, 52. old. Washingtonban ismerik természetesen a „barlanglakó" négyszázakat; ezeknek családja

legalább két-három generáció óta washingtoni lakos, s társadalmi életük a társasági előjegyzési naptár szigorú keretei között zajlik. Velük állnak versenyben a „nagy háziasszonyok", egy részük minden említésre méltó családi múlt nélkül, s ezek szinte hivatásos jelleggel vadásznak pozícióra. Ott vannak aztán a nem állandó lakos gazdag emberek, ezeknek szórakoztatása mindig társadalmi sikert ígér. S végül megtaláljuk itt is, mint más városokban, a kapaszkodókat, az új felsőbb osztályok pénzével és társasági hajlamaival, társadalmi pozíció nélkül.

27. Vö. John K. Galbraith *American Capitalism* (Boston 1952. Houghton Mifflin kiadás).

28. Ida M. Tarbell *Owen D. Young* (New York 1932. Macmillan kiadás). 211—212. old.

29. Idézet a *Fortune* 1931 márciusi számából, 92., 94. old.

30. *The Secret Diary of Harold L. Ickes,* II. kötet: *The Inside Struggle 1936—1939* (New York 1954. Simond and Schuster kiadás, 644. old.).

31. „Tavaly (1954-ben) Alexander Wiley, wisconsini republikánus szenátor azzal keltett feltűnést a derék wisconsini polgárok között, hogy a következő módon állt modellt a fotográfusoknak: a szenátor elnöki kalapácsát H. Alexander Smith New Jersey-i demokrata szenátor kopasz fejebúbja felett tartva áll kollégája mögött, mintha a kalapáccsal nyomban Smith tar koponyájára akarna sújtani. T. James Tumulty, az ez évben megválasztott, 320 fontot nyomó New Jersey-i demokrata képviselő óriási hatást keltett, mikor alsónadrágban fényképeztette le magát."

„Miközben a 84. Kongresszus ülésezett s az Államok általános helyzete felett folyt a vita, Margaret Chase Smith, Maine állam republikánus szenátora, Edward R. Murrow televíziós programja keretében föld körüli utazást játszott — Formózába, Indiába, Spanyolországba. Egy »álarcosbál« vidám TV-műsor rendezősége szenátorokból egész bohóc-gárdát szervezett, így Indiana állam republikánus szenátora városatyai dereka körül római tógával jelent meg a televízió képernyőjén, Karl Mundt, Dél-Dakota állam republikánus szenátora és felesége cowboynak és tehenészlánynak öltözött, Alabama demokrata szenátora, John Sparkman (a párt 1952. évi jelöltje az elnökhelyettesi tisztre) tüzoltó öltözékben lépett fel." Lásd *Time* 1955. április 4-i szám, 17. old. Lásd még Douglas Cater kitűnő értekezését: „Every Congressman a Television Star", *The Reporter,* 1955. június 16-i szám, 26. skk. old.

Az üzleti személyiségek társadalmi helyzetével kapcsolatba vö. Jeremiah W. Jenks 1907. évi elnöki üzenetét („The Modern Standard of Business Honor") az Amerikai Gazdasági Társulat kiadványainak harmadik sorozata III. kötetével, 1—22 old., amelyhez kommentárokkal szolgál Sigmund Diamond *The Reputation of the American Businessman* c. művében (Cambridge 1955, Harvard University Press kiadás). Lásd még „Corporation Life Gets a Literature" *Business Week* 1954. június 5-i szám, 79. old.

32. Gustave Le Bon, *The Crowd,* 1896 (London 1952. Ernst Benn kiadás, 129., 130., 131. old.).

33. Könyvem e részében Harold Nicolson *The Meaning of Prestige* c. művéből merítettem (Cambridge, England 1937. Cambridge University Press).

34. Gustave Le Bon, id. mű, 140. old.

35. Vö. Thornstein Veblen *The Theory of the Leisure Class,* 1899. (New York 1953. New American Library, Mentor Edition.)

36. Vö. John Adams *Discourses on Davila* (Boston 1805. Russell and Cutler kiadás), különösen a 26—27., 30—34., 48—49. old. Az itt következő idézetek a 40., 28—29. és a 18. oldalról származnak.

37. Lásd ezzel szemben Rene Sedillot „Now Medals for Civilians, Too", *The New York Times Magazine,* 1955. április 24. szám, 22. skk. old., annak illusztrálására, hogy újabban kísérletek történnek a köztisztelet hivatalosabb formák közti elismerésére.

38. Winthrop Rockefeller. Vö. *The New York Times,* 1953. december 27-i száma és a *New York Post,* 1953. október 16-i száma.

39. Haroldson L. Hunt. Vö. *The New York Times Magazine,* 1953. március 8-i számával.

40. Barbara Sears Rockefeller. Lásd *Time,* 1954. június 28-i számát és a *The New York Times,* 1954. augusztus 4-i számát.

41. Dorothy Taylor di Frasso. Vö. *The New York Herald Tribune,* 1954. január 5-i számának 9. old., és a *Time,* 1954. január 18-i számának 88. old.

V. A DÚSGAZDAGOK

1. Vö. Joseph A. Schumpeter *Capitalism, Socialism and Democracy* 3. kiadás (New York 1950. Harper kiadás, 81. skk. old.).

2. Az elnökök és a gazdaságilag döntő progresszív korszak alatti anti-trószt akcióban részt vett megbízottak közötti viszony és kapcsolatok gondos és leleplező analízisét adja Meyer H. Fishbein *Bureau of Corporations: An Agency of the Progressive Era* c. tanulmánya (doktori disszertáció, 1954. American University, különösen a 19—29., 100—119. old.).

3. Frederick Lewis Allen *The Lords of Creation* (New York 1935. Harper kiadás, 9—10. old.).

4. Ugyanott, 12. old.

5. Vö. *Time,* 1953. augusztus 10-i szám, 82. old.

6. A háborús kisüzemi korporációkkal kapcsolatban az amerikai kisebbméretű üzleti vállalkozások tanulmányozására létrehozott bizottsághoz benyújtott jelentés, US Szenátus, *Economic Concentration and World War II,* 79. Kongresszus, Második ülésszak, Szenátusi Bizottsági kiadvány, 6. sz. (Washington D. C., 1946, az USA-kormány hivatalos nyomdája, 37., 39., 40. old.)

7. A gyarmati Amerika vagyoni viszonyaival kapcsolatban lásd Dixon Wecter *The Saga of American Society* (New York 1937. Scribner's kiadás, 2. fejezet), és Gustavus Myers *History of the Great American Fortunes* 1907 (megjelent a Modern Library kiadásában, átnézett és kijavított kiadás, 1936. 55—56., 59., 85. old.). George Washington vagyonával kapcsolatban lásd ugyanott 49. old. Az 1840-es évek elejének multimilliomosairól lásd A. Forbes és J. W. Greene *The Rich Men of Massachusetts* (Boston, 1851, Fetridge and Co kiad.); Moses Yale

Beach *Wealth and Pedigree of the Wealthy Citizens of New York City* (a Sun Office által 1842-ben nagy gonddal összeállított kiadás) 4. kiadás; az 1845-ben a philadelphiai Ügyvédi Kamara egy tagja által kiadott „Wealth and Biography of the Wealthy Citizens of Philadelphia" c. tanulmány. Az 1850-es évek közepének New York-i multimilliomosairól lásd Moses Yale Beach „The Wealthy Citizens of the City of New York" c. művének 12. kiadását (New York 1855. Sun Office kiadás). A „milliomos" szó kialakulásáról lásd Wecter id. művét, 113. old.

8. Lásd a *Tribune Monthly* 1892 júniusi számát. Sidney Ratner a közelmúltban adott ki egy *New Light on the History of Great American Fortunes* c. könyvet (New York 1953. Augustus M. Kelley kiadás). Ebben két listát ad közzé az amerikai milliomosokról — egyiket a *Tribune Monthly* 1892 júniusi számából, a másikat az 1902-es *World Almanac*-ból. Ezeknek a névsoroknak nem sok hasznát vesszük, ha rangsorolni akarjuk a milliomosokat (lásd 9. lábjegyzet alább), minthogy csak elvétve adja a nevek mellett a felsoroltak vagyonának becslését. Alaposabb vizsgálat megmutatja, hogy a névsorban John D. Rockefeller és Andrew Carnegie mellett százával szerepelnek „egyszerű milliomosok".

9. Abban az országban, amely Ferdinand Lundberg szerint „kimondottan nagyra van jelentéktelen dolgokkal kapcsolatos statisztikáinak kaotikus tömegével", nem találunk a nagy vagyonokkal kapcsolatos pontos számadatokat. Amikor megkíséreltem névsorba foglalni három nemzedék leggazdagabbjait, a tőlem telhető legjobb munkát igyekeztem végezni a rendelkezésemre álló rendszertelen forrásanyag felhasználásával. Természetesen felhasználtam az Egyesült Államok nagy vagyonainak történetével kapcsolatban írt minden munkát, valamint e vagyonok tulajdonosainak életrajzait. A huszadik században kétszer — 1924-ben és 1938-ban — jelent meg meglehetősen rendszeres adatközlés a nagy jövedelmekkel és nagy vagyonokkal kapcsolatban (lásd alább); a napilapok és folyóiratok időnként ontják az adatokat vagy koholmányokat — egy-egy közjegyzőileg érvényesnek elismert végrendeletről, adó-botrányokról —, s bőségesen közölnek anekdotákat gazdag személyiségekről.

Azzal kezdtem, hogy minden 1799 után született s az alább felsorolt forrásművekben szereplő személyt névsorba foglaltam, aki életében valaha legalább harmincmillió dollár vagyonnal rendelkezett. Sok esetben a forrás, ahonnan a nevet merítettük, nem adta meg a névhez tartozó vagyon mértékét, azonban az összes lehetséges nevek figyelembevételével megvizsgáltuk a rendelkezésre álló forrásokat, annak érdekében, hogy a listán szereplők vagyonának nagyságát megfelelően megbecsülhessük. A 30 millió dolláros alsó határt kizárólag kényelmi szempontból fogadtuk el. Megállapítottuk, hogy ezen ismérv alapján kiindulva 371 nevet kapunk. Minden egyes névvel kapcsolatban részletes információt kellett gyűjtenünk vagyonukkal és pályafutásukkal kapcsolatban, s a rendelkezésünkre álló keretek nem tették lehetővé ennél bővebb névsor feldolgozását. Az alábbiakban közlöm a felhasznált forrásműveket:

(I) Gustavus Myers *History of the Great American Fortunes* 1907. (Átnézett és javított kiadás, 1936. Modern Library.) (II) Gustavus Myers *The Ending of Hereditary Fortunes* (New York 1939. Julian

Messner kiadás). (III) Matthew Josephson *The Robber Barons* (New York 1934. Harcourt, Brace kiadás). (IV) Frederick Lewis Allen *The Lords of Creation* (New York 1935. Harper kiadás). (V) Ferdinand Lundberg *America's 60 Families,* 1937. (New York 1946. The Citadel Press kiadás) — alább kitérünk rá, miért használtuk ezt a művet meglehetős óvatossággal (a XI. pontnál). (VI) Dixon Wecter *The Saga of American Society* (New York 1937. Scribner's kiadás). (VII) „Richest U. S. Women" *Fortune,* 1936 novemberi szám. (VIII) Stewart H. Holbrook *The Age of the Moguls* (New York 1953. Doubleday kiadás). A mű számos részletében támaszkodik Myers munkájára és egyéb történészek műveire, s végső fokon a korábbi munkák népszerűsítésének tekinthető. (IX) „Noted Americans of the Past: American Industrial Leaders, Financiers and Merchants" *World Almanac, 1952.* 381. old. és *1953.* 783. old. Nem tartalmazza a vagyonok nagyságát. (X) Cleveland Amory *The Last Resorts* (New York 1952. Harper kiadás). A személyek természetesen gyakran azonosak ezekben a művekben, de mindegyik mű tartalmaz olyan értesüléseket az egyes személyekkel kapcsolatban, amelyekről a többi nem tesz említést.

A forrásművek közül a három alább felsorolt mű részletesebb megbeszélést igényel.

(XI) 1924-ben, majd ismét 1925-ben, egy átmeneti törvényes rendelkezés megengedte az 1923. illetve 1924. évi jövedelmekre fizetett jövedelmi adófizetések nagyságával kapcsolatos adatok közzétételét. Az adóhivatalok kapui megnyíltak az újságírók előtt, azok bárkinek a nevét és adóját kimásolhatták a könyvekből. Az így következett adatszolgáltatás azonban rendkívül felületesnek bizonyult. Egyik lap adatokat közölt valakiről, akit a másik nem ismert; téves adatok kerültek a lapokba; máskor meg az újságírók elnéztek és nem közöltek olyan neveket, amelyek viselőiről pedig mindenki tudta, hogy hatalmas adót fizetnek. (Persze akadtak olyan dúsgazdag emberek is, akiknek teljes jövedelme adómentes volt. Az 1924-es jövedelmi adólista vizsgálatánál tekintetbe vettünk minden 200 000 dolláron felül adót fizető személyt, akit akár a *The New York Times,* akár a *The New York Herald Tribune* — vagy mindkettő — említ 1925. szeptember 2—15 között megjelent számaiban.

Ezen a szinten mozogva ebben az időben az átlagos adó a bruttó jövedelem 40 százaléka körül mozgott. 200 000 dolláros adókivetés mögött tehát — 1924-ben — átlag 500 000 dolláros évi jövedelem állt. Tekintettel arra, hogy a legtöbb ilyen magas jövedelem tőkebefektetésekből származik, 5%-os kamatlábbal számolva a befektetések után 500 000 dolláros jövedelem eléréséhez az adófizetőnek körülbelül 10 millió dollár tőkevagyonnal kell rendelkeznie. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy ez időben a vagyonoknak együttvéve mindössze egyharmada esett adózás alá, s így a fenti számítási módból kiindulva az egyes adófizetők teljes vagyona átlagosan az adózás alá eső vagyon háromszorosára tehető. (Ferdinand Lundberg számítása az 1924-es jövedelmekkel kapcsolatban, lásd id. mű, Lundberg hozzáfűzi: „Egyes esetekben az adózás alá eső nettó jövedelem hárommal való szorzása bizonyos torzításokra vezethet ugyan, más módon azonban az általános helyzet reális becsléséhez nem juthatunk. Egészében véve, mint vizsgálati módszer azonban ez az eljárás hű képet fest a valóságról, és az így nyert

kép egyáltalán nem tartalmaz túlzásokat. Ellenkezőleg, még bizonyos mértékig tartózkodónak is találhatnánk." [25. old.] Egyébként pontosan ez az én véleményem is.) E számítások alapján tehát 200 000 dolláros adó mögött 500 000 dolláros jövedelem, emögött 10 millió dolláros adó alá eső tőke, s emögött viszont 30 millió dolláros vagyon áll.

A közvetlenül 1924 után lefolyt hagyatéki eljárások alapján nyert adatokból kitűnik, hogy e számítások lényegileg helytállók. Így például — a fenti elszámolási módot követve — Richard Teller Crane Jr. 434 000 dolláros adója 64,8 millió dolláros vagyonra mutat; Crane 1931-ben halt meg, és 50 millió dollárt hagyott maga után. Odgen Mill 372 000 dollár adót fizetett. Ennek alapján 55,5 millió dollár vagyona volt 1924-ben. 1929-ben bekövetkezett halála után hagyatéka 41 millió dollárt ért. Persze gyakran megesett, hogy a vagyon lényegesen kevesebbnek bizonyult, ilyenkor rendszerint tönkrement emberekről volt szó (mint pl. a gabonaspekuláns Arthur W. Cutten, aki az 1929-es gazdasági válságban veszítette el vagyonát), vagy olyanokról, akik vagyonukat még haláluk előtt szétosztották. Mindenesetre, akit felsorolunk, legalább egy ideig 30 millió dolláros vagyon birtokosa volt.

Nem tudok arról, hogy bárki rendszeresen feldolgozta volna ezeket az adatokat. Ferdinand Lundberg 1937-ben összeállította „60 család" listáját, ez azonban nem családokat tartalmazott, ha pedig családnak vennénk őket, nem 60, hanem 74 személyből állna. Mindazonáltal nem dolgozza fel adatait rendszeresen. „Rendszeres" alatt itt azt értem: minden személlyel kapcsolatban hasonló jellegű adatok összegyűjtése, s az eredményből általánosítások végzése.

Lundberg a vérrokonság — gyakran csak atyafiság — alapján általánosít és von le következtetéseket hatalommal és gazdasági (pénzügyi) klikkekkel kapcsolatban. Mi óvakodunk e két utóbbit összekeverni. Továbbá: nem támaszkodhatunk arra a listára, amit ő a *The New York Times*ból összeállított. Az újság adatait ugyanis nem egységes elv szerint rendezték — családok, vagy egyes személyek, vagy pedig nagyvállalatok szempontjai szerint —, hanem összekeverték a szempontokat.

Az úgynevezett 60 családból 37 „család" esetében nem csupán egy, hanem több családtag adójáról van szó. Nyolc egyedülálló személyt — köztük a Morganokat — egy hét családból álló csoport követ, Lundberg 38. „családja" (az ún. „Standard Oil csoport"). A névsorban szerepel 22 személy, évi 188 608—791 851 dolláros évi adóval (1924-ben). Tehát, ha a „család" vérbeli kapcsolatot jelent, a névsor 60-nál lényegesen több családot tartalmaz, de még ezekkel a családokkal kapcsolatban sem nyújt részletes elszámolást, hiszen csupán azokról beszél, akik közös családi néven adóznak. Vannak azután többen (mint pl. J. H. Brewer, L. L. Cooke), akik 1924-ben lényegesen magasabb adót fizettek, mint sokan a Lundberg által felsoroltak közül, ő azonban kihagyta ezeket a „60 család" felsorolásakor. A kihagyott nevek közül sok — de nem valamennyi — hiányzik a *The New York Times* névsorából, ellenben ott szerepelnek a *The New York Herald Tribune* listáján. Ez utóbbi azonban úgy látszik elkerülte Lundberg figyelmét.

Ami azonban a leggazdagabb *személyek* névsorának összeállításánál még lényegesebb, a Lundberg 60 családot számláló listáján szereplő családok közül nem egy egyszerűen sehol sincsen a gazdagok között,

ha egyes személyek kerülnek szóba. Így például a Deeringsek: Lundberg három Deering jövedelmét veszi alapul, a három összes adója 315 701 dollár. Mi nem vesszük fel egyiket sem a dúsgazdagok névsorába, mivel James Deering csak 179 896, Charles csak 139 341, a harmadik Deering pedig csak valami 7000 dollár adót fizetett. Ugyanez a következtetés áll a Taftok, Lehmanok és a deForests-ek esetében. Kétségtelen, ezek is gazdag emberek, de nem olyan mértékben, hogy számunkra érdekesek lennének.

(XII) A magánkézben levő vagyonok nagyságával kapcsolatos adatok újabb keletű forrását nyújtja az Ideiglenes Országos Gazdasági Bizottság (Temporary National Economic Committee — TNEC) 29. sz. tanulmánya: „A tulajdoni viszonyok megoszlása a 200 legnagyobb ipari vállalatnál." (Washington 1940. U. S. Government Printing Office.) E tanulmányban megtaláljuk a 200 legnagyobb ipari vállalat mindegyikének nyilvántartott 20 legnagyobb részvényesét, valamint 1937-ben és 1938-ban működött igazgatóját és vezető tisztviselőit. Annak ellenére azonban, hogy a névsorban megtalálunk majdnem minden ipari termelésen nyugvó nagy vagyont, a névsor mégsem teljes. Nem tér ki az államkötvényekben vagy egyéb, magánkötvényekben, ingatlanban vagy banküzletekben fekvő vagyonokra. Emellett számos esetben még az ipari vállalkozások tulajdoni viszonyait is segít álcázni az a gyakorlat, amely szerint bizonyos részvény-pakettek tulajdonosa helyett a kezelő bank vagy hasonló intézmény szerepel; márpedig az intézmények nem közlik a valódi tulajdonosok nevét. Mindazonáltal ennél a névsornál jobbat kétségtelenül nem találtunk a közelmúlt időszak tekintetében. Szemben a tizenkilencedik századról fellelhető, meglehetősen elszórt adatokat tartalmazó tanulmányokkal, az ebben a listában felsorolt gazdagok eléggé világosan körülhatárolt csoportot alkotnak.

Ebből a forrásból merítve kiemeltem minden személyt, akinek a felsorolt társaságoknál, vállalatoknál 1937-ben vagy 1938-ban legalább 10 millió dollár értékű kötvény volt a tulajdonában. Ez esetben is feltételezve, hogy az adó alá eső vagyon a teljes vagyonnak csupán egy harmada, ezt a számot háromrmal szorozva az általunk számbavett személyek mindegyikének vagyona legalább 30 millió dollár volt a harmincas évek végén.

(XIII) Az eddig felsorolt forrásművek nem tartalmaznak újabb adatokat a dúsgazdagokról. A különböző művekben, az 1924-es és 1938-as névsorokban említett személyek közül természetesen sokan élnek még, és soknak, akik meghaltak, megtaláltuk élő rokonait. Gyászjelentések és nekrológok alapján megkíséreltük nyomon követni a listánkra felvett személyek vagyonának sorsát, és mindazon örökösöket felvettük névsorunkba, akikről megállapítható volt, hogy 30 millió dollárt, vagy annál többet örököltek.

(XIV) Annak érdekében, hogy ma élő személyekkel kapcsolatban adatokhoz juthassunk, számos hivatalt és kormányszervet megkerestünk. Sok tisztviselő adott ezeknél a szerveknél felvilágosítást, a lehetőségeknek megfelelően, nem hivatalosan, és vajmi kevés gyakorlati értékkel munkánk szempontjából. (Ilyen nevek: Federal Reserve Board of New York; Securities Exchange Commission; U. S. Department of Commerce; Bureau of Domestic Commerce; Bureau of Internal Revenue's Statistical Division and Information Division.) Magánszemé-

lyek mellett még a következő magánszervezeteket kerestük meg: Dun and Bradstreet; The National Industrial Conference Board Gazdasági Osztálya; *The Wall Street Journal, Barron's, Fortune,* a Russell Sage alapítvány; *U. S. News and World Report;* Brookings Institution; Bureau of National Affairs; Federal Savings and Loan; emellett két magán beruházási bankot. Azok a személyek, akik ezeknél az intézményeknél felvilágosítással szolgáltak, csupán a már ismert forrásokhoz utasítottak bennünket. Sokak számára új volt a kérdés, mások enyhén megbotránkoztak a gondolaton, hogy valaki „nyomozzon" a leggazdagabbak után, ismét mások elragadtatónak találták az ötletet, sokat segíteni azonban adatforrások tekintetében nem tudott senki. Hálás köszönettel tartozom Fred Blum professzornak, amiért ezen összeköttetések java részét lehetővé tette számunkra, s hasznos észrevételeket füzött az egész problémához.

(XV) A második világháborút követő években szemmel tartottam a napisajtót és a hetilapokat, további multimilliomosok után kutatva. Újabb neveket találtam a *Business Week*ben, a *Look*ban, a *Life*-ban és a *Time*-ban, továbbá a *The New York Times*ban, elsősorban az új texasi milliomosok neveit. Újabb nevek utáni kutató munkámban vagy két tucatnyi érdeklődő diák és barát segítségére is támaszkodhattam.

Tekintettel a névjegyzékek összeállításánál követett különböző szempontokra, egyáltalán nem bizonyos — és nem is állítom —, hogy az általam összeállított lista az elmúlt száz esztendőben élt valamennyi leggazdagabb embert tartalmazza. De azt sem állíthatom tökéletes bizonyossággal, hogy a listában szereplő személyek életükben valaha valóban rendelkeztek 30 millió dolláros vagyonnal.

Kellő alappal állíthatok azonban két dolgot: (1) a 30 milliós vagyonminimummal kapcsolatos adatok megfelelő bizonyítékokra támaszkodnak. Elhunyt személyekkel kapcsolatban ellenőriztem a hagyatéki eljárások során igazolt végrendeletek adatait, és úgy találtam, hogy a már ismertetett számolási mód meglehetősen pontosnak tekinthető. (2) Bár az aligha bizonyítható, hogy névsorunkban minden dúsgazdag szerepel, ideértve minden egyes személyt, aki életében elérte az általunk felállított minimumot, a felsorolt személyek kétségkívül az Egyesült Államok leggazdagabbjai közé tartoznak, akármiféle ésszerű ismérvét állítsunk is fel a gazdagságnak. Bizonyosan kimaradtak egyesek, bár fel kellett volna venni őket a jegyzékbe, másokat pedig felvettünk, bár ki kellett volna maradniuk. Mindenesetre felvettük a jegyzékbe mindazt, akivel kapcsolatban írásbeli adatokhoz hozzájutottunk, s úgy gondoljuk, hogy az esetleg előforduló hibák a kép egészét nem zavarják. Egyszóval, pontos és minden részletében tökéletes megbízhatósággal igazolt névsor összeállítása nem volt lehetséges, listánk azonban igen jó megközelítéssel pontos felsorolását adja az elmúlt száz esztendőben Amerikában élt és élő legkiemelkedőbb, dúsgazdag személyiségeknek.

A fentiekben adott eljárás vázlatát, valamint a kiválasztott nevek előzetes jegyzékét és a másodlagosan, a dúsgazdagok közé nem sorolt, kisebb vagyonnal rendelkezők listáját javaslattétel és kritika céljából megküldtük a következőknek: Dr. John M. Blair (Ipari Gazdasági Hivatal, Szövetségi Kereskedelmi Bizottság), Thomas Cochran professzor (Pennsylvania egyetem), Shepard Clough professzor (Columbia egyetem), Arthur Cole, Leland H. Jenks és Sigmund O. Diamond pro-

fesszorok (Harvard egyetem, Ipari és Kereskedelmi Vállalkozások Története Kutató Központ), Joseph Dorfman és Robert S. Lynd professzorok (Columbia egyetem), Frank Freidel professzor (Stahford egyetem), Frank Fogarty *(Business Week),* Ernest Dale (Columbia egyetem, kereskedelmi tagozat), Max Lerner *(New York Post* és Brandeis egyetem). Köszönetemet fejezem ki a felsoroltaknak az itt felvetett problémák megoldására áldozott idejükért, fáradságukért és a nyújtott segítségért. Az esetleg előforduló ténybeli vagy következtetésekben adódó hibákért ők semmi esetre sem felelősek.

A 371 név közül 69 vonatkozásában sem az életrajzi források, sem az említett forrásmunkák, sem az újságok nem nyújtottak életrajzi adatot. E számnak több mint a fele az 1924-es adólajstromból származik, ahol nem volt más támpontunk, mint a vezetéknév és a keresztnévre utaló betűk. A húszas évek nagy jövedelmeinek tekintélyes része spekulációból eredt, s ez arra enged következtetni, hogy e nagy jövedelmek jelentős része mögött — minden bizonnyal — nem állt nagy vagyon. Minthogy pedig bennünket az amerikai dúsgazdagok legkiemelkedőbbjei érdekeltek, ezt a 69 nevet dúsgazdagjaink névsorából kihagytuk. Akárhogyan is, kénytelenek voltunk így eljárni.

Megkíséreltem érzékeltetni a dollár értékében az általunk vizsgált időszakokon át beállott változásokat, s így a szereplőket a három nemzedék mindegyikénél vagyonuk mértéke szerint rangsoroltam. Gazdaságtörténészek, akiket e vonatkozásban megkérdeztem, állítják, hogy „nem tudnak olyan alkalmas eljárási módot, amellyel meghatározott pénzmennyiséget huzamosabb időszak vonatkozásában a vásárlóerő egyenértékre redukálni lehetne". (Sigmund O. Diamond és Leland H. Jenks levele a szerzőhöz, 1954. március 30.) Természetesen ha a multimilliomos kategóriákról van szó, a létfenntartási költségek nem játszanak szerepet, márpedig általában éppen a létfenntartási költségek problémája teszi szükségessé a relatív vásárlóerő meghatározását.

Minden generációból a 90 *leg*gazdagabb személyt választottam. Így mindegyik korszak 90 *legkiemelkedőbb* és leggazdagabb képviselőjét vettük vizsgálat alá. Összesen tehát 275 személy vonatkozásában végeztünk részletes elemzést. Ez a szám az általunk ismert összes forrásban megnevezett 371 személy 74 százaléka.

Az I. csoportban felsorolt 90 személy születési éveinek középarányosa 1841-re esik, halálozásuk évének középarányosa pedig 1912. Hatvanadik életévüket tehát átlagosan 1901 körül érték el. Ennek folytán nevezzük ezt a generációt 1900-asnak.

A II. csoportban felsorolt 95 személy születési éveinek középarányosa 1867, halálozásuk évének középarányosa 1936. Hatvanadik életévüket átlagban 1927-ben érték el. Ezért a II. csoport az 1925-ös generáció.

A III. csoportban szereplő 90 személy születési éveinek középarányosa 1887, s jelenleg (1954-ben) e csoport tagjainak nagy része még életben van. Átlagosan 1947-ben töltötték be a 60. életévet, ezért a III. csoportot 1950-es generációnak nevezzük.

10. John D. Rockefellerre vonatkozólag lásd Wecter, id. mű 141—142. és 482. old.; Frederick Lewis Allen, id. mű 4—7. old.; *The New York Times* 1937. május 24-i és 1937. június 6-i száma; a további közlésekre vonatkozólag John T. Flynn *God's Gold* c. műve (New York 1932. Harcourt, Brace kiadás). Henry O. Havenmeyerre vonatkozólag:

Dictionary of American Biography; Myers *History of the Great American Fortunes* 697. skk. old.; és *The New York Times* 1907. december 5-i száma. Henrietta Greenre vonatkozólag: *Dictionary of American Biography; The New York Times* 1916. július 4-i száma és az 1916. július 9-i szám magazin-melléklete; Boyden Sparkes és Samuel Taylor Moore *The Witch of Wall Street: Getty Green* c. műve (Garden City New York 1936. Doubleday Doran kiadás). George F. Baker Jr-ra vonatkozólag: *Who was Who, 1897—1942; The New York Times* 1937. máj. 31-i száma.

11. Huntről és Cullen-ről: *The New York Times* 1952. november 21-i száma és az 1953. március 8-i szám magazin-melléklete; *The Washington Post* 1954. február 15—19-i számai; a United Press Service riportjai, pl. Preston McGraw-tól a *Long Island Star Journal* 1954. augusztus 4-i és 5-i számában, vagy Gene Patterson „World's Richest Man is a Texan" c. cikke a *Pacific Coast Business and Shipping Register* 1954. augusztus 16-i számában.

12. A külföldön született amerikai férfiak számadatait 1900-ra vonatkozóan az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma kiadványából: *Historical Statistics of the U. S. 1789—1945* merítettük (32. old.). Az Egyesült Államok 1950. évi külföldön született fehér lakosságának adatai tekintetében lásd: *The World Almanac 1954.* 266. old.

13. Lásd *Historical Statistics of the U. S. 1789—1945* 29. old.

14. A vallással kapcsolatos adatokat nagyobb pontossággal megadni általánosságban nem lehetett, a dúsgazdagok tekintélyes része előtt ugyanis ismeretlen dolog a vallásos hit. A vallásos hovatartozásra vonatkozó népszámlálási adatok ugyancsak meglehetősen bizonytalanok voltak az Egyesült Államok majdnem minden történeti időszakában, s ez ugyancsak lehetetlenné tette egyes csoportoknak a népesség egészével vallásfelekezetek szempontjából való összehasonlítását.

15. Így például Eleanor Rice, William L. Elkins leánya s egy időben George D. Widener felesége, milliókat költött a legkülönbözőbb művészeti és oktatásügyi intézményekre, s utolsó férje, aki orvos és földrajztudós volt, jelentős hírnévre tett szert dél-amerikai expedícióival. Expedícióinak célja a trópusi betegségek és bennszülött törzsek tanulmányozása volt. Lásd *The New York Herald Tribune* 1951. október 5-i száma. Mary Virginia McCormick fejedelmi pompával berendezett kaliforniai palotájában állandó zenészgárdát tartott, s estélyein és hangversenyein meghívott, teljes szimfónikus zenekarok játszottak. Lásd *The New York Times* 1951. május 26-i számát.

16. Anita McCormick Blaine-ről: *The New York Times* 1954. február 13-i száma. Hetty Sylvia Green Wilks-ről: *The New York Times* 1951. február 6-i száma.

17. Még 1900-ban is, amikor a dúsgazdagoknak csupán 39 százaléka került ki a felsőbb osztályokból, mintegy 25 százalékuk volt ilyen családtag típusú gazdasági vezetőember. A „Commodore" 1900-ban elhunyt fia, William Henry Vanderbilt lett a családi vagyon kezelője, s az ő konzervatív uralma alatt érte el a Vanderbilt-vagyon pénzügyi virágkorát. Hogy azután ez az ő, szolid és minden spekulációtól mentes vagyonkezelésének volt-e az eredménye, vagy a vasúti részvények értékét fokozó külső, objektív körülmények idézték-e elő ezt a virágzást, nehéz lenne eldönteni. Fiai már teljes érzéketlenséggel viseltettek az üzlet iránt, idejüket nagyrészt Európában töltötték szórakozással, de

nemtörödömségük feltehetően kevésbé befolyásolta a Vanderbilt-ház gazdagságának viszonylagos hanyatlását, mint a vasút gazdasági jelentőségének csökkenése. Vö. Wayne Andrews *The Vanderbilt Legend* (New York 1941. Harcourt és Brace kiadás). P. A. B. Widener, George D. Widener fia 23 vállalatnak volt részvényese és tizennyolcnak elnöke vagy igazgatója. Gazdasági aktivitására jellemző, hogy 1902-ben csalás miatt került bíróság elé: feldicsért egy bukófélben levő vállalatot, hogy el tudja adni a kezében levő részvényeit, mielőtt a vállalat bukása nyilvánvalóvá válik. Vö. *Philadelphia Public Ledger* 1912. április 2-i és *Philadelphia Press* 1902. szeptember 23-i száma.

Napjaink családi üzletembereire példa Vincent Astor, John Jacob Astor dédunokája. A társasági rovatvezetőknek, akik a tétlen milliomosok életének botrányai után szimatoltak nála — szenvedélyes vitorlázó és autóversenyző volt — keserű csalódást okozott, mikor atyja halálakor otthagyta a Harward egyetemet, és 21 éves korában nekiállt az Astorok New York City-i vagyonát gyarapítani. Az ifjú Vincent megváltoztatta az üzleti vezetés elveit, számos bérleményt megszüntetett, és igyekezett az Astor-ingatlanok érdekeltségi körébe közép- és felsőbb osztálybeli elemeket bevonni, miáltal természetesen emelte ez ingatlanok értékét. Vö. Harvey O'Connor *The Astors* (New York 1941. Knopf kiadás, 336. old.). John D. Rockefeller III. naponta több millió dolláros összeg felett diszponál. Teljes munkaidejét olyan tevékenységre áldozza, amelyben szakértelmet szerzett: nemzetközi szinten végez emberbaráti munkát. Emellett aktív igazgatója számos amerikai korporációnak, ideértve a New York Life Insurance Company biztosítótársaságot és a Chase National Bank-et.

18. Lásd *The New York Times,* 1954. augusztus 1-i száma.

19. A szegénység és a sikertől való meghátrálás tekintetében lásd Mills *White Collar* (New York 1951. Oxford University Press kiadás, 259. skk. old.).

20. Lásd Myers *History of the Great American Fortunes,* 634. skk. old.; Lewis Corey *The House of Morgan* (New York 1930. G. Howard Watt kiadás); John K. Winkler *Morgan the Magnificent* (New York 1930). The Vanguard Press kiadás).

21. Lásd Harvey O'Connor *How Mellon Got Rich* (New York 1933. International Pamphlets kiadás); s *Mellon's Millions* (New York 1933. John Day kiadás); Frank R. Denton *The Mellons of Pittsburgh* (New York 1948. Newcomen Society of England, American Branch kiadás); *The New York Times* 1937. augusztus 30-i száma.

22. *Time* 1953. június 1-i száma.

23. Lásd *The New York Times,* 1944. február 2-i száma.

24. Lásd Wallace Davis *Corduroy Road* (Houston 1951. Anson Jones Press kiadás).

Lásd még James D. Stietenrothnak a Dixon Yates szerződéssel kapcsolatos tanúvallomását — Stietenroth a Missisippi Power and Light Co. pénzügyi vezére volt —, amelyről az energiaipar monopóliumának vizsgálatával megbízott Tröszt és Monopóliumellenes Vizsgálóbizottság albizottságának előzetes jelentése számol be, *Monopoly in the Power Industry,* U. S. Szenátus 83. kongresszus, 2. ülésszak (Washington D. C., 1955, U. S. Government Printing Office, 12. skk. old.).

25. Vö. Frederick Lewis Allen, id. mű, 85. old.

1. Lásd Mills *White Collar: The American Middle Classes* (New York 1951. Oxford University Press kiadás, 2. és 3. fejezet).

2. Számítások a Népszámlálási Hivatal, *1951. Annual Survey of Countervailing Power* és a „The Fortune Directory of the 500 Largest U. S. Industrial Corporations" *Fortune* 1955 júliusi számában megjelent függelék és a 96. oldalon közölt adatok alapján.

3. John Kenneth Galbraith *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power* (New York 1952. Houghton Mifflin kiadás, 58. old.; lásd még 115. skk. és 171. skk. old.).

4. Gardiner Means a nagyvállalati gazdaság ár-merevségével kapcsolatos nézeteinek újabb adatokkal való alátámasztásával kapcsolatban lásd John M. Blair „Economic Concentration and Depression Price Rigidity" c. cikkét az *American Economic Review* 1955. XLV. évf. májusi számában, 566—582. old.

5. Vö. Ferdinand Lundberg *America's 60 Families, 1937* (New York 1946. The Citadel Press kiadás, „E" függelék).

6. Az 1952. évi részvénytulajdonosokra, s a továbbiakban foglalkozási ágak és jövedelmi szintek szerinti megoszlásukra vonatkozó adatokat Lewis H. Kimmel *Share Ownership in the United States* c. művéből vettem (Washington 1952. The Brookings Institution kiadás). Vö. még a „1955 Survey of Consumer Finances" c. közleményt, *Federal Reserve Bulletin* 1955 június. Ebből kitűnik, hogy az ún. „vásárló egységek" mindössze két százaléka tart birtokában 10 000 dollár vagy ennél nagyobb értéket képviselő részvénymennyiséget. Az 1950-es felnőtt lakosságról lásd *The World Almanac, 1954.* 259. old.

7. A részvénytulajdonosok itt említett két szélső csoportja között találjuk a farmereket. Ezeknek 7 százaléka rendelkezik némi részvényvagyonnal. Vö. Kimmel, id. mü.

8. 1936-ban az összes részvényeseknek kevesebb mint egy százaléka — 55 000 személy — kapott évi legalább 10 000 dollár osztalékot. (Vö. „The 30 000 Managers" *Fortune,* 1940 február, 108. old.) 1937-ben az összes osztalékok 40—50 százalékát olyan személyek kapták, akiknek jövedelme — leszámítva a tőkenyereségeket és tőkeveszteségeket — elérte vagy meghaladta a 20 000 dollárt. Ezeknek száma nem érte el az összes részvényesek 1 százalékát. Lásd az Ideiglenes Országos Segélybizottság jelentését: „Final Report to the Executive Secretary" 167. old.

9. Továbbá, az 1949-ben kiosztott osztalékok 13 százalékát olyan személyek kapták, akiknek évi jövedelme nem érte el az 5000 dollárt. A számítás az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma belföldi jövedéki és adóhivatalának kiadványán alapul: „Statistics of Income for 1949." I. rész, 16—17. old.

10. Vö. Floyd Hunger *Community Power Structure* (Chapel Hill 1953. University of North Carolina Press kiadás); Robert A. Brady *Business as a System of Power* (New York 1943. Columbia University Press kiadás).

11. Vö. Mills *The New Men of Power* (New York 1948. Harcourt Brace kiadás).

12. Az egymásbafonódó igazgatóságokkal kapcsolatos részletek — 1938-as állapot — tekintetében lásd a TNEC Ideiglenes Országos Gazda-

sági Bizottság) 29. sz. tanulmányát: „The Distribution of Ownership in the 200 Largest Nonfinancial Corporations" 59. és 533. skk. old.; vö. még a 30. sz. TNEC tanulmánnyal: „Survey of Shareholdings in 1710 Corporations with Securities Listed on a National Securities Exchange". 1947-ben az Egyesült Államok ipari és nem-ipari nagyvállalkozásainak szélesebb alapjaival kapcsolatos helyzet gyakorlatilag ugyanaz volt, mint 1938-ban a 200 ipari nagyvállalat igazgató-tulajdonosai között: az 1600 vezető nagyvállalat 10 000 igazgatója közül 1500 ült benne több igazgatóságban. 1914 óta törvény tiltja, hogy ugyanaz a személy két vagy több vállalat igazgatóságának tagja legyen, olyan esetben, ha a vállalatok között verseny folyik. 1951-ben a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság sürgette: a törvényt egészítsék ki úgy, hogy a két vagy több társaságban való igazgatósági tagságot tiltó rendelkezés bizonyos méretű vállalatok esetében a versenyre való tekintet nélkül kiterjesztést nyerjen. „A jelenleg hatályban levő törvény... indokolatlanul szűkre szabja a verseny fogalmát, amennyiben a verseny, éppen az egymásbafonódó igazgatóságok intézménye révén, ki is küszöbölhető. A törvény csak azon esetekben nyerhet alkalmazást, ahol az egymásbafonódó vállalatok között ténylegesen verseny áll fenn. Nem alkalmazható azonban a törvény olyan esetben, amikor a kérdéses vállalatok minden további nélkül versenytársakká válhatnának, és feltehetően azokká is válnának, ha az egymásbafonódó igazgatóságok révén ezt a versenylehetőséget ki nem küszöbölnék... (A törvény) csak az egyes vállalatok között közvetlen egymásbafonódás esetében alkalmazható, holott a közvetett egymásbafonódásnak is fennáll bizonyos verseny-csökkentő hatása." Lásd a Szövetségi Kereskedelmi Bizottságnak az egymásbafonódó igazgatóságokkal kapcsolatos jelentését *(Report of The Federal Trade Commission on Interlocking Directorates)* (Washington 1951. U. S. Government Printing Office, különösen a 14 15. old.).

1950-ben a 25 legnagyobb amerikai vállalatnál 556 igazgatói pozíciót tartottak nyilván. Egyetlen ember (Winthrop W. Aldrich), későbbi nagy-britanniai nagykövetünk, e vállalatok közül négynél töltött be igazgatói pozíciót (Chase National Bank, American Telephone and Telegraph Company, New York Central Railroad és a Metropolitan Life Insurance Company). Heten egyenként három vállalatnál szerepeltek mint igazgatók, negyvenen kettőnél. 451 személy csupán egyetlen igazgatói széket foglalt el. Így az 556 igazgatói állásból ennél a 25 vállalatnál százötöt negyvennyolc ember foglalt el. Lásd a kongresszusi könyvtár törvényhozói tájékoztató szolgálata által Emanuel Celler képviselő részére készített táblázatot, *Hearings Before the Subcommittee on the Study of Monopoly Power of the Committee on the Judiciary,* Képviselőház, 82. kongresszus, első ülésszak, sorszám: 1., 2. rész (U. S. Government Printing Office 1951. 77. old., „A" okmány).

A tőkés egyesülések koncentráltsága és az üzleti élet nem hivatalos koordináltsága — az igazgatóságok egymásbafonódásától eltekintve is — olyan méreteket öltött, hogy a Munkaügyi Minisztérium véleménye szerint legfeljebb 147 munkaadó köt ténylegesen, tárgyalások útján szerződést alkalmazottaival. Ezek a szerződések szabják meg azután a többi bérmegállapodások alapját. Munkavállalók ezrei járják meg ezeken kívül is a kollektív szerződés megkötésének rendes útját, a legnagyobb valószínűség szerint azonban a szerződés perfektuálása végül

is a mammut-szerződések mintája szerint történik. Lásd *Business Week,* 1952. október 18-i száma, 148. old.; Frederick H. Harbison és Robert Dubin *Patterns of Union-Management Relations* (Chicago 1947. Science Research Associates kiadás); Mills *The New Men of Power,* 233. skk. old.; Frederick H. Barbison és John. R. Coleman *Goals and Strategy in Collectice Bargaining* (New York 1951. Harper kiadás, 125. skk. old.).

13. „Special Report to Executives on Tomorrow's Management" *Business Week,* 1953. augusztus 15-i száma.

14. John M. Blair „Technology and Size", *American Economic Review* VIII. évf. 1948 májusi 2. szám, 150—151. old. Blair szerint a modern technika, szemben a tizenkilencedik századnak és a huszadik század elejének technikai fejlödésével, inkább decentralizáció felé vezet, mint koncentrálásra. Az új technológiai eljárások ugyanis (az elektromosság alkalmazása göz helyett, az acél és vas helyettesítése könnyüfémekkel, ötvözetekkel, müanyagokkal, különlegesen feldolgozott fával) szükebb körre redukálja az ipari tevékenységnek azt a fokát, ahol a termelékenység csökkenni kezd. Az új technikai vívmányok segítségével egy ipari üzem maximális termelékenysége az ipari tevékenységnek már sokkal szükebb körén bekövetkezik, mint korábban. „Összegezve a mondottakat... várható, hogy ezen új anyagok fokozott alkalmazása a hagyományos nyersanyagok helyett csökkenteni fogja a termelési egységekre eső tőkeigényt, s ezáltal új típusú, kisebb és termelékenyebb üzemek kialakítására vezet." Lásd ugyanott, 124. old.

15. Vö. Galbraith, id. mü, és az *American Economic Review* 1954. XLIV. évf. májusi száma, ahol Galbraith-ról kritikát olvashatunk.

16. Vö. A. A. Berle Jr. *The 20th Century Capitalist Revolution* (New York 1954. Harcourt, Brace kiadás) és Ben B. Seligman élesszemü áttekintését a müről a *Dissent* 1955 téli száma 92. skk. oldalain.

17. F. W. Taussig és C. S. Joslyn voltak a kezdeményezők, mikor a Poor-féle 1928. évi igazgatói névsorból *(American Business Leaders: A Study in Social Origins and Social Stratification,* New York 1932. Macmillan kiadás) 7000 üzletember adatait gyüjtötték ki.

Mills 1464 „kiemelkedő amerikai üzletemberrel" kapcsolatban végzett elemzést. Ezen 1570 és 1879 között született üzletemberek életrajza a *The Dictionary of American Economic History* c. müben jelent meg. Az elemzés címe „The American Business Elite: A Collective Portrait", *The Journal of Economic History,* 1945 decemberi szám, V. függelék.

Az üzleti élet vezéreinek legfontosabb és legjobb életrajzírója William Miller. Személyesen végezte el a vizsgálatokat, és négy cikkben dolgozta fel az eredményt: „American Historians and the Business Elite" *Journal of Economic History,* 1949. IX. évf. novemberi 2. szám. Ebben az 1903-as év 190 üzleti vezéregyéniségét 188 politikai kortársával hasonlítja össze. A „Recruitment of the Business Elite" c. cikke *(Quarterly Journal of Economics,* 1950. LXIV. évf. májusi 2. szám) az átlag népesség tükrében foglalkozik az 1903-as üzleti vezérek társadalmi eredetével. Az „American Lawyers in Business and Politics" c. cikke (Yale Law Journal, 1951. LX. évf. januári 1. szám) az üzleti vezérek között tevékenykedő jogászok társadalmi jellemzöit hasonlítja össze — 1903-as viszonylatban — a politikusok között élő jogászokéval. A „The Business Bureaucracies: Careers of Top Executives in the Early Twentieth Century" c. cikkében *(Men in Business: Essays in the His-*

tory of Entrepreneurship, szerkesztette William Miller, Cambridge 1952. Harvard University Press kiadás) az 1903-as üzleti vezérek üzleti karrierjét tárgyalja. Miller az 1950-es év vonatkozásában is összegyüjtötte 412 üzleti vezéregyéniség életrajzi anyagát.

Miller irányítása alatt a Harvard egyetem üzleti vállalkozások történetével foglalkozó kutatóközpontjában hasonló tanulmányt végeztek az 1870—1879. évek ipari vezéreivel kapcsolatban. Lásd Frances W. Gregory és Irene D. Neu „The American Industrial Elite in the 1870's: Their Social Origins", a *Men in Business*ben.

Suzanne I. Keller elvégezte mindhárom generáció analízisét „Social Origins and Career Lines of Three Generations of American Business Leaders" c. doktori disszertációjában 1954-ben a Columbia egyetemen. Miller módszerét követve a *Fortune* magazin is kielemzett 900 1952-es vállalati vezért, a 250 legnagyobb ipari vállalat, a 25 legnagyobb vasútvállalat és a 20 legnagyobb szolgáltató vállalat 3 legmagasabb fizetésü vezetőjét. „The Nine Hundred", *Fortune,* 1952 novemberi szám, 132. skk. old. Ez ma a legbövebb, hozzáférhető anyag; az anyag megfelelö, de nincsen kellőképpen kielemezve. Vö. még Mabel Newcomer „The Chief Executives of Large Business Corporations", *Explorations in Entrepreneurial History* V. kötet (Cambridge 1952—1953. Research Center for Entrepreneurial History at Harvard University, 1—34. old.). Itt az 1899., 1923. és 1948. évi vállalati vezéremberekről tárgyal.

Az ilyen karrier-tanulmányoknak, s a többinek is, amellyel itt e müben találkozunk, értelmezése számos technikai nehézségbe ütközik. A szükséges információk megszerzése gyakran igen körülményes és az adatok könnyen félrevezetik a kutatót. Felületesen nézve például az a társadalmi környezet, ahonnan Clifford Case New Jersey-i szenátor származik, édesapja foglalkozása szerint ítélve anyagi gondoktól mentes, de nem gazdag: apja protestáns lelkészként halt meg, mikor Clifford tizenhat éves volt. Ezzel szemben élt egy szenátor nagybátyja, aki 23 évig mint az állami legfelsöbb bíróság bírája müködött. (Lásd *Time,* 1954. október 18-i szám, 21. old.) Hogy milyen veszélyekkel jár, ha az ilyen karrier-tanulmányokból a társadalmi események lefolyására akarunk következtetni, lásd Richard H. S. Crossman *„Explaining the Revolution of Our Time: Can Social Science Predict Its Course?" (Commentary,* 1952 júliusi szám, 77. skk. old.).

E fejezet 2. és 3. részében közölt számadatok — ha ennek ellenkezöjére nem utalunk — Miller adatainak Keller-féle analíziséből származnak. Semmi esetre sem használhatunk fel azonban olyan számadatokat, amelyek ellentmondásban álltak más, megbízható forrásokkal. Így a szövegben közölt számokat úgy tekinthetjük, mint amelyek tekintetében az összes rendelkezésre álló, megbízható forrás-tanulmányok egyetértenek.

18. „The Nine Hundred" id. cikk, 235. old.

19. Ha további vezetőkre is kiterjesztjük az itt közölt mintát, az 1952-es legfelsőbb 900 vezetőből az egyetemet végzettek aránya nagyjából ugyanaz (kb. 65 százalék), ezeknek azonban legfeljebb egy harmada képezte magát még tovább az egyetem után. Ma a legfiatalabb — 50 év alatti — vállalati vezetők 84 százaléka végzett egyetemet. Lásd „The Nine Hundred" id. cikk, 135. old.

20. Lásd ugyanott, 133. old.

21. Lásd az 57 nagyvállalat 127 vezetőjéről a *Business Week* 1952. május 31-i számában, 112. skk. old. megjelent tanulmányt. A 127 vezető közül 72 részesült az itt említett külön juttatásokban, fizetése mellett.

22. Vö. *Business Week,* 1953. május 23. 110. skk. old.

23. Nem áll rendelkezésünkre alkalmas adat arra vonatkozólag, mennyit és hogyan dolgoznak a vállalati vezérek. Néhány újabb keletű információ azonban beszámol e vonatkozásban nyugati vállalati vezetőemberekről, akiknek mindegyike legalább évi 35 000 dollárt keres — hogy emellett mekkora a vagyonuk, vagy mennyi osztalékot élveznek, nem tudjuk. A csoport 111 emberből áll, ebből 37 átlag reggel 10-kor kezd munkához, 3-kor befejezi, „három órás ebédet eszik, hetente háromszor golfozni megy vagy horgászni, week-endjük gyakran négy-öt napra nyúlik. A csoport tagjai öt kivételével saját tulajdonát képező vállalatnál vagy kis helyi vállalkozásnál dolgozik." Tízen (kilenc százalékuk) heti negyven órát dolgozik. Ezzel szemben 64 (körülbelül 58 százalék) valóban kemény munkát végez. „Ezek majdnem kivétel nélkül nagy, országos vállalkozások vezetőemberei... Heti 69—112 órát dolgoznak, és ez alatt igazi munkát értek... Legtöbbjük már nyolckor a hivatalában van, fél hétkor távozik, hóna alatt hatalmas köteg otthoni munkával; ha házon kívül vacsoráznak (hetenként általában háromszor), mindig vállalati érdekből teszik." Arthur Stanley Talbott tanulmányából, *Time,* 1952. november 10-i szám.

24. *The New York Times,* 1955. április 10-i szám.

25. Lásd „Why Don't Businessmen Read Books?" *Fortune,* 1954 májusi szám.

26. William Miller „American Lawyers in Business and Politics", id. cikk, 66. old.

27. Minthogy 29 évesek voltak, mikor beléptek a vállalathoz, s körülbelül ugyanennyi időt töltöttek el munkahelyükön, jelenlegi posztjukon pedig mintegy 6 éve dolgoznak, átlagban 23 évbe telt, mire elérték a legmagasabb pozíciót. Ezek és a hasonló számadatok a szöveg két bekezdésében részben változatlanul, részben módosított formában a „The Nine Hundred" idézett cikkből származnak.

28. Robert A. Gordon *Business Leadership in the Large Corporation* (Washington 1945. Brookings Institution kiadás, 71. old.).

29. A „kettes számú réteg" vezetőivel kapcsolatban lásd pl. *Business Week,* 1954. január 2-i szám, a duPonték vonatkozásában.

30. Lásd *Business Week,* 1953. május 16. szám.

31. John L. McCaffrey szavai egy 1953. június 10-én, a Chicago egyetem kétéves vállalati vezetői tanfolyamának végző hallgatói előtt elmondott beszédéből valók. Nyomtatásban: „What Corporation Presidents Think About at Night", *Fortune,* 1953 szeptemberi szám.

32. Vö. *Business Week,* 1953. október 3.

33. Lásd Gordon, id. mű, 91. old.; Peter F. Drucker *The Practice of Management* (New York 1954. Harper kiadás).

34. Mind a Lammot duPont, mind a Robert R. Young féle levél megjelent nyomtatásban a *The New York Times* 1953. január 7. számában.

35. Robert Youngnak a New York Central megszerzéséért folytatott küzdelmével kapcsolatos adatok és idézetek John Brooks „The Great Proxy Fight" c. cikkéből származnak, *The New Yorker,* 1954. július 3-i szám; vö. még *Business Week,* 1954. július 24-i szám.

36. Lásd *Business Week,* 1954. május 15-i szám.
37. Lásd *The New York Post,* 1954. április 16-i szám.
38. Vö. Robert Coughlin „Top Managers in Business Cabinet", *Life* 1953. január 19-i szám.
39. A világ legnagyobb olajvállalatának egyik magasrangú tisztviselőjével kapcsolatos idézet a *Business Week* 1954. április 17-i számából származik. Az ilyen, már befutott vezetőembereknek pozíciójuk állandósítására való törekvésével kapcsolatban lásd Melville Dalton „Informal Factors in Career Achievements", *American Journal of Sociology,* LVI. évf. 5. sz. (1951 március).
40. Lásd Keller, id. mü, 108—111. old.
41. Lásd „The 30 000 Managers" id. cikket és Robert W. Wald *„The* Top Executive — A First Hand Profile" a *Harvard Business Review* 1954 augusztusi számában.
42. Booz, Allen és Hamilton egy nemrég megjelent tanulmányából kitünik, hogy a megvizsgált 50 vezető nagyvállalatnak felénél egyetlen személyt alkalmaznak a vezető tisztviselők minösítésére, a vállalatok 30 százaléka támaszkodik „több személy" véleményére, s csupán 20 százalék alkalmaz tudományosabb módszereket. *Business Week* 1955 áprilisi szám.
43. *Business Week,* 1951. november 3-i szám; vö. még Mills *White Collar,* 106. skk. old., és William H. Whyte Jr, valamint a *Fortune* szerkesztői: *Is Anybody Listening?* (New York 1952 Simon and Schuster kiadás).
44. „The Crown Princes of Business", *Fortune,* 1953 októberi szám.
45. „The Nine Hundred" id. cikk, 135. old.
46. E két bekezdésben szereplő idézetek és adatok a „The Crown Princes of Business" c. idézett cikkből származnak, 152—153. oldal.
47. Ugyanott, 264. old.
48. A *Fortune* idézet ugyanonnan ered (266. old.), a vezetőembertől származó idézet pedig egy „közismert nagyvállalat — magát meg nem nevező — elnökétől" — id. hely.
49. Ida M. Tarbell *Owen D. Young* (New York 1932. Macmillan kiadás, 232., 113., 229 -230., 121., 95 —96. old.).

VII. A RÉSZVÉNYMÁGNÁSOK

1. Az „igazgatóságok forradalmával" kapcsolatban lásd James Burnham *The Managerial Revolution: What is Happening in the World* (New York 1941. John Day kiadás) Burnham nézeteinek részletes kommentárját találjuk H. H. Gerth és C. Wright Mills „A Marx for the Managers" c. cikkében, *Ethics,* LII. kiadás, 2. sz., 1942 január. A vezető családokról felállított elmélettel kapcsolatban lásd Ferdinand Lundberg *America's 60 Families, 1937* (New York 1946. The Citadel Press kiadás).
2. Az 1951-es és az 1929-es jövedelem-megoszlás egybevetésével kapcsolatban lásd *Business Week,* 1952. december 20-i szám (mind az 1929-es, mind az 1951-es jövedelmek 1951-es dollárértékben számolva). Vö. még *Business Week,* 1952 októberi szám.

3. A megváltozott jövedelem-megoszlás mögött húzódó általános jellegű gazdasági körülményeket Frederick Lewis Allen tárgyalja *The Big Change* c. művében (New York 1952. Harper kiadás); lásd még a *Business Week* 1952. október 25-i számát.

4. Az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma, Népszámlálási Hivatal, „Current Population Reports: Consumer Income", P—60 sorozat, 12. sz. 1953 június, 4. old.

5. Az 1949. évi bevallott jövedelmek és e jövedelmek forrásával kapcsolatos adatok az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma Belföldi Adó és Jövedéki Hivatalának „Statistics of Income for 1949, Part I. Preliminary Report of Individual Income Tax Returns and Taxable Fiduciary Income Tax Returns filed in 1950" c. kiadványából származnak (Washington D. C., U. S. Government Printing Office, 1952. 16—19. old.).

6. A vállalati részvények osztaléka nagyobbrészt azon 81 személy között oszlott meg, akik 1—1,9 millió dollár között kerestek (42—45 százalék). Az ingatlanokból, különböző típusú letétekből származó jövedelem nagy része (48 százalék) 20 2—2,9 milliós dolláros jövedelmű személynek jutott. A tőkenyereségből származó bevételek 49 százaléka a hárommillió dollár feletti jövedelmüek csoportjában oszlott meg. Ez utóbbi két csoportban az osztalékok másodlagos jövedelmi forrásnak számítottak — az összjövedelemnek 39—43 százalékát tették ki. Lásd ugyanott, 16—19. old.

7. Ugyanott, 45—47. old.

8. Az 1917—1936. évek milliós jövedelmeivel kapcsolatos számadatok összeállítását az Egyesült Államok Kongresszusa Belföldi Jövedelem Adóztatási Bizottsága végezte el, lásd a „Million-dollar Incomes" c. kiadványt (Washington 1938. U. S. Government Printing Office). Az 1944. évet megelőzően az egyéni jövedelmeken belül nem választották külön az ingatlan vagyonból és a különböző típusú letétekből származó jövedelmeket. Ha ezeket belefoglalnánk az 1949-es jövedelmekbe, hogy így az 513 1929-es jövedelemmel közös összehasonlítási alapot teremtsünk, 1949-ben 145 millió dollár jövedelemmel kellene számolnunk. Az évi 2000 dollárnál kisebb jövedelmű családok számával kapcsolatban, 1939 vonatkozásában lásd *The New York Times* (1952. március 5.) közlését a népszámlálási hivatal adatairól.

9. A *Federal Reserve Bulletin* 1955 márciusi számának 3. oldalán (különlenyomat) közzétett közlemény a fogyasztók pénzügyi helyzetével kapcsolatban 1955-ben végzett statisztikai adatfelvétel előzetes adatairól. „Preliminary Findings of the 1955 Survey of Consumer Finances."

10. Simon Kuznets, aki nagy szakértelmet árul el a jövedelemadókból levonható következtetések terén, azt állítja, hogy a népesség leggazdagabb 1 százalékának (s ez magában foglal minden olyan családot, amely legalább 15 000 dollárt keres évente) adó utáni tiszta jövedelme a népesség összjövedelmének százalékában az 1928-as 19,1 százalékról 1945-ben 7,4 százalékra csökkent. Óvatosan hozzáfűzi azonban: „Előadásunk nem hagyhat kétséget az iránt, hogy az adatok nagyfokú megbízhatósággal történő becslése és számos feltevés ellenőrzése céljából az adatok felkutatása során jelentős nehézségekre bukkantunk." Ennek ellenére a „kiegyenlítődés", a „gazdagok hanyatlása" címszavak

alatt népszerüsített elméletek mind az ő adataira épülnek. Adatai között gyakran bukkanunk „becslésekre" és „kiigazításokra", amelyeknek helyessége nagymértékben vitatható. Elsősorban azonban maguk a számadatok problematikusak, amelyek alapján ezeket a becsléseket elvégezte. Annak alapján, amit mi a nagy adóteher alá esőknek törvényes és törvénytelen eljárási módjairól tudunk (s mi az igazságnak csak töredékét tudjuk), komoly formában feltehetjük a kérdést: vajon a részvénymágnások jövedelmi arányának 19,1 százalékról 7,4 százalékra való visszaesése nem inkább annak a jele-e, hogy ezek a dúsgazdagok megtanulták, miképpen titkolják el jövedelmüket a kormányszervek elől, mint annak, hogy valamiféle forradalmi változás történt a jövedelmek eloszlása terén? Persze, a tiszta igazságot aligha fogjuk megtudni. A teljes igazság felderítéséhez szükséges hivatalos vizsgálatot ugyanis politikai okokból lehetetlen végrehajtani. Lásd Simon Kuznets „Shares of Upper Income Groups in Income and Savings" (National Bureau of Economic Research Inc., alkalmi kiadvány, 35. sz.), valamint Simon Kuznnetstől — Elizabeth Jenks közreműködésével — *Shares of Upper Income Groups In Income and Savings* (New York 1953. National Bureau of Economic Research Inc. kiadás). J. Keith Butters Lawrence E. Thompson és Lyn L. Bollinger *Effects of Taxation: Investment by Individuals* c. művükben (Cambridge 1953. Harvard University Press kiadás) különösen a 104. oldalon a jövedelmi adó adatok eltérő értelmezésével dolgozva vitatják Kuznets módszerét.

Mellékesen megjegyezve, nem ismerünk olyan újabb keletű, alapos tanulmányt, amely felölelné az összes jövedelmi szinteket és kiterjedne az adózás minden fajtája mögött rejlő jövedelmekre. A New Deal idején Gerhard Colm és Helen Tarasov készített egy tanulmányt az Ideiglenes Országos Gazdasági Bizottság részére (3. sz. tanulmány, „Who Pays the Taxes?" lásd főképpen a 6. oldalt). Ebből kitűnik, hogy egy 1500—2000 dollár között kereső egyén 17,8 százalék jövedelmi adót fizetett, s keresetének mindössze 5,8 százalékát tudta megtakarítani. Ugyanakkor egyesek, akik tízszer ennyit kerestek (15 000 és 20 000 dollár között) valamivel kevesebbet adtak le jövedelmükből adó fejében az előbbi kétszeresénél (31,7 százalék), viszont ötször annyit tudtak megtakarítani (32,3 százalék).

11. Ilyen költségleírások minden évben csökkentik a „kimerülési engedmény" összegét, minthogy ezáltal kisebb lesz a nettó jövedelem. Nem érintik azonban az egyes kutak kimerülésével kapcsolatban engedményezett százalékos arányt. Lásd Roy Blough *The Federal Taxing Process* (New York 1952. Prentice-Hall, 318. old.).

1954. július 31-i hatállyal minden vállalat részesült a kimerülési kedvezményben; a tőkeberuházásoknak hasznos élettartamuk alatt arányosan elosztott amortizációja helyett a beruházás kétharmadát az élettartam első felében leírhatták. Lásd *The New York Times,* 1954. július 22-i szám.

12. Lásd *Time,* 1953. november 2-i szám.

13. Az ajándékozási adóval kapcsolatban lásd *Business Week,* 1954. augusztus 7-i és november 13-i szám.

14. *Business Week,* 1953. március 7-i szám.

15. Idézett hely. Családi letétekkel kapcsolatban lásd még *Business Week,* 1954. október 9-i szám.

16. Az alapítványokkal kapcsolatban itt közölt tényeket és adatokat a *Business Week* 1954. június 19-i számából merítettem.

17. *Business Week,* 1952. május 17. 1952-ben mintegy 164 reprezentatív nagyvállalattal kapcsolatos vizsgálat kiderítette, hogy a vezető tisztviselők e vállalatok mindössze 8 százalékánál nem kapnak fizetésükön kívül más juttatást. Idézet Richard A. Girardtól, „The Escape Income Taxes — But *Yoy* Can't!", *American Magazine,* 1952 decemberi szám.

18. Girard, id. mű, 89. old.

19. Ma csak olyan vállalati vezetők kaphatnak részvényopciót, akiknek birtokában levő vállalati részvények mennyisége nem haladja meg az összes vállalati részvények 10 százalékát. Szó van azonban arról, hogy az opció kedvezményét a nagyobb százalékban tulajdonosokra is kiterjesztik, legfeljebb ezek számára a piaci árnál valamivel magasabb értéket állapítanának meg, így a vállalati vezető — s egyben résztulajdonos — új részvények kibocsátása esetén is kezében tudja tartani a vállalat irányítását. A vállalati vezetők részvényopciójával kapcsolatban lásd *Business Week,* 1953. április 4-i és 1954. július 17-i szám

20. *Business Week,* 1954. december 25.

21. Ugyanott, 1952. július 19.

22. *The New York Times,* 1954. október 17.

23. A csoportos élet- és betegbiztosítás, a baleset és munkaképtelenség elleni biztosítás és a nyugdíj-tervek népszerűsége egyre terjed a részvénymágnások között. A csoportos életbiztosítás és a munkaképtelenség esetére történő biztosítás terén mutatkozó új irányzatokkal kapcsolatban lásd *Business Week,* 1953. február 14-i, 1953. szeptember 26-i és 1954. július 24-i számait. A „filléres" életbiztosítással kapcsolatban lásd *Business Week,* 1954. július 24.

24. Vö. *Business Week,* 1953. június 20.

25. William H. Whyte, Jr. „The Cadillac Phenomenon", *Fortune* 1955 februári szám.

26. Vö. *Business Week,* 1955. június 11-i és 1955. július 9-i szám.

27. Ernest Haveman „The Expense Account Aristocracy", *Life,* 1953. március 9. Egy nemrégiben vizsgálat alá vont vállalat-csoportnál a vállalatok kulcspozíciót betöltő tisztviselők klub-költségeit részben vagy teljes egészében fedezik. Lásd Girard, id. mű, 88. old.

28. *The New York Times,* 1953. február 22, „News of the Week" rovat, „Journeys' End".

29. Lásd *Business Week,* 1954. május 15.

30. Lásd *Business Week,* 1954. október 16.

31. Lásd *Business Week,* 1954. január 9.

32. Girard, id. mű, 89. old. Lásd még *Business Week,* 1953. augusztus 29.

33. Marya Mannes, „Broadway Speculators", *The Reporter,* 1955. április 7.

34. Ernest Haveman, id. mű.

35. Honoré de Balzac *The Thirteen* (New York 1901. Macmillan kiadás, 64. old.).

36. Idézve a *Look* 1954. február 9-i számában.

37. Honoré de Balzac, id. mű.

38. Példákért lásd az energia-monopóliumokkal foglalkozó albizott-

ság előtt lefolyt kihallgatásokról közreadott kiadványt: „Hearings before the Subcommittee on Study of Monopoly Power of the Committee on the Judiciary" (a Képviselőház kiadványa, nyolcvanegyedik Kongresszus, első ülésszak, 14. sorozatszám, 2—A rész, Washington 1950. U. S. Government Printing Office, 468—469. old.).

39. Theodore H. White „Texas: Land of Wealth and Fear", *The Reporter,* 1954. május 25-i szám 11. Hugh Roy Cullennel kapcsolatban lásd még *The Washington Post,* 1954. február 14.

40. *The New York Times,* 1953. október 11. „A politikai tevékenységekkel kapcsolatos törvény — írja a *The New York Times* — tiltja, hogy egy személy egy országos politikai csoportnak 5000 dollárnál nagyobb adományt juttasson. Megengedi azonban ezen összeg adományozását tetszés szerinti számú, különböző szervezetek részére, valamint lehetővé teszi, hogy egyetlen család különböző tagjai önállóan adhassanak külön-külön ilyen összegü adományokat."

41. Harry Carman és Harold C. Syrett *A History of the American People* (New York 1952. Knopf kiadás, II. kötet, 451. old.).

42. Jonthan Stout „Capital Comment", *The New Leader,* 1942. december 5-i szám.

43. Idézve a *The Reporter* 1954. október 25-i számában.

44. John Knox Jessup, „A political Role for the Corporation", *Fortune,* 1952 augusztusi szám.

VIII. A HADURAK

1. Vö. Gaetano Mosca The *Ruling Class* (ford. Hannah D. Kahn, New York 1939. McGraw-Hill kiadás), különösen a 226. skk. old., és Livingstone bevezetését, XXII. skk. old.

2. John Adams *Discourses on Davila* (Boston 1805. Russel and Cutler kiadás, 36—37. old.).

3. Vö. Ray Jackson „Aspects of American Militarism" *Contemporary Issues,* 1948. nyári szám.

4. „Why An Army?" *Fortune,* 1935 szeptemberi szám.

5. Lásd Stanislaw Andrzejewski *Military Organization and Society* c. művét (London 1954. Routledge and Kegan Paul kiadás, 68. skk. old.). A nyugati „militarizmusról" kétségtelenül a legjobb mü Alfred Vagts *A History of Militarism* c. könyve (New York 1937. Norton kiadás).

6. Az alaposabb vizsgálatra kiszemelt tábornokokat és admirálisokat szabályos rangsor szerint — fentről kezdve — a szárazföldi és légierők, valamint a tengerészet hivatalos nyilvántartásaiból választottuk ki. Az 1895—1905 közötti nyilvántartásokban szereplő 1900 magasrangú katonatiszt között az alábbi tizenöt altábornagyot találjuk: Nelson A. Miles, Thomas H. Ruger, Wealy Merritt, Joh R. Brooke, Elwell S. Otis, Samuel B. M. Young, Adna R. Chaffee, Arthur MacArthur, Lloyd Wheaton, Robert P. Hughes, John C. Bates, James F. Wade, Samuel S. Sumner, Leonard Wood, George L. Gillespie.

Az 1895—1905 közötti nyilvántartásokban szereplő 64 ellentengernagy közül csak azokat választottuk, akik az utolsó három évben a

lajstromban szerepeltek. Tizennyolc ilyen tengernagyot találunk, a szám körülbelül megfelel egy-egy év tengernagy-létszámának: George Brown, John G. Walker, Francis M. Ramsay, William A. Kirkland, Lester A. Beardslee, George Dewey, Hohn A. Howell, William T. Sampson, John C. Watson, Francis J. Higginson, Frederick Rodgers, Albert S. Barker, Charles S. Cotton, Silas Terry, Merrill Miller, John J. Read, Robley D. Evans, Henry Glass.

Köszönettel tartozom Henry Barberának, amiért a Columbia egyetemen 1954-ben készített doktori disszertációjával kapcsolatos anyag használatát lehetővé tette számomra az 1900. és 1950. évek közötti katonai karrierekkel kapcsolatban.

7. Gordon Carpenter O'Gara *Theodore Roosevelt and the Rise of the Modern Navy* (Princeton 1943. University Press kiadás, 102. old.).

8. Vö. a *Business Week* 1953. szeptember 26-i számát.

9. Melvin B. Voorhees alezredes *Korean Tales* (New York 1952. Simon and Schuster kiadás), idézve a *Time* 1953. augusztus 3-i számában; ugyanott a *Time* kommentárja.

10. Az itt következő értesülések a *Time* 1951. július 2-i számában megjelent közleményéből származnak.

11. A Hoover-féle bizottság, idézet Harold D. Lasswell *National Security and Individual Freedom* c. művéből (New York, 1950, McGraw-Hill, 23. old.).

12. Lásd Hanson W. Baldwin „The Men Who Run the Pentagon" *(The New York Times Magazine* 1954. február 14-i száma).

13. Vö. „The New Brass", *Time* 1953. május 25.; „The New Pentagon Team", *The New York Times Magazine* 1953. július 26.; és Elie Abel „The Joint Chiefs", *The New York Times Magazine* 1955. február 6.

14. A miniszter Robert B. Anderson, a tengernagy Homer N. Wallin. Wallin tengernagyot elmozdították a Pentagonban betöltött vezető pozíciójából, és a Puget Sound-i hajóépítő telepre helyezték (Bremertonban, Washington államban). A tengernagy világosan megmondta Andersonnak, hogy legyen neki elég „a nagyvonalú irányítás, és a részleteket bízza az admirálisokra". Lásd *Time* 1953. augusztus 10-i szám.

15. Lásd Hanson W. Baldwin, „4 Army' Groupings' Noted", *The New York Times* 1951. május 9.

16. „New Joint Chiefs", *Business Week* 1953. május 16.

17. Hanson W. Baldwin, „Skill in the Services", *The New York Times* 1954. július 14.

18. „Insuring Military Officers", *Business Week* 1953. augusztus 15.

19. S. L. A. Marshall *Men Agains Fire* (New York 1947. Wm. Morrow kiadás, 50. skk. old.).

20. Lásd a 6. számú jegyzetet. 1942 és 1953 között a hadsereg nyilvántartásában 36 négy- és ötcsillagos tábornok szerepel: George C. Marshall, Douglas MacArthur, Malin Craig, Dwight D. Eisenhower, Henry H. Arnold, Joseph W. Stilwell, Walter W. Krueger, Brehon B. Somervell, Jacob L. Devers, Mark. W. Clark, Omar N. Bradley, Thomas T. Handy, Courtney H. Hodges, Jonathan M. Wainwright, Lucius D. Clay, Joseph L. Collins, Waide H. Haislip, Matthew B. Ridgway, Walter B. Smith, John E. Hull, James A. Van Fleet, Alfred M. Gruenther, John R. Hodge, Carl Spaatz, Hoyt S. Vandenberg, Muir S. Fairchild, Joseph

T. McNarney, George C. Kenny, Lauris Norstad, Benjamin Chidlaw, Curtis E. LeMay, John K. Cannon, Otto P. Weyland.

Az 1950-es évek tábornok típusa 1893 körül született, amerikai szülőktől, s ősei angol származásúak. A hadseregbe — vagy az akadémiába — lépésétől számítva 35 évre, 52 éves korában érte el a legmagasabb parancsnoki beosztását vagy tábornoki kinevezését. Apja a felsőbb középosztály szülöttje, szabadfoglalkozású, s feltehetően rendelkezik politikus barátokkal és kapcsolatokkal. Ez a tábornok-típus kijárta a West Point-i akadémiát, s emellett még négy hadsereg-tanfolyamot végzett. Ha vallásos, valószínűleg protestáns és talán presbiteriánus. Felesége is a felsőbb középosztályból származik, apja tábornok lehetett vagy szabadfoglalkozású, esetleg üzletember. Átlag három klub tagja, pl. az Army-Navy, az Army-Navy Country és a Masons kluboké. Átlag két könyvet írt, és akadt valaki, aki róla írt valamit. Két díszdoktorátusa van, és reméli, hogy lesz több is.

1950-ből a következő 25 tengernagyot választottuk: Harold R. Stark, Ernst J. King, Chester W. Nimitz, Royal E. Ingersoll, William F. Halsey, Raymond A. Spruance, William D. Leahy, Jonas H. Ingram, Frederick J. Horne, Richard S. Edwards, Henry K. Hewitt, Thomas C. Kinkaid, Richoon K. Turner, John H. Towers, Dewitt C. Ramsey, Louis E. Denfield, Charles M. Coke, Richard L. Conolly, William H. P. Blandy, Forrest P. Sherman, Arthur W. Radford, William M. Fechteler, Robert B. Carney, Lynde D. McCormick, Donald B. Duncan.

Az 1950-es évek tengernagy-típusa 1887 körül született, amerikai szülőktől. Ősei angol származásúak. Attól az évtől számítva, hogy belépett a tengerészeti akadémiára, 40 évre volt szüksége, hogy 58 éves korában elérje a legmagasabb parancsnoki pozíciót. Valahol az Államok közép-északkeleti vidékén született, s valamelyik nagyobb város környékén a közép-atlanti tájakon nevelkedett. Mikor tizenhetedik életévét betöltötte, atyja a hadseregben szolgált. Atyja társadalmi helyzeténél fogva a középosztály felsőbb rétegeibe tartozott, s a családnak kiváló politikai összeköttetései voltak. A tengerészeti akadémia előtt valamelyik előkelő középiskolában tanult. Szolgálati ideje alatt is elvégzett valamiféle speciális tanfolyamot, mint pl. a tengerészeti hadiiskolát (a legelőkelőbb tengerésztiszti tanfolyam). Vallása episzkopális, apósa is a felsőbb középosztályhoz tartozik, s vagy szabadfoglalkozású, vagy üzletember. Valószínűleg írt egy könyvet vagy éppen készül írni. Esetleg díszdoktor valamelyik egyetemen, vagy ha nem, reméli, hogy hamarosan az lesz.

21. „Who's in the Army Now?" *Fortune* 1935 szeptemberi szám.

22. Katherine Tupper Marshall, *Together* (New York 1946. Tupper and Love Inc. kiadás), 8., 17., 22. old. Lásd még Anne Briscoe Pye és Nancy Shea *The Navy Wife* (New York 1949. Harper kiadás).

23. Helen Montgomery, *The Colonel's Lady* (New York 1943. Farrar and Rinehart kiadás, 207., 151. és 195. old.).

24. *Time,* 1953. június 2.

25. *Business Week,* 1954. augusztus 15.

26. „You'll Never Get Rich", *Fortune,* 1938 márciusi szám.

27. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class* (New York 1898. Macmillan kiadás, 247—249. old.).

28. H. Irving Hancock, *Life at West Point* (New York 1903. Putnam kiadás, 222—223. és 228. old.).

29. Abból a 465 emberből, akik 1898 és 1940 között legalább egy esztendeig egyhuzamban tábornoki beosztást töltöttek be, 68 százalék került ki West Pointból, a többi túlnyomórészt a század első évtizedében szolgált. Két százalékuk munkás származású volt, 27 százalék szabadfoglalkozású, 21 százalék üzletember, 22 százalék farmer és 14 százalék köztisztviselő atya gyermeke. Hatvanhárom százalékuk vagy episzkopális, vagy presbiteriánus, 28 százalék egyéb protestáns felekezet tagja, 9 százalék katolikus. Lásd R. C. Brown „Social Attitudes of American Generals 1898—1940" című, a wisconsini egyetemen 1951-ben benyújtott doktori disszertációját.

30. A hivatásos katonák beiskolázásáról kitűnő beszámolót nyújt Sanford M. Dornbusch „The Military Academy as an Assimilating Institution" c. cikkében, *Social Forces* 1955 májusi szám. Lásd továbbá M. Brewster Smith leírását a második világháborús tiszti iskoláról, amely a szerző szerint „főképpen a tisztjelölt személyisége elleni támadásnak" és a „pozitív tiszti személyiség kialakítását célzó törekvésnek" tekinthető. S. A. Stouffer és mások: *The American Soldier* (Princeton 1949. Princeton University Press kiadás, I. kötet, 389—390. old.).

31. „Az első világháború kitörésekor a hadsereg hivatásos tisztjeinek 43 százaléka West Point-i volt. A háború végén a felelős pozíciók legtöbbjét ők töltötték be... Valamennyi hadseregparancsnok, a 38 hadtest- és hadosztályparancsnokból 34 hadiakadémiát végzett. Bár a második világháború idején a West Point-iak a teljes tisztikarnak mindössze egy százalékát alkották, a háború végén a hadtestparancsnoki és egyéb kulcspozíciók 57 százalékát ők töltötték be." Maxwell D. Taylor dandártábornok *West Point: Its Objectives and Methods* (West Point, 1957 november, 16—17. old.).

32. Idézet Ralph Early *Life at the U. S. Naval Academy* c. művéből (New York 1917. Putnam kiadás, 167. old.).

33. Earle, id. mű, 165., 79. és 162—163. old.

34. Vö. John P. Marquand „Inquiry Into the Military Mind", *The New York Times Magazine* 1952. március 30.

35. Vö. C. S. Forster, *The General* (New York 1953. Bantam kiadás, 168. old.).

IX. A HADSEREG HATALOMRAJUTÁSA

1. Így például John K. Galbraith, lásd John W. Sheeler Bennett *The Nemesis of Power: The German Army in Politics, The Reporter* 1954. április 27-i szám.

2. „The U. S. Military Mind", *Fortune,* 1952 februári szám.

3. Lásd *Time,* 1952. augusztus 18.

4. Hanson W. Baldwin, *The New York Times,* 1954. február 21-i szám; vö. még James Reston cikkét ugyanott.

5. *Time,* 1954. július 7.

6. Hanson W. Baldwin, „Army Men in High Posts", *The New York Times*, 1947. január 12.

7. *The New York Times* 1954. november 15-i és 1954. november 9-i száma.

8. Lásd a *The New Leader* 1944. március 11-i számának vezércikkét: „The Army in Politics".

9. Hanson W. Baldwin, *The New York Times* 1953. április 2-i számában.

10. Vö. *The New York Times* 1954. november 15-i számával.

11. McArthur tábornok beszéde New Yorkban 1953 márciusában és Bostonban 1951-ben; idézet a *The Reporter* 1954. december 16-i számából.

12. Mark Skinner Watson *The War Department* I. köt.: *Chief of Staff, Pre-War Plans and Preparations* (Washington 1950. Historical Division of the Department of the Army kiadás); Maurice Matloff és és Edwin M. Snell *The War Department* II. köt.: *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—42* (Washington 1953. Office of the Chief of Military History, Dept. of the Army kiadás); R. S. Cline *The War Department* III. köt.: *Washington Command Post: The Operations Division* (Washington 1954. Office of the Chief of Military History, Dept. of the Army kiadás). Ez a három kötet a legjobb forrásmű a katonaságnak a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban és a háború alatt lejátszódott politikai térhódítása tekintetében.

13. Edward L. Katzenbach Jr. „Information as a Limitation on Military Legislation: A Problem in National Security", *Journal of International Affairs* III. évf. 1954. évi 2. szám, 196. skk. old.

14. Robert Bendiner *The Riddle of the State Department* (New York 1942. Farrar end Rinehart kiadás, 135. old.). A külügyi szolgálatról általánosságban lásd még a külügyminisztérium tisztviselői által szerkesztett tanulmányt: „Miscellaneous Staff Studies Pertaining to the Foreign Service", *Foreign Affairs Task Force* VIIA függelék, 1948. szeptember 1.; J. L. McCamy *The Administration of American Foreign Affairs* (New York 1950. Knopf kiadás); *The Diplomats: 1919—1939* szerkesztette Gordon A. Graig és Felix Gilbert, Princeton 1953. Princeton University Press kiadás); C. L. Sulzerberger cikke a *The New York Times* 1954. november 8-i számában és Henry M. Wriston „Young Men and the Foreign Service" c. cikke a *Foreign Affairs* 1954 októberi számának 28—42. oldalán.

15. Az 1899-ben szolgálatot teljesítő legelőkelőbb beosztású nagykövetek életrajzának vizsgálata alapján. E nagykövetek mindegyike legkevesebb 10 000 dollár fizetést élvezett egy évben. Kettővel — Harttal és Townsenddel — kapcsolatban nem találtunk kielégítő adatokat. A 20 nagykövet és a 23 érintett ország a következő: Argentina — William I. Buchanan; Ausztria — Addison C. Harris; Belgium — Lawrence Townsend; Chile — Henry L. Wilson; Brazília — Charles Page Bryan; Kína — Edwin H. Conger; Columbia — Charles Burdett Hart; Costa Rica, Nicaragua és Salvador — William L. Merry; Franciaország — Horace Porter; Németország — Andrew D. White; Nagy-Britannia — Joseph H. Choate; Guatemala és Honduras — W. Godfrey Hunter; Olaszország — William F. Draper; Japán — Alfred E. Buck; Mexico — Powell Clayton; Peru — Irving B. Dudley; Oroszország — Charlemagne

Tower; Spanyolország — Bellamy Storer; Törökország — Oscar S. Straus; Venezuela — Francis Loomis. Köszönetemet fejezem ki Mr. Friedmannak az e tárgyban végzett kutatómunkájáért.

16. Az 1893—1930 között szolgálatot teljesített 53 angol nagykövet 76 százaléka a külügyi szolgálatból került ki. Vö. D. A. Hartman „British and American Ambassadors 1893—1930", *Economica* IX. évf. 1931 augusztusi szám, 328. skk. — különösen a 340. old.

17. Az adatokat Sylvia Feldman és Harold Sheppard gyűjtötték ki az Egyesült Államok külügyminisztériumának *Foreign Service List* c. kiadványából a University of Maryland „a hivatások szociológiája" c. kollégiumán 1943 tavaszán.

18. *The New York Times* 1954. február 7.

19. Walter H. Waggoner *The New York Times* 1952. december 3.

20. Huszonöt országban szolgálatot teljesítő követünket választottuk ki tanulmányozás céljára. E huszonöt országra részben azért esett választásunk, mert a világ leghatalmasabb országai, részben pedig azért, mert náluk hatalmasabb országok érdeklődése összpontosult rájuk fekvésüknél, természeti kincseiknél fogva. A kiválasztott országok a következők: Görögország — Cavendish W. Cannon; Jugoszlávia — James W. Riddleberger; Egyiptom — Jefferson Caffrey; Indonézia — Hugh S. Comming Jr.; Portugália — Robert M. Guggenheim; Anglia — Winthrop W. Aldrich; Spanyolország — James Clement Dunn; Mexico — Francis White; Szovjetunió — Charles E. Bohlen; India — George V. Allen; Kanada — R. Douglas Stuart; Franciaország — C. Douglas Dillon; Csehszlovákia — George Wadsworth; Délafrikai Unió — Waldemar J. Gullman; Olaszország — Clare Booth Luce; Korea — Ellis O. Briggs; Formoza — Karl L. Rankin; Irán — Loy W. Henderson; Izrael — Monnet B. Davis; Japán — John M. Allison; Ausztria — Llewellyn E. Thompson; Lengyelország — Joseph Flack; Ausztrália — Amos J. Peaslee; Vietnam — Donald R. Heath; Törökország — Aura M. Warren.

A londoni nagykövetséget — még mindig a legáhítottabb diplomáciai posztot — Winthrop W. Aldrich tölti be, a milliomos bankár és a második John D. Rockefeller sógora. Párizsban székel C. Douglas Dillon, Groton neveltje — mint Aldrich Harvardé — és a Dillon Read and Co. bankház alapítójának a fia. R. Douglas Stuart a középnyugati bankok és üzleti érdekeltségek érdekeit képviseli Kanadában. Amos J. Peaslee, ausztráliai nagykövetünk nemzetközi jogi szakember, neves republikánus, atyja bankár volt, s családját a gyarmati időkig vezeti vissza. Portugáliai követünk, Robert M. Guggenheim a Guggenheim-vagyon egyik alapítójának a fia. Olaszországban pedig Mrs. Clare Booth Luce a nagykövetünk.

Hivatásos diplomatákat az alábbi államokhoz neveztek ki: Japán, Korea, Izrael, Lengyelország, Délafrikai Unió, Vietnam, India, Görögország, Egyiptom, Törökország, Formoza, Csehszlovákia, Mexico, Indonézia, Irán, Jugoszlávia, Spanyolország, Ausztria. Egyetlen kiemelkedően fontos országba neveztek ki hivatásos diplomatát nagykövetnek: a Szovjetunióba, Charles E. Bohlent. Azonban kicsiny híja, hogy az ő kinevezését is meg nem hiúsította a szenátus. Bohlen családja, mint a legtöbb hivatásos diplomatáé, a felsőbb osztályokból származik, atyja „közismert sportember" volt. Bohlen a St. Paul's School-ban nevelke-

dett, és később a harvardi Porcellian Club tagja lett. Lásd *The New York Post* 1953. március 8-i számát.

21. Vö. Marquis Childs cikkével a *The New York Post* 1955. január 16-i és William V. Shannon cikkével a *The New York Post* 1955. március 13-i számában.

22. Idézet C. L. Sulzberger „Foreign Affairs" c. cikkéből, *The New York Times,* 1954. november 8.

23. Charlotta Knight „What Price Security", *Collier's* 1954. július 9.

24. Theodore H. White *Fire in the Ashes* (New York 1953. William Sloahe Associates kiadás, 375. old.).

25. Lásd *The New York Times* 1954. november 7-i, 1954. december 13-i és 14-i, valamint a *The Manchester Guardian* 1954. november 11-i számát.

26. Louis J. Halle levele a *The New York Times* szerkesztőségéhez, 1954. november 14-i szám.

27. George F. Kannen, idézet a *The New York Post* 1954. március 16-i számából.

28. A katonai attasékkal kapcsolatos adatok és idézetek — mind a szövegben, mind a lábjegyzetben — Hanson W. Baldwin „Army Intelligence — I" c. cikkéből származnak. *The New York Times* 1952. április 13-i szám.

29. L. Burton M. Sapin és Richard C. Snyder, „The Role of the Military in American Foreign Policy" (New York 1954. Doubleday and Co. kiadás, 33—34. old.).

30. *The Economist* 1952 november 22.

31. Lásd Edgar Kemler „No. 1. Strong Man", *The Nation,* 1954. július 17.

32. Lásd *Time* 1954. augusztus 23.

33. Lásd Thomas J. Hamilton cikkét a *The New York Times* 1954. augusztus 15-i számában.

34. Arthur Maass *Muddy Waters: The Army Engineers and the Nation's Rivers* (New York 1951. Harper kiadás, 6. old.). Vö. e szerző Robert de Roos-szal együttesen írt cikkét „The Lobby That Can't Be Licked", *Harpers* 1949 augusztusi szám.

35. C. E. and R. E. Merriam *The American Government* (New York 1954. Ginn and Co kiadás) 774., 775. old.

36. Eric Sevareid cikke a *The Reporter* 1955. február 10-i számában. Vö. *The New York Times* 1954. február 14-i számával. Egyedül 1954-ben a stratégiai légierők parancsnokságának (Strategic Air Force Command, SAC) 8,5 milliárd dollárt meghaladó állótőke vagyon állt rendelkezésre. Ez elsősorban a repülőgépekbe és légi támaszpontokba beruházott összegeket jelenti. Tőkevagyon tekintetében a legnagyobb amerikai ipari vállalat, a Standard Oil of New Jersey megközelítően 5,4 milliárd dollárt képvisel. Ami az alkalmazottak száma és a tőkevagyon közti arányt illeti, e tekintetben a SAC 175 000 alkalmazottjával nem marad messze a 119 000 létszámú Jersey Standardtól. Akárcsak az olajosok, a SAC emberei is drága gépekkel dolgoznak. (Szélsőséges eset e vonatkozásban a 2 millió dollár értékű B—47-es.) Mindemellett nem szabad a tőkevagyonok összehasonlítását eltúloznunk. A 8,5 milliárdos összeg a SAC valódi befektetéseinek csak egy részét képviseli. A teljes képhez szükséges lenne a más parancsnokságok alatt szereplő berendezések,

gépek értékének arányos kiszámítása (az európai US légierőknél, a katonai légiszállításoknál, a légierők anyag-parancsnokságánál, a kutatási és fejlesztési részlegnél stb.), amely parancsnokságok mind a SAC működését támogatják. Az így nyert teljes összeg jóval meghaladná a 10 milliárdot. John McDonald „General LeMay's Problem", *Fortune* 1954 május.

37. Levin H. Campbell *The Industry Ordnance Team* (New York 1946. Whittlesey House kiadás 3—4. old.).

38. „The S. O. S." *Fortune* 1942 szeptember.

39. Lucius D. Clay altábornagy, General Staff Corps, Assistant Chief of Staff for Material „The Army Supply Program", *Fortune,* 1943 februári szám.

40. „The U. S. Military Mind", *Fortune,* 1952 februári szám.

41. A békés termelésre való átállással kapcsolatban a katonai és gazdasági szempontok találkozásáról részletesebben lásd Bruce Catton *The Warlords of Washington* c. művében (New York 1948. Harcourt, Brace kiadás, különösen a 245—288. oldalon).

42. „Generals — Then and Now", *The New York Times Magazine* 1954. március 7. U. S. Atomic Energy Commission *In the Matter of J. Robert Oppenheimer: Transcript of Hearing Before Personnel Security Board* 1954. április 12—május 6. (U. S. Government Printing Office, 1954. 163. és 176. old.) *The New York Times,* 1954. augusztus 20. és 1955. február 15. *Business Week,* 1953. december 19., 1954. október 9., 1955. június 27. További nevek és pozíciók tekintetében lásd „The Military Businessmen", *Fortune,* 1952 szeptember, 128. sk. old.

43. Lásd id. hely és *Business Week,* 1952. augusztus 9.

44. „The U. S. Military Mind" id. mű.

45. Arthur Krock *The New York Times*ban, 1953. április 5, News of the Week rovat.

46. John Blair és többen mások *Economic Concentration and World War II* (Washington 1946. U. S. Government Printing Office, 51. skk. old.). Lásd még „Special Report to Executives: Science Dons a Uniform" *(Business Week,* 1946. szeptember 14-i számában) és „The New World of Research" *(Business Week,* 1954. május 28-i számában).

47. *The New Work Times,* 1954. október 5.

48. Lásd „Gouvernment and Science", *The New York Times,* 1954. október 18.

49. Idézet a *The New York Times* 1954. október 19-i számából.

50. A *The Reporter* szerkesztőségének írt levélből, 1954. november 18-i szám.

51. Lásd Theodore H. White „U. S. Science: The Troubled Quest — II" *(The Reporter* 1954. szeptember 23-i száma). Összehasonlítást e téren a Szovjetunióval lásd *The New York Times,* 1954. november 8.

52. Lásd Theodore H. White „U. S. Science: The Troubled Quest — II" id. mű, 27. skk. old.; továbbá Philip Rieff „The Case of Dr. Oppenheimer" *(The Twentieth Century,* 1954 augusztusi és szeptemberi szám).

53. Benjamin Fine „Education in Review" *(The New York Times,* 1953. március 8, New of the Week rovat).

54. Lásd John M. Swomley Jr. „Militarism in Education" (Washington D. C. 1950 február. National Council Against Conscription kiadás, 65—67. old.).

55. Lásd *The New York Times,* 1953. augusztus 22.

56. Lásd John M. Swomley Jr. „Press Agents of the Pentagon" (Washington D. C., 1953 július. National Council Against Conscription kiadása, 16—18. old.).

57. Ugyanott, 13. és 9. old.

58. Idézet a *Time* 1953. június 29-i számából.

59. A militarista publicisták oldalán működő tényezőkkel kapcsolatban lásd Swomley Jr. „Press Agents of the Pentagon" id. mű, 53—54. old.

60. Alfred Vagts *The History of Militarism* (New York 1937. Norton kiadás).

61. Idézet Samuel E. Morison és Henry S. Commager *Growth of the American Republic* c. műve 4. kiadásából (New York 1951. Oxford University Press kiadás, 2. kötet, 468. old.).

62. Wm. O. Douglas és Omar N. Bradley „Should We Fear the Military?" *Look* 1952. március II.

X. A POLITIKAI IGAZGATÓSÁG

1. E fejezet bevezetésének alapját Robert Bendiner „Portrait of the Perfect Candidate" c. cikke képezi *(The New York Times Magazine* 1952. május 18-i szám).

2. A hatalommal, mint a politikusok elsőrendű céljával kapcsolatban lásd Harold D. Lasswell, *Power and Personality* (New York 1948. Norton kiadás, 20. old.).

3. Az e fejezet 1. részében közölt adatok, az itt felsorolt pozíciókat 1789 és 1953 júniusa között betöltött személyek származásával és pályafutásával kapcsolatban, egy eredeti, ezzel a témakörrel foglalkozó tanulmányomból származnak. (A nem onnan vett adatokra külön hivatkozom.) E tanulmány adatainak korábbi — az Eisenhower-rezsimet magában nem foglaló — közlése tárgyában lásd C. Wright és Ruth Mills „What Helps Most in Politics" (*Pageant,* 1952 november). Vö. még H. Dewey Anderson „The Educational and Occupational Attainments of our National Rulers", Scientific Monthly XXXX. kötet, 511. skk. old., és Richard B. Fischer *The American Executive* (Hoover Institute and Library on War, Revolution and Peace, Stanford University Press kiadás).

Ha a politikai vezéregyéniségeket meg akarjuk érteni, nem egy, sem két, nem is ötven, hanem legalábbis több száz államférfival kapcsolatban kell adatokat gyűjtenünk, olyanokkal kapcsolatban, akik a legmagasabb pozíciókat töltötték be, és a szónak ebben az egyszerű értelmében a politikai elitet alkotják. Az itt közölt statisztikai adatok arra az 513 emberre vonatkoznak, akik 1789 és 1953 júniusa között a következő pozíciókat töltötték be: elnök, alelnök, képviselőház elnöke, miniszter, legfelsőbb bíróság elnöke. Természetesen abban a pillanatban, amikor valamiféle csoportosítás szerint embereket „államférfinak" vagy „politikai elitnek" nevezünk, nyomban akadnak, akik válogatásunk helyességét kétségbe vonják. Válogatásomban a magam részéről csak

az amerikai kormányzat legkiemelkedőbb csúcsait vettem figyelembe. A legjelentősebb csoport, akiket mellőztem, a törvényhozók. A kutatáshoz rendelkezésemre álló erőmet azonban — ilyen hosszú időre kiterjedően — még a képviselőházi és szenátusi bizottsági elnökök vizsgálata is meghaladta volna. Pedig tulajdonképpen ezek az emberek a „politikus" prototípusai. Azonban művem e részében nem az amerikai átlagpolitikus érdekel, hanem csak azok, akik a kormányzat vezető köreiben fejtenek ki politikai tevékenységet. Vizsgálódásaimnak egyik tárgya azután, hogy ezek menynyiben tekinthetők pártpolitikusoknak. Igaz, voltak szenátorok, sőt fontosabb államok kormányzói közül is akadtak olyanok, akik egy időben *országos szinten* gyakoroltak politikai hatalmat, anélkül, hogy valaha is vezető kormánypozíciót töltöttek volna be. Mindenesetre így is nem egy szenátor és kormányzó került vizsgálódásunk hálójába. A vizsgálat alá vont 513 személy közül 94 kormányzót és 143 szenátort találunk. Azt természetesen nem állítjuk, hogy a szenátorok és kormányzók között azok lettek volna a legtekintélyesebbek és leghatalmasabbak, akik ezeket a pozíciókat betöltötték. A „pártpolitikusokról" mint olyanokról alább, az „Egyensúlyelmélet" című fejezetben lesz szó.

Az ötszázegynéhány ember közül, akik az Egyesült Államok története során az ország élére emelkedtek, hatvan százalék meglehetősen jómódú családból származott; gondtalan gyermekkoruk volt, atyjuk a helyi társadalmak tehetős, sőt nemegyszer vagyonos tagjának számított. Családjuknak, amely az ország lakosságának legfelsőbb 5—6 százalékába tartozott, nem okozott gondot, hogy hatékonyan támogassa őket pályaválasztásuk, majd később pályafutásuk során. 28 százalék kifejezetten felsőbb osztályok gyermeke, atyjuk nagykereskedő, iparmágnás, nagynevű bankár vagy nagy vagyonnal rendelkező, országos hírű szabadfoglalkozású egyén volt. 30 százalékuk szülei jómódú, felsőbb középosztálybeli kereskedő, üzletember, farmer, szabadfoglalkozású egyének voltak, nem rendelkeztek ugyan országos hírnévvel, de a maguk kis közösségében tehetősnek számítottak, és megbecsülésnek örvendtek.

24 százalék családja a középosztály azon rétegéhez tartozik, amelyet nem mondhatunk sem gazdagnak, sem szegénynek. Atyjuk rendszerint jónevű üzletember, farmer, ügyvéd vagy orvos — persze előfordult, hogy már nem élt, mikor a jövő államférfia tanulmányait befejezte, s a korábban jómódú családot, bár kevésbé jómódban, de még elviselhető körülmények között hagyta hátra.

Végül 18 százalék alacsonyabb társadalmi viszonyok között született. 13 százalék szülei kisebb stílusú üzletemberek, kis farmerek voltak, és kevésbé tehetősnek számítottak, de a keserves szegénységet sem ismerték. 5 százalék szülei éltek csupán fizetésből vagy bérből, vagy voltak szükséget látó boltosok, szegény farmerek.

Akármelyik generációt nézzük, az államférfiak családjai az országos átlagnál lényegesen nagyobb arányban tartoznak az üzleti élet vagy a szabadfoglalkozások köréhez. A szabadfoglalkozásúak országos aránya sohasem emelkedett 7 százalék fölé, s átlagban két százalék körül mozog, ugyanakkor a politikai elit tagjainak 44 százaléka származik ilyen családi körből. Az üzletemberek aránya a munkaképes korban levő amerikai polgárok között sohasem emelkedett 10 százalék fölé,

ugyanakkor a politikai elit 25 százalékának szülei voltak üzletemberek. A farmerek aránya sohasem szállt 18 százalék alá, sőt átlagban 50 százalék felett mozgott, a politikai elit tagjainak azonban mindössze 27 százaléka származott farmer szülőktől. Ezek a farmerek is túlnyomórészt a gazdagabbak közül kerültek ki.

Persze nem jelentett hátrányt, ha a politikai ambíciókat tápláló ember édesapja kormányzó volt vagy szenátor Washingtonban. Még egy nagybácsi vagy após is hasznos szokott lenni, ha kormányzói székben vagy a szenátusban ül. Az elit politikusok legalább 25 százalékának apja valamiféle politikai poszton állt, mikor fiuk befejezte tanulmányait, és ha az összes rokonság politikai kapcsolatait tekintetbe vesszük, az államférfiaknak legalább 30 százalékáról tudott dolog, hogy politikai karrierjük kezdetén ilyen kapcsolatokkal rendelkeztek. Ebben a vonatkozásban némi csökkenés tapasztalható: a polgárháború előtt az államférfiak negyven, a polgárháború után már csak harminc százaléka támaszkodhatott rokonsága politikai összeköttetéseire.

Az amerikai politikai életben is találhatunk természetesen politikai dinasztiákat. Mindenesetre azt biztosan állíthatjuk, hogy az Egyesült Államok egész története során az elit politikusoknak jóval több mint ötven százaléka olyan családból származik, amelynek korábban nem volt kapcsolata a politikai élettel. Sokkal inkább származtak társadalmilag vagy gazdaságilag előkelő családból, mint olyanból, amely széleskörű politikai befolyással rendelkezett.

Minthogy az élvonalbeli politikusok családjának nagy része jelentős támogatást és előnyöket biztosíthatott a számukra, nem meglepő, hogy e politikusoknak 67 százaléka egyetemet vagy főiskolát végzett. Még ma is, amikor a felsőbb oktatás elterjedettsége történelmünkben egyedülállóan széleskörű, a főiskolás korú lakosságnak mindössze 6—7 százaléka végzett valamiféle főiskolát. A tizenkilencedik század első negyedében pedig, amikor igen kevesen nevelkedtek egyetemi kollégiumokban, az akkor magas pozíciókban ülő politikusoknak 54 százaléka rendelkezett egyetemi végzettséggel. Az idők folyamán a főiskolai és egyetemi végzettségűek aránya az élvonalbeli politikusok között fokozatosan emelkedett, s így tulajdonképpen — lényegesen magasabb szinten persze — lépést tartott az országos fejlődéssel.

Emellett sokkal magasabb közöttük az Ivy League kollégisták száma, mint az egyetemi végzettségűek között általában. A legtöbb vezető politikus (8 százalék) a Harvard és a Princeton egyetem végzett diákjai között található, utánuk következik Yale 6 százalékkal. Valamivel több, mint egynegyedük volt kapcsolatban az Ivy League-gel, s akik kollégiumban tanultak, azoknak mintegy egyharmada e liga kollégiumainak volt tagja. Ami az iskolákat illeti — mint pl. Dartmouth-ot vagy Amherst-et —, a vezető politikusoknak (már ti. azoknak, akik valaha is kollégiumban tanultak) 44 százaléka járt a legelőkelőbb keleti iskolákba.

E férfiaknak több mint a fele az Atlanti-tengerparton nőtt fel, és keleten nevelkedett. Hogy az arány a kelet javára a nyugat jelentős térhódítása ellenére is ilyen magas, annak oka, hogy többnyire a sűrű lakosságú közép-atlanti államok — New York, Pennsylvania, New Yersey — voltak a vezető államférfiak bölcsői.

Annak ellenére, hogy 1820 és 1953 között negyven millió idegen ván-

dorolt az Egyesült Államokba, az amerikai államférfiaknak mindössze 4 százaléka született külföldön, és 2 százaléka nevelkedett az Egyesült Államok határain kívül. És ezeknek legnagyobb része is az alkotmányozó atyák idején élt.

Az amerikai vezető politikusok nem csak politikusok voltak, sőt az 513 közül mindössze öt van olyan, aki itt vizsgált pozíciójának elérése előtt kizárólag politikával foglalkozott. Az Egyesült Államok egész történetének folyama alatt átlagban háromnegyed részük ügyvéd volt, megközelítően egy negyedük üzletember, s csak elenyészően kis százalékuk üzött más foglalkozást. Az amerikai gazdasági élet indusztrializálódását tükrözi az a tény, hogy közvetlenül a polgárháború után a vezető politikusok között több mint háromszor annyi üzletembert találunk, mint a háború előtt. Azóta ez az arány többé-kevésbé állandó, az üzletemberek hányada az első világháború után körülbelül egy harmad, az Eisenhower-rezsim alatt pedig körülbelül 40 százalék.

4. Az alábbiakban felsoroljuk azokat a személyeket, akiknek „hatalmi körébe tartozik" az „államigazgatási döntések meghozatala" (az 1953. május 2-i állapotot véve alapul): Elnök Dwight D. Eisenhower, alelnök Richard M. Nixon; a kormány: külügyminiszter John Foster Dulles, pénzügyminiszter George M. Humphrey, nemzetvédelmi miniszter Charles Erwin Wilson, igazságügyminiszter Herbert Brownell Jr., postaügyi miniszter Arthur Sommerfield, belügyminiszter Douglas McKay, mezőgazdasági miniszter Ezra Taft Benson, kereskedelemügyi miniszter Sinclair Weeks, munkaügyi miniszter Martin P. Durkin, egészségügyi, oktatásügyi és népjóléti miniszter Oveta Culp Hobby.

A minisztériumok: külügyi államtitkár Walter Bedell Smith, a külügyminisztérium politikai tervosztályának igazgatója Robert R. Bowie, a külügyminisztérium tanácsosa Douglas McArthur II, helyettes külügyi államtitkár H. Freeman Matthews, a kongresszusi ügyekkel megbízott helyettes államtitkár Thurston B. Morton, pénzügyi államtitkár Marion B. Folsom, nemzetvédelmi államtitkár Roger M. Keyes, a törvényhozási ügyekkel megbízott nemzetvédelmi államtitkárhelyettes Fred Seaton, hadseregügyi államtitkár Robert T. Stevens, hadseregügyi államtitkárhelyettes Earl D. Johnson, tengerészeti államtitkár Robert B. Anderson, tengerészeti államtitkárhelyettes Charles S. Thomas, a légierők államtitkára Harold E. Talbott, a légierők államtitkárhelyettese James H. Douglas Jr., igazságügyi államtitkár William P. Rogers, a Szövetségi Nyomozóiroda igazgatója John Edgar Hoover, postaügyi államtitkár Charles R. Hook Jr., belügyi államtitkár Ralph A. Tudor, mezőgazdasági államtitkár True D. Morse, kereskedelemügyi államtitkár W. Walter Williams, munkaügyi államtitkár Lloyd A. Mashburn, egészségügyi, oktatásügyi és népjóléti államtitkár Nelson A. Rockefeller, az atomerőbizottság elnöke Lewis Strauss, a közszolgálati bizottság elnöke Philip Young, a kölcsönös biztonsági szervezet igazgatója Harold E. Stassen.

Az elnök igazgatási irodája: a költségvetési iroda igazgatója Joseph M. Dodge, a költségvetési iroda helyettes igazgatója Percival F. Brundage, a védelmi mozgósítási iroda igazgatója Arthur S. Fleming, helyettese Victor E. Cooley, a gazdasági tanácsosok bizottságának elnöke Arthur F. Burns, a központi hírszerző iroda igazgatója Allen W. Dulles, a nemzeti biztonsági tanács elnöke Jack Gorrie.

A Fehér Ház törzskara: az elnök belső tanácsosa Sherman Adams, helyettese Wilton B. Persons, az elnök titkára Thomas E. Stephens, az elnök sajtótitkára James C. Hagerty, az elnök tanácsadója Bernard Shanley, a nemzetbiztonsági tanács elnökének tanácsosa Robert Cutler, az elnök különleges tanácsadója C. D. Jackson, az elnök adminisztratív tanácsadója Gabriel S. Hauge és Emmet J. Hughes.

A fenti személyekkel kapcsolatos adatok összeállításánál főképpen a *Current Biography* c. folyóirat havi számaiban — 1953 elején megjelent vázlatokra támaszkodtam. Köszönetemet fejezem ki Mr. Roy Shotlandnak a felsoroltakkal kapcsolatban készített feljegyzéséért.

5. Lásd Fletcher Knebel „Ike' Cronies", *Look,* 1954. június 1.

6. „What goes an at Ike's Dinners", *U. S. News and World Report,* 1955. február 4.

7. Theodore Roosevelt szavai Matthew Josephsontól idézve *The President-Makers* (New York 1940. Harcourt, Brace kiadás, 142. old.). Lásd még William H. Lawrence beszámolóját Merriman Smithről *Meet Mister Eisenhower* (New York. 1955. Harper kiadás); megjelent a *The New York Times Book Review,* 1955. április 10-i számában.

8. Herman Finer „Civil Service", *Encyclopedia of the Social Sciences,* III. kötet, 522. old.

9. A polgári kormányzati hivatalok között nagy a változatosság abban a tekintetben, hogy melyik mennyire esik a közszolgálati jogszabályok hatálya alá. Egyes szervek — pl. az Erdészeti Hivatal, a Szövetségi Nyomozóiroda, a Szabványügyi Hivatal vagy az Államközi Kereskedelmi Bizottság — személyzete nagyrészt szakemberekből áll. „Általános szabály, hogy minél több a szakember egy hivatalban, a hivatal annál nagyobb biztonságban érezheti magát a pozícióhajhász politikusokkal szemben." Lásd James MacGregor Burns „Policy and Politics of Patronage", *The New York Times Magazine,* 1953. július 5-i szám. E szabály alól ma persze kivétel a külügyminisztérium. A közhivatali előlépés feltétele a megfelelő teljesítmény, ezt viszont a teljesítmény-jelentés alapján bírálják el. „Ez a rendszer nem zárja ki a személyes kedvezést, mivel a teljesítményt a felettes tisztviselő bírálja el" (Finer, id. mű, 521. old.).

10. *Encyclopedia Britannica* tizenegyedik kiadás, 6. kötet, 414. old.

11. Az állami alkalmazottak 88 százaléka a közszolgálati rendelkezések hatálya alá tartozott, a fennmaradók hét százalékát az 1947-es kormányrendelet védte, amely szerint amennyiben egy tisztviselő a közszolgálati törvény értelmében köztisztviselői beosztásából más, nem köztisztviselői beosztásba lép át, ez új beosztásában is élvezi a közszolgálati védelmet; a többiek határozott időre szóló munkavállalása átnyúlt az új kormány hivatalbalépése utáni időszakba is. *Time,* 1953. július 20. Vö. még Burns id. mű, 8. old., és „On U. S. Jobholders", *The New York Times,* 1953. június 28-i szám.

12. 1953-ban 2,1 millió polgári alkalmazott dolgozott teljes munkaidejében az Egyesült Államokban, és közel 200 000 volt alkalmazva az ország határain kívül. E polgári alkalmazottak közül 1,2 millió a nemzetvédelmi minisztérium alkalmazásában állt, félmillió a postaügyi minisztériumában, a következő legnagyobb létszámú csoport (178 402) a veteránok szervezetében, utána következett a pénzügyminisztérium

(85 490) és a mezőgazdasági minisztérium (78 079). Vö. *The World Almanac,* 1954. 64. old.

13. A kormányzat kulcspozíciót betöltő 1500 alkalmazottjával kapcsolatban lásd Jerome M. Roscow *American Men in Government* c. művét (Washington D. C., 1949. Public Affairs Press). Adatainkat e műből merítettük.

14. Lásd *Time,* 1953. január 12.

15. *Business Week,* 1952. szeptember 27.

16. Lásd a *Fortune,* 1953 januári számában megjelent feltűnően őszinte cikket: „The Little Oscars and Civil Service".

17. Lásd *Time,* 1953. július 20. Nemcsak a közszolgálatban hosszabb időt töltött és onnan nem védett beosztásokba került hivatásos köztisztviselők vesztették el a védettséget, hanem számos egyéb, legkülönbözőbb beosztásokban dolgozó állami alkalmazott is, így a partvédelem lámpagyújtogatói és a hindi tolmácsok, „akik nem illeszthetők be a rendes közszolgálati teljesítmény-rendszerbe".

18. Burns, id. mű, 8. old.

19. *Business Week,* 1954. október 23.

XI. AZ EGYENSÚLYELMÉLET

1. John Adams *Discourses on Davila* (Boston 1805. Russel and Cutler kiadás, 92—93. old.).

2. David Riesman, Reuel Denney-vel és Nathan Glazer-rel *The Lonely Crowd* (New Haven 1950. Yale University Press kiadás, 234—239., 260., 281., 254—255. old.).

3. George Graham *Morals in American Politics* (New York 1952. Random House kiadás, 4. old.).

4. Vö. Irving Howe „Critics of American Socialism" c. cikkével, *New International* 1952 május—júniusi szám.

5. Ilyen szemlélet tekintetében vö. Gerth és Mills *Character and Social Structure* (New York 1953. Harcourt, Brace kiadás).

6. Murray Edelman „Government's Balance of Power in Labor Management Relations", *Labor Law Journal* 1951 januári száma.

7. Lásd E. H. Carr *The Twenty Years' Crisis* (London 1949. Macmillan kiadás, 82—83. old.).

8. Edelman, id. mű, 32. old.

9. Vö. David B. Truman *The Governmental Process* (New York 1951. Knopf kiadás, 506. skk. old.).

10. Lásd Floyd Hunter „Structures of Power and Eduction" Conference Report: *Studying the University's Community* (New Orleans: Center for the Study of Liberal Education for Adults, 1954 április), ahol ilyen klikkek összetételét vizsgálja egyetlen városban; lásd még országos vonatkozású, rövidesen megjelenő könyvének bevezető megjegyzéseit.

11. E. H. Carr, id. mű, 80. old.

12. A 83. kongresszus (1954) tagjaival kapcsolatban lásd Cabell Phillips „A Profile of Congress", *The New York Times Magazine,* 1954.

január 10. Az 1949—1951-es kongresszus tagjaival kapcsolatban lásd Donald R. Matthews *The Social Background of Political Decision-Makers* (Garden City, New York 1954. Doubleday kiadás, 29. old.). Lásd még Magde M. McKinney „The Personnel of the Seventy-seventh Congress", *The American Political Science Review* XXXVI. évf. (1942.) 67. skk. old.

13. Matthews id. mű, 30. és 23. old. Vö. még Mills *White Collar* (New York 1951. Oxford University Press kiadás, 127—128. old.).

14. Matthews id. mű.

15. Ugyanott, 24., 26—27. old. A 83. kongresszusban a szenátorok mindössze 9 százaléka volt katolikus. Lásd az Egyházak Országos Tanácsa jelentését, idézve a *Time* 1953. január 19-i számában.

16. A szövegközi idézetet Cabel Phillips „The High Costs of our Low-Paid Congress" c. cikkéből vettük *(The New York Times Magazine,* 1952. február 24-i szám). Sőt, Franklin Delano Roosevelt a politikai tisztségről általában így nyilatkozott: „Az illetőnek vagy elegendő, biztonságosan befektetett pénzzel kell rendelkeznie, hogy ne legyen gondja akkor, ha már nem visel tisztséget... vagy megfelelő üzleti összeköttetésekkel kell rendelkeznie, valami mesterséggel, vagy állása kell hogy legyen, ahonnan időnként valami támogatást nyerhet." Megjelent 1932-ben egy folyóiratban, újranyomták Harold F. Gosnell *Champion Campaigner: Franklin D. Roosevelt* c. művében (New York 1952. Macmillan kiadás) és idézve a *The New York Times,* 1952. október 15-i számában. Vö. még George B. Galloway *The Legislative Process in Congress* (New York 1953. Crowell kiadás).

17. Robert Bendiner „Spotlight on a Giant Hoax", *The Progressive,* 1955 júniusi szám.

18. Lásd például Martin Dies, texasi képviselő „The Truth About Congressmen", *Saturday Evening Post,* 1954. október 30-i szám.

19. Lásd Martin Dies id. mű, 138. old. John F. Kennedyvel kapcsolatban lásd *The New York Times,* 1952. december 1-i szám.

Az 1952. évi választási hadjárat során „Blair Moodyról — az egykori Michigan állambeli szenátorról — azt mondják, 98 940 dollárt teremtett elő a választásokra. A szenátor személyi jelentése szerint 37 224 dollár költsége merült fel, míg a Wayne megyei bizottság az ő megválasztása érdekében 36 224 dollárt költött." New York állam republikánus pártja — saját jelentése szerint — az 1952. évi választások során a Batten, Barton, Dustine és Osborn hirdető vállalatnak 227 290 dollárt, egyéb hirdető cégeknek pedig 20 844 dollárt fizetett ki. (Lásd idézett hely.)

20. Ötven évvel ezelőtt egy szenátor, még ha „a vasutakat képviselte is", egy képviselő mellett gyakorlatilag pátriárkának tünt. Oly nagyhatalmú érdekeket képviselt ugyanis, amelyeknek erejénél fogva módjában állt az őt megválasztott állam törvényhozását befolyásolni. 1913 óta azonban a közvetlen módon megválasztott szenátoroknak éppen úgy kell manőverezniük az érdekek sokaságában, mint a képviselőknek, akiknek ezek a különféle érdekek felaprózzák figyelmét és kompromisszumra kényszerítik politikai állásfoglalását.

A hivatásos politikusok lokálpatriotizmusával kapcsolatban lásd James MacGregor Burns kitünő művét *Congress on Trial: The Legislative Process and the Administrative State* (New York 1949. Harper kiadás, 8., 14., 59., 142. és 143. old.).

21. Stanley High, idézet Stephen K. Bailey és Howard D. Samuel *Congress at Work* c. művéből (New York 1952. Henry Holt kiadás, 8. old.).

22. Bailey Samuel idézett művében remek leírást találunk a nagy szenátor és a tekintélyes képviselő hétköznapjáról.

23. A helyi „problémák" jó összefoglalását tartalmazza, az 1954. évi választásokkal kapcsolatosan, a *Life* 1954. november 1-i száma. A szenátor, aki ellenfeléről azt mondta: „vagy becstelen és korlátolt, vagy hülye és balek": Irving Ives. Idézet a *The New York Times* 1954. október 29-i számából.

24. Azt mondják, az 1954. évi választásokkal a választók hatvan százaléka egyáltalán nem törődött. Az 1954. október 4-én megejtett Gallup-féle közvéleménykutatás eredményét a *Business Week* 1954. október 30-i száma közli.

25. Lásd Burns id. mű, 198. és 36. old. Arthur Krock és nem Norman Thomas mondotta: „A keveredés olyan méreteket öltött, hogy bizonyos államokban bizonyos országos kérdéseket illetően a választók alig-alig képesek megtalálni, hol is a választóvonal a két nagy párt között... Ennek egyik főoka... hogy kormányzati és vezető pártok szervei olyan állásfoglalásokat is országos jelentőségünek kiáltanak ki, amelyek pedig nem azok... mert az ország egy jelentős részében a pártok tagjai az országos többségnek ezen állásfoglalásaival szembehelyezkedtek." *The New York Times,* 1954. június 15-i szám.

26. Burns id. mű, 181. old. Vö. még 123., 124. és 182. old.

27. Vö. ugyanott 18., 19. és 24. old.

28. Lásd David G. Phillips *The Treason of the Senate 1906* (Stanford, California 1953. Academic Reprints).

29. Lásd John D. Morris „The Ways and Means of Dan Reed", *The New York Times Magazine,* 1953. július 5.

30. Egy anonim kongresszusi tag, idézet Dies id. mű, 141. old.

31. Lásd Murray Edelman „Government's Balance of Power in Labor Management Relations" id. mű, 35. old., és „Governmental Organization and Policy" *Public Administration Review* XII. évf. 4. szám, 1952 ősz, 276. skk. old.

32. Lásd Elizabeth Donahue kitűnő beszámolóját a szenátusnak a Dixon-Yates ügy és az energiaügy helyzete kivizsgálására összehívott monopóliumellenes jogi albizottságával kapcsolatban. „The Prosecution Rests", *New Republic,* 1955. május 23.

33. Lásd Edelman „Governmental Organization and Public Policy", id. mű, 276—283. old.

34. John K. Galbraith *The Great Grash* (Boston 1955. Houghton Mifflin kiadás, 171. old.).

35. Az elnök és a kongresszus vezető szerepével kapcsolatosan lásd Burns id. mű, 166. skk. old.

36. Vö. Otto Kirchheimer „Changes in the Structure of Political Compromise", *Studies in Philosophy and Social Science* (Institute of Social Research, New York City 1941. 264. skk. old.).

37. Akik a jelenlegi hatalmi rendszert egyensúly-társadalomnak képzelik, kénytelenek vagy (1) a jelenlegi társadalom helyébe becsempészni a régi, decentralizált társadalmat, vagy (2) a mai, magasabb

szinteken új egyensúlyi helyzetet találni. A második változattal kapcsolatban lásd könyvünk hatodik és tizenkettedik fejezetét.

38. Vö. Mills *White Collar* (New York 1951. Oxford University Press kiadás, 54. skk. old.).

39. Vö. Kenneth S. Lynn *The Dream of Success* (Boston 1955. Little Brown kiadás, 148. skk. old.).

40. Vö. Mills, id. mű, 65. old.; lásd még a 13., 14. és 15. fejezetet.

41. Vö. Mills „The Labor Leaders and the Power Elite" *Industrial Conflict* (Arthur Kornhauser, Robert Dubin és Arthur M. Ross szerkesztése, New York 1954, McGraw-Hill kiadás, 144. skk. old.), és Mills *The New Men of Power: America's Labor Leaders* (New York 1948. Harcourt, Brace kiadás). Lásd még Saul D. Alinsky *Reveille for Radicals* (Chicago 1946. University of Chicago Press kiadás).

XII. AZ URALKODÓ ELIT

1. Vö. Elmer Davis *But We Were Born Free* (Indianapolis 1953. Bobbs-Merrill kiadás, 187. old.).

2. Az első és a második korszak jellemzői közül többet Robert Lamb „Political Elites and the Process of Economic Development" c. cikkéből merítettem, lásd: *The Progress of Underdeveloped Areas* (szerkeszti Bert Hoselitz, Chicago 1952. The University of Chicago Press kiadás).

3. Henry Cabot Lodge *Early Memoirs,* idézet Dixon Wecter *The Saga of American Society* c. művéből (New York 1937. Scribner's kiadás, 206. old.).

4. Lord James Bryce *The American Commonwealth* (New York 1918. Macmillan kiadás, I. kötet, 84—85. old.). A forradalom előtti Amerikában a regionális különbségek természetesen jelentősek voltak. Lásd William E. Dodd *The Cotton Kingdom* (Chronicles of America Series, 27. kötet, szerkeszti Allen Johnson, New Haven 1919. Yale University Press kiadás, 41. old.); Louis B. Wright *The First Gentlemen of Virginia* (Huntington Library 1940. 12. fejezet); Samuel Morison és Henry S. Commager *The Growth of the American Republic* (New York 1950. Oxford University Press kiadás, 117—178. old.); James T. Adams *Provincial Society, 1690—1763* (New York 1927. Macmillan kiadás, 83. old.).

5. Vö. például David Riesman és munkatársai, Reuel Denney és Nathan Glazer *The Lonely Crowd* (New Haven 1950. Yale University Press kiadás).

6. Lásd a Pujo-bizottság kihallgatási jegyzőkönyveit, idézet Richard Hofstadter *The Age of Reform* c. művéből (New York 1955. Knopf kiadás, 230. old.), és Louis D. Brandeis *Other People's Money* (New York 1932. Stokes kiadás, 22—23. old.).

7. Richard Hofstadter id. mű, 305. old.

8. Whittaker Chambers *Witness* (New York 1952. Random House kiadás, 550. old.).

9. A korporációs érdekek nemzetközi egységének kitűnő jellemzését

lásd James Stewart Martin *All Honorable Men* c. művében (Boston 1950. Littler Brown kiadás).

10. Gerald W. Johnson „The Superficial Aspect" *New Republic* 1954. október 25-i szám, 7. old.

11. Lásd a Fegyveres Erők bizottsága előtti vitát, US Szenátus. nyolcvanharmadik kongresszus első ülésszak, Charles E. Wilson, Roger M. Keyes, Robert T. Stevens, Robert B. Anderson és Harold E. Talbott jelölésével kapcsolatban, 1953. január 15., 16. és 23. (Washington D. C. U. S. Government Printing Office 1953.)

12. Az Igazságügyi Bizottság Monopólium albizottságának vitája. Képviselőház, nyolcvanegyedik kongresszus, első ülésszak, Serial No. 14, Part 2—A. (Washington D. C., 1950. U. S. Government Printing Office, 468. old.).

13. Vö. *The New York Times* 1952. december 6.

14. Floyd Hunter „Pilot Study of National Power and Policy Structures" Társadalomtudományos Kutatóintézet, University of North Carolina, Research Previews, 2. kötet, No. 2, 1954 március (sokszorosítva) 8. old.

15. Ugyanott, 9. old.

16. Richard Hofstadter id. mű, 71—72. old.

17. Vö. Gerth and Mills *Character and Social Structure* (New York 1953. Harcourt, Brace kiadás).

18. Vö. Mills „The Conscription of America", *Common Sense* 1945 áprilisi szám, 15. skk. old.

19. Vö. „Twelve of the Best American Schools", *Fortune* 1936 január, 48. old.

20. Montgomery tábornagy beszéde a Columbia-egyetemen. Idézet a *The New York Times* 1954. november 24-i számából.

21. Vö. Dean Acheson „What a Secretary of State Really Does", *Harper's* 1954 decemberi szám, 48. old.

XIII. A TÖMEGTÁRSADALOM

1. Lásd E. H. Carr *The New Society* (London 1951. Macmillan kiadás. 63—66. old.). A szerzőre sok vonatkozásban támaszkodom ebben s a következő bekezdésekben.

2. E. H. Carr a modern, formális demokráciákban lejátszódó választásokkal kapcsolatban a következő konklúzióra jut: „Úgy beszélni ma a demokrácia védelméről, mintha tudnánk, mit védünk, s mintha azt, amit védünk, sok évtizede vagy évszázadok óta birtokolnánk, önámítás és illúzió — a tömegek demokráciája új jelenség, az elmúlt fél évszázad szülötte, s helytelen és félrevezető lenne, ha Locke vagy a tizenkilencedik század liberális demokráciája által vallott felfogásban értékelnénk. Sokkal közelebb kerülnénk a valósághoz, és sokkal meggyőzőbb lenne, ha nem a demokrácia védelméről, hanem megteremtésének szükségességéről beszélnénk." (Ugyanott, 75—76. old.)

3. Vö. Hans Speier *Social Order and The Risks of War* (New York 1952. George Stewart kiadás, 323—339. old.).

4. Gustave Le Bon *The Crowd* (London 1952. Ernst Benn Ltd. — az első angol kiadás 1896-ban — 207. old.). Vö. 6., 23., 30., 187. old.

5. Sergei Chakhotin *The Rape of the Masses* (New York 1940. Alliance kiadás, 289—291. old.).

6. Charles Horton Cooley *Social Organization* (New York 1909. Scribner's kiadás, 93. old.). Vö. még a IX. fejezettel.

7. Lásd Walter Lippmann *Public Opinion* (New York 1922. Macmillan kiadás.). A hírközlő eszközök itt ismertetett szemléletének még ma is ez a legjobb összefoglalása. Vö. különösen az 1—25. és az 59—121. old.

8. Vö. Gerth és Mills *Character and Social Structure* (New York 1953. Harcourt, Brace kiadás, 84. skk. old.).

9. J. Truslow Adams *The Epic of America* (Boston 1931. Little, Brown kiadás, 360. old.).

10. Vö. Mills „Work Milieu and Social Structure", Az Észak-Californiai „Mental Health Society" 1954 márciusában tartott konferenciáján („The Asilomar Conference") elmondott beszéd. Nyomtatásban megjelent a társaság kiadványában: *People At Work: A Symposium* 20. skk. old.

11. A. E. Bestor Educational Wastelands (Urbana Ill., 1953, University of Illioins kiadás, 7. old.). Vö. még 80. old.

XIV. A KONZERVATÍV HANGULAT

1. Vö. Karl Mannheim *Essays on Sociology and Social Psychology.* Szerkesztette és fordította Paul Kecskeméti. New York 1953. Oxford University Press kiadás, II. fejezet, „Conservative Thought", 74. skk. old.

2. Lásd Russel Kirk *The Conservative Mind* (Chicago 1953. Henry Regnery kiadás), különösen az első fejezetet. Kirkkel kapcsolatban lásd még Mills „The Conservative Mood", *Dissent* 1954 téli szám. Az amerikai konzervativizmus közelebbi megismerésére lásd Clinton Rossiternek e szellemi irányzattal szimpatizáló *Conservativism in America* c. művét (New York 1955. Knopf kiadás).

3. Vö. Mills *The New Men of Power: America's Labor Leaders* (New York 1948. Harcour, Brace kiadás. Hatodik fejezet: „The Liberal Rhetoric" 111. skk. old.).

4. Vö. Kenneth S. Lynn *The Dream of Success* (Boston 1955. Little, Brown kiadás, 216. old.).

5. Amikor Taft szenátort halála előtt megkérdezték, olvasta-e Russell Kirk könyvét, azt válaszolta, hogy nem sok ideje volt könyvekre. Lásd „Robert Taft's Congress" és „Who Dares to Be a Conservative", *Fortune* 1953 augusztusi szám, 95. és 136. old.

6. Lásd Peter Viereck *Conservatism Revisited* (New York 1950. Scribner's kiadás), és José Ortega y Gasset *The Revolt of the Masses* 1932 (New York 1950. New American Library kiadás).

7. Bár ma széles körben népszerűsítik a „maccarthyzmus"-nak azt az interpretációját, amely szerint az a társadalmi státus vonalán csalódottak érzésében gyökerezik, Paul Sweezy és Leo Huberman eredeti cikke maradt máig is a legőszintébb beszámoló erről az irányzatról:

„The Roots and Prospects of McCarthyism", *Monthly Review* 1954 január szám. Lásd még Peter Viereck cikkeit („Old Slums plus New Rich: The Alliance Against the Elite" és „The Impieties of Progress", *The New Leader* 1955. január 24-i és január 31-i szám). Lásd még Richard Hofstadter valamivel bonyolultabb álláspontját („The Pseudo-Conservative Revolt", *The American Scholar* 1954—1955 téli szám). A középosztály státusával kapcsolatosan általánosságban lásd Mills *White Collar* c. művének tizenegyedik fejezetét „The Status Panic" (New York 1951. Oxford University Press).

8. Lásd Robert Bendiner kitűnő cikkét „The Liberals' Political Road Back" *Commentary* 1953 májusi szám, 431. skk. old.

9. Archibald MacLeish „Conquest of America" *The Atlantic Monthly* 1949 augusztusi szám.

10. Az Amerikát ünneplő mozgalomnak meghökkentő példáival találkozunk. Sajnos, ezeknek egyike sem érdemes részletes tanulmányozásra. Hogy az olvasó világosabban lássa az itt írtak lényegét, elolvasásra ajánlom Jacuqes Barzun *God's Country and Mine* c. művét (Boston 1954. Little, Brown kiadás). Kevésbé kiemelkedő mű e tárgyban Daniel J. Boorstin *The Genius of American Politics* c. műve (Chicago 1953. University of Chicago Press kiadás). Az ünneplők néhány csoportjáról számol be az *America and The Intellectuals* c. mű (New York 1953. Partisan Review Series, negyedik szám).

11. Vö. Mills „Liberal Values in the Modern World" *Anvil and Student Partisan* 1952. téli száma.

12. David Riesman és műve világos analízisét lásd Elizabeth Hardwick „Riesman Considered" c. cikkében, *Partisan Review* 1954 szeptember—októberi szám.

13. Lásd *Business Week* 1954. szeptember 18-i szám és *Time* 1954. július 12-i szám.

14. *The New York Times* 1952. december 7.

15. A nagyszabású illegális üzelmekkel kapcsolatban lásd az 1950. évi Kefauver-féle meghallgatásokról közzétett különféle jelentéseket, különösen a *Third Interim Report of the Special Committee to Investigate Organized Crime in Interstate Commerce* 88. Kongresszus, 1. ülésszaka, 307. számú jelentés.

16. Alfred R. Lindesmith „Organized Crime" *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 1941 szeptember, lerövidítve és átdolgozva Leonard Broom és Philip Selznick *Sociology: A Text with Adapted Readings* (Evanston, Illinois és White Plains, New York 1955. Row Peterson, 631. old.).

17. A fenti kérdésekkel kapcsolatban lásd: *Time* 1954. június 28, 21—22. old., *The New York Times* 1954. szeptember 19, 1. és 8. old., uo. 1954. február 20, 1., 15. old., uo. 1954. február 24, 1. és 15. old., *Time* 1952. március 3, *Look* 1954. március 9, 38. skk. old., *The New York Times,* 1954. február 12, 1. és 17. old., uo. 1954. március 16, *Time* 1954. július 12, 24. old., valamint a *The New York Times* 1954. június 26-i szám 1. és az 1954. június 30-i szám 1. és 28. old.

XV. A MAGASABB RENDŰ ERKÖLCSTELENSÉG

1. Vö. Mills „A Diagnosis of Our Moral Uneasiness" *The New York Times Magazine* 1952. november 23.

2. James Reston *The New York Times* 1955. április 20-i szám.

3. Sophie Tucker, idézet a *Time* 1953. november 16-i számában.

4. Vö. Mills *White Collar* (New York 1951. Oxford University Press, 259. skk. old.).

5. Vö. Mills „The Contribution of Sociology to Industrial Relations", az Industrial Relations Research Association első évi konferenciájának jegyzőkönyve, 1948 december.

6. James Reston *The New York Times* 1954. január 31, 8. old. 4. melléklet.

7. *The New York Times Book Review* 1953. augusztus 23; lásd még *Time* 1955. február 28, 12. skk. old.

8. *Hearings Before the Committee on Banking and Currency* USA szenátus, nyolcvannegyedik kongresszus, első ülésszak (U. S. Government Printing Office, Washington 1955. 1001. old.).

9. John Adams *Discourses on Davila* (Boston 1805. Russel és Cutler).

10. Lionel Trilling a *Perspectives, USA* No. 3. c. műben optimista hangon ír az „új értelmiségi osztályról". Az új kultúrrétegekről Louis Kronenberger írt tájékozott beszámolót: *Company Manners* (Indianapolis 1954. Bobbs-Merill kiadás).

11. Leo Egan „Political 'Ghosts' Playing Usual Quiet Role as Experts", *The New York Times* 1954. október 14, 20. old.

12. Charles E. Wilson, idézet: *The New York Times* 1954. március 10. 1. old.

13. John Adams id. mű, 57—58. old.

14. Vö. William Harlan Hale „The Boom in American History", *The Reporter* 1955. februrár 24, 42. skk. old.

15. Lásd Walter Bagehot *Physics and Politics* (New York 1912. D. Appleton kiadás, 36., 146—147., 205—206. old.).

TARTALOM

I. A felsőbb körök 7
II. A helyi társadalmak 37
III. A nagyvárosi négyszázak 55
IV. Az ünnepeltek 80
V. A dúsgazdagok 106
VI. A vállalati vezérek 132
VII. A részvénymágnások 164
VIII. A hadurak 190
IX. A hadsereg hatalomrajutása 218
X. A politikai igazgatóság 246
XI. Az egyensúlyelmélet 264
XII. Az uralkodó elit 295
XIII. A tömegtársadalom 327
XIV. A konzervatív hangulat 358
XV. A magasabb rendű erkölcstelenség 378
XVI. Jegyzetek 399

62/27689. Franklin-nyomda, Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.
Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója. Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója. Felelős szerkesztő: Terényi István. Műszaki vezető: Löblin Imre. Műszaki szerkesztő: Kende Frigyes. A borítót Sebők Lajos tervezte. Megjelent 2600 példányban, 28,25 (A/5) ív terjedelemben. Ez a könyv az MSZ 5601-59—5602-55 szabványok szerint készült.